

LUND UNIVERSITY

Makt, möten, gränser : skånska kommissionen i Blekinge 1669–70

Bergman, Karl

2002

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Bergman, K. (2002). *Makt, möten, gränser : skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Historiska Media.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Makt, möten, gränser

Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70

Karl Bergman

Historiska institutionen vid Lunds universitet

Studia Historica Lundensia

Makt, möten, gränser
Skånska kommissonen i Blekinge 1669-70

Av Karl Bergman

Akademisk avhandling
som för avläggande av filosofie doktorsexamen
vid Humanistiska fakulteten vid universitet i Lund
kommer att offentligen försvaras på Historiska
institutionen, sal 3
fredagen den 17 maj, kl. 10.15

Lund 2002

Organization LUND UNIVERSITY Department of History Box 2074 S-220 02 Lund, Sweden	Document name DOCTORAL DISSERTATION Date of issue May 2002 Coden: ISRN LUHFDA/HFHI-2002/1110-SE+424
Author(s) Karl Bergman	Sponsoring organization

Title and subtitle

Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669-70.

Abstract

The object of this thesis is to examinethe incorporation of the former Danish province of Blekinge into Sweden after the Treaty of Roskilde in 1658. This question has been analysed before but such studies have been coloured by the use of national ideas and notions born of a later age than the period under examination. This thesis analyses the so-called Transition Problem using theoretical models and ideas taken from the state formation debate which stresses such concepts as the conglumerate state, centralisation, homogeneity and striving towards professional administration. The main sources are the archives of a Swedish Royal Commission, the Skånska kommissionen 1669-70. This material has made it possible to analyse how the inhabitants of Blekinge regarded their new rulers. In this context questions of identity are also discussed. A description of the interaction of authorities and subject is central to the thesis and forms the basis of a discussion of integration. An analysis of the tenents of Lutheran Christianity has been deemed of great importance as these norms and values made possible a fruitful meeting between the groups involved. The thesis stresses the role of the inhabitans in the process of integration bu also looks at the activities of Royal commissions and seeks to analyse their meeting with the people of the realm. A special chapter examines Blekinge´s role in, and relation to, the kingdom of Denmark in the sixteenth and seventeenth centuries.

Key words

Integration, incorporation, interaction, political culture, swedification, stateformation, conglomerate state, border, boundary, religious concept of the world, subject and ruler.

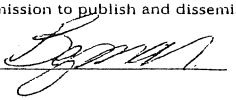
Classification system and/or index terms (if any)

Supplementary bibliographical information	Language Swedish
ISSN and key title 1650-755X Power, meeting, boundaries	ISBN 91-628-5125-X
Recipient´s notes	Number of pages 424 Price
	Security classification

Distribution by (name and address) Historiska Media, Box 1206, 22 105 Lund

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature Date Maj 2002

Makt, möten, gränser

Studia Historica Lundensia
distribueras av
Nordic Academic Press
Box 1206
223 50 Lund
tel. 046-33 34 50
fax 046-18 96 85
www.nordicacademicpress.com

© Karl Bergman
Sättning: Grad & Kägel, Lotta Hansson
Tryck: Prinfo/Team Offset & Media, Malmö 2002
ISSN 1650-755X
ISBN 91-628-5125-X

Makt, möten, gränser

Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70

Karl Bergman

LUNDS
UNIVERSITET

Historiska institutionen vid Lunds universitet

Studia Historica Lundensia (SHL) är Historiska institutionens, Lunds universitet avhandlingsserie. Den ersätter serierna Bibliotheca Historica Lundensis (BHL), Lund Studies in International History (LSIH) och CESIC Studies in International Conflict (CESIC).

Innehåll

Förord 9

Inledning 11
Syfte och problemställning 12
Avgränsningar 14
Källmaterialet 16
Avhandlingens disposition 19

2 Tolkningsramar och perspektiv 21
Centralmakten och riket 22
Lokalsamhället 33
Politisk kultur 36
Kristendomen – kultur – mentalitet – identitet. 40
Interaktion, om konflikt och konsensus. 41
Begreppet försvenskning och det nationella perspektivet 42
Lokalsamhället i statsbildningsprocessen 50
Integration 53
Sammanfattning 59

3 Interaktion, identitet och integrativa krafter under den danska tiden 63
Blekinge, det lokala rummet 63
Halvskattelandet Blekinge. 66
Bönderna och sockenorganisationen 69
Konflikter, kommunikation och integration 75
Danska och svenska bönder eller bara bönder? 83
Det ekonomiska rummet 88
Ökad integrering och homogenisering 114
Militariseringen av gränslandet 116
Svensken, vän eller fiende, nationalitet som konfliktmarkör 124
Centralmakten och de perifera provinserna 127
Sammanfattning 128

4 Centralmakten, kommissionerna och lokalsamhället 133
Forskning om svenska kommissioner 133
Forskning om kommissioner i Danmark 137
Tre skånska kommissioner 142
Sammanfattning 167

5 Konfliktytorna 171
Inledning 171
Böndernas klagomål 175
Borgarnas klagomål 222
Prästernas klagomål, de kyrkliga frågorna 252
Adeln inför kommissionen 275
Sammanfattning 277

6 Mötet med överheten 283
Vem skrev inlagorna? 283
Den yttre formen 285
Undersåten i inlagorna 287
Form och innehåll 293
Den religiösa tematiken i inlagorna. 298
Mellan muntlighet och skriftlighet om lokalsamhällets politiska kultur 305
Att samtala med överheten 307
Sammanfattning 315

7 Ett annat möte 319
Förberedelserna för lantdagen 320
Frågorna föreläggs ständerna. 322
Adelns svar på propositionen 323
Prästerskapets svar på propositionen 325
Borgerskapets svar på propositionen 326
Böndernas svar på propositionen 327
Ständernas möte med centralmakten 328
Lantdagen avslutas. 331
Bönderna och den nya politiska arenan 333
Sammanfattning 334

8 Integration och särskiljande om identitetsprocessen i Blekinge 339
Bönderna 340
Borgerskapet 342
Prästerna 342
Nationaliseringen av den vardagliga konflikten 345
Gränsbygdsidentitet 351
Sammanfattning 352

9 Makt, möten, gränser 353
Konfliktytorna 355
Möten, aktörer och relationer 359
Försvenskning? 361

Epilog 373
Kommissionens berättelse till Kungl. Maj:t 373
Resultat och effekter av kommissionens arbete 375

Bilaga 1 Socknar, härader, häradshamnar 381

Summary 383

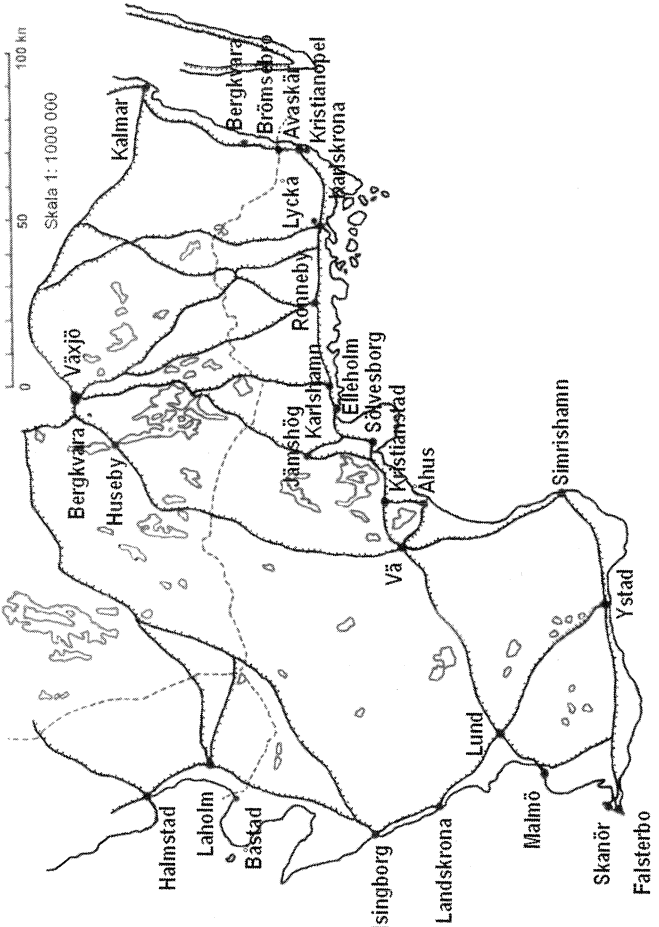
Käll- och litteraturförteckning 395

Studia Historica Lundensia 413

Tabellförteckning

Tabell 1 Antal jordbruk efter ägonatur 87
Tabell 2 Ronnebys handelskontakter fram till mitten av 1600-talet 102
Tabell 3 Fartyg som betalat lastepengar eller rorstull i Bodekull 107
Tabell 4 Antal fartyg som anlände till Pukavik och Järnavik 107
Tabell 5 Utförsel av ved och enestakar över Ronneby 111
Tabell 6 Ungefärlig mängd pottaska utförd över Ronneby 111
Tabell 7 Allmogens inlagor till kommissionen 172
Tabell 8 Borgerskapets inlagor till kommissionen 173
Tabell 9 Prästerskapets inlagor till kommissionen 173
Tabell 10 Antalet namngivna klagande enligt protokollet 175
Tabell 11 Klagomålens fördelning efter innehåll 176
Tabell 12 Invånarantal i Blekinges städer 241

Översiktskarta

Förord

Hur blev det så här? Vad är det som fångat mitt intresse under så många år? Varför historia och varför detta ämne? Det har varit en spännande, arbetsam och utvecklande tid. Någon gång har jag för en kort sekund tvekande frågat mig varför jag sysselsatt mig med detta arbete. Någon verklig tvekan har det dock aldrig varit frågan om, nyfikenheten har funnits där hela tiden. Denna nyfikenhet och förmåga att fokusera på en bestämd uppgift känner jag att jag delar med mina forskarkollegor. Det handlar om en sorts inre drivkraft. Till en del är forskningsprocessen ett ensamarbete och det har funnits åtskilliga tillfällen att reflektera över den egna förmågan, både vad gäller förtjänster och tillkortakommanden. Jag har många gånger undrat över när den här resan egentligen började. Jag kan tydligt minnas en enda bok från mina tidiga folkskoleår i Ludvika. Det var en historiebok med blå limmad textilrygg och jag tyckte att det var en riktig bok med mycket text. Jag har också tydliga minnen av barndomens sommarfärder med tåg till Norge. Vi passerade en gräns och vissa detaljer från gränsövergången har etsat sig kvar i minnet. I vuxen ålder har jag kunnat verifiera dessa minnesbilder. Var det här allt började eller ännu tidigare och var det kanske helt andra omständigheter? Jag kan även återkalla minnen från de filmer och böcker som under tonåren gjorde en ung grabb medveten om att det fanns ett samhälle och att det fanns frågor som pockade på svar. Men alla erfarenheter, intresseinriktningar och frågeställningar leder inte vidare och konkretiseras i form av avhandlingar och böcker. Det behövs något mer.

Den nyfikenhet man bär med sig måste möta andra människors nyfikenhet. Jag har haft förmånen att hamna i några stimulerande miljöer som främjat sådana möten och utvecklat nyfikenheten. Mötet med folkhögskolan var något viktigt även om det nu var rätt länge sedan. Ni är många lärare som bidrog till att Skurup blev en mötesplats av betydelse.

När jag sedan på slingriga vägar hamnade på historiska institutionens forskarutbildning fick jag åter förmånen att landa i en spännande och utvecklande miljö. Ni är många som medverkat till att denna miljö blev spännande. Först och främst ett stort tack till professor Eva Österberg som varit min handledare och som stimulerade mig att börja mitt första arbete med 1600-talsmaterial. Detta har sannolikt lett till ett livslångt arkivmissbruk. Det har blivit många och långa samtal under de här åren. Kommentarer och påpekanden har alltid haft skärpa, detta kombinerat med den där speciella blicken för en texts struktur och sammanhang. Till alla seminariedeltagare som läst och kommenterat mina texter, ett stort tack. Betydelsen av seminariekulturen kan inte nog framhållas. Men ni är så många fler som bidragit, i kafferum och i korridorer.

En forskarmiljö som också betytt mycket är den miljö som formats kring professor Harald Gustafsson och projektet Östdanmark blir Sydsverige, integration, identitet och interaktion. Denna miljö med kollegor från Lund och Köpenhamn har varit en utmärkt plats för tankeutbyte, där har också halvsmälta teorier och begrepp kunnat prövas. Ett stort tack till projektets ledare, medverkande doktorander och danska kollegor. Fil.dr Jens Christian V. Johansen har läst och kommenterat kapitel tre om Blekinge under den danska tiden. Med doktorandkollegan Jens Lerbom har jag haft ett kontinuerligt och givande utbyte. Våra gemensamma arkivbesök i Köpenhamn har förenat nöje med nytta. Centrum för Danmarksstudier under Hanne Sanders ledning har bidragit till att skapa en forskarmiljö där angelägna och gränsöverskridande frågor har kunnat diskuteras. Mitt manus har lästs och kommenterats på ett ovärderligt sätt av min handledare prof. Eva Österberg samt prof. Harald Gustafsson.

Under flera år var vi flera doktorander som pendlade till Lund. Seminarierna avslutades ofta på puben John Bull i väntan på tåget, en samvaro där våra gemensamma erfarenheter i arbetet diskuterades och blandades med livets realiteter i övrigt. Detta informella seminarium upplöstes, några blev klara med sina arbeten och Växjö blev ett eget universitet. Även denna miljö har varit stimulerande. Tacka alla kollegor från Växjö och tack till Sofia och Bodil det blev rätt många timmar på Kustpilen tillsammans.

Slutligen ett tack till alla i min närmaste omgivning som fått stå ut med en samtalspartner som alltför ofta stirrat ned i källmaterialet, eller rödögt tittat upp bakom mikrofilmsläsaren. Till min f d hustru Birgitta. Till mina söner Jens, Mattias och Olof: jag har väl inte alltid varit helt närvarande i alla briljanta fotbollsanalyser som gjorts i tevesoffan och där ni avkrävt mig en kommentar från min position bakom bildskärmen.

Några personer skall uppmärksammas för praktisk hjälp med avhandlingen. Britt-Mari Kallstenius har korrekturläst och språkgranskat avhandlingen. John Cupcutt har översatt den engelska sammanfattningen. Lotta Hansson har sett till att texten i teknisk mening gjorts tryckbar. Avhandlingen har tryckts med bidrag från Crafoordska stiftelsen och Ebbe Kocks stiftelse. Skyddsomslaget till avhandlingen har utformats av malmökonstnären Maria Lavman Veto.

Karlshamn, våren 2002
Kalle Bergman

Inledning

Historieskrivningen om hur de forna danska provinserna införlivades i det svenska riket efter 1645, 1658 och 1660 har i handböcker oftast varit ytterligt kortfattad. I gymnasiets läroböcker har övergångsproblematik inskränkt sig till några rader. Det begrepp som använts för att analysera denna process har varit "försvenskningen" av de erövrade provinserna. Om detta skeende över huvud taget har utvecklats mer har framställningen i allmänhet utgått från en bestämd bild av hur integrationen i det nya riket gått till: Först en period med en mindre aktiv försvenskningspolitik från 1658 till 1679. Sedan den aktiva försvenskningsperioden från 1680 och framåt. Olika forskare har sedan betonat antingen det snabba förloppet eller det våldsamma i detta förlopp. Rör vi oss ned i floran av lokalhistoriska arbeten är det ofta det våldsamma förtrycket som lyfts fram. Ansvarig för att bilden av den så kallade försvenskningen av provinserna uppdelades i dessa två nämnda perioder är sannolikt framförallt Knud Fabricius som under åren 1906 till 1958 gav ut *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige* i fyra band.[1] Det första bandet omfattar tiden mellan freden i Brömsebro 1645 fram till och med freden i Köpenhamn 1660, det andra bandet behandlar det inre förhållandet i provinserna under samma tid. Det tredje bandet ägnas sedan helt åt skånska kriget 1676–79. Slutligen behandlas i fjärde delen den administrativa uppbyggnaden av de erövrade provinserna, försvenskningen och "uniformitetens seger." Själva skärningspunkten blir skånska kriget. Efter detta var det både inrikespolitiskt och utrikespolitiskt möjligt att genomföra en total försvenskning.

Dramaturgin med skånska kriget som vändpunkt förs sedan vidare i de flesta historiska framställningar som följer ända in i nutid.[2] När den etablerade bilden av händelseförloppet någon gång tonas ned, är det framförallt som ett resultat av en perspektivförskjutning inom historieforskningen. Intresset för krigen och dess roll har trängts tillbaka och istället har till exempel socialhistoriska och kulturhistoriska perspektiv lyfts fram.[3] Problemet har emellertid varit att någon nyare forskning på detta område inte funnits att tillgå och att bilden därmed har tenderat att bestå även om perspektivet förskjutits mot andra områden. Krigen och konflikterna har alltid tilldragit

[1] Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige.* Del I–IV. København 1906–1958.
[2] Se exempelvis Alf Åbergs *När Skåne blev svenskt.* Halmstad 1965, som sannolikt haft stor betydelse för spridningen av detta perspektiv.
[3] Se exempelvis Göran Behre, Lars-Olof Larsson, Eva Österberg, Sveriges historia 1521–1809. *Stormaktsdröm och småstatsrealitet.* Stockholm 1985.

sig både lekmannens och forskarens intresse. I de öppna konflikterna finns dramatiken och de stora hjältarna. Men motsättningarna blir också tydliga.

Min avsikt är inte att förneka skånska krigets betydelse i processen. Kriget blev på många sätt en vändpunkt, det hade stor betydelse. Men koncentrationen på kriget kan få oss att underskatta eller helt bortse från vad som hände när det inte var krig. Sökandet efter det *vardagliga mötet* mellan undersåte och överhet blir på detta sätt satt på undantag. Krigen är också på flera sätt exceptionella. Vardagliga konflikter kan då lätt politiseras och skärpas som en del av mobilisering och krigshets. Kanske ger också kriget utrymme för exceptionella personer att agera. Mitt intresse och min ambition koncentreras mer kring den lilla människans möte med makten mot slutet av 1600-talet då fred rådde mellan Danmark och Sverige. Som representant för aktören i lokalsamhället är bonden Lauritz Nilsen i Vieryd och änkan på Fäjö i detta sammanhang intressantare än Göingehövdingen.

Syfte och problemställning

Målsättningen med min forskning har varit att söka detta mer fredliga möte så långt källmaterialet tillåter detta. Alltså: hände det något mellan krigen och hade det någon betydelse för integreringen av Blekinge i det svenska riket? Intresset kommer i avhandlingen att riktas mot integration och identitetsfrågor *dvs. hur mötet såg ut mellan statsmakt och lokalbefolkning när Blekinge inlemmades i det svenska riket samt vilka identiteter hos Blekinges befolkning som kom till uttryck i processen.* Men jag har inte haft för avsikt att beskriva en integrationsprocess från dess eventuella början till dess eventuella slutpunkt. För en sådan forskningsuppgift skulle det krävas ett längre tidsperspektiv. Istället har min metod varit att borra på djupet, att ge en "tjock" beskrivning i ett visst läge och genom en "titthålsmetod" försöka nå en vidare förståelse av relationerna mellan statsmakt och lokalbefolkning. *Skånska kommissionen 1669–70* har visat sig vara ett utmärkt material för att studera interaktionen mellan de forna danska undersåtarna och den nya svenska överheten. Det skall dock understrykas att jag också analyserar annat material för att ge perspektiv åt resultaten från skånska kommissionen.

Kommissioner var mycket vanliga under 1600-talet, de användes flitigt både i Sverige och Danmark. Det fanns många olika skäl till att använda kommissioner: de kunde användas för kontroll av lokalförvaltningen, dömande kommissioner verkade som en egen rättsinstans, de kunde brukas som konfliktlösningsinstrument eller de kunde användas i ideologiska syften. Skånska kommissionen 1669–70 var en av de absolut mest omfattande kommissionerna under 1600-talet, vilket den omfattande instruktionen visar. Instruktionen var så omfattande att det är svårt att finna frågor som

kommissionen inte skulle behandla. Kommissionerna, dess funktion och roll i 1600-talets samhälle, behandlas mer utförligt i kapitel fyra.

Skånska kommissionen 1669–70 verkade under ca ett och ett halvt år, under fredliga förhållanden och före skånska kriget. Mitt forskningsbidrag till frågan om hur de danska provinserna införlivades i Sverige blir därmed en djupstudie, en pusselbit, till förståelsen av denna process och den politiska kulturen. Men jag menar att detta är fullt tillräckligt för att problematisera äldre föreställningar av integrationsprocessen och ge kunskap om integrationsprocessen generellt. Fokus i avhandlingen kommer att ligga på hur mötet mellan människorna i provinserna och den nya överheten utvecklades, formades och omformades.

- Var detta möte, t.ex. mellan bönderna i Kristianopel och rådsherrarna från Stockholm, ett verkligt möte där ett samtal kunde uppstå? Vad betydde i så fall mötet för invånarnas förhållande till den nya statsmakten? Var det bara prat, en maktens uppvisning, eller hade samtalet en integrerande effekt? Min avsikt är också att undersöka detta möte för att få svar på frågan huruvida "den lilla människan" var delaktig i integrationen i det nya riket och också delaktig i tidens svenska statsbildningsprocess. Det vill säga: var detta möte även något som gjorde invånarna i lokalsamhället delaktiga i den politiska kultur som utvecklades och blev till en svensk politisk kultur?
- En frågeställning som nära hänger samman med ovanstående frågor rör människors användande av och skapandet av identitet. Hur såg denna identitet ut i gränslandet mellan Sverige och Danmark och vilken roll spelade den för integrationen i Sverige?
- Förhoppningsvis skall svaren på frågorna ovan också bidra till en problematisering och en mer nyanserad bild av den process som betecknats som försvenskningen av de erövrade provinserna.

Mitt intresse för detta specifika möte och de nya gränser som dras upp är inte enbart ett intresse för de danska provinsernas och dessa människors öde. Det rör även frågor av mer generell natur och inte minst rör det relationen mellan människor även idag. Människor definieras i denna stund som tillhöriga eller icke tillhöriga olika gemenskaper, gränser dras upp och några människor definieras ut ur gemenskapen. I värsta fall politiseras och etnificeras gränsdragningarna med krig som följd. I den forskningsmiljö där jag tillbringat en del tid de senaste åren har jag ofta slagits av att det finns påfallande många forskare som har erfarenhet av gränser. Det rör sig bl.a. om personer uppvuxna i dansk – svenska eller norsk – svenska förhållanden. Kanske har min barndoms sommarresor över den svensk – norska gränsen

trots allt satt sina spår. En erfarenhet av gränser mellan Norge, Danmark och Sverige kan i modern tid förefalla oproblematisk. Förflyttar vi oss över till Finland blir gränsen i öst och upplevelsen av gränsen mer problematisk. På flera ställen i Europa är gränser ett påtagligt problem för människor. I flera av Theo Angelopoulos filmer betraktar hans rollkaraktärer gränsen mellan norra Grekland och Balkan. Det vilar ett vemod och en förstämning över bilderna och jag tror att regissören förmedlar stämningar som kan vara giltiga oberoende av tid och rum. På liknande sätt tror jag att människor i gränsområden alltid har betraktat en gräns, så även i Blekinge under 1600-talet.

Just nu vajar hundratals skånska flaggor över sommarhus och villaområden. Vi kan roa oss med att läsa en skånsk – svensk ordbok. Samtidigt sammanträder ett regionparlament för Skåne, regionens olika spörsmål diskuteras med bland annat rörelser som verkar för ett självständigt Skåne eller ett Skåne med starkare anknytning till Danmark. Liknande processer kan iakttas på andra platser i detta framväxande "regionernas Europa." En Öresundsregion håller på att uppfinnas och dess historia skall skrivas. Åter skapas nya gränser och människor definieras som tillhöriga eller inte tillhöriga den nya gemenskapen.[4]

Men forskarens roll är inte att stå där med sitt vemod, sin entusiasm eller sin förstämning. Som historiker kan vi förhoppningsvis genom att undersöka det specifika fallet långt borta även bidra med kunskap som gör att vi förstår det aktuella skeendet bättre.

Avgränsningar

Varför välja Blekinge som undersökningsområde? Från början var skälet till detta att väldigt lite finns skrivet om Blekinge under tidigmodern tid. När det gäller de danska provinserna har framförallt Skåne men även Halland tilldragit sig forskarnas intresse. Det är angeläget att också fokusera Blekinge som på flera sätt har sin speciella karaktär, som påverkar problematiseringen av statsmakt-lokalbefolkning. Närheten till riksgränsen och närheten till handelsplatserna vid kusten har varit av vikt för min problematisering av detta ämnesområde. Blekinge var starkt urbaniserat, åtminstone från svenska utgångspunkter, det fanns en närhet mellan städer och handlande bönder som har varit viktig för olika befolkningsgruppers ställningstaganden.

[4] Modernhistorisk forskning som sysselsatt sig med denna problematik: se *Öresunds regionen – vision och verklighet*, Lund 1997, red. Sven Tägil Fredik Lindström, Solveig Ståhl; nordisk etnicitet behandlas av Sven Tägil i *Etnicity and Nation Building in the Nordic World*, London 1995; Se även *Invoking a transnational metropolis: the making of the Øresund Region* eds: Per Olof Berg, Anders Linde-Laursen, Orvar Löfgren, Lund 2000.

Både borgaren och bonden måste lyftas fram i analysen. Tidigmoderna framställningar befattar sig annars gärna med *antingen* bönder *eller* städer/borgare.

Fokus är som nämnts på skånska kommissionen som efterlämnat ett omfattande material. Det har varit nödvändigt att begränsa arkivmaterialet så att det blivit möjligt att få en överblick över hur kommissionen arbetade och hur själva mötet gick till. Blekinge har här utgjort ett hanterbart område. Det har varit möjligt att följa de olika ärendenas behandling, från det att en inlaga kunde dyka upp i Kristianopel för att sedan åter behandlas vid mötet i Malmö och där inlagor från landshövding eller tulltjänstemän fanns i andra delar av arkivet. De blekingska ärenden som behandlades bär naturligtvis spår av områdets speciella förhållanden. Exempelvis kommer godsproblematiken, som är så viktig i Skåne, här i bakgrunden. Medan å andra sidan hamnarna, de relativt tätt liggande städerna och kampen om skogsresurserna blir viktiga i Blekinges kontakter med överheten. Men själva processen och mötet mellan de inblandade parterna är trots detta av samma karaktär oavsett i vilken del av provinsen vi rör oss.

Varför studera ett enda år när frågor om integration och identitet egentligen skulle kräva ett långt tidsperspektiv? Min ambition har varit att nå ned på lokal nivå för att där undersöka hur integrationsarbetet utfördes. Någon sådan studie har inte gjorts tidigare. Det måste även erkännas att själva källmaterialet har styrt forskningsprocessen. Upptäckten av de möjligheter som jag tyckte mig finna i detta arkiv har påverkat inriktningen på min forskning. Det korta tidsperspektivet har helt enkelt varit ett val där jag prioriterat de många lokala rösterna under ett enda år före ett långt tidsperspektiv. Men jag menar också att en i tid avgränsad djupstudie kan synliggöra större och mer generella sammanhang. I en mer översiktlig undersökning tenderar utvecklingen lätt att se alltför linjär och deterministisk ut. I en djupstudie framträder konflikternas komplexitet och mångfalden i människornas vägval bättre. Detta är åtminstone min förhoppning.

En annan avgränsning rör mitt perspektiv i lite vidare bemärkelse. Jag har valt att koncentrera mig på hur invånarna agerar och skriver till kommissionen. Det innebär att jag endast mycket flyktigt och skissartat behandlar centralmaktens aktörer och deras bevekelsegrunder i kommissionsarbetet. Det inrikespolitiska läget med tidens ståndstrider påverkade naturligtvis arbetet men denna del av den svenska historien är redan ganska väl dokumenterad.

Källmaterialet

Källmaterialet till föreliggande avhandling utgörs i huvudsak av det arkiv som efterlämnats av skånska kommissionen 1669–70. Arkivet har varit föremål för en akademisk avhandling från 1886. *Skånska kommissionen af 1669–1670, ett bidrag till de skånska landskapens inre historia* av S Wägner, avhandling är framförallt en deskriptiv framställning där de sakfrågor som diskuterades ges utrymme. De kyrkliga frågorna som diskuterades har undersökts i en avhandling 1907: *Skånska kommissionen af år 1669–1670 och Skånelands kyrkliga förhållanden* av August Hallenberg. Inom sitt begränsade fält bidrar Hallenberg med väsentliga synpunkter på hur den så kallade uniformiteten utvecklades. Alf Åberg har använt kommissionens arkiv för att belysa militära frågor och försvenskningsproblematiken i *Indelningen av Rytteriet i Skåne åren 1658–1700. Försvenskningsproblemet i belysning av det militära organisationsarbetet.* Ingen av avhandlingarna uppmärksammar dock hela processen. Sakfrågorna har till viss del redovisats men själva mötet mellan parterna har hamnat i skymundan. Lantdagen år 1669 behandlas flyktigt och som om den inte riktigt var en del av den politiska processen. Själva lantdagen finns mycket kortfattat och översiktligt redovisad i Carl Gustaf Styffes avhandling om *Lantdagen i Malmö år 1669* från 1845 och i W Tham *Bidrag till svenska riksdagarnas och regeringsformernas historia från midten af sjuttonde århundradet. II* utgiven 1847. Dessutom har Ingvar Andersson kommenterat kommissionens arbete i *Gustaf Baners Generalguvernörsberättelse 1664–1668.*[5] Min avsikt är att använda detta arkivmaterial på ett mer kvalitativt sätt för att därmed försöka komma åt hur människorna skrev och hur de närmade sig den nya överheten. Vad skrev de, hur skrev de och vad var det som var viktigt? Hur bemötte centralmakten de nya invånarna? Kan detta material säga något om människors identitet?

S. Wägner har uppskattat kommissionens arkiv till ca 40 volymer med i allmänhet över 1000 sidor handskrivet material per volym.[6] Sammanlagt skulle arkivet omfatta ca. 40 000 sidor. Blotta väldigheten av detta material har sannolikt avskräckt en del forskare från att använda materialet. Samtidigt säger omfattningen av arkivet något om den satsning som den svenska

[5] S. Wägner, *Skånska kommissonen af 1669–1670* Ett bidrag till de skånska landskapens inre historia. Lund 1886; August Hallenberg, *Skånska kommissionen af år 1669–1670 och Skånelands kyrkliga förhållanden.* Uppsala 1907; Alf Åberg *Indelningen av rytteriet i Skåne. Försvenskningsproblemet i belysning av det militära organisationsarbetet*, Lund 1947; Carl Gustaf Styffe, *Lantdagen i Malmö 1669*, Lund 1845; W Tham, *Bidrag till svenska riksdagarnas och regeringsformernas historia från midten af sjuttonde århundradet.* II Stockholm 1847; Ingvar Andersson, *Gustav Banérs generalguvernörsberättelse 1664–1668, med inledning och kommentar.* Lund 1940.

[6] Wägner 1886 sid. 32.

centralmakten gjorde i de erövrade provinserna. Det är svårt att överblicka arkivet och dess uppbyggnad. Titlarna på volymerna säger inte alltid allt om vad man kan finna i dessa. Den centrala delen i arkivet utgörs av protokollet som omfattar två volymer och sammanlagt ca 5 000 sidor. En annan viktig del är de volymer där invånarnas inlämnade inlagor samlats. En volym för varje stånd. För Blekinges del omfattar detta material ca 670 sidor inlagor. Därtill kommer de volymer som upptar tjänstemännens inlämnade förklaringar och besvär. Som exempel kan nämnas volymen "inkomna missiver" (Vol S) som jag har använt för att få klarhet i hur vissa frågor behandlades, volymen omfattar 1650 sidor. Den avslutande berättelsen har även varit av vikt, men den är ofullständig. Sannolikt fattas den inledande delen som omfattar kyrkofrågorna.

Protokollet är upplagt så att varje möte avhandlas kronologiskt men mötena i Malmö har haft en något öppnare karaktär. Mötena har ibland delats upp och personer från olika delar av provinserna har getts tillfälle att framträda och föra fram sina frågor. Det innebär till exempel att material från Blekinge även återfinns i protokollet under beteckningen Malmö. Lantdagsprotokollet finns återgivet i protokollsboken, däremot finns inte så mycket bevarat av materialet som lämnats in till lantdagen.

Spridda uppgifter från kommissionens arbete kan återfinnas i lokalhistoriska framställningar. Men materialet är förvånansvärt lite använt. Mest förvånande är kanske att detta material inte använts mer i de många stadsmonografierna från Skåne, Halland och Blekinge. För kännedom om städernas inre liv under tidigmodern tid finns nämligen mycket att hämta ur detta arkiv. Här finns även ett omfattande material om miltära frågor. För Blekinges del har främst August Hallenberg använt en del material från skånska kommissionen i sina lokalhistoriska arbeten.[7] De blekingska böndernas inlagor till kommissionen finns tryckta i Emil Peterssons *Allmogens i Blekinge Besvär inför kommissionen 1669-70*.[8] Peterssons utgåva saknar dock noter och av framställningen framgår inte om en inlaga lämnats in i Blekinge eller i Malmö. Här finns även uppgifter som hämtats ur andra delar av arkivet och där det inte framgår om det är inlagor eller andra dokument.

I det inledande kapitlet om Blekinge och dess plats i det danska riket har jag framförallt använt mig av "Skånske Registre og Tegnelser" åren 1572–1660. Detta arkiv återfinns i danska Riksarkivet i Köpenhamn. Arkivet består av skrivelser från danska kronan till Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Bohuslän, Gotland och Ösel. Arkivet innefattar tio "böcker",

[7] August Hallenberg "Kristianopel såsom stad under svenskt välde." *Blekingeboken*, Karlskrona 1927; *Blekinge allmoge efter Roskilde fred*. Karlskrona 1934; "Från 1600-talets Blekinge under danskt välde" *Blekingeboken* Karlskrona 1938, -40, -43, -45.

[8] Emil Petersson, *Allmogens i Blekinge besvär inför Skånska kommissionen 1669–1670*. Del I-IV. Karlskrona 1942.

konceptsamlingarna undantagna, omfattande i genomsnitt 400-500 sidor handskrivet material per volym. Materialet finns i skrivande stund utgivet till och med 1653 i *Kanceliets Brevbøger.*[9] Men i denna källutgåva är språket moderniserat vilket bland annat medfört att till exempel hälsningsfraser och tilltalet till adressaten inte är exakt återgivna. Vissa texter är återgivna sammanfattade eller förkortade medan vissa texter är återgivna i fulltext så när som på inledningar och avslutningar. Detta innebär att brevböckerna endast kan användas för att kontrollera sakinnehållet och mina citat inte hämtats från brevböckerna utan från originalen. I de fall jag återgivit mängdangivelser, exempelvis antal enestakar, har jag använt de uppgifter som finns i kansliets brevböcker där man transkriberat mängduppgifterna till siffror. Brevböckernas karaktär har medfört att jag annars valt att arbeta med originalhandlingarna, på mikrofilm. För att underlätta läsningen har jag valt att översätta och normalisera större delen av den danska texten. Detta källmaterial är skrivelser av lite olika karaktär: Ordergivning till länsmännen i respektive län i allehanda ting. Rekvisitioner av material, främst skogsprodukter, är mycket vanliga. Under krigstid dominerar skrivelser kring fästningar, mönstring och försörjning av militären. En mycket stor del av materialet består av "mageskiften" där kronojord och adelsjord byter ägare. Arvskifte med åtföljande besiktningar av egendom är en annan grupp. Men här finns även skrivelser till landsdomare, socknar, härader och enskilda personer. Skrivelserna börjar vanligen med att återge huvuddragen från t ex en socken om ett problem eller en oförrätt som man anser ha blivit begången. Därefter klargörs i skrivelsen vilka åtgärder som kronan föreslår. Detta är således svar på suppliker inlämnade av invånarna i dessa provinser. En del av de brev som skickats till provinserna har beteckningen "åbne brev" vilket innebar att de var brev med generellt innehåll som skulle meddelas invånarna. Breven kan vara uppmaningar att möta till mönstring, inskränkningar med hänvisning till pesten eller ändrade privilegieförhållanden för en stad. Men här fanns även öppna brev som rörde konflikter mellan krona och härader.

Jag har valt att använda detta material för att skapa en referenspunkt till de frågor som jag behandlar i avsnittet om skånska kommissionen i Blekinge. Främst har jag koncentrerat mig på frågor som kan belysa interaktionen mellan invånarna i Blekinge och den danska kronan, samt frågor som kan belysa identitetsfrågan. En underliggande fråga har naturligtvis varit: Finns det stora skillnader som kan härledas till olika politisk kultur inom det svenska respektive danska området? Skillnader som desutom skulle kunna påverka integrationen i ett nytt rike i positiv eller negativ riktning.

[9] *Kanceliets Brevbøger vedrørende Danmarks inre forhold*, København 1885-.

Några källkritiska reflektioner

I vilken grad kan jag lita på att mina källor är användbara för de problemställningar som jag ställt upp? Jag kommer inledningsvis att presentera några källkritiska reflektioner som är relevanta för undersökningen. En diskussion och svar på dessa frågor återkommer senare i samband med att kommissionen kontextualiseras i kapitel fyra, samt i själva analysen av mötet.

- En första källkritisk reflektion är huruvida materialet verkligen avspeglar ett möte där rösterna underifrån gavs utrymme. Man kan fråga sig i hur stor grad kommissionen styrde arbetet uppifrån. En annan fråga är hur väl protokollet återger förloppet. Utelämnas något av taktiska skäl? Förstärks något? Protokollen är renskrivna, sekreterarna har arbetat med koncept, vilka ibland finns bevarade i arkivet. När det gäller rösten uppifrån, från makten, finns det anledning att fråga sig vad dessa röster representerade. Inrikespolitiskt var detta en turbulent tid med många olika maktintressen som tävlade om inflytande.
- Går det att utläsa något om människors identitetsuppfattning ur skrivelser och protokoll? Är detta ett material som lämpar sig för den har typen av studier, kan vi förvänta oss att människorna uttrycker något om lokal, regional eller nationell identitet i mötet med den nya överheten? Dessa frågor hänger också nära samman med vilka som skrev inlagorna. Var det bönderna och borgarna själva eller fanns det förmedlare och vilken roll spelade i så fall förmedlarna?

Avhandlingens disposition

Efter kapitel *1. Inledning* följer *2. Tolkningsramar och perspektiv*. Kapitlet är en blandning av teori och forskningsöversikt där jag har haft för avsikt att klargöra mina utgångspunkter, redovisa mina inspirationskällor och utifrån rådande forskningsläge motivera mina frågeställningar.

3. Interaktion, identitet och integrativa krafter under den danska tiden är en undersökning som syftar till att klargöra Blekinges relation till det danska riket: Förhållandet undersåte – överhet, möjligheterna till kommunikation med den danska kronan, konfliktnivån mellan parterna, gränsens närvaro och betydelse för Blekinge, Blekinges ekonomiska roll inom riket. En underliggande frågeställning är det danska rikets konglomeratstatskaraktär utifrån Blekinges plats i det danska riket. Frågorna handlar om integrationsprocessen i det gamla riket och har betydelse för integrationsprocessens för-

lopp i det nya riket. Undersökningen utgår från danska kronans skrivelser till Blekinge. Avsikten är att denna del skall tjäna som referenspunkt i en avslutande diskussion om förändring och kontinuitet i lokalsamhället.

4. *Centralmakten, kommissionerna och lokalsamhället.* I detta kapitel diskuteras aktuell forskning om kommissioner, avsikten med kommissionerna och deras arbetsmetoder. Under rubriken "Mötets förutsättningar och former." kommer jag att diskutera huruvida kommissionsarbetet verkligen blev ett möte där lokalbefolkningens åsikter, normer och värderingar kom till uttryck. Frågorna handlar även om politisk kultur.

Kapitel *5. Konfliktytorna*, är en genomgång av de konflikter som framfördes och behandlades vid kommissionens möten med invånarna i Blekige. Här redovisas undersökningen av skånska kommissionens arbete i Blekinge. Det första kapitlet är uppdelat efter de olika ståndens möte med kommissionen: Böndernas, Borgarnas, Prästernas, Adelns möte med kommissionen. Inom respektive avsnitt redovisas de sakfrågor som behandlas på ett översiktligt sätt. Därefter följer kapitel *6. Möte med överheten* där mötets former och uttryckssätt undersöks. Koncentrationen är riktad mot parternas kommunikation, mötets förutsättningar diskuteras och samtalets roll i en integrationsprocess behandlas. I kapitel *7. Ett annat möte* behandlas lantdagen i Malmö och dess karaktär som politisk arena diskuteras. Frågan om identiteter återkommer i flera kapitel men diskuteras mer utförligt i kapitel 8. Integration och särskiljande: identitetsprocessen i Blekinge. I det avslutande kapitlet *9. Makt, Möten, Gränser* diskuteras avhandlingens resultat. Slutligen följer *10. Epilog* där kommissionens mer praktiska och direkta resultat diskuteras.

2 Tolkningsramar och perspektiv

Den här undersökningen handlar om mötet mellan människorna i Blekinge och representanterna för den svenska centralmakten. Det är ett möte mellan lokalsamhälle och centralmakt under den period vi benämner tidigmodern tid. Men det är också en övergång från ett rike till ett annat. Det finns åtskillig forskning om denna tid och de problemområden som gränsar till mitt ämne, både internationellt och nationellt. I stort går det att urskilja några olika positioner eller perspektiv som utkristalliserats som dominerande och jag skall försöka presentera dem nedan. Det finns dock skäl att inledningsvis komma med några reservationer. Det finns naturligtvis alltid en fara med att försöka renodla och definiera forskningsinriktningar. Till en del blir detta till förenklingar och det är viktigt att minnas att en forskare kan återfinnas under olika positioner även om han/hon huvudsakligen kan placeras under en kategori. De polemiska positioner som en polarisering medför kan skymma det faktum att de olika forskningspositionerna på olika sätt tillför viktig kunskap om det forskningsfält som debatten handlar om. Jag har valt att tala om tolkningsramar och perspektiv istället för teorier och skolor. Detta för att betona en öppenhet för flera bilder av samma verklighet. Ett antal olika perspektiv kan föra oss något närmare den sanning vi söker.

Kapitlet inleds med en genomgång av de olika perspektiv eller positioner som jag menar finns i den forskning som angränsar till min egen. Därefter följer en diskussion om lokalsamhället. Fokus är lagt på hur olika forskare har behandlat staten, makten och synen på riket. Ett viktigt skäl till detta är att frågorna även handlar om vilket utrymme olika perspektiv tillmäter den enskilda aktören i historien. En annan viktig aspekt av intresse för min egen forskning är frågan hur homogena eller heterogena tidens riken och lokalsamhällen var. Frågan föranleds av hur man i nordisk tidigmodern forskning ofta arbetat med motsättningen lokalsamhälle – centralmakt. Frågeställningen handlar även om vilka möjligheter det fanns till allianser som inte dikterades av att människor tillhörde ett lokalsamhälle eller att människor i maktens centrum hade ensidigt gemensamma lojaliteter. Polarisering som lokalsamhälle – centralmakt riskerar att dölja andra viktiga strukturer i samhället: t.ex. ståndssamhällets uppbyggnad och relevans för människorna, samt betydelsen av den religiösa föreställningsvärlden och vilka lojaliteter detta kunde skapa. I samband med att lokalsamhället behandlas tar jag upp begreppen politisk kultur och kommunalism. Begreppet politisk kultur handlar bland annat om människors förutsättningar och

förmåga att agera politiskt och hur man mötte sin överhet. Jag använder inte själv begreppet kommunalism i min analys, skälet till att detta begrepp trots allt får ett vist utrymme är att debatten kring begreppet rymmer viktiga frågor om lokalsamhällets karaktär. Begreppet försvenskning upptar sedan en del av kapitlet. Den diskussion jag utvecklar i det sammanhanget är dels en kritik av ett äldre forskningsläge och dels en viktig utgångspunkt i formulerandet av mina egna teoretiska utgångspunkter. Utifrån denna diskusson utvecklar jag mina egna perspektiv där statsbildningsprocessen, integration och interaktionen mellan överhet och undersåte lyfts fram. Avslutningsvis behandlas i detta kapitel frågan om olika identiteter och deras betydelse i den process som brukar omnämnas som övergångsproblematiken.

Centralmakten och riket

När det gäller ämnet för undersökningen om lokalsamhällets möte med centralmakten, eller folkets möte med makten under tidigmodern tid skulle jag vilja tala om fem olika positioner eller perspektiv:

Det nationella perspektivet

Ett sätt att beskriva detta speciella lokalsamhälle Blekinge och dess möte med makten under 1600-talet är att tala om försvenskning. Därmed väljer man att beskriva konflikten i nationella termer. Motsättningar och problem som framträder i mötet kan i så fall relateras till nationella känslor och eller föreställningar. Knud Fabricius får betraktas som en portalfigur i forskningen om de danska provinsernas övergång till Sverige. Hans stora verk *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige* i fyra band publicerades mellan 1906 och 1958. Det är ett imponerande verk till omfång och innehåll. Detta arbete är den portal, för att tala IT-språk, som lett många andra forskare och studenter in i övergångstidens alla spännande problem. Här finns åtskilliga uppslag för vidare forskning. Man kommer inte förbi Knud Fabricius. Men av just denna anledning är det viktigt att man även förhåller sig kritiskt till Fabricius arbete. Det som kan kritiseras i Fabricius arbete är enligt min mening perspektivet och tolkningarna. Knud Fabricius rör sig med nationella begrepp som är starkt bundna till den tid då verket kom till. Fabricius vill se en nationell inställning och en nationell känsla hos människorna under 1600-talet men han finner den inte och han uttrycker sin besvikelse över detta. Han talar om "manglende samfundsfølelse", en läpparnas bekännelse för "Kongen Fædrelandet och det gemene Bedste" en "dansk degeneration"[1]

[1] Fabricius 1906, Vol I:40, 79.

Denna tolkning har, som Hanne Sanders visat, sina utgångspunkter i en tolkningsram där människans relation till nationen förutsätts vara överordnad relationen människa – Gud, den religiösa världsbilden får en underordnad ställning.[2] Ett viktigt påpekande när det gäller Fabricius är att han prövar de nationella känslorna på källmaterialet och att han också redovisar sina betänkligheter och tvivel där han finner fog för detta.[3] Men detta leder inte till något teoretiskt ifrågasättande av huruvida man kan använda nationalism som begrepp med giltighet för 1600-talet.

I Yngve Bogrens avhandling *Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän, studier till den s.k. uniformitetens genomförande 1645 – omkring 1750* från 1937 ansluter Bogren till den tradition som utvecklats av Fabricius. Jerker Rosén har sedan behandlat inkorporeringen eller försvenskningen av provinserna i några olika arbeten.[4] I det första av dessa arbeten "När Skåne blev svenskt" från 1943 är det nationella perspektivet tydligast. I artikeln använder Rosén termer som "nationalgemenkap", "nationell egenart", och han talar om att den danska befolkningen skulle göras svensk.[5] Hallands och Blekinges införlivande i Sverige beskrivs som en relativt smärtfri process, den främsta orsaken till detta var att dessa områden ingått i ett gammalt handelssystem tillsammans med Småland. De gamla handelsförbindelserna kunde bara utvecklas vidare. För Blekinges del talar Rosén även om att Värend i Småland tillsammans med Blekinge utgjort en "kulturenhet."[6] Skåne däremot utgjorde ett speciellt problem på grund av adeln som motarbetade en inkorporering. Den försvenskning Rosén omnämner är framförallt den nya kyrkoordningen, försvenskningen av städerna och införandet av svensk lag.[7] I de följande arbetena "Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss" och i *Hallands historia* är den nationella terminologin inte lika påtaglig och man anar en försiktig perspektivförskjutning bort från det nationella betraktelsesättet. Men det handlar ändå om försvenskning. Här är det framförallt de statsrättsliga utgångspunkterna och de inrikespolitiska förutsättningarna som

[2] "Religiøst eller nationalt verdensbillede? Skåne efter overgangen til Sverige i 1658" i *Mellom Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800*, red. Hanne Sanders, 2002. Sid. 247–248, passim.

[3] Analysen av biskop Winstrup kan tjäna som exempel: Winstrups danskhet se Fabricius 1906,vol I:53, I:79. Winstrups trohet mot den svenska centralmakten Vol I:53, I:89, III:47. Exempel på hur Fabricius använder nationella begrepp och förklaringar se Fabricius 1906 Vol I:96, II:7, II:189. Här används begrepp som nationalhat och nationalkänsla. Exempel där Fabricius redovisar sitt tvivel på de nationella förklaringarna: I:97, II:7, II:48, II:127.

[4] Jerker Rosén, *Hallands historia*, Halmstad 1959; *Hur Skåne blev svenskt*, Det levande förflutna 3, 1943; "Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss". Scandia 1946.

[5] Rosén 1943 sid. 6-8.

[6] Rosén 1943 sid. 4.

[7] Rosén 1946 sid. 14-45.

lyfts fram. Frågan om uniformitet och fullständigt inkorporerande av provinserna drivs enligt Roséns skildring något olika beroende på vilka politiska krafter som har inflytande över regeringsmakten. Kungamaktens centraliseringsiver möts av ett adligt motstånd. Den stora omsvängningen i politiken gentemot provinserna kommer efter skånska kriget och i och med statsomvälvningen 1680. Men det är först och främst kriget och i andra hand enväldet som lyfts fram som förklaring till den aktivare försvenskningen.[8]

Så tydligt som i de ovan angivna verken används kanske inte begreppet försvenskning i modernare framställningar. Det nationella perspektivet har inte varit lika intressant som förr och intresset har riktats mot andra frågor. Men trots detta lever begrepp kvar som bör förknippas med detta nationella perspektiv. Försvenskning är ett sådant begrepp som oproblematiskt vandrar vidare i senare verk som Gösta Johannessons *Skåne Halland och Blekinge* från 1981, eller i Sten Skansjös *Skånes historia* från 1997.[9] Ett skäl till detta (både nedtoningen av det nationella och den bristande problematiseringen av begrepp som försvenskning) är sannolikt att det nationella perspektivet inte på länge haft någon framskjuten plats inom svensk forskning. Nu skärper det dagspolitiska läget i världen blicken och gamla begrepp får tas upp till förnyad prövning.

Den forskningsinriktning som redovisats ovan sammanfaller delvis med nästa perspektiv där staten som aktör lyfts fram.

Makt- och militärstatsperspektivet.

Försöken att i Sverige karakterisera den svenska staten under 1600-talet har av förklarliga skäl kommit att domineras av en diskussion om det militära inflytandet över statsmakten. Centralt placerade i debatten har Sven A. Nilssons arbeten varit. Begrepp som "Den svenska militärstaten" kan sägas stå för en uppfattning som betonar att den integration och maktutövning som pågår under 1600-talet framförallt drivs av centralmakten som en aktör med militära intressen för ögonen. Militärstatens problem och behov reser krav på skatteförvaltning och mantalsskrivning, prästerna tvingas alltmer att gå centralmaktens ärenden exempelvis genom mantalsskrivningarna. Krigsorganisationen får allt tyngre och påtagligare inverkan på bondens liv. Kontrollapparaten måste byggas ut.[10] Sven A. Nilsson betecknar denna stat som en "militärstat." Den regeringsform som tillkommer 1634 är enligt Nilsson

[8] Rosén 1959 sid. 260-270. Mer utvecklat i Rosén 1946 sid. 148-152.
[9] Yngve Bogren, *Den kyrkliga försvenskningen av landskapen och Bohuslän, studier till den s.k. uniformitetens genomförande 1645 - omkring 1750.* Stockholm 1937, passim; Gösta Johannesson, *Danmarks historie Skåne, Halland og Blekinge*, København 1981, sid. 268f; Sten Skansjö, *Skånes historia,* Lund 1997, sid.179f.
[10] Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid,* Uppsala 1990.

ett försök att skapa ett politiskt system som klarar den framväxande militärstatens problem. Ett politiskt system som kunde ledas av höga ämbetsmän, starkt nog att kunna styra ett land mitt uppe i ett krig och starkt nog att kunna övervinna även en förmyndartids svårigheter. Systemet syftade därmed till att fungera även utan en monark, eller fungera trots olämpliga monarker. Det är även betecknande, menar Nilsson, att det var under denna tid som krigsmakten infogades i det svenska förvaltningssystemet.[11] Systemet utvecklades sedan till det som Nilsson benämner den "karolinska militärstaten", något han betecknar som ett nytt statssystem. Nilsson definierar militärstaten som "den svenska varianten av den s.k. tidigmoderna staten." Denna stat hade att lösa en rad ekonomiska och administrativa problem som på olika sätt kan härledas till de problem som krigen och de av krigen orsakade frederna ställde på Sverige.[12]

Jan Lindegren har utifrån ett historiematerialistiskt perspektiv lyft fram den svenska militärstaten och visat hur bland annat utskrivningarna drabbade ett lokalsamhälle.[13] Gunnar Arteus har visat hur ny stridsteknik under början av 1600-talet ställde nya krav på krigsmakten och ledde till en begynnande professionalisering av krigsorganisationen.[14] Jan Glete har i sin forskning fokuserat speciellt på flottans roll för statsbildningsprocessen och för byråkratiseringen, men här är det konkurrensen på en marknad som blir avgörande för hur staterna utvecklas.[15] Att bygga endast ett krigsfartyg var en mycket komplicerad sak. Att bygga en flotta ställde stora krav på planering och administration. Skogsresurserna kartlades och inventerades och jakten på olovliga skogsavverkare intensifierades.[16] Denna forskningsinriktning har inte haft samma framträdande plats i dansk forskning. Undantaget är här Gunner Linds avhandling *Hæren og magten i Danmark 1614–1662*[17] där Lind visar hur den danska hären under 1600-talet utvecklas till en professionell

[11] Sven A. Nilsson 1990 sid. 204–216; I äldre forskning har exempelvis även Erland Hjärne i *Från vasatid till frihetstiden. Några drag ur den svenska konstitutionalismens historia*, Stockholm 1929, betonat den starka ämbetsmannastaten, Hjärne 1929 sid. 42ff; Jerker Rosén betonar mer att denna regeringsform var en förvaltningsstadga och en reaktion mot 1500-talets sekreterarvälde, därmed ställs möjligen modernisering och effektivitet mer i förgrunden än maktförhållanden. Men även Rosén framhåller att regeringsformen innebär att den personliga kungamakten kunde undvaras, Rosén 1969b, sid. 443f.

[12] Nilsson 1990 sid. 9, samt 199ff.

[13] Jan Lindegren, "Den svenska militärstaten 1560–1720", i *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser.* Rapport til den XIX nordiske historikerkongres, Odense 1984.

[14] Gunnar Arteus, *Till militärstatens förhistoria, Krig, professionalisering och social förändring under Vasasönernas regering*, Stockholm 1986, sid. 27–66.

[15] Jan Glete, *Navies and Nations, Warships, Navies and state Building in Europe and America 1500–1860*, Vol I, Stockholm 1993.

[16] Glete 1993 sid 49, 102, ang. skogsresurserna sid. 31-34.

[17] Gunner Lind, *Hæren og magten i Danmark 1614–1662*, Odense 1994.

arme under statens centraliserade ledning. Detta hade stor betydelse för enväldets seger 1660, enligt Lind.[18]

Militärens och krigens roll har sannolikt varit den vanligaste enskilda förklaringsgrunden till den moderna statens utveckling.[19] I nordisk forskning har dock ofta "maktstaten" lyfts fram, detta utan någon närmare preciseringar till militärens inflytande.[20] Jerker Rosén har ägnat sig åt övergångsproblematiken och även här är det staten som ställs i centrum. Staten blir en aktör som agerar mot eller tillsammans med andra stater. De statsrättsliga frågorna skjuts därmed i förgrunden.[21] Även Alf Åberg som arbetat med övergångsfrågorna i *När Skåne blev svenskt,* rör sig i huvudsak på en statsnivå. Det är krigen och våldet från statsmakten som tilldrar sig det största intresset, även om snapphanar och lokalbefolkning tidvis svarar med våldshandlingar. I *Indelningen av Rytteriet i Skåne åren 1658–1700. Försvenskningsproblemet i belysning av det militära organisationsarbetet* är det den militära närvaron och soldaternas övervåld i bondesamhället som lyfts fram som främsta förklaring till invånarnas motstånd mot svenskarna.[22] När det gäller forskningen om kommissioner i Sverige kan Marie Lennersands avhandling *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730*" i huvudsak sägas behandla den statliga nivån. Lennersand har framförallt intresserat sig för statens maktutövning via kommissionerna och hon har genom sin undersökning lyft fram viktiga och komplexa maktmekanismer i det svenska 1600-talssamhället. Genom Lennersands undersökning får vi också en god inblick i hur omfattande och användbart kommissionsväsendet var. Till Lennersands viktiga analys av kommissionerna återkommer jag i kapitel fyra.[23]

Kungamakten och adeln har alltså i äldre forskning intresserat forskare med intresse för staten. En reaktion mot denna forskning kom på 1960- och 1970-talen. På senare tid har intresset för de övre samhällsskikten och dess

[18] Lind 1994 sid. 398–399.
[19] En tidig inspirationskälla till denna inriktning är Werner Sombart, *Krieg und Kapitalismus* I-II, München 1913.
[20] Ladevig Pedersen, "Godsdrift och maktstat", i Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser." Rapport til den XIX nordiske historikerkongres. Odense 1984: även Nils Erik Vilstrand, *Anpassning eller protest, Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Ekenäs, Finland 1992.
[21] Rosén 1943, 1946, 1959; Sveriges historia del 1 sid. 468-476, Stockholm 1969.
[22] Åberg 1965; Åberg, 1947, se sid. 65–69.
[23] Marie Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare, Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730*, Uppsala 1999.

relation till staten åter ökat, men nu formulerat som ett intresse för eliterna, deras föreställningar och ideologi, samt de nätverk som utvecklats.[24]

En orsak till den omfattande diskussionen om staten är den internationella debatten i Europa om den absoluta staten och dess karaktär. Debatten har rört begreppets användbarhet och olika variationer av absolutism.[25] Den svenska och nordiska debatten kan ses som försök att precisera och konkretisera debatten utifrån ett nordiskt perspektiv.[26] Den internationella forskare som länge stimulerat till forskning och debatt kring staten är Charles Tilly.[27] Forskare som Michael Mann och Hendrik Spruyt har både polemiserat mot och utgått från Tillys arbeten om staten och statsbildningsprocessen. Mann har lyft fram det organisatoriska inflytandet från kyrkan och även betonat ett moment av icke förutsägbarhet där staten blir ett resultat av handlingar som inte alltid syftade till en stark stat. Michael Mann menar vidare att man inte kan se staten som en allomfattande och över allt verkande entitet. I stället talar Mann om det nätverk av olika områden inom vilka makt kan organiseras och kontrolleras: ett ideologiskt, ett ekonomiskt, ett militärt och ett politiskt ("the IEMP model"). De beskrivna fälten är delvis överlappande men de behöver inte nödvändigtvis återfinnas samlade i händerna på en stat. Manns tankar ligger nära föreställningen om konglomeratstater. Modellen kan även användas för att analysera integrationsprocesser i områden där olika maktfält överskrider eller inte överensstämmer med de gränser inom vilka en stat verkar. Jag kommer längre fram i kapitlet att återkomma till Manns teori och dess betydelse för min egen undersöning. Spruyt har hårdare än Tilly betonat staterna som förhandlare på en marknad där konkurrensen haft stor betydelse. [28] Lars Nihlén har tidigt diskuterat och kritiskt prövat Tillys teser på nordiska förhållanden. Nihlén framhåller en gemensam existerande politisk struktur som funnits i Norden även

[24] Martin Melkersson, *Staten, ordningen och friheten, En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet*, Uppsala 1997; Fabian Persson, *Servants of fortune: the Swedish court between 1598 and 1721*. Lund 1999; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm 2000. Det huvudsakliga intresset i Jonas Nordin avhandling rör elitens nationella föreställningar.

[25] Perry Anderson *Den absoluta statens utveckling*, Malmö 1978; Charles Tilly *Reflections on the History of European State-making, i The formation of National states in Western Europa*. Princeton 1975. red C Tilly;
Theda Skocpol, *Bringing the State Back in: Strategies of Analysis in Current Resarch*, red Evans, Ruschmeyer & Skocpol, Cambridge 1985.

[26] För en översikt över hur den tidigmoderna staten framställts i svensk historisk forskning, se Eva Österberg, "Stat, makt och bönder i modern svensk historieforskning, en historiografisk skiss", i *Struktur og Funktion, Festskrift till Ladewig Petersen*, Odense 1994.

[27] Charles Tilly, *Coersion, Capital and European States, ad 990-1992*, Cambridge US 1992.

[28] Michael Mann, *The sources of social power. A history of power from the beginning to A.D. 1760*, vol 1, Cambridge University Press 1986; Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors*, Princeton US 1996. Sid. 1–3.

under oroliga perioder som Kalmarunionen. Denna gemensamma politiska struktur skiljer ut Norden från kontinenten, menar Nihlén.[29]

I ett gränsområde som Blekinge går det inte att förbise tidens miltära inflytande över statsmakten och den betydelse det fick för lokalbefolkningen. Det gäller både för den svenska och den danska tiden. Under dansk tid skulle fästningar byggas och gränsen kontrolleras och försvaras. Flottan krävde tillgång till skogen men framförallt den blekingska eken. Skogen var en av tidens stora strategiska råvaror och av lika stort intresse för svenskarna. Dessutom skulle skatterna in och soldater stampas fram ur lokalsamhällena. När det gäller statsbildningsprocessen i Norden måste krigen tillmätas stor betydelse. Krigen mellan Danmark och Sverige tvingade de båda staterna till stora ekonomiska ansträngningar där möjligheterna att stärka finanserna via tullar och beskattning ständigt måste prövas och utvecklas och den byråkratiska övervakningen byggdes ut. Motsättningarna som skapades i kölvattnet på de förda politiken tvingade fram förhandlingar och konflikter som gav sin speciella profil åt ländernas utveckling.

Disciplinerings- och ackulturationsperspektivet

Statsperspektivet kan sägas fokusera på en mer hårdhänt fysisk kontroll eller kanske snarare en mer uppenbar och påtaglig kontroll av invånarna. Forskare som betonat andra mer subtila kontrollinstrument har med inspiration från framförallt Gerhard Oestreich använt begreppet socialdisciplinering eller enbart disciplinering för att beskriva ett viktigt drag i den tidigmoderna maktutövningen. Människor har formats till goda och nyttiga undersåtar genom att de anpassas till det rådande normsystemet enligt denna forskningsinriktning. I den internationella forskningen kan Robert Muchembled nämnas som exempel på ett disciplinerings- eller akulturationsperspektiv.[30] Det är svårt att tänka sig åtminstone den modernare delen av denna forskningsinriktning, som betonar disciplinering, utan en påverkan från Michel Foucaults arbeten.[31] I den mån disciplineringen mildras till civilisering, anas även Norbert Elias i bakgrunden.[32]

I senare svensk forskning har Carl Johan Ödman betonat den disciplinerande överheten och dess försök att från ovan både skrämma och fostra allmogen till lydnad. Hos Ödman blir detta till en framgångsrik pedagogisk

[29] Lars Nihléhn, *Peregrinatio Academia, Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet*, Lund 1983 sid 31–52.
[30] Robert Muchembled *Popular Culture and Elite Culture in France 1400–1750*, London 1978. London 1978.
[31] Michel Foucault, *Övervakning och straff*, Lund 1987;Viljan att veta Sexualitetens historia I, Stockholm 1980.
[32] Norbert Elias, *Civilisationsteori* del 1–2, Stockhom 1989-1991.

process, om än med vissa förhinder. Överheten förmedlade under 1600-talet en pedagogik där lokalbefolkningens lojalitet skulle brytas till förmån för lojaliteten mot överheten – kungen. Det var dock en icke-planerad pedagogisk process. Pedagogiken möttes av motstånd. Det tog tid innan allmogens kollektivitet, vilken var stadigt förankrad i vardagslivets praxis, bröts ned av överheten.[33] Per-Johan Ödman perspektiv innebär att olika ideologier eller politiska kulturer möts och överhetens ideologi sakta segrar. I äldre forskning har framförallt Hilding Pleijels forskning lyft fram detta disciplinerande drag men här framhävs den religiösa föreställningsvärlden som den grund på vilken ett jordiskt hierarkiskt system med de tre stånden vilade.[34] Senare forskning har sedan problematiserat Pleijers tes, utifrån frågan om hustavlans värld blivit människornas mentalitet eller endast överhetens ideologi.[35] Jag kommer längre fram att anknyta till denna diskussion i samband att jag diskuterar mina egna teoretiska utgångspunkter där den religiösa världsbilden spelar en viktig roll.

Diskussionen om disciplineringen under 1600-talet har på ett intressant vis fört diskussionen om makt och maktutövning närmare individen och ända in under huden. Soldaternas attityder skulle förändras och driftskontrollen skulle öka. Målet var att förmå soldaterna att koncentrerat lyda order och utföra sina arbetsuppgifter.[36] Anders Florén har i sin studie över Jäders bruk också påvisat hur arbetslivet disciplinerades under 1600- och 1700-talen. [37] Elisabeth Reuterswärd kan däremot sägas röra sig i ett gränsland mellan disciplinering och ett interaktionsperspektiv när hon studerar statsmaktens kungörelser via predikstolarna som ett kommunikationssystem.[38]

Konglomeratstatsperspektivet

De forskare som under senare år betonat bilden av 1600-talets stater som konglomerat av områden med olika ställning inom respektive rike, skulle

[33] Per Johan Ödman, *Konformismens triumf, Utvecklingslinjer i svensk 1600-talspedagogik*, Stockholm 1987.
[34] Hilding Pleijel, "Patriarkalismens samhällsideologi", HT 1987, *Hustavlans värld*, Stockholm 1970.
[35] Se Peter Aronsson och Daniel Lindmark i *Västsvensk kultur och samhällsutveckling genom tiderna*, Rapport nr.2 Göteborg 1993; samt Eva Österberg Scandia 1992:1.
[36] Anders Florén, "Nya roller, nya krav, Några drag i den svenska nationalstatens formering", HT nr 4 1987 (1987b), sid 519.
[37] Anders Florén, *Disciplinering och konflikt, Den sociala organiseringen av arbetet, Jäders bruk 1640–1750*, Uppsala 1987a. (1987a).
[38] Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket, Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, Lund 2001.

naturligtvis kunna hänföras till statsperspektivet. En av inspirationskällorna även här är Charles Tilly.[39] Men det som gör att forskningsinriktningen trots allt skiljer sig från en forskningsinriktning med mer renodlat intresse för staten är intresset för statens oklarhet eller ofärdighet. Förhandlingar och möten med undersåtarna får en starkare framtoning. Ofta diskuteras i dessa sammanhang förhandlingar med adeln och möjligen borgerskapet, mer sällan lyfts bönderna in som en möjlig politisk kraft och alliansparter. Speciellt gäller detta förhållande dansk forskning. Konglomeratstatsperspektivet ger i detta sammanhang större utrymme för ett underifrånperspektiv där lokalsamhällets invånare blir delaktiga i statsbildningsprocessen.

J.H. Elliot framhåller att "composite states" var den lösning som var möjlig för tidens furstehus. I kampen mellan olika maktcentra i Europa krävdes allt större resurser och därmed allt större landområden. I Machiavellis anda kunde man tänka sig att behandla erövrade territorier genom att välja mellan "destroy them or else go and live there." Samt en tredje väg som Machiavelli framhåller, nämligen att låta de införlivade provinserna fortsätta att leva under sina gamla lagar och så långt möjligt låta provinserna styra över sig själva. Därmed skulle dessa områden förbli vänligt inställda. På detta sätt kunde riskfyllda och dyrbara inbördes strider undvikas och maskineriet fortsatte likväl att fungera, skatterna trillade in.[40] I Sverige har Harald Gustafsson introducerat denna forskningsinriktning och infört beteckningen konglomeratstat som beteckning på denna typ av stat. [41] Detta begrepp lyfter fram det heterogena draget i tidens statsbildningar. Danmark och Sverige var två sådana heterogena konglomeratstater under 1600-talet. Till det danska riket hörde flera områden med olika status, bland annat hertigdömena Slesvig och Holstein. Sverige hade sina östersjöprovinser, också med olika status.

---

[39] "Reflections on the History of European State-making;" i *The formation of National states in Western Europe*. Princeton 1975; Här bör även nämnas Stein Rokkan, "Dimension of state formation and Nation-Building: A Possible Paradigm For Resarch on Variations Within europé", i a.a.; men framförallt har Tillys arbeta Coercion, Capital and European States ad 990-1992, Cambridge US 1992, använts i denna diskussion.

[40] J H Elliot, "A Europe of Composite Monarchies", Past and Present vol. 137, 1992; För en översikt över denna debatt kring begrepp som " Composite state", "Conglomerate state" eller "Multiple kingdom" se: H G Koenigsberger, "Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale", in *Politicians and Virtuosi: Essays in Early Modern History*. London 1986; Marc Greengrass, *Conquest and Coalescence, in Conquest and Coalescence*, ed M Greengrass, London 1995; S Ellis, *Tudor Frontier and Noble Power*, London 1995.

[41] Harald Gustafsson, "The Conglomerate State", Scandinavian Journal of History 1988:3-4; "Statsbildning och territorriell integration, Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats, samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi", Scandia 1991:2; "Vad var staten? Den tidigmoderna svenska staten: sex synpunkter och en modell", HT 1994:2 (1994a);"Conglumerates or Unitary states? Integration Processes in early Modern Denmark-Norway", i Wiener Beiträge zur Geschicte der neuzeit. Band 21, München 1994 (1994b); *Gamla riken, nya stater*, Stockholm 2000.

Interaktionsperspektivet

Med avhandlingen "Gränsbygd under krig" och senare i en lång rad artiklar har Eva Österberg problematiserat den statliga styrningen och kontrollen och därmed gett plats åt lokalsamhällets invånare. Sambandet och beroendet, eller relationen mellan aktörerna får större utrymme. Ett centralt begreppet är "interaktion" ett begrepp som poängterar ett underifrånperspektiv där lokalsamhällets befolkning inom vissa ramar har möjlighet att handla. Begreppet tillåter å ena sidan ett konfliktperspektiv men å andra sidan även en fridfull dialog mellan enskilda aktörer eller grupper av aktörer. Interaktion får därmed ett dynamiskt och processinriktat innehåll.[42] Även Lars-Olof Larsson har i sin forskning om det medeltida Värend lyft fram samspelet mellan "centralmakt" och "lokalsamhälle" där inte bara motsatsförhållandet mellan kronans centraliseringsförsök och en landskapspartikularism blir det intressanta studieobjektet utan även det dynamiska i själva relationen.[43] Peter Aronsson har med inspiration från Österberg använt sig av ett interaktionsperspektiv när han undersökt det lokala självstyret i tre småländska socknar och Pär Frohnert har på motsvarande sätt behandlat interaktionen mellan den lokala förvaltningen och bönderna.[44] Internationellt kan Peter Blickles forskning om den lokala självorganisering som han benämner "kommunalism" karakteriseras som ett interaktionsperspektiv. Blickles forskning handlar i hög grad om hur relationerna mellan folk och furste utvecklas och hur parterna interagerar, något som påverkar utformningen av det tyska riket.[45]

Interaktionsperspektivet utesluter inte staten och förringar inte heller den starka staten som aktör. Indirekt kritiseras dock den forskning som alltför starkt betonar statsnivån, där de enskilda människorna eller den lokala nivån tenderar att falla bort. "Underifrånperspektiv" har varit ett ofta an-

---

[42] Eva Österberg: *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydöstra Sverige under och efter Nordiska sjuårskriget*, Lund 1971; "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur". Scandia 1981:1 (1981a); "Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen." HT 1987:3; "Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600 talens Sverige", Scandia 1992:1;" Stat, makt och bönder i modern svensk historieforskning", i *Struktur og funktion*, Festskrift till Erling Ladewig Petersen, Odense 1994; Folk förr, Eskilstuna 1995; "Stark stat och starkt folk. En svensk modell med långa rötter", i *Insikt og utsyn*, festskrift till Jørn Sandnes, Trondheim 1996.

[43] Lars-Olov Larsson, *Det medeltida Värend*, Växjö 1975.

[44] Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850*, Lund 1992; Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd, Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Lund 1993.

[45] Peter Blickle, *Deutsche Untertanen*. München 1981. "Kommunalismus, Parlamentarismus, Republikanismus". Hist. Zeits. 1986.

vänt begrepp inom denna inriktning. Även om detta begrepp inte kan ses som något exklusivt för interaktionsperspektivet.

Ett begrepp som vid första påseende ligger nära detta interaktionsperspektiv är den tyske historikern Jan Peters begrepp konflikt-sämja (Konfliktgemeinschaft). Begreppet avser att beskriva den spänningsladdade miljö i vilken bönderna levde och där konflikter fanns med olika parter. En bipolär beskrivning av till exempel konflikten bonde – adel, täcker inte in detta mönster av växlande konflikt och sämja som var böndernas värld.[46] Begreppet interaktion har framförallt utvecklats i motsättning till ett konfliktperspektiv som tenderat att förbise det vardagliga agerandet. Begreppet konflikt-sämja innebär en fokusering på och en nyansering av de våldsamma konflikterna. Även konflikter på ganska hög nivå med våldsamma inslag var nödvändigtvis inte avsedda att bryta en relation och upprätta något nytt. Med begreppet konflikt-sämja blir det därför möjligt att närma sig relationen undersåte-överhet, lokalsamhälle-centralmakt utan relationernas konnotationer av distinkt åtskiljande eller begreppens bipolära belastning, detta samtidigt som även öppna konflikter får ett djupare innehåll. Man skulle kunna säga att begreppen interaktion och konflikt-sämja delvis täcker in samma område av kommunikation och relationer men att de samtidigt nyanserar ytterkanterna inom detta fält. Interaktionen som nyanserar och påkallar uppmärksamhet främst inom ett mer vardagligt fält och konflikt-sämjan som sätter fingret på även mer aktiva och våldsamma förlopp som del i en relation.

Den karakterisering av forskningen i fem huvudsakliga positioner som jag presenterat är naturligtvis grov. Man skall hålla i minnet att det handlar om positioner, inte om att sortera forskare i olika läger och att forskare naturligtvis förflyttar sig eller rör sig i gränslandet mellan olika perspektiv. Som forskare tar man till sig begrepp från olika forskningsinriktningar och sammanfogar detta till i bästa fall en egen syn. Ovan har frågan om staternas och rikenas karaktär diskuterats utifrån olika forskares synsätt. Hur enhetliga eller homogena var egentligen de tidigmoderna rikena och vilken betydelse har detta för den fortsatta analysen av blekingarnas möte med den svenska överheten? Detta kan sägas vara den underliggande frågan. Liknande frågor som har ställts angående stater och riken bör också ställas när det gäller lokalsamhället. Hur skall vi betrakta de tidigmoderna lokalsamhällena? Var lokalsamhället en homogen sammanslutning som gemensammt mötte och agerade mot den gemensamma fienden i form av centralmakten?

[46] Jan Peters "Gutsherrscahft als soziales Modell Historische Zeitschrift, Beheft 18, 1995, München 1995, sid. 3–21;"Storgodssamhällen i östra Tyskland – presentation av ett tyskt forskningsprojekt, sid. 143–145 HT 1997:1; Se även Kerstin Sundbergs presentation av Peters forskning "Bönder och herrar i europeiska storgodsmiljöer: några historisk-antropologiska perspektiv" HT 2000:1.

Lokalsamhället

Tendensen att beskriva tidens riken som homogena motsvaras av en tendens att även beskriva lokalsamhällen som homogena. En centralistisk politik från överheten har ställts mot en decentraliserande kraft i form av lokalsamhället. En sådan beskrivning skulle kunna förleda oss att tro att lokalsamhället stod samlat och gemensamt reagerade mot centralmaktens försök att integrera områden i riket. Frågan är hur homogent lokalsamhället var, eller varför det framstår som homogent åtminstone under vissa perioder. Om man arbetar med en uppfattning om lokalsamhället som alltför egalitärt eller homogent riskerar man att inte se den lokala maktordningen. Vilket kan ha betydelse när man analyserar hur invånarna i lokalsamhället ställde sig till nyordningar som det svenska maktövertagandet i Blekinge.

Under senare år har en del av debatten kring lokalsamhällets karaktär i Europa och Norden cirkulerat kring Peter Blickles forskning och begreppet kommunalism. Peter Blickle har analyserat hur relationen mellan lokalsamhälle och överhet förändrats i Centraleuropa under perioden 1300–1800. Han har intresserat sig för hur relationen furste – undersåte förändras till den moderna territorialstatens relation stat – medborgare.[47] För att fånga den ordning som lokalsamhället upprätthåller efter medeltidens slut inför Blickle begreppet "kommunalism."[48] Detta begrepp innefattar en ordning baserad på den gemensamma nyttan, en form av självorganisering. Strävan efter enighet var central och den kommunala organiseringen var egalitär, menar Blickle. Den feodala ordningen är hierarkiskt ordnad i motsats till den kommunala.[49] Peter Blickle betonar att vi inte får överdriva olikheterna mellan städerna och byarna och att både stadens och byarnas organisering och ordning i sina grunddrag var likartade. De bygger på samma princip där byar och städer behandlades av sin omgivning som korporationer. Det var den gemensamma nyttan som stod i centrum för dessa organisationer. Kommunalismen var något som växte fram ur böndernas praxis där bland annat jordens komplicerade ägostruktur utgjorde en viktig beståndsdel. Peter Blickle framhåller arbetet på gårdarna och i byarna som grunden för de samarbetsformer som utvecklades. En viktig tes som Blickle driver är att där kommunalismen växer till, där måste absolutismen eller feodalismen gå tillbaka. Dessa storheter kan hos Blickle uppfattas som närmast oförenliga.[50]

---

[47] Blickle 1981, sid76f

[48] Blickle 1981 sid. 113.

[49] Blickle 1981, sid. 56ff, 75f. Blickle menar även att kommunalismen närmast är en förutsättning för den parlamentarism som växer fram i Europa. D v s parlamentarismen växer fram ur böndernas praxis. Blickle 1986 sid. 530ff.

[50] Angående Blickles analys av byn se Blickle 1981 sid. 23ff; För en utförlig diskussion om begreppet "Kommunalism" se Aronsson 1992, sid. 25f; samt Österberg Scandia 89:1.

Men samtidigt diskuterar Blickle hur kommunalismen i olika delar av Europa påverkade det politiska systemet. Eller snarare visar Blickle hur kommunalismen ger förutsättningar för vissa typer av statsrättsliga lösningar där staden och byns sätt att fungera blir en politisk modell som påverkar ständerförsamlingen och framförallt leder fram mot republiken.[51]

Ett viktigt drag i Blickles kommunalismbegrepp är att han påvisar de olika ordningarna och att han lyfter fram möjligheten till ett motstånd mot den ordning som adeln i Europa ville genomdriva. "Gemeindes", den lokala ordningen, stärktes under senmedeltiden och ställdes mot det som Blickle menar var det traditionella hierarkiska "Herrschaft." Det var i konfrontationen mellan de olika ordningarna som de stora bondekrigen i Tyskland bröt ut, enligt Blickle. Blickles kommunalismbegrepp har varit omdebatterat, bland annat har diskussionen handlat om huruvida dessa samhällen var egalitära eller ej. En fråga som inställer sig utifrån Blickles analys är om inte lokalsamhället och dess eventuellt egalitära drag måste analyseras i förhållande till centralmaktens styrka och närvaro-frånvaro. En stark och tydlig centralmakt som agerade mot lokalsamhället kan ha fått lokalsamhället att samla sig, därmed har det framstått som mer egalitärt än vad det i verkligheten var.

Antropologen Eric Wolf har uppmärksammat detta förhållande mellan centralmakt och lokalsamhälle. När en övergripande maktstruktur, till exempel en stat, försvagades förlorade vissa interna band i bondesamhället sin roll som en gentemot yttervärlden sammanhållande strategi, menar Wolf. Bondesamhällen var med andra ord egalitära endast när de stod i någon form av underordnat förhållande till en yttre maktstruktur.[52] Det är i samspelet mellan centralmakten och lokalsamhället som även den lokala maktordningen framträder. De lokalsamhällen som beskrivits som i besittning av egalitära drag var oftast bondesamhällen där den agrara verksamheten stod i centrum. Staden och handeln uteslöts ur detta lokalsamhälle. Alla bondesamhällen var inte så ensidigt knutna till den agrara näringen. I ett gränsland som Blekinge var handel med olika halvfabrikat från skogen en inte oväsentlig del av bondens verksamhet. Detta kan ha påverkat den sociala och ekonomiska stratifieringen i bondesamhället högst avsevärt.

I Norden är det framförallt Steinar Imsen som mest konsekvent använt begreppet kommunalism, som i *Norsk bondekommunalisme: fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart.* Men den lokala självförvaltningen kom här inte enbart att stå i motsättning till den centrala förvaltningen. Kronan kunde även knyta den lokala förvaltningen närmare till sig och därmed använda och avväpna den lokala ordningen. Men det finns i Imsens tolkning inslag som för

[51] Blickle 1986

[52] Eric Wolf, *Bönder.* En socialantropologisk studie. Stockholm 1971, sid. 30; även sid 23-24 om statens roll för bondesamhället.

tankarna till en beskrivning av en tidig medeltida norsk bonderepublik. En bonderepublik som sedan integreras i det danska riket. Begreppet blir därmed i Imsens tolkning möjligen någonting större och vidare än lokalsamhällets organisationsprincip. I dansk medeltidsforskning har Anders Bögh använt kommunalismbegreppet för att analysera bondeuppror.[53]

I svensk forskning har begreppets användbarhet diskuterats av bland annat Eva Österberg, Börje Harnesk och Peter Aronsson. Eva Österberg har poängterat tre viktiga aspekter av kommunalismbegreppet. Begreppet fokuserar på ett underifrånperspektiv, intreraktionen betonas och bönderna framträder som aktörer. Till detta har Österberg framfört synpunkter som handlar om en nordisk erfarenhet med lagens och häradstingets starka ställning samt de självägande böndernas frihetsuppfattning, en nordisk erfarenhet som ger en delvis annan betoning åt begreppet kommunalism.[54] Även Blickle har i senare arbeten sannolikt tagit intryck av den nordiska diskussionen och uppmärksammat de speciella drag som måste tillföras om man skall tillämpa kommunalismbegreppet på Norden.[55] Börje Harnesk har lyft fram kommunalismbegreppet som en viktig del i tolkningen av förhandlingarna mellan regioner med anspråk på största möjliga självstyre och en centralmakt med anspråk på centraliserad kontroll.[56] Peter Aronsson har försökt att dela in begreppet kommunalism i tre nivåer för att klargöra begreppets användbarhet:

A. En generell beskrivning av det faktiska läget och en del tendenser i en historiskt och rumsligt avgränsad del av "det bergiga" Centraleuropa.
B. En idealtypisk konstruktion som vill beskriva de egalitära politiska principer och konsekvenser man teoretiskt kan tänka sig växa fram ur böndernas praktik då de själva råder över arbetet på sina gårdar och gemenskapen i byn och församlingen. Då ställs den i motsätt-

[53] Steinar Imsen, *Norsk bondekommunalisme, fra Magnus Lagabøte till Kristian Kvart*, Trondheim 1990 Del 1, Inledning s9; Del 2 Lyderiketiden. Trondheim 1994, sammanfattning s193; Anders Bögh, "Feudalisering og bondekommunalisme, Noget om samfundet i senmiddelalder i Danmark" i *Senmiddelalderen*, red Per Ingesman og Jens William Jensen, Aarhus 1994, sid. 97.

[54] Eva Österberg,, Scandia 1992:1, sid. 87, även Österberg och Erling Sandmo i *People meet the Law, Control and konflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post- Reformation and the pre-industrirel period*,. Introduction, Eva Österberg and Erling Sandmo, eds. Eva Österberg, Sölvi Sogner. Oslo 2000, sid 16-20.

[55] Peter Blickle *Kommunalismus: Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform*, Bd 2 Europa, München 2000 del 2 sid. 4-25.

[56] Börje Harnesk, "Något om den lokala självstyrelsens problematik under 1500- och 1600-talen" i *Individ och struktur i historisk belysning*, red. Tom Ericsson/Agneta Guillemot Umeå 1997; Se även om kommunalismdebatten i Börje Harnesk recension av Peter Blickle, "Kommunalism, makt och motmakt i det tidigmoderna Europa", Historisk Tidskrift 1998:4.

ning till den hierarkiska praktik och ideologi som adeln vill göra allmängiltig – den feodala principen.

C. Begreppet kan syfta till en periodisering av en epok, med samma syntetiska ambitioner som begreppet feodalism.[57]

Den nivå jag har diskuterat ovan och där jag rest invändningar är nivå B och föreställningen om ett egalitärt lokalsamhälle. Föreställningar om ett egalitärt bondesamhälle skulle i enlighet med vad som diskuterats ovan kunna vara en produkt av tillfälliga historiska omständigheter där statens närvaro eller frånvaro i lokalsamhället kan ha spelat in. Om man utgår från föreställningar om ett egalitärt bondesamhälle kan detta få som konsekvens att det kan vara svårt att upptäcka dissonanserna i lokalsamhället. Därmed ser man inte heller de grupper som kan tänkas ha motiv att agera mot den lokala ordningen och ta ställning för den ordning som centralmakten representerar. Det kan faktiskt vara möjligt att änkan i Lyckå hade skäl att reagera mot den lokala ordningen och faktiskt kunde vinna något på att stödja den nya ordningen representerad av den svenska centralmakten. Naturligtvis fanns det i denna konfrontation förlorare i lokalsamhället. Men linjerna löper inte så rätlinjigt och mönsteranpassat som motsättningen mellan "Gemeindes" och "Herrschaft" kan antyda. Frågorna kring lokalsamhället och vilken betydelse det hade för olika riksbildningar reser även frågor kring hur man kunde påverka och interagera med centralmakten. Fanns det en politisk kultur i lokalsamhället som var användbar i detta möte med överheten?

Politisk kultur

Begreppet politisk kultur har i den äldre forskningen introducerats av Eva Österberg. Begreppet har växt fram i ett sökandet efter ett vidgatt politikbegrepp som inte enbart inriktar sig på kortsiktigt agerande på vissa centrala arenor. Politisk kultur blir i detta sammanhang ett handlingsmönster med längre varktighet utan att bli till en mentalitet. Begreppet kan även ses som riktat mot en forskningsinriktning som förlägger politik till en central nivå där lokalsamhällets invånare osynliggörs. Begreppet har sedan användts av andra forskare. Peter Aronsson har diskuterat bönders politiska kultur i tre småländska socknar, Karin Sennefelt har använt politisk kultur i sin analys av dalaupproret 1743, för att nämna två exempel.[58] Gemensamt för detta intresse för politisk kultur har varit ett ökat intresse för de normer och

[57] Aronsson 1992 sid. 26.

[58] Ang. diskussionen om politisk kultur se: Österberg Scandia 1989:1; Österberg 1993; Österberg 1996; Aronsson 1992 sid 337–344; Karin Sennefelt *Den politiska sjukan. Dalaupproret 1743 och frihetstida politisk kultur.* Södertälje 2001 sid. 17–18.

värderingar som växer fram ur människors vardag och hur detta blir till viktiga inslag i den politiska kulturen.

Den politiska kulturen har stor betydelse för hur mötet mellan undersåte och överhet utvecklades i Blekinge 1669–70. Mitt intresse för skånska kommissionens resa i Blekinge 1669 är inriktat mot detta möte mellan undersåte och överhet därför att jag menar att det ligger en förändringspotential i själva mötet. Det är svårt för oss forskare att nå ned i detta möte för att avlyssna samtalet, källorna flödar inte precis. En fråga är huruvida den enskilda aktören, bonden eller änkan, hade något inflytande i detta samtal med överheten. Det institutionaliserade samtalet i form av riksdagen har ofta använts som ett exempel på böndernas politiska inflytande i Sverige. Omvänt har detta åtminstone underförstått inneburit att de danska bönderna och även bönder på andra platser i Europa har haft mindre inflytande. De har inte haft något riksdagsinflytande. Jag menar att detta är förhastade slutsatser. Förutsättningarna för böndernas inflytande bör sökas på ett strukturellt plan. Som socialantropologen Eric Wolf visat befinner sig bönderna alltid i en dynamisk fas. De befinner sig i ett ekologiskt dilemma där kampen för överlevnad alltid ger sig till känna. Bönderna står mitt i en konflikt om den egna produktion.[59] Detta var ett liv som måste ha fostrat till en speciell politisk kultur. Maria Ågren har valt titeln: *Att hävda sin rätt* på en undersökning om synen på jordägandet i 1600-talets Sverige.[60] Titeln säger något väsentligt om bonden. Det Maria Ågren visar är att bonden alltid måste vara aktiv och både bevaka och hävda sin rätt över jorden, även om han var självägande. Detta förutsatte förmågan att kommunicera. Alla de samarbetsformer som vi finner i jordbrukarsamhället är också intressanta belägg för en politisk kultur där samtal, konflikt och inte minst konfliktlösning hörde till vardagen. För denna konfliktlösning fann bondesamhället olika lämpliga arenor.

Inom det danska riksområdet har landsbyarna tidvis haft ett långtgående självstyre, framhåller Paul Meyer i *Dansk bylag* från 1949. Det har funnits skrivna överenskommelser eller byordningar, så kallade vædtegter,[61] i bland omnämnda som "vider." Byordningarna har framförallt koncentrerat sig på regler som uppehållit markfreden, hägnsplikten var ett genomgående tema i byordningarna. Om man inte kom överens kunde tvisterna föras vidare till tinget. [62]

Djupet i samarbetet och den geografiska utsträckningen av samarbetet varierade. Detta samarbete hade också en rad olika benämningar: Vångelaget, "grandestævne", "gadestævne", "gräsningsfælleskab", "hægnfelleskab"

[59] Wolf 1971 sid. 25-32.
[60] Maria Ågren *Att hävda sin rätt: Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet hävd.* Angered 1997.
[61] Paul Meyer, *Danske Bylag.* København 1949.
[62] Meyer 1949 sid. 30ff.

och "sognestævne." Från Sverige återfinns beteckningar som "grannarätt", "grannmöte", och "byskrå." På Bornholm och i andra delar av Danmark där egentliga "landsbyar" inte fanns, användes beteckningen "sockenlag"[63] Beteckningen byskrå framhålls som en beteckning som användes i Skåne och Blekinge[64]. Sigurd Erixon och Wolter Ehn har lyft fram de svenska socknarnas komplicerade inre liv.[65] Antingen bönderna levde i byar eller på landsbygden, i godsmiljöer eller som självägande bönder, var bondens liv fyllt av komplicerade relationer där samarbete och konflikt vävdes samman och blev delar i en politisk kultur. Även i godsmiljöer öster om Elbe har tyska historiker med hjälp av mikrohistoriska och antropologiska metoder lyft fram dessa komplicerade relationer där begrepp som konfliktsämja (konfliktgemeinschaft), motståndspotential (Widerständigkeit), egensinne (Eigensinn) sammanslutning (Gesellung) har använts för att analysera böndernas värld.[66]

Peter Blickle har, som tidigare diskuterats, i sina studier kring kommunalismen pekat på betydelsen av böndernas självorganisering som en bas för politisk erfarenhet. Charles Tilly menar att böndernas aktiva närvaro eller frånvaro på den politiska scenen påverkade statsbildningsprocessen i Europa. Bönderna kunde vara en viktig förhandlingspartner.[67] Detta är dock inte något framträdande tema hos Tilly. Historikern Wayne Te Brake har haft ambitionen att förklara hur "ordinary people" påverkar statsbildningsprocessen i Europa. Det är dock framförallt i konfliktsituationer som Te Brake finner de vanliga människorna och deras påverkan på statsbildningen. De vanliga människorna får framförallt makt och inflytande genom att vara en möjlig allianspartner i konfliktsituationer. Reformationen är central i Te Brakes undersökning.[68] Det som saknas är som så ofta den mer strävsamma och vardagliga aspekten i mötet mellan överhet och undersåte där den öppna konflikten inte nödvändigtvis ställs i centrum. Sociologen Barrington – Moore Jr. talar om en form av tyst samhällskontrakt, något som accepteras under långa tider men även kommer upp till omförhandling

[63] Meyer 1949 sid. 51–65. Bornholm sid. 371.
[64] "Byskrå" framhålls av Hallenberg som en beteckning på den sammanslutning som bland annat reglerade det agrara samarbetet, Hallenberg 1929, sid. 23ff, Hallenberg menar att byskrånas sedvanerätt kodifierades under 1600-talet och att detta sedan låg till grund för häradsrätterna Hallenberg 1932, sid. 142.
[65] Sigurd Erixon, *Byalag och byaliv*, Kristianstad 1978 Wolter Ehn, *Mötet mellan centralt och lokalt, studier i uppländska byordningar*, Uppsala 1991.
[66] Se Kerstin Sundbergs forskningsöversikt och presentation av Jan Peters forskningsprojekt *Ostelbische Gutsherrschaft als sozialhistorisches Phänomen*, i Stat Stormakt och Säterier, Agrarekonomisk utveckling och social integration i östersjöområdet 1500–1800, Lund 2000, sid. 97–102.
[67] Tilly 1992 sid. 27, 102, 152.
[68] Wayne Te Brake, *Shaping History. Ordinary people in European Politcs 1500–1700*, Berkely 1998.

vid olika tidpunkter.[69] Frågan är vilka som var inbegripna i dessa omförhandlingar?

Jag har här framförallt behandlat böndernas politiska kultur och möjlighet att delta i det politiska samtalet. Men här finns generella drag där en förhandlingskultur med rötter i praxis växt fram. Borgarnas och prästernas kommunikativa förmåga och deltagande kommer också att diskuteras i undersökningen, men deras deltagande är knappast ifrågasatt. Borgare och präster deltog under den danska tiden i ständermöten med kronan. Prästerna hade sina prästmöten inom stiftet där provinsens angelägenheter diskuterades. Borgarna diskuterade sina privilegiefrågor med den danska kungamakten. Förhandlingar var något som tydligare tillhörde borgarens vardag. Frågan är om bönderna, prästerna och borgarna på något sätt skiljde sig åt vad det gäller relationen till centralmakten. Var tilltalet olika beroende på vem som skrev till kungs? Behandlade centralmakten brev och klagomål på samma sätt oavsett vem som skrev.

Den funktionella syn som här har anförts och som visar böndernas politiska kultur förankrad i praxis antyder att en administrativ gräns som den mellan Sverige och Danmark skulle spela mindre roll för böndernas politiska och kommunikativa förmåga. I kapitel tre kommer jag att närmare diskutera den skillnad som ofta lyfts fram mellan de undertryckta danska veckodagsbönderna och de fria svenska självägande bönderna, frågan är om vi där kan finna en avgörande gräns för olika politiska kulturer.

Vad var det som kännetecknade böndernas politiska kultur? Eva Österberg har utifrån Hilding Pleijels arbeten diskuterat böndernas föreställningsvärld under den tidigmoderna perioden.[70] I senare arbetena har Österberg sedan försökt rekonstruera böndernas mentala värld. Det vill säga den föreställningsvärld som måste ha varit en viktig del i en politisk kultur:

- En stark känsla för frihet och egendom, framsprungen ur en historisk erfarenhet;
- En vana att appellera till lagen, ett hävdande av rättvisa och sedvana och där den lokala rättsliga arenan hade en central roll;
- Erfarenheten av en kommunal organisation där de gemensamma lösningarna stod i centrum och där begrepp som ordhållighet, pålitlighet och konsensus var viktiga;
- Idén om en funktionell uppdelning av samhället i skilda stånd;
- En patriarkal ideologi som verkade mer eller mindre starkt under olika perioder.

[69] Barrington - Moore Jr, *Injustice: The social bases of obediance and revolt*, London 1978 sid. 18.

[70] Eva Österberg Scandia 1992:1, 1995, sid. 188; också Eva Österberg, 1996; Aronsson 1992 sid. 337–344.

Detta ingick i en religiös världsbild, möjligen en mentalitet, där världen formades och uttrycktes i religiösa termer. Det var detta som låg bakom den hustavleideologi som gav den patriarkala ordningen.[71] Österbergs forskning har förflyttat fokus nedåt mot människors praxis och lokalsamhällets förmåga att agera politiskt, en ansats som är viktig i min egen forskning. Några preciseringar är dock av nöden. När det gäller erfarenheten av den kommunala organisationen vill jag framhålla att vi finner många exempel på detta sökande av konsensus, men vi finner även en konfliktnivå som var relativt hög. Själva konflikten var en del av vardagen och därmed en viktig erfarenhet, man kunde även leva med konflikter. Tinget fungerade ibland som konfliktlösande arena, men arenan var inte statisk, det rådde tidvis kamp om makten. Lokala makteliter kunde dominera tinget eller sockenstämman. Diskussionen om lokalsamhällets politiska kultur tenderar ibland att handla om en mer institutionaliserad form för konfliktlösning eller politisk aktivitet så som den kommer till utryck på sockenstämma eller ting. Söker vi efter institutioner eller fasta arenor för politisk aktivitet, då finner vi olikheter mellan exempelvis Sverige och Danmark. Om vi däremot betonar bondens konfliktfyllda vardag som grund för en politisk kultur, då finner vi sannolikt stora likheter. Det fanns många olika arenor där den konfliktfyllda tillvaron hanterades och blev till en gemensam erfarenhet.

Kristendomen – kultur – mentalitet – identitet.

Förutom de tänkbara identiteter som redovisats längre fram i detta kapitel finns det anledning att reflektera över vilken roll kristendomen kan ha spelat? Frågan är om man skall beteckna kristendomen som en identitet eller en kultur eller kanske en mentalitet? Det viktiga i samband med den här undersökningen är inte hur fast förankrad kristendomen var hos 1600-talets människor eller om den på grund av sin varaktighet och sitt djup skall benämnas kultur eller mentalitet. Det viktiga är att konstatera att här finns ett tankemönster som kunde förena olika stånd och det inbegrep kungen. Alla tillhörde samma kristna gemenskap. Den flitigt använda metaforen om samhällskroppen exemplifierar detta tankesätt.[72] Den kristna gemenskapen trotsade också de världsliga rikenas gränser, åtminstone så länge man rörde sig inom en protestantisk värld.

Hilding Pleijel har i detta sammanhang betonat det han benämner "Hustavlans värld", en religiöst färgad världsbild med samhället uppdelat i tre stånd, varje stånd med sina speciella funktioner i samhället. I patriarkal anda hade varje stånd sina representanter som även ansvarade för de övrigas

[71] Österberg 1995 sid. 185, 195-97.
[72] Melkersson 1997 sid. 211.

uppträdande.[73] Bönderna – folket hade sin givna plats nederst i detta system. Att eftersträva en annan ordning i detta gudagivna system var knappast något som låg inom det möjligas ram. I Pleijels forskning framträder denna ordning som något hårt men nödvändigt som påtvingas allmogen. Peter Aronsson har ifrågasatt dettaa synsätt och pekat på att hustavlan kan ha varit en ifrågasatt ideologi bland bönderna och att detta kanske främst var en adlig och prästerlig utopi.[74] Daniel Lindmark menar att kyrka och stat knappast spred läran med någon större flit före 1750. Hustavlan ingick snarare i en offensiv mot slutet av 1700-talet då en politik med yttre tvång började vika för internaliserade normer. Hustavlan fick åter läras in som ett led i en patriarkal offensiv.[75] Eva Österberg har däremot som ovan nämnts antagit att de grundläggande tankarna i hustavlans ideologi ändå sannolikt delades av de flesta i bondesamhället. Hur djupt detta mönster satt i tidens människor eller vilka som var drivande spelar mindre roll för den här undersökningen. Frågan är om detta var ett användbart och funktionellt tankemönster som kunde aktiveras för att överbrygga motsättningar mellan de nya invånarna och den nya överheten. Detta oavsett om man trodde på det eller inte. Innebar tillhörighet till den kristna gemenskapen att parterna förfogade över en uppsättning normer och förhållningssätt som möjliggjorde samtal kring ordningen i riket? Begreppet politisk kultur handlar till en del om förutsättningarna och förmågan att möta andra människor och om förmågan att diskutera och lösa konflikter. Frågan är vad som kan läggas i begreppet interaktion?

Interaktion, om konflikt och konsensus.

Staten som drivande aktör eller befolkningen, allmogen? Frågan är om man behöver välja det ena eller det andra? Ett annat perspektiv är att fokusera interaktionen mellan olika parter i samhällsprocessen. Att betona interaktion innebär att forskaren väljer att se Sverige mindre enhetligt, mera heterogent. Olika lokala politiska kulturer på lokal och central nivå möts på olika arenor och ur processen växer en politisk kultur fram, en kultur som förändras och kanske ibland förkastas eller omförhandlas. Begreppet politisk kultur, dess retorik och praktiska förutsättningar diskuteras i en artikel av Eva Österberg under den illustrativa titeln "Vardagens sträva samför-

[73] Pleijel 1987, Pleijel 1970.
[74] Peter Aronsson, 1993.
[75] Daniel Lindmark, "Hustavlan i folkundervisningen, Västsvensk fromhet, jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler" i *Västsvensk kultur och samhällsutveckling*, Rapport nr 2 Göteborg, sid. 71–73.

stånd."[76] Maktförhållanden blir i detta perspektiv inte en gång för alla givna, makt kan utövas på många sätt, med olika medel. Det viktiga är att makten baseras på ytterst konkreta förhållanden under en given tid. Olika politiska allianser rubbar ibland högadelns välde i Sverige under 1600-talet, vid andra tillfällen manövreras allmoge eller lågadel ut från maktens närhet. Hur olika parter använder den makt som står till buds under olika tider är av betydelse för den politiska kultur som växer fram under 1600-talet i Sverige.

Interaktionsbegreppet kan uppfattas som polemiskt riktat mot en historieuppfattning som betonar staten som aktör och befolkningen som offer. Men snarare skall betoningen på interaktion ses som en perspektivförskjutning. Det är inte på lika villkor som interaktiviteten pågår, betonar Österberg. Öppen konflikt, kompromisser och olika former av motstånd, så kallade alternativa protester, kan ingå i interaktionen med överheten. Armborst och spjut kan möjligen under tider av konflikt vara nog så övertalande gentemot överheten. Men i detta vardagliga samtal krävs andra vapen, förhandlingar, diskussioner och förmågan att se var kompromissmöjligheterna ligger.[77] Samtidigt vill jag hålla öppet för en glidning från begreppet interaktion över mot konflikt-sämja begreppet, båda begreppen visar på viktiga sidor i relationen undersåte – överhet.

Under tidigmodern tid lyckas den svenska centralmakten nå kontroll över lokalsamhället. Detta gällde även de erövrade provinserna. Den process som ledde fram till stärkt kontroll över de erövrade provinserna omnämns ofta som en försvenskning. Med begreppet försvenskning följer implicit eller explicit en föreställning om en rörelse från ovan och nedåt där lokalsamhället och dess invånare blir passiva mottagare. Interaktionen blir inte lika intressant i detta sammanhang. Frågan är hur användbart begreppet försvenskning är? Är begreppet försvenskning ett bra begrepp för att förklara konflikterna mellan befolkningen i de erövrade provinserna och de nya herrarna? Täcker detta begrepp de processer som verkade i Blekinge 1669–70?

Begreppet försvenskning och det nationella perspektivet

Kan man som Knud Fabricius tolka det historiska skeende som vi benämner som övergångsproblematiken i nationella termer och i samband med detta tala om en försvenskning av de erövrade provinserna? Frågan är vad som blir synligt med detta betraktelsesätt och vad som blir osynliggjort? Jag har inledningsvis berört denna problematik, men min kritik av det nationel-

[76] Eva Österberg "Vardagens sträva samförstånd i *Tänka, tycka, tro, Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid*, red. Gunnar Broberg, Ulla Wikander, Klas Åmark, Stockholm 1993.

[77] Ang. alternativa protester och politisk kultur se Eva Österberg, 1989:1 sid. 75ff; även Österberg 1993.

la perspektivet måste preciseras något eftersom kritiken tjänar som utgångspunkt för mina egna tolkningar.

Benedict Andersen har haft ett stort inflytande på diskussionen om nationalism med boken *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*,[78] För Andersen är nationalismen något som förutsätter skrivspråk, tryckpressar och massmedia. Nationalismen framstår som en konstruktion, en föreställd gemenskap. Nationalismen är här ett fenomen som förknippas med industrisamhällets framväxt. Utifrån Andersens utgångspunkt skulle vi med andra ord inte kunna tala om en nationalism före det sena 1800-talet. En annan forskare, Anthony D. Smith, har dock öppnat för att vi skulle kunna finna en nationalism före 1800-talet.[79] Smiths bidrag till diskussionen är främst hans diskussion om "etnier." Smith menar att det före nationalismen trots allt fanns föreställningar om en etnisk gemenskap. Smith intresserar sig framförallt för myter, symboler, traditioner och minnen. Smith skiljer på "etniska kategorier" och det som han betecknar med en fransk term "ethnies" eller engelskans "Ethnic communities." Enligt denna distinktion är den etniska kategorin definierad av någon utanför den karakteriserade gruppen. Etnierna däremot är något som erkänns både av den egna gruppen och av människor utanför densamma. Det måste med andra ord finnas någon överensstämmelse mellan den egna upplevelsen och hur de utanför gruppen upplever samma grupp. Etnierna förutsätts ha vissa gemensamma egenskaper eller symboler och de knyts sedan även till ett visst territorium. I de flesta fall, menar Smith, finns det en kraftfull länk mellan de förmoderna ethnierna och den moderna nationen.[80]

Smith betonar att den moderna nationalismen har ethnierna som förutsättning, det är därför nationalismen så småningom får så stora framgångar. Det är förekomsten av ethnier som förklarar gensvaret. Däremot säger inte Smith att förekomsten av ethnier automatiskt leder till nationalism. I ett avseende finns likheter mellan Smith och Andersen trots deras olika slutsatser. Den nationalism som växer fram är i hög grad en produkt av föreställningar och konstruktioner. Den ståndpunkt som innebär att nationalismen skulle var genetiskt given eller på något sätt en del av den mänskliga naturen brukar benämnas som "primordial."[81] Både Smith och Andersen kritiserar med sin konstruktivism denna position.

---

[78] Benedict Andersen, *Den föreställda gemenskapen, Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1992.

[79] Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, London 1986; National Identity. London 1991; *Myths and memories of the Nation*, London 1999.

[80] Smith 99 sid. 12f.

[81] Primordialism se Rune Johansson, "Nationer och Nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter", i *Den problematiska etniciteten, Nationalism, migration och samhällsomvandling*, Red. Sven Tägil, Malmö 1993.

Ernest Gellner kommer även han fram till att nationalismen är något som hör samman med industrisamhället, men han gör det från andra utgångspunkter. Gellners infallsvinkel är socialantropologens. I motsats till exempelvis Andersen, och många andra som skrivit om dessa fenomen, diskuterar Gellner hur tidiga samhällen var organiserade och hur en gemensam kultur såg ut. Han ställer kultur i agrara samhällen mot kultur i industriella samhällen. Han prövar sedan möjligheten för en idé som nationalismen i förindustriella samhällen. Ett kriterium som Gellner diskuterar är olika samhällens "rörlighet", både en social och en geografisk rörlighet. Han menar att nationalismen förutsätter en viss grad av rörlighet, något som enligt Gellner inte fanns i det agrara samhället.[82] Det skulle innebära att den rådande samhällsuppfattningen som under 1600-talet hade sin grund i ett hårt reglerat ståndssamhälle skulle motverka en nationalism så som Gellner tolkar nationalismen.[83] Att det svenska 1600-talssamhället skulle vara orörligt i geografisk och social bemärkelse är dock en omstridd fråga och flera forskare har vänt sig mot en sådan uppfattning.[84]

Jonas Nordin har i avhandlingen *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen medeltid till slutet av frihetstiden,* tyckt sig finna nationalistiska föreställningar som sträckt sig ned i det svenska folkdjupet under 1600-talet.[85] Nordin visar på ett förtjänstfullt sätt hur en nationell självbild utvecklas och sprids i samhällets topp under tidigmodern tid. Det är till de "litterära och samhällsbärande skikten" som Nordin förlägger sin undersökning. Endast i mycket begränsad omfattning undersöks egentligen frågan om huruvida de breda samhällslagrens uppfattning verkligen stod i överensstämmelse med de samhällsbärande skiktens. "Emellertid finns anledning att anta en någorlunda överensstämmelse", konstaterar Nordin.[86] En viktig fråga är huruvida en nationell lojalitet gick att förena med ståndssamhällets hierarkiska ordning. Detta var en av Ernest Gellners invändningar mot nationalismen. Nordin sällar sig till Smiths kritik mot Gellner och menar att nationella lojaliteter kan vara vertikala och klassöverskridande och att den hierarkiska samhällsordningen kan verka samtidigt med de nationella föreställningarna. Den ena ordningen utesluter inte den andra. Nationalismen kan verka dynamisk och homogeniserande.[87]

---

[82] Ernest Gellner, *Stat Nation Nationalism.* Falun 1997; även Gellner 1999.
[83] Ståndssamhället som rådande ideologi se Melkersson 1997, sid. 78, 84.
[84] Se Ingvar Elmroth *Från överklass till medelklass: studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900.* Lund 2001, *För kung och fosterland: studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900,* Lund 1981; Magnus Perlestam *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620–1820,* Lund 1998: Eva Österberg "Den gamla goda tiden" Scandia 1982.
[85] Nordin 2000.
[86] Nordin 2000 sid. 32 samt något starkare uttryckt sid. 33.
[87] Nordin 2000 sid. 139f, även sid. 151.

Den nationella retorik som riktade sig till undersåtarna, riktade sig enligt Nordin inte till alla undersåtar. Skillnad gjordes mellan "riksundersåtar" och "provinsundersåtar." Detta innebar att undersåtarna i den finska delen av riket inte räknades som riksundersåtar. När kungamakten vände sig till riksundersåtarna handlade det om "gemensam kamp" och för provinsborna gällde att kungamakten kom till "provinsens bistånd."[88] Tilltalet var olika när man vände sig till olika grupper inom riket. Ett slående exempel som Nordin lyfter fram är frasen "för Gud, konungen och fäderneslandet." De två första två leden bygger på en statslojalitet och var allmänt omfattande, det sista ledet däremot hade en begränsad räckvidd och vände sig till de "rätt svenska."[89] Frasen kan alltså ses som ett exempel på hur medveten den svenska kronan var om att man regerade över en konglomeratstat för att låna ett sentida uttryck. Det finns i formuleringen en föreställning om en kristen gemenskap, en föreställning om en gemensam identitet baserad på bandet till kungen och en identitet som innebar att vara "rätt svensk". Frasen "för Gud, konungen och fäderneslandet" uttryckte de lojaliteter som prioriterades från överhetens sida, detta var ett politiskt program. Men den var inte den enda använda identiteten, andra identiteter och lojalitetsband av lokal, regional och social karaktär fanns.

Nationalismen var som tidigare påpekats en identitet som förväntades skära vertikalt genom olika identiteter. Alla andra identiteter och lojalitetsband skulle underordnas den nationella. Frågan är om det fanns nationella föreställningar av den arten vid tiden för de östdanska provinsernas införlivande? Tänkte sig den svenska centralmakten att man skulle utmana de identiteter och lojalitetsband som fanns i de erövrade provinserna till förmån för en svensk nationell identitet? Även om det fanns tankar som löpte i denna riktning finns det anledning att fråga sig om det var detta man prioriterade? Frågorna handlar om hur utvecklad en nationalism verkligen var vid mitten av 1600-talet. Här menar jag att det är alltför lätt att utifrån den svenska centralmaktens tal om "uniformitet" och "införlivande" översätta detta till försvenskning och till uppfattningen att man därmed förde en nationalistisk politik.

Patrick Hall har i en statsvetenskaplig avhandling behandlat den svenska nationalismen, *The Social Construction of Nationalism, Sweden as an exampel.*[90] Hall menar att det funnits flera olika nationalistiska diskurser i Sverige. Det finns inte någon rak linje från tidiga nationella föreställningar till den moderna nationalismen. Den nationalistiska tanken har visat sig vara mycket användbar och formbar efter olika politiska förhållanden. När det gäller 1600-talets nationella föreställningar överensstämmer Halls och Nordins

[88] Nordin 2000 sid. 152f., 267ff.
[89] Nordin 2000 sid. 154.
[90] Patrick Hall, *The social construction of nationalism. Sweden as an exampel,*. Lund 1998.

slutsatser att dessa först och främst rörde en liten elit i samhället. För Hall är det viktigt att skilja på en nationalism med massivt medborgardeltagande och nationalism som artikuleras av en liten elit.[91] Hall lyfter fram göticismen som en del av den första nationalistiska diskursen, det han kallar "den genealogiska nationalismen." Det handlade om en nationalism som var besatt av att belägga främst de kungliga släkternas härstamning tillbaka till goterna och vidare till Noa. Nationalismen var vid denna tid kosmopolitisk, betonar Hall, först senare vänds nationalismen inåt.[92] Den genealogiska nationalismen når sitt klimax under senare delen av 1600-talet med tidens intresse för det antikvariska som tydligt exempel. Men upptagenheten av genealogi vittrar enligt Hall sakta bort. Istället framträder ett nytt element i diskursen, en statscentrering. Staten blir ett självständigt objekt, något som står över de enskilda makthavarna.[93] Men det finns knappast någon färdig nationell föreställning att föra ut. Hall lyfter fram den akademiska kampen kring Olaus Rudbecks Atlantica och tvisterna kring antikvariska frågor som en kamp om makt i staten. Vilken institution skulle förvetenskapliga föreställningarna om nationen? Staten var en osäker institution, ett nätverk, konstaterar Hall. Det råder en kamp om vems kunskap som skulle utgöra normen.[94]

En slutsats man kan dra utifrån Halls argumentering är att vi under 1600-talet har att göra med en stark men ändå outvecklad stat och att det i staten fanns en föreställning om nationen som utifrån en senare tids uppfattning förefaller outvecklad. Eller snarare att den nationella uppfattningen i varje fall inte sammanfaller med det tidiga 1900-talets uppfattning om nation och nationalism. Dessa något vaga föreställningar om en nationalism som var kosmopolitiskt inriktad skulle främst försvara Sveriges närvaro ute i Europa. De vaga kulturella föreställningarna om nationen lyfte främst fram de klassiska dygderna, de var inte specifikt svenska. Brytningen med den kosmopolitiska inriktningen och det ökade intresset för det egna landet kommer efter utgivandet av Atlantican 1679 – 1702, menar Hall.[95] Vad skulle det ha inneburit att i detta sammanhang bli svensk eller försvenskad? När Olof Rudbeck talar om olika folk och vad som skiljer dem åt, då är det de kulturella faktorerna som är de viktiga. I enlighet med denna tanke skulle försvenskning därmed betyda att bli svensk i kulturell mening. Var det verkligen detta skånska kommissionen sysslade med 1669–70? Var det detta kungar och deras representanter menade när de talade om uniformitet, införlivande och att stärka lojaliteten?

[91] Hall 1998 sid. 25.
[92] Hall 1998 sid. 51,63.
[93] Hall 1998 sid. 56.
[94] Hall 1998 sid.155.
[95] Hall 1998 sid. 166

Språket har spelat en viktig roll i diskussionerna om den så kallade försvenskningen av de erövrade provinserna. Framförallt på 1680-talet började man förespråka en övergång till svenska i de erövrade provinserna.[96] Även i tolkningen av den språkliga satsningen finns det en fara för att bli anakronistisk. Man tar för givet att övergången till svenska språket skulle innebära en kulturell process eller en kulturell påverkan att bli något annat än det man var, underförstått dansk. En tanke som överensstämmer med 1800-talets etno-kulturella uppfattning. Men överensstämmer den med 1600-talets uppfattningar om språk? Frågan är vilken laddning språkfrågan hade under 1600-talet?

Stina Hansson har i *Svenskans nytta Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet*[97] berört frågor som kan vara belysande för denna frågeställning. Stina Hanssons framställning syftar i första hand till att undersöka svenska språkets emancipation, dess väg till ett litteraturspråk. Den svenska språk- eller kulturpolitiken var under 1600-talet inriktad på att lyfta upp svenskan till en plats jämbördig med latinets. Svenskan hade en föraktad ställning som inte motsvarade Sveriges position i Europa. Det handlade mer om ära än om nytta.[98] Hansson lyfter, precis som Hall, fram tidens akademiska strider och statens osäkra ställning. Å ena sidan fanns det en linje som drevs från politiskt håll, med centrum i en kanslimiljö, som förespråkade svenskan som undervisningsspråk. De världsliga och användbara kunskaperna skulle göras lätt tillgängliga, latinet var en omväg. Dessutom var latinet en villfarelse införd av påven.[99] Å andra sidan fanns det i den akademiska världen en linje som förespråkade en klassisk, klerikal och humanistiskt inriktad politik där de stora språken hade en självklar ställning. Stina Hansson talar om två kulturer, den ena teologiskt-klassiskt orienterad, den andra götiskt-nationalistiskt orienterad.[100] Den götiskt-nationalistiska inriktningen var praktiskt nyttoinriktade och den hade sitt ursprung i en kanslimiljö. Den var dessutom inriktad mot en speciell läsargrupp, nämligen de adelsungdomar som skulle göra statlig tjänst. Svenskans ställning kom också successivt att stärkas. Men detta sker framförallt under 1690-talet, menar Hansson, och då i samband med utgivningen av en ny rikspsalmbok och en ny bibelöversättning.[101] Colin Kidd vill också förankra språket och språkstriderna under tidigmodern tid i en religiös kontext. Det handlade om teologiska strider och inte etnocentriska. Det gällde att bevisa

[96] Georg Göransson, *Canutus Hahn. En biografisk studie*, Stockholm 1950, sid 153; Även Bogren 1937 sid. 77, 193, 275; Fabricius 1906 del IV sid. 83f.
[97] Stina Hansson, *Svenskans nytta Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet*, Göteborg 1984.
[98] Hansson 1998 sid. 14–16.
[99] Hansson sid. 1998 18–34.
[100] Hansson 1998 sid. 59f.
[101] Hansson 1998 sid. 89ff, 104.

att det egna språket var Adams språk. Förespråkarna för en språklig enhet ville övervinna den konfessionella splittringen, men det handlade inte om ett patriotiskt framhävande av språkliga skillnader.[102]

Den bild som tonar fram är bilden av en ännu osäker stat som strävar efter att med språkets hjälp stärka statsmakten och tränga tillbaka klerikala intressen. Språkstriden gällde statens nytta i den bemärkelsen att en effektiv förvaltning skulle utvecklas utan krångliga omvägar. Det gällde att få adelsungdomarna att anamma detta synsätt. Det var inte i första hand folket som var målet för politiken, inte ännu. Men det är intressant att tankarna om språkets betydelse hade sin upprinnelse i en kanslimiljö. Det fanns i kanslimiljön en uppfattning om hur betydelsefullt och kanske effektivt ett enhetsspråk var. Det är i denna miljö jag också vill placera de tjänstemän som reser runt och möter de nya undersåtarna i form av skånska kommissionen 1669–70. Därmed kom de nya undersåtarna indirekt i kontakt med dessa uppfattningar. Men i vilken omfattning och med vilken intensitet skedde detta under 1600-talet? Frågan kan formuleras: Till vad var det de forna danska provinserna skulle försvenskas? Etnologen Anders Linde-Laursen har i *Det nationeles natur: Studier i dansk-svenske relationer*[103] använt begreppet försvenskning för att beteckna den kulturella försvenskningen av de erövrade provinserna. De erövrade provinserna blev kulturellt försvenskade, menar Linde-Laursen, men då "i samme takt og med samme midler som det samtidigt skete alle andre steder i Sverige: Stockholm, Dalarna, Västergötland."[104] När det gäller den danska situationen polemiserar Linde Laursen mot Ole Feldbæk som talar om en självständig, tidig markering av dansk nationell identitet i slutet av 1700-talet. Linde-Laursen menar att kulturella och politiska uppfattningar löper parallellt men att de statslojalistiska uppfattningarna dominerade under 1700-talet.[105] Detsamma bör kunna sägas om situationen i Sverige under andra delen av 1600-talet.

Det skeende som diskuterats ovan kan även beskrivas som att en elit i samhället under 1600-talet var i färd med att utveckla en lutherskt religiös stat med vissa sekulära inslag. Det handlar ännu vid mitten av århundradet om ganska vaga och trevande tankar och idéer hos en liten men inflytelserik grupp i samhället. Ett inslag i denna föreställningsvärld var tankarna om en svensk nation. Det handlade inte om en statsmakt med en enhetlig och klar självuppfattning färdig att föra ut ett nationellt budskap. En reflektion angående tiden är att både Patrik Hall och Stina Hansson antyder att en förändring kommer i slutet av 1600- och början av 1700-talet. Olof

[102] Colin Kidd, *British Identities Before Nationalism, Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World 1600–1800*, Cambridge UK 1999 sid. 31-32.
[103] Anders Linde-Laursen, *Det nationales natur: Studier i dansk-svenske relationer*, Lund 1995.
[104] Linde-Laursen 1995 sid. 65.
[105] Linde Laursen 1995 sid. 75.

Rudbeck d.ä. och Atlantican dyker upp som exempel. Rikspsalmboken och bibelöversättningen 1690 är andra exempel. Jonas Nordins exempel på nationalism och nationella föreställningar hämtas också främst från samma tidpunkter. Atlantican återkommer som exempel och tiden för enväldets införande 1680 likaså, men framförallt hämtas exemplen från första delen av 1700-talet.[106] Frågan är hur problemet skall kontextualiseras: Skall man betona att detta är tiden efter skånska kriget? Det skulle leda in diskussionen på krigets betydelse och de utrikespolitiska förutsättningarna. Skall vi lägga tonvikten vid enväldets införande och betona en inre inveckling? Eller flytta oss något framåt och betona upplysningens inflytande och den svenska frihetstiden?

Jerker Rosén har i "Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss" tagit sig an problemet med införlivandet av de erövrade provinserna. I och för sig tycker sig Rosén se en kontinuitet i politiken när det gäller målet att nå uniformitet och fullständig inkorporering. Men politiken möter motstånd och politiken kommer att fluktuera över tid beroende på vem som hade makten. Motståndet fanns inte bara i provinserna utan även inom det svenska riket. Framförallt lyfter Rosén fram den svenska adelns rädsla för förändringar i privilegier och politiskt inflytande som ett verksamt medel i detta motstånd. Men Rosén pekar även på att det fanns en annan typ av motstånd som indirekt förenade borgerskapet i provinserna och i riket i övrigt. Centralmakten hade förgäves försökt underordna städerna under en gemensam lagstiftning i det svenska riket utan att lyckas, nu återkom dessa försök via provinserna. Till detta vill jag lägga det motstånd som fanns i kyrkliga kretsar mot en ny kyrkoordning. Den kyrkoordning som också är Roséns främsta exempel på försvenskning. Den analys Rosén gör bygger på en senare tids nationella föreställning om ett någorlunda homogent rike till vilket det fogas mindre passande bitar nämligen de danska provinserna. Men samtidigt visar Rosén att de politiska skiljelinjerna inte löper efter uppdelningen rike – provins, snarare fanns det ståndsrelaterade motsättningar där motståndet rörde centraliseringen inom riket. Hur agerade centralmakten/kungamakten för att lösa detta politiska problem? Rosén menar att skånska kriget blir vändpunkten och i viss mån statsomvälvningen 1680.[107]

Jag skulle vilja betona det karolinska enväldets införande 1680 som den politiska lösningen på både provinsproblemet och den inrikespolitiska situationen. Motståndet mot en centraliserad statsbildning bröts ned och inte minst fick reduktionen adelsmotståndet att svikta. Kan införlivandet av provinserna därmed även karakteriseras som en försvenskning? Den politiska förändring som kommer 1680 drabbar provinserna på samma sätt som

[106] Nordin 2000 sid. 154, 189, 229, 236.
[107] Rosén 1946 sid. 224-270.

invånarna i övriga Sverige, så som även Linde-Laursen påpekat. Möjligen fick provinsborna den nya politiken i mer koncentrerad form och man drogs mycket snabbt in i processen. Brottet med lokalsamhällets förflutna blev mer abrupt. Den militära närvaron och erövringen tillförde mer våld till denna process än i övriga Sverige. Skall man använda begreppet försvenskning skulle det därmed även behöva användas för Sverige i övrigt. Begreppet blir därmed motsägelsefullt och det mister sitt förklarande värde.

Vilken roll spelade skånska kommissionen i denna process? Om man inte kan använda begreppet försvenskning, hur skall processen då beskrivas? En tanke hos Anthony D Smith som Nordin uppehåller sig vid är "homogenisering." Smith menade att nationella lojaliteter kunde vara vertikala, klassöverskridande och kulturellt homogeniserande (se ovan). Jag skulle vilja vända på problemet och tala om en homogeniseringsprocesser som föregick nationalismen. En process som kom att underlätta överhetens nationella retorik. Skånska kommissionen kan ha haft en mycket betydelsefull roll att spela i en sådan homogeniseringsprocess.

Mycket talar mot att beskriva införlivandet av de östdanska provinserna i termer av en försvenskningsprocess. Detta skall inte skymma det faktum att detta handlade om erövring och våld. Som i alla krig var detta en våldsam historia där lokalbefolkningen drabbades mycket hårt. Men det är viktigt att inte etnifiera konflikten om det inte finns grund för ett sådant antagande. Detta var en av många likartade konflikter i gränsområden runt om i Europa. Det var en del i den pågående statsbildningsprocessen. Perifera områden knöts allt närmare olika rikens kärnområden, lokala eliter bekämpades till förmån för en centralisering. När ett område som Blekinge i detta fall slitits loss från ett rike för att fogas till ett annat, innebär detta speciella problem. Problem som på ett generellt plan handlar om integration. De svenska erövrarna var i detta sammanhang kanske hårdare eller sämre än några, eller bättre och mildare än andra makter. Istället för att diskutera en försvenskning av de erövrade östdanska provinserna finns det anledning att fokusera på den integration som hänger samman med statsbildningsprocessen.

Lokalsamhället i statsbildningsprocessen

Det nationella perspektivet där försvenskningsbegreppet blir centralt innebär en tendens att betrakta riken som mer homogena än vad de verkligen var. Sverige och Danmark framstår i så fall som homogena entiteter i kamp mot varandra. Men även lokalsamhället tenderar att framställas som alltför homogent. Homogena lokalsamhällen ställs mot en homogen riksbildning. Inte minst förstärks tankefiguren av våra kartböcker där färgglada röda plättar skall fogas till likaledes färgglada blå plättar. Ögat uppfattar genast att föreningar av olikfärgade områden inte kan förenas utan stora problem.

Jag föredrar alltså att istället tala om statsbildningsprocessen. Fokus förflyttas, det som skulle kunna tolkas som en intern dansk – svensk problematik lyfts upp och kan diskuteras i ett europeiskt perspektiv. Det är viktigt att betona att detta är ett *perspektiv*. Med perspektiv menar jag ett betraktelsesätt som hjälper till att synliggöra vissa fenomen i historien. Det är ett sätt att koncentrera blicken. Det innebär inte att statsbildningsprocessen görs till en allomfattande förklaring till allt som sker. Det finns annars en fara för att begrepp på en hög abstraktionsnivå, rensat från alla motsägelser, tjänar detta syfte att just förklara allt. Att betona *statsbildningsprocessen* innebär för mig att man lyfter fram det heterogena och gradvisa i utvecklingen. Olika områden hade olika relation till rikets centrum. De var i olika grad integrerade delar i riket. Successivt bryter dock centralmakten ned olikheterna, nyckelordet är uniformitet.

Utifrån en diskussion om statsbildningsprocessen blir frågorna annorlunda än om man väljer att tala om försvenskning och nationalistiska konflikter. Vilka hinder möter statsbildningsprocess i Blekinge, vilka regler, sedvänjor eller lagar utgjorde hinder? Utgjorde språk eller religion något hinder i processen? Fanns det en regional identitet som underlättade eller verkade hindrande?

Ett moment i den statsbildningsprocess som berörde invånarna i de erövrade provinserna var den *homogenisering* som centralmakten eftersträvade, uniformitet som det hette med tidens terminologi. Den statsrättsliga grunden för hur man såg på begrepp som uniformitet och inkorporering har utretts av Jerker Rosén.[108] I praktiken innebar det att det var klara förvaltningslinjer, kunniga tjänstemän, enhetlig lagstiftning, ny och enhetlig kyrkoordning, som gällde. De lokala intressena och det lokala inflytandet skulle få vika för en centraliserad kontroll. Detta ledde till konflikter och motstånd som ofta tolkats som konflikter mellan dansk och svensk ordning med en underförstådd etnisk konnotation. Kritik mot dåliga redovisningar, svaga tjänstemän och okunniga domare, var utslag av denna homogeniseringsprocess. Men det finns tvetydigheter i källmaterialet som måste redas ut: Vad betydde det egentligen när den svenska centralmakten ville tillsätta en flitig och skicklig borgmästare som dessutom skulle vara "svensk"?

Två begrepp som är nära sammanlänkade med homogeniseringen är begreppen byråkratisering och professionalisering. Båda begreppen har varit föremål för en omfattande vetenskaplig diskussion.[109] Båda begreppen handlar om processer som är utsträckta över tid och där begreppen får allt

[108] För en utredning av begreppen se Rosén 1946, för en översikt över denna politiks tillämpning se Rosén 1959.

[109] För en övergripande forskningsöversikt se: Ulf Bergman, *Från Bondelots till yrkesman*, Lund 1995, sid. 29–44.

större relevans desto närmare 1900-talet vi kommer.[110] Men någonstans accelererar processerna mot byråkratisering och professionalism. David Gaunt har visat hur tillväxten av tjänstemän i olika förvaltningar ökade från 1650-talet och framåt. Nils Runeby har försökt fånga professionaliseringens utveckling i tre steg. I centrum för debatten har Max Webers karakterisering av den framväxande byråkratin stått.[111] Det är inte min avsikt att fastställa var någonstans på en glidande skala mot byråkrati och professionella tjänstemän vi befinner oss 1669–70 i generalguvernementet Skåne. Jag nöjer mig med att tala om en *homogeniseringsprocess* där vi kan iaktta hur centralmakten ställer allt större krav på flit och skicklighet hos tjänstemännen, enhetliga tolkningar och utökad kontroll. Detta leder till motsättningar och den lokala maktordningen hotas.

I linje med det statsbildningsperspektiv som här har diskuterats ligger begreppet *konglomeratstat*. Beteckningen avser att beskriva tidens stater som tämligen heterogena sammanslutningar. En beskrivning av stater som även är giltig för Danmark och Sverige under 1600-talet. Till det svenska riket eller konglomeratstaten fogades 1658 bland annat Blekinge. Danmark och Sverige hade sina olikheter som statsbildningar, men de var sammanslutningar av lokalsamhällen, regioner, byar eller egendomar. Alla med vissa särdrag vad det gäller jurisdiktion, ekonomisk struktur, social sammansättning. Alla med olika grad av självständighet och beroende. För flera områden i Europa, kanske främst norra Europa och Norden måste dock de relativt starka och självständiga bönderna ha utgjort ett speciellt inslag i statsbildningsprocessen.[112]

I mitt arbete med skånska kommissionen 1669–70, har interaktionsperspektivet allt mer kommit att framstå som centralt. Våldet från ovan finns där men samtalet mellan parterna har alltmer tonat fram. Detta har

---

[110] Rolf Torstendahl, "Byråkratisering och maktfördelning i Nordvästeurops efter 1880", i *Byråkratisering och maktfördelning*, red Thorsten Nybom och Rolf Thorstendahl, Lund 1989.
[111] David Gaunt, *Utbildning till statens tjänst, En kollektivbiografi av stormakttstidens hovrättsaskultanter*. Uppsala 1975, sid 86; Rolf Torstendahl, "Essential properties, strategic aims and historical development: three approaches to theories of professionalism", i *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. red. M Burrage och R Torstendahl.; Nils Runeby, "Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling", i *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. red M Revera och R Torstendahl. Motala 1979, sid. 301–311; Max Weber *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*, del III. Politisk sociologi, Lund 1987: Översikt över forskningsdabatten om tillämpligheten av Webers byråkratiseringsteori se Frohnert 1993 sid. 5ff.
[112] Peter Blickle, *Deutsche Untertanen*, München 1981, sid. 114-136; För Jämtland i det danska riket se: Barbro Bergner, "Kung och landskap, Några grunddrag i den lokala politiska kulturen i Jämtland fram till 1600-talets mitt", Heimen 88:3 sid. 146; För Gotland i det danska riket se Carl Johan Gardell, *Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620*, Uppsala 1986, sid 39ff, 152f.

medfört att en tidigare inte uppmärksammad del av kommissionens verksamhet kunnat lyftas fram, *kommissionsarbetet som en integrativ process.* Kommissionens möte med lokalbefolkningen blir en arena där samtal om rättvisa och värderingar diskuteras samtidigt som kommissionärerna enträget redogjorde för vad som var den rätta och legitima beslutsprocessen. Ständigt påvisar kommissionen hur ett ärende skall beredas och hanteras i den svenska förvaltningsapparaten. Föreställningar om danska och svenska sedvänjor tvingas att brytas mot varandra. Men här drar också överheten lärdomar om vad som krävs för att riket skall kunna fungera som ett sammanhängande rike. Det fanns redan före skånska kommissionen 1669–70 föreställningar om att en uniformitet krävdes inom riket. Diskussion om uniformitet bör ha fått ytterligare bränsle efter kommissionens resa i provinserna. Det innebär också att den svenska byråkratin och förvaltningens vardagliga arbete får en plats i historien om integrationen av de danska provinserna. Men integration är något som kan studeras utifrån olika utgångspunkter.

Integration

Integration mellan överhet och folk eller mellan olika grupper eller regioner är inte en enhetlig process utan något som måste beskrivas utifrån fler variabler. Eva Österberg har försökt belysa problemställningen genom att betrakta integration i fyra olika former:

- Integration genom *våld och kontroll* från ovan.
- *Funktionell integration.* Detta kan t.ex. innebära en ekonomisk integration som pågår oavsett vad man känner för motparten. Människor möts helt enkelt i olika funktioner, t.ex. i gemensamt arbete eller i handelsutbyte.
- Integration genom *identifikation*, d.v.s. genom att man frivilligt delar normer och värderingar.
- Integration genom *kommunikativ kapacitet.*[113]

Dessa fyra typer kommer att i varierande grad aktualiseras i min egen undersökning. Den form som varit den vanligast förekommande i historieskrivningen är integration genom våld och kontroll. Allt ifrån öppet våld till den mer subtila kontroll som kommer till uttryck i beskrivningen av olika former av disciplinering av befolkningen. Denna form kommer bl.a. att beröras i min undersökning i samband med att den militära närvaron i Blekinge diskuteras. Betydelsen av en funktionell integration kommer att be-

[113]Österberg Scandia 1992:1 sid. 84f.

handlas i samband med att gränshandeln och livet i gränslandet undersöks.

Mer svårfångad är integration genom identifikation. Egentligen skulle man här behöva ett längre tidsspann för att nå identitetsfrågorna och framförallt eventuella förändringar i ett identitetsmönster. Jag kommer dock att undersöka de uttryck för identitet som kommer till uttryck i skrift och tal. En fråga är om det fanns identiteter som blev problematiska i statsbildningsprocessen eller identiteter som underlättade en integration i det nya riket.

Integration genom kommunikativ kapacitet är den del av integrationsprocessen som kommer att bli ett genomgående tema i min undersökning av mötet mellan det blekingska lokalsamhället och den svenska centralmakten. Frågan om identitet, som kommer att beröras mer utförligt nedan, har också samband med integration genom kommunikation. Vilka identiteter artikulerades i de kommunikativa mötena?

Identiteter och integration.

Historikern Peter Sahlins har behandlat ämnet Integration och identitet i *Bounderies, the making of France and Spain in the Pyrenees* där han undersökt Cerdanya på gränsen mellan Spanien och Frankrike.[114] Cerdanya delades vid ett fredsavtal 1659 mellan Spanien och Frankrike. Tidsmässigt är delningen av Cerdanya parallell med införlivandet av de östdanska provinserna i Sverige. Fallet Cerdanya inbjuder till många reflexioner över intressanta likartade fenomen. Sahlins undersökning omfattar perioden 1659 till slutet av 1800-talet. Sahlins tycker sig se en utveckling i stadier.

- En period av krig mellan åren 1660–1723. Period slutar med att den militära lösningen erkänns av de båda staterna.
- En period av fred och samarbete mellan de två länderna. Under perioden koncentrerar man sig på att ordna gränshandeln, smugglingen bekämpas och den juridiska ordningen läggs fast.
- Franska revolutionen 1789–99. Uppkomsten av distinkta nationella territorier i gränslandet. I den franska delen kommer detta till uttryck i och med att departementen inrättas. Spanien svarar med tydliga territoriella gränser.
- Åren 1799–1868. En ökande politisering av de nationella gränserna.

Olika intressemotsättningar fanns i det område Sahlins beskriver, men det är inte förrän under den sista perioden som motsättningarna kom att "nationaliseras." En viktig orsak till att nationaliseringen lyckades var att det lokala eller regionala gick att förena med det nationella. För den katalanska

[114] Peter Sahlins, *Bounaries The making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley 1991.

delen av Cerdanya drogs en gräns mot "de andra" på den franska sidan samtidigt som man fortsatte kampen mot de spanska försöken att centralisera.[115] Under det första skedet var det framförallt den fiskala och juridiska gränsen som de båda rikena försökte lägga fast. Tullgränser och gränsen för skatteuppbörd kom således långt innan den territoriella gränsen lades fast. Smuggling och gränsöverskridande handel var vanlig och ett problem för centralmakterna. Men det var inte förrän de fiskala och juridiska gränserna hade nationaliserats och politiserats som gränsintermezzon blev till något som kunde uppfattas som allvarliga incidenter.[116]

Det förlopp som skulle kunna beskrivas för Blekinges införlivande i det svenska riket skulle på några punkter kunna tecknas på ett likartat sätt, men det finns skillnader. Det går att identifiera ett krigsskede 1658–79, möjligen skulle vi kunna räkna detta skede fram till och med 1709 års danska försök till återerövring. Men detta krigsskede blir inte lika distinkt som det spansk – franska fallet. I vårt fall kommer en period av förhandlingar, diskussioner om gränshandel och juridiska frågor mellan lantdagarna i Malmö 1662 och 1669, åter krig följt av en period som domineras av den svenska centralmaktens strävan till homogenisering och starkare centralisering. Men även i det svensk – danska fallet är det de fiskala gränserna som först fixeras år 1658. Tullgränsen i Öresund blir under skånska kommissionens resa 1669–70 föremål för kritik.

Uppkomsten av distinkta nationella territorier som i det franska fallet markerades av inrättandet av departementen, i fallet Blekinge markerades detta av att generalguvernementen upplöstes i början av 1700-talet och Blekinge blev ett eget län med egen landshövding år 1714.[117] Frågan är om det går att urskilja den sista fasen som Sahlins tycker sig se, där de nationella gränserna politiseras? Anders Linde-Laursen har i sin avhandling Det nationales natur ett kapitel med rubriken "ett rum för tanken" där han undersökt det nationellas intåg i Danmark och Sverige. Men här handlar det framförallt om hur det nationella budskapet laddas med kulturellt innehåll, målet var knappast ett aggressivt särskiljande mellan Sverige och Danmark. Situationen var under 1800-talet annorlunda när det gällde Sveriges och Danmarks utrikespolitiska läge. Danmark markerade mot tyskt inflytande i söder och Sverige markerade mot ryskt inflytande i öster. Det intressanta är att snapphaneberättelser och Göingehövdingar från 1600-talet på båda sidor om sundet nu kom att återberättas och omformas i 1800-talets politiska kontext. I de nya konflikterna fylldes beteckningarna dansk och svensk med ett kulturellt innehåll. Det grävdes en "gröft" i Öre-

[115] Sahlins 1991 sid. 274–276.
[116] Sahlins 1991 sid. 102.
[117] Johannesson 1981, sid. 290.

sund, för att använda Linde-Laursens beteckning. Men denna process blev något för 1800-talet och det tidiga 1900-talet, där ett aktivt borgerskap spelade en viktig roll.[118] Att identiteten kommer till uttryck på olika sätt eller framträder i olika former har Anders Häggström uppmärksammat i en etnologisk avhandling: *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet.* Häggström har jämfört hur identitet uttrycks i några olika sammanhang under 1900-talet för Jämtland och Blekinge. I detta sammanhang framstår Blekinge som ett splittrat område med svag eller ingen gemensam kulturell identitet. Detta i motsatts till Jämtland.[119] En intressant fråga är hur den "gröft" i Öresund som Linde-Laursen tycker sig se har uppstått? Vilken roll har historikerna spelat, var möjligen några med och grävde?

Konturen av ett identitetsmönster.

Hur påverkades människor av att leva vid gränsen mellan två riken? Hur formades deras föreställningar om den andre? Vilka identiteter var aktuella för dessa människor? Skiljde sig deras identitet från dem som levde i respektive rikes kärnområde? Den hypotes jag valt att arbeta med är att det finns något vi kan kalla en *gränsbygdsidentitet,* en tanke som ligger nära den Lars-Olof Larsson hävdat för vissa småländska regioners del.[120] En identitet formad i områden som är vagt integrerade delar av respektive rike. Graden av undersåtlighet var inte fullt så stark som i ländernas kärnområden. Orsaken till detta var av ekonomisk art. Det handlade om vilken roll respektive område spelade i rikets ekonomiska struktur och vilken kraft som centralmakten därmed lade på att integrera dessa områden. Immanuel Wallerstein har analyserat och beskrivit ett ekonomiskt världssystem i termer av en relation centrum – semiperiferi – periferi. Människors underordning och frihet eller relativa frihet har bestämts i hög grad av vilken position man intar i systemet. Någon sådan analys skall inte företas här, däremot har jag låtit mig inspireras av ett inslag i Wallersteins analys. Nämligen att det finns någon form av samband mellan en övergripande ekonomisk struktur och människors livsvillkor. Identiteterna kom därvid också att påverkas av en centrum – periferirelation.[121] Men i detta fall rör vi oss på en lägre nivå än Wallerstein. Det handlar om bönder och borgares position och relation till rikets cen-

[118] Linde-Laursen 1995 sid. 69–101. Linde Laursen polemiserar här mot Ole Feldbæk, *Fædreland og Indødsret, 1700-talets danske identitet, København 1991,* där Feldbæk talar om en självständig, tidig markering av dansk nationell identitet i slutet av 1700-talet, Linde-Laursen 1995 sid. 75.

[119] Häggström Anders *Levda rum och beskrivna platser,* Umeå 2000.

[120] Lars-Olof Larsson 1975, sid. 341–342, 350; se även Lars-Olof Larsson *Småländsk historia* Stockholm 1986, sid. 201-202.

[121] Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System II, Mercantilism and The Consolidation of the European World-Economy,* vol II, London 1980.

trum, även om handel och handelns utveckling utanför riket direkt kunde påverka lokalsamhället.

Men detta var inte den enda identitet vi måste ta hänsyn till. Även andra identiteter kan ha haft betydelse för integrationsprocessens förlopp. En sådan identitet var *ståndsidentiteten.* Adelns ståndsidentitet är omvittnad även om vi kan diskutera dess intensitet och betydelse vid vissa tidpunkter. De många stadsbiografierna vittnar om en konkurrens mellan stad och land där borgerskapets ståndsidentitet är mycket påtaglig. Även när det gäller prästerna kan vi förmoda att de ofta agerade som ett stånd. Hade man inte som i Sverige sin riksdag, så fanns det andra arenor där deras ståndsmedvetande kunde uttryckas. Det problematiska blir åter hur de danska bönderna hanterade ståndsidentiteten, fanns den överhuvudtaget? Det finns exempel som kommer att redovisas i min undersökning som skulle kunna tyda på en svagt utvecklad ståndsidentitet vid den tidpunkt man möter skånska kommissionen 1669–70. Detta förhållande skulle kunna tolkas som att bönderna i det danska riket hade en svagt utvecklad ståndsmedvetenhet för att sedan under den svenska tiden utveckla en starkare ståndsmedvetenhet via deltagandet i riksdagen. En sådan slutsats skulle verka stärkande på en del nationella föreställningar om danska respektive svenska bönders olikhet. Frågan är dock om sambandet är så enkelt. Detta kommer senare i avhandlingen att diskuteras utifrån slutsatserna från kapitel tre och fem.

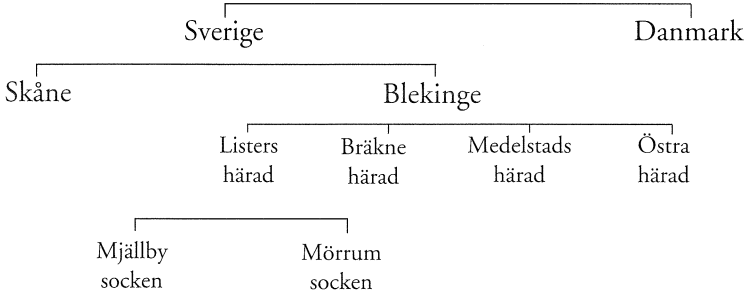
Ståndens förmåga att utgöra en samlad kraft i mötet med den svenska centralmakten kan ha haft betydelse för hur centralmakten bemötte präster, borgare, adelsmän respektive bönder. Bönderna verkar relativt snabbt finna sig tillrätta med den nya ordningen. På Lantdagen i Malmö år 1669 är det tveksamt om bönderna förmår uppträda som ett samlat stånd. År 1726 reser den 31-årige blekingebonden Olof Håkansson till sin första riksdag, för att sedan bli bondeståndets talman år 1738.[122] Åttio år efter freden i Roskilde och femtioåtta år efter skånska kriget är bonden Olof Håkansson från Blekinge en del av den etablerade politiska strukturen.

Om man vidgar identiteten och söker något som skär genom stånden eller inbegriper stånden, då skulle man kunna fråga sig vad det innebar att vara dansk respektive svensk undersåte? Det fanns en personlig ed mellan undersåte och överhet, ett lojalitetsband som brukar omnämnas som statslojalitet. Men var detta något mer än ett formellt band att vara "dansk undersåte", var det en identitet med sådan styrka att det var svårt att bryta detta band till förmån för att bli "svensk undersåte"? Oavsett hur frågan besvaras kan vi konstatera att relationen *undersåte – överhet* var viktig, alla var undersåtar även om det var skillnader i undersåtligheten. Med hjälp av religionen

[122] Erland Alexandersson, *Bondeståndet i riksdagen 1760–1772*, Lund 1975, Håkansson voterades ut ur riksdagen år 1765 på grund av oegentligheter med riksdagsarvodet, Alexandersson sid. 37.

kunde även kungen ställas i en undersåtlig relation till Gud med begränsade och reglerade befogenheter.

Människor har i alla tider använt sig av flera olika identiteter. Identiteterna kristen, svensk, bleking, eller europé kan användas i olika kombinationer och vara funktionella i olika sammanhang. Ibland kan vissa identiteter bli problematiska, till exempel i krigssituationer. Man skulle kunna tala om ett identitetsmönster där vi förflyttar oss mellan en uppsättning identiteter. Peter Sahlins har beskrivit detta som en form av lökskalsmodell med en lokal identitet där till exempel den egna byn utgör kärna och sedan följer olika lager med allt vidare geografisk utsträckning.[123] Utvecklandet av identiteter sker ofta som motidentiteter och beskriver det man inte anser sig vara. Man hänvisar till "den andre." Identiteterna är i denna mening komplementära.

Figuren utvecklad efter Sahlins 1989, sid. 112.

Modellen kan utvecklas med kategorier där de geografiska gränserna inte är lika distinkta: uppåt kan motsatsparen protestantiskt – katolskt och kristna – hedningar ha betydelse. Nedåt kan byar ställas mot andra byar. Peter Sahlins modell för hur identiteter utvecklas i ett samspel mot någon annan identitet utgår i detta fall från att det är den geografiska hemvisten som är bestämmande för identiteten. Jag har ovan diskuterat andra tänkbara identitetsmönster som kan vara verksamma. Utifrån ett socioekonomiskt perspektiv skulle man även kunna tänka sig andra mönster där böndernas näringar i skogslandet ställs i motsättning till jordbrukande eller fiskande bönder. I andra områden skulle religösa identiteter forma andra lojalitetsband. Socialt finns också en skillnad i hur man värderar och hanterar identiteter. Skillnaden mellan adeln och böndernas förhållande, vad gäller exempelvis stånd och geografisk hemvist, är uppenbar. Men någon relevans

[123] Sahlins 1991 sid. 111.

har Sahlins modell för hur komplementära identiteter utvecklas. Speciellt intressant blir denna modell i ett gränsområde. Vilka nivåer är det som aktiveras i en krigssituation till exempel? Var det möjligt för centralmakterna att aktivera den översta nivån danskt – svenskt i ett område där den ekonomiska strukturen i åratal trotsat nationella gränser? Graden av rörlighet och kontakt med den som utgjorde bilden för motidentiteten spelade sannolikt en stor roll för hur stereotyp beskrivningen av den andre kunde bli.

Vad händer på den lägre nivån när lokalsamhället utsattes för press, efter vilka lojalitetsprinciper formade sig identiteterna då? Kunde socknarna i häradet hålla samman mot centralmakten? I kristider och när samhället utsattes för press prövades lojaliteten på olika sätt. Centralmakten kunde även medvetet problematisera en viss lojalitet eller identitet. Detta förhållande aktualiserar en annan sida av identitetsskapandet. Vilken roll spelade en aktiv centralmakt för att vissa identiteter blev problematiska medan andra lyftes fram som positiva? Man kan här hypotetiskt tänka sig en skillnad mellan en aktiv och en mer passiv statsmakt. Själva konjunkturen eller tempot i centralmaktens agerande kan ha fått betydelse för ett förändrat identitetsmönster.

Sammanfattning

I detta kapitel har jag beskrivit och analyserat ett forskningsläge kring staten, riket och lokalsamhället. Det är ingen fullständig genomgång. Jag har koncentrerat mig på några generella drag eller tendenser som jag tycker mig se i forskningen. Avsikten har även varit att klargöra min egen position i förhållande till andra forskningsinriktningar. En viktig positionering handlar om ett ovanifrån- eller ett underifrånperspektiv. Det makt- och militärstatsperspektiv som jag diskuterat handlar i huvudsak om ett ovanifrånperspektiv. Staten – makten agerar från ovan och invånarna i lokalsamhället reagerar på den förda politiken. Detta förhållningsätt är inte på något sätt oviktigt eller ointressant. Mycket viktig forskning har producerats inom denna forskningsinriktning. Mina invändningar mot handlar om de lokala aktörernas roll i det politiska skeendet. Reagerade de bara på en politik som riktades mot dem eller hade de egna ambitioner, en egen politisk dagordning som de strävade efter att förverkliga? Fanns det en politisk kultur i lokalsamhället som var användbar i mötet med överheten det vill säga hade lokalsamhällets aktörer inte bara ambitioner utan även möjligheter att påverka skeendet? Det är frågor som inte får tillräckligt utrymme i ett ovanifrånperspektiv. Även när det gäller discplinerings- och akulturationsperspektivet tenderar de lokala aktörernas roll att reduceras. Samtidigt lyfer denna inriktning fram viktiga tendenser under tidigmodern tid. En annan sida av maktstats- och

militärstatsperspektivet är att staten tenderar att framstå som en homogen aktör. Detta betraktelsesätt bär spår av en lång forskningstradition där beteckningen den absoluta staten har stått i centrum. Frågan är hur absolut staten var under 1600-talet. Dynamiken och inriktningen på processen kommer i skymundan till förmån för ett mer statiskt betraktelsesätt där staten åtminstone implicit framstår som färdig. I diskussionen om staten och riket ansluter jag mig till den inriktning som betecknar de tidigmoderna staterna som konglomeratstater. Detta forskningsperspektiv skärper blicken för det oregelbundna, det oenhetliga och den diskontinuerliga utvecklingen.

Samma diskussion som förts ovan kan även föras när det gäller lokalsamhället. Även lokalsamhället tenderar hos många forskare att framstå som en homogen storhet som konfronteras med en annan homogen storhet i form av staten. Diskussionen i detta kapitel om begreppet kommunalism handlar om denna fråga. Precis som när det gäller staten måste man vara öppen för att även lokalsamhället kan ha haft sina eliter eller makthierarkier. Detta mönster kan ha blivit mer eller mindre synligt under olika historiska skeenden. Jag vill koppla detta till huruvida centralmakten var aktiv och närvarande eller frånvarande och passiv. Lokalsamhället påverkades i mötet med centralmakten och relationer kunde förändras både mellan aktörer i lokalsamhället och centralmakten och inom själva lokalsamhället. Nya allianser kunde skapas.

Den relativt utförliga diskussion som förts i detta kapitel om begreppet försvenskning har även den viktiga beröringspunkter med diskussionen om staten och rikets karaktär. Jag menar att det inte fanns någon färdig försvenskningspolitik vid denna tid. Däremot kan vi påvisa viktiga tendenser och politiska ambitioner som hänger samman med mer generella drag i en pågående statsbildningsprocess. På en mängd områden strävade centralmakten efter att bryta lokalsamhällets inflytande och maktutövning. Riket skulle homogeniseras. Begreppet försvenskning framstår i detta sammanhang som ett ytterst problematiskt begrepp. Det döljer mer än det förklarar. Det är svårt att använda begreppet utan konnotationerna till en modern nationalistisk debatt, och om man använder begreppet krävs ständiga preciseringar. Däremot blir begreppet integration ett viktigt begrepp. Integration kan dock ske på olika sätt. Ett vanligt sätt att beskriva de östdanska provinsernas integration i Sverige är att ta fasta på det våldsamma och de militära inslagen i integrationen. Men därmed har man även valt att fokusera på vissa utvalda perioder där detta våld blev mer frekvent.

Vad jag i min forskningsöversikt pläderat för och försökt motivera, är att fokus förflyttas nedåt, närmare aktörerna i lokalsamhället. Så långt det är möjligt skall den mer vardagliga delen av mötet med den nya överheten undersökas. Mitt fokus när det gäller integrationen i det nya riket kommer därmed att riktas mot den interaktion som utvecklades mellan aktörer i

lokalsamhället och centralmaktens representanter i skånska kommissionen. Med interaktionsperspektivet följer också ett ökat intresse för invånarnas kommunikativa förmåga och intresset riktas mot hur aktörerna agerade och påverkade. Begreppet interaktion har blivit ett ofta använt begrepp inom en forskningstradition som vill lyfta fram någon form av gräsrotsperspektiv på historien. Begreppet kan användas med en ganska vid definition. Jag har valt att poängtera, eller öppna för, att den ena ytterkanten av interaktionen inte skall glömmas bort. Även ganska våldsamma och öppna konflikter är delar av interaktionen och delar i en relation som nödvändigtvis inte behöver brytas på grund av våldsnivån. Denna precisering uttrycks i begreppet konflikt-sämja.

Interaktion och homogenisering, detta är processer som är svåra att fånga i ett mer geografiskt fixerat område, i detta fall handlar det dessutom om områden som erövrats från ett annat land. Detta tillför en speciell problematik. En viktig fråga rör politisk kultur och skillnader i politisk kultur. Fanns det stora och problematiska skillnader mellan Danmark och Sverige när det gäller politisk kultur? Främst är det bönderna som tilldrar sig intresset. Jag har utifrån teoretiska utgångspunkter och utifrån befintliga undersökningar argumenterat för att det bör ha funnits stora likheter mellan böndernas politiska kultur i Danmark och Sverige. Istället för att hävda nationellt betingade olikheter har jag lyft fram grundläggande strukturella likheter som hänger samman med den verklighet i vilken bonden alltid verkade.

Den konfliktfyllda vardag i vilken bonden levde formade en speciell politisk kultur. Det fanns en vana att hantera konflikter, leva med konflikter och att lösa konflikter. Detta var erfarenheter som kunde användas politiskt av bönderna och det hade gjort bönderna taktiskt drivna. Den lokala erfarenheten kunde användas i mötet med den nya överheten. Här fanns föreställningar om lagens och sedvanans plats, föreställningar om rättvisa, ordhållighet och legitimitet. Det var en ordnad och överskådlig värld legitimerad i en religiös världsbild. Detta innebar inte att den politiska kulturen var oföränderlig. Det handlar om en politisk erfarenhet som kunde anpassas och tillämpas under nya omständigheter.

Som tidigare framhållits innebär det speciella problem att studera en integrationsprocess som samtidigt innefattar en övergångsproblematik mellan två riken. Nästa kapitel kan sägas pröva problematiken ytterligare. I detta kapitel diskuteras integration, interaktion och politisk kultur under Blekinges danska tid. Därmed prövas också våra föreställningar om en nationellt bestämd olikhet.

3 Interaktion, identitet och integrativa krafter under den danska tiden

Mitt huvudtema är den svenska statens möte med Blekinges invånare på 1660-talet. Men hur såg blekingarnas möte med statsmakten ut dessförinnan, när staten var dansk? Vilka traditioner och kanaler för kommunikation och konflikthantering mellan centrum och periferi utvecklades under den danska statsbildningsprocessen på 1500- och 1600-talen? Vad handlade konflikterna om och vilka geografiska områden berördes? De riken som träder fram under 1500- och 1600-talen var inga homogena riken, vilket har diskuterats tidigare i avhandlingen. Provinser och regioner kunde ha olika ställning i riket. Graden av integration med ett ekonomiskt och maktpolitiskt centrum kunde vara olika stark och den förändrades över tid. De frågor som står i centrum för undersökningen är kommunikation, integration och politisk kultur. Vidare skall frågor kring regional eller snarare lokal identitet undersökas. Finns det redan under dansk tid ett lokalt rum omnämnt som Blekinge och som betyder något mer än en administrativ enhet? Det är den inledande frågan.

Blekinge, det lokala rummet

Under 1500- och 1600-talen bestod Blekinge av två huvudlän. Med huvudlän avsågs län som hade ett eller flera härader under sin administration.[1] I Blekinge fanns fyra härader fördelade på de två slottslänen. Det största länet var Sölvesborgs slottslän som omfattade Listers härad, Västra härad senare omnämnt som Bräkne härad samt Medelstads härad. Det andra länet var Lyckå slottslän vilket ursprungligen bestod av Östra härad. Från och med 1596 kom Medelstads härad att infogas i Lyckå län. År 1601 byter Lyckå län namn till Kristianopels slottslän. De båda länen kom under åren 1597–1612 och 1646–1648 att sammanslås till Sölvesborg län.[2] Till detta kom ett så kallat "mindre len", Elleholm som var att betrakta som ett strögods med större delen av gårdarna inom Listers härad. Elleholm var ursprungligen ett

[1] Kristian Erslev, *Len og Lebsmænd Danmarkis len og lensmænd i det sextende aarhundede*, del I, København 1879, sid. II; *Danmark-Norges Len och Lensmænd 1596-1660*, Del II sid. II, København 1885.
[2] Se Erslev 1879 samt Erslev 1885 sid. 9.

kyrkligt godslän som övergått i kronans ägo och som förpantades till det världsliga frälset.[3] År 1618 fogades Jämshögs socken som tidigare tillhört Kristianstad län i Skåne till Sölvesborgs län.[4] Administrativt var beteckningen Blekinge en realitet vid denna tid, men positionen inom riket kan behöva fördjupas ytterligare.

Tilltalet i de brev som ställdes till blekingarna från den danska kungen var "Vårt land Blekinge." eller "meninge bönder udi Blekinge."[5] Beteckningen "land" skall i detta sammanhang uppfattas i den medeltida betydelsen "avgränsad riksdel."[6] Blekinge var också en juridiskt enhet med egen landsdomare. Vanligtvis var landsdomaren adlig men i Blekinge var det en borgare med hemvist i Ronneby.[7] Det primära har tydligen varit att finna en landsdomare med lokal förankring. Fanns inga adelsmän att tillgå fick man ta en borgare. Under perioden 1350–1660 avsätts endast en landsdomare i Danmark och det är den borgerliga landsdomaren Hans Pedersen från Blekinge. Det skäl som angavs var domarnas oriktighet.[8]

Den vanliga benämningen var alltså "vårt land Blekinge." Men det finns även exempel på att brev kunde ställas till länsherrarna "i Skåne" och där det av innehållet framgår att detta brev även gällde Blekinge. Ibland omnämns inte Blekinge men länsinnehavaren på Lyckå eller Sölvesborgs slott räknas upp i slutet av brevet. Ibland uppräknas enbart de länsherrar som brevet skickats till utan geografisk hänvisning.[9] När beteckningen Skåne används i en vidare bemärkelse är det i betydelsen det område som omfattas av Skånelagen.[10] En viss administrativ underordning av Blekinge under Skåne sker också, framförallt i krigstid. Danska kronan utser kommissarier som får allt fler uppgifter att handlägga. I och med att danska kronan år 1614 ville stärka försvaret öster om Öresund kom den så kallade småtullen att avsättas till

[3] John Tuneld *Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624*, Lund 1934, sid. 185, 272-273; Hans Milton, *Listers och Sölvesborgs Historia, den förhistoriska och den danska tiden*, Trelleborg 1994, sid. 93.

[4] Sk. Tegn. 9/4 1618.

[5] Exempelvis: i öppet brev till bönderna Sk. Tegn. 16/3 1575; Brev ang. borgarnas klagomål Sk. Tegn. 15/7 1579; ang. halv skatt Sk. Tegn. 25/6 1575; "Menige bönder i Blekinge" Sk. Tegn. 8/1 1593.

[6] Skansjö 1997 sid.13.

[7] Sk. Tegn. 7/9 1598 Borgmästareen i Ronneby Lauritz Fönboe utses till landsdomare; Sk. Tegn. 5/8 1625 omtalas Hans Pedersen som landsdomare; Landsdomare; Villhelm Thomesen ersätts tillfälligt av Borgmästaren Knut Pedersen, Sk. Tegn. 8/4 1645; Mattias Willumsen utses till landsdomare, Sk. Tegn. 7/1 1658.

[8] Sk. Tegn. 18/10 1621, Thage Thott uppmanas att finna en person i Blekinge som var duktig nog att vara landsdomare. Ang. Landsdomarna i Danmark, rekrytering, utbildning m.m. se Jens Christian V Johansen "Den Danske Adel og Retsvæsenet 1537.1660" i *Riget, magten og æren, Den danske adel 1350–1660*, Århus 2001; den avsatte landsdomaren se Johansen aa sid. 564.

[9] Exempelvis Brev till länsmännen i Skåne Sk. Tegn. 14/1 1603.

[10] Se Holmbäck och Wessén *Svenska landskapslagar*, Skånelagen sid. XXXI.

detta militära ändamål. Efter 1625 skulle tullmedlen levereras till kommissarierna i Malmö och Landskrona, småtullen kom därefter att benämnas kommissarietullen. Efter 1628 kom ytterligare tullinkomster från provinserna att överlämnas till kommissarien i Malmö för att användas till militära ändamål.[11]

Utskrivning av soldater och allt som hade med fästningarna att göra hanterades av kommissarierna. Men man fick även anledning att blanda sig i andra frågor som tullar, och accisen[12] Kommissarierna förde egna räkenskaper och de använde provinsernas landekistor i Skåne och Blekinge för sina utgifter.[13] Kommissarier tillsattes genom att adeln i provinserna själva nominerade och valde en kandidat varefter kungen tillsatte kommissarien.[14] Några av länsherrarna i Blekinge verkade som kommissarier: Tage Tott Ottesen, Nils Krabbe, Jakob Grubbe och även Falk Lyke.[15] De kommissarier som styrde över provinserna kom att få långtgående befogenheter.

Gunner Lind har betonat att "landkommissarierna" får allt fler uppgifter. Framförallt efter 1638 expanderar deras verksamhetsområde. Detta var den första institution som var självständig i förhållande till både kung och råd och den var ett uttryck för spänningen mellan kungamakt-råd och den "almindelig" adel under tioårsperioden före 1648, menar Lind. Debatten om landkommisariernas roll och funktion i det danska riket har varit omfattande. Kungamaktens centraliseringssträvanden har ställts mot adelns egenintresse. Beskattningsrätten blev ett uttryck för motsättningarna mellan kommissarier och råd. År 1649 underordnas landkommissarierna marsken. I Norge utvecklas ett generalkommissariat som närmast får karaktären av en norsk räntekammare.[16]

---

[11] Mikael Venge, *Fra åretold til toldetat, Middelalderen indtil 1660, Dansk Toldhistorie I*, 1987, sid. 245–250.

[12] Sk. Tegn. 3/9 1603; ang. gränsbesiktning, 13/3 1629, 24/5 1634, 28/5 1634, 10/1 1635, 8/10 1636, 12/3 1637, 19/1 1639, 10/4 1641, 18/4 1641, 11/1 1643, 26/4 1643, 18/4 1645, 12/1 1650, 14/7 1654,9/7 1656, 6/9 1656, 16/4 1658, 11/1 1658; tullrestancier 9/12 1631; ölaccisen 8/5 1640; order om att utreda Ronneby och Sölvesborgs handel och dessa städers relation till fästningsstäderna Kristianopel och Kristianstad 11/7 1655.

[13] Sk. Tegn. 10/8 1655, 19/8 1655, 12/6 1656, 9/7 1656; Kommissarierna får även rätten att uppta uppbörden på en gård som tillhört Corfitz Ulfeld samt uppta innestående fodringar efter denne. 5/11 1655.

[14] Sk. Tegn. 24/1 1656.

[15] Sk. Tegn. 6/5 1628, 13/3 1629, 13/3 1629, 14/7 1654.

[16] Översiktligt om denna debatt se Lind 1994 sid. 327-330, 387; Leon Jespersen, "Landbokommissærieinstitutionen i Christian IV:s tid: rekruttering och funktion", DHT 1980 sid. 69-73; Jens Engberg, *Dansk Finanshistorie i 1640'erne*, Århus 1972, sid. 222-223, 229-238; Det norska Generalkommissariatet se Oscar Albert Johnsen "Generalkommissariatet" i *Studier i Norsk Historie Lyderiket 1537–1660. Norske Historkere i udvalg VII.* red Stienar Imsen og Steinar Supphellen, Oslo 1981.

Under åren 1628–1649 fanns således en regional institution som för undersåtarna, bönderna och borgaren, måste ha framstått som den som verkligen styrde öster om Öresund. Det var kommissarierna som kontrollerade den viktiga delen av skatten, skötte mobiliseringen och förhandlade med kungamakten om provinsens angelägenheter inför krigshotet från Sverige.

Ytterligare en administrativ ordning som sammanband Blekinge med Skåne var Lunds stift. Detta innebar att till exempel prästerna verkade i en geografisk enhet större än den enskilda provinsen. En liten undantagsställning intog dock Blekinge i stiftet under slutet av 1500-talet. Den kyrkliga rättskipningen överläts till länsinnehavaren på Sölvesborgs slott. Argumentet för denna ordning var att vägen var för lång och det var alltför "besvärligt" att administrera detta från Skåne.[17]

Administrativt fanns det alltså ett Blekinge även om det ibland får träda tillbaka i brevskrivningen till förmån för de två slottslänen, och trots att Blekinge under en del av 1600-talet i praktiken var underordnat kommissarierna i Skåne. Den administrativa indelningen säger dock inte något om huruvida invånarna i Blekinge kände sig som blekingar och använde identiteten i umgänget med överheten. För att få klarhet i detta får vi undersöka kommunikationen mellan lokalsamhälle och centralmakt. Inledningsvis kan skattefrågorna bilda utgångspunkt för en undersökning om den regionala identiteten.

Halvskattelandet Blekinge.

Den 25 juni 1575 meddelades "Bönder och den menige allmoge" i Blekinge att de hade beviljats halv skatt mot vad som gällde för andra delar av riket. Beslutet gällde "så länge vi anderledes tillsigandes varder", formuleringen var återkommande i privilegiefrågor. Detta innebar att beslutet inte var generellt utan att privilegierna kunde omförhandlas. De argument som bönderna framfört för att få halv skatt var deras stora "bristfällighet." Deras villkor var inte likvärdiga med andra undersåtar i riket. Dessutom hade detta förfarande med halv skatt varit sedvana för blekingarna, hävdade man.[18]

I ett annat brev från kungen framgår det att bönderna och borgarna i städerna skrivit en supplik där man vill ha halv tull och halv accis. Skälet som invånarna angav var fattigdom, det har inte funnits något korn att tillgå. Kungen meddelar att han övervägt detta och att man i sin nåd beviljat dem halv tull på oxar, kor, hästar och annat "sådant som utföres." Dess-

[17] Sk. Reg. 15/3 1582; Se även 24/12 1577, 13/8 1584; Denna ordning förekom även i andra områden se Erslev 1879, 1885, passim.
[18] Sk. Reg. 25/6 1575.

utom beviljas de halv accis på införseln av "viss fremmende drick" som införes. Beslutet gällde "sa lenge vi anderledes tillsigandes varder."[19]

Den ordning som etablerades på detta sätt innebar återkommande förhandlingar mellan bönderna och centralmakten i Köpenhamn och där böndernas krav på halv skatt fick gehör. Argumenten var ständigt desamma, fattigdom, missväxt och krig.[20] Under vissa tider var det möjligt att helt slippa att betala skatt, då oftast med hänvisning till långa perioder av missväxt eller krig.[21] Det sker dock en viss förskjutning i kungens argumentering vad det gäller detta halvskatteprivilegium. Några år in på 1600-talet verkar det som om centralmakten ifrågasatte om detta privilegium var en självklarhet. De båda länsherrarna i Blekinge fick i ett brev från kungen år 1621 klarlagt att bönderna visserligen skulle beviljas halv skatt "som några gånger tillforne haver varit förskonat för halv skatt" och att de "må denna gång förskonas för halvparten." Man ifrågasatte om blekingarna alltid hade haft detta privilegium och man betonade att beslutet var tillfälligt.[22] När bönderna i Listers härad ville ha "avslag" på skatten år 1649 tvingades länsinnehavaren Nils Krabbe inkomma med en specifikation på vilka gårdar som var drabbade och vilka som i så fall skulle beviljas avslag. I en tre sidor lång avkortningslista gjordes klart vilka som kunde få avkortning. Därmed hade man i detta fall gjort avsteg från den kollektiva lösningen för att istället knyta avkortningen till respektive gård. När Jämshög socken år 1637 överfördes från Villands härad i Skåne till Blekinge innebar detta att bönderna krävde att slippa den "dubbelskatt" man haft i Skåne och istället ville man betala halv skatt som i Blekinge.[23] Den halva skatten betraktades som en självklarhet som hörde samman med Blekinge.

Blekingarna lyckades upprätthålla sitt privilegium på halv skatt under den danska perioden även om detta sannolikt var ifrågasatt under åren före 1658. Självklart var detta privilegium i vart fall inte. De halländska bönderna begärde halv skatt år 1624 och fick det godkänt, år 1626 får bönderna igenom kravet på halv skatt "denne ene gang", för att år 1633 omnämnas tillsammans med Blekinge som områden som skall betala halv skatt.[24] Haakon Bennike Madsen menar att man kan tala om "den hallandsk – blekingske halvskattepraksis" och att den hade "aldershævdkarakter." Men det står även klart att skattebreven upplästes på tinget som ett plakat om helskatt och att bönderna efter 3 veckor till 1 1/2 månad fick sina krav om nedsättelse

[19] Sk. Reg. 19/5 1579
[20] Sk. Tegn. 6/2 1596, 6/6 1610, 9/5 1611, 15/9 1618, 24/1 1621, 17/9 1622, 11/10 1633, 5/7 1634.
[21] Sk. Tegn. 3/11 1636 gäller Kristianopels län; 20/12 1649, individuellt prövad, gäller Listers härad.
[22] Sk. Tegn. 24/1 1621.
[23] Sk. Tegn. 21/2 1637.
[24] Sk. Tegn 28/10 1624, 24/2 1626, 11/10 1633.

bekräftade. Bönderna hävdade uppenbarligen halvskattepraxisen som ett privilegium som givits dem av kungamakten. Kungamakten var knappast nöjd med denna ordning. Bennike Madsen tycker sig se en förändrad inställning hos kungamakten kring 1635 då man försöker frångå kollektiva nedsättningar.[25]

Skattefrågan belyser ett viktigt drag i relationen mellan undersåtarna i lokalsamhället och den danska kronan. Privilegier och ordningen i riket var inte för alltid givna. Varje pålaga innebar att bönderna måste mötas, sannolikt på landstinget, för att diskutera och skriva en inlaga till kungen. En skattepålaga medförde att bönderna måste och även förväntades reagera. Man måste hävda sin rätt, vara aktiv, skriva suppliker och ge sig in i förhandlingar. Runt skatte- och tullfrågorna fanns det också möjlighet att samla "blekingar" i en lite vidare mening. Bönder och borgare kunde göra gemensam sak. Häradstingen och landstinget blev till lokala och regionala arenor där det blekingska intresset kunde aktualiseras mot centralmaktens anspråk. Ett liknande drag av direkta förhandlingar kan skönjas när det gäller de norska böndernas relation till centralmakten.[26] Landstinget i Jämtland hade också tydliga drag av ett representationsting som skötte förhandlingarna med centralmakten.[27] Samtidigt måste landkommissariernas roll uppmärksammas. Landkommissariernas position innebar att adeln fick långtgående befogenheter gentemot undersåtarna i provinserna. Böndernas förhandlingar med kungamakten var ett sätt att gå förbi adeln och direkt vända sig till den kung som förväntades värna om undersåtarna. Bönderna blev därmed även en bricka i spelet mellan de krafter som verkade för en centralisering och de som verkade för en decentraliserad statslösning. Centralmakten gjorde under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet försök att starkare integrera perifera områden som Blekinge i riket. I de brev som skickades till Blekinge och där olika lokala problem ventilerades var en vanlig argumentering från kronans sida att de regler och villkor som skulle gälla var de som var vanliga i andra delar av riket.[28] Lokala sedvänjor skulle relateras till andra undersåtars villkor inom riket. Det var en argumentation som uppmanade blekingarna att tänka i rikstermer. Blekinge skulle knytas närmare centralmakten och riket homogeniseras.

Under slutet av 1500-talet kan man med stor sannolikhet tala om ett

[25] Haakon Bennike Madsen *Det Danske Skattevæsen, Kategorier og klasser, Skatter på landbobefolkningen 1530–1660*. Odense 1978. sid. 203–206.
[26] Oscar Albert Johnsen "Stændermødernes karakter, myndighed og betydning" i *Studier i Norsk Historie Lyderiket 1537–1660. Norske Historkere i udvalg VII.* red Stienar Imsen og Steinar Supphellen, Oslo 1981, sid. 92.
[27] Espen Andresen *Landsakp og Maktstat*, Jemtland 1613–1645, Forskningsrapport nr 4, Landsarkivet i Östersund, Östersund 2000, sid. 91–93.
[28] Sk. Tegn. 12/6 1574, 26/6 1575, 21/7 1577, Sk. Tegn. 7/10 1597.

Blekinge som utgjorde grund för en regional identitet formad i mötet med den danska kronan. Det är bönderna i Blekinge som agerar i de redovisade konflikterna. Men även häradsvis agerar bönderna, häradstinget hade en viktig funktion. När Lars J Larsson analyserade böndernas deltagande i upproren i Östdanmark under 1520-talet påvisar han att bönderna agerade häradsvis.[29] Detta verkar att ha varit den rumsliga enhet som bönderna främst utgick från. I detta avseende liknar förhållandena i det danska riket också de svenska, där härad och ting fungerat som viktiga enheter i kontakterna mellan centralmakt och lokalsamhälle.[30]

Borgarna kunde delta i gemensamma uttalanden från Blekinge även om exemplen är få. Blekinge var en samlande och användbar identitet i detta sammanhang och landstinget och häradet lyfts fram som arenor. Däremot vet vi inte utifrån detta något om socknarnas ställning som bas för en bondeorganisering. I brev från kungamakten kunde man dock adressera bönderna i en bestämd socken. Det finns skäl att försöka utreda socknarnas betydelse i Blekinge, inte minst därför att socknarna fått en speciell betydelse i svensk historia.

Bönderna och sockenorganisationen

Att häradet och häradstinget hade en stark ställning i det nordiska bondesamhället råder det stor enighet om. Däremot har socknarnas betydelse varit mer omdiskuterad framförallt när det gäller Sverige och Danmark. I Blekinge fanns det 26 socknar under den danska tiden. Socknarna fungerade som administrativa enheter. År 1657 skickade prästerna i samtliga socknar in en beskrivning över respektive socken vad det gäller jordens fördelning efter olika ägoformer.[31] Några närmare uppgifter om socknens uppbyggnad eller styre röjer dock inte den här källan. I dansk forskning är det byarna (de danska landsbyarna) och byorganisationen som stått i centrum. Byarna var den organisationsform som var vanlig i de stora jordbruksbygderna kring rikets centrum. Ett standardverk i denna forskning är Paul Meyers arbete *Danske Bylag*.[32] Socknen som en administrativ och politisk enhet har däremot starkt förknippats med Sverige och de självägande bönderna. Därmed

[29] Lars J Larsson, *Sören Norrby och Östersjöpolitiken 1523–1525*, Lund 1986, sid. 136.
[30] Lars Herlitz "Svenskt självstyrelse förr och nu" i *Självstyrelsen i svenskt samhällsliv*, Stockholm 1934; Eva Österberg " Scandia 1989:1; Österberg 1987:3; Österberg "Sega gubbar?" i *Rätten en festskrift till Bengt Ankarloo*, Falun 2000.; Kenneth Johansson "Rättens ansikte, ett svenskt härad under stormaktstiden" i *1600-talets ansikte* red. Sten Åke Nilsson, Margareta Ramsay, Nyhamnsläge 1997.
[31] Sognepresternes Designationer 1657, Danske kansli B124A.
[32] Pasul Meyer, *Danske Bylag*, København 1949.

kan man förledas att tro att de danska bönderna inte utvecklade samma höga politiska kompetens som de svenska bönderna. Institutionen sockenstämma har intimt förknippats med en lokal politisk kultur i Sverige särskilt under 1700-talet. Vi har därmed fått en nationell gräns som upprätthåller skillnaden till "den andre." Frågan är om skillnaderna är rättvisande?

Den viktiga och betydelsefulla roll som socknarna och sockensjälvstyrelsen kommit att tilldelas i svensk forskning kan ursprungligen knytas till K. H. Johanssons avhandling från 1937 *Svenskt sockensjälvstyrelse 1686–1862*.[33] I och för sig tar staten successivt över kontrollen av sockenstämman under slutet av 1600-talet men först under 1800-talet minskar de religiösa och patriarkala dragen.[34] Men det är ett relativt harmoniskt samarbete inom socknen som tonar fram. Bilden har problematiserats av senare forskning samtidigt som sockensjälvstyrelsens betydelse bekräftats. Peter Aronsson har utifrån tre småländska socknar visat på ett påtagligt inflytande för bönderna under 1600-talet.[35] Eva Österberg har lyft fram en sida i sockensjälvstyrelsen som kan ha haft stor betydelse för en svensk politisk kultur nämligen förhandlingarna och kompromisserna.[36] Oavsett hur tyngdpunkten i diskussionen förskjutits blir socknarna och sockensjälvstyrelsen till en del i en specifik svensk erfarenhet vid sidan av andra lokala arenor som tingen och vid sidan om det tidiga riksdagsarbete som även bönderna deltog i. Den svenska forskningen har här framförallt uppehållit sig vid en sockenstämma som varit mer formaliserad, institutionaliserad och möjligen mer integrerad i det politiska systemet. Ett av skälen till detta är naturligtvis att man kunnat undersöka de sockenstämmor som efterlämnat skriftliga dokument.

En vanlig uppfattning har varit att sockenstämman däremot inte etableras i Skåne, Blekinge och Halland förrän mot slutet av 1700-talet. Det är sannolikt riktigt om vi menar sockenstämman som en mer reglerad och formaliserad arena. För Blekinges del skulle sockenstämmorna inte ha kommit till stånd förrän under andra delen av 1700-talet och då skulle de ha varit en reform från ovan. Bilden av en sent introducerad sockenstämma fortplantar sig sedan genom olika historieframställningar.[37] Jag vill dock problematisera denna uppfattning.

I ett första steg kan vi nämligen åtminstone belägga socknar och någon form av sockenorganisation med världsliga göromål före 1700-talet. Vägar-

[33] K-H Johansson, *Svensk sockensjälvstyrelse 1686–1862*, Lund 1937.
[34] K-H Johansson 1937, sid4-5, 55, 230.
[35] Aronsson 1992.
[36] Österberg 1993, 1996.
[37] Se exempelvis Robin Gullstrand "Lokalt självstyre i Blekinge. Participation och representation i Mörrum och Backaryd ca 1770-1800. En undersökning av den politiska kulturen i två Blekingesocknar", Scandia 1994:2 sid. 156; Aronsson 1992 sid. 107, 310; Marie Lindstedt-Cronberg, *Synd och skam Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*. Lund 1997, sid. 83; Meyer 1949 sid. 69.

nas skötsel var, enligt vad det framgår av domböckerna, organiserade via socknarna, under respektive rotemästare.[38] Det indikerar en sockenorganisation med världsliga göromål. Om man slår upp domboken för Medelstads härad år 1671 finner man beteckningen "Sockenting" varefter följer en uppräkning av "socknesuar", en representant från varje socken i häradet. Längre fram i domboken försvinner beteckningen sockenting och i stället används beteckningen "häradsting." I övrigt är uppställningarna i protokollen likartade, de frågor som behandlades på sockenting och de som behandlades på häradstinget verkar vara av samma karaktär.[39] I domboken för Östra härad, år 1671, använder man beteckningen häradsrätt, varefter följer en uppräkning av stockemännen, en från varje socken. Därefter följer en uppräkning av "socknesuar" en från varje socken i häradet.[40] Det är oklart vad beteckningen socknesuar står för, men på något sätt verkar dessa personer ha representerat sin socken. Möjligen är soknesuarna spår av en form av representationsting. Steinar Imsen framhåller att det norska fjärdingstinget, regions- eller bygdelagstinget var ett "representationsting."[41] För Halland omtalas år 1581 en tingsordning som funnits sedan gammalt men som kommit ur bruk och där sockenstämman haft en plats i rättssystemet.[42]

Från år 1670 kan vi i häradsrättsprotokollen för Bräkne härad läsa:

> Befallningsmanden Uelt: Blasius König Beuiste med K: m Jens Hagensen i Torp oh Olle Pedersen ibm: som kald himblede at haffue paa Hoffby Sognesteffne, Jtem Beuiste med K: m: Agge Madzen i Trensum oh Olle Madzen i Sigerup at haffue paa Heliery Sognestefne, Noh Beuiste med K: m: Tröls Ollesen i Gunnelstorp oh Mons Pedersen i Giurtorp at haffue paa Ary Sognestefne hidsteffned alle Greffuelige bönder i forbte sogner[43] (egen kursivering.)

Befallningsmannen i Bräkne härad hade på sockenstämmorna i Hoby, Åryd och Hällaryd instämt personer från dessa byar till häradstinget. Sockenstämman verkar att ha varit den instans som användes för att framföra en stämning till tinget.

I en utredning om förhållandena i Jämshög år 1660 omnämns begreppet

[38] Protokoll, Bräkne häradsrätt 7 dec. 1670 sid 87h. samt 2 nov. 1670 sid. 82h, LA; Jämshögs socken: " Skånska komm. 1661-62, Lit K sid 49H, ÄK nr 90. RA.
[39] Medelstads härads dombok, 29 april 1679. Beteckningen socknesuar försvinner ur protokollet den 3/6 1679. Den 16/7 1683 införs den svenska ordningen med nämnd.
[40] Östra härads dombok 1671, sid 7h, 13h, 21v, 27h,
[41] Imsen 1994, sid. 135.
[42] Kancelliets brevböcker 15/5 1581 vol 7 sid. 281.
[43] Bräkne härads dombok 7 dec. 1670, sid 88v rad 23ff.

"sockenstämma." I utredningen omtalas några män som."antingen de är på sockenstämma eller på ölstuga."[44]

Det är knappast rimligt att tänka sig att den sockenorganisation som här framskymtar i källmaterialet skulle vara en geografiskt utbredd organisation utan någon form av lokalt styre eller stämma. I elva fall under år 1670 dömer Bräkne häradsrätt bönder från häradet för förseelsen "olydighet", dessa bönder skulle sitta som stockemän vid häradstinget men hade inte infunnit sig. Tre av fallen rörde personer från Åryds socken.[45] Stockemännen utsågs av tingsfogden efter ett rullande schema.[46] Den roterande ordningen som tillämpades bland stockemännen antyder att det var viktigt att socknarna var representerade på tinget även om stockemännen tillsattes från ovan. Med en mer utvecklad byorganisation hade byn varit den grundläggande geografiska enheten, den som skulle vara representerad på häradstinget.

Med ytterligare ett belägg kan vi förskjuta diskussionen om socknens betydelse i åtminstone ett danskt område till övergångstiden. När bönderna i Blekinge år 1658 skriver under sina trohetsbrev till den svenske kungen, används beteckningarna "fullmäktiga av var socken", "meniga sockenmän" och "de förnämsta bönderna i varje socken", därefter följer en uppräkning av socknarna i varje härad. I Östra härad omnämns även uttryckligen "sockenstämma."

> shriftlige Sedler til en huar kierehe oeh Sognesteffner er Lest oeh paashreftuen.[47]

Av vad som framförts ovan torde det stå klart att socknar, med världsliga göromål på dagordningen, var en etablerad organisationsform i Blekinge vid mitten av 1600-talet. Det sista exemplet visar att socknarna användes av bönderna under den danska tiden. Det är inte rimligt att tänka sig att svenskarna som första åtgärd år 1658 i det avlägsna Östra härad har infört sockenstämman.

Varför har detta inte uppmärksammats tidigare? En förklaring är naturligtvis att Blekinge inte varit av någon större betydelse vare sig i Danmarks eller Sveriges nationella historieskrivning. En annan orsak är enligt min mening att söka i tankefigurer som skapats av en äldre nationell historieskrivningen och dess vurm för det nationellt särskiljande. Eller kanske snarare den populära historieförmedling som utgått från en nationell tradition.

---

[44] Äk. nr. 90 Litt. K sid. 49H. Äldre kommittéarkiv Riksarkivet Stockholm.

[45] Dessa förseelser inleder alltid häradsrättens protokoll, se Bräkne häradsrättsprotokoll 1feb. 1670 och framåt under året.

[46] Vol 1 sid. 34-39; Med tingsfogde avses vanligtvis häradsfogden som var den som fällde domen vid häradstinget. Se Alf Åberg *Snapphanarna*, Stockholm 1951, sid.33.

[47] ÄK nr 625 vol. 2. RA

I det individualistiska och liberala Danmark efter 1848 fanns det inte plats för den korporativa sockenstämman. Den passade inte in i historieskrivningen. I Sverige har sockenstämman intagit en särställning, det var länken mellan den frihetsälskande allmogen och folkhemmet. Den urgamla länk som gett det svenska politiska systemet dess legitimitet. Därmed har det även varit svårt att tänka sig sockenstämmor i det från Danmark erövrade Blekinge.

Kärnan i argumentet att sockensjälvstyrelse i Blekinge var något som infördes under 1700-talet är att det är då sockenstämmoprotokollen dyker upp. Men förekomst eller icke förekomst av protokoll kan förklaras på annat sätt. Frågan är vilken mottagare sockenstämmoprotokollen var avsedd för?

Flera forskare framhåller hur centralmakten i Sverige under 1600-talet stärker sitt grepp om ting och socknar. Peter Aronsson menar att de historiska utgångspunkterna för sockensjälvstyrelsen var den kyrkliga gemenskapen och människors krav på kommunal kontroll över kyrkan, vilket sammanfaller med den efterreformatoriska kyrkans krav på materiellt stöd i fråga om sammanskott och liknande. Vidare menar Aronsson att 1700-talet är den tid då sockenstämmans kompetensområde expanderar och där flera sekulariserade områden görs tillgängliga för sockenstämman.[48]

Den agrara samarbetsordningen i Blekinge, som beskrivits längre fram i avhandlingen, var som på andra platser i högsta grad offentlig. Tillsammans gick man syn kring hägn och samfälligheter. De beslut som fattades var synliga för dem som var berörda. Om man dessutom drack "videøl" tillsammans då var besluten – domarna även offentligt konfirmerade. Ingen kunde bryta den försoning som offentligt framvisats i och med det gemensamma videölet. Behovet av protokoll var ringa. Allt eftersom antalet ärenden växer och kompetensen utvidgas kan naturligtvis protokollen ha blivit nödvändiga. Men förekomsten av protokoll kan även indikera att det finns makthavare utanför lokalsamhället som kräver insyn och kontroll. Sockenstämmoprotokollens rika förekomst i Sverige skulle i så fall antyda en högre grad av integration mellan lokalsamhälle och centralmakt. En process som i Blekinge under slutet av 1600-talet ännu inte gått lika långt som i övriga Sverige. Hans Henrik Appel tycks vara inne på en liknande tankegång när han diskuterar varför de så kallade "vedtægterna" blev nedskrivna. Den skriftliga preciseringen behövdes därför att denna ordning var hotad.[49] David Sabean har uppmärksammat hur mötet mellan en centralmakt med

[48] Aronsson 1992 sid. 306f-307.

[49] Hans Henrik Appel, *Tinget, magten og æren, studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, Odense 1999 sid. 268.

kontrollambitioner och lokalsamhället blir till ett möte mellan en skriftlig och en muntlig kultur. Med överheten följer det skrivna ordet och tjänstemännen, konstaterar Sabean.[50]

Steinar Imsen har i sitt arbete om norsk bondekommunalism undersökt ting, socknar och nämnder. Imsen talar om en "bygdeoffentlighet" eller en "lokal offentlighet." Imsen tecknar bilden av en bygdeoffentlighet som integreras allt starkare i staten under 1600-talet. När, på 1620–30 talen, "länsmän" blir till "bondelänsmän" så är det för Imsen ett tecken på att länsmännen underordnats en skrivande byråkrati, det är ett exempel på distansering. När nämnderna som Imsen tillmäter ett relativt stort värde som uttryck för bondeinflytande, börjar föra protokoll, då är själva "protokolleringen" i tingböckerna ett exempel på integrering.[51] Hans Henrik Appel talar i liknande sammanhang om den "bortforpagtede statsmagt."[52]

Naturligtvis har sockenstämman spelat en stor roll både för statsmakten och för lokalbefolkningen. Men sockenstämman var inte det *enda* lokala organet. Det fanns *olika* samarbetsorgan i lokalsamhället. Statsmakterna, såväl den danska som de svenska, eftersträvade kontroll över dessa arenor. Resultatet i Danmark och Sverige blev olika men detta var ett resultat av olika maktpolitiska realiteter. Hur nära staten sockenstämmorna stod statsmakten eller hur integrerade de var har även varit föremål för diskussion och problematisering i svensk forskning.[53]

Frånvaron av sockenstämmoprotokoll behöver därmed inte indikera frånvaro av sockenstämma. Det kan även tolkas som att sockenstämman som politisk arena i vissa områden ännu inte tilldragit sig centralmaktens helhjärtade intresse. Detta antyder Blekinges svaga integration i det danska riket vid mitten av 1600-talet. Detta har bland annat medfört att sockenorganisationen inte har synliggjorts för eftervärlden. En svaghet i min argumentation är naturligtvis att vi inte vet något mer konkret om den blekingska socknens kompetensområde mer än en antydan om dess plats i en tingsordning. Men med tanke på hur små byarna i allmänhet var i Blekinge menar jag att den troliga grundorganisationen för bönderna har varit socknen och att socknarna rimligtvis även har haft fler uppgifter än enbart de rättsliga.

Avslutningsvis skulle man kunna konstatera att Blekinge finns både som administrativ enhet, bland andra enheter som socken, härad och by, och som en medveten lokal identifikation bland invånarna. Identitetens värde

[50] David Warren Sabean, *Power in the Blood, Popular culture & village discourse in early modern Germany*, Cambridge US 1984, sid. 112.
[51] Imsen 1994, sid. 192 se även sid. 126.
[52] Appel 99 sid 659.
[53] Österberg HT 1987:3; Lars Herlitz "svenskt självstyrelse förr och nu" i *Självstyrelsen i svenskt samhällsliv*, Stockholm 1934; Aronsson 1992.

och bärkraft skulle kunna diskuteras. Ytterligare förtydliganden om Blekinges plats i riket måste dock först göras. Relationer är inte en gång för alla fasta, icke minst gäller detta relationerna inom riket mellan dess centrum och de perifera delarna. Konflikterna och kommunikationen mellan Blekinge och rikets centrum ser inte lika ut i början av 1500-talet och under 1600-talet.

Konflikter, kommunikation och integration

Den 15 augusti 1510 skriver Jens Munck en rapport från Avaskär i Blekinge till kung Hans i Köpenhamn. Brevet handlar om det spända läget och konflikten med Lübeck. Förhållandena vid Kalmar och på Bornholm avhandlas. Bornholm är belägrat och lübeckarna har lämnat Blekinge. Jens Munk lämnar också några värdefulla uppgifter som visar på Blekinges relation till den danska kungen. Munk omtalar att hela Blekinge varit till landsting där de beslutat att "ingen skatt giva" förrän de får en "stadig fred." Vidare förklarar Jens Munk att han inte får ut något av blekingarna vare sig till slottets behov eller för egen del, "icke så mycket som en höna" beklagar sig Munk. Någon årlig skatt till kungen var det inte att tänka på.[54] Den bild som förmedlas av Blekinge placerar området i en relation till riket men också till tidens handelsdominant Lübeck. Även närheten till Sverige framskymtar. Dessutom får vi en uppgift om hur man i Blekinge uppfattade relationen till kungamakten i Danmark. Kungen hade inte garanterat freden vilket sannolikt hade drabbat blekingarnas handel. Av detta skäl ansåg man att man inte heller skulle betala någon skatt.

Det fanns därmed en relation mellan invånarna och kungamakten med ömsesidiga förpliktelser. Förpliktelser skulle hållas, i annat fall kunde de sägas upp. Hela Blekinge hade varit till landsting, vilket innebär att det fanns en politisk arena som fattade legitima beslut för ett geografiskt område inom Danmark som betecknades som Blekinge. Jens Munk berättar om förhållandena i Blekinge i en närmast uppgiven ton. När det gällde den uteblivna skatten konstaterar Munk att "thet kan eder node selff besyne, hwadh ther hører til at holle eder nodes skath" Hela förloppet i konflikten går inte att klargöra, men det framgår att länsinnehavaren på Helsingborgs slott stämmer menige allmogen i Blekinge och Lister, vilket innebar förhandlingar med landstinget.[55] Detta får ses som ett erkännande av Blekinge landsting som den legitima arenan i överhetens umgänge med provinsen.

[54] *Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans Tid.* Utg. av W Christensen, København 1912–14, band 1 sid. 299.
[55] Christensen 1912 sid. 301.

När Christian II inför sin nya lag leder detta till oroligheter. Ove Brade rapporterar från Sölvesborg att bönderna i Blekinge var till landsting i Hjortsberga och han vet inte vad de ämnar företa sig. Brahes råd var dock att kungen borde låta bönderna bli vid sin gamla lag "som fader och föräldrar haver haft."[56] Om detta var ett retoriskt knep från Brahe eller om det verkligen var bönderna som agerade vet vi inte. Även om det mot förmodan skulle vara Brahes uppfattningar om den nya lagen som skymtar fram så skymmer detta inte det faktum att bönderna som politisk kraft lyfts fram och att det finns en verksam politisk arena i form av landstinget. Arenan har sannolikt även uppfattats av överheten som en arena för Blekinge.

Blekingarna uppfattade sig tydligen som innehavare av ett visst självstyre, eller åtminstone hade man en relation till kungamakten som innebar ett politiskt manöverutrymme och där kungamakten hade förpliktelser mot sina undersåtar. Fullföljde inte kungen sina förpliktelser var upproret en möjlighet. Det är en uppfattning som ansluter till den upprorsrätt som tillkom undersåtarna eller egentligen adeln och som fanns inskriven i handfästningarna sedan år 1483.[57] Kungamaktens auktoritet i området verkar inte ha varit särskilt stor. Jens Munk hade egentligen bara att konstatera faktum att några skatter inte var att räkna med. Antydningsvis visar detta på Blekinges svaga integration i det danska riket vid början av 1500-talet, något som Blekinge sannolikt hade gemensamt med många delar inom det danska riket vid denna tid. Vidare fanns det vad Harald Gustafsson kallar "en politisk kultur kring oppositionella yttringar" eller en upprorspraxis som kommer till uttryck inom det danska området under 1500-talet.[58] I denna mening var inte 1500-talets blekingska protester speciella utan de var en del i ett större nordiskt politiskt mönster.

Förflyttar vi oss framåt under 1500-talet förstärks bilden av ett Blekinge där det fanns oklara föreställningar eller delade meningar om relationen till det danska riket, samt dessutom en svensk ockupation. De nordiska rikena var knappast några fixerade enheter under 1500-talet. Sören Norbys uppror år 1525 inom det danska riket och stridigheterna inom Kalmarunionen fäster snarare blicken på vilken osäker grund den nordiska delningen vilade på.[59] Sören Norbys uppror hade flera storpolitiska implikationer, som Lars J Larsson visat, det är därför svårt att definitivt fastställa vilka de drivande aktörerna var. Men de bönder som Sören Norby fick med sig var skogsbygdens bönder i Nordöstra Skåne och Blekinge. Larsson tecknar en bild

[56] Ove Brade till kungen 22/3 1523. Chrisitian IIs arkiv. *Handlingar rörande Severin Norrby och de under hans ledning stående krigsföretagen mot Sverige*, utg. av N J Ekdahl, Stockholm 1836, sid. 367–369.
[57] Larsson Lars J. 1986 sid. 149.
[58] Gustafsson 2000 sid. 120.
[59] Gustafsson 2000 sid. 108-109, 121–123.

där bönderna tvärt emot propagandan agerade relativt återhållsamt, de var sannolikt måna om att kunna upprätthålla en relation till adeln även efter upproret. Det var inte fråga om att vända världen upp och ner. Larsson menar att böndernas deltagande var en reaktion mot adeln och att böndernas motiv var ekonomiska. Upproren i Skåne åren 1523–25 var en del av samma helhet som Dackeupproret i de småländska gränsbygderna 1542–43.[60] Det står klart att bönderna utgjorde en politisk kraft i upproren, något som måste ha satt spår i relationen bonde-kungamakt-adel i Blekinge. Adelsväldet är den gängse beteckningen som används för perioden 1536–1660 i dansk historia. Men under den första delen av perioden var bönderna ännu en tänkbar allianspartner för den danska kungamakten. Bönderna kunde användas för att motverka en alltför självständig adel. En sådan politisk allians fruktades av adeln under Christian II:s och Fredrik I:s tid.[61]

År 1575 skriver kungen till "bönderne udi Bleginde" med anledning av allehanda "Erringer" som gjort att flera undersåtar omkommit och ihjälslagits. Konflikten handlade om fogdarnas framfart som pålagt bönderna "åtskilliga nya osedvanliga pålägg." I brevet klargör kronan att de skyldiga skall straffas och utskiljas från de oskyldiga. Men om bönderna hade pålagts avgifter på ett orättfärdigt sätt – då skulle detta rättas till. Några "gode män" hade utsets som skulle komma till Blekinge för att undersöka saken.[62] I instruktionen till denna kommission klargörs det att bönderna hade slagit ihjäl fogdar som tillhörde både Lyckå och Sölvesborgs län. Båda parterna skulle förhöras och man skulle reda ut vad trätan mellan länsinnehavaren Jörgen Bille och bönderna handlade om.[63]

I Östra härad hamnade bönderna ofta i konflikt med slottsherren och länsmannen på Lyckå slott, Johan Urne. Länsinnehavaren beklagade sig för kungen över att bönderna inte "framkom att höstplöja" trots tillsägelser. De skötte inte "egt" (transporter) och arbete, som andra undersåtar i riket.[64]

I några skrivelser från kungen till bönderna i Östra härad i Blekinge på 1570- och 1580-talen redogörs för en ganska omfattande konflikt. Tingskrivaren i Östra härad Nils Pedersen har skrivit till kungen och beklagat sig över att han hotats till livet av "en part motvillige upproriske sällskap." Det framgår att en person vid namn Jon Skomakare har samlat ett sällskap runt sig, fyra namngivna personer redovisas samt "nogle flere." De omtalade personerna hade hotat häradsmännen. Konflikten hade medfört att länsmannen på Lyckå slott tvingats flytta häradstinget till en säkrare plats.

[60] Larsson Lars J. 1986 sid. 134, 136–137.
[61] Gustafsson 2000 sid. 120.
[62] Sk. Tegn. 16/3 1575.
[63] Sk. Tegn. 16/3 1575, brev till kommissionen som skulle utreda tvisten mellan Jörgen Bille och bönderna.
[64] Sk. Tegn. 5/3 1579.

Tingsplatsen låg på en plats där det var möjligt att från klipporna ovanför skjuta ner på tingsförsamlingen. Uttryck som sammanrotning och stämplingar och uppror återkommer i breven. Samlingen av bönder hade tilltvingat sig häradssigillet och därefter skrivit klagobrev mot länsinnehavaren Johan Urne på Lyckå slott. De upproriska personerna hade lysts fredlösa. Men samtidigt ville kronan undersöka klagomålen. Det framgår att protesterna gällde olika saker: Bönderna hade beskattats utan dom och rätt, de vikter som borgarna i Lyckå använde, penningavlösning för skattegalten. En utförlig punkt rörde priset för att städja en kronogård samt inebörden av städjan. Bönderna hävdade att det fanns ett gammalt privilegium som innebar att man hade rätt att överlåta gårdarna till andra brukare och då ta betalt för detta, en form av försäljning. Kungamakten vände sig bestämt mot böndernas tolkning och man poängterade att länsinnehavaren skulle ombesörja städjandet av gårdarna. Bönderna hade framfört en "almindelig klage" att de utan "dom och rätt" hade beskattats. Kungen uppmanade bönderna att föra saken till tinget för en rättslig prövning.[65] Johan Urne anför i ett brev till kungen att denne Jon Skomakare samlat ett upproriskt sällskap och gjort sig till hövitsman. Vid tinget hade han satt sig själv som domare och även utsett tingskrivare. I skrivelsen påpekas att han tilltvingat sig häradssigillet, han hade agerat mot de bästa och förnämsta häradsmännen och han använde sigillet för att besegla det som passade honom.[66] Länsinnehavaren Johan Urne framställde konflikten som enbart ett våldsverk av bönderna mot honom och kronan. Men mötet mellan undersåte och överhet var inte enbart ett våldsamt möte. Trots den höga konfliktnivån hade ett antal av de upproriska bönderna tagit sig till Köpenhamn för att framföra sina klagomål mot Urne. Kungen klargör för Urne att bönderna skall förhöras av några "gode Mænd." Man ville ha reda på om det fanns anledning till böndernas klagomål. Fanns det anledning att klaga skulle bönderna få sin rätt. Handlade det däremot om uppror skulle de skyldiga straffas. Johan Urne uppmanades därefter att snarast bege sig till Köpenhamn så att man inför rådet kunde få klarhet i tvisten.[67]

Trots den fara som det borde ha inneburit att bege sig till Köpenhamn gjorde bönderna detta. Man satte sin tillit till den beskyddande och värnande kungamakten. Kungen skulle skipa rätt, det fanns en viss tillit till överheten. Hur tvisten slutade röjer inte källorna. Men Johan Urne satt kvar som länsinnehavare, han hade kallats till Köpenhamn, kungen hade valt att lyssna på böndernas klagomål och sannolikt konfronterat Johan Urne med klagomålen. Det fanns ingen automatik i alliansen kungen – länsinnehava-

[65] Sk.reg. 1/6 1585, 28/8 1585, 10/10 1585, Böndernas olika klagopunkter se 10/7 1585. Ytterligare brev som behandlar blekingarnas handel med kronohemman se Sk. Tegn. 12/6 1574, 5/6 1574.
[66] Sk. Tegn. 10/7 1585.
[67] Sk. Tegn. 12/9 1585, böndernas klagopunkter se 1/6 1585, 10/10 1585.

ren där kungen enbart förlitade sig på adeln. Bönderna kunde användas för att sätta press på länsinnehavaren. För en kungamakt med svagt utvecklad administration måste denna relation till bönderna ha varit viktig. Bönderna kunde belägga, bekräfta eller vederlägga missförhållanden i länet. Kommunikationskanalen måste hållas öppen.

Men tvisten om häradssigillet ger oss också upplysningar om relationerna i lokalsamhället. Det fanns en grupp som omnämns som häradsmännen, någon form av representanter knutna till tinget och dessa verkar inte ha deltagit i upproret. Snarare vände sig upprorsmännen mot dem och deras användande av sigillet. Det visade sig också att upprorsmakarna inte lyckats med att få budkavlen att gå. Upprorsmännen hade ifrågasatt häradsmännens legitimitet. Var det möjligen så att häradsmännen intog en mellanposition? Var häradsmän en lokal bondeelit med närmare förbindelser till centralmakten? Att sigillen hade en viktig officiell funktion visar också liknande tvister om missbruk av sigill från Jämtland.[68] En tvist om en tillsättning av tingsfogde visar hur intresserad centralmakten var när det gällde att få inflytande över häradstingen. År 1570 kallar länsinnehavaren över Lyckå en person vid namn Olof Kat till befattningen som tingsfogde i Östra härad och kungen utser sedan honom till tingsfogde. Argumentet för att välja Kat var att det var han som var någon form av talesman för bönderna. Men denne Kat vägrade tillträda tjänsten och han åtalas av länsinnehavaren för olydighet och han döms sedan av landsdomaren. Den första anklagelsen och domen mot Kat var för olydnad. Men sedan konstaterar man trots domen att Kat skulle vara fri från kravet att bli fogde. Men konflikten utvecklas vidare och Kat döms sedan fredlös för att sedan åter benådas.[69] Kungamakten hade sannolikt haft för avsikt att knyta en bondeledare närmare makten, men i detta fall misslyckades man. Det normala var att länsmannen tillsatte häradsfogden och att han valdes ut bland självägande eller bland kronans bönder.[70]

Tvisten visar på ett vanligt mönster i relationen mellan rikets undersåtar i Blekinge och centralmakten i Köpenhamn. Bönder och andra invånare skrev suppliker direkt till kungen. Kungen svarade med att skicka brev med uppmaningar eller krav på undersökningar till länsmännen eller till landsdomarna. Eller, ganska ofta, tillsattes mindre kommissioner med några rådsmedlemmar och någon landsdomare som sändes till platsen för att reda ut, rapportera och bilägga tvisten. År 1597 var det åter tid för anklagelser mot länsinnehavaren på Lyckå Knud Grubbe. Böndernas anklagas åter för mot-

[68] Andresen 2000 sid. 106–107.
[69] Sk. Tegn. 1/9 1570, 27/11 1579, 16/6 1582; Ang. tillsättande av gode dannemän som häradsfogdar se även Sk. Tegn. 16/3 1575.
[70] Leon Jespersen "The Constitutional and Administrative Situation" i *A Revolution from Above? The Power State af the 16th and 17th Cwentury Scandinavia* Odense 2000, sid. 119.

villighet både mot länsinnehavaren och mot hans fogdar. En kommission skickades för att undersöka konflikten. Vid detta tillfälle skickades även ett öppet brev till bönderna i häradet att möta kommissionen i Lyckå.[71] I ytterligare ett brev till bönderna under Lyckå slott framgick det att man menar att bönderna inte fullgjort sina skyldigheter.[72] Anklagelserna innefattar också att häradsmännen skulle ha missbrukat sitt häradssigill. Kronan var inte nöjd med hur häradets ting fungerade. Kungen hade klargjort att häradsmännen inte skulle få ha något häradssigill, länsinnehavaren skulle ta det ifrån dem. Härefter skulle alla beslut på tinget beseglas med häradsfogdens och häradsskrivarens sigill, "som det er sædvanligt andersteds i Riget."[73]

Häradssigillet hade uppenbarligen en viktig funktion. Ett brev underskrivet och stämplat med sigillet gav legitimitet, det visade att häradet behandlat ärendet och att allt gått rätt till. Kungamakten måste helt enkelt kunna lita på att skrivelser och beslut på den lokala arenan var legitima och representativa. Samtidigt var det en fråga om maktutövning och kontroll. Bönderna fick inte själva kontrollera häradssigillet. Detta var inte en självklar ordning. Kanske återspeglade detta böndernas starka position i Östra härad. I en annan skrivelse klagar kronan över att häradssigillen i Sölvesborgs län inte förvarades på ett riktigt sätt, det fanns hos en tingsfogde trots att denne inte kunde besegla något själv. Häradssigillet skulle inte vara i förvaring hos vilken man som helst. Av denna anledning skulle sigillet också förvaras hos tingsfogden.[74]

De flesta brev som behandlar konflikter under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet rör Östra härad i det yttre hörnet av riket. År 1590 anklagas bönderna under Lyckå län för att vara motvilliga och inte "möde tillstede" när timmer skall huggas och fraktas till slottet.[75] Klagomål mot bristande tingsordningar och självsvåldig hantering av tingen verkar ha varit ett generellt problem i Blekinge. I ett brev från 1575 omtalas att ting på vissa platser inte hölls på tre eller fyra månader.[76] De skrivelser som rör tingsordningen för åren mellan 1574 och 1582 visar en mycket bestämd inriktning

[71] Ang. klagomål mot Knud Grubbe på Lyckå Sk. Tegn. 26/4 1597, brev till bönderna 26/4 1597.
[72] Sk. Tegn. 7/8 1597.
[73] Missbruk av sigill se Sk. Tegn. 7/10 1597.
[74] Häradssigillet skulle förvaras i 12 häradsmäns förvaring, Sk.reg. 29/4 1583. Missbruk av häradssigill se även Sk. Tegn. 7/10 1597 i brev till Knud Grubbe.
[75] Sk Tegn: Öppet brev till Bönderna i Lyckå län 10/2 1590; Se även öppet brev till tjänarna under Lyckå län 7/8 1597; Brev till Knud Grubbe Östra härad rörande, missbruk av häradssigill 7/10 1597; Brev till Landsdomaren i Skåne "nogle bönder udj Blegindinde anrörende", 9/7 1598.
[76] Tingsordningen i Östra härad Sk reg. 7/3 1574; Öppet brev till menige bönder i Lyckå län Sk reg. 15/12 1575; Menige häradsfogdar och allmoge över allt Blekinge Sk Tegn. 15/6 1582; Befallning till kommissionen som undersökte konflikten mellan Jörgen Bille och bönderna. Sk. Tegn. 16/3 1575; kritik av likartad natur riktades mot tingsordninen i Skåne, se Kancelliets Brevbøger 5/6 1581.

från kronans sida. Tingsordningarna skall vara reglerade på det sätt som kronan anvisar, man avvisade en ordning där bönderna som i Blekinge "de hålla ting när det behaga dem."[77] Det som tyder på att de perifera delarna av riket även i juridisk mening till stor del skötte sig själva var att det var få domar som överklagades till kungens rättarting samtidigt som det var oproportionellt många domar som ändrades av rättartinget[78] En viktig del i kronans försök att nå kontroll eller inflytande över tinget var kronans behov av skrivna protokoll och dokument. År 1560 mottog bönderna i Blekinge ett öppet brev där det framgår att det vart en "plikt" att "giva beskreved" vad som togs upp och dömdes på tinget. Följdes inte detta hotades man med straff.[79]

Ett ytterligare exempel på hur svårt den danska kronan hade att upprätthålla sin auktoritet visas av ett brev som handlar om olaglig skogshuggning. Bönderna i Mörrums och i Lister härad anklagades för att under ett års tid om både sommar och vinter i "hopetals" trängt sig in på kronans skogar i Näsums och Villands socknar och där med "vold og magt" om natten som tjuvar huggit både ek- och furutimmer. Detta hade sedan förts till hamnarna och sålts vidare. Bönderna hade varit beväpnade med värjor och bössor.[80] Böndernas beväpning var både ett problem och en tillgång i gränslandet. Vapen fanns i området. När den danska kronan behövde bössor utgick brev till Länsmannen på Sölvesborg slott att uppsöka den bästa "Bössemager" som fanns i det närbelägna Göinge härad.[81] Krut framställde bönderna själva i sådan omfattning att kronan ville handla med dem. Tillverkningen försökte man sedan kontrollera genom salpetersjuderierna.[82] I början av 1600-talet verkar kungamakten ha haft för avsikt att motverka böndernas beväpning. Ett missiv från 1617 till länsmännen i Skåne, Halland och Blekinge omtalar att man inte skulle tillåta bönderna att dra omkring på ting och i kyrkor med "långa bössor."[83] År 1639 får man från kronans sida anledning att förtydliga detta förbud. I ett brev till länsmännen förklaras att förbudet gällde just kyrkor och ting. Man ville inte hindra bönderna att ha sina bössor med sig på resor: "Anseende sådant till Landets defension mera tjänligt än skadligt är."[84] När det sedan kom till mönstring i orostider var det självklart att bönderna mönstrade med eget gevär.[85]

[77] Sk reg. 15/12 1575.
[78] Johansen V. 2001 sid. 559, 561.
[79] Öppet brev 11/6 1560, Secher band 1 sid. 78.
[80] Sk.reg. 2/1 1586.
[81] Sk Teg. 3/11 1585; År 1656 vill danska kronan beställa 2000 "sidegevär" från Broby verk. Sk Tegn. 4 juli 1656.
[82] Sk Tegn. 27/3 1653; Salpedersjuderierna: 24/3 1653; 1/6 1653.
[83] Sk Tegn. 9/5 1617.
[84] Sk Tegn. Brev till länsmännen i Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm och Gotland 6/5 1639.
[85] Sk. Tegn. Brev till länsmännen i Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm och Gotland. 24/12 1643.

Den bild som tecknats ovan visar på ett område i det danska riket vars position i riket innebar både beroende och en viss frihet. Det fanns konflikter mellan Blekinge och den danske kungen. Trots en del ganska hotfulla konflikter avbryts dock inte kommunikationen mellan parterna. Kungamakten hade kunnat använda sig av massiv militär makt för att hårdare införliva Blekinge i riket, men detta skedde inte. Istället finner vi en interaktion som innehåller flera ingredienser: våld, skrivandet av suppliker och samtal med kungens kommissioner. Suppliker kommer från enskilda invånare, socknar och härader. Svaren skickas tillbaka till enskilda eller som öppna brev till ett härad eller en socken. Länsmannen fick samtidigt instruktioner om hur han skulle förhålla sig. De första redovisade konflikterna mellan blekingska bönder och kronan inföll under Kalmarunionens upplösningsskede. Den danska kungamakten var upptagen av konflikter av allvarlig karaktär på många håll. I olika konflikter inom Norden återfanns en spänning mellan det lokala intresset och en kungamakt som eftersträvade större kontroll och en starkare integrering av perifera delar. Ett annat sätt att beskriva detta mönster av konflikter och interaktion är att använda den tyska historikern Jan Peters begrepp konflikt-sämja Underförstått inbegriper även detta begrepp en medvetenhet om att man var del i någon form av samhällsorganisation som man kunde vara i konflikt med men som man inte hade för avsikt att helt ta avstånd från. Inom relationen kunde sedan konfliktnivån bli relativt hög.

Bönderna framstår i skildringen ovan som synnerligen aktiva och kompetenta i sitt agerande mot överheten precis som man i regel antagit i svensk forskning rörande bönderna på den svenska sidan. I dansk forskning har böndernas politiska kompetens inte lyfts fram på samma sätt som i Sverige. Hans Henrik Appels djupstudie av sociala, ekonomiska och politiska relationer i ett jylländskt härad är i detta sammanhang ett undantag som mer liknar ett svenskt sätt att angripa frågeställningen om böndernas politiska kompetens och status.[86] För Blekinges del har jag velat ifrågasätta och problematisera den traditionella bilden av bilden av den underkuvade danska bonden.

Frågan behöver dock ytterligare belysning. Vad innebar det för bonden att byta statstillhörighet? Föreställningarna om bondens plats i nationen har även påverkat synen på övergångsproblematiken. Stora kulturella skillnader mellan danska och svenska bönder skulle kunna försvåra integrationen i det nya riket och tvinga svenskarna till en hårdare politik. Eller också kan tolkningen bli att den förtryckta danska bonden i och med övergången till det svenska riket framstår som befriad och beviljad tillträde till den verkliga politiska arenan, nämligen riksdagen när han integrerats i det svenska riket. Men om skillnaderna mellan böndernas ställning i rikena tonas ner, kom-

[86] Appel 1999.

mer å andra sidan möjligheten att öppnas för en tolkning som inte på samma sätt dramatiserar övergången och den nya integrationsprocessen. Låt oss gå vidare utifrån denna problematisering

Danska och svenska bönder eller bara bönder?

Debatten om de danska böndernas ställning i bondesamhället har till stor del kretsat kring den formellt underordnade ställning som adelns hand- och halsrätt innebar, samt hur man skall tolka det Vornedskap som växer fram och som upphör vid slutet av 1600- och början av 1700-talet.[87] Under senare decennier har forskningen tenderat att på olika sätt tona ner frälseböndernas utsatta position. I samband med denna diskussion har även den självägande bondens position diskuterats, hur fri var bonden egentligen? Han fick trots allt även ta på sig transporter och arbete. Den fanns, enligt detta synsätt, inga helt fria självägande bönder. Att ärva sin gård har framhållits som den självägande bondens främsta tillgång.[88] Vissa forskare har också ifrågasatt att frälseböndernas situation var så eländig, att städja en kronogård kunde bli ett livstidsarrangemang och kronogårdarna kunde i praktiken gå i arv. Adelns bönder kunde ofta inte avhysas hur som helst. [89] vornedskapets utbredning och omfattning har även lyfts fram. Det blev främst ett system för Själland och Fyn, andra områden kunde ha ett starkt inflytande av självägande bönder som delar av Jylland eller Bornholm som dominerades av självägande bönder. [90] Någon entydig rörelse, då möjlighet gavs, där bönder sökte sig från kronans och adelns gårdar till självägande tycks inte heller gå att belägga. Snarare kan man under vissa tider finna en rörelse åt andra hållet. Under trycket av ökade skatter övergår bönder från självägande till arrende under adeln. [91]

Den danska debatten om bonden har också i hög grad varit inriktad på adelns bönder under adelsväldets tid och de stora huvudgårdarna har tilldragit sig intresset. Knud J. V. Jespersen betonar dock att man inte skall övervärdera storgodsdriftens omfattning och betydelse i Danmark. De danska storgodsen var trots allt ofta ganska små med en stor del landbor som kunde försörja bonden och hans familj. I slutet av 1600-talet var det ca 8–9 % av landets jord som drevs under de knappt 750 huvudgårdarna. Detta var en

[87] Hans H. Fussing, *Herremand og Fæstebonde, studier i dansk Landbrugshistorie omkring 1600*, Viborg 1973 (urspr. 1942), sid 415–417; Fridlev Skrubbeltrang *Det danske Lanbosamfund 1500–1800*. Odense 1978.sid. 175–178.

[88] Fredericia 1889 sid. 493-494.

[89] Skrubbeltrang 1978., sid. 17-21, 79; Jespersen KJV 1989, sid. 59.

[90] Skrubbeltrang 1978, sid. 49f. Ang. vornedskapets upphörande a.a. sid. 175-178.

[91] Jespersen. KJV 1989, sid. 59-60; Fussing 1973 sid. 28.

ökning från mitten av 1500-talet då motsvarade siffra var ca 7 %. 1650 ägde adeln 43, 5 % av gårdarna och krona, kyrka och universitet ägde 52,1 % av gårdarna. Under senare delen av 1600-talet minskar sedan kronans andel kraftigt.[92]

Debatten om den danske bonden har ofta handlat om hur de formella rättigheter som adeln hade över sina bönder stod sig i mötet med en bångstyrig agrar verklighet: prisförändringar, konjunkturer, krig och sjukdomar. Det fanns många faktorer som påverkade adelsmannens möjlighet att omsätta sin makt i lokalsamhället och därmed få sina arrendegårdar besatta. De sociala relationerna var mer komplexa än vad som framgår av ett normativt material som lagar och handfästningar. Hans Fussing har betonat en form av rättssäkerhet i det danska bondesamhället under 1600-talet där domstolar, regering och kungamakt motverkat alltför grova övergrepp. Fridlev Skrubbeltrang vände sig mot en sådan tolkning och menade att Fussing, som skrev sin bok 1942, alltför mycket låtit sin tids politiska problem påverka synen på bonden. Det fanns ett behov i samband med den tyska ockupationen att lyfta fram bondesjälvständighet och säkra rättstillstånd. Skrubbeltrang problematiserade förhållandet mellan bonde och herreman och han lyfte fram ett mer sammansatt beroendeförhållande mellan parterna där även relationen fogde – bonde var en komplicerad relation av beroenden som strider mot framställningen av fogden som enbart en bondeplågare. Han var också tveksam till hur ofta den danska bonden kunde få rätt mot adeln på tinget. Endast kring begränsade krav kunde bonden få rätt, menade Skrubbeltrang.[93] Det var framförallt värderingen av tingsmaterialet som oenigheten rörde. Gunnar Olsen lyfte sedan åter fram godsägarens övermakt mot bönderna.[94]

I senare dansk forskning har Skrubbeltrangs tvivel fått stöd. Claus Bjørn menar att den traditionella bilden av den danske bonden har varit alltför mörk, men också att det är först under 1800-talet som den självmedvetne danske bonden träder fram. Den bild som Bjørn målar upp, är bilden av en bonde som i och för sig böjer sig för samhällsordningen men även agerar för förbättringar inom dess ram. Bonden manövrerar för att undvika pålagor och försämringar men utan att komma i öppen konflikt med överheten. Bjørn konstaterar att bondens möjlighet var större än vad lagen föreskrev. Även han betonar att det existerade en tjänst-gentjänstrelation mellan gods-

[92] Knud JV Jespersen, *Danmarks historie* Bind 3, Tiden 1648–1730, København 1989, sid.97, 99–100.

[93] Skrubbeltrang 1978; sid. 42-43, 70-71, Fussing 1973 sid. 360-361, 425; 407, 410; Steinar Imsen menar att bilden av den våldsamma fogden är överdriven, fogdarna var inte "folkeeventyrens buseman" Imsen 1994, sid. 147.

[94] Gunnar Olsen *Hovedgård og bondegård*, Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525–1774, Roskilde 1957, se excempelvis inledningen sid. 13.

herre och bonde. "Hoveri" och "landgille" betalades mot att godsägaren accepterade restantier och till exempel gav hjälp vid olyckor av diverse slag.[95] Även Hans Henrik Appel har uppmärksammat en relation i lokalsamhället där bönderna även kan sägas föra en relativt framgångsrik kamp mot överheten och dess godtyckliga uppsägningar i och med att rätten att säga upp en landbo formaliserades 1669–70. Appels kartläggning av relationerna inom "landsbyfælleskabet" visar fram en oerhört komplicerad bild av relationerna i lokalsamhället.[96] För skånska förhållanden har Mats Olsson visat på en likartad ambivalent relation som utesluter alltför enkla kategoriseringar i förtryckta och fria bönder. Olsson pekar på den skånska adelns försök att nå ökad kontroll över sina bönder men försöken möttes av ett motstånd som i vissa områden var relativt framgångsrikt.[97]

Claus Bjørn antyder som nämnts att det finns en bild av en självmedveten dansk bonde som kliver fram under 1800-talet. En fri självägande bonde verkar bli ett ideal som tonar fram mot slutet av 1700-talet, både som ekonomiskt och moraliskt ideal, menar Torkild Kjærgaard.[98] Typiskt nog lyfter också Knud Fabricius fram en liknande bild, det är de självägande bönderna i skogsbygden i Skåne och Blekinge som framförallt var självständiga och frihetstörstande.[99] Framhävandet av de självägande bönderna som ideal och drivkraft hör nog snarare samman med en senare tids diskussion om det privata ägandets roll som människors drivkraft, en diskussion som när det gäller bönderna även förts i Sverige.[100] Men detta är en debatt som framförallt flyttar fram den aktiva medvetna bonden till 1800- och 1900-talen och till ett liberalt genombrott.

Vem som fick rätt flest gånger på tinget är inte det primära i detta sammanhang. För att nå frågorna om politisk kultur är det intressantare att undersöka om bönderna försökte att hävda sin rätt, hur man gjorde detta och på vilka arenor som dessa möten tilldrog sig. Det står också klart att det mesta kunde bli föremål för förhandlingar. Hos både Skrubbeltrang och Fussing skymtar tinget fram som den arena där förhandlingar och konflikter i lokalsamhället skulle lösas.[101] I senare dansk forskning har Jens Chr. V. Johansen

[95] Claus Bjørn, *Bonde, Herremand och Konge, Bonden i 1700-talets Danmark*, København 1981, sid. 72–76, 159.
[96] Appel 1999, sid 355, det komplicerade landsbyfælleskabet se ex. kap 6 och 8.
[97] Mats Olsson "Att icke understå sig att lämna sina hemman... Om bondeklassens frihet och adelns dominans i Skåne", HT 2001:1.
[98] Thorkild Kjærgaard, *Den danske Revolution 1500–1800*, En økologisk tolkning, Aalborg 1996, sid. 212.
[99] Fabricius del 1. sid. 40.
[100] Se: Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Lund 1974; Christer Winberg, "The advancement of the Swedish peasentry i Agrarian society in History", ed. Fundahl/Svensson. *Essays in Honour of Magnus Mörner*, London 1990.; Kjærgaard 1996, sid. 216–220; Maria Ågren 1997.
[101] Skrubbeltrang 1978, sid. 71, 74–75, 77,84,; Fussing 1973, sid. 168–171, 358–430.

inom ramen för ett nordiskt projekt i kongruens med andra nordiska länder påvisat tingets plats som konfliktlösande arena i Danmark under 1600-talet.[102] Tinget kom till flitig användning av bönderna och det är svårt att tänka sig att bönderna använde denna arena om man inte någon gång också gick segrande ur striden. Systemet måste även för bönderna ha någon legitimitet. Även om bönderna ofta kom till korta på tinget är det värt att notera att bönderna verkar göra sina reträtter under argumentation på tinget.

Det dominerande draget har varit att beskriva eller diskutera den förtryckta danska bonden, åtminstone fram till Claus Bjørns och Hans Henrik Appels viktiga insatser där bilden av bonden problematiserats. Eller också har frågeställningarna handlat om *hur* förtryckt bonden verkligen var. Egentligen handlar debatten indirekt lika mycket om adelns roll i Danmark. Den förtryckta danska adelsbonden får spegla en självtillräcklig och odemokratisk adel, den adel som utifrån 1800-talets liberala utgångspunkter inte hade någon plats i ett modernt danskt samhälle. Bilden av den danska bonden blir därmed förknippad med det liberala Danmarks seger över enväldet 1848. Ju mer förtryckt den danske bonden var dessförinnan desto större blev det liberala befrielseverket. Idag finns det, som framgått, skäl att se saken annorlunda.

Bönder i Blekinge

Förhållandena i Blekinge skiljer sig starkt från områden som Själland och Fyn men de liknar i gengäld andra områden inom riket. Böndernas totala antal är svårt att beräkna eftersom den administrativa enhet som används, gårdarna (eller gård[103] på danska), inte omtalar hur många som bodde på gårdarna. Antalet brukande bönder så kallade åboar kunde variera på varje gård. Vi kan dock få en god uppfattning om hur jordbruken fördelade sig efter ägoförhållanden. J. A. Fredericia har beräknat antalet jordbruk år 1651 för Blekinges del enligt följande:

[102] Jens Chr. V. Johansen, "Det nære ting. Om kriminalitet og bøndernes retsbevidsthed på Sjælland i det 17. århundredes første halvdel." Bol og By 1995 del 1 sid. 36–51; "Retssamfundet, retstaten og retssikkerheden i 16.-18. århundrede." I Fortid & Nutid 1995 sid. 111–127; "Retsamfundet, retsstaten i Norden" Oslo 1994. i Normer og social kontroll i Norden ca. 1550–1850 red Kåre Tønnesson; se även Appel 1999 sid. 623–650. För hela det moderna nordiska forskningsläget om tingets roll för konflikthantering se Eva Österberg – Sölvi Sogner (eds), *People Meet the Law*, Oslo 2000.

[103] Begreppet gård motsvarar det svenska skattetekniska begreppet hemman, Sven Björnsson, *Blekinge en studie av det blekingska kulturlandskapet*, Lund 1946, sid. 33.

Tabell 1: Antal jordbruk efter ägonatur

	Antal gårdar	Varav Kronans	Varav Kyrkans	Varav Adelns	Självägande
Sölvesborgs län:					105
Bräkne härad:	366	298	7	61	
Listers härad	272	165		107	
Kristianopels län:					291
Medelstads härad	709	623		86	
Östra härad	410	392		18	
TOTALT:	1757	1478	7	272	396

Källa: Fredericia 1889 sid. 594.

Det verkligt slående är det stora antalet kronobönder. Men samtidigt var 23 % av bönderna sjävägande vilket inte var unikt i det danska riket men likafullt en avsevärd del av bondefbefolkningen. De självägande gårdarna var främst belägna i de norra delarna mot den svenska gränsen, de delar som koloniserades under senmedeltid. Men totalt sett behärskades även skogsbygden av kronans gårdar. Adelns gårdar var till övervägande del belägna i dalbygden.[104] Antalet åboar eller brukare per gård varierade mellan 2 och 4,5 per gård, även om det också finns exempel på områden med över 5 brukare per enhet. Överlag ligger skogsbygden i Medelstad och delar av Östra härad relativt högt, 3,4 brukare och därutöver. Men även delar av dalbygden och områden med starkt inslag av fiske har högt antal åboar. Orsaken till de många brukarna per gård i skogsbygden var sannolikt utkomstmöjligheterna. Man kunde kombinera skogsbruk och boskapsuppfödning.[105] Någon studie över hur omfattande oxuppfödningen var i Blekinge har inte gjorts. Men det finns återkommande uppgifter om försäljning, utförsel och olaglig handel med oxar. I de angränsande småländska häraderna hade bönderna år 1571 i genomsnitt 1,0 – 1,9 oxar per hushåll.[106] Sannolikt var denna export inte så omfattande, men för den enskilde bonden var varje oxe som kunde säljas eller ännu hellre smugglas ut oerhört viktig. Karl-Erik Frandsen omnämner en prisuppgift på 8 1/2 riksdaler för försäljning av en oxe till en ridefogde på Själland år 1662. Siffran bör ha varit lägre än marknadspriset men likväl motsvarade detta ett högt värde för bonden. En tunna råg kostade detta år 2 1/2 dlr.[107]

De självägande var relativt många om man jämför med Själland eller

[104] Ang. koloniseringsmönstret se Leif Stenholm, *Ränderna går aldrig ur – en bebyggelsehistorisk studie av Blekinges dansktid*, Lund 1986, sid. 89. Björnsson Lund 1946, sid. 41.
[105] Björnsson 1946 sid. 42-43. Björnssons beräkningar gäller för år 1685.
[106] Janken Myrdal, *Jordbruket under Feodalismen 1000–1700*, Borås 1999, sid. 249.
[107] Karl-Erik Frandsen, *Okser på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet*, Herning 1994, sid. 42.

Fyn, men inte uppseendeväckande många om man jämför med Bornholm och Lolland. För hela Danmark utgjorde de självägande bönderna ca 6 % av antalet bönder år 1651.[108] Men ett "nationellt" genomsnitt döljer i detta sammanhang mer än vad det förklarar. Nationella genomsnitt har en tendens att frammana tankefigurer som betonar homogena och likartade förhållanden när olikheterna ibland är det intressanta. Blekinge framstår inte som speciellt särpräglat område vid en sådan jämförelse. Det var inte en apart del av Danmark som därmed lättare kunde avskiljas från det danska riket.

Det fanns skillnader mellan bönders levnadsvillkor inom Danmark och Sverige samt mellan de två rikena, men skillnaderna konstituerades inte bara av en nationell gräns och framförallt fanns det viktiga likheter. Den politiska kultur som utvecklades bland bönder var sprungen ur levnadsomständigheter som i stora drag var likartade. En politisk kultur som gynnade framväxten av och förståelsen för förhandlingar, kompromisser och konfliktlösning. Överhetens makt var stor, upproret var sällan ett alternativ. Bönderna måste söka sig andra vägar i umgänget med överheten. Öppna konflikter spelade undantagsvis en roll. Kanske var det outtalade hotet om det möjliga upproret en nog så viktig del i förhandlingarna mellan bönder och överhet. Att som dansk bonde och undersåte möta en ny överhet som den svenska efter 1658 utgjorde inget oöverstigligt kulturellt problem. Det gällde att använda den uppövade och ofta praktiserade färdigheten att förhandla. Spelreglerna var något annorlunda men fullt begripliga.

Lokalsamhället eller provinsen Blekinge har hittills framförallt behandlats som en enhet. Det har handlat om blekingar som agerar mot centralmakten. Men här finns naturligtvis i själva verket flera aktörer som lever både i symbios och i konfliktfyllt förhållande med varandra. I de förhandlingar som redovisats ovan framstår konstellationen bönder – adel – kungamakt som en komplex relation med beroende och konflikt. En annan konfliktfylld men också symbiotisk relation var relationen bonde – borgare- centralmakt, något som framstår tydligare om man betraktar det ekonomiska rum där Blekinge utgjorde en del.

Det ekonomiska rummet

De städer som fanns i Blekinge vid slutet av 1500-talet var från väster till öster: Sölvesborg, Elleholm, Ronneby, Lyckå och Avaskär. När den danske historikern JA Fredericia beräknar befolkningen i de danska städerna vid mitten av 1600-talet faller alla blekingska städer inom den tredje klassen som omfattar städer med färre än 1000 invånare.[109] De flesta städer var dock små i det danska riket. Köpenhamns invånarantal låg någonstans mellan 25

[108] Fredericia 1889 sid. 515.
[109] Fredericia 1894, sid. 67.

och 30 000, därefter kom några städer som Ålborg, Århus, Ribe, Odense och Malmö med invånarantal på 4–5000 invånare.[110] Befolkningssiffrorna för de blekingska städerna är inte exakta, men de ger en fingervisning om städernas storlek och betydelse. Den största staden i Blekinge vid mitten av 1600-talet var Ronneby. Staden hade 762 mantalsskrivna personer år 1658. Därefter följde sedan Kristianopel med 404 och Sölvesborg med 257 mantalsskrivna personer. Men mantalsskrivna var endast civila personer över 15 år. Kristianopel hade förutom den civila befolkningen en garnison, inklusive garnisonen kan Kristianopel möjligen ha haft cirka 600–700 invånare. Staden Elleholm var mindre än Sölvesborg och stadd på tillbakagång under slutet av 1500-talet för att sedan upphöra som stad år 1600.[111] Både städer och länsindelning kom att förändras under första halvan av 1600-talet. Drivkrafterna i processen kommer att diskuteras längre fram i samband med att militariseringen av landskapet behandlas.

Städernas framväxt i Europa har tilldragit sig ett stort intresse bland forskarna. De nordiska städerna framhålls oftast som små och som närmast betydelselösa i ett europeiskt perspektiv. Möjligen med Köpenhamn som ett enda nordiskt undantag. Men samtidigt fanns det som flera forskare visat generella drag i städernas framväxt och inre liv, detta oavsett städernas storlek: städernas inre makthierarkier med styrande köpmannaoligarkier där magistraterna blev allt mer maktfullkomliga. Kampen tilltog mellan hantverkare och köpmän där de sistnämnda kontrollerade magistraten. Relationen till centralmakten var konfliktfylld. Borgarnas konfliktfyllda samvaro med bönder inkräktade på näringarna. Inom städerna fanns länge en rättsordning som levde sitt eget liv med en social uppdelning mellan rättsinstanserna och där kungamaktens inflytande var begränsat.[112]

---

[110] Ole Feldbæk, *Danmarks økonomiske historie 1500–1840* Viborg 1993, sid. 41-43, 81.

[111] Hallenberg 1940 sid. 185; August Hallenberg "Kristianopel såsom stad under svenskt välde." Blekingeboken 1927, Karlskrona 1927, sid. 9-12; Carl Gustaf Weibull *Sölvesborg stadens historia genom femhundra år*, Sölvesborg 1945 sid. 144; Arnold Kvist, "Ronneby från freden i Roskilde 1658 till branden 1741" i Kring en åkrök, Ronneby stad och land, Ronneby 1987, sid. 57. Lilja läggger i sin stadshierarkiska översikt för år 1610 de blekingska städernas invånarantal enligt följande: Ronneby i intervallet mellan 500-1000 invånare, Kristianopel och Sölvesborg i intervallet 250-500 invånare, Sven Lilja, *Tjuvehål och stolta städer. Urbaniseringens kronologi och geografi i Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal.* Stockholm 2000, sid. 163, 165; Sölvesborg anges i prästrelationen från 1624 ha 100 borgare, John Tuneld, *Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624*, Lund 1934, sid. 183. Elleholm se Sk. Tegn. feb. 1600.

[112] För en mer generell översikt se Fernand Braudel, *Vardagslivets strukturer, Det möjligas gränser, Civilisationer och kapitalism 1400–1800*, Band I Södertälje 1989, sid. 434-506; samt Lilja 2000, framförallt med betoning på geografiska och demografiska förutsttningar, sid 42- 54; översiktligt om svenska och europeiska städer se Lars Ericson, *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637*,Borås 1988, sid. 26, 534ff.; Lars Ericson "Från köpmannaoligarki till ämbetsmannastyre. Nyare forskning kring de europeiska städernas magistrater under 1500- och 1600-talen." HT 1987; *Danska städer se M. Mackeprang, Dansk Köpstadsstyrelse fra Valdemar til Krisstian IV*, København 1900, sid. 38-53, 70-82, 258-262.

Under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet började den danska kronan ägna städerna ett allt intensivare intresse och under Christian IV:s tid blev behovet av en samlad köpstadslagstiftning allt starkare. Detta utmynnar i 1619 års köpstadslagstiftning. Bakgrunden till lagstiftningen var centralmaktens allt aktivare näringspolitik. Vad man från centralmaktens sida uttrycker är att städerna i vissa avseenden verkar hindrande för näringarnas utveckling. Genom en rad åtgärder försökte centralmakten förändra städernas styrelsesätt. Den gamla makthierarkin skulle upplösas. En rotationsordning skulle skapas för borgmästare och magistrat, ingen skulle sitta längre än ett år i sitt ämbete. Med förordningen infördes en ordning som kom att kallas "fastelavnsborgmesterordning" vilket innebar att äldste borgmästaren varje år vid fastlagssöndagen skulle rycka ner till yngste rådman samtidigt som de andra inom magistraten flyttade upp ett pinnhål. Nya ämbeten infördes som innebar att magistratens makt minskade. Dessutom beslutades att länsinnehavaren skulle utöva löpande kontroll över stadens administration. Han skulle vara delaktig i borgmästar- och rådmansval.[113] År 1613 beslutas också att gilles- och skråväsendet skall upplösas i Danmark. Målet med detta var att utveckla hantverket. Tanken var att kronan nu skulle reglera dessa förhållanden och inte de bäst beställda inom gillena.[114] Efter 1660 hade sannolikt de svenska städerna en friare ställning än de danska, menar Leon Jespersen.[115]

Med den nya köpstadslagstiftningen hade den danska centralmakten försökt skapa en ämbetshierarki vars toppunkt inte längre låg i staden utan hos kungen. För Knud J. V. Jespersen är detta ett uttryck för att den danska staten övergått från en domänstat till en skattestat. Köpstadsförordningen från 1619 blir vägledande fram till enväldet 1660. Köpstadslagstiftningen visade framförallt regeringens ambitioner. Avståndet mellan formell lagstiftning och verklighet var stort. Jespersen framhåller att för en så stor stad som Odense var det svårt att upptäcka några betydande verkningar av denna lagstiftning.[116] I Malmö kom vissa delar av lagstiftningen att tillämpas medan magistraten uppenbarligen själv valde att inte följa alla nyordningar. Att byta borgmästare var inte något som passade magistraten i Malmö.[117] Försöken att reglera skrån och gillen fick begränsad framgång.[118]

Under 1600-talet ökade även den danska kronans intresse för att reglera rättsordningarna i städerna. I Odense avskedades byfogden Niels Jensen år

[113] Knud JV Jespersen, *De fede år, Odense 1559–1660*, Odense 1984 sid. 147 -
[114] P Munch, *Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV:s tid til det 18. Aarhundrades midte (1619–1745)*. København 1900. sid. 13, 31,45.
[115] Leon Jespersen Leon 2000, sid. 80.
[116] Jespersen KJV 1984 sid. 149.
[117] Lennart Tommer, Hans Ersgård, Olle Helander, *Malmö stads historia* del 2, Malmö 1977, sid. 66–68.
[118] P Munch 1900 sid. 13, 31,45.

1603 från sin post för att han inte kunde läsa och skriva, han hade då verkat som byfogde i sex år.[119] Under 1500-talet utvecklades rådsturätten till att bli en appellationsinstans över bytinget. Därifrån kunde man sedan gå vidare till landsdomaren i vissa fall och sedan till kungens rättarting. Att rådstugan blev appellationsinstans innebar med tidens juridiska termer att man fick landstingsrätt. Men landstingsrätten kom inte att gälla alla städer. Några städer miste landstingsrätten medan andra behöll den.[120] Den politiska konjunkturen kom att avgöra städernas relation till kungamakten. När Fredrik III avlöste Christian IV på tronen tvingades Fredrik skriva under en handfästning som starkare än någonsin inskränkte kungamakten i Danmark. Fredrik sökte nya bundsförvanter och han vände sig till borgerskapet, en strategi som blommade ut 1660 i och med statsomvälvningen. Dessförinnan hade Köpenhamn år 1658 fått utvidgade friheter.[121] Resultatet av danska kronans försök till rikslagstiftning för städerna blev tvehågsen. Vissa städer bevarade sin starka självständiga ställning, andra städer drogs in under en hårdare kontroll.

Borgare mot bönder

Uppdelningen stad och land skall inte tolkas alltför bokstavligt. Gränserna var ofta flytande. Konflikter mellan bönder och borgare förekommer under hela den undersökta perioden, ofta handlade det om gränsdragningen mellan deras olika näringar. Bönder som "kladdar" i handeln och borgare som gjorde intrång i lantbruk och skogsbruk. Tydligast kom detta till uttryck i konflikterna kring den så kallade bondeseglationen och tvisterna om huruvida bondehamnarna skulle få vara öppna eller ej. Runt hela den blekingska kusten fanns bondehamnar, olagliga hamnar eller klipphamnar som de även kallades. Kontrollen över hamnarna skulle skötas av städerna.[122]

I de brev till Blekinge som återfinns från sista delen av 1500-talet och början av 1600-talet är ett genomgående tema tvister om rätten att bedriva handel. Borgarna i städerna eftersträvade monopol på verksamheten och det var kungamakten som skulle ge dem detta privilegium. Bönderna argumenterade för sin rätt att bedriva handel till sitt eget husbehov, det var till kungen man fick vända sig för att tränga tillbaka borgerskapets krav. Ingen av parterna verkar ha haft den kraft som behövdes för att av egen kraft upprätta den ordning man önskade sig. Det gällde istället att förhandla med den makt som kunde sätta kraft bakom orden och som kunde upprätthålla någon form av ordning.

[119] Jespersen KJV 1984 sid. 184–187..
[120] Jespersen KJV 1984 sid. 205ff.
[121] Jespersen KJV 1984 sid. 208f.
[122] Övwesiktligt om bondehamnar i Blekinge se Swensson 1969; Stenholm 1986 sid. 106–109.

Det verkar under slutet av 1500-talet ha varit svårt för den danska kungamakten att reglera handeln i Blekinge. Man klagade över att "tysköl" och främmande "drick" infördes och inte betalade invånarna tull för de hästar som utfördes ur riket "som andersteds häruti Riket sedvanligt är", kött utfördes trots förbud.[123] Främmande, "udlendske" köpmän låg kvar i Blekinge över vintern vilket inte var tillåtet.[124] Bönderna klagade över att det inte hölls någon marknad i Ronneby dit inländska och utländska köpmän kunde komma som på andra ställen i riket.[125] Under första delen av 1600-talet klagar kungamakten över olaglig utförsel av oxar och den bristande viljan att betala tull lyfts fram.[126] Lars-Olof Larsson har visat hur de blekingska bönderna framgångsrikt förhandlade om sina seglationsrättighter med den danska kungen samtidigt som Dackeupproret pågick i det svenska Småland.[127]

Nordiska sjuårskriget 1563–70 drabbade flera danska gränsområden hårt, däribland Blekinge där svenskarna i krigets inledningsskede gick hårt fram. Det är mot denna bakgrund man får se de klagomål som kronan fick mottaga och den konkurrens som uppstod mellan borgare och bönder i slutet av 1500-talet.

År 1575 inkom klagomål till kungen från bönderna i Sölvesborgs län mot att borgarna i Sölvesborg ville stänga bondehamnen Pukavik där bönderna handlade med tyska köpmän. Samma år inkom en skrivelse från bönderna i Elleholms län där de klagade över att borgarna i Sölvesborg inte förmådde försörja bönderna med varor. Tvisterna fortsatte sannolikt och eskalerade ty år 1579 sände danska kronan en kommission till Blekinge för att bilägga konflikten. Resultatet av kommissionens resa blev en förordning "huru lag skall hållas emellan borgare och bönder uti Blekinge." Inledningsvis talas också om "besvär och irringar" mellan undersåtarna, "trängsel och förköp."[128]

Bönderna vann gehör för sina argument som innebar att man skulle få handla till sitt eget husbehov i bondehamnarna. Även försäljning av kreatur för husbehovsförsäljning tilläts. Bräkne härad fick tillåtelse att hålla fyra eller fem skutor av ett bestämt lestetal för att resa till Tyskland och handla. Böndernas argumentering byggde på det svåra ekonomiska läge som uppstått efter krigen och varje härad försvarade sin bondehamn.[129] Lars Linge som också uppmärksammat förordningen menar att danska kronan insåg att en ömtålig punkt i böndernas verksamhet hade träffats och att detta var orsa-

[123] Sk Reg. 21 juli 1577.
[124] SK. Reg. 16/5 1582.
[125] Sk.Tegn. 15 juni 1575.
[126] Sk. Reg. 24/9 1621, 16/5 1622, 4/6 1622.
[127] Larsson 1975, sid. 318-320.
[128] Sk. Reg. 16/6 1582.
[129] Brev från Blekinge till kronan: Sk. Tegn. 1/10 1575, 7/10 1575; Brev till kommissionen Sk. Tegn.3/7 1579, fullmakt och öppet brev 15/7 1579.

ken till att böndernas krav tillgodosågs.[130] Förordningen 1582 följdes av flera resolutioner som tar upp utförsel av timmer- och skogsvaror från Blekinge och som antyder att en olaglig handel med dessa varor förekom.[131]

Samtidigt som böndernas krav vann gehör varnade kronan hela tiden för den olagliga handel som kunde uppstå. Upprepade gånger gjordes det klart att det var till husbehov bönderna fick handla. Lika ofta återkom man till att de främmande handlarna inte fick utföra olagliga varor. De varor som nämndes och, får man anta, även var de varor som olagligt fördes ut var: kött, fläsk, smör, hudar, svin, timmer, tran, knappholt och ekvirke. Envist återkom man i förordningen till att ingen handel med kramvaror fick förekomma, detta var köpstädernas privilegium.[132] förordningen tillkom under en period i slutet av 1500-talet då det danska borgerskapet åter började få en starkare ställning inom handeln, tidigare hade adelns handelsintressen gynnats av kungamakten.[133] De frågor som behandlades i förordningen mellan borgare och bönder i Blekinge var frågor som återkom i diskussionerna i övriga Danmark. De framgångar bönderna uppnådde var regleringar som hörde hemma inom den husbehovshandel som bönderna hade rätt till, men som möjligen hade hotats av borgerskapet i Blekinge.[134]

Varför var bönderna så framgångsrika i sina förhandlingar med kronan? Var det därför att städerna var för svaga och bönderna utarmade? Eller var det även så att de tvistigheter och motsättningar som redovisats tidigare och där bönderna aktivt agerade mot kronan satte sina spår? Kanske ville inte kronan åter utmana lokalsamhället. Det är tydligt att bönderna i sin motsättning till borgarna sökte kungamaktens stöd. Ibland var det mer öppna konfrontationer och ibland diskuterade man via en kommission, men relationen lokalsamhälle – centralmakt höll för påfrestningarna och kommunikationen fortsatte. Trots konflikterna mellan borgare och bönder var man sannolikt väl medveten om att man ingick i en komplicerad ekonomisk väv av relationer som band samman. Denna väv av ekonomiska relationer satte inte stopp vid den administrativa gränsen mellan de två rikena. Det ekonomiska rummet var vidare än så.

---

[130] Lars Linge, *Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid.* Lund 1969, sid. 186.

[131] 1589, Secher II sid. 548; 1602 Secher III sid. 152; 1617 Secher III sid. 498; Swensson 1969 sid. 48.

[132] Sk. Reg. 16/6 1582.

[133] Se Orla Vestergaard, "Førkøb, landkøb og forprang i middelalderlig dansk handelslovgivning" i *Middelalderstudier tilegned Aksel E. Christensen.* København 1966, sid. 216–217.

[134] Ang. husbehovshandeln och gränsdragningen mot borgerskapets handelsprivilegier se Vestergaard 1966 sid. 186.

Det regionala handelsmönstret.

Mot norr och över gränsen till Värend i Småland var handelskontakterna av gammalt datum. Lars-Olof Larsson visar i avhandlingen Det medeltida Värend hur kontakterna hade utvecklats.[135] De sociala kontakterna inom skogsbygden på gränsen mellan Värend och Blekinge var också många. Aktiv hjälp gavs av blekingar till smålänningar under Dackeupproret, även om den sannolikt var av ringa omfattning. Den svenske och den danske kungen försöker förhindra kontakter mellan de båda befolkningsgrupperna. Båda kungarna försöker under 1500-talet att med olika medel nå kontroll över gränshandeln med "fetalier" och boskap. De handelshinder som restes mellan Värend och Blekinge, hade dock enligt Larsson knappast någon effekt. Förbudet rubbade inte i någon större utsträckning "gränsbygdens inrotade handelsvanor." När Dackeupproret rasar på den svenska sidan om gränsen uttrycker borgarna och borgmästaren i Ronneby sin irritation över hur handelsfrågorna hanteras. Men det var inte gränsen som var problemet utan de eftergifter som danske kungen gjorde till det egna områdets bondeköpmän[136] Sannolikt gjorde han det av rädsla för att bondeupproren skulle sprida sig.

Bondefrederna mellan bönder i nordöstra Skåne, Småland och Blekinge är också kända fenomen, även om begreppet gränsfreder är ett begrepp som bättre beskriver företeelsen. Det är inte säkert att det alltid var bönderna som låg bakom dessa överenskommelser, det fanns andra starka regionala intressen som hade intresse av att de ekonomiska strukturerna inte ändrades genom krig mellan de båda rikena. Starka adelsintressen kunde i det småländska Värend verka för att handelsleden till Ronneby hölls öppen även under krig. Bondefreden kunde i detta sammanhang vara ett sätt att använda ett inarbetat begrepp för att främja vissa ekonomiska intressen i gränslandet.[137] Snarare uttrycker tolkningen av bondefrederna som böndernas aktion sin tids sociala system, menar Mikael Venge. Bondefrederna kan inte brukas som en skandinavisk eller demokratisk faktor som äldre forskning hävdat, enligt Venge.[138]

När riksrådet Christer Bonde reser runt i de erövrade provinserna 1658 noterar han Ronnebys dragningskraft. Bonde konstaterar att de svenska gränstullarna under tiden före 1658 inte på något sätt hämmat handeln på Ronneby. Om Ronnebys köpmän omtalar han att "de hava haft stora grepp att draga allmogen till sig", de sålde till bättre priser än de svenska städerna.

---

[135] Larsson LO 1975.
[136] Larsson 1975 sid. 318-320, 347.
[137] Mikael Venge, "Bondefred og Grænsefred", DHT 1980, sid. 48, 51-52.
[138] Venge 1980 sid. 61.

Men de drog även till sig bönderna genom att traktera dem med mat och dryck "och spendera mycket på honom." Christer Bonde menade dock att borgarna tog detta dubbelt igen genom att bruka "bedräglig vikt och mått."[139] Taktiken att binda upp bönderna har i finsk forskning omnämnts som "Majmiseri" eller gäldbondeskap.[140] Lars Linge framhåller att Gustav Vasa hade tillmätt Blekinge speciell kommersiell betydelse, vilket visade sig på Malmömötet 1524. Vid flera tillfällen försöker Gustav Vasa reglera och kontrollera gränshandeln mellan Småland och Blekinge. Även Erik XIV och Karl IX ägnar gränshandeln sitt intresse. År 1603–04 skärps reglerna för gränshandeln, småvägar spärras, passerande kontrolleras. Kalmars position som ledande stad skulle stärkas.[141] Lars Linge menar att det fanns skillnader mellan den danska respektive svenska inställningen till gränshandeln. Danskarna hade en välvilligare inställning till gränshandeln, svenskarna däremot menade att gränshandeln förhindrade de svenska städernas tillväxt.[142]

I avhandlingen *Kalmar under 1600-talet Omland, handel och krediter*[143] har Per Jansson lyft fram Kalmars kamp för att dominera handeln i denna del av det svenska riket och dra till sig handeln från de danska städerna Kristianopel och Ronneby. Av vasasönerna var Karl IX den som mest aktivt kom att motarbeta gränshandeln. I ett brev den 8 september 1603 till borgarna och allmogen i Småland förbjöds allmogen att föra ut varor över gränsen. Liknande förbud återkommer 1605 och 1612. Bönderna skulle dock få handla med främmande köpmän på de återkommande frimarknaderna. Danska köpmän var sedan länge förbjudna att göra landsköp på den småländska landsbygden. Från början av 1620 börjar man sedan ta tull av de svenskar som handlade över gränsen. Det centrala målet var att styra över handeln till Kalmar eller dess underliggande köpingar.

Borgarna i Kalmar klagade över att allmogen drog till Ronneby i så stor utsträckning, att man på en dag där handlade mer än under en månad i Kalmar. De småländska bönderna framhåller sitt kreditberoende till Ronneby som skäl för att upprätthålla handeln. [144]Även Öland drabbas när Kalmars ställning skulle stärkas, inga utlänningar fick från 1636 besöka öns olagliga hamnar. Efter freden 1658 försökte Kalmar även få det forna danska Kristianopel som nederlags- och lastageplats. Något direkt besked fick man

[139] Christer Bonde brev till Kungl. Maj:t, *Historiska handlingar utg. av Kungliga samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia.* Stockholm 1849, sid. 155–166.
[140] Sven Erik Åström, "Majmiseriet Försök till en komparativ och konceptuell analys", HT Finland 1977.
[141] Linge 1969, sid 48, 84–86, 282–284, 310–311, 314–316.
[142] Linge 1969, sid. 265-266, 402-406; Se även Birgitta Ericsson, "De anlagda städerna i Sverige (ca. 1580–1800)", i *Urbaniseringsprocessen i Norden 2.* Red. G. Auten Blom, Trondheim 1977, sid. 106.
[143] Per Jansson, *Kalmar under 1600-talet, Omland, handel och krediter,* Uppsala 1982.
[144] Jansson 1982 sid. 15; Linge 1969 sid. 307–309.

vid denna tidpunkt inte. Däremot degraderades 1686 Kristianopel och Ronneby till köpingar under den nyanlagda staden Karlskrona. Under den senare delen av århundradet minskas sedan Kalmars rätt till köpingar och marknader. Det fanns inte längre något speciellt skäl att värna om Kalmars handel efter frederna med Danmark. Under 1700-talet visade det sig dock att danska borgare var i majoritet vid Kalmars marknader.[145]

I Växjö upplever även borgarna trycket från de danska städerna. Den svenska överheten visar att man mycket väl förstår innebörden av kredithandeln mellan bönderna i Småland och de danska kuststäderna. Krediter erhölls mot framtida leveranser och säkerhet i skördar, de danska sjöstädernas borgare ansågs vara de sydsvenska landskapens kapitalinstitut, framhåller Svalenius i *Växjö stads historia*.[146] Växjö var tänkt som centrum i ett nät av underliggande marknader. Men på samma sätt som Växjö konkurrerade med städerna söderut på andra sidan gränsen utgjorde andra småländska städer som Kalmar, Jönköping och Eksjö ett hot.[147] Gränsen var ett problem men det var städer överhuvudtaget som konkurrerade med varandra. När väl gränsen försvinner fortsätter städernas konkurrens om handeln i nya banor och under andra villkor.

Fernand Braudel har fångat städernas kamp för att härska över sitt omland oavsett skillnader i storlek och inflytande. "Städerna måste härska över ett välde, hur litet det än må vara, för att existera", framhåller Braudel.[148] Samtidigt var staden inte en alldeles klart avgränsad enhet vilket även Braudel framhåller. Staden hade en vag karaktär påpekar, Åke Sandström i *Plöjande borgare och handlande bönder.* Sandberg kritiserar många äldre stadsmonografier för att de framställer staden som något klart avgränsat från landsbygden. Egentligen uppvisar staden och socknen stora likheter vad det gäller livsmedelsproduktion, invånarantal och ekonomi.[149] Anders Andrén har i *Den urbana scenen, städer och samhälle i det medeltida Danmark* visat hur de små danska städerna mycket långsamt urbaniserats och skiljt ut sig från kringliggande landsbygd, vilket gällde även för Blekinge.[150] Detta innebar att städerna ständigt måste söka centralmaktens stöd för att upprätthålla sina privilegier och böndernas handelsvägar löpte inte alltid i de banor som de olika borgerskapen eftersträvade.

---

[145] Jansson 1982 sid. 16–18.
[146] Berg, Svalenius, *Växjö stads historia* del 2, Växjö 1956, sid. 29.
[147] Berg Svalenius 1956 sid. 68f.
[148] Fernand Braudel, *Vardagslivets strukturer. Det möjligas gränser. Civilisationer och kapitalism 1400–1800.* Band 1, Stockholm 1982, sid. 435.
[149] Åke Sandström, *Plöjande borgare och handlande bönder. Mötet mellan den europeiska urbana ekonomin och vasatidens Sverige*, Stockholm 1996, sid. 43, 182.
[150] Anders Andrén *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Malmö 1995.

Per Jansson har i domböckerna från småländska härader som gränsar till det danska Blekinge funnit spår av handeln mellan bönderna och de danska hamnstäderna, främst Ronneby.[151] En genomgång av Ronneby stads rådstugeprotokoll från åren 1634–1640 visar på några exempel av handel mellan svenska bönder och danska eller kanske framförallt tyska köpmän. Ett exempel på landsköp som kom upp på rådstugan år 1636 visar hur handeln kunde gå till. I allmänna ordalag omtalas "folk där uppe", vilket får tolkas som handel vid gränsen, en vanlig beteckning var annars "uppe i Sverige." Carl Jensen hade blivit inkallad till rådstugan för olaga handel och landsköp. Det visade sig att en "löse dräng" hade rest runt i bygderna och bytt till sig smör mot kläde och salt. Handlanden Carl Jensen hade alltså använt sig av en bulvan. Ett år senare är samma Carl Jenssen instämd för landsköp som han hade gjort med några "svenska män." En Abraham Wise hade gjort landsköp och då fått hjälp av Jörgen Mahler att ta sig upp åt Sverige. Ett annat fall redogör för hur Hans Bodekulld skulle ha visat två tyska köpmän, "Lybsche Herman" och Joachim Wente vägen upp i Sverige där de gjort landsköp. Joachim Wente från Rostock var inblandad i en lång rad tvister i Ronneby och han fängslas vid ett tillfälle. Ofta rörde det sig om handel i litet omfång som en tvist om några tunnor smör som fogden lagt beslag på. Vid rådstugan den 27 november 1637 får kämnären order om att han skall ta två borgare med sig och gå till de främmande som anlänt från Tyskland och från andra platser. De skulle få klart för sig att de inte skulle dra ut på landet och handla med bönder. Inga bönder fick heller komma till staden och direkt göra affärer med dem. Den 17 juni 1639 nås sedan Ronneby av ett generellt beslut om att all utskeppning av boskap skulle upphöra "antingen det var uppköpt i Sverige eller på andra platser."[152]

Kontakterna mellan köpmän och bönder längs gränsen var sannolikt betydligt fler än de som visade sig i rådstugans protokoll. Från andra sidan gränsen menar Per Jansson att det finns belägg för att handelsresorna till de danska städerna i Blekinge, främst Ronneby, var kollektivt organiserade. Bönder från samma by slog följe för att handla med de danska borgarna. Saköreslängderna från smålandssocknarna visar också på en omfattande smuggling. Ungefär samma varuström som gick från småländska bönder till Kalmar gick även över gränsen till Danmark. Det rörde sig om hästar, oxar, får, smör och tjära.[153]

Handeln mellan Småland och de danska gränsprovinserna löpte inte alltid i fredliga banor. I ett brev utställt till Varberg, Halmstad, Helsingborg, Malmö och Sölvesborg 1583 klargjordes att när svenska bönder som av gam-

[151] Jansson 1982, sid. 25.
[152] Bengt Ankarloo, *Ronneby stadsbok 1634–1640*. Lund 1996: 27/3 1636, 6/2 1637, 27/11 1637, 17/6 1639, 1/7 1639. Wentes olika tvister: 1/7 1639, sedan närmast löpande fram till 9/11 1640.
[153] Jansson 1982, sid. 28.

malt handlat med de danska undersåtarna kom över gränsen drabbades de av "mange obekvämlige skuldsord" och de besvärades av olagliga tullar och avgifter. Detta var inte "naboelig och vänlig handel och vandel", konstaterades det i brevet. Invånarna i Halland, Skåne och Blekinge skulle "tillhållas" allvarligen och strängeligen att inte agera fientligt mot svenska bönder. Överträdelse skulle straffas "allvarligen" på det att en "god naboelig handel och vandel på alla sidor må bliva och befordras." Även regelrätta överfall på svenska bönder som ville bedriva laglig handel förekom. I andra fall rapporteras om att svenska köpmän hindras från att lagligen sälja sina varor på marknaderna. Danska kungamakten vill ha handeln till städerna men den skulle vara reglerad och under kontroll. Svenskarna skulle handla i köpstäderna, inte i bondehamnarna. De danska undersåtarna fick inte sälja så kallade feta varor eller kramvaror.[154] De tvister som uppstod mellan Danmark och Sverige, bland annat handelsfrågorna, försökte man reda ut vid gemensamma gränsmöten. I freden 1645 klargjordes att inget "löpande över gränsen" med varor skulle förekomma, handel skulle ske i respektive lands stapelstäder.[155]

Det mönster som här har tecknats över gränshandeln längs den östra gränsen har sin motsvarighet längs den västra gränsen mellan det danska Halland och det svenska Småland. Framförallt är det handelsleden Jönköping – Halmstad som var den centrala länken i denna handel. Tulluppbördslängder och beslag av varor visar hur omfattande handeln var. Även här lyfts kreditens roll fram.[156] Jerker Rosén betonar gränshandelns betydelse för främst Halland och Blekinge.[157]

Efter fredsslutet i Brömsebro 1645 försökte svenskarna bygga upp ett stadssystem på västkusten som skulle kanalisera handeln på ett för kronan gynnsamt sätt. Göteborg och Halmstad skulle ha en "mest gynnad" position. Göteborg blev ändstation för det västsvenska stadssystemet och Halmstad blev en sydlig motsvarighet dit Hallands och Smålands produkter skulle styras för att sedan nå världshaven. De konkurrerande städerna i området hölls tillbaka och förlorade sin rätt att handla med utlandet.[158] Efter freden i Roskilde 1658 var det den sydöstra delen av riket som stod i fokus. Det ekonomiska nätverk där bland annat Blekinge ingick skulle inordnas i det svenska handelssystemet. Den svenska centralmakten fullföljde en politik som påbörjats av den danska centralmakten. Möjligen var beslutsamheten

[154] Sk. Reg. 28/9 1582; Svenskarna och de fria marknaderna Sk Tegn. 1582, 4/6 1622 samt 14/4 1624; se även 17/7 1582.
[155] Stridigheter mellan dansk och svenska bönder vid gränsen i Östra härad Sk Tegn 2/8 1603; undersökning inför gränsmötet i Knäred Sk tegn. 14/4 1624; ang handel i stapelstäder 20/9 1645.
[156] Sven A. Nilsson, *Halmstads historia* Del 1, Halmstad 1968, sid. 328–329.
[157] Rosén 1946a, sid. 4–6.
[158] Anders Olsson, *Borgmästare, bastioner och tullbommar. Göteborg och Halmstad under statligt inflytande 1630–1660*, Lund 1995 sid. 65–66.

större i det svenska agerandet men framförallt kom kontroll- och centraliseringsförsöken efter ytterligare ett par krig och ytterligare skärpt konkurrens i Östersjöregionen. Ronneby framstår som den viktiga staden i gränslandets handel. Dit drogs de svenska bönderna trots de faror som detta kunde innebära. Kärnan i relationen mellan svenska, blekingska bönder och borgarna i Ronneby var krediten. Kreditrelation visar hur svårt det var för centralmakten att upprätthålla en geografiskt fixerad fiskal gräns.

Borgare, bönder och krediter

Den kreditrelation som uppstår mellan bonden och köpmannen i handelstransaktionen har uppmärksammats av flera forskare. I en beskrivning av handelns och kapitalismens utveckling beskriver Fernand Braudel hur det långt före 1700-talet uppstår en oreglerad privat marknad. Långa självständiga handelskedjor utvecklas som var fria i sina rörelser och köpmännen drog skrupelfritt fördelar av denna frihet. Handelskedjorna slog igenom därför att de var effektiva och möjliggjorde en omfattande försörjning av både krigsmakt och storstäder. Braudel menar att det från 1400-talet och framåt framträder både en "public market" som svarade för den traditionella marknadshandeln och en "private market" som växer fram vid sidan om de allmänna marknaderna. Braudel kallar dessa privata marknader för "motmarknader" för att markera att de försöker störa de traditionella marknaderna. Gårdfarihandlare, uppköpare och varuinsamlare uppsöker producenterna i hemmet. Fernand Braudel framhåller på ett allmänt plan krediten och kreditvärdighetens betydelse.[159] Fernand Braudel rör sig på de stora handelsmarknaderna och de strategiska handelsknutpunkterna men denna "kapitalismens dynamik" har även uppmärksammats i Östersjöhandeln.[160]

När Per Jansson försöker förklara kreditrelationen mellan de småländska bönderna och borgarna i Kalmar återkommer frågan om krediternas betydelse. Jansson konstaterar, utifrån skrivelser från Kalmar stad, att det var vanligt att borgarna betalade böndernas hela årliga skatt. Liknade relationer har uppmärksammats för Västervik och Sundsvall med omland. Men bönderna i Kalmars närområde var inte lika beroende av stadens köpmän eftersom de även kunde vända sig till de danska städerna i Blekinge. Det var av detta skäl, menar Jansson, som borgarna i Kalmar ville öppna marknader i Bergkvara och Brömsebro på gränsen till Danmark. Därmed måste även borgaren bege sig ut på landet, hem till bonden och där kräva honom på betalning. Från

[159] Fernand Braudel, *Kapitalismens dynamik*. Värnamo 1988, sid. 46–50.
[160] Georgy Nováky, "Handeln, produktionen och staten i Östersjö-området 1500–1700." i Rapport I, Norden och Baltikum. Det nordiske historikermøte Oslo 13–18 aug. 1994, sid. 75-77; Gunvor Kerkkonen, *Borgare och bondeseglare, Handelssjöfart på Reval genom och i SV-Finland under tidigt 1500-tal*, Helsingfors 1977 sid. 98, ff; Gardell 1986, sid. 99–100.

Konga härads domböcker framgår det att bönderna i detta härad var skyldiga betydande summor pengar hos borgarna i det danska Ronneby. Krediter hade blivit så vanliga att Kungl Maj:t år 1698 utfärdade regler för hur det skulle gå till då en bonde var skyldig en borgare pengar. Av domböckerna framgår det också att växjöborgare ofta var representanter för danska kreditgivare vid tinget. Men mycket sällan var de själva kreditgivare.[161]

En genomgång av Ronnebys stadsbok ger en liten inblick i vilka kreditorerna kan ha varit. Vid sin resa genom landskapet 1658 konstaterade riksrådet Christer Bonde att en del av borgerskapet i Ronneby var förmöget.[162] I rådstugeprotokollen får vi en inblick i detta borgerskap genom de konflikter de drogs in i. Till en del speglar antalet konflikter den affärsmässiga aktiviteten. Det borgerskap som var aktivt hade alla kontakter med tyska städer. Stadsnamn som omnämns i protokollen är Wismar, Rostock, Stralsund, Neustadt, Greifswald, Flensburg och Lübeck. Även danska städer som Ystad och Köpenhamn förekommer, men tendensen är klar, det var de tyska hamnarna som var de viktiga. Bland dessa hamnstäder återkommer några vid flera tillfällen: Stralsund, Rostock och framförallt Lübeck. Namn som Schlyter, Ludvig Bötzow, Joachim Wente och Mattias Elers dyker upp i handelskonflikter kring varor och skulder.

Storköpmannen verkar vara Mattias Elers som bland annat importerar salt. Elers saltimport var sannolikt av en relativt stor omfattning. Vid en tvist den 19 september 1636 möter vi Elers där han anklagas för att använda olika mått i salthandeln, ett mått in och ett mått ut. Den som anklagar Elers menar att borgmästare och råd uppträder som skälmar mot tyskarna. En handlare från Stralsund som tidigare omnämnts i samband med landsköp, Joachim Wente, återkommer i protokollen. Wente förekommer i mindre tvister kring två tunnor smör men även rörande ett kontrakt med en köpman från Lübeck som fick redas ut på rådstugan i Ronneby. Till slut får Wente skaffa sig en prokurator som företräder honom på rådstugan.[163] Här fanns ett antal borgare med egna skepp. Borgare som Bützow, Elers. Lewenhagen, och Lockowitz hade fartyg på mellan 18 och 30 läster. Därunder fanns det borgare med fartyg på 10 till 12 lästers dräktighet. Det fanns även kvinnor som bedrev handelsverksamhet, en Trine Christoffersen omnämns som importör av salt. En änka Maren var tillsammans med borgmästare Schlyter delägare i ett fartyg.[164]

I och med att krediterna var viktiga, var en persons rykte av stor betydelse. Det gällde att på ting och rådstuga värna sin heder. Det är betecknande att när Mattias Elers råkar in i en tvist i Stralsund använder han sitt nätverk

[161] Jansson 1982, sid. 24–25.
[162] Christer Bonde till kungl. Maj:t, sid. 155.
[163] Ankarloo, 1996, *Ronneby stadsbok 1634–40*, sid. 102, 138–39, 262, 268, 285, 296,300–301.
[164] Hallenberg, Blekingeboken 1940 sid. 180.

av handelskontakter. Till rådstugan i Ronneby kallas ett antal personer för att intyga hans ärlighet. Personerna presenteras med att de alla under många år kontinuerligt seglat och handlat på Ronneby: Chasten Locherius, Hendrich Widemann och Philip Wegner från Stralsund. Från Greifswald kom Joachim Moller och Franz Bylow. Elers hade även framträtt för borgmästare och råd i Stralsund och framfört att anklagelserna var till stor skada och "omkostning."[165] Handelsmännen hade sina tvister och konflikter som skulle lösas i rätten, några nationella gränser gällde inte för dessa konfliktlösningar. Östersjön var det rum inom vilket det måste råda samstämmighet om normer för handel, krediter och konfliktlösning. Detta var borgarens arena antingen han var tysk, dansk eller svensk och tvisten kunde slitas i en tysk köpstad såväl som i en dansk. Det bör med andra ord ha funnits goda förutsättningar för bönderna att få krediter i Ronneby. Förutsättningarna för kredithanteringen var de handelskontakter som utvecklats mellan städerna runt Östersjön.

[165] Ankarloo, 1996, sid. 67, 168–69.

Tabell 2: Ronnebys handelskontakter fram till mitten av 1600-talet

1600	1605	1610	1615	1620	1625	1630	1635	1640	1645	1650	1655	
Köpenhamn	2	-	-	-	3	1	4–16	2–12	16–21	- 6	-8	14–5
Köge	-	-	1	4	1	5	-	2–4	4–2	-1	2–2	4–6
Bornholm	-	4	1	2	1	1	1 –2	5–4	-	- 6	-	4–6
Trelleborg	2	1	2	1	3	-	5–3	2–5	2–2	-	- 10	4–2
Ystad	1	-	1	-	-	-	5–10	2–1	-	-	1–4	4–4
Övr. Danska hamnar.	31	10	12	1	3	19	11–25	-	14–4	-15	–11	35–43
Greifswald	5	2	2	6	15	15	4–1	10–11	2–2	-	1–1	1–1
Danzig	-	-	-	-	1	-	-	-	8–9	-	2–6	6–8
Lübeck	1	-	1	1	3	1	10–4	4–10	9–6	-3	12–16	8–7
Rostock	2	6	9	1	1	2	3–5	6–9	4–6	-2	2–8	6–2
Stralsund	5	2	5	14	27	18	10–22	16–28	29–36	-	4–10	6–14
Wismar	2	3	3	3	-	4	-	2–6	-	-5	-	-
SUMMA	51	28	37	33	58	66	53–88	51–90	88–88	3–35	24–76	92–108

Källa: Swensson 1971. Tabellen visar trafiken vart femte år i Ronneby. Fram till 1630 anges i tulljournalerna endast fartygens hemort. Från 1630 får vi veta varifrån de kom och vart de var destinerade, men hemorten anges inte för denna tid.[1]

1 Margaretha Swensson, "Ättika, kläde, salt och öl, ved och enestakar. Om Ronneby såsom handelshamn under 1600-talets förra hälft." Blekingeboken 1971. Karlskrona 1971, sid. 23, Under åren från 1630 och framåt finner man av tabellen att antalet ingående fartyg ej stämmer med antalet utgående. Det är tänkbart att en del fartyg lämnar eller anländer utan last och därför ej registreras a.a. s24f.

I ett samhälle där pengar var en bristvara blev krediten oumbärlig, "här är så hjärteligt ont om pengar." hävdar en bonde inför skånska kommissionen 1669–70.[166] Hans Henrik Appel har konstaterat att de mänskliga relationerna under 1600-talet var extremt monetariserade på landsbygden. Varje liten handling som riktades mot en annan person kunde värdesättas i pengar, det gällde såväl väntjänster som skadegörelse. Bud till prästen, 2 s, plöja en åker 2 dlr, hugg in till benet 6 mark. Detta kunde leda till livslånga skuldrelationer som möjligen kunde lösas när någon dog. Samtidigt hade bönderna knappast några pengar. Appel konstaterar att detta innebar en extrem medvetenhet om den relation som man ingick i.[167] Men kanske rymmer paradoxen även något ytterligare. Det var bristen på pengar som medförde att penningen fick en närmast mytisk karaktär. Man hade aldrig pengar men man behövde dem så innerligt väl. Det var denna brist som köpmannen kunde exploatera.

Fram växer bilden av en ekonomisk region där en viktig del av de danska städerna i området hade sitt uppland på andra sidan gränsen i Sverige. Genom framförallt Ronneby knöts det svenska Småland samman med det tyska handelstäderna. En funktionellt ekonomiskt integrerad region fanns långt innan den nationella gränsen blev riktigt het under 1600-talet. Krediten var så mycket starkare än andra eventuella statslojala band mellan undersåte och överhet. Borgarna hade i detta sammanhang en intressant roll i statsbildningsprocessen. Å ena sidan var de i besittning av detta kraftfulla verktyg som var krediten. Å andra sidan var de inte starka nog att upprätthålla sina handelsprivilegier mot bönderna utan centralmaktens hjälp. Centralmakten eftersträvade kontroll över städerna samtidigt som man inte fick komma borgarnas självständighet alltför nära. Borgarens potential skulle utnyttjas samtidigt som den skulle tämjas.

När börjar centralmakten i Danmark få kontroll över och styra handeln i de banor man själv önskade? Eller uppnådde man någonsin en sådan grad av kontroll? Söker vi svaret bland städernas privilegier, då hittar vi olika regleringar under 1300- och 1400-talen. Det handlar vid denna tid inte om en konsekvent monopolisering av handeln till städernas fördel. Men vi återfinner olika förbud som försöker styra handeln till städerna. Førköb, landkøb och forbrang är tre olika begrepp som syftar på olaglig handel. Grundtanken var att ingen handel skulle förekomma om inte en dansk köpman var mellanhand. Monopoliseringspolitiken började som en privilegie-

[166] Skånska kommissionen 1669–70, ÄK nr 629, Vol. EE, sid. 69.
[167] Appel 1999, sid. 232–235.

politik för att sedan ingå i fler och fler städers privilegier. För 1500-talets del är det tveksamt om man kan tala om någon framgång för kungamakten.[168] En skärpning av den danska handelslagstiftningen kommer 1623 och i förnyad form 1643 då det klargörs att all handel med kramvaror var förbehållen danska borgare som var fast bosatta i riket. Utländska köpmän fick endast handla med varor i skeppund och i läster på "köpmansvis." Med 1643 års stora recess menade kungamakten i Danmark att all handel i de olagliga hamnarna var avskaffad, framhåller Gösta Johannesson.[169] Från och med 1651 kom sedan en markerad förändring i den danska tullpolitiken. Målet var nu att gynna de egna manufakturerna och tullarna inriktades efter handelspolitiska syften snarare än fiskala. Importtullar på råvaror och färdiga produkter sänktes samtidigt som importtullarna på utländska varor som konkurrerade med de danska höjdes.[170] De förändrade förhållandena har främst analyserats utifrån om de gynnade adeln eller borgarna. Om bönderna finns med i analysen så är det som offer för denna nya politik.[171] Bönderna som aktörer som åtminstone tidvis påverkar och drar nytta även av handelspolitiken borde emellertid undersökas närmare.

Det är uppenbart att åren kring 1610–30 är mycket aktiva år vad det gäller handel, städer och handelsregleringar. Skråordningens upphörande 1613 följs av utvecklandet av manufakturer och inrättandet av kompanier. Den danska kronans idealbild var Nederländerna och framförallt Amsterdam. Köpstäderna uppmanades att starta kompanier för handeln med salt och vin. Men detta var kapitalkrävande företag och det var egentligen bara saltkompaniet i Ålborg som klarade uppgiften. Det enda riktigt framgångsrika kompaniet blev det isländska. Saltkompanierna blev ingen succé. I ett missiv den 23 april 1625 sades att spanska kompaniets förvaltare i Halland och Blekinge ännu inte uppfyllt sina åtaganden att sätta kompanierna på fötter och med egna skepp hämta salt och vin. Istället hade de gjort stora misstag i sitt köp och sin försäljning.[172] Som Ole Feldbæk konstaterar: "den nederlandske forebillede lod sig icke omplante till et samfund hvor efterspørgslen ikke var til stede." Ole Feldbæk menar att den vanliga köpstaden

[168] Med "forprang" avses en tidig benämning på landkøb vilket i Sverige motsvaras av begreppet landsköp. Detta begrepp skall inte sammanblandas med begreppet "forkøb" vilket är knutet till felaktig handel på torget och har en mer moralisk och privaträttslig natur. Begreppen forprang och forkøb förväxlas även tidvis i den dansk lagstiftningen under 1400-talet vilket Orla Vestergaard har visat. Vestergaard 1966 sid. 193, 202, ang. förväxlingen inom lagstiftningen se Erik af Pommerns förordning 1422, a.a. sid. 206. Var detta en lyckad politik? sid. 216-217.

[169] Gösta Johannesson, *Helsingborgs historia* del 3:1. Helsingborg 1969, sid. 101-105.

[170] Johannesson 1969 sid. 130.

[171] Exempelvis Vestergaard 1966 sid. 214-218

[172] Sven A. Nilsson 1968 sid. 332.

var orienterad mot huvudstaden och Norge. Handeln var inriktad på att förmedlad lantbruksprodukter från städernas uppland.[173] Frågan är om inte denna iakttagelse blir mest slående vad gäller de stora danska öarna och detta framförallt visar hur den danska kronan hade tänkt sig ett handelssystem. Men om man beaktar provinsstäder som de blekingska blir bilden en annan. Städerna utvecklade en egen aktiv handel med tyska städer förutom de band som fanns till Köpenhamn. En handel som delvis verkade leva sitt eget liv på lokalsamhällets villkor. Lokalbefolkningens uppfattning om det gemensamma regionala rummet överensstämde inte med överhetens uppfattning.

Men även högre upp i samhällshierarkin kunde man ha problem med de gränser som dragits upp mellan de båda rikena. Vägen över gränsen till Bodekull var ett exempel på hur dåligt de administrativa gränserna passade den ekonomiska aktiviteten i regionen.

Bondehamnen Bodekull och gränsen mot Sverige

År 1629 kommer en första trevare från det svenska riksrådet och amiralen Karl Karlsson Gyllenhielm om att få göra en väg över gränsen till Blekinge. Dessutom vill han sätta upp en sjöbod vid sjökanten för att därifrån utföra gods. Den danska kungen klargjorde att han var tillfreds med detta bara Karl Karlsson fullgjorde sina förpliktelser mot danska kronan. Till länsinnehavaren på Sölvesborgs slott skrev sedan den danske kungen att vägen kunde byggas men att den skulle byggas på platser där den kunde "förhuggas" och försvaras. I samma brev förklarades att en svensk köpman ville använda vägen för att föra kreatur till Bodekull för slakt och utförsel bland annat till Köpenhamn.[174] Sedan kom fler brev som berättade om utförsel av timmer och att Hr Karl Karlsson även ville bygga skepp i Bodekull. Det framgår att det framförallt var järnvaror eller mer preciserat "jernstykker" (kanoner), men också kanonkulor till danska kungen som utskeppades.[175]

Vägbygget började något trevande och danska kronan uppmanade länsinnehavaren att se till att böndernas åkrar inte skadades och att skogen inte tillfogades skada.[176] Men samarbetet utvecklades allt mer. Länets bönder fickr hjälpa till med transporter på den blekingska sidan ner mot Bodekull. Den danska kungamakten uppmanade länsinnehavaren att finna en bekväm plats vid Bodekull där han även skulle uppföra ett hus till Karl Karlsson. Den anlagda vägen ledde till mindre skärmytslingar där den svenske amiralens bönder anklagades för skogsskövling, men år 1652 hade vägen bli-

[173] Feldbæk 1993 sid. 80.
[174] Sk. Tegn 21/4 1629, 3/11 1629.
[175] Sk. Tegn 24/3 1631, 22/12 1634, 27/4 1642, 26/2 1652, 4/9 1655.
[176] Sk. Tegn. 3/12 1632.

vit till en angelägenhet för länets bönder. De bönder som bodde närmast vägen skulle också underhålla den.[177] Under kriget mellan Danmark och Sverige 1644–45 stängdes vägen över gränsen. I oktober 1645 var det klart för nya affärer, den danska kungen uppmanade länsinnehavaren på Sölvesborg att röja vägen från sten och timmerbrötar, bönderna skulle sättas in i arbetet och inget skulle hindra kravet på fri väg.[178] Det bergverk som omtalades var först och främst Karl Karlsson Gyllenhielms Bergkvara, detta kom sedan att arrenderas av Arnold de Rees. Han börjar sin verksamhet bland annat med att klaga över utförselavgifter och tullar i det danska Bodekull. Detta leder till förhandlingar och uppgörelser om prissättningar på de varor de Rees vill föra ut.[179] Men Bodekull blev inte bara en utförselhamn för Bergkvara bruk, varor togs också in till bruket. Råg köptes till exempel in från Stettin, vilket ledde till förhandlingar om tullfrihet.[180]

År 1643 fick Arnold de Rees monopol på styckegodsgjutning i Småland och han exporterade, kanoner, ammunition, pottaska, ved och sättungnar från Bodekull. År 1651 utskeppades 212 kanoner över Bodekull. Vid fredsslutet 1645 var de Rees aktiv och försökte påverka Axel Oxenstierna till att behålla Blekinge, i andra hand ville han att Asarums socken med Bodekull skulle tillfalla Sverige. Därmed skulle hans transportleder säkras. Arnold de Rees blev sedan år 1658 borgmästare i den stad som skulle anläggas vid Bodekull och som fick namnet Karlshamn, men han var även borgmästare i Ronneby fram till sin död 1668. I Karlshamn verkade han till 1665. Även den andre borgmästaren som tillsattes i Karlshamn hade anknytning till bruksnäringen. Johan Mickelsson var först förvaltare på Huseby bruk under Gyllenhielms tid och sedan borgmästare i Växjö innan han tillträdde i Karlshamn.[181]

[177] Sk. Tegn. 22/12 1634, 20/10 1633, 3/12 1632, 15/12 1652.
[178] Sk. Tegn. 26/10 1645.
[179] Sk. Tegn. 26/2 1652, 4/9 1655.
[180] Sk. Tegn. 24/3 1653.
[181] *Svensk biografiskt lexikon* band XI, Stockholm 1986, sid 567ff; Åhman 1983, sid. 89; Lars Olof Larsson, "Historia kring Huseby", Särtryck ur skatelövs Hembygdsförenings årsskrift 1978. Växjö 1978, sid. 48, 60; Hilding Rosenberg, *Karlshamns historia 1664–1914*, Del 1. Karlshamn 1918, sid. 33.

Tabell 3: Fartyg som betalat lastepengar eller rorstull i Bodekull. Fartygens hemort har registrerats.

	Köpenhamn	Övr. Själland	Syddanska öar	Bornholm	Skåne, Halland, Blekinge	Övriga Danmark	Tyska städer	Övriga utlandet	**Summa**
1631 - 32	7	4	8	1	-	2	20	-	**42**
1646 - 47	19	9	3	7	4	-	15	15	**72**
1647 – 48	15	6	12	2	10	-	14	3	**62**
1648 – 49	20	16	6	4	10	-	21	4	**81**
1649 – 50	27	22	17	3	12	1	16	12	**110**
1650 – 51	26	6	6	7	15	2	19	5	**86**
1651 - 52	52	11	11	3	7	3	40	6	**133**
Summa	**166**	**74**	**63**	**27**	**58**	**8**	**145**	**45**	

Källa: Swensson 1969 sid. 70, 72 och 80.
Tabellen ovan visar spridningen och omfattningen av handeln från bondehamnen Bodekull. Trenden är ökande för Bodekull under perioden.
Andra näraliggande bondehamnar var inte av samma storlek och betydelse som Bodekull.
Även Pukavik användes av Huseby bruk och trafiken var ansenlig för att vara en bondehamn.

Tabell 4: Antal fartyg som anlände till Pukavik och Järnavik. Hemorten för respektive fartyg registrerades.

Pukavik:

År	Danmark	Skåne, Halland, Blekinge	tyska städer
1646–47	57	4	25
1651–52	27	9	17

Järnavik:

År	Danmark	Skåne, Halland, Blekinge	tyska städer
1646–47	3	1	9
1651–52	6	3	22

Källa: Swensson 1969

Stundtals hade den militära verksamheten eller militära överväganden hindrat affärsverksamheten vid Huseby bruk, men handelsrelationerna med danskarna upptogs snabbt efter kriget 1645. Vägbygget mellan det svenska Huseby och det danska Bodekull vid sjökanten visade svenskarnas ökande ekonomiska intressen i regionen. Bruksrörelsen och bergverksamheten sköt fart i Småland, intresset för skogsprodukterna ökade och exporthamnarna blev viktiga.

Det ekonomiska rum som tecknats ovan stämde illa med de administrativa gränserna för det danska riket. Under stora delar av 1500-talet verkar det som om den danska centralmakten ägnar Blekinge ett ganska ringa intresse. Men förhållandena skulle komma att förändras under trycket av den ökande spänningen mellan Danmark och Sverige. Konkurrensen om inflytandet över Östersjön kom att få återverkningar för lokalsamhället. Ett första tecken på detta ökande intresse för Blekinge var efterfrågan på trävaror.

Kampen om skogsresurserna

De östdanska provinsernas ekonomiska betydelse för Danmark har vanligtvis beskrivits i ganska svepande ordalag. Det skånska jordbruket har lyfts fram medan Halland och Blekinge omnämns som Danmarks vedbodar. Ved förknippas med värme och fredlig verksamhet men i provinserna fanns även strategiska resurser av betydelse för krigsmakten. Det var varor som hade stor betydelse för det danska riket och som samtidigt hade stor betydelse för lokalbefolkningens ekonomi i den mån de kunde exploatera och försälja varorna. Kring dessa resurser hårdnar kampen mellan lokalbefolkningen i Blekinge och den danska centralmakten under 1600-talet. Kamp om resurserna medförde även att den danska kronan intensifierar sina integrationssträvanden. Kontrollen över de perifera områdena ökar under 1600-talet. Omfattningen av den danska kronans exploatering av Blekinge vid denna tid säger något om den press som lokalbefolkningen utsattes för. Exploateringen av lokalsamhället var med andra ord inte enbart en effekt av den svenska erövringen.

Skogsprodukter från Blekinge.

De rekvisitioner på skogsprodukter som anländer till Sölvesborg och Lyckå slott under slutet av 1500-talet är oftast allmänt formulerade: "så många lass som han utvisar" skall skeppas till Köpenhamn, en "skeppsladdning" plankor eller en "stor hop" eketimmer till skeppsbyggning.[182] Ibland förekommer preciseringar som att det gäller blekingska bord till skeppsbyggeriet, ett

[182] Sk Tegn 29/11 1579, 1/12 1590.

tusen plankor.[183] Bönderna var inte helt villiga att transportera virke till utskeppningsplatserna längs kusterna, protester förekom i Lyckå län som tidigare har redovisats, bönderna var "motvilliga" och "ohörsamma."[184] Under 1600-talet sker en markant ökning av beställningar på blekingska skogsprodukter. Trycket på lokalsamhället ökade.

Ek och en

En del av rekvisitionerna till Blekinge var specificerade måttbeställda ekplankor till husbyggnad eller till flottans behov.[185] En produkt med stor efterfrågan under 1600-talet var "enebärstakar" eller "enestakar." Beställningar på anmärkningsvärt stora kvantiteter inkom. Beställningar på 80 000 till över 200 000 enestakar var relativt vanliga. Men även en beställning på "några miljoner" återfinns i materialet.[186] Enebärstakar användes som humlestänger men framförallt till stängsel, ibland specificerat som stängsel runt slottens "vildbane." Vordingborg slott var en stor beställare.[187] Sannolikt konkurrerade vilthägnen med den expansiva oxproduktionen till exempel runt Vordingborg.[188] Beställda enestakar är inte detsamma som levererade enheter, en del av beställningar kan möjligen förklaras med att leveranser uteblivit. Trots detta måste efterfrågan på enestakar ha medfört ett avsevärt tryck på lokalbefolkningen. Enestakar ingick även i landgillet för bönderna i Listers härad.[189] En annan vara som utgick i stora partier var material till tunnor betecknat som knappholt och bandestager. Här låg de vanligaste beställningarna på 10 000 till 50 000.[190] Den sista beställningen på material till tunnor att levereras "vid första öppna vatten" kom den 26 februari 1658, samma dag som Roskildetraktatet skrevs under. Kronan ville ha in det som kunde restera hos bönderna, allt som fanns i förråden av varan skulle levereras till kronans provianthus.[191]

---

[183] Sk. Tegn. 8/8 1595, 29/4 1597, 11/10 1597.
[184] Sk.Tegn 10/2 1590.
[185] Sk Tegn. 22/11 1607, 5/2 1621, 7/3 1647.
[186] Sk. Tegn. 6/8 1618: 230 000, 31/12 1621: 100 000, 31/12 1621: 5 000, 6/2 1622: 100 000, 28/8 1622. 10 000, 17/12 1633: "några enebärstockar", 12/4 1635: 10 000, 12/10 1635: "några miljoner", * I den ursprungliga texten var beställningen: så mycket som ett skepp på 60 lester kunde bära. I ett tomt utrymme har sedan någon fyllt i "några miljoner", denna siffra bekräftas i ett annan brev till Ove Tott 16/11 1642, 18/5 1637: 30 000, 3/6 1640: 50 000, 16/11 1642: 150 000, 16/4 1647: 96 000, 6/2 1650: 60 000, 4/4 1650: 60 000, 5/10 1650: 35 000, 20/1 1651: 80 000, 5/9 1651: 8 000, 29/10 1655: 60 000.
[187] 5000 enebärstänger till humblestager Sk. Tegn 31/12 1621; 10 000 till humblestager 28/8 1622; Wordingborg: 100 000 6/8 1618, 10 000 12/4 1635, 30 000 Sk Tegn. 18/5 1637, 50 000 Sk. Tegn. 3/6 1640.
[188] Frandsen 1994, sid. 27 karta.
[189] Landegille restantier för Listers härad. Sk. Tegn. 18/10 1641.
[190] Sk Tegn. 25/9 1598, 23/2 1613, 18/1 1615, 18/10 1623, 13/1 1624, 6/10 1621, 15/10 1636, 13/12 1642, 6/10 1645, 7/11 1646, 19/3 1647, 20/10 1652, 1/2 1653, 21/11 1657.
[191] Sk Tegn. 26/2 1658.

Ved, bark och enbär

Ved levererades i stora kvantiteter. Ofta formulerades önskemålet som: så mycket ved som går att få fram, en stor laddning ved eller så mycket som behövs.[192] Men några beställningar ger en bättre bild av omfattningen av vedtransporterna. Beställningar på 1000 – 3000 lass ved förekommer. En beställning visar att bönderna skulle hugga 300 lass ved var, var stock 3 själländska aln lång.[193] Vedleveranser kunde även fastställas i de förläningsbrev som kronan utfärdade vid tillsättning av nya länsherrar.[194] En annan viktig produkt var bark som levererades till garverierna och till skomakarna i Köpenhamn. Beställningarna omfattar allt från 100 tunnor björkbark till 1000 tunnor ekbark.[195] Men det fanns andra varor som var av betydelse för kronan och där man kan reflektera över hur hårt kronans krav på lokalsamhället slog. År 1642 får ett antal länsherrar order om att insamla "så många eneber som de kan bekomme." År 1643 skickar kansliet i Köpenhamn ut ett brev till länsherrarna öster om Öresund med uppmaningen att låta insamla "de flesta eneber" som finns på skogarna eller hos bönderna och skicka dem till provianthuset i Köpenhamn.[196]

Pottaska

Fram till år 1645 hade Halland levererat stora mängder pottaska till Själland. Pottaskan från Halland hade täckt ca 35 % av det danska behovet. När den halländska pottaskan försvinner ökar intresset för denna produkt i Blekinge. Men även så kallad "fremmet" pottaska exporterades från Blekinge, pottaska som troligen kom från Småland.[197] Pottaskan användes vid glasframställning och såpsjudning. I textilindustrin användes pottaskan i flera moment. Pottaskeverk fanns över hela Blekinge men centrum för verksamheten var framförallt Medelstads härad och Östra härad. Pottaskeverken förlades till den norra skogsbygden mot den svenska gränsen. Verksamhe-

[192] Sk. Tegn. 29/11 1579, 20/2 1593.

[193] Sk. Tegn. 28/3 1619. Sammanlagt beställs vid detta tillfälle från olika län 12.500 lass ved; 17/12 1632 specificerat till 300 lass per bonde: Famnen beräknades i detta fall till fyra själländska alnar långa stockar samt en själländsk aln i omkrets, 10 träd till lasset, Sk Tegn. 20/8 1646. I ett annat brev från 1657 beslutar kronan nådeligen att minska kraven genom att veden endast behövde vara tre alnar lång. Sk Teg. 12/12 1657.

[194] Øjvind Borggreen, "Den danske krones træforsyning og skovpolitik 1550-1650." Bol og by 1994:1. sid. 61.

[195] Sk Tegn. 25/5 1623, 29/7 1634, 7/5 1646 beställning på 1000 tunnor bark till København, 24/3 1649 500 tunnor bark, 26/3 1650 Skomakaren Hans Graff i København skall årligen få inhandla 300 tunnor grov bark från Ronneby.

[196] Sk. Tegn. 13/11 1642; 16/2 1643.

[197] Swensson 1971 sid. 32; D Torbrand, återger en uppgift om att 33,5 % av den totala Halländska exporten under senare delen av 1600-talet bestod av pottaska., företrädesvis till Amsterdam, Dagny Torbrand, "The pottash companies in the province of Blekinge at the close of the Danish era (1649-1656)." Geogradiska Annaler 47B. 1965, sid, 56.

ten verkar ha kommit i igång våren1649.[198] Det var borgmästarna i Ronneby och Kristianopel som startade produktionen, sedan tillkom landsdomaren i Blekinge samt en rådman.[199] Det är med andra ord en lokal elit som knyts närmare kungamaken och får chansen att exploatera en skogsresurs.

Tabell 5: Utförsel av ved och enestakar över Ronneby

År	Enestakar st. C:a	Ved i Famnar c:a
1600	6000	50
1610	11500	21
1620	35500	425
1630	16000	600
1640	22000	1140
1650	–	–

Tabell 6: Ungefärlig mängd pottaska utförd över Ronneby

År	Skeppund
1647–48	9
1648–49	450
1652	2400
1653	3400
1654	1500
1655	3700
1656	6000

Skeppund=170,12 kg

Källa tabell 5 och 6: Swensson 1971, sid 31–32.

Salpeter

Salpeter användes främst till krut och centrum för verksamheten öster om sundet var Vä i nordöstra Skåne, nära den blekingska gränsen. Den danska kronan utfärdade förbud mot olaglig utförsel av pottaska från Skåne 1581 och samma år försökte man inskränka böndernas sjudning i Skåne, Halland och Blekinge och kungliga salpetersjudare utsågs för Skåne. Från år 1615 övergick Christian IV till fasta anläggningar med så kallade salpeterlador. Konstruktionen med fria saltpetersjudare fungerade inte som kronan tänkt sig, tillförseln blev för liten.[200] År 1629 gjordes en framstöt för att upprätta ett verk i Sölvesborgs län.[201] Bakom omorganiseringen kan man ana kon-

[198] Torbrand 1965 sid 58, 60.
[199] Sk. Tegn. 14/1 1649, 15/4 1649.
[200] Ebba Waaben, *Christian 4.s Salpeterværke*, København 1995, Waaben omnämner åtta salpedersjudare i Vä under perioden 1597-1602. Efter 1615 tillkommer inga nya, sid. 205f.
[201] Waaben 1995 sid 20, 22, 28,

kurrensen mellan kronan och lokalsamhällets invånare om en naturresurs. I Blekinge hade bönderna av tradition själva tillverkat salpeter vilket varit vanligt i hela det danska området öster om Öresund. Försöket att starta ett verk i Sölvesborgs län misslyckades och kronan accepterade att bönderna istället betalade salpeterskatt in natura.[202] Det var ansenliga mängder salpeter som levererades. En jämförelse för åren 1642–43 mellan å ena sidan Listers härad, Bräkne härad, Medelstads härad samt det angränsande Villands härad i Skåne med andra län i Danmark visar att endast Antvorskov och Haderslev län kom upp i motsvarande siffror som den östdanska produktionen.[203]

Det ökade trycket på lokalsamhället och den eftertraktade skogsvaran sammanfaller med den period då konkurrensen i Östersjön ökar och Danmark och Sverige gör förnyade satsningar på flottan, som Jan Glete visat. I och med Kalmarunionens upplösning startade man ambitiösa utbyggnadsprogram i Sverige och Danmark. Expansionsfaserna hade sina toppar och dalar men de båda länderna följde och balanserade varandra. I slutet av 1500- och början av 1600-talet kom en ny expansionsfas där Sverige tog initiativet. Sveriges övertag efter 1645 ledde till en expansiv utbyggnadsfas i Danmark.[204] Det intresse den danska kronan visade den blekingska skogen sammanföll även med den period då skogen på de danska öarna minskade som mest. Bo Fritzbøger framhåller att det var i perioden före 1660 som skogarna minskade som mest i Danmark. Men detta var även en period då skogen ändrade karaktär. Adelns kontroll över skogarna ökade och därmed gynnades tillväxten av så kallad "overskov" och "underskoven" som brukades av bönderna för ved och hägnad gick tillbaka.[205] Bristen på hägnmaterial var också omfattande i Danmark, som Thorkild Kjærgaard visat.[206]

Kampen om resurserna

Resurskonflikterna mellan lokalsamhälle och centralmakt under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet rörde böndernas rätt att hugga i skogen. Det som bönderna formulerade som husbehovshuggning och huggning "till deras behov." Bönderna menade även att de tidvis var tvungna att bortföra och sälja dessa varor. År 1576 tvingades den danska kronan att precisera

[202] Denna skatt övergår sedan till att bli en penningskatt år 1642–43,för att sedan helt falla bort år 1645 sannolikt med hänsyn till krigets förödelse i området. Waaben 1995, sid. 29, 182.
[203] Waabens undersökning bygger på skatteregister till Sölvesborgs län som visade att 1000 bönder från de nämnda häraderna betalade en naturaskatt i salpeter. Waaben 1995, sid. 182.
[204] Glete 1993 sid. 133–139.
[205] Bo Fritzbøger, *Danske skove 1500–1800, En landskapshistorisk undersøgelse*, Odense 1992, sid. 284.
[206] Kjærgaard 1996 sid. 93–99.

rättigheterna. Bönderna i Blekinge klagade över att fogden "förmenat" dem rätten att hugga på skogarna, vilket ledde till att kungamakten i ett brev till Blekinge gjorde klart vad som skulle gälla. Kungen beviljade bönderna privilegiet att fortsätta med verksamheten "tills annorledes här om tillsägandes varder." Rättigheterna preciserades dock något: Kungamakten talade om en "fri skogshuggning" som de av ålders tid haft. Men det var förbjudet att utföra något timmer eller ved utom riket och försäljning fick endast ske till de egna undersåtarna.[207] I den anförda förordningen införde kungamakten en reglering som till en del begränsade böndernas möjlighet att använda skogen. Men kronan lättade år 1617 på utförselförordningen för skogsvaror då det blev tillåtet för bönderna att utföra famnved till Tyskland bara de betalade tull.[208]

Kring salpeterframställning utvecklades även tvister eller konflikter. Den danska kronan försökte reglera verksamheten för Blekinges del. De skånska salpetersjudarna anklagades även för olaglig handel med denna vara. Flera skrivelser skickades till Blekinge i detta ärende utan att något hände. Olika praktiska skäl framfördes till varför salpetersjuderierna inte kunde komma igång. Istället tilläts den privata framställningen och varje bonde skulle istället inleverera ett visst kvantum salpeter till en salpeterlada i Köpenhamn.[209] Den reglering som till slut kom till stånd innebar att bönderna skulle leverera salpetern till en salpeterlada och bönderna hotades med straff om de avhände sig salpeter till andra än "participanterna."[210] På olika sätt kom marknaden för produkter som pottaska och salpeter att direkt få återverkningar för lokalsamhället. Pottaskan var en viktig produkt på världsmarknaden. Det stora intresset för pottaskan i Blekinge sammanfaller med en drastisk prisuppgång på Amsterdambörsen 1649–50.[211] Även om priserna på pottaska sedan sjönk kom varan att exporteras till ett ansenligt värde även under den svenska tiden.[212] Salpetern blev en allt mer eftertraktad vara för danska kronan och krigen mot Sverige satte sina spår. Det var knappast en tillfällighet att svenskarna under Kalmarkriget brände just Vä med sin koncentration av salpetersjudare. När det gällde Blekinge visade kronan en viss irritation över verksamheten och olaglig handel antyddes. Trots detta undantogs Blekinge från en hårdare reglering. Skälet till detta kan ha varit att man inte ville ta en kostsam konflikt med blekingarna. Men rikshovmästaren Rantzow hade även anfört att ytterligare bördor inte var att

[207] Sk. Reg. 1/10 1576.
[208] Sk. Tegn. 3/5 1617.
[209] Waaben 1995 sid. 20, 181-182.
[210] Sk. Tegn. 11/5 1653, 1/6 1653.
[211] Stefan Åhman, *Pottaskebränning i Sverige och Danmark under 1600-talet.* Växjö 1983, sid. 40f, ang. prisfluktuationerna se a.a. 30ff.
[212] År 1685 exporterade Karlskrona 2888 skeppund pottaska till ett värde av 14400 daler silvermynt, vilket motsvarade 41,3 % av det totala exportvärdet för staden. Torbrand 1965, sid. 69.

tänka på i Blekinge, bönderna hade fullt upp med sina transporter av timmer och ved. Ytterligare bördor skulle leda till ödegårdar.[213]

Kring pottaskeproduktionen i Blekinge utvecklades konflikterna med kronan ytterligare och kampen om denna produkt medförde även tydligare konflikter inom landskapet. Verksamheten kom sannolikt igång år 1649. Det dröjde inte länge förrän de ekonomiska aktiviteterna avsatte spår i källorna i form av klagomål. "Participanterna", som innehavarna av detta privilegium för pottasketillverkning kallades i breven, uppmanades den 21 juni 1649 att hålla sig till de platser som anvisats och att inte göra intrång i de självägande böndernas privilegium.[214] Även bönderna hade uppmärksammat denna inkomstkälla och börjat bränna pottaska som sedan såldes till pottaskeverkens innehavare. Smuggel och försäljning till främmande förekom också, vilket ledde till klagomål. "Participanterna" klagade över böndernas framfart och intrång i deras privilegium, en del av bönderna drog omkring på skogarna beväpnade med bössor och brände olagligt pottaska, framhöll de. Pottaskeverkens innehavare ropade på lag och rätt samt stränga straff. I Sölvesborgs län dömdes några bönder för olovlig bränning och en borgare i Ronneby dömdes för olaglig utförsel av pottaska via bondehamnen Pukavik.[215] Den brevväxling som redovisats ovan utvecklades under drygt ett års tid, direkt efter att pottasketillverkningen kom igång. Lokalsamhällets invånare reagerade mycket snabbt på en ny möjlighet att utöka sina inkomster. De personer som fått privilegium på pottaskan hade uppenbara problem att upprätthålla privilegiet i lokalsamhället. Ständigt fick man söka kronans stöd mot personer som gjorde "inpass" i deras verksamhet. Detta gällde såväl bönder som borgare och även Blekinges landsdomare blev indragen i hanteringen. Landsdomaren drogs inför rätta för att försvara sig i en tvist om ett parti pottaska.[216]

Ökad integrering och homogenisering

Efterfrågan på skogsprodukter fick olika återverkningar i lokalsamhället. En effekt var att kronan började eftersträva en homogenisering som tog sig olika yttryck. År 1575 utfärdar kungamakten i Köpenhamn ett brev som skall förklara hur man skall förhålla sig med mått och vikter. I Brevet klargörs att det kommit till deras kännedom att i Blekinge "icke holdis sådant alne och orätt som andra steder her uti riket. Men brug andre alne" Hädan-

[213] Waaben 1995 sid. 181.
[214] Sk Tegn. 21/6 1649.
[215] Sk. Tegn. 30/11 1649, 14/12 1649, ang. Sölvesborg. 21/12 1649 Borgaren i Ronneby 9/7 1650, se även 21/8 1649
[216] Sk. Tegn. 24/2 1653. Landsdomaren 25/2 1653.

efter skall inget annat användas än Själländska alnar. På samma sätt skall vikt, skeppund och skålpund anpassas till det som används "häruti vårt Land Själland." Över detta skulle länsinnehavaren ha "flitigt inseende."[217] I ett annat brev till bönderna i hela riket omtalas att det är "köpenhamnska" vikter som skall gälla.[218] Periferierna fick anpassa sig till den norm som gällde i rikets ekonomiska centrum. De beställningar av trävaror som gjordes kom sedan för det mesta att preciseras i själländska alnar.[219] Beställningar av ved och timmer samt alla transporter som skulle utföras fick även en annan normerande effekt. I ett brev ställt till Skåne, Halland och Blekinge gör kungamakten klart att alla vagnar skall förlängas till tre själländska alnar och detta skulle var klart till kommande St. Mikaels dag. Påträffades andra vagnar efter detta datum skulle de slås sönder i köpstädernas portar.[220] Skälet till den danska kronans systematiseringsiver var sannolikt att begreppet vagn eller ett lass ved var ett mått som användes i olika sammanhang. Vilken effekt systematiseringen hade vet vi naturligtvis inte, det får framförallt ses som exempel på den danska kronans ambition att centralisera och integrera periferierna i riket. Den beteckning som används i detta sammanhang "hela riket" var sannolikt även ett sätt att göra invånarna uppmärksamma på att man var delaktig i en större enhet än lokalsamhället och att detta medförde förpliktelser som var likartade för alla delar av riket.

Det ökade intresset för skogen medförde att kungamakten i Blekinge framträdde alltmer aktivt, centralmakten blev närvarande i lokalsamhället på ett annat sätt än under 1500-talet. I nästa avsnitt kommer detta att belysas ytterligare. Byggandet av Kristianopels och Kristianstads fästningar blev ytterst påtagliga bevis på denna närvaro och ökade kontroll. I vilka termer skall den iakttagna processen beskrivas? De blekingska bönderna fick överge sina blekingska alnar för själländska alnar. Böndernas vagnar som skulle transportera veden fick byggas om eller slogs sönder till förmån för de mått på vagnar som Köpenhamn angav. Var detta uttryck för den hårdhänta fördanskningen av Blekinge? Eller ett försjälländskande av provinserna? Om man senare i historien kan tala om en försvenskning skulle man i analogi med detta kunna tala om en fördanskning under första delen av 1600-talet. Men processen kan framförallt beskrivas som en integrationsprocess som drabbar alla delar av det danska riket under denna tid. Det var mer

[217] Sk. Tegn. 26/6 1575.

[218] Förordningar och recesser og andre kongelige breve. utg. V.A. Secher band 3, 19/6 1613, sid. 407

[219] Exempelvis: Sk Tegn. 18/2 1580, 5/1 1601, 17/12 1632, 20/8 1646.

[220] Sk Tegn. 29/5 1640. Detta brev tillställdes Skåne, Halland och Blekinge; Ett liknande brev hade utgått år 1616 till hela riket, men där var skrivningarna något mildare och man omtalar den kontrollmätning som skall göras i portarna. Secher band, 3 12/7 1616, sid. 485. Sk. Tegn. 29/3 1619 talas om vagnarnas bredd och dess anpassning till vägarna.

preciserat makten i Köpenhamn och på Själland som bestämde normerna i processen och inte ett Danmark som bestämde normerna för Blekinge. Snarare blev detta Danmark till i dessa otaliga homogeniserings- och integrationsprocesser som löper över lång tid. Provinserna samordnades och integrerades. Kraven på skog och andra resurser medförde att måtten, vikterna sedvanor och politiska beteenden prövades och homogeniserades. Centralmakten fick också allt större möjligheter att övervaka efterlevnaden i en tämligen hårdhänt integrationsprocess.

Framställningen ovan vittnar om den betydelse provinsen Blekinge hade för det danska riket och vilket tryck som kronan utövade i sin jakt på de produkter som lokalsamhället kunde erbjuda. Främst gällde detta skogsvarorna. I en uppsats har Öyvind Borggreen redogjort för den danska kronans träförsörjning och skogspolitik 1550 – 1650. Han konstaterar att det danska riket under perioden var självförsörjande på trävaror. Detta var närmast en självklarhet för kronan och någon egentlig reglering av denna resurs gjordes inte i lagstiftningen förrän efter 1660. Vissa regleringar fanns naturligtvis men de stora skogsförordningarna kommer 1665 och 1670 för att sedan följas av flera. År 1770 får Danmark en speciell domstol för skogsfrågor och skogstjuveri. Detta efter att man förlorat stora delar av produktionsområdet. Före 1660 fanns ingen verklig oro för brist på trävaror, menar Borggren. Av de order (inte levererad mängd) på trävaror som danska kronan sände ut gick 20 % till Gotland, Skåne 13 %, Blekinge 10 % och Halland 3 %. Det som Borggren benämner nuvarande Danmark stod för 40 %. Därtill kom Norge med 11 % och utlandet 3 %. Jämförelsen är naturligtvis vansklig i och med att den avser antal order. Brist på efterlevnad resulterar därmed i flera order. Men något säger jämförelsen om provinsernas betydelse för rikets tillförsel och inte minst säger den något om det attraktionsvärde som provinserna hade för Sverige. Dels som en ekonomisk möjlig vinst men även militärstrategiskt. En svensk erövring av provinserna innebar att man åsamkade den danska flottan försörjningsproblem.

Militariseringen av gränslandet

Den 29 mars 1599 fick länsinnehavaren över Lyckå och Sölvesborgs slottslän Knud Grubbe de första instruktionerna som rörde byggandet av en fästning vid staden Avaskär eller vid Korsaskär (Corsaskeer) som platsen även omnämndes. Detta kom sedan att bli Kristianopels fästning. Knud Grubbe skulle inköpa så mycket kalk som det gick att få tag i. Bland annat angavs Öland som inköpsplats, betalning skulle ske med inkomster från länet, här angavs timmer som inkomstkälla och betalningsmedel. Skrivare, fogdar och vakter till byggplatsen skulle anställas. Ett problem var att få tag i arbetsfolk.

Den väg den danska kronan anvisade var att söka upp och infånga de många "lösdrivare" och "dagdrivare" som "där i landet omlöber." Lösdrivarna skulle föras till byggplatsen, hållas i förvar men de skulle också få en årlig lön. När de inte längre kunde arbeta på grund av vinterkylan skulle de släppas lösa och få en grov klädning till ett värde av 2 1/2 daler i ersättning.[221] Den danska kronans jakt på skogsprodukter hade fått stora konsekvenser för det blekingska lokalsamhället. Nu tillkom ett projekt som ytterligare kom att belasta invånarna i Blekinge. Men detta var ett byggprojekt av en sådan dignitet att det fick konsekvenser även utanför Blekinge.

Från och med år 1600 kom det att utgå brev till alla köpstäder i Skåne att de skulle skicka murarmästare, kalkslagare, timmermän och arbetsfolk till fästningsbygget i Kristianopel. Varje stad fick på sin lott ett bestämt antal murare eller kalkslagare:

Malmö: 4 murarmästare, 2 timmermän, 2 pliktsfolk. Landskrona 3 murarmästare, 2 timmermän och 4 pliktsmän och så vidare. På detta sätt specificerades antalet hantverkare och arbetare för de angivna städerna i Skåne och Blekinge återkommande under åren 1600–1610. Den första arbetsstyrkan som rekvirerades från städerna år 1600 omfattade 9 kalkslagare och 24 murarmästare.[222] Men arbetet med fästningen blev egentligen aldrig färdigt under den danska tiden, under hela perioden kommer uppmaningar om att skaffa fram folk och material till olika reparationer. Ständigt klagas det över olika skador och brister vid fästningen.[223]

Fästningsbygget var något som måste ha drabbat blekingarna hårt. Framförallt drabbades bönderna. Med regelbundenhet återkommer uppmaningar till länsherrarna att se till att bönderna kör fram sand, timmer och kalk till bygget. Det första öppna brevet till bönderna kommer i maj 1600 och det skulle följas av åtskilliga liknande uppmaningar:

> Vi bedje er alle och var serdeles strengeligen och bjude och befalle, Att när i till säges och så tid som behov göres, i då retter eder efter med eders heste och vagne och vad der tillhörer, ere till steded att tömme kalk över vid denne foretagne byggning på Avaskär. Sa framt Nogen av eder findes försumlig och ohörig. Forsomlighet och olydnad skulle straffas.[224]

Under åren 1599–1655 kom en strid ström av beställningar som riktade sig till bönderna: kalk, sten, timmer, transporter av olika slag skulle föras till Kristianopel.[225] Även adelns bönder, veckodagsbönderna undantagna, drogs

[221] Sk. Tegn. 29/3 1599.
[222] Sk. Tegn. 19/3 1600, 14/2 1606, 25/3 1607, 12/3 1608, 24/4 1609, 15/4 1610.
[223] 20/3 1624, 12/7 1626, 7/5 1627, 29/7 1632, 22/12 1632, 17/2 1633, 10/1 1635, 29/6 1636, 17/5 1637, 8/1 1639, 10/4 1641, 31/1 1647, 29/5 1647, 28/3 1650, 11/2 1652, 1/6 1655.
[224] Sk. Tegn. 6/5 1600.
[225] Sk. Tegn. 13/9 1599, 6/5 1600, 25/8 1601, 17/3 1608, 8/8 1610, 29/9 1611, 8/1 1617, 28/1 1617, 9/3 1619, 17/5 1637, 27/5 1640, 29/9 1645, 23/6 1653, 1/6 1655, 12/8 1655.

in i detta arbete. Med hänvisning till "denne tids fattige tillstand" uppmanades adeln bevilja att deras bönder bidrog till de pågående fästningsbyggena. Uppmaning ledde sedan till en förhandling med adeln som slutade med att adelns bönder skulle betala 1 riksdaler årligen istället för att själva bidra med arbete.[226]

Pressen på lokalbefolkningen skapade konflikter mellan framförallt bönderna och kronan. Klagomålen var knutna till de transporter som kronan krävde av bönderna.[227] Framförallt kom det klagomål från de härader som låg längst från fästningen. Resultatet av klagomålen blev att bönderna skulle betala en avgift istället. Till slut verkar det som om avgiften helt kom att ersätta arbete. Varje hel gård skulle betala 2 riksdaler och de mindre gårdarna sedan i proportion till detta. Men dessutom skulle Östra, Medelstads och Bräkne härader tillsammans lämna 50 hästar och årligen stå för hästarnas underhåll och ved skulle levereras till kalkugnen i Kristianopel. Bönderna besvärade sig över pålagorna som de menade försatte dem i armod och åter tvingades kronan till reträtt och kompromisser. Bönderna hade uppenbarligen svårt att betala avgifterna, kronan tvingas till nedsättningar och lindringar men kraven på full inbetalning återkom.[228] Om det var dessa frågor som gjorde att danska kronan tvingades sända en kommission till Blekinge år 1624 är oklart, men kanske spelade detta tryck mot befolkningen en roll. Tage Tott och Anders Bille som var på väg till Gotland för att hålla rättarting fick på vägen order att resa till Blekinge för att döma i en tvist mellan länsinnehavaren på Kristianopel Falk Lykke och bönderna. Bönderna sägs i brevet vara motvilliga mot sin länsinnehavare. Kommissionen skulle döma i saken allt eftersom man fann saken stor eller liten.[229]

För att få fram material till fästningarna krävdes även andra insatser. Ett tegelbruk fick byggas i Nättraby och Bergverket i Ronneby fick framställa det järn som behövdes i fästningen.[230]

År 1614 anläggs Kristianstad som en fästningsstad. För befolkningen i de kringliggande häraderna i Skåne började samma ström av skrivelser som drabbat blekingarna nu att nå även socknarna runt Kristianstad. Den direkta påverkan på bönderna i Blekinge blev inte så omfattande som när det gällde byggandet av Kristianopel. Men man berördes även av detta projekt. Länsinnehavaren på Sölvesborg Otte Lindenov finns med i de brev som tillställdes länsherrarna i Skåne och där man uppmanas skaffa fram kalk och timmer till bygget i Kristianstad. Det finns även ett brev som visar att Linde-

[226] Sk. Tegn. 27/6 1626, 23/4 1632, 26/6 1632, 29,6 1636.
[227] Sk. Tegn. 17/3 1608.
[228] Sk. Tegn. 22/3 1617.
[229] Sk. Tegn. 26/7 1624. Ang. Billes och Totts resa till Gotland, se Gardell 1986, sid. 88-93.
[230] Sk. Tegn. 23/2 1601, 3/4 1601, 17/3, 17/5 1637.

novs efterföljare som länsinnehavare, änkan Anne Brade, förmått bönderna i både Medelstads och Bräkne härader att köra fram timmer till detta nya bygge. Men i detta fall får kronan förtydliga sig efter böndernas kritik och förklara att det inte var meningen att hugga timmer så långt bort från Kristianstad. Bönderna i Listers härad fick däremot bidra med kalk till bygget i Kristianstad.[231] Kristianopels fästning kom aldrig att bli någon av de större fästningsanläggningarna. Gunner Lind karakteriserar Kristianopel som en andra klassens mindre bastionerad fästning. År 1624 var den dessutom att betrakta som en svag garnison. År 1643 var fästningen en "full garnison" för att sedan åter 1656 vara en svag garnison. Kristianstad däremot förblev från sin tillblivelse en fästning i klass A med full garnison.[232] Den bild man får av Gunner Linds framställning blir att Kristianstad blev kärnan i det östra gränsförsvaret. Kristianopel och Blekinge hade betydelse men var underordnade i förhållande till Kristianstad.

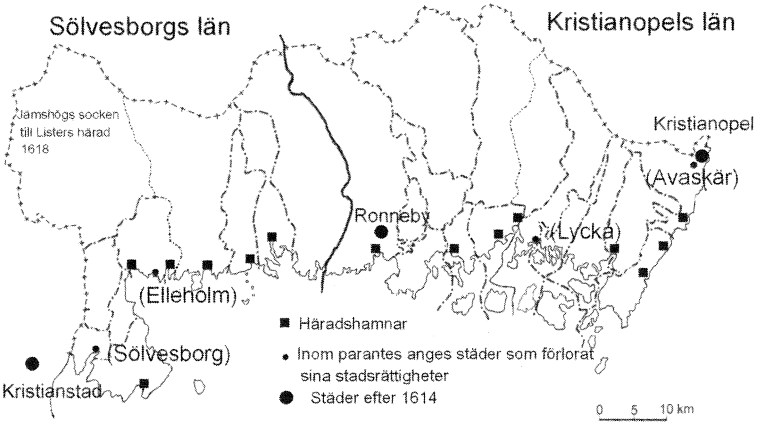

Bild 1. Blekinge under första delen av 1600-talet

Även borgerskapet berördes av fästningarna. I svåra tider då man hade problem att försörja fästningen med proviant fick borgarna ta emot inkvarteringar av soldater. Detta ansågs uppenbarligen inte som någon självklarhet, kronan fick motivera sin åtgärd med att fästningen i Kristianopel även hade betydelse för köpstäderna.[233] På ett mer strukturellt plan kom dock borgerskapet och hela Blekinge att påverkas av fästningsbyggena. Allt kom att underordnas detta övergripande mål att befästa gränsen. Det innebar att handeln och städerna också kom att underställas de krav som följde

[231] 23/5 1618, 12/12 1618, 9/3 1619, 9/3 1619.
[232] Lind 1994, sid. 475, Kartor sid. 49, 72, 89
[233] Sk. Tegn. 12/1 1650, 3/7 1650.

av att man till varje pris måste befästa och hålla liv i fästningsstäderna Kristianstad och Kristianopel.

Mellan fästningarna.

Det första stora beslut som drabbade Blekinges städer med anledning av satsningen på Kristianopel var att städerna Avaskär, Lyckå och Elleholm förlorade sina privilegier. Invånarna uppmanades att flytta till Kristianopel eller till andra städer. De som flyttade till den nya fästningen beviljades sju års frihet från såväl borgerliga avgifter som kungliga skatter.[234] Sedan ställs även Ronneby i skuggan av fästningsstaden Kristianopel. Borgare som brukade "sjöhandel" skulle hädanefter vara edsvurna borgare i Kristianopel och de skulle bygga sina hus i den nya staden. Ingen annanstans fick de införa sina varor. Samma brev skickades till borgarna i Sölvesborg men här klargjordes att borgarna skulle svära sin ed i Kristianstad. Brevet var utställt i juli månad 1654, till kommande påsk skulle beslutet vara fullföljt.[235] Detta beslut ledde sannolikt till protester från de berörda borgarna och även från en del bönder. Ett år efter det första beslutet konstateras att de borgare som bedriver sjöhandel tillsvidare skall vara fria att göra detta, tills det att kronan skaffat sig bättre kunskap om förhållandena och författat en speciell relation i frågan.[236] Några månader senare når relationen invånarna. Inledningsvis beskrivs Kristianopels svåra situation och man framhåller hur viktigt det var att fästningsstaden utvecklades. Handel och näringar måste tillta, av de beskrivningar som görs kan man även konstatera att staden ännu 1655 inte var speciellt utvecklad. Flera olika förbättringar av staden föreslås, uppenbarligen för att göra staden mer attraktiv för köpmännen. Ett skäl till att ytterligare befolka staden var att man måste få fler invånare som kunde inkvartera soldater.

För borgarna i Ronneby lindras det ursprungliga beslutet. Borgarna skulle inom sex års tid bygga hus i staden men dessa skulle användas endast i fejdetid. I övrigt skall Ronnebys borgare få bedriva sin handel till lands och till sjöss som förut, speciellt omnämns att man skall ha sina bodar kvar i Bodekull. För Sölvesborgs del blev kompromissen av en annan art. Här var det inte hänsynen till borgarna och handeln som stod i förgrunden. I brevet konstateras att det skulle bli alltför besvärligt för bönderna om de tvingades att färdas den långa vägen till Kristianstad för att handla, det var inte ens säkert att bönderna efter denna färd blev av med sina varor. I detta fall föreslog man en ordning som innebar att ett antal borgare från Kristianstad skulle uppsätta bodar i Sölvesborg där bönderna kunde handla sina nödvän-

[234] Sk. Tegn. 1/2 1600.
[235] Sk. Tegn. 19/7 1654.
[236] Sk Tegn. 11/7 1655.

dighetsvaror och sälja sina egna produkter. Kronan förordade även att ett kreditsystem skulle upprättas för att handeln skulle fungera. Riktigt hur detta skulle skötas verkar man dock inte varit på det klara med utan man skulle göra ytterligare en relation i frågan.[237] I stort kom dock den danska kronan att fullfölja detta program, år 1656 följde brev som uppmanade länsherrarna att fullfölja direktivet och borgarna i Sölvesborg uppmanades att inom sex veckor skaffa sig hus i Kristianstad och svära sin ed i staden.[238]

Den första hårda linje som danska kronan föreslog var att Ronneby i praktiken skulle läggas ner, men man tvingas retirera. Skälen till detta var sannolikt Ronnebys ekonomiska betydelse och styrka. Detta var den dominerande handelsorten som i princip kontrollerade all handel mellan det svenska Kalmar och Bodekull. Sölvesborg däremot var av mindre värde för den danska kronan, här fanns på ena sidan bondehamnen Bodekull som började växa till och på andra sidan Åhus. I detta fall tog de renodlat militärstrategiska motiven överhanden och Kristianstad prioriterades.

Att styra över handeln till fästningsstäderna för att få dem att växa till och samtidigt ta hänsyn till militära och säkerhetsmässiga överväganden en vanskligt sak. Man lade ner den marknad som funnits i den forna staden Lyckå och flyttade den till Kristianopel. Men i orostider kunde man inte tillåta svenska köpmän att komma in i Kristianopel. Förbud mot detta kom 1611 och 1643. Man fick finna marknader på andra platser.[239] Samtidigt protesterade borgerskapet när det uppstod marknader som innebar att "främmande", eller ibland omnämnda som "tyskar" och "svenskar", handlade med bönderna och borgarna i Kristianopel blev därmed sittande med sina kramvaror. År 1647 tvingar borgarna fram ett beslut att stänga de marknader som drog till sig främmande och som skadade borgerskapets handel.[240] Kombinationen att främja handel och värna de militära intressena var problematisk och kronan fick tillgripa både morot och piska. Till exempel beviljades borgarna i Kristianopel tullfrihet och frihet från accis för frakter på egna fartyg, men i gengäld skulle man skaffa fram 1000 tunnor råg till fästningens behov, för en billig penning, rekvisitionen skulle kunna krävas med tre månaders varsel.[241] Lars Linge har menat att tillkomsten av Kristianopel skall ses som ett försök att skapa ett starkt ekonomiskt centrum i östra delen av riket.[242] Men ett sådant fanns redan i form av Ronneby. Det var de militära övervägandena som helt överordnades de ekonomiska aspekterna.

Resultatet av danska kronans försvarsstrategi med de befästa gränsstä-

[237] Sk. Tegn. 10/8 1655.
[238] Sk Tegn. 22/4 1656, 30/6 1656.
[239] Sk. Tegn.14/2 1611, 4/8 1626, 21/12 1643.
[240] Sk. Tegn. 25/5 1647.
[241] Sk. Tegn. 4/2 1652.
[242] Linge 1969 sid. 266.

derna var att hela Blekinge underordnades detta behov. Städer lades ner, borgare flyttade och bönder inordnades i ett underhållssystem till förmån för fästningarna. Politiken fick sedan sin efterföljd under den svenska tiden då Karlskrona anlades åren 1680–1683 och Kristianopel och Ronneby blev köpingar under Karlskrona. Nu var det flottans behov som stod i centrum. Det var dags att riva det som var kvar av Kristianopels fästning och frakta användbart material som sten och virke till Karlskrona. Bönderna, de verkligt erfarna stadsbyggarna, fick nu vända sina vagnar söderut. Nya fästningsverk och nya hus skulle byggas.[243] De militärpolitiska övervägandena kom åter att omstrukturera gränslandet.

Den problematiska gränsen.

De stora fästningsbyggena satte igång under första delen av 1600-talet. Detta antyder att gränsen blivit allt hetare. Utskrivningar och order att infinna sig till mönstring var något återkommande för befolkningen. Ibland omtalades att man ville ha ett antal knektar och ibland ett antal goda hakeskyttar. År 1657 kom en förordning om utökade utskrivningar.[244] Gällde det inte mönstring kunde befolkningen avkrävas proviant till soldaterna och städerna ålades inkvarteringar.[245] Bönderna kunde skrivas ut för att undervisas och övas i krigskonst och sedan få avvakta vidare befallning. Någon gång omtalades att det gällde gränsvakt.[246] Men gränsen kunde bli påtaglig för invånarna av andra skäl. När pesten härjade i Sverige 1623 nåddes Danmark av ryktet att pesten nått två mil hitom Jönköping. Gränsövervakningen skärptes och ingen handel med personer från dessa områden var tillåten.[247] Utskrivningar var knappast populära. Utskrivningsbreven hade återkommande passager som klargjorde vilka straff som kunde utmätas mot dem som försökte smita undan. Protester mot utskrivningarna förekom.[248] Detta var inte något särskilt för gränslandet. Men motstånd och protester innebar också att danska kronan tvingades ge sig in i förhandlingar med bönderna där priset för avlösning från utskrivning blev en förhandlingsfråga.[249]

Utskrivningssystemet i Danmark genomgår flera förändringar under 1600-talet med tre karakteristiska perioder: År 1614 utskrivs självägande

[243] Gustaf Clemensson, *Flottans Förläggning till Karlskrona, en studie i Flottstationsfrågan före år 1683*, Uppsala 1938. sid. 138-149, 161-162, 169–175.
[244] Sk Tegn. 5/8 1579, 25/1 1583, 12/7 1598, 21/1 1603, 28/8 1604, 21/4 1609, 22/9 1612, 5/5 1627, jan 1639 (odat.), 18/3 1643, 24/11 1657.
[245] Sk. Tegn. 22/7 1611, 5/7 1611, 1/10 1611, 6/10 1611, 30/10 1657, 24/12 1657.
[246] Sk. Tegn. 21/1 1603, 28/8 1604.
[247] Sk. Tegn. 18/9 1623.
[248] Karl – Erik Frandsen, "Bønderne og Hæren i Danmark 1614-2662", DHT 1995 bd. 95, sid. 165, 172: Lind 1994 sid. 35.
[249] Frandsen 1995, sid. 166.

bönder. 1620/21 baseras utskrivningssystemet på kronans arrendebönder. Sedan inbegrips även adelns bönder om än i mindre omfattning. Antalet bönder som krävdes för utskrivning av en soldat, de så kallade "legderna", förändrades. Utskrivningarna ökade till att år 1646 bli 1 soldat per 5 bönder. Systemet byggdes ut ytterligare år 1653 då "sognerytteriet" upprättades. Därmed drogs alla invånare i socknarna in i systemet. Inte ens adelns veckodagsbönder slapp undan detta bidrag till arméns uppbyggnad.[250] Men samtidigt kunde bönderna köpa sig fria från utskrivningarna genom att skaffa en knekt och förse honom med ett hus och visst underhåll. Systemet hade redan före 1646 i praktiken inneburit att bönderna lejt en knekt för att fylla platsen, man hade även kunnat betala en avgift istället för att skriva ut soldaten. I och med utskrivningarna och den förändrade organisationen 1614–15 anträder Danmark vägen mot en stående här kontrollerad av staten, menar Lind.[251]

Utskrivningar, inkvarteringar och mobilisering av lokalsamhällets resurser, men sedan kom frederna. Från predikstolarna skulle prästerna kungöra freden. År 1613 låter det enligt följande: "tillkännagives att de herefter aldelis skulle afholde sig fra at tilfoje de Svenske noget Fjendskap, men i alle maader skulle leve fredsomeligt og venligt med dem og bruge deras Omgængelse"[252] Det brev som anländer till Blekinge 1658 är mer formellt och kortfattat och omtalar att Kristianopels fästning skall överlämnas till svenskarna den 15 mars.[253] I stället för fredligt umgänge organiseras istället året därefter ett anfall på Kristianopel under ledning av ridefogden i Blekinge Mikel Skov och Hendrik von Ulefeldt.[254]

Under vissa tider betonades det fredliga umgänget med de svenska grannarna, under andra tider är det den svenska fienden som lyfts fram. Men samtidigt som det ofta rådde fientlighet mellan de båda rikena hade både den danska och den svenska centralmakten ett behov av att upprätthålla någon form av ordning i gränsområdet. Ett utslag av denna strävan var de gränsmöten som hölls mellan de båda rikena, Flakebäcksmötet 1603 och Knäredsmötet 1624. Båda dessa möten avsatte spår i lokalsamhället. Skrivelser utgick där man klargjorde att tvister mellan köpmän och bönder samt andra "irringar" skulle behandlas på gränsmötena och man inkrävde specificerade uppgifter om olika tvistigheter. Ibland resulterade även mötena i att besiktningar skulle göras på plats och gränsjusteringar skulle göras, vilka även kunde resultera i ägoskiften. Vid besiktningarna tillkallades personer

[250] Lind 1994, sid. 39–72; Sognerytteriet se Lind 1994 sid. 87, Frandsen 1995, sid. sid. 155–173, 168.
[251] Lind sid. 28–38.
[252] Sk. Tegn. 18/1 1613,
[253] Sk. Tegn. 21/2 1658.
[254] Sk. Tegn 9/9 1659, två skrivelser.

med lokalkännedom från respektive socken.[255] Tonen i skrivelserna var att här skulle skipas rätt oavsett vilken sida gränsen man bodde på.[256] Brottslingar, förrymda knektar, bönder som undandrog sig mönstring skulle in, rannsakas och överlämnas till motparten.[257]

Lösgångare och landsstrykare omnämns i några skrivelser som personer som uppehöll sig längs gränsen. I avsnittet om fästningsbyggen framkom att danska kronan försökte använda detta klientel som arbetskraft vid bygget i Kristianopel, men de kunde även fångas in och användas vid fästningsbygget i Malmö. Det framgår att lösgångarna även kunde vara beväpnade, de omtalades som studenter, krigsfolk som sökte en herre samt knektar.[258] Därtill kom brottslingarna som uppehöll sig i gränsområdet. I en skrivelse från 1590 till bönderna i det närliggande gränshäradet Göinge klargjorde danska kronan att detta härad hade blivit ett tillhåll för mandråpare från Skåne, Halland och Blekinge. Detta samarbete bör ha varit känt i lokalsamhället. Samtidigt måste lokalbefolkningen ha märkt de spänningar som uppstod med jämna mellanrum: Vakten vid gränsen förstärktes, Rekognoseringar skulle utföras. Länsherrarna uppmanades att inte lämna sina slott, inga främmande fick komma in i Kristianopel.[259] År 1611 klargjordes med hot om straff att borgarna i Ronneby inte fick lämna staden. Det hade kommit till länsinnehavarens kännedom att borgarna var på väg därifrån med allt sitt gods. Den som bröt mot detta skulle straffas "utan all nåd."[260] Borgerskapets försvarsvilja var tydligen inte alltid så stark.

Detta var uppmaningar och åtgärder som bör ha förmedlat en stämning av spänning och fara till lokalbefolkningen och även markerat mot "den andre", svensken. Frågan var hur svensken uppfattades av lokalbefolkningen?

Svensken, vän eller fiende, nationalitet som konfliktmarkör

Efter freden 1645 hade en bonde skjutit en svensk trumpetare i Kristianstad. Länsinnehavaren Malte Juel hade tillskrivit kungen i ärendet, han ville veta hur ärendet skulle hanteras. Svaret blev att bonden tills vidare skulle hållas i förvar så att hans lössläppande inte skulle förorsaka olägenheter.[261] Man var

[255] Sk. Tegn. 14/4 1624, 20/7 1603, 2/8 1603, 3/9 1603.
[256] Sk. Tegn. 14/4 1624, 26/4 1626.
[257] Sk. Tegn. 4/1 1625, 16/4 1607, 2/2 1629, 16/12.
[258] Sk. Tegn. 1/6 1606, 29/11 1641.
[259] Sk. Tegn. 13/9 1595, 7/5 1621, 7/2 1624, 19/8 1604, 28/8 1604, 30/6 1611, 18/4 1623, 7/2 1624, 26/5 1627, 18/12 1643,
[260] Sk. Tegn. 13/5 1611.
[261] Sk. Tegn. 27/6 1645.

på det klara med att svenskarna skulle kunna klaga och att detta var ett brott. Men man var beredd att se mellan fingrarna. Lika klart var detta inte i andra fall. År 1647 hade ett antal bönder överfallit två svenska herremän i Asarums prästgård i Blekinge. Herremännen hade varit på resa och tagit in för övernattning i prästgården. På natten hade sedan överfallet skett. Länsinnehavaren Nils Krabbe fick order om att de inblandade skulle straffas och kopior på domarna skickas till det svenska slotten Kalmar och det danska Kronborg. Samtidigt uppmanades Krabbe att begära att man utväxlade mandråpare och lösgängare som fanns invid gränsen.[262] Lösgångare och förrymda soldater kunde utväxlas över gränsen, nationalitetsbeteckningarna var av underordnad betydelse och man hade gemensamma intressen. I det fall som rörde svenska herremän blev den danska överhetens svar tydligt och de brottsliga skulle straffas. Den danska länsinnehavaren hade ingen anledning att försvara danska bönders övervåld mot svenska ståndsbröder. När det gällde trumpetaren var det hela inte lika tydligt. Här kan man möjligen misstänka att den danska bonden trots allt försvarades.

Några blekingska bönder lyckades 1644 i Ystad lägga beslag på några mindre farkoster som tillhörde svenskar. De anhöll om att få behålla båtarna eftersom de riskerat sina liv i detta företag, vilket också beviljades dem.[263] På samma sätt fick landsdomaren i Blekinge behålla ett vrak som strandat vid Aspö i Blekinge, detta som kompensation för de utgifter han haft i samband med förlisningen. Det beslagtagna godset hade återlämnats till de svenska köpmännen, kanske hade det en viss betydelse att Generalguvernör Banérs gemål hade varor ombord. Däremot framhölls att bönderna som bärgat vraket inte följt recessen, vilket sannolikt innebar att de tillskansat sig vrakgods och landsdomaren hade fått ingripa.[264] År 1628 strandade ett holländskt fartyg på väg till Sverige med ammunition mellan Båstad och Laholm. I ett brev till länsinnehavaren klargörs att fartyget omedelbart skall föras till Halmstad för att sedan obehindrat föras vidare till Sverige.[265] En vrakplundring var sannolikt nära förestående och det gällde att ingripa snabbt. Man skulle kunna tänka sig att danska kronan hade handlat lite långsammare och att vraket försvunnit. Därmed hade ärkefienden tillfogats skada. Men då hade man riskerat samma behandling från svensk sida. Vissa regler fick man finna sig i trots krig och konflikter. Krig och konflikter mellan staterna betydde inte total oordning. Krigen och spänningarna mellan rikena införde bara en något annorlunda ordning men alla spelregler övergavs inte. Exempel som ovan borde i den mån de blev kända ha varit tydligt

[262] Sk. Tegn 21/2 1647.
[263] Sk. Tegn. 24/9 1644.
[264] Sk. Tegn. 26/4 1642.
[265] Sk. Tegn. 10/1 1628.

avläsbara i lokalsamhället. En social differentiering var inte svår att förstå och beteckningen svensk kunde även vara försedd med tydliga ståndsmarkörer. Detta innebar sannolikt att det var svårt att använda nationella beteckningar och typifieringar i mobiliserande syfte. Men detta skall inte skymma det faktum att de nationella beteckningarna i en konfliktsituation kunde bli laddade och att de till en del även kom till användning i lokalsamhället. Frågan är bara vilka som använde detta möjliga vapen?

År 1599 får länsinnehavaren i Blekinge Knud Grubbe ett brev med uppmaning att "de svenske" som hade sin "tillflykt" i Lyckå skulle bege sig därifrån, men inte till Sverige. Istället uppmanas de att bosätta sig i Vä eller Åhus. Borgarna var besvärade över svenskarna och i brevet talas om "åtskillig viktig olägenhets skyld."[266] Frågarna är om det i detta fall var borgarna som såg sin chans att bli av med handelskonkurrenter genom att ladda konflikten med en etnisk beteckning, de svenske? Eller om det var den danska kronan som använde borgarnas kritik för att flytta på svenskarna inför det förestående fästningsbygget i Kristianopel? Oavsett vilka det var som agerade visar exemplet på att den etniska beteckningen var politiskt laddad och möjlig att använda. Ett tydligare exempel kan hämtas från Ronneby. Här omtalade borgarna 1603 de "ettriga svenskarna" som bodde i byn, de ägde hus och gårdar, de köpslog, brukade borgerlig näring och använde skog och mark som om "det vore deras eget." Kronans svar blev att om svenskarna misskötte sig med landsköp eller brukade handel med bönderna till annat än deras eget hushåll, då skulle de avvisas från byn.[267] Svenskarna skulle uppföra sig som andra borgare, men danska kronan lade inga etniska aspekter på konflikten. Möjligen visar konflikterna att vissa grupper hade uppmärksammat att det etniska kunde användas som vapen för att vinna egna fördelar. Däremot fick detta argument inte ännu något gensvar hos den danska centralmakten. En konflikt i Östra härad understryker ytterligare detta förhållande.

Under Horns krig intog danska hären Kalmar slott år 1611. I samband med detta fick länsinnehavaren på Lyckå slott ett brev från danska kungen med beskedet att de svenske som bo mellan Kristianopel och Kalmar skulle förföljas "med mord och brand samme svensker hemsöger och denom tillfoga saa megen skade och afbreck mest mueligt er." Skälet till detta var att dessa människor skulle kunna tillfoga fästningarna skada.[268] Detta illdåd, om det nu utfördes, skulle kunna tolkas som ett exempel på dansk etnisk rensning av samma dignitet som det ofta använda exemplet på hur den svenska kungen Erik XIV vid Ronneby blodbad rensade Ronneby och gav

[266] Sk. Tegn. 16/11 1599.
[267] Sk. Tegn. 29/1 1603.
[268] Sk. Tegn. 2/12 1611.

order att bränna och ihjälslå allt mellan Ronneby och Åhus.[269] Men det finns en liten formulering i brevet som komplicerar en tolkning i alltför etno-nationalistiska termer. Befolkningen mellan de båda fästningarna omtalas som "dennom som boe emellom vår köpstad Kristianopel och vår befästning Calmar, som både oss och konung Carl svurit haver." Problemet kan tolkas som att det var lokalbefolkningens bristande statslojalitet och opålitlighet och inte det faktum att de var svenskar som var problemet. De hade svurit eden både till den danska och den svenska kungen och oklara lojalitetsförhållanden kunde inte accepteras.

Centralmakten och de perifera provinserna

Den process som beskrivits ovan har analyserats i termer av integration och homogenisering. Det handlar om ett drag i statsbildningsprocessen som inte på något sätt var unikt för Blekinges relation till det danska riket. Bjørn Poulsen har i en uppsats "The Necessity of State in Early Modern Peasant Society" visat på en likartad situation för Slesvig, där ett lokalsamhälle bestående av framförallt bönder innehade ett relativt stort mått av självstyre. Men där centralmakten lyckades skapa allianser i lokalsamhället och därmed knyta detta närmare sig. Samtidigt som det fanns ett motsatsförhållande mellan lokalsamhället och centralmakten visar Poulsen, att denna relation inte enbart var ett spänningsfyllt motsatsförhållande. Staten agerar och skapar kontakter med inflytelserika grupper i lokalsamhället.[270] Liknande mönster där relativt självständiga områden under tidig modern tid alltmer kommer i konflikt med en centralmakt återfinns på många platser i Europa. Det mest använda exemplet är Ditmarsken vid tyska nordsjökusten. Men liknande områden har påvisats i delar av Nordeuropa. Peter Blickle har lyft fram områden i södra Tyskland. [271] För böndernas del kan även graden av beroende och frihet inom riket knytas till respektive områdes näringsgeografiska förutsättningar. I områden där bönderna hade fler alternativ för att försörja sig var det svårare att binda dem till jordbruk underordnade godsen. Dessutom kan förekomsten av olika bondekategorier som krono-, skatte- och frälsebönder inom ett avgränsat område ha medverkat till att

[269] Johannesson 1981 sid. 202.
[270] Poulsen 1997.
[271] Ditmarchen se Kersten Krüger, "Die Landschaftliche Verfassung Nordelbiens in der Frühen Neuzeit: Ein Besonderer Typ Politischer Partizipation." i *Civitum Communitas. Studien zum Europäischen Städtewesen. Festschrift Heinz Stoob.* Köln 1984, sid. 463f. Poulsen sid. 17 Gustafsson 2000 sid. 15f; Nordeuropiska exempel som Eiderstedt, Stapelholm, Femarn, Helgoland, Nordstrand, Pellworm, Osterland, Föhr, Sylt. Se Krüger 1984; För södra Tyskland se Blickle 1981.

frälsebönderna kunde jämföra sina villkor med andra grupper. Godset framstod inte som det enda alternativet.[272] Båda argumenten skulle kunna vara tillämpliga för Blekinge med dess närhet till handel, fiske och skog. Gemensamt för alla de europeiska områden som diskuterats ovan är också att de kan betraktas som perifera i förhållande till centralmakten och att bönderna hade en relativt stark ställning.

I denna integrationsprocess hade förekomsten av en lokal elit stor betydelse för hur integrationsförloppet utvecklades. Björn Poulsen visar hur en bondeelit formades i Slesvig och hur denna utvecklade kontakter med centralmakten. Karl Johan Gardell visar hur detta mönster utvecklades på Gotland. En analys av Peter Blickles egalitära organisationsformer i bondesamhället antyder även att de egalitära formerna kunde förändras i mötet med centralmakten. På liknande sätt har antropologen Eric Wolf analyserat bondesamhällen och betonat hur en tydligt underordnad position i förhållande till en yttre makt gjort att de sammanhållande dragen i bondesamhället framträtt tydligare. Lättade det yttre trycket förändrades även maktrelationerna i lokalsamhället.[273] Centralmaktens direkta och aktiva närvaro i lokalsamhället skulle med andra ord kunna fungera som en katalysator för konflikter inom lokalsamhället. Därmed påverkades även integrationen inom riket i och med att förutsättningarna för kontakter mellan en lokal elit och centralmakten utvecklades.

Sammanfattning

Det mönster av konflikter och kommunikation som går att blottlägga när det gäller relationen mellan den danska centralmakten och folket i Blekinge hade några framträdande och distinkta drag. Ett sådant distinkt drag var den kommunikationslänk som blev synlig. De högre stånden hade under adelsväldets tid tillgång till ständermöten, prästerna hade dessutom sina prästemöten. Handfästningarna visar på adelns inflytande. Detta får inte leda till slutsatsen att bönderna inte hade inflytande. Under hela den undersökta perioden framgår det att centralmakten förhandlade med bönderna direkt eller via kommissioner. Kommissionerna hade också en tydlig konfliktlösande karaktär. Bönderna använder sin supplikrätt, man söker den rättskipande kungamakten. Det var en kommunikationsväg som, vid första anblicken, inte var lika formaliserad som i Sverige och detta försvårade möj-

[272] Båda dessa argument diskuteras för Skånska förhållande av Mats Olsson i samband med en diskussion varför Vornedskapet inte för samma tillämpning i Skåne som på Själland och Fyn. Se Olsson 2001 sid. 20, 27.

[273] Poulsen 1997 sid 13-15; Blickle 1981 sid. 530, 535; Gardell 1986, sid. 122-125; Wolf 1971 sid. 25–32.

ligheterna för ett maktpolitiskt spel av den typ som kunde förekomma på de svenska riksdagarna. Det system för kommunikation som fungerade under adelsväldets tid hade snarast starka medeltida drag. Kungamakten hade att förhandla med de menigheter som hade en maktposition, i detta sammanhang var det de blekingska bönderna. Därmed var bönderna också en erkänd förhandlingspartner. Den politiska kultur som utvecklades i denna relation med samtal, brevskrivande och konflikthot bands samman i en förhandlingskultur av liknande slag som svenska forskare hävdat för svensk del. I böndernas konflikt med borgarna visade också kronan att man tog hänsyn till böndernas krav. Blekingarnas ständiga förhandlingar om halv skatt understryker detta drag av förhandlingskultur, varje framstöt från centralmakten möttes av en förhandling om undantag eller lindring. Konfliktnivån mellan parterna kunde ibland nå ansenliga magnituder utan att de fredliga kontakterna sprack. Det fanns trots allt något som också band samman parterna. Det fanns ett band mellan undersåte – överhet som höll för påfrestningar, relationen kan beskrivas som konflikt-sämja.

Att Blekinge och dess bönder fick ett sådant utrymme och lyckades upprätthålla sin position som förhandlingsparter kan ha flera orsaker. En orsak var sannolikt blekingarnas konflikthistoria med kungamakten, från det tidiga 1500-talets diskussioner om att säga upp troheten, över Sören Norrbys uppror och Jon Skomakes försök att ta över tinget. Konflikter i denna del av riket kunde vara kostsamma. Hur denna konflikthistoria utvecklades hänger även samman med vilken roll Blekinge hade i det danska riket vid olika tidpunkter. Den danska kungamakten fick göra prioriteringar. Kronan behövde råvarorna och skatteintäkterna. Gränslandet utgjorde en buffert i försvaret av rikets kärnområden. Så länge Blekinge fyllde sin funktion inom riket fanns knappast någon anledning att agera mer hårdhänt. Men bönderna kunde även vara till nytta för centralmakten i ett annat avseende. De kunde utgöra kungamaktens kontrollinstans över länsförvaltningen och de kunde utgöra en bricka i ett maktpolitiskt spel där adelsmakten skulle begränsas eller balanseras. I relationen lokalsamhälle – centralmakt framstår bönderna som kompetenta politiska aktörer. En möjlig tolkning av integrationsförloppet är också att slättlandet var det område som tidigast exploaterades av kungamakt och adel, först något senare följde en exploatering av skogsbygden. När väl intresset ökade för skogslandet dras detta på allvar in i integrationsprocessen. Fram till det att processen accelererade kunde gränslandet – skogsbygden fortleva i sin relativa självständighet.

Det fanns också tydliga politiska arenor som användes av framförallt bönderna. Häradsting och även landstinget var användbara som politiska arenor. Här skymtar en ordning där bönderna träffades häradsvis eller inom hela landstingsområdet och där man ställde samman krav och avfattade skrivelser till kungen. Adelns svaga position i området spelade i detta

sammanhang stor roll för böndernas position. Bönderna var framförallt kronobönder men även en del självägande bönder återfanns i området När det gäller sockenstämmornas roll är källmaterialet något bräckligt, vi känner inte stämmornas exakta kompetensområde. Men stämmor förekom och jag menar att mycket tyder på att de hade en viktig funktion som politisk arena i bondesamhället. Förekomst eller inte förekomst av sockenstämma var av allt att döma inte något nationellt särskiljande drag mellan danskt och svenskt. Det viktiga i detta sammanhang är att konstatera att det fanns olika användbara politiska arenor och att dessa arenor framstår som mer eller mindre integrerade i rikets politiska struktur. Tilltalet från kungamakten och i breven från blekingarna, under framförallt slutet av 1500-talet och början av 1600-talet, visar att Blekinge behandlades som ett "land" bland andra danska land. Blekinge uppfattades som en distinkt geografisk enhet med egna företrädare bland menigheterna och man utgjorde också en egen rättsenhet. Det är också tydligt att det går att knyta en identitet till denna geografiska enhet. I förhållande till makten på Själland var man blekingar. En identitet som sannolikt förstärktes och utvecklades som en motidentitet ju starkare centralmaktens integrationssträvanden blev. Gränserna mellan det som av lokalsamhället uppfattades som gamla blekingska sedvänjor eller rättigheter började alltmer prövas mot det som beskrevs som den ordning som gällde i riket i övrigt. Riksnormen utgick egentligen från vad som gällde på Själland och i Köpenhamn.

Det fanns en regional identitet, däremot är det svårt att finna några verkliga spår av en identitet som innefattade hela riket. Även under konflikterna mellan Sverige och Danmark är det svårt att finna etniska stereotypiseringar eller försök till etnifiering av konflikter. Några fall finns dock där borgare försöker använda en etnifiering av konflikter, sannolikt för att vinna egna fördelar, men där den danska centralmakten inte svarar på detta försök. Men de redovisade fallen visar dock på att åtminstone några i lokalsamhället upptäckt den potential som kunde ligga i en etnisering av konflikter. En viktig förutsättning för att man skulle ha lyckas i ett sådant företag var sannolikt att den gräns som fanns mellan Sverige och Danmark verkligen blev åtskiljande, "den andre" måste finnas på ett viss avstånd för att de etniska stereotypiseringarna skulle fungera.

Vilka var då konfliktytorna mellan lokalsamhället och centralmakten? De tidiga konflikterna gällde uppenbart lokalsamhällets sätt att hävda en relativ frihet i förhållande till maktens centrum. Konflikterna kring häradstinget och kritiken mot domarnas kompetens antyder ett sådant mönster. I takt med den ökade konkurrensen i Östersjön och framförallt med Sverige ökar också det danska intresset för de blekingska skogsvarorna. Därmed ökar också konflikterna mellan lokalsamhälle och centralmakt, konflikter som rör rätten att nyttja skogens resurser. Konflikterna visar även hur cen-

tralmakten eftersträvar en starkare kontroll och integration av en perifer landsdel, ett drag i detta var homogeniseringen som tog sig uttryck i försöken att standardisera vikt- och måttsystemet med själländska normer som mall. Denna integrationsprocess medförde att staten – centralmakten blev allt mer närvarande i lokalsamhället, något som även medförde att processer satte igång i lokalsamhället där det till synes egalitära eller homogena lokalsamhället krackelerade. Konflikterna antyder att det fanns personer i lokalsamhället med olika relation till rikets makthavare, möjligen visar detta konturerna av en lokal makthierarki. Tydligt blir detta i konflikterna kring den eftertraktade pottaskan. Lokala entreprenörer träder fram och kommer i konflikt med andra invånare som gör anspråk på samma skogsresurs. Konflikten mellan bönder och borgare blir också tydlig i vissa lägen, sannolikt som ett resultat av vad krigen i gränslandet orsakade. Kampen om överlevnad medförde resurskonflikter där böndernas rättigheter ställdes mot borgarnas privilegier. Ett viktigt drag i konflikterna var behovet av kungamakten som reglerare av konflikterna, både bönder och borgare sökte aktivt kungamaktens hjälp.

Med den alltmer ökande militära konkurrensen mellan Sverige och Danmark fick det blekingska gränslandet ytterligare förnyat och intensifierat intresse för makten på Själland. Fästningsbyggena i området var det synliga uttrycket för denna intensifierade konflikt. Detta militära intresse för Blekinge medförde att hela området genomgick en omstrukturering som drabbade alla och där städer lades ned och skapades efter de krav som militären ställde. Processen innebar nya konflikter och förhandlingar mellan lokalsamhälle och centralmakt. Marginaliserade grupper i skogsbygden mellan de båda rikena pressades allt hårdare när centralmakten krävde en tydlig lojalitet mot rikets överhet. Men detta var även en intensifierad integrationsprocess där det blekingska lokalsamhället tvingades till överväganden och ställningstaganden i rikstermer, man var en del av rikets försvar och det handlade inte bara om lokalsamhällets självförsvar. Den ökande integrationsgraden i riket som exemplifieras av jakten på skogsråvaror och militariseringen av gränslandet innebar många konflikter som var relaterade till ett ökat resursuttag i form av skatter och arbetsplikt. Det torde inte vara alltför djärvt att anta att detta innebar en ökad belastning på lokalbefolkningen. Det är något som förtjänar att lyftas fram om man på ett nyanserat sätt vill försöka värdera vad övergången till Sverige innebar.

Blekinges karaktär av gränsland och skogslandskap dominerat av kronobönder, hade sannolikt stor betydelse för integrationsprocessens förlopp. Den ekonomiska struktur som gränslandet var en del av trotsade riksgränserna och band samman de danska kuststäderna med ett svenskt uppland i Småland. Bondehandeln över gränsen och den väg som byggdes från bergsbruken i Småland till Bodekull är ett talande bevis för styrkan i den ekono-

miska strukturen. En ekonomisk ordning satte gränser för hur fast Blekinge kunde integreras i det danska riket, kreditrelationen mellan borgare och bonde utgjorde en värdig motståndare till relationen undersåte – överhet inom riket.

4 Centralmakten, kommissionerna och lokalsamhället

Huvudmaterialet för undersökningen är, som framgått, den skånska kommissionens material från 1669. Kommissioner ingick sedan medeltiden i det system för kontroll av förvaltningen och kontakt med befolkningen, eller delar av den, som stod kungamakten till buds i de nordiska länderna. De tidigmoderna kommissionerna var länge föga använda i forskningen, men under de senare decennierna har de kommit att spela en allt större roll i analysen av den politiska kulturen. Frågan är nu, i vilken grad den skånska kommissionen 1669 skiljde sig från andra kommissioner som berörde Blekinge under 1600-talet, inom såväl det danska som svenska riket. Vilka instruktioner hade kommissionerna och vilka funktioner fyllde de? Tre skånska kommissioner genomfördes mellan åren 1658–1669. De var olika till sin karaktär men det återfinns även frågeställningar som ständigt återkommer i kommissionerna. Den kommission jag valt att undersöka, 1669 års skånska kommission, var ingen isolerad händelse. Centralmakten hade sina skäl att använda kommissioner. Det finns även goda skäl att försöka lyfta fram de tre kommissionerna och se dem som delar i en långsiktig politik i förhållande till de erövrade provinserna. Kommissionernas instruktioner och de tillvägagångssätt som de tre kommissionerna valde visar tillsammans på ett politiskt förhållningssätt och hur man tacklade problemet med införlivande av provinserna. I denna politik fanns inslag som inte primärt var beroende av vilket styre det svenska riket för tillfället hade. Centralt i politiken var hur man betraktade och behandlade de olika stånden.

Forskning om svenska kommissioner

Sven A Nilsson har uppmärksammat 1500- och det tidiga 1600-talets rannsakningar, räfster och kommissionsverksamhet. Nilssons intresse för kommissionerna rör relationen centralmakt – lokalsamhälle och den regionala kontrollens utbyggnad. Kommissionens användbarhet som en kommunikationslänk lyfts fram. Att kommissionerna blev så användbara för olika ändamål ser Nilsson som ett resultat av kommissionernas historia där han förbinder kommissionerna med de tidiga konungaräfsterna. Missförhållanden skulle undersökas och ansvarighet skulle utkrävas. För att detta skulle

vara möjligt krävdes menighetens medverkan. Räfsterna blev också ibland till förhandlingar mellan kungamakt och lokalsamhälle.[1] Den tro på den rättrådiga eller rättskipande överheten som allmogen visade fram var något som kunde fångas upp och användas av överheten. Nilsson beskriver utifrån ett undersökt fall på 1500-talet "allmogens outtröttliga tilltro till överhetens vilja och förmåga att skaffa dem rätt mot adel och fogdar"[2]

Kommissioner och räfster var helt enkelt en gammal och beprövad kommunikationslänk till menigheten. Nilsson pekar på det breda användningsområde som kommissionerna hade, men det som tilldrar sig Nilssons speciella intresse är de administrativa problem som militärstaten ställdes inför när krigen skulle finansieras. Därmed får kommissionernas intresse för skatter och allmogens klagomål över skatter en central position i analysen. Kommissionerna blev ett sätt att ta itu med allmogens klagomål innan de nådde riksdagen men det blev också möjligt att via kommissionerna kontrollera lokala tjänstemän likaväl som landshövdingar. De tidiga kommissionerna under 1600-talet resulterade sannolikt i den nya landshövdingeinstruktion som kom 1635.[3] Fogdarna skulle hållas under uppsikt och landshövdingarna skulle fungera som klagomur. Sven A Nilsson pekar i och för sig på den ömsesidighet mellan allmoge och kungamakt som gör att kommissionerna blir så användbara men det är centralmaktens behov och användning av kommissionerna som tilldrar sig hans intresse. Lokalsamhällets eventuella behov eller användning av kommissionerna får inte samma utrymme.

I avhandlingen *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730* har Marie Lennersand gjort en genomgripande studie av det svenska kommissionsväsendet under enväldet och frihetstiden. Lennersands avhandling undersöker de "rannsakande kommissionerna", kommissioner som hade rannsakande och dömande funktioner. Intresset är inriktat mot statens maktutövning eller mer specificerat den "absoluta statens" förmåga att via sina tjänstemän utöva makt. Kommissioner som skulle kontrollera tjänstemän på lokal och regional nivå ställs därmed i centrum. Lennersands avsikt har varit att belysa "två skilda sätt att på en mer praktisk nivå utöva och legitimera makt: kontroll och kommunikation"[4] Lennersands breda översikt över kommissionsväsendet visar hur omfattande detta kommissionsarbete var. En viktigt aspekt som Lennersand framhåller är hur kommissionerna användes i legitimerande syfte, framförallt i krigstider. Det gällde att få största möjliga stöd bakom

[1] Sven A Nilsson "Statsmaktens närvaro, lokalsamhället och rannsakningskommissionerna under 1500- och 1600-talen" i *De stora krigens tid*, Uppsala 1990. sid. 81–86,
[2] Nilsson 1990. sid. 94.
[3] Nilsson 1990, sid. 95–97.
[4] Lennersand 1999 sid. 13.

beslut i till exempel skattefrågor. Även om Lennersand intresserar sig för den kommunikativa aspekten av kommissionsarbetet så är det den absoluta statens maktutövning som tilldrar sig Lennersands största intresse. Det är relationen stat – tjänsteman som främst blir belyst och det handlar om kontroll. Hur skulle staten kunna utöva sin makt utan lojala och kompetenta tjänstemän? För att uppnå den eftersträvade effektiva maktutövningen via tjänstemännen behövde staten allmogen. Genom kommunikation med allmogen kunde staten sätta press på lokala och regionala tjänstemän. Den kommunikativa aspekt som därmed också framträder i Lennersands analys blir framförallt allmogens förmåga att genom sin relation till staten tjäna dess intressen, allmogen skulle informera staten. Allmogens eventuellt egna bevekelsegrunder för att delta i processen får därmed inte samma plats i undersökningen. Även Marie Lennersand har på samma sätt som Sven A. Nilsson framhävt den stora kontinuiteten i användandet av kommissioner. Men, framhåller Lennersand, under 1600-talet kom kommissionerna att få en förändrad ställning.

De medeltida kommissionerna var en del av systemet, reglerade i lagtexterna. Under 1600-talet däremot fick kommissionerna en specialkaraktär. Med det alltmer enhetliga förvaltningssystemet som växer fram under 1600-talet faller kommissionerna bort ur de nya lagtexterna. Att kommissionerna faller bort ur lagtexterna tar Lennersand som intäkt för att de var av specialkaraktär, det var en extraordinär insats, ett tillfälligt alternativ.[5] Lennersand diskuterar i detta sammanhang kommissionernas dömande funktion och i juridisk mening framstår kommissionerna enligt hennes mening som tillfälliga instanser utanför systemet.

Politiskt och juridiskt kunde kommissionerna vara mer eller mindre användbara beroende på den politiska situationen. Under frihetstiden blev kommissionsverksamheten till ett stridsämne mellan hattar och mössor. Vid denna tid ställdes riksdagen i centrum för beslutsfattandet och därmed blev kommissionernas verksamhet ställd under debatt. Mössorna menade att kommissionerna kom att bli specialdomstolar där istället vanlig lag borde ha tillämpats. Hattarna anklagades för att de alltför lätt tillgrep kommissioner. Mössorna hade i trettio år fördömt dessa specialdomstolar, framhåller Michael Roberts.[6] Här blev kommissionerna ett problem för dem som ville sätta riksdagen och dess lagstiftningsmakt i centrum. Som Lennersand också påpekat var de rannsakande kommissionerna att betrakta som ett ut-

[5] Lennersand 1999 sid. 79. Även Lennersand 94 sid. 99–100; Regleringen i landslagen se Magnus Erikssons landslag Holmbäck&Wessén flock XXXVIII, XXXIX.

[6] Michael Roberts, *Sverige under frihetstiden*, 1719–1772. Falun 1995, sid. 229; I Norge, framhåller Steinar Imsen, att 1600-talets kommissioner gav kungamakten ett försprång i fråga om makt och kontroll, något som blev viktigt i striden kungamakt-riksråd efter Christian IV:s död. Imsen 1994, sid. 143.

tryck för den högsta politiska makten.[7] Kommissionerna gick väl att förena med majestätsrättigheterna så som de uppfattades av försvararna av en stark kungamakt. Däremot kunde detta bestridas av motståndarna till den starka kungamakten. Det problem som började framträda under 1600-talet och som enligt min mening blev tydligt under frihetstiden var att det fanns olika politiska och kommunikativa arenor som kunde aktualiseras vid olika tidpunkter och utifrån olika politiska utgångspunkter. I detta sammanhang kunde kommissioner vara ett viktigt verktyg. Riksdagen var inte den alenarådande institutionen och inte heller det vanliga rättsväsendet även om det alltmer fick sin fasta form under 1600-talet.

Den tidsavgränsning, 1680–1730, som Lennersand valt innebär att skånska kommissionen 1669–70 faller utanför hennes undersökning. Det innebär även att Sverige får en geografisk utsträckning som utesluter de från Danmark erövrade provinserna, inga kommissioner genomfördes i dessa provinser inom den period som hon undersökt. Däremot inbegrips kommissionsarbetet i Finland och Baltikum.

Ingvar Andersson framhåller att de kommissioner som sändes till Skåne efter att provinserna erövrats från Danmark tillkom i ett inrikespolitiskt läge där förmyndarregeringen hade ambitionen att komma till rätta med en rad missförhållanden. Medlen för detta var lokala räfster, granskning av tjänsteutövningen på central nivå och kommissioner till olika delar av landet. Ordning och sparsamhet kan sägas vara ledorden i detta program. En del kommissioner planerades men genomfördes aldrig som en grupp rådskommissioner år 1667, en kommission till Livland 1664, kommissioner till Västmanland, Dalarna, Närke, Värmland, Väster- och Österbotten. Men några kommissioner genomfördes: Skåne 1662 och 1669, 1663 års kommission till Pommern, rannsakningen i Uppsala 1665 och kommissionen om mantalskrivning i Uppsala år 1666. En tradition utvecklades, menar Ingvar Andersson, som sedan fullföljdes av den karolinska räfstepolitiken.[8] Detta mönster av kommissioner och insatser för "ordning" förtjänar att lyftas fram. Olika delar av riket, den svenska konglomeratstaten, fungerade på varierande sätt vad det gäller förvaltning och kontroll. På centralnivå hade man inte överblick eller kontroll över inkomster, rättsordning och förvaltning. Detta var problem som härrörde ur lokalsamhällenas olika integrationsgrad i riket där historia och sedvänjor påverkade förhållandet till rikets centrum. Det var svårhanterliga frågor, riksdagarna fyllde en funktion i detta och rättsinstanserna en annan. Men med kommissionerna kunde centralmakten nå ned i lokalsamhället på ett annat sätt.

[7] Lennersand 1999 sid. 12.

[8] Andersson 1940, Kompletteringar till inledningen i del I sid. XIV samt Inledning sid. LVIII. Anderssons analys bygger på Georg Wittrock, *Karl XI:s förmyndares finanspolitik, från Blå boken till franska förbundet 1668–1672* Del I-II, Uppsala 1917.

En forskning som ligger nära kommissionsforskningen är Pär Frohnerts undersökning av förhållandet mellan lokal och central förvaltning i *Kronans Skatter och Bondens Bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*. Frohnerts avhandling koncentrerar sig på den lokala förvaltningen och dess olika tjänstemän och hur förhållandet mellan lokal och central förvaltning gestaltade sig under perioden. Källmaterialet utgörs framförallt av justitiekanslerns inspektionsresor Justitieresor kan betraktas som en fortsättning på traditionen med kommissioner. Det problem Frohnert belyser är detsamma som det som kommissionerna hade att brottas med. Hur skulle centralmakten kontrollera och effektivisera lokalförvaltningen och hur skaffade man sig pålitlig information om hur förvaltningen i praktiken fungerade? Forskningen om 1600-talets kommissioner och Pär Frohnerts forskning visar tillsammans hur den svenska centralmakten under lång tid brottades med problemet att centralisera och effektivisera en förvaltning på central nivå och där det lokala, regionala och partikularistiska successivt får träda tillbaka. Förhandling och interaktion framstår som viktiga nyckelord i det möte mellan bönder och centralmakt som Frohnert visar fram. Både Frohnert och Lennersand har betonat den rättsliga sidan av detta kontrollarbete. Brister i rättssystemet och rättsutövningen ledde till ingripande av centralmakten.

Forskning om kommissioner i Danmark

J Boisen Schmidt har i "Kommissionerne i rådstuen for slottet 1690–1705" visat på kommissionernas omfattning och användning i Danmark med betoning på perioden efter enväldet. Tomas Munck har i *The peasantry and the early absolute monarchy in Denmark 1660–1708* använt sig av kommissionerna för att bland annat undersöka relationen mellan den tidigmoderna absoluta kungamakten och undersåtarna. Tomas Muncks intresse rör framför allt den administrativa användningen av kommissionerna.[9] Claus Bjørn har i *Bonde herremand konge. Bonde i 1700-tallets Danmark* lyft fram böndernas föreställningsvärld där den rättfärdiga kungen intog en central position. Det gällde att framvisa hur kungamakten var böndernas beskyddare. I olika konflikter sökte ofta bönderna få till stånd kungliga kommissioner eller andra direktkontakter eftersom de såg kungen som "mer rättfärdig" än representanterna för lokalförvaltningen, exempelvis misstrodde bönderna ofta amtmannen. Misstron mot lokala ämbetsmän visade sig även i att bönderna gärna själva ville se de förordningar som utfärdats av kungen, emedan "de

[9] J Boisen Schmidt, "Kommissionerne i rådstuen for slottet 1690-1705" i Dansk Historisk Tidskrift, räcke II, vol. VI, 1960-62; Tomas Munck har i *The peasantry and the early absolute monarchy in Denmark 1660–1708*. København 1979.

store" kunde ha förvanskat dessa. Tilltron till en rättfärdig kung bygger, menar Claus Bjørn, på förutsättningen att rättrådigheten sällan eller aldrig prövades. Rättrådigheten existerade som en förhoppning.[10] Danska och svenska bönder rörde sig i detta fall inom samma föreställningsvärld. En god kristen ordning förutsatte en rättskipande kung.

Förhållandena i det danska Norge skiljer sig från de danska öarna. Här dominerade inte adeln. Kommissionerna kom att mer sysselsätta sig med att ordna den lokala administrationen. Steinar Imsen har i "Norske ad hoc-kommisjoner i förvaltning og politikk under Christian IV" visat hur kommissionerna dels användes för att öka kunskapen om det norska området och dels användes för att integrera Norge i den danska monarkin. Imsen menar att kommissionerna var en viktig del i utvecklandet av en dansk absolut kungamakt.[11] Steinar Imsen framhåller, när det gäller 1600-talets norska kommissioner, att de visade kungens och kansliets kontrollambitioner. Det var tjänstemännens ämbetsutövning som skulle kontrolleras, ofta hade kontrollen tillkommit på grund av allmogens klagomål eller på grund av suppliker från norska tjänsteinstanser. Resultatet av kommissionerna borde ha varit att de norska länsherrarnas auktoritet undergrävdes och att centralmyndighetens styrningskompetens stärktes. Även styrkeförhållandet mellan rådet och kungen bör ha vägt över till kungens fördel. Efter att flera av kommissionerna genomförts under första delen av 1600-talet, kommer också Christian IV:s administrativa reformer 1632. Samtidigt bör undersåtarnas rättssäkerhet ha ökat, framhåller Imsen. Den starka rättsvärnande kungamakten exponerades för norrmännen, vilket band samman den gemensamma monarkin och underbyggde en politisk stabilitet som varade fram till 1814: "den funksjonalitet kongemakt-bondesamfunn som hadde kjennetegnet det gammelnorske kongedømmet under Sverreættens konger ble gjenopprettet i Christian IV:s tid – ikke minst takket være kommisjonsvesendet."[12]

Kommissionernas dömande funktion har undersökts av Gudmund Sandvik i *Dømande komisjonar i Norge. Ein retthistorisk studie* och i "Kvifor oppsto kommisjonane under Kristian Kvart." har Sandvik understrukit kommissionernas legala plats i systemet, de har använts från ovan men samtidigt finns det exempel från Norge där kommissionerna kommer till stånd på initiativ underifrån.[13] Harald Gustafsson har i *Mellan kung och allmoge* –

[10] Bjørn sid. 59-66.
[11] Steinar Imsen, "Norske ad hoc-kommisjoner i förvaltning og politikk under Christian IV" i *Hamerspur, Festskrift til Lars Hamre*, red. G Sandvik & S Imsen, Oslo 1982.
[12] Imsen 1982 sid. 142.
[13] Gudmund Sandvik, *Dømande komisjonar i Norge. Ein rettshistorisk studie*, Oslo 1974: "Kvifor oppsto kommisjonane under Kristian Kvart", i Norske historiker i udvalg VII, *Studier i norsk historie 1537- ca 1800: Lyderiket 1537–1660*, red S Imsen & S Supphellen, Oslo Bergen Tromsö 1981.

ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island visat hur en kommission arbetade med olika klagomål på Island i slutet av 1700-talet.[14] En översikt över hur kommissionerna användes i hela Norden under 1600- och 1700-talet antyder ett intressant gemensamt mönster för hur kommunikationen eller interaktionen mellan undersåte och överhet gick till under tidigmodern tid. Här finns uppenbarligen drag av en gemensam politisk kultur.

Harald Nissen har i *Bondemotstand og statsmodernisering, Bjelkekommisjonen i Trondheim len 1632,* gjort en undersökning av Norges mest omfattande kommission. Nissen framhåller som titeln antyder att böndernas klagomål och motstånd mot skatter var ett svar på centralmaktens ökade ambitioner med åtföljande kontroll över lokalsamhället. Det var ett sätt för kommissionen att få information direkt från bönderna utan att lokala tjänstemän filtrerade materialet.[15] Den tidigmoderna statens problem med att skaffa vederhäftig information och därmed balansera de lokala tjänstemännens uppgifter har även uppmärksammats av Steinar Supphelleen i "Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særlig først på 1700-tallet." Det aktiva supplikskrivandet framstår som institutionaliserat och reglerat. Centralmakten var noga med att säkerställa undersåtarnas möjlighet att klaga eftersom det kunde användas i maktutövning och kontroll.[16] Michael Bregnsbo har påpekat hur rätten att skriva suppliker var förbunden med en föreställning om den rättskipande kungen, den som gav skydd och fred, änkornas och de fattigas beskyddare. En kunglig roll som även var fastlagd i Jysk Lov. Supplikskrivandet var närmast en institutionalisering av en sådan hållning, menar Bregnsbo. Supplikskrivandet inom det danska riket fick möjligen också en vidare funktion i och med att man inte hade riksdagar som kanaliserade en del konflikter och klagomål.[17] Men supplikinstitutionen och kommissionsväsendet var förankrad i samma föreställningsvärld med en bestämd relation mellan undersåte och kung.

Marie Lennersand har framhållit en del likheter och skillnader mellan danska och svenska kommissioner. Ett grundläggande drag i både Danmark och Sverige är den ideologiska ram som kommissionerna verkade

[14] Harald Gustafsson Mellan kung och allmoge – ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island, Stockholm 1995 sid. 74–75.

[15] Harald Nissen, *Bondemotstand og statsmodernisering, Bjelkekommisjonen i Trondheim len 1632*, Hovedoppgave i historie, Historisk institut NTNU, Trondheim 1996

[16] Steinar Supphellen, "Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særlig først på 1700-tallet", NHT 2/78. Se även Øystein Rians diskussion om det ideologiska försvaret för klagorätten: "Den stolte norske bonden. Myter og realiteter i *Lokalsamfunn og Øvrighet i Norden ca. 1550–1750*, red Harald Winge Oslo 1992, sid.134–136.

[17] Michael Bregnsbo, *Folk skrivwer till kongen, Supplikerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*, København 1997, sid 18, 84, 27-30.

inom. Kungen var allmogens beskyddare och rättvisans yttersta försvarare. Dock menar Lennersand att detta ideologiska moment utnyttjades mer medvetet av den svenska kungamakten. Att använda kommissionerna för att få kunskap om lokala förhållanden och att låta kommissionerna fylla en legitimerande funktion var likaledes drag som var gemensamma i de båda rikena. Men även här menar Lennersand att kommissionerna i Sverige användes på ett mer medvetet sätt. De danska kommissionerna var många fram till 1640-talet. Det handlade om den danska centralmaktens behov av att skärpa kontrollen över sina områden som till exempel Norge. Här fyllde kommissionerna ett tomrum i och med att den danska administrationen var dåligt utbyggd. Efter 1640-talet utvecklades den lokala förvaltningen i Norge och behovet av kommissioner minskade. I Sverige gick utvecklingen i en annan riktning. Trots de administrativa reformerna på 1630-talet ökade sedan antalet kommissioner i Sverige. Förklaringen till detta finner Lennersand i att de svenska kommissionerna inte enbart hade till uppgift att fylla ett förvaltningsmässigt tomrum utan att de även hade framträdande legitimerande och ideologiska funktioner. En annan orsak som Lennersand lyfter fram och som förklarar skillnaderna mellan danska respektive svenska kommissioner var att den danska kungamakten hade svårt att använda kommissioner i de adelsdominerade områdena av riket, kommissionerna kunde åsidosätta adelsmännens privilegier.[18]

Den konfrontation som kommissionerna skulle kunna åstadkomma mellan adel och kungamakt var en realitet. Frågan är dock om inte Lennersands distinktion mellan svenskt och danskt är något hårddragen? Borde inte även en svensk adel i exempelvis mälarlandskapen ha haft samma anledning att motarbeta alltför närgångna kommissioner som sina danska ståndsbröder? Det finns en fara i att alltför stereotypa bilder av det danska adelsväldet med betoning på den starka adelsnärvaron konfronteras med en svensk bild av adeln där denna blir alltför frånvarande och de självägande bönderna istället tonar fram. En slutsats som ligger nära till hands utifrån Lennersands jämförelse över hur kommissionerna användes i perioderna 1680–1690 och 1719–1730 är att kommissionerna kunde användas på många olika sätt och tjäna olika syften. Flera av de kommissioner som Lennersand undersökt rör sig i områden som skulle kunna karakteriseras som områden med relativt låg andel adel. En slutsats skulle därmed vara att man sannolikt kan se en skillnad mellan hur kommissioner kunde verka i adelsdominerade områden och hur de kunde verka i områden med svag adelsnärvaro. Karakteriseringen i dansk och svenskt skjuts därmed i bakgrunden, i båda länderna fanns det regioner med starka inslag av adel. Ytterligare en variabel för att undersöka skillnader och likheter skulle kunna var att skilja på kommissio-

[18] Lennersand 1999 sid. 302-306.

ner i rikenas kärnområden och i dess periferier. Steinar Imsens diskussion om hur kommissionerna användes i Norge skulle kunna ge stöd för en sådan slutsats. Det integrativa draget i kommissionsarbetet antyds exempelvis av Imsen. Det är möjligt att adeln inte kunde styra och påverka invånarnas skrivande till kungen lika effektivt i periferier med svag adlig kontroll. Bregnsbo talar när det gäller 1700-talets supplikskrivande om ett feodalt mellanled mellan staten och undersåtarna som exempelvis inte fanns i Norge.[19] De skillnader som Lennersand tycker sig finna mellan danska och svenska kommissioner skulle kunna vara resultatet av om kommissionerna rörde sig i rikenas kärnområden eller i dess periferier. Det tidiga danska 1600-talets kommissionsverksamhet framstår därmed som klart åtskilt från det svenska enväldets kommissioner på 1680-talet fast av andra orsaker än dem Lennersand lyfter fram. Det skulle kunna handla om förändringar längs tidsaxeln under en pågående integrationsprocess.

I det danska Blekinge var kronobönderna den dominerande bondekategorin, något som hade betydelse för kommunikationen med kungen på Själland. Bönderna kommunicerade med sin rätta herre när de skrev till kungs. Till Blekinge sändes även kommissioner under 1500- och 1600-talen vilket framgått av föregående kapitel. Ofta var de av den ad-hoc karaktär som Imsen hävdar för flera av kommissionerna till Norge. De omtalade kommissionerna har inte efterlämnat några digra arkiv, den kunskap vi får om dem är från omnämnanden i brev. Källmaterialet är med andra ord skört. I åtminstone ett fall får vi så mycket kunskap om en kommission att vi kan dra några slutsatser om kommissionernas användningsområde. Bland annat verkar denna kommission även ha använts för att kontrollera länsinnehavaren på Lyckå slott, eller sätta press på honom. På detta sätt blev möjligen kommissionerna i Danmark ett sätt att ta sig förbi länsherrarna i provinserna och via lokalsamhället även nå kunskap om olika förhållanden. Man behövde inte förlita sig enbart på länsinnehavarens uppgifter. Kommissionen liknar möjligen mer den form av kontakt och förhandling som kungamakten sökte hos "menigheterna" i slutet av 1400- och början av 1500-talen.[20] Det finns med andra ord ett medeltida drag i kommunikationen.

Kommissionerna var en del i ett politiskt system, men också delar av ett förvaltnings- och rättssystem som utvecklats under lång tid och där det fanns olika kanaler för kommunikation och påverkan. De institutionella formerna som herredagar, prästmöten, riksdagar var något mer formella arenor, men de var inte de enda under tidigmodern tid. Stein Rokkan har i en form av fasmodell beskrivit hur befolkningarna under perioden 1648–1815 alltmer kommer i direktkontakt med den centrala eliten via olika kana-

[19] Bregnsbo 1997 sid. 52; Se även Gustafsson 1995 sid. 74 om ämbetsmännens kontroll över supplikskrivandet.
[20] Gustafsson 2000 sid. 43-44.

ler. Rokkan talar om aktivt deltagande i det politiska systemet samt att känslan av identitet med det politiska systemet ökar under perioden.[21] En följd av detta bör ha varit att interaktionen antar alltmer reglerade och institutionella former. Något som även påverkade kommissionsverksamheten. De skillnader som går att få fram mellan danska och svenska kommissioner bör kanske snarare analyseras som förändringar längs tidsaxeln.

Tre skånska kommissioner

Under en relativt kort period åren 1658 – 1670 kom tre kommissioner att arbeta med införlivandet av de erövrade provinserna i det svenska riket. De tre skånska kommissionerna kom att arbeta på helt olika sätt. Deras uppgifter preciserades något olika, och framförallt omfånget av deras arbetsuppgifter varierade. Men det fanns även starka gemensamma drag.

1658 års skånska kommission

Det material som denna kommission efterlämnat och som beskriver kommissionens verksamhet är ringa: Kommissionens instruktion är utfärdad den 15 mars, kommissionens rapport är underskriven 23 april 1658. I detta arkiv finns även bevarat trohetseder från bönderna.[22] Kommissionen kom bland annat att bestå av generalguvernören Corfitz Ulfeldt och Johan Gyllenstierna. Både Gyllenstierna och Ulfeldt lämnade dock kommissionen. Under en kort tid deltog Erik Sparre. Christer Bonde tillkom istället för Ulfeldt. För att vara kommissionen behjälplig utsågs Gustav Taubenfeldt och Magnus Durell, den senare hade vistats i Danmark under många år. I ett bimemorial får kommissionen mer preciserade uppgifter som rör militära förhållanden och hur kontakten med krigskollegium skall hanteras.[23] Bevarad finns även den kungliga resolution som utfärdades den 21 maj

[21] Rokkan 1997, sid. 572-573.
[22] Äk. nr. 625 RA. Kommissionens instruktion och Kungl. Maj:ts resolution finns tryckt i Martin Weibull, *Samlingar utgivna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening*, del I 1874, sid.13–34.
[23] Weibull 1874 sid. 34.

1658 med anledning av kommissionens arbete.[24] Men kommissionens arbete var inte slutfört med detta. På flera ställen i den kungliga resolutionen hänvisades till att man behövde mer information och Christer Bonde skulle resa runt i provinserna och skaffa ytterligare underrättelser. Så långt hade de administrativa och militära frågorna dominerat, men när Christer Bonde utsågs till kommissarie var det främst de ekonomiska frågorna kring handel och tullar som fick ytterligare belysning, vilket framgår av dennes instruktion som utfärdades 30 maj 1658.[25] Bonde skickar sedan den 19 augusti samma år in en berättelse om sina iakttagelser i provinserna.[26]

De problemområden som kommissionen och Kungl. Maj:t framförallt diskuterade kan formuleras i några punkter. Flera av frågorna återkom sedan som problemområden både i 1662 års och i 1669 års kommissioner:

- *Administrationen av de erövrade provinserna.* Frågor som rörde inrättandet av Generalguvernementet, löner och tjänstetillsättningar. Skolor och gymnasier och framförallt inrättandet av ett gymnasium i Lund återkom i diskussionerna. Frågor som angränsade till detta var städernas administration och tillsättning av präster. I de sistnämnda frågorna återkom en diskussion om huruvida man skulle tillsätta

[24] Denna resolution finns tryckt i Martin Weibull, *Samlingar utgivna för de Skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* I 1874, sid. 21, Punkt: 1 Underrättelse skall tagas om sedvanor och hur detta förhåller sig till Sveriges fundamentallagar samt hur detta kan "adoptera", 2 Om uteblivna eder och hyllningar från Bornholm, 3 Adeln privilegiefrågor, 4 Adelns hand- och halsrätt samt gårdsrätter och tullfriheter, 5 Adel som har gods men ej svära ed till Kungl Maj:t och villkoren för denna adel, 6 Underrättelse om vilka adelsmän som ställer sig under Kungl. Maj:t. 7 Medel och löner till Generalguvernementet, 8 Justitieväsendet för städerna och vilka som undandras Landstinget till förmån för appellation till Göta Hovrätt, 9 Underrättelse om landens och inkomster, 10 Angående inrättande av militärväsendet, 11 Adelns rusttjänst, 12 Regler för utskrivning, 13 Båtsmanshållet, 14 Om underslev i tullen, 15 Stapelstadsrättigheterna, 16 Om lilla tullen och Accisen. 17 Om magistraterna och borgmästare som skall besättas med svenska män, 18 Prästernas situation, inga främmande skall tillsättas, 19 Akademier och gymnasium, 20 Andligas inkomster vid arbete på skolor och gymnasier, 21 Brobyggningens finansiering i Helsingborg, 22 Hur Stora sjötullen skall beräknas, 23 Postväsendet, generalguvernörens och kommissariernas underhåll och traktamenten.

[25] Wägner 1886 sid. 35. Punkt: 1 Allmän inledning om der rapport man vill ha om tillståndet i provinserna, 2 Förhållandet mellan städerna Varberg, Halmstad och Göteborg, 3 Halmstad och tullarnas inrättande, 4 Helsingborg, Landskrona och Malmö om städernas uppkomst, 5 Helsingborg och bropenning – tullar, 6 Landskrona skall staden utvidgas, 7 Seglationsfriheter och införandet av 1654 års tulltaxa, 8 Lilla tullen och accisen, 9 Om underslev i tullarna, 10 Information om klipphamnarna t ex om vilka som äger dessa samt Ystads hamn, 11 Kan oxhandeln ske via städerna, 12 Bodekulls möjlighet att bli hamnstad samt övriga blekingestäders tillstånd, 13 Pottaskan och skogsskövlingen, 14 Söder Möre och skogarnas tillstånd, 15 Kalmar stads tillstånd, 16 Bondes underhåll och traktamente.

[26] Brev Bonde till kungen 19 aug. 1658, Tham *Samlingar rörande skandinaviens historia*, del II.

"svenska män." När det gäller prästillsättningen markerar Kungl. Maj:t att generalguvernören var den som slutligen tillsatte prästen.[27] Hur borgmästare skulle tillsättas var ett problem. Frågan diskuterades i taktiska termer, man ville styra tillsättningarna. Ett argument var att magistraterna utarmade borgerskapet i städerna. Den väg som anvisades var att borgmästarna skulle få sin lön från först Kungl. Maj:t och sedan från lilla tullen.[28]

- *Militära frågor.* Här diskuterades de regler som gällt för utskrivningar under dansk tid. Adelns privilegier och vilka grupper som varit undantagna utskrivningar var andra viktiga frågor. Flera av frågorna rörde adelsfrågor som ex. rusttjänsten.
- *Skatter, inkomster och tullar.* Kommissionen hade till uppgift att kartlägga vilka inkomster som provinserna kunde ge. Undersökningen gällde även vilka regler och sedvänjor som fanns inom detta område. Tullfrågorna återkom, men framförallt är det i Kungl. Maj:ts resolution punkt 14 som tullfrågan lyfts fram som ett kungligt regale i motsatsställning till adelns privilegier på fri handel i klipphamnarna.
- *Justitieväsendet.* Roskildefredens paragraf om att få bliva vid gammal rätt och sedvana poängterades i instruktionen vid två tillfällen. Kommissionens kommentar var att denna ordning borde gälla i begynnelsen. Sedan framhålls åter i Kungl. Maj:ts resolution att Roskildefredens paragraf gäller. Undantag gjordes dock för ett antal städer som istället för att appellera till Landstinget skulle gå direkt till Göta hovrätt i Jönköping. Något som kommissionen menade var en sådan fördel att även andra städer kunde förmås att anta den nya ordningen.[29]

---

[27] Exempel på diskussionen om "svenska män" se Instr. punkt 16 ang. skolmästare, präster, kommissionens resolutionen punkt 15 ang. "infödda" borgmästare, Generalguvernörens tillsättning av präst se kommissionens resolution punkt 16, borgmästarna punkt 17 Kungl. Maj:ts resolution, prästerna i skolorna punkt 18. Frågan om generalguvernörens kontroll över prästerna hade diskuterats tidigare för Halland se Rosén 1959 sid. 66.

[28] Kommissionens rapport punkt 15. Tanken var ursprungligen att införa "presidente chargen" som det uttrycks i Kungl. Maj:ts resolution punkt 17, ordningen skulle vara som i andra svenska städer.

[29] Hänvisningar till Roskildefredens paragraf se Instruktionen punkt 6 Weibull 1874 sid. 13. Kungl Maj:ts resolution punkt 1, 8 sid. 21, Kommissionens resolution Äk nr 625 RA punkt 6. De städer som skulle undandras Landstinget: Instruktionen punkt 6: Landskrona, Helsingborg, Kristianstad, Bodekull och Malmö, se även kommissionens rapport punkt 6 och Kungl. resolution punkt 8 där även Halmstads ställning diskuteras, i detta dokument hålls frågan mer öppen hur man skall förfara i denna fråga.

- *Adelns ställning i Skåne.* Detta var den fråga som upptog störst utrymme, i flera av punkterna ovan återkom adelns inställning och privilegier. Grundtonen i centralmaktens attityd mot adeln var i huvudsak avvaktande. Man gav adeln tid att tänka över om man skulle välja en separat lösning i någon form eller om man skulle välja inkorporering. Men det fanns även markeringar eller press för att försöka övertala adeln att välja inkorporering. Detta genom att till exempel påvisa vilka fördelar som var knutna till en inkorporering i den svenska adeln.[30]

En genomgående linje i kommissionsmaterialet och den kungliga resolutionen var en vilja att ordna förhållandena i de erövrade provinserna efter den ordning som rådde i övriga riket. Detta resonemang återkommer när man diskuterar militära utskrivningar, skolor, prästtillsättningar och tullordningar. Det handlar om att kunna kontrollera områdena bättre. Men frågan är om denna eftersträvade ordning fanns i övriga Sverige. Kontrollen över städerna och magistraterna var ett tydligt drag i den svenska köpstadsstadgan år 1619, men stadgan blev inte till rikslagstiftning och centralmakten fick göra en rad eftergifter inför protesterande borgerskap.[31] På några ställen återkommer uppfattningen att svenska män skall insättas på olika poster. Frågan är vilka det var som drev denna linje? På riksdagen 1660 där Kungl. Maj:t kan sägas förhandla med de svenska ständerna om inkorporeringen av provinserna var det adeln som drev en sådan linje. Svenskar skulle insättas som ämbetsmän och officerare. Knud Fabricus omtalar detta som den "nationale Pust" som gick genom den svenska adeln.[32] Men skälet till detta var knappast omsorgen om den svenska nationen, snarare handlade det om att värna de egna karriärvägarna och slippa konkurrens. Icke desto mindre visar det på hur något som skulle kunna liknas vid en nationell retorik sprids i vissa grupper.

Det är uppenbart att adelns privilegier var det stora problemet och den stöttesten som verkade hindrade när det gällde att inkorporera de erövrade områdena. Jerker Rosén påpekar att detta problem blev "konstitutiv" för hela den följande perioden.[33] Rosén lyfter fram några avgörande privilegiefrågor där den danska adeln hade fördelar jämfört med den svenska, fördelar som sedan kom att bli föremål för motsättningar och förhandlingar.

[30] Kungl. Maj:ts resolution, Weibull 1874, sid. 21, punkt 3, 5. Punkt 5 kan betraktas som en försiktig press på adeln om man valde att som dansk adelsman ha gods i Skåne.
[31] Se diskussionen om 1619 års stadga i Foke Lindberg, "1619 års stadga om städernas administration." Svenska stadsförbundets tidskrift 1937; Sixten Humle "Stadgan om städernas administration. En undersökning på 1600talet i promulgationsfrågan," Historisk Tidskrift 1968; Ericsson 1988 sid. 95–97.
[32] Fabricius 1906 del II sid. 23.
[33] Rosén 1944 sid. 19.

- Den danska adeln hade haft sina privilegier bekräftade i handfästningar med kungarna. Privilegierna var vagt formulerade och kodifierade oftast handlade det om redan tillämpade privilegier. Genom privilegiernas vaga form hade de kunnat expandera. De svenska privilegierna var fixerade i urkunder.
- Juridiskt hade den danska adeln ett större utrymme. Hands- och halsrätten innebar exekutionsrätt i livssaker. Därtill kom rätten att uppta böter. Till detta kom den danska adelns gårdsrätt över sina tjänare.
- Den kanske viktigaste fördelen för dansk adel rörde beskattningssystemet. Den danska definitionen av veckodagshemman innebar att alla frälsebönder i den socken där sätesgården låg räknades som veckodagsbönder. Dessutom hade den danska adeln börjat utsträcka detta privilegium så att även utsockne frälsebönder fick göra dagsverken på godset. Den svenska motsvarigheten, rå- och rörshemman innebar att endast den by där sätesgården låg räknades. En förändring på denna punkt skulle innebära nya förutsättningar vad det gällde godsens möjlighet att rekrytera arbetskraft.
- Adelns tullfrihet var i Danmark knuten till egen avel och eget husbehov. Den svenska adeln hade avstått en liknande tullfrihet mot skattelindring.
- Införandet av svensk lag och kyrkoordning skulle beröra adelns judiciella privilegier. Bland annat skulle patronatsrätten kunna komma att inskränkas. Patronatsrätten innebar rätt att tillsätta präst och att disponera socknarnas krono- och kyrkotionden. I Sverige innebar patronatsrätten endast rätt att tillsätta präst. I Sverige följde patronatsrätten automatiskt med säteribebyggelsen. I Danmark gällde det att kunna bevisa att patronatsrätten innehafts sedan urminnes tider eller att man förvärvat den genom köp, donation eller byte. Detta innebar att en del patronatsrätter skulle kunna ifrågasättas av den svenska centralmakten.[34]

Det fanns med andra ord flera möjliga konfliktkällor och det gällde för den svenska centralmakten att gå varsamt fram, vilket markeras av hur man diskuterar stämningarna i provinserna. Tydligast framträder detta när kommissionärerna vill gå varsamt fram med införandet av lilla tullen. Lilla tullen rörde den danska adelns fria handel med oxar, även klipphamnar (även omnämnda som bondehamnar) och stapelstadsrätten sammanhängde med

[34] Rosén 1944 sid. 21–32, Rosén 1959 sid. 7–14.

oxhandeln. Med tanke på hur upptagen den svenska centralmakten var av adelsfrågorna bör nog frågan ställas om inte detta intresse för "gemyterna" i provinserna först och främst handlade om adelns humör och huruvida adeln kunde påverka den politiska situationen i provinserna?[35] Det framgår även att handelsfrågor och andra adelsprivilegier var något som muntligen diskuterades med adeln under fredsförhandlingarna i Roskilde[36]. Adelns försvar för sina privilegier kom till uttryck i fredsfördragets paragraf om att få bli vid gammal rätt och sedvana, en paragraf som i första hand syftade på adelns privilegier, enligt Inger Dübeck. Det svenska motdraget eller begränsningen av paragrafen var formuleringen att rättigheter från den danska tiden inte fick strida mot fundamentallagarna.[37] Under åren mellan 1658 och 1662 finns flera exempel på hur upptagen den svenska centralmakten var av att försöka hantera adelsfrågorna och den skånska adelns ställning. Bland annat gjorde Magnus Durell en utredning om vilka politiska och ekonomiska konsekvenser den skånska adelns ställning och privilegier hade för Sverige. Fabricius menar att Durells tankar var rätt likartade dem som Fredrik III uttryckte när det gällde adelns position i Danmark.[38] I Danmark föll adelsväldet 1660. I Skåne kom *Adelsvældens sidste dage* att förläggas något längre fram, kanske var dess slutpunkt skånska kriget eller i och med riksdagarna 1664 eller 1668 då bönderna kom att utgöra en politisk kraft utanför adelns kontroll.[39]

Inger Dübeck framhäver att det är "tidens statsrättsliga idéer" i form av furstens överhöghetsrätt som svenskarna förespråkar under fredsförhandlingarna. Sedvanerätten får vika för juridiska uppfattningar där furstens överhöghet ställs i centrum. Fursten skulle endast vara bunden av "fundamentallagarna." Till den svenska uppfattningen om vilka fundamentallagarna var hörde rätten att införa svenskt skatte- och finanssystem i de erövrade provinserna. Domstolsväsendet kunde organiseras efter svenska principer även om den danska lagen låg till grund för domstolarna. Äldre rättsordningar kunde sättas ur spel om rikets säkerhet så krävde och rättstomma områden kunde utfyllas av fursten. Den översta rättsinstansen knöts till territorialmakten, fursten var territorialherre och därmed innehavare av den högsta dömande makten. Alla andra dömande undersinstanser var underordnade och utgick från furstens överhöghet. Därmed förvisades

[35] Exempel som visar på dessa taktiska hänsyn: Instruktionen punkt 14, Kungl. Maj:ts resolution punkt 1, 16, Kommissionens resolution punkt 14.
[36] Kungl. Maj:ts resolution punkt 4, Weibull 1874 sid. 21.
[37] Dübeck 1987 sid. 20. Jerker Rosén antyder att adel och borgare är de som driver frågan om att "bliva vid sina privilegier" men att man talar om alla ståndsrätt d.v.s. man använder sig av bönderna, Rosén 1959 sid. 78–79.
[38] Fabricius 1906 del II sid. 30–31.
[39] J A Fredericia, *Adelsvældens sidste dage, Danmarks Historie fra Christian IV:s Død til Enevældets Indførelse (1648–1660)* København 1894.

adliga jordägare, som fortfarande hade en viss dömande makt, alltmer till den privaträttsliga sfären.[40]

Dübecks analys bygger på fredstraktaten 1645, 1658 och 1660. Därmed framträder de statsrättsliga dragen tydligare. Om man väljer att betrakta kommissionen 1658 och dess förhållande till fredsfördraget 1658 ser man hur principerna om fundamentallagar och sedvanerätt återkommer i kommissionens överväganden. Men intrycket är att man här år 1658 stod inför problem där man ännu inte hade någon definitiv lösning. Det var fortfarande ett förhandlingsläge där adeln hade möjlighet att agera. Enväldets införande i Danmark 1660 förändrade förutsättningarna, valmöjligheterna för den skånska adeln minskade. Det karolinska enväldets införande i Sverige gav sedan helt nya möjligheter för den svenska centralmakten att hävda principerna om majestätsrättigheter.[41]

Den första kommissionens olika förslag löste inte alla frågor rörande de erövrade provinserna. Besvär och klagomål åtföljde 1658 års skånska kommission. Vid riksdagen 1660 lovades undersåtarna i det skånska guvernementet en kommission som skulle "bringa bemälte guvernement uti ett ordentligt skick och betaga, slätta och avhjälpa de klagomål, besvär och oredor, som bekvämare genom en extra ordinarie kommission än genom generalguvernören allena synes kunna botas och remedieras"[42] Till detta kom de ekonomiska problem som statsmakten uppmärksammat. Från och med 1661 kom budgeten för Generalguvernementet att underställas Kammarkollegium för första gången, ett utkast för detta års stat skulle sändas till Stockholm. Därmed knöts guvernementet fastare till Sverige. Den finansiella frågan kom att lyftas fram. Både generalguvernör Stenbock och kamrer Johan Forsman hade påpekat generalguvernementets svåra finansiella läge, Forsman hade påtalat att det skånska generalguvernementet inte betalade sina egna kostnader varför en omorganisation måste göras. Provinsen skulle: "av deras egna medel bestå och subsisitera", och generalguvernör Stenbock ville sammankalla ständerna i Skåne för att utverka medel för detta ändamål.[43]

1662 års skånska kommission

Det källmaterial som bevarats från kommissionen 1662 är propositionen till Ständerna och ständernas svar, de enskilda ståndens besvär samt kommissionens svar, det dokument som sammanfattar besluten, den så kallade

[40] Dübeck sid. 30.
[41] Översiktligt om majestätsrättigheterna se Dübeck sid. 27-29.
[42] Wägner 1886 sid. 11.
[43] Wittrock 1917 sid 70f; Fabricius del II sid. 26-28.

Malmö recess. Detta dokument är daterat den 18 september 1662.[44] Några andra dokument finns även bevarade i spridda arkiv.[45] En källa som har betydelse för hur man skall uppfatta kommissionen, men som inte behandlats i litteraturen, är en kommission från år 1662 som handlar om diverse anklagelser mot landshövding Skytte. Kommissionen om Skyttes förehavanden handlade bland annat om motsättningar i frågan om gränsdragningen mellan militära och civila befogenheter i generalguvernementet.[46] Detta understryker ytterligare militärens position gentemot den civila förvaltningen, vilket senare kom att få betydelse för motsättningarna i provinserna.

Endast de tre högre stånden var kallade till den lantdag som avslutade 1662 års skånska kommission. I den nya kommission ingick greve Gustav Otto Stenbock, riksskattemästare friherre Gustav Bonde samt överståthållaren och lagmannen över Södermanland Schering Rosenhane. Som sakkunnigt biträde anbefallde kommissionen landsdomaren Magnus Durell. Malmö recess omfattar 13 utförliga punkter.[47] Många av de punkter som redovisades i Malmö Recess var frågor som diskuterats i samband med kommissionen 1658, men då i formuleringar som var mer frågande och uttryckte en mer undersökande inställning. Malmö Recess hade flyttat fram frågorna ytterligare. Recessen är underskriven av representanter för de tre närvarande stånden. Recessen hade förhandlats fram och skrivningarna blev därmed också mer preciserande och genomförandet och efterlevnaden lyfts fram tydligare. Framförallt hade diskussionerna med adeln pågått i olika former sedan fredsuppgörelsen 1658.[48] Recessen kom sedan att bekräftas på riksdagen 1664. Den behandling frågorna fick vid riksdagen för tankarna till de handfästningar som reglerade förhållandet mellan adel och kungamakt i Danmark. Det handlade om förhandlingar kring privilegier och förhandlingarna var inriktade mot en krets personer, adeln. Det var en form av

[44] Fabricius 1906 del II sid. 34. Malmö recess finns tryck i flera verk: N H Sjöborg, *Samlingar Till Skånes Historia och Beskrifning*, Band 1, Lund 1801-1802; Dübeck 1987; *Äldre handlingar rörande Skåne, Halland och Bohuslän, från Riksarkivet utlöste, och till trycket befordrade af Riksdagsfullmäktige för bondeståndet från samma provinser 1840*, Stockholm 1871; Stiernman sid. 1409.

[45] Magnus Durells memorial januari 1662 samt Landsdomaren i Skåne Anders Lillenhiöks översikt över den skånska processordningen se Jerker Rosén 1959, sid. 91.

[46] Kommissionen i Kristianstads län ang Chr Clambecks beskyllningar mot landshövding Håkan Nilsson Skytte, ÄK 90 RA.

[47] Dübeck 1987 sid. 107, punkt: 1 Provinsernas inordning i Sverige, 2 Beskyddet över undersåtarna, 3 Kunglig rätt och höghet samt riksdagens ställning, 4 Ständernas inkorporering i de svenska, 5 Den gemensamma religionen, 6 Om likformighet uti Justitien, 7 Politiordningar, 8 Adelns privilegier och fundamentallagen, 9 Prästerskapets privilegier och kyrkoordning, 10 Landets "Cultur" handel, vandel och stadsrättigheter, 11 Mål, vikt och mynt som i Stockholm, 12, Stockholms Banco, 13 Tullar, Acciser, skatter.

[48] Angående diskussionerna med adeln se Fabricius del II sid. 8-34.

lagstiftning formulerad som löften till adeln. Flera av de frågor som adeln förhandlade om vid handfästningarna återkom nu också i Malmö recess.[49] Jerker Rosén tolkar också förhandlingarna mellan den dansk-skånska adeln och den svenska centralmakten som handfästningsförhandlingar.[50] Det handlade om vilka villkor som skulle uppfyllas innan en handfästning gavs. Men nu var maktförhållandena något annorlunda. På riksdagen 1664 hade städerna i provinserna inordnats i den rangordning som gällde i Sverige och bönderna upptogs i det svenska bondeståndet.[51] Adelns ställning var dock fortfarande oklar, något som recessen skulle råda bot på. Men vad uppnådde adeln med Malmö Recess? I stort rörde recessen följande områden:

- *Inkorporeringen i Sverige.* I recessen användes bilden av samhällskroppen och dess lemmar. Om invånarna ville få samma status som andra invånare i det svenska riket fick man också säte i riksdagen. Formuleringarna vände sig uppenbarligen till adeln, man ville locka över den ännu icke edsvurna adeln till Sverige med löfte om riksdagsrepresentation och medlemskap i Riddarhuset. Med detta inträde i riksdagen skulle även vägen till olika tjänster öppna sig, på samma sätt som för andra svenska undersåtar.[52]
- *Adelns privilegier* fick en utförlig redogörelse. Adeln skall få bli vid sina gamla privilegier Men man framhöll att hur danska och svenska privilegier skulle sammanblandas ännu var oklart. När det gällde adelns handel medförde recessen dock några inskränkningar. Klipphamnar som innehafts av några "private" förbjöds och adeln fick inte bedriva egen utrikeshandel. Skattereglerna för adelns utsocknes bönder ändrades och skatten höjdes, för detta fick adeln ersättning genom andra lättnader. Adelns privilegier begränsades endast om de stred mot svenska fundamentallagar.[53]
- *Justitien.* I Recessen konstateras att likformigheten i justitien och dess administration var ett kraftigt medel att "uniera folk och ständer tillsamman" och "Sveriges Lag Stadgar och Constitutioner skulle här i Landet icke alldeles negligeras och hållas främmande." Efter hand skull invånarna upplysas om lagarna och inom oreglerade sfärer

[49] Ang handfästningarna se Paul Jørgensen Johnsen *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheeimearchiv*, band II utg. av C F Wegener, København 1856-1860, sid. 64-72; Chrisitan den Fjerdes Haandfæstning af den 17 August 1596, Fredrik III:s forelæbige Haandfæstning af 8 Maj 1648, *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheeimearchiv*, band II utg. av C F Wegener, København 1856-1860.

[50] Rosén 1944 sid. 71,75, 89.

[51] Fabricius del II sid. 41-43; Städernas rangordning (1-98): Kristianstad nr 16, Ronneby nr 18, Kristianopel nr 56, Sölvesborg nr 82, Bodekull nr 84, *Borgarståndets riksdagsprotokoll före frihetstiden* utg. Stadshistoriska institutet, Uppsala 1933, sid. 328-329,

[52] Malmö recess punkt 4.

[53] Malmö recess punkt 8, 13.

skulle den svenska lagen användas vid sidan av den danska lagen. Appellationsinstansen från underrätter till Göta hovrätt slogs fast.[54]

- *Kyrkliga frågor.* Man konstaterar i recessen den lyckliga omständigheten att man lever i samma religion. Frågan fick en relativt utförlig redogörelse. Prästerskapets privilegier bekräftades men sedan lades stor vikt vid att beskriva hur de kyrkliga frågorna skulle hanteras med allt från visitationer, patronatsrätter och hur prostmöten skulle hållas under Generalguvernörens ledning. Man konstaterade att biskopen och hela ståndet skulle medverka till "en närmare förknippelse och Combination medh Sweriges Riikes Ständer tillbjuda sig att förenas, så mycket möjeligt ähr." Likformighet skulle "observeras" i privilegier, stadgar, konstitutioner, kyrkoregementet och i ceremonier, liksom i själva läran. Rättsligt gjordes det klart att man från prostemöten skulle kunna appellera till kungliga hovrätten. Dessutom behandlades skolfrågorna under samma punkt.[55]
- *Handel och ekonomiska frågor.* Olika förslag gavs till hur handeln skulle förmås att expandera. Landsköp och olika monopol skulle förbjudas. Städernas magistrater ålades att verka för städernas och handelns tillväxt. Mål och vikt skulle som i övriga Sverige utgå från "som thet i Sverige och i Stockholm gäller." Lilla tullen skulle införas i alla städer eftersom frihet från lilla tullen tidigare beviljats för flera städer. Accisen skulle införas och även tjäna som inkomst för städerna. Den svenska mantalsskatten infördes, med viss frihet för några undantagna grupper. Reglerna för den så kallade Kungsskatten lades fast där Blekinge och Halland beviljades halv skatt mot övriga områden. Prästerskapet som tidigare inte betalt denna skatt fick betala en något nedsatt Kungsskatt. För Blekinges och Hallands präster infördes ytterligare en något nedsatt taxa.[56]

Malmö Recess visar fram flera spår av de förhandlingar som resulterat i recessen. Det gäller i fråga om adelns privilegier där den svenska centralmakten gjorde klart vad adeln inte kunde få igenom. Men även prästerna hade förhandlat och det framgår till exempel att prästerna inte ville betala kungsskatten. I Recessens sista paragraf talades även om de särskilda besvär och beslut som man efter bästa förmåga hade sökt att behandla. Recessen avslutades

[54] Malmö recess punkt 6. Angående hur man vid denna tid tolkade och använde begreppet fundamnetallag, se Dübeck 1987, sid.24-27.

[55] Malmö recess punkt 9.

[56] Malmö recess punkt 10, 11, 12, 13; Ang. befrielse från Lilla tullen, se Wägner 1886 sid. 14 (not), Under kriget 1659-60 hade alla städer utom Kristianstad, Ronneby och Kristianopel befriats från denna tull med hänvisning till problem orsakade av kriget. Ang. hur de dansk "plockskatterna" värderades och samlades till en svensk skatt se a.a. sid. 25. Kungsskatten och plockskatterna sammanfördes sedan under beteckningen "terminskatt." a.a. sid. 22.

med ett konstaterande att recessen skrivits under, med egen hand, och bekräftats med sigill av adel, biskop, fullmäktige för präster, prostar och städer.

Av böndernas närvaro märks inte mycket i Recessen och de var inte heller kallade till själva lantdagen. Bönderna framskymtar egentligen endast som objekt i några sammanhang. De omnämns som kategorier med olika relation till adeln där det handlade om böndernas skyldigheter. Exempelvis skulle *alla* betala mantalspenning vilket underförstått innebar även bönder. Tydligare än så framträder inte bönderna. Men bönderna hade trots allt fått uttala sig om bland annat skattefrågorna före lantdagen. Både mantals- och kungsskatten hade införts tidigare och det framgår att Generalguvernör Stenbock diskuterat detta vid olika möten i Skåne och Blekinge. Behandling av bönderna skulle kunna karakteriseras som en tillämpning av den danska ordningen, eller ett accepterande av adelsväldets ordning. De tre högre stånden kallades till lantdagar, bönderna förde man separata förhandlingar med. Recessen innebar förändrade taxor men det innebar även en sanktion av mantalsskatten. Böndernas frånvaro gjorde sig även påmind på annat sätt. Salpeterskatten hade varit en speciell bevillning under den danska tiden och var sannolikt av liten betydelse för bönderna. Svenskarna gjorde salpeterskatten till en extra skatt som skulle betalas med 1 daler av vart hemman. Till att börja med var ingen undantagen denna skatt. Från och med 1663 fick dock adeln in- såväl som utsocknes befrielse från denna skatt. Skatten skulle betalas eftersom salpeterskjudarna annars skulle vandra runt i gårdarna för att sjuda sin salpeter. Bönderna visade sitt motstånd mot salpeterskatten men rent formellt var det adeln som hade inflytande över beslutsprocessen. Hur skatten skulle betalas och vilka som sedan var undantagna blev till en stridsfråga för bönderna på 1660- och 1670-talen vilket framgår av materialet i kommissionen 1669–70.

Bönderna hade ingen större plats i 1662 års förhandlingar, utöver de lokala möten som Stenbock genomförde. Den svenska centralmakten mötte bönderna så som den danska hade gjort och bondefrågorna var inte de viktigaste just nu. Detta befäster intrycket av att recessen 1662 var en handfästning utfärdad av den svenska centralmakten och den rörde adeln i första hand. En nyordning som infördes av svenskarna var reglerna för inkvarteringar, vilka infördes från och med år 1662. Tidigare hade bonden kunnat betala en ryttare underhåll. Nu tillät man att ryttaren övertog en del av hemmanet mot att en del av ryttarens lön drogs in, vilket motsvarade 30 d:r smt. Till bonden skulle sedan en del av städjan betalas tillbaka. Detta blev också en källa till irritation och klagomål från böndernas sida. Sammantaget menar Wägner att salpeterskatten och inkvarteringarna var mer betungande än de gamla "plockskatterna." Redan år 1663 konstaterade Gustav Banér att terminskatten var "förstörande" för landet och att den måste nedsättas.[57]

[57] Wägner 1886 sid. 22-26.

Det framgår också från andra källor att bönderna på något sätt framfört klagomål till lantdagen, klagomål som rörde några olika avgifter.[58]

Generalguvernör Gustaf Otto Stenbock hade inlämnat en ämbetsberättelse för åren 1662–1664 som även uppmärksammade böndernas situation.[59] Berättelsen innehåller en allmänt hållen del där Stenbock tematiskt behandlar en del olika ämnen samt en mer formaliserad del där han punktvis behandlar några frågor. Den sistnämnda delen liknar en del av Banérs ämbetsberättelse som redovisas nedan och som sannolikt utgår från landshövdingsinstruktionen 1634. I den allmänna översikten är det de militära frågorna kring mönstring och inkvarteringar som dominerar. Stenbock talar om "grova insulentier" som drabbat allmogen i Blekinge och talar om att krigsrätt borde användas. Ett av problemen som Stenbock framhöll var de tyska truppernas framfart, man borde använda sig av svenskt krigsfolk. Svenskarna förstod böndernas språk, framhåller Stenbock. Flera gånger återkommer Stenbock till att böndernas svåra läge vilket även drabbade prästernas underhåll.[60]

Det fanns bondefrågor som påkallade uppmärksamhet och som kunde utvecklas till framtida konflikter. Men böndernas frågor fick inget utrymme på lantdagen och de hade i motsats till vissa av adeln redan svurit eden till den svenska kungen. Detta faktum understryker ytterligare vilka problem det var som lantdagen sedan hade att lösa. Det gällde att vinna den skånska adeln för uniformitets- och inkorporeringspolitiken. Även om handelsstadsfrågor och kyrkliga frågor diskuterades, så berörde även dessa frågor adelns privilegier. Justitiefrågorna gjorde det i hög grad. Recessen 1662 är närmast ett framförhandlat avtal som binder den skånska adeln till denna politik och som bevittnats av präster och borgare. Men det handlade naturligtvis även om de olika ståndens makt och position. Adeln uppträdde som en korporation och de utgjorde ett reellt politiskt problem. Behandlingen av bönderna, eller uteslutningen av bönderna, var även ett erkännande av adelns ställning och privilegier samt ett erkännande av att den danska ordningen ännu gällde.

Frågan är om bönderna efter krigen var ett stånd som utgjorde ett maktpolitiskt problem för svenskarna? Det faktum att bönderna som första stånd svor eden till den svenska kungen kan ses som ett uttryck för den maktposition man inte hade, eller som en konsekvens av denna. Man insåg sin position och man valde att falla tillbaka på gamla beprövade politiska handlingsmönster. Nya förhållanden var för handen, uppror var knappast att

[58] Wägner 1886 sid. 18 (not).
[59] General-Guvernören över Skåne, Halland och Blekinge, Grefve Gustaf Otto Stenbocks berättelse af år 1662, tryckt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* del XXXI sid. 321.
[60] Stenbocks ämbetsberättelse sid. 327, 337, 345, 351, 361, 363, 364,-367, 371, 374-375.

tänka på och nu gällde det att utverka så bra förhållanden som möjligt. Detta innebar att man först upprättade en trovärdig relation till den nya kungamakten och sedan tog itu med förhandlingarna.

De forskare som valt att värdera eller kommentera kommissionerna har framförallt kommit att sysselsätta sig med den så kallade försvenskningen och vilken statsrättslig lösning som den svenska centralmakten eftersträvade. Knud Fabricius har lyft fram hur den skånska adeln 1658 driver en "dubbelstatslösning" med Katalonien som förebild. Den svenska centralmaktens ambitioner var försvenskning, enligt Fabricus. Eftergifter och kompromisser var enbart taktik och målet var "den fuldstændige Kulturfælleskab." Den nya tullordningen 1658 ser Fabricus som en skärpt attityd mot den skånska adeln. Tullordningen riktade sig mot adelns utförsel av hästar och oxar. Lantdagen och 1662 års recess tolkar Fabricius som något tveeggat. Å ena sidan framhåller Fabricius att ständerna accepterat en inkorporering men å andra sidan hade ständerna framhärdat i att inga förändringar skulle ske vad det gäller kyrkoordning eller lag. Resultatet, själva recessen, blev för "Skaaningerne" en mycket fördelaktig kompromiss, menar Fabricius och pekar framförallt på adelsprivilegierna. För Fabricius blev adelns framgångar i Malmö därmed liktydigt med skåningarnas framgångar. Även om det fanns adelsmän som höll sig borta från mötet borde bifallet från den skånska adeln ha varit allmänt, menar Fabricius. Dessutom menade han att recessen "givit Skaanes Indbyggare et godt Grundlag til at værne om deres Nationalitet" och att det rått en svenskvänlig anda. Fabricius dämpar sedan tolkningen något genom att påtala att detta skett på ett omedvetet sätt eftersom den tidens folk knappast hade någon levande känsla för att de representerade ett nytt land.[61]

Alf Åberg ser ett färdigt försvenskningsprogram bakom 1658 års kommissionen. Skåne skulle ekonomiskt och kulturellt isoleras från det danska moderlandet, de skånska stånden skulle uppge sin särställning i utbyte mot riksdagsrepresentation, menar Åberg. En politik som blev problematisk tack vare det ohållbara läge som uppstod genom militärens övergrepp och där bönderna flydde sina gårdar.[62] Alf Erlandsson har inte ägnat sig åt samma problematik, försvenskningen, men han har påvisat några förhållanden med betydelse för framtiden. Precis som Åberg påvisar Erlandsson militärens inverkan på provinserna. Förvaltningen blev efter 1658 flytande, den hade en stark militär prägel och den danska administrativa indelningen behölls fram till 1661, vilket innebar att Blekinge bestod av de två slottslänen Kristianopel och Sölvesborg fram till denna tidpunkt.[63] En föreställning om den färdiga försvenskningspolitiken återfinns sedan hos olika forskare även

[61] Fabricius 1906, del I, sid. 55-84, del II sid. 34-39.
[62] Åberg 1965 sid. 44-46, samt angående de militära frågorna Åberg 1947 sid. 17-20
[63] Erlandsson 1967 sid.35-37.

om man betonar att den kunde föras olika hårt under olika tider eller med olika medel.[64] Gösta Johannesson menar att den kompromissvilja som rått 1662 innebar att uniformitetsfrågan som en konsekvens av detta förblev olöst och att nya initiativ inte togs förrän 1675.[65]

Den som tydligast betonat att det fanns en öppenhet för olika lösningar, total inkorporering eller en separatlösning, är Jerker Rosén. Lösningen var enligt Rosén inte på förhand given. Han framhäver att båda lösningarna rymdes inom den svenska provinspolitiken. Sten Skansjö har framförallt värderat den statsrättsliga aspekten av 1662 års recess. Den princip som tillämpades var "inkorporering utan fullständig uniformitet", vilket innebar att provinserna skulle infogas i det svenska riket men att man ännu inte var helt likställda med de svenska stånden. Det viktiga var här deltagandet i riksdagen framförallt för självägande och skattebönder, menar Skansjö[66]

Flera forskare har ansett tullfrågorna som viktiga. Tullbestämmelser var enligt Jerker Rosén ett vapen i kampen för att få den skånska adeln att gå över till Sverige. Tullbestämmelserna blev ett stort problem för de adelsmän som hade gods på båda sidor sundet och som därmed transporterade gods mellan sina egendomar. [67] Framförallt var det adelns privilegier som utmanades av den nya tullpolitiken. Det var också adeln som stod i centrum för kommissionernas arbete. På en rad olika punkter var det adelns privilegier, farhågor och motstånd som diskuterades. Enväldets införande i Danmark 1660 gav sedan den svenska centralmakten den hjälp de behövde, det var nu möjligt att pressa den skånska adeln något hårdare.

Knud Fabricius har sedan visat hur förhandlingarna med den skånska adeln fortsatte efter de två första kommissionerna. År 1668 sammankallade Gustav Banér en lantdag i Malmö. Målet var att öka generalguvernementets inkomster. Förhandlingar skulle föras med de tre högre stånden om "försträckningar" till landets fästningar, något som stånden också beviljade.[68] Även här var det adelns frågor som stod i centrum. Borgerskapets och prästernas inlagor var inte lika genomarbetade och upptog inte lika stor plats. Bönderna fanns med som objekt, de omtalades. I ett avseende försvarades böndernas "urgamla" rätt att hugga skog på allmänningarna, något som tydligen ifrågasattes av adeln.[69] Ödegårdar skulle besättas för att kronans intäkter skulle öka och prästerna skulle kunna försörjas. Den som fick fram-

[64] Gösta Johannesson 1981 sid. 230-232, betoning på olika linjer under förmyndarregering och myndig kung; Wägner 1886 sid. 5-10 betonar assimilering med språket som medel.
[65] Johannesson 1981 sid. 237-238.
[66] Rosén 1946b sid. 145-147; Skansjö 1997 sid. 179.
[67] Fabricius 1906 sid. 70; Wägner 1886 sid. 9; Åberg 1965 sid. 45; Johannesson sid. 232; Rosén 1944 sid. 28.
[68] Fabricius 1906 sid.230; Adelns, prästernas och borgerskapets svar på Banérs framställan, samt Banérs framställan, finns tryckta i Andersson 1940, Bilaga Y, Z, Ä.
[69] Andersson 1940 Litt. Ä sid. 164.

träda som böndernas försvarare var kungamakten, inte bönderna själva. Adeln drev sina privilegiefrågor som exempelvis den fria oxhandeln och borgarna arbetade för lättnader i tullarna.[70] En fråga som ofta återkom var klagomålen kring falska vikter och mått, något som återspeglade den svaga riksstrukturen och det förändrade handelsmönstret. Detta visade på en bristande likformighet och kontroll, något som centralmakten upplevde som ett problem. Men nu var det inte måttet på Själland som gällde utan de mått och vikter som används "uppe i riket."[71]

Lantdagen hölls strax före riksdagen 1668. Men redan före riksdagen började rykten cirkulera om missnöje i provinserna och kritik riktades mot Generalguvernör Banérs administration. Redan år 1666 hade tillståndet i Skåne diskuterats, Generalguvernören hade tagit upp problemen med den adel som ännu inte svurit eden men även allmogens problem hade berörts. Det handlade bland annat om terminskatten som enligt Banér " vore omöjlig att utgöra med allmogens konservation."[72] Kritiken tilltog dock och alltmer ställdes Banérs ämbetsutövning i centrum. "Disordern" måste upphävas som kanslern uttryckte det.[73]

Jerker Rosén har i *Skånska Privilegie- och Reduktionsfrågor 1658–1686* kommenterat det tre skånska kommissionerna och riksdagarna under perioden. Roséns undersökning är nästan uteslutande koncentrerad till adelns privilegiefrågor vilka framstår som det stora hindret för en inkorporering av provinserna. Jerker Rosén poängterar att den skånska adeln till att börja med försökte få till stånd en handfästning men att detta misslyckades under Karl X:s tid. Under förmyndartiden kompliceras kombinationen adelsprivilegier – inkorporering av att infödd svensk adel och naturaliserad utländsk adel fick fäste i Skåne. Därmed fick de gynnsammare danska adelsprivilegierna ett ökat stöd. I Roséns framställning är det ståndsintressena som står i centrum vilket kommer till uttryck på flera sätt. Under förmyndartiden försökte en del av adeln utverka reglerade och utvidgade adelsprivilegier.

Vid riksdagen 1668 tillsattes bland annat en kommitté som skulle verka för införande av en gårdsrätt efter dansk förebild. Borgare och präster motsatte sig detta och ville inte ha några preciseringar av adelsprivilegier innan en myndig kung tillsatts. Detta var också skälet till att man vände sig mot förslagen på införande av svensk lag och ny kyrkoordning under förmyndartiden. De lägre stånden hade insett att ett accepterande av svensk ordning var förenat med att de accepterade adelns anspråk på utvidgade privilegier, vilket sannolikt skulle drabba dem själva negativt. För att und-

[70] Andersson 1940, Banérs förklaring Litt. Y om oxhandeln och tullarna sid. 148-149 samt Litt. Ä sid. 160,163, ödegårdarna se Litt. Z sid.148, 150, Litt. Y sid. 153, Litt. Ä sid. 157.
[71] Andersson 1940 sid. Litt. Y sid. 153, 158, Litt. Ä sid. 161
[72] Rådsprotokoll. 19 sept. 1665. Wägner 1886 sid. 26;); Se även Andersson 1940, Inledningen sid. XLV (felaktigt årtal 1663 angivet av Wägner enl. Andersson 1940 sid. XLV i not)
[73] Andersson 1940 Inledningen sid. XLIV-XLVIII.

vika en sådan utveckling fick de lägre ständen sätta sin tillit till kungamakten i denna strid. När diskussionen om en kommission 1669 till Skåne diskuterades, ville adeln använda den för att lägga fast sina krav på utvidgade privilegier, menar Rosén. Privilegiefrågorna kom sedan upp till behandling på riksdagen 1672 men de lägre ståndens våldsamma opposition kullkastade förslagen. Tullfrågan återkom ständigt under dessa år som ett tvisteämne. Skånska kriget kom sedan att avbryta denna process och privilegiefrågorna förblev olösta tills vidare.[74]

Gustaf Banér sammanställde en generalguvernörsberättelse för perioden 1664–1668 vilken inskickades med anledning av den kritik som framkommit. Berättelsen blev till en försvarsskrift för Banérs egen ämbetsutövning.[75] Berättelsen är mycket omfattande och inleds med ett avsnitt som är kronologiskt ordnat och där Banér månad för månad går igenom brev, resolutioner, skrivelser och vilka åtgärder han vidtagit. Redogörelsen åtföljs av ursäkter och förklaringar. Sedan följer en systematiskt ordnad redogörelse som följer en vedertagen praxis från 1635 års landshövdingsinstruktion. Därefter följer en aktbilaga som även beskriver verksamheten i guvernementet. I akterna återfinns inskickade klagomål och guvernörens svar, kungliga förordningar som guvernören spritt i provinsen samt olika undersökningar.[76] I berättelsen framtonar Banérs upptagenhet av att redovisa alla de åtgärder som han genomfört. Jag ämnar inte systematiskt redogöra för berättelsens innehåll. Däremot finns det anledning att lyfta fram några frågor som har anknytning till den fortsatta framställningen om mötet mellan blekingarna och den nya överheten. En del av frågorna belyser även tvister och frågeställningar som diskuterats under den danska tiden. Det fanns problem och kritik som kom till uttryck oavsett vilket rike man tillhörde.

- Om allmogen i Blekinge menade Banér att de ställde sig "uppstudsiga" mot skatteindrivningen, av fattigdom men också av "gammal ovana." Men sedan övergick Banér till att beskriva konflikterna som ringa och menade att de gick att "stilla och bilägga." En tvist återstod och den gällde böndernas krav på moderation i de extraordinära skatterna med argumentet att de aldrig givit mer än *halv skatt*. Till detta krävdes en kunglig resolution, framhöll Banér. Vidare menade Banér att bönderna som bodde längs smålandsgränsen hade lika goda hemman som de i Småland.[77] Därmed

[74] Rosén 1944, Diskussionen om adelsprivilegierna sid.69-110. Diskussionen om stadfästelse under förmyndarregeringen eller under myndig konung och kopplingen till ståndsintressen sid. 100-102, 112. Gårdsrätten sid. 102, Kommissionen 1669 sid. 104-105, De nya godsbesittarnas inverkan på privilegiediskussionen sid. 106-107, 111.
[75] Andersson 1940 Inledningen sid. X, LXI.
[76] Andersson 1940 Inledningen sid. X-XII.
[77] Anderson 1940 Generalguvernörsberättelsen sid. 46.

tycktes han mena att kraven från bönderna inte skulle accepteras, åtminstone var detta ett argument mot den generella skattenedsättning som bönderna i praktiken haft men som även ifrågasatts av danska kungamakten.

- Den danska kungamakten hade kritiserat *tingsordningen* i Blekinge och denna kritik fortsatte. Domarna var till största delen "enfaldigt folk", några av dem var bönder som varken kunde läsa eller skriva. Någon ändring av detta kunde inte komma till stånd med mindre än att någon domare dog och därmed kunde ersättas. Eller att någon dömdes från sitt ämbete. Det framgår i ett annat sammanhang att generalguvernören tillsatte häradsdomarna och att de kunde röra sig mellan olika härader.[78]
- Banér menade att han vinnlagt sig om att stärka magistraterna i städerna. *"Svenske infödde"* hade insatts som borgmästare och i olika ämbeten där så kunnat ske. Detsamma gällde för byfogdar och rådmän. I varje stad fanns nu en eller två svenska i var rådstuga. Samma intention hade han enligt egen utsaga när det gällde klockare, skolmästare och präster. Ungdomen skulle vänjas till det svenska språket, om detta borde biskopen tillskrivas, enligt Banér. I en kommentar till detta menar dock Ingvar Anderson att detta var ett program för uniformiteten som framlades men som inte fick avsedd verkan.[79]
- När det gällde *justitiefrågan* hade Banér ett eget förslag. Han menade att den svenska och den danska lagen skulle bindas samman i ett verk, men detta hade förhindrats, menade Banér. Han förordade nu att presidenten Durell, några assessorer, några av adeln och ur borgerskapet samt några lagfarna skulle sammankallas så att detta arbete skulle kunna börja.[80] Banér pekar vid ett tillfälle på konsekvenserna av de olika lagstiftningarna. Den svenska skogsstadgan hade publicerats i provinsen men den hade inte "så strikt kunnat observeras" eftersom provinsborna hade Kungl Maj:ts beslut på att förbliva vid den danska ordning "som av ålder varit haver."[81]
- De *militära frågorna* och de problem som detta medförde hade även poängterats av förre Generalguvernören, nu återkom detta även hos Banér. Fjärdepartsbruket och dess konsekvenser var ett av problemen. Betalningsformen var ett annat. Av framställningen framgår

[78] Anderson 1940 Generalguvernörsberättelsen sid. 62, Banér framhåller att det i Göinge fanns en häradsdomare som var utan tjänst och som vid tillfälle skulle ges en tjänst vid första vakans i något härad. a.a. sid. 48.

[79] Anderson 1940 Generalguvernörsberättelsen sid. 43, 78, Anderssons kommentar se Kommentarer sid. 42.

[80] Anderson 1940 Generalguvernörsberättelsen sid. 78.

[81] Anderson 1940 Generalguvernörsberättelsen sid. 87, se även sid. 70.

det att soldaterna måste sluta "gravera allmogen." Soldaterna hade även sina egna lösningar vad det gäller betalningen som bonden skulle bistå med. Banér uppfattade även att böndernas betalningsförmåga var svag. Som ett resultat av inkvarteringar och utskrivningar i provinserna hade bönderna själva kommit med ett förslag till åtgärd. De ville hellre hålla egna "svenska sventjänare." Banér argumenterar starkt mot detta och menar att konsekvenserna för armén skulle bli förödande.[82]

- *Handel och tullfrågor* fick inget större utrymme i berättelsen men de behandlades. Den nedsättning som beviljats på utförsel av stalloxar år 1668 framhåller Banér som betydelsefull. Detta var den förnämsta näringen i regionen. När det gällde Lilla tullen vände sig Banér mot den och menade att en nedsättning av tullavgifterna skulle resultera i en ökning av tullintäkten.[83]

Tullfrågorna kom sedan att bli ett konfliktämne under hela 1600-talet. Vi flera tillfällen visade den svenska kronan att man ville vända varuströmmarna norrut.[84] Men det handlade också om att utöka inkomsterna. Tanken att provinserna skulle bära sina egna kostnader var till stor del ett militärt projekt som innebar att provinserna skulle bära kostnaderna för utbyggnad av fästningar och allmänt en uppbyggnad av den militära kapaciteten. En militär uppbyggnad som sannolikt i Johans Gyllenstiernas tappning innebar en offensiv inriktning mot Danmark och Tyskland.[85] Detta underströk provinsernas gränskaraktär, precis som under den sista danska tiden fick militärstrategiska överväganden stor betydelse för provinsborna.

1669 års skånska kommission

I början av 1669 omtalades i rådet att "sinnena i Skåne voro något svåra och ej drogo synnerligen affektion till Sverige." En kommission fick samma dag sin instruktion och ålades att skynda, så mycket "tiden och lägenheten medgåfve."[86]

Till den skånska kommissionen av år 1669 utsågs Generalguvernören över skånska generalguvernementet herr Gustav Banér, presidenten i Svea

[82] Anderson 1940 Generalguvernörsberättelsen sid. 70-72. se även a.a. sid. 30.
[83] Anderson 1940 Generalguvernörsberättelsen sid. 66.
[84] Se Oscar Bjurling "Specialtulltaxan för Skåne av år 1669", Scandia 1940; *Skånes Utrikessjöfart 1660 –1720 En studie i Skånes handelssjöfart*, Lund 1945, sid. 96, 102, 105–106.
[85] Rosén 1944 sid. 116, 120.
[86] Wägner 1886 sid. 26.

hovrätt Herr Johan Nilsson Gyllenstierna[87] och rikskammarrådet Herr Klas Rålamb. Instruktionen föreskrev att kommissionen skulle undersöka landets tillstånd och utfinna medel till den "rådande nödens avhjälpande och det allmänna välståndets höjande." Vidare skulle man lämna en tillförlitlig underrättelse om hur olika ämbetsmän skötte sina tjänster, om hur invånarna iakttog sina undersåtliga plikter. Särskilda möten skulle hållas med befolkningen i varje län. Samtliga ständer i generalguvernementet skulle sedan sammankallas till ett gemensamt möte.[88] Den 25 september 1669 började kommissionen sitt arbete i Kristianopel. Kommissionens sista protokoll är daterat 8 augusti 1670. Då hade 150 protokollförda möten hållits ute i provinserna.

Skånska kommissionens instruktion

Instruktionen var utförlig, i tjugo punkter redogjorde Kungl. Maj:t för kommissionens uppgifter. Flera av punkterna hade i sin tur tjugotalet underavdelningar. I inledningen till instruktionen klargjordes att Kungl. Maj:t skickat ut kommissioner i hela riket för att undersöka "Landzens tillstånd." I skånska kommissionens uppdrag ingick även att granska Bohuslän. Detta kom aldrig till stånd, sannolikt på grund av den stora arbetsbördan, kommissionens medlemmar hade bett att få slippa arbetet med Bohuslän. Till den utförliga instruktionen tillkom sedan ett "secret bimemorial" som ytterligare förtydligade kommissionens uppgifter.[89]

Inriktningen som tidigare funnits på adelsprivilegierna och den skånska adelns ställning i riket hade nu kompletterats med en rad andra frågeställningar.[90] Det finns ett praktiskt och konkret drag i instruktionen som skiljer sig från de två tidigare kommissionerna till Skåne. Det återfinns även frågor där Kungl. Maj:t uttryckte osäkerhet och man bad kommissionen om utlå-

[87] Johan Nilsson Gyllenstierna (1617–1673) skall inte förväxlas med Johan Göransson Gyllenstierna, riksråd som år 1680 utnämns till Generalguvernör i Skåne. J N G hade en karriär som landshövding och jurist bakom sig. Gustaf Elgenstierna *Svenska adelns ättartavlor*, Facsimilutgåva Stockholm 1998 sid. 362. Svenska män och kvinnor del 3 sid. 196.

[88] Wägner 1886 bilaga 1. Klas Rålamb valdes in i rådet år 1664 efter en karriär som bland annat landshövding. NE.

[89] Instruktion och bimemorial finns tryckta i Wägner 1886.

[90] Instruktionens 20 punkter: Punkt: 1 Religionen, den rätta läran, 2 Justitien, 3 Militära frågor, 4 Båtsmanshållet, 5 Kungliga regalier, 6 Regalier, privilegier, kronans räntor, 7, Stallstaten, 8 Jägeristaten, 9 Landets kultur och uppkomst, 10 Städerna, 11 Tiggarordningen och de fattigas underhåll, 12 Tavernor, gästgiveri och värdshus, 13 Postväsendet, 14 Bergs och Reduktionskollegium, 15 Malmö recess fullföljande, 16 Landshövdingen och Generalguvernörens tjänsteutövning, 17 Omorganisation av Generalguvernementet, 18 Kommissionens rannsakning av privata saker, 19 Kungl. Maj:ts nådiga omsorg om sina undersåtar, 20 Kommissionens kompetensområde och redovisning. Wägner 1886 Bilaga sid. 1-36.

tanden innan man skulle fatta nya beslut. Vissa frågor som kommissionen skulle ta upp till behandling hade varit uppe till behandling på riksdagen 1668, men hade av olika skäl inte kunnat fatta beslut. Några olika punkter som sammanfattar kommissionens inriktning kan lyftas fram:

- *De ekonomiska och fiskala frågorna.* Detta var denna typ av frågor som dominerade i instruktionen och frågorna återkom under flera punkter. Det handlade om uppbörd och kontroll av skatter men även om inventering av egendom som kunde vara på drift. Ett led i att få kontroll över detta var den jordrevning som Kungl. Maj:t ville ha till stånd och som hade diskuterats på riksdagen. Stort som smått avhandlades, kungliga regalie, relationen mellan kungliga regalier och olika privilegier, men man kunde även befatta sig med böndernas rätt till skogsfågel och hasselnötter. Tull och accis tilldrog sig en viss uppmärksamhet och här hade det på riksdagen framlagts ett förslag som innebar att man i provinserna ville ersätta Lilla Tullen med en fast avgift. Kungl. Maj:t ville ha frågan undersökt innan beslut fattades. En undersökning av kyrkans egendomar och de rättigheter som var knutna till detta ingick även i kommissionens uppgifter.[91]
- *Administrationen i guvernementet.* Detta handlade i mycket hög grad om kontroll av tjänstemännen i guvernementet, även prästerna och biskopen skulle kontrolleras. Städernas styrelse var man också intresserad av. Några befattningshavare framstod som speciellt intressanta. Fogdarnas tjänsteutövning var man misstänksam mot. Man ville även veta hur relationen fogde – landshövding fungerade och om landshövdingens arbete hindrades av fogdarna. Biskopen var invecklad i en konflikt med Akademin i Lund och om detta ville man få ytterligare kunskap. Man ville vidare veta om det var skickliga personer som satt som präster och samma fråga ställdes när det gällde magistraterna i städerna. Men kontrollen gick ända upp i toppen av generalguvernementet. Guvernören och hans ämbetsutövning omnämns i flera punkter som något som skulle kontrolleras. Kungl. Maj:t ville även ha underlag för en diskussion om huruvida man skulle omorganisera Generalguvernementet.[92]
- *Militära frågor.* Några olika frågor behandlades som hade att göra med de militära angelägenheterna. Frågor som huruvida man skulle kunna skriva ut fler soldater, inrätta en båtsmansordning samt hur själva utskrivningen skulle gå till. Sannolikt hade man tagit intryck av kritiken mot inkvarteringarna. Ty här ville man undersöka en

[91] Wägner 1886, Instruktionen punkterna 1, 6, 8, 9, 10.
[92] Wägner 1886, Instruktionen punkterna 1, 6, 16, 17.

nyordning. Man ville veta om ödegårdarna kunde användas för att försörja ryttare och soldater så att de själva kunde svara för sin egen rustningstjänst. Men det gällde även att få ordning på utskrivningarna, prästerna skulle närvara och vara behjälpliga med listor på krigsdugligt folk, detsamma gällde för tingsfogdar och häradsdomare. Konflikterna mellan militären och provinsinvånarna uppmärksammades även. Kommissionen skulle vara uppmärksam på de förlikningar som kom till stånd mellan militärer och invånare eftersom detta undandrog tvisterna från tingen. Militärens excesser på landet skulle hindras. Men även här blandades stort och smått, militärens försörjning med kläder och anvisningar om hur brödet skull bakas fanns också med i instruktionen.[93]

- *Justitiefrågorna.* Kommissionen skulle inrapportera huruvida de olika tjänstemännen vid ting och rådstugor var dugliga i sina ämbeten. Ett förslag man ville ha synpunkter på var om man kunde slå samman häradsting för att bättre kunna uppfylla kravet på dugliga domare. I övrigt betonades vikten av ordning när det gällde domböcker, akter, exekution och processordning. När det gällde den nyinrättade ordningen för städerna, där en del städer kunde appellera direkt till Göta hovrätt, hade Kungl. Maj:t en fråga: Var den nya ordningen "justitien till befordran"? Eller stärkte detta bara borgmästare och rådets dominans? Innebar det att de fattiga inte förmådde föra sina saker vidare?[94]
- *De kyrkliga frågorna.* Kyrkofrågorna behandlades främst i ekonomiska och administrativa termer. Men det fanns även frågor som rörde disciplinering och ordning, som huruvida den rätta läran predikades och om det fanns irrläror i omlopp. Sabbatsbrott skulle rapporteras, den kyrkliga rättskipningen undersökas och förargligt leverne skulle uppmärksammas. Patronatsrätten var även värd att undersöka och här gällde frågan hur patronatsrätterna förhöll sig till andra privilegier och till det kungliga regaliet.[95]
- *De ideologiska inslagen* i instruktionen. I den nittonde punkten konstateras att det ingick i kommissionens uppgift att ge undersåtarna "tjänliga impressioner" om Kungl. Maj:ts "nådigaste försorg" för landets bästa och man talar om "lisa" och "förskoning" med allmogens utlagor och utskrivningar. När det gällde privilegiefrågor framfördes att det bland annat var "Dess egne högloflige förfäder Sveriges konungar" som låtit utfärda en del av dem. Länken till det svenska riket hade därmed historisk legitimitet. Den rättskipande

[93] Wägner 1886, Instruktionen punkt 3-4.
[94] Wägner 1886, Instruktionen punkt 2.
[95] Wägner 1886, Instruktionen punkt 5.

och värnande överheten skymtar ibland fram, framförallt i formuleringar som anger att bönderna inte skulle betungas eller påtvingas orättfärdiga pålagor även om skatter och avgifter måste komma in. Bönderna skulle även värnas i konflikterna med militären.[96]

Den diskussion som hade förts inför och på riksdagen 1668 hade naturligtvis färgat instruktionen. Nu skulle guvernementet bringas i ordning och framförallt bära sina kostnader. Därmed måste privilegier och inkomster ses över. Den administrativa ordning som gällde i Sverige skulle få ett allt större genomslag i guvernementet. Malmö recess hade lagt grunden för relationen till den skånska adeln och vissa principer för förhållandet mellan Sverige och provinserna hade lagts fast. Men man var från den svenska centralmaktens sida inte nöjd med hur recessen fullföljts, vilket man påpekar i instruktionen. Det talas om brist på verkställighet och fullbordan, om detta måste kommissionen söka kunskap. Det som gick att verkställa skulle också verkställas, fanns det betänkligheter skulle man söka Kungl. Maj:ts förklaring.[97] Flera av de frågor som diskuterades och lades fast i Malmö recess dök sedan upp i det "secreta bimemorial" som kommissionen fick.

Kommissionens sekreta bimemorial.

Den instruktion som redogjorts för ovan fördes ut till invånarna i provinserna via predikstolarna. Om hela eller endast delar lästes upp vet vi dock inte. Det sekreta bimemorialet däremot var endast avsett för kommissionärerna. Detta gör detta dokument speciellt intressant eftersom vi borde kunna förvänta oss att detta dokument inte dolde några avsikter av taktiska hänsyn. Bimemorialet innehöll fem punkter där Kungl. Maj:t i resonerande ordalag diskuterade riktlinjer, förslag och eventuella konsekvenser.

- Den första punkten handlade om *stämningarna i provinserna.* Kommissionen skulle undersöka hur det var beställt med troheten. Jöns Juell hade rest runt i Skåne och man var osäker på var han stod. I obestämda ordalag omtalas "en och annan person" där man ville veta om de hade "sin ögon till den danska sidan vände." Några personer hade sina ägodelar i Danmark, påpekar man. Kommissionen skulle undersöka vad som behövde korrigeras och förbättras i dessa frågor för att riket skulle komma i större säkerhet. En identifierbar person ytterligare omtalas, man vill speciellt veta "vart hän bispen i Lund med sitt förhållande intenderar." Här handlade det om inflytelserika personers inställning.

[96] Wägner 1886, Instruktionen punkterna 3:13, 5:3, 6:22, 8:13, 9:7, 19.
[97] Wägner 1886, Instruktionen punkt 15.

- Nästa punkt rörde *adeln*. Kommissionärerna menade det var "en av de considerablaste delar som man bör hava reflektion uppå." Här omnämns att det fanns flera som ännu inte svurit sin ed och tagit sin plats på Riddarhuset. Kungl. Maj:t påpekade att man måste göra åtskillnad vad gällde rättigheter och privilegier mellan dem som svurit eden och dem som inte gjort detta. En viss irritation kan märkas i frågan, man menade att dessa icke edsvurna hade fått lång tid på sig att bestämma sig. Dessutom hade det i Danmark publicerats ett plakat där det gjordes klart att de som bodde i Danmark och hade sina gods där skulle svära sin ed till den danska kungen. Kungl. Maj:t konstaterade att detta stred mot ett tidigare fördrag, man ville nu veta om man skulle förfara på samma sätt i Sverige.
- Punkt tre rörde "*oadel*" som fanns i Skåne och Blekinge och som sedan dansk tid hade "beneficier" trots att de inte gjorde den svenska kronan någon tjänst. Någon konfirmation på privilegierna hade personerna i fråga inte fått, kommissionen skulle undersöka vilka personer det rörde sig om och inkomma med en rapport.
- *Ständernas privilegier* var ämnet för den fjärde punkten. Kommissionen skulle "noga överlägga" hur man bäst skulle hantera ständernas privilegier samt kyrkoordning. Skulle man njuta både svensk och dansk ordning när man borde njuta den ena ordningen, frågade sig Kungl. Maj:t. Ett problem var att i vissa fall kunde danska privilegier var bättre än de svenska ständernas, något man fann mycket "betänkligt", det kunde vara farligt eftersom detta kunde "giva andra samma lust och Appetit."
- Föregående fråga fick en mer principiell fortsättning i nästa punkt. Där diskuterades förhållandet mellan *fundamentallagarna och uniformiteten.* Gamla rättigheter kunde inte strida mot fundamentallagarna, detta hade erkänts i Malmö recess. Vidare kostaterade man att "Ingen fundamentalare Lag är, än Riksens trygghet som uti uniformiteten består." Desto besynnerligare fann man detta förhållande med olika privilegier eftersom provinserna tidigare "allareda varit en Lem av riket" och man då haft likformighet i lagar, stadgar och privilegier. Man borde pröva om inte en likhet kunde komma till stånd, menade Kungl. Maj:t. Sedan gick man över till att ta upp några exempel på olikheter. Veckodagsgodsen och tolkningen av dessa privilegier stämde inte med de svenska bestämmelserna för rå och rörshemman. Här ville man ha den svenska säterirättigheten som norm. Hals- och handrätten betraktade man inte som något problem. När det gällde Justitien var det den danska processordningen som man hade invändningar mot. De många ederna som åtföljde

verifikationer och förrättningar var ett problem. Ederna som skulle iakttagas vid kall och varsel var ett annat problem som medförde "kallspillningar." Det borde gå att finna ett "Gud mera behagligare sätt." Kyrkoordningen var nästa problemområde. Man omtalar den "union" som man ville få till stånd och som skulle kunna vara nyttig för båda parter. Framförallt argumenterade man för en förändring som innebar minskad makt för biskopen, han skulle inte vara "præses" utan en "Assessor" i ett Kapitel bestående av präster och lekmän. Dessutom skulle Generalguvernören presidera på prästemöten och inte biskopen. Hur detta skulle lösas överlät man till kommissionen att komma med förslag om. Slutligen diskuterades under denna punkt olikheter i "förmyndaskapet" mellan dansk och svensk ordning.[98]

Detta ärende var det förnämsta som Kungl. Maj:t "skattar nödigt" att lämna till ett "secret övervägande", konstaterades det i avslutningen. I preciserad form återkom här de frågor som behandlats i Malmö 1662. Det finns i bimemorialet några frågeställningar som är av speciellt intresse för diskussionen om den så kallade försvenskningen och vilka hinder den svenska centralmakten markerade som hinder i inkorporeringen i riket. När man i rådet diskuterar de svåra stämningarna i Skåne kan man fråga sig vilka stämningar det var som räknades och vilka det var som formulerade bilden av tillståndet i provinsen. Om man utifrån instruktionerna till skånska kommissionen 1669 skulle dra några slutsatser, skulle detta vara att det fortfarande först och främst var den skånska adeln och dess krav på privilegier som var det stora problemet, vilket också tydligt klargörs i det secreta bimemorialet. Om det även var så att det fanns en oro och en opposition bland bönderna eller i städerna så uppmärksammades detta inte. Olika privilegier inom riket uppfattades som ett problem även för invånarna i övriga Sverige. Det råder ingen tvekan om vart den svensk centralmakten syftade, det handlade om uniformitet. Argumenten för uniformitet är värda att lyfta fram. Man talade när det gällde justitien om den besvärliga processen. Något som kan tolkas som att den svenska centralmakten kritiserade en lokal ordning där bönder eller andra aktörer hade stort inflytande över rättsprocessen och där centralmaktens intresse och inflytande fick stå tillbaka. Argumenten för en ny kyrkoordning var av likartad karaktär. Biskopens kontroll över stiftet skulle brytas till förmån för centralmaktens.

Kommissionens karaktär av räfst med lokal och regional förvaltning var tydlig och denna sida av kommissionens verksamhet hade även en inrikespolitisk dimension. Jerker Rosén har uppmärksammat den inrikespolitiska

[98] Wärner 1886, Bilaga s. 36–42.

problematik som låg i inkorporeringen av provinserna. Främst gällde detta den svenska adeln som fruktade konkurrens om både donationer och tjänster. Men även andra stånd kunde känna sig hotade. En överenskommelse mellan skånsk och svensk adel skulle kunna innebära att bördor lastades över på exempelvis bönderna.[99] De redovisade politiska striderna hade även implikationer på ett mer teoretiskt plan. Hur skulle ett rike styras och vilka skulle ha inflytande? Något som avsatte spår i tidens statsrättsliga debatt.[100] Kommissionerna arbetade mycket aktivt och medvetet på att begränsa adelns privilegier. Men samtidigt var centralmakten beredd att släppa samma adel rakt in i rikets politiska centrum och därmed ge dem inflytande och karriärmöjligheter. I denna mening betraktades den skånska eller danska adeln inte som ett främmande element i den svenska samhällskroppen. För att genomföra detta program och upprätta nya relationer krävdes bara entydiga lojalitetsförklaringar till det nya riket.

Samtliga tre skånska kommissioner hade ett viktigt gemensamt element, nämligen upptagenheten med olika privilegier som på olika sätt garanterade stånden makt och rättigheter som uppfattas som stridande mot centralmaktens intentioner på en centraliserad uniform statsbildning. Vändpunkten till en skarpare politik kom, som ofta framhållits, i och med skånska kriget och sedan med enväldet i Sverige. Betoningen på vilka händelser som skall lyftas fram kan skifta. Jerker Rosén argumenterar för en svängning efter skånska kriget kombinerat med en övergång från rådsvälde till envälde i Sverige. Efter kriget var adelns makt bruten och man kunde föra en aktivare uniformitetspolitik i exempelvis kyrkofrågan. Uniformiteten genomfördes mot adeln men med stöd från borgare och präster. Det gällde att bygga på de lägre stånden mot adeln, konstaterar Rosén.[101] Roséns slutsatser reser en rad intressanta frågor. Hur eller snarare varför lyckades den svenska centralmakten med sin politik? Vilka grupper vann centralmakten över och vilka fick man mot sig? Snapphanarna under skånska kriget visar på ett aktivt motstånd men det skulle behövas en fördjupad socioekonomisk undersökning om vilka dessa verkligen var och hur deras lojalitets- och identitets-

[99] Rosén 1943 sid. 115, Rosén 1946b sid. 137-138, 140, 152-154. Rosén 1959 sid. 46, 51, 59, 98-99. Se även Wittrock 1917 del I-II; Se även Se Jerker Rosén "Sjättepenningen och den svenska godspolitiken i Skåne på 1600-talet" Scandia 1943; Ang rangstriden se Ingvar Elmroth *För kung och fosterland.* Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600-1900. Klippan 1981 sid. 205ff; Göran Rystad "Med råds råde eller efter konungens godtycke? Makten över ämbetstillsättningarna som politisk stridsfråga," Scandia 29:2. 1963, sid. 176, 181, 200, 238; Peter Englund *Det hotade huset.* Stockholm 1994, sid. 167-169; Andersson 1940 Inledning sid. XXX-XXIII, Komplettering till inledningen i del I sid. XIV-XII; Wittrock 1917 sid. 116, 234-235.

[100] Ang disk om fundamentallagarna, maktfördelning och föreställningar i folksuverän anda se Nils Runeby, *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden.* Uppsala 1962, sid. 214 – 244, sid.484 - 490.

[101] Rosen 1946b sid. 148-152.

mönster såg ut, samt hur man förhöll sig till andra grupper i lokalsamhället. För att lyckas i sitt uppsåt att manövrera ut den skånska adeln behövde den svenska centralmakten utveckla relationer till de lägre stånden. De första två kommissionerna hade knappast detta syfte, däremot innebar uppläggningen av 1669 års kommission att möjligheter skapades för att etablera en relation till de nya undersåtarna.

Sammanfattning

De kommissioner som tillsattes i Danmark och Sverige under tidigmodern tid kunde fylla en rad funktioner och de kunde under olika tidsperioder ha olika uppgifter. Just det breda spektrum av användningsområden inom vilket kommissionerna kunde brukas gjorde dem så viktiga. Åren mellan freden 1658 och fram till kommissionen 1669 präglades av ett kommunikativt mönster som var välbekant för provinsborna. Det var samma mönster som hade gällt under det danska adelsväldet, ständermöten för de högre stånden och suppliker och speciella möten för bönderna. Men kontakterna med den svenska överheten antog alltmer institutionella former. Det främsta exemplet på detta var deltagandet i riksdagarna för samtliga stånd. Men därmed hade inte kommissionerna spelat ut sin roll. Kommissionerna var mycket funktionella eftersom de kunde förena olika bärande element som anknöt till en gemensam föreställningsvärld, de fyllde en funktion i en politisk kultur som till väsentliga delar var gemensam:

Att gå till kungs

När det gäller kommissioner har både Sven A Nilsson och Claus Bjørn lyft fram hur allmogen trodde på eller använde en retorik som byggde på tilltro till den rättskipande överheten. I ett vidare sammanhang har detta också sedan länge varit ett huvudtema hos Eva Österberg, och de värderingar och normer som uttrycks i detta tillvägagångssätt har en vidare kontext än den rent nordiska. Normer kring vad som var rätt och billigt och kungens skyldigheter mot undersåtarna kom även till uttryck i Tyskland och Frankrike under tidigmodern tid. Detta var en rättsuppfattning som med största säkerhet hade sin grund i en kristen världsbild, eller åtminstone hämtade den sin retorik från denna sfär.[102] Om dessa tankar var enbart förhoppningar eller en realitet kan diskuteras men det utgjorde grunden för en öppen kommunikationskanal mellan undersåte och överhet. Tanken på en rättskipande överhet var en föreställning med stark bärkraft och den har uppfattats

[102] Se Österberg 1992; Österberg 1993; Samt Hugues Neveux och Eva Österberg "Norms and Values of the Peasantry in the Preriod of State Formation: A Comparative Interoretation" i *Resistance, Representation and Community* ed. Peter Blickle, New York 1997.

som ett mer generellt drag i böndernas politiska kultur. Kungen skulle enligt denna föreställning vara en kristen och rättskaffens världslig furste. Förankringen i den kristna världsbilden gav legitimitet åt böndernas argument att få tala med kungen, det var något som inte kunde avvisas hur som helst. Bilden av den kristna rättfärdiga kungamakten hade även adeln anledning att upprätthålla. Detta var som Øystein Rian uttrycker det adelns "Magna Charta beredskap" mot kunglig tyranni[103].

Legitimitet

Att skapa legitimitet framhålls av Lennersand som ett gemensamt drag i de nordiska kommissionerna, även om hon finner detta drag starkare i de svenska kommissionerna under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Det gällde att nå de menigheter som hade makt, exempelvis häradstinget, för att därmed förhandla och förankra beslut. Att uppnå legitimitet innebar att inte tillgripa våldsmakt om det kunde undvikas, istället sattes förhandlingar, kommunikation och samtal i centrum. Detta inslag i den politiska kulturen kan inte enbart förbehållas de svenska bönderna, det var även en del av den danska bondens vardag. Här kom kommissionerna att bli en länk ned i lokalsamhället som möjliggjorde detta sökande efter största möjliga legitimitet.

Auktoritet – kontroll

Kontrollaspekten är trots allt den sida av kommissionsarbetet som fått störst utrymme i den svenska forskningen. Centralmaktens förmåga att upprätthålla auktoriteten i framförallt perifera delar av riket var avhängigt av hur man kunde kontrollera lokalförvaltningen och även motivera dess agerande i lokalsamhället. Misstron mot lokalförvaltningen har för dansk del lyfts fram av Claus Bjørn. Kanske var det en liknande misstro som föranledde de blekingska bönderna att gå till kungs och kritisera sin länsinnehavare och som ledde till att danska kungen tvingades framvisa kungamaktens auktoritet i provinsen. Även om kommissionerna inte var detsamma som kungen själv, så representerade de kungamakten. Inte ens en länsinnehavare kunde sätta sig upp mot en sådan kommission. Det var en form av domsmakt med rötter i majestätsrätten. I Danmark var flera av kommissionerna kringresande kungliga "rettarting", den högsta domsmakten under kungen. Någon dömande funktion hade inte skånska kommissionen 1669–70.

Information – Kunskap

I Sverige fanns under första delen av 1600-talet en lokal och regional administration med tjänstemän som var mer välutvecklad än den danska. I det

[103] Rian 1992 sid. 135.

danska riket var länsinnehavaren och hans fogdar den bärande administrationen i provinserna. Centralmaktens kunskap om lokala förhållanden löpte främst via dessa kanaler. Frågan är hur pålitlig denna förmedling av kunskap och information verkligen var. Tjänstemän kunde ha skäl att dölja för dem misshaglig information och länsherrar kunde filtrera information för att nå egna fördelar. På något sätt måste centralmakten kontrollera de uppgifter man fick, det måste finnas en kanal till menigheterna i lokalsamhället. I Sverige fanns riksdagsbesvären som en kanal som löpte förbi tjänstemannakanalen. I Danmark fick möjligen supplikväsendet en större betydelse, men där målet var detsamma att nå centralmakten. Kringresande kommissioner var ett utmärkt sätt att, i både Danmark och Sverige, kontrollera olika uppgifter om den regionala maktutövningen. Man kunde kontrollera hur allvarligt allmogens missnöje egentligen var och man kunde ingripa innan konflikterna stegrades.

Kommissionerna som politisk arena

De punkter som redovisats ovan kom till uttryck i något olika hög grad och i olika sammansättning i 1600-talets kommissioner. Många olika uppgifter kunde tilldelas en kommission vilket också innebar att det var svårt att styra sammankomsterna med lokalbefolkningen. Menigheten kunde ha egna uppfattningar om vad som skulle behandlas. I denna mening var kommissionens möte med lokalsamhället svårkontrollerat. Samtidigt inbjöd själva mötesformen till ett politiskt spel. Olika stånd kunde vara närvarande vid sammankomsterna, de olika ståndens kunde spelas ut mot varandra. Bönder eller borgare kunde lockas till kritik mot andra stånd under kungligt beskydd. Mötet med kommissionerna bör ha gynnat utvecklandet av ett politiskt-taktiskt kunnande. Hur framförde man sina klagomål för att nå resultat, hur fann man allianspartners, vem borde framföra klagomål. Kanske gynnade till och med dessa tillfälliga politiska arenor på hemmaplan böndernas förmåga att handla politiskt? Formen var sannolikt mindre formell och mer direkt än till exempel vad som gällde för den svenska riksdagen. Frågan är vad en ökad betoning på skriftlighet kom att betyda i detta sammanhang. Vad innebar det när bönderna tvingades skriftligt formulera egna inlagor.

Motiven till att skånska kommissionen 1669–70 tillsattes var sannolikt sammansatta av flera komponenter. Administrativa och ekonomiska motiv blandades med inrikespolitiska motiv. Provinserna bar inte sina egna kostnader och administrationens effektivitet var ifrågasatt. Frågorna hade behandlats på riksdagarna där befolkningen besvärat sig över förhållandena. Provinserna utgjorde knappast några fasta och säkra bastioner mot ärkerivalen Danmark. Det fanns även klara ideologiska motiv bakom kommissionens tillkomst, provinserna invånare måste vinnas för det svenska riket.

Som Marie Lennersand visat ger tillsättningen av kommissionärer en vink om vilka problem en kommission hade att ta itu med. Skånska kommissionen 1669–70 leddes av Johan Gyllenstierna och Klas Rålamb. Klas Rålamb tillhörde rådet, en uppkomling från riddarhusets tredje kategori. Han framstår som en man med administrativa talanger och politiska sympatier som riktade sig mot ett aristokratiskt styre. Johan Gyllenstierna hade bakom sig en karriär som hög jurist, president i Svea Hovrätt, och landshövding men han kom inte att spela samma framträdande roll i kommissionsarbetet som Rålamb. Till kommissionen var även Generalguvernören Gustav Banér knuten även om det klart framgår att han var en av de personer som skulle granskas. Klas Rålamb hade en sådan position och rang att det var möjligt att granska Generalguvernören Banér. Att sända ut kommissioner var dock ett vanskligt och ett svårstyrt projekt. Kommissioner som sänts till andra delar av riket visade att de översköljdes av diverse inlagor och klagomål. Det var inte alldeles givet att kommissionsarbetet gick att styra i den riktning man ville och efter de direktiv som angivits. Möten mellan undersåtar och överhet innehöll ett oberäkneligt moment. Hur detta möte verkligen formade sig, hur relationen mellan parterna etablerades och utvecklades är ämnet för nästa kapitel.

5 Konfliktytorna

Inledning

Den 25 augusti 1669 bröt kommissionärerna Gyllenstierna och Rålamb upp från Stockholm, Gyllenstierna färdades landvägen och Rålamb sjövägen, de båda skulle mötas i Kalmar. Instruktioner hade utfärdats och brev skickats till berörda parter. Den första samlingen skulle ske i Kristianopel. Landshövding Skytte hade fått ett personligt brev som gjorde klart att hans närvaro i Kristianopel var viktig. Brev och instruktioner hade skickats en månad innan det första mötet skulle hållas, datum för detta var satt till den 27 september 1669. Trots kommissionens ambition att förbereda detta inledande möte visade det sig att mötet var mycket illa förberett. Allmogen var inte ens på plats, något som landshövding Skytte lastades för. Kallelse utgick till bönderna och under tiden beslöt kommissionen att sammanträda med borgmästare, råd och borgerskap i Kristianopel. I protokollet framgår det att Kungl. Maj:ts instruktion klargjordes för borgmästare, råd och borgerskap. Själva mötet skulle hållas i borgmästare Sören Påhlssons hus där kommissionen också bodde.[1]

Trots vissa inledande problem kom arbetet i gång och den 15 oktober hölls sedan det sista mötet i Blekinge. Färden gick vidare till Kristianstad, genom Skåne för att sedan avslutas med lantdagen i Malmö den 23 dec. 1669. Då hade ca 150 möten hållits i Blekinge, Skåne och Halland. I Blekinge hölls fyra möten fördelade på Kristianopel, Ronneby, Karlshamn och Sölvesborg. Men invånare från bland annat Blekinge framförde även klagomål vid de möten som hölls i Malmö. Tanken var att de olika ståndena skulle skriva sig samman om gemensamma suppliker, något som till stor del misslyckades i och med att informationen inte gick fram. Det inkom ett större antal enskilda klagomål än man hade väntat sig. Tydligast var detta i Östra härad i Blekinge som var det första häradet som kommissionen mötte. Sammanlagt finns 220 akter registrerade under de volymer i arkivet som omfattar inkommande besvär från allmogen, borgerskapet och prästerskapet. En del av detta material är dokument som hänger samman med de besvär som inkom eller var resolutioner och kopior. Den vanliga beteckningen på skrivelserna var suppliker och den som skickade in skrivelsen omnämns som supplikant, men även beteckningen besvär förekommer. Någon verklig gränsdragning mellan suppliker och besvär gjordes inte i praktiken. För att undvika att hamna i teknikaliteter kring vad som var besvär och vad som var

[1] Vol. 1 sid. 1–5.

suppliker har jag valt att sammanfatta de båda kategorierna som inlagor. Inlagor och andra akter fördelade sig ståndsvis enligt följande:

- Volymen för allmogens inlagor omfattar 141 akter varav 108 är att betrakta som inlagor. Bland böndernas fanns även några inlagor från andra än bönder. Totalt omfattar allmogens akter 350 sidor handskrivet material. Inlagorna fördelade sig enligt följande vad det gäller avsändare och fördelning från Östra, Medelstads, Bräkne och Listers härader:

Tabell 7 Allmogens inlagor till kommissionen

Avsändare/Härad	ÖH	MH	BH	LH
Bönder	46*	19	10	11
Postbonde	1			1
Änka	4	2	2	
Militär		1		
Häradsskrivare	1			
Tingsskrivare		1	1	
Strandridare	1			
Förridare	1			
Präst	1**			1
Kyrkvärdar		1		
Gästgiverska		1		
Gästgivare			1	
Mjölnare			1	
Summa	55	25	15	13

Summa inlagor tot. 108

*En bonde och änka tillsammans ingår samt en bonde och militär klagar gemensamt.
**Gemensam inlaga präst och ladufogde.
Källa: ÄK nr 629 vol. EE. RA Stockholm.

Under kategorien bönder återfinns såväl enskilda skrivelser undertecknade av en bonde som skrivelser från grupper av bönder. Ofta var det brukarna på en gård som skrev en inlaga tillsammans. Men här återfinns även långa numrerade inlagor från häradet och skrivelser utfärdade från en socken.

- Borgerskapets volym innehåller 50 akter vara 39 kan betraktas som inlagor. De fördelade sig enligt följande:

Tabell 8. Borgerskapets inlagor till kommissionen.

Avsändare/Stad	Kristianopel	Ronneby	Karlshamn	Sölvesborg
Borgmästare	3	2*	2	
Magistraten	2	2	3	
Borgare/tjänstemän	5	8	8	2
Änka		1		
Summa	10	14	13	2
Summa tot	39			

*En anonym inlaga, men sannolikt den ena borgmästaren i Ronneby.
Källa: ÄK nr 629 vol. X. RA Stockholm.

Det relativt låga antalet inlagor kan till en del förklaras av att borgerskapet i hög grad skrev sig samman. I gengäld framgår det av protokollet att borgarna var mycket aktiva på själva mötena med kommissionen, där kompletteringar görs och nya klagomål framförs.

- I materialet från prästerna återfinns 28 akter, varav 18 är att betrakta som inlagor. Därtill tillkommer en inlaga som återfinns bland böndernas inlagor och fem inlagor som omtalas enbart i protokollet.[2] Till detta kommer kyrkofrågor som tas upp i böndernas egna häradsvis inskickade inlagor och borgare som tar upp dessa frågor.[3] De 24 inlagorna fördelar sig enligt följande:

Tabell 9 Prästerskapets inlagor till kommissionen.

Avsändare/härad inkl. städer.	ÖH	MH	BH	LH
Präst	5	2	5	9
Förest. skola	1			
kyrkovärd		2		
Summa	6	3	5	9
Summa tot	24			

Källa: ÄK nr 629 vol. R. RA Stockholm.

I ett så litet material slår enskilda aktiva prästers agerande igenom i statistiken, till exempel inkom fem av de nio skrivelserna i Listers härad från samma präst. I materialet återfinns endast en enda gemensam häradsskrivelse och det var från Medelstads härads präster. Från samma härad inkom även en gemensam skrivelse från häradets kyrkovärdar.

[2] Prästen i Jämshög vol. EE sid. 310, Protokollet vol. 1 sid. 151 som rör Ronneby, sid. 245 kyrkovärdarna i Medelstads härad, sid. 318 rör Lyckå kyrka, sid. 499 Mörrums kyrkoherde, sid. 498 Gammalstorps kyrkoherde.
[3] Borgerskapet se vol. 1 sid. 139, Bönderna vol. EE sid. 18, 25, 138, 142, 252, 260, 290, 263.

Siffrorna ovan skall behandlas försiktigt. Det finns enskilda inlagor som innehåller en enda klagopunkt medan andra inlagor behandlar fler olika punkter. Siffrorna skall endast ses som en mycket grov indikering på hur klagomålen fördelade sig över de olika stånden och hur de var spridda geografiskt över de olika häraderna. Längre bearbetade inlagor där besvären uppdelades i numrerade punkter förekom från samtliga stånd. Exempelvis inlämnade bönderna i Östra härad en inlaga omfattande 19 punkter, prästen i Sölvesborg hade samlat sina klagomål i nio punkter och borgarna i Karlshamn hade inlämnat en inlaga fördelad på 15 punkter. Borgmästaren i Karlshamn presterade en inlaga på elva sidor.[4] Spridningen när det gäller inlagornas omfattning och innehåll var betydande. Det protokoll som upprättades är mycket omfattande och det redovisar de diskussioner som uppkom mellan parterna. Med en modern term skulle man kunna tala om diskussionsprotokoll där parternas olika ståndpunkter redovisas. Det är via protokollen möjligt att följa hur vissa diskussioner uppstår och utvecklas. Protokollen omfattar för hela kommissionens verksamhet ca 5000 sidor och torde vara upprättade i efterhand utifrån anteckningar som förts av kommissionens sekreterare. Den del av protokollen som behandlar Blekinge är på 550 sidor förutom de ärenden som behandlas vid mötena i Malmö.[5]

Antalet invånare i Blekinge som deltog aktivt i skrivandet av inlagor och i diskussioner med kommissionen kan inte exakt beräknas. Ibland är personuppgifterna för vaga och ibland omtalas endast att en bonde eller änka framkom. I något annat fall har sannolikt alla bönder i socknen skrivit under. Men om man trots detta tar fasta på de namn som återges i protokollet får man en grov uppskattning av hur många personer som var involverade. Man bör även komma ihåg att de gemensamma skrivelser som återfinns i arkivet representerade alla borgare i en stad, bönderna i ett härad eller en socken. Hur många som i realiteten var delaktiga i skrivelserna vet vi inte. Antalet namngivna personer enligt protokollet kan sammanställas enligt följande:

[4] Allmogens inlagor är samlade under beteckningen vol. EE, Östra härads 19 punkters inlaga vol. EE sid. 14, Prästernas inlaga samlade under beteckningen vol. R, prästen i Sölvesborgs niopunktsinlaga vol. R sid. 116, Städernas inlagor samlade under beteckningen vol. X, borgarna i Karlshamn 15 punkters inlaga vol. X sid. 113, borgmästaren i Karlshamn vol. X sid. 133.

[5] Protokollet har beteckningen vol. 1-2, i vol. 3 finns ett memorialprotokoll med spridda anteckningar som sannolikt utgjort underlag för protokollen.

Tabell 10 Antalet namngivna klagande enligt protokollet

	Kristianopel	Ronneby	Karlshamn	Sölvesborg	Summa
Bönder	48	43	9	5	105
Borgare	14	6	5	1	26
Övriga	12	5	7	5	29
Summa	74	54	21	11	**160**

Källa: ÄK 629 Vol. 1, 2. RA Stockholm

De olika siffror som redovisats ovan skall behandlas med viss varsamhet på samma sätt som det övriga siffermaterialet. Framförallt bör man vara försiktig med att dra slutsatser om respektive stånds aktivitet utifrån de redovisade siffrorna. Men även om det stora antalet bondeinlagor från Östra härad kan förklaras av den bristande planeringen, så måste man konstatera att aktiviteten var högre i denna del av riket. En del av förklaringen sammanhänger med den militära närvaron i Östra härad, vilken kommer att redovisas nedan. Men Östra härad var redan under dansk tid den oroliga delen av provinsen där bönderna aktivt protesterade och gav sig in i diskussion med kungamakten. En viss relevans har därmed siffermaterialet. Det viktiga i min undersökning är dock att kvalitativt undersöka och bedöma de olika ståndens inlagor. Vad säger inlagorna om hur man agerade, och fick man något inflytande? Frågor som rör politisk kultur och mötet mellan ett lokalsamhälle och centralmakt. Men först måste de olika konfliktytorna mellan stånden och centralmakten fixeras. Särskilt gäller det att försöka belysa de stora gemensamma dragen i varje stånds klagomålsmönster.

Böndernas klagomål

Om man försöker sig på att sammanställa och kategorisera böndernas klagomål och därvid delar upp böndernas häradsinlagor, vilka tog upp flera numrerade punkter, kan en sammanställning enligt följande göras:

Tabell 11 Klagomålens fördelning efter innehåll.

	Fiskala frågor		Militära frågor		Juridiska frågor		Handel	Kyrka
	Skatter, avgifter, pålagor	**Lokal och regionaladm.**	**Avgifter, pålagor Inkvart.**	**Trängda från hemman**	**Rättsordning Sedvana**	**Diverse enskilda tvister**	**Bonde- hamnarna Tull**	**Diverse frågor**
Östra	17	12	22	11	5	4	1	3
Medelstad*	8	8	8	3	2	4	2	1
Bräkne	5	7	3		1	4	1	1
Lister	8	1	3	2	2	2	1	5
Summa	38	28	36	16	10	14	5	10

*Ingår även Medelstads härads inlaga refererad i protokollet vol. 1. (Innehåller 20 punkter varav 13 i olika grad rör fogdarna)
Källa: ÄK nr 629 vol. EE, vol. 1, 2.

Här finns naturligtvis gränsdragningsproblem där exempelvis kategorin rättsordning-sedvana ligger nära frågor som skatter och regional administration och flera militära avgifter berör de fiskala frågorna. Några slutsatser kan dock dras utifrån tabellen. De militärt relaterade klagomålen var en stor orsak till böndernas missnöje. Dessutom finns ett komplex av frågor runt skatter, avgifter och regional administration som bönderna upplevde som besvärliga. En enskild fråga som återkommer i skrivelser från varje härad och som sedan får relativt stort utrymme i protokollet är frågan om bondeseglationen och tullarna i småhamnarna. Låt oss titta närmare på vad som syns i de olika kategorierna.

Klagomål relaterade till den militära närvaron.

Efter freden i Roskilde 1658 ville Karl X Gustaf sätta upp ett skånskt regemente efter de principer som gällde i övriga Sverige. Kungen menade dock att man först måste avvakta till dess att landet återhämtat sig något efter kriget. Huvuddelen av det regemente som uppsattes förlades till Skåne men även Blekinges hemman togs i anspråk. Till detta kom de tyska ryttare som överförts från Danmark och förlades i Skåne och Blekinge år 1660. Redan från början rådde brist på gårdar för inkvarteringar, ödegårdar och hemman som egentligen var alltför svaga fick tas i anspråk. Fattiga ryttare och fattiga bönder var ingen bra kombination och konflikter och övergrepp rapporterades av Generalguvernör Stenbock. Bland annat berättade han att bönderna övergav sina gårdar och därmed miste soldaterna sina ränteinkomster.[6] År 1662 gjordes ett försök att förbättra och omorganisera inkvarteringarna. Ett regemente ryttare, ett infanteriregemente och fyra kompanier dragoner skulle förläggas till Skåne och Blekinge. Till detta behövdes 2235 hemman och det fanns endast 1772 hemman tillgängliga för militära ändamål. För att få detta att gå ihop fick man tillgripa 463 utarmade och öde mantal. Tanken var att varje ryttare skulle få 30 daler i ränta, men på grund av de många svaga hemmanen fick ryttarna nöja sig med mindre. I Skåne fick ryttarna i genomsnitt 28 daler och i det fattigare Blekinge 20 daler. Regementschef var överste Georg Henrik Lybecker. Denne kom att hårt kritisera inkvarteringarna på de fattiga hemmanen. I ett brev till Stenbock konstaterade Lybecker att detta medförde att ryttarna kompenserade sig med olagliga medel. Bönderna klagade tidigt över att de inte tordes dra ryttare inför tinget. Det uppstod även konflikter mellan Lybecker och generalguvernörerna Stenbock och Banér med anledning av inkvarteringarna och 1670 ersattes Lybecker av generallöjtnant Claes Danckwart-Lilleström.[7] De inkvartering-

[6] Åberg 1947 sid.15-20.

[7] Åberg 1947 sid. 20-24. För kommissionens olika överslag och beräkningar av tillgången på hemman se vol. D samt vol. 5.

ar som drabbade blekingarna efter 1658 var framförallt en angelägenhet för kronobönderna. Sannolikt användes alla tillgängliga kronohemman i Blekinge för inkvartering av soldater. Detta avsatte också spår i klagomålen till kommissionen:

> För Eders Högvälborne Excellentier uti allsom största underdånighet vi samtlige Menige undersåtar och Cronans skattedragare uti Östra Härad, ödmjukeligast föredraga, huru vi, som uti det ringaste häradet, som uti Blekinge är, bor och det ringaste bruk hava, allt sedan Landet under denna Höglovliga Regeringen kom, hava varit med Ryttare och Dragoner graverade, vilket oss sådan undergång har förorsakat, det dels sent, dels aldrig sig igen förekomma. Och vi fattiga Skattedragare somliga så alldeles ifrån våra hemman och bruk drevna är, sedan all över vår förmåga med utlagor till dem pressade äro och ännu dagligen pressade varda, och de halva Häradet snart uti bruk hava[8]

I samma inlaga konstaterade bönderna att soldaterna inte bidrog till utlagorna, utan bönderna fick istället bära hela bördan. Bönderna frågade vidare om det inte fanns andra orter "som uti Skåne" där militär kunde inkvarteras. Inkvarteringarna hade vidare enligt bönderna medfört att det nu fanns ett överflöd av fattiga änkor, krymplingar och en utarmad allmoge. Bönderna framhöll att om de bara befriades från inkvarteringarna skulle de underdånigt och lydigt betala sina skatter.

Ryttare och soldaters inkvartering på gårdarna

För att försöka råda bot på tvisterna mellan bönder och inkvarterade ryttare beslutades på lantdagen i Malmö 1662 om det så kallade fjärdepartsbruket. I stället för att ta emot ersättning från bonden skulle ryttaren kunna välja att överta 1/4 del av hemmanet och i gengäld skulle bonden få tillbaka 1/4 del av städjan och 1/4 del av den ränta som var avsedd för ryttaren. Därutöver skulle 7 1/2 daler ytterligare avräknas bonden. Dessutom fanns regler för hur arbete, byggnation och liknande skulle fördelas. Det skulle stå kronobönderna fritt att välja mellan den gamla ordningen eller fjärdepartsbruket. Men redan år 1664 ändrades detta till att det istället stod ryttaren fritt att välja ersättningsform.[9] Av ett brev i kommissionens arkiv framgår det att för änkor gällde hälftenbruk med soldaterna och inte fjärdepartsbruk.[10]

Sambruket ställde till problem. Det största problemet var att det i flera fall ledde till att bönderna drevs från sina hemman. Andra problem var att

[8] Vol. EE: sid. 11.
[9] Åberg 1947 sid. 44.
[10] Brev till Kungl. Maj:t. 29/4 1670 om lantmilisens inrättande, vol. 3.

ryttare på olika sätt kunde använda sig av denna ersättningsform för att tillskansa sig fördelar.

I sammanlagt sjutton inlagor återkommer sedan samma problematik med "drivande av hemman" orsakad av militärer. Änkorna representeras av tre inlagor. En änka klagar över att en kapten Goes tagit ifrån henne gården som hon innehade och "därför gjort reda och rätt" i 34 år. Den andra änkan hade byggt upp ett hemman efter sin salig man och en del av hemmanet var anslaget till barnen och nu misstänkte hon att kommendanten Granatenlod var ute efter hennes hemman. I sin argumentering klargjorde änkan att man på riksdagen beslutat: "att vi samma halva hemman emot därav våra riktiga skatters utpresterande måtte behålla, och ingen tillstädes oss därifrån att tränga" Den tredje änkan klagade tillsammans med den andra innehavaren av gården över att en korpral fråntagit dem deras gård för fyra år sedan. Efter inlagan finns antecknat "differerar till general resolutionen som är om drivande av hemman fattat bliver." [11] I ett extremt fall har en bonde under en kort tid, tre dagar och tre nätter, haft 16 soldater inkvarterade medan grannarna endast hade haft två, men här anar man en underliggande konflikt mellan en ryttmästare och bonden. Bonden menade att inkvarteringen var "av illvilja gjort." Rannsakning av befallningsmannen beordrades och länsmannen utpekades som den ansvarige, bonden skulle ersättas för uppkommen skada.[12]

De som drev bönderna från hemmanen omnämndes i inlagorna som ryttare, ryttmästare, korpral, fältskär, kapten och regementskvartermästare.[13] Hur bönderna menar att bortdrivandet gick till framskymtar i några inlagor. Ibland omtalade bönderna enbart att de trängts från sina hemman och man kan inte klargöra huruvida detta skett efter lagar och förordningar eller ej. Men via några inlagor framskymtar ett mönster.

Flera inlagor nämner metoden att via höjda avgifter eller tvister om avgifter och panter tvinga bönderna bort från gårdarna. En bonde redogör för hur en ryttare tvistat med honom om diverse avgifter och även vid mönstringen angivit att gården som bonden satt på var öde. Slutligen hade ryttaren "fångat en träta med mig", därefter hade bonden drivits bort.[14] En ryttmästare Fredag (Freitagh), som återkommer i inlagorna, hade enligt en bonde "skattelagt mig så tungt, så jag inte kunde uthärda, item tog från mig åkern 12 travar råg" Ryttmästaren anklagades av bonden för att ha tagit andelar av två gårdar.[15] En kornett hade enligt uppgift pantat till sig en del av

[11] Vol. EE: sid. 82, 181, 111.
[12] Vol. 1: sid. 223. Samtidigt anklagar bonden Olof Smed ryttmästare Krefeldt för att försöka tilltvinga sig hans gård, vol. EE: sid. 175.
[13] Samtliga sjutton inlagor: Vol. EE: 3,72,82, 83, 85, 89, 93, 108, 111, 114, 117, 130, 165, 175, 180, 203, 276.
[14] Vol. EE: sid. 90.
[15] Vol. EE: sid. 93.

en gård därför att bonden inte klarat att betala räntan till denne kornett.[16] Till de redovisade fallen kan fogas några klagomål där de klagande visar på komplicerade transaktioner med försäljningar och städjor som resulterar i att bönderna menar att deras rättigheter inte hade beaktats och de hade fått lämna gårdarna. En del av fördrivningsproblematiken hade sin grund i fjärdepartsbruket som ledde till tvister om avgifter och pantningar. Men det rörde även en principiell fråga. Bönderna hävdade en besittningsrätt som var liktydig med en arvsrätt. Grunden var, som bönderna såg det, att så länge bönderna betalade sina avgifter skulle de sitta kvar på gårdarna.[17] Beslutet om fjärdepartsbruket från 1662 kände säkert bönderna till. Samtidigt hade bönderna vid riksdagen 1668 hävdat denna besittningsrätt som man tydligen menade var överordnad beslutet från 1662.[18] För att slippa inkvarteringarna föreslog bönderna från Östra härad att man istället för inkvarteringar skulle kunde åta sig att hålla båtsmän.[19] En bonde som klagade över hur inkvarteringarna försvagat hans hemman menade att om han skulle klara sina åtaganden borde han få "vederlag" till rustningshållet: "såsom bönderna ut i Gamla Sverige Nådigast åtnjuter, annars är mig omöjligt där med Längre att kunna utstå" Något egentligt svar fick inte bonden av kommissionen mer än ett kortfattat: "Differerar till Jordrevningen.[20]

Även rykten om förestående bortdrivningar togs upp och militär pekades ut. Två bönder från Östra härad framhöll i sin inlaga att de ville ha garantier för att de inte skulle påläggas fler räntor eller andra pålagor än vad som fastslagits i kungliga resolutioner. Bönderna menade att det fanns illavarslande rykten i omlopp: "erfares utav ett tal, att Kapten Goes, som rustar för gården, skulle velat oss fattiga Män ifrån vårt Skattehemman driva" Kommissionen frågade om någon hade tagit ut mer av dem än vad som var lagligt. Till detta tvingades bönderna svara nej, men de fruktade att så skulle ske. De menade att ryttmästare Krefeldt hade det i "sinnet." Bönderna fick via resolutionen en allmänt hållen förmaning från kommissionen riktad till militären om att inga kontributioner skulle tillåtas från militärt håll. Kommissionen framhöll vidare att inget hade bevisats i frågan om militära oförrätter.[21]

Ett annat problem med inkvarteringarna var att soldaterna enligt bönderna inte bidrog till de gemensamma utlagorna. Landshövdingen menade

[16] Vol. EE: sid. 108. Se även liknade sid. 117.
[17] Ang. besittningsrätten se vol. EE: sid. 267, vol. 1 sid. 145; ang. skuldsättning och pantning se vol. EE: sid.23, 36, 43, 62, 72, 83, 97, 102, 108, 144, 165, 175, 201, 248, 252, 276, 276, vol. 1: sid. 495.
[18] Vol. EE sid. 114
[19] Vol. EE: sid. 14 punkt 16.
[20] Vol. EE: sid. 49, vol. 1: sid. 103.
[21] Vol. EE: sid. 85, vol. 1: sid. 99. I Inlagan, vol. EE, omtalas kapten Goos eller Goes som han omnämns i andra sammanhang. I protokollet omtalas Ryttmästare Krefeldt.

att han försökt förmå soldaterna till detta men misslyckats vilket han även framfört till Generalguvernören. Frågan hade enligt landshövdingen blivit "stående".[22]

Kommissionen ställde en del frågor om hur det var med de klagomål som riktades mot militären: dessa som med "gewalt" drev änkorna från hemmanen så fort bönderna dog. Ingrep inte landshövdingen och straffade de skyldiga, frågade kommissionen. Landshövdingen menade att inget "casus" hade förelagts honom. Kom bara klagomålen in skulle han rannsaka i frågan. Han framhöll vidare att han inte skulle få skulden för allmogens försummelse och stillatigande. I resolutionen förklarar sedan kommissionen att de som har något att klaga i fick vända sig till "lag och rätt." Den förtryckte skulle bli hjälpt till sin rätt efter den resolution som meddelats på sista riksdagen då bönderna klagat i samma fråga.[23]

Någon befrielse från inkvartering fick inte allmogen. Kommissionen konstaterade att om landets säkerhet skulle bestå krävdes inkvarteringar. Om militären begick övergrepp fick allmogen vända sig till tinget. Inkvarteringarna skulle "oundvikligen presteras."[24] När det gällde inkvarteringarna var det knappast att vänta att bönderna skulle få igenom sina klagomål. I de fall då man menade att den felaktiga inkvarteringen var orsakad av felaktig taxering hänvisade kommissionen till den kommande jordrevningen.

Bonden Olof Röd fick dock lindring när det gällde inkvarteringen. Han beklagade sig inför kommissionen över sitt ringa hemman och att han hade två dragoner inkvarterade, han ville bli fri från den ena. I protokollet framgår det att han även beklagade sig över att han måste hålla båda dragonerna med sängkläder, stuga och traktamente. Ryttmästare Krefeldt förklarade att ibland fick någon två dragoner och ibland en, "landet är litet och folket mycket" och man fick omskifta mellan en och två dragoner. Någon ändring beträffande inkvarteringarna fick inte bonden, dock sträckte sig kommissionen så långt att man medgav att bonden inte var pliktig att hålla båda med säng." Betjänar sig bägge av en säng", konstaterar kommissionen i sin resolution.[25]

[22] Vol. I sid. 183, liknande vol. EE sid. 11, 18; 42, 66
[23] Vol. I: sid. 189.
[24] Vol. I: 205, 208.
[25] Vol. EE sid. 43, vol. I: sid. 98.

Klagomål över olika militära avgifter

I en lång rad klagomål riktade allmogen kritik mot hur militären drev in olika avgifter eller att de tog ut mer än vad som var lagligt. Ett återkommande klagomål var kritik mot något som bönderna kallade "standarpengar." En avgift som militären pålagt bönderna, med några daler per gård. Avgiften avsåg att täcka kostnaderna för att utrusta ett kompani med standar. Frågan kom ofta att sammankopplas med en annan avgift som omnämndes som "kosthållspengar." Avgiften skulle vara en ersättning till de ryttare och soldater som var utkommenderade och inte låg kvar på sina anslagna gårdar.

Vid mötet i Kristianopel hade bönderna från Östra härad framlagt klagomål både mot standarpengar och kosthållspengar. Bönderna menade att detta var "tvärt emot Hans Kungl. Maj:ts order 9 punkten." Bönderna poängterade att nämnda punkt innebar att de inte skulle bli "graverade" med någon skatt eller pålaga utan Kunglig order.[26] Argumenteringen återkom sedan vid möten i Ronneby, Sölvesborg och i Malmö.[27]

Problemet med avgifterna ledde till flera långa utfrågningar där överste Lybeckers tolkningar och argument ställdes mot landshövdingens. Översten menade att han hade stöd hos Generalguvernören för sitt agerande.[28] När landshövdingen pressades på om vem som givit order om upptagande av avgifterna svarade han att "Överste Lybecker haver noga vetskap därom" och landshövdingen förmodade att översten hade krigskollegiums och Generalguvernörens order om detta. I resolutionen konstateras sedan att man inte kunde betala tillbaka pengarna eftersom de redan anslagits olika ändamål. En viss lindring såg kommissionen i det att standarpengar uttagits av de bönder där ryttarna var borta på annat uppdrag, grannarna hade under samma tid dragits med inkvarteringar. Men Lybeckers agerande skulle granskas, sekreteraren gavs i befallning att undersöka saken och infordra kopior av de order som utgått i ärendet.[29]

Bönderna hade haft sin uppfattning om vad de ansåg vara rätt och fel och man hänvisade till Kungl. Maj:ts order. Ihärdigt drevs frågan vidare och frågorna fick åter behandlas i Malmö. Bönderna hävdade sin uppfattning. Kommissionen hade inte klart för sig hur det förhöll sig med standar- och kosthållspengarna, man var tvungen att utreda frågan på plats. Man kan förmoda att kommissionen riktade vissa misstankar mot militären. Någon direkt framgång hade inte bönderna med sina klagåmål om avgifterna. För centralmakten innebar samspelet med bönderna i dessa frågor att misstan-

[26] Vol. EE: sid. 1, punkt 4.
[27] Vol. 1 sid. 179, Vol. EE: sid. 14, (punkt 12, 13, 15), 52, 117, 161, 267, 495.
[28] Vol. 1: sid. 48.
[29] Vol. 1: sid. 181.

kar om militärens framfart blev bekräftade och ifrågasatta. Detta problem med en självsvåldig militär var knappast något nytt för centralmakten men i gränslandet var detta ett problem med större räckvidd än i övriga delar av riket. Det måste ha stått klart för centralmakten att detta problem hotade stabiliteten i gränsprovinserna och att lojaliteten till det svenska riket var i fara. Centralmakten stod inför en målkonflikt som innebar att armén skulle stärkas samtidigt som man måste agera så att lokalbefolkningens förtroende för centralmakten ökade. Den civila förvaltningens oförmåga att kontrollera militären framstår här i tydlig dager. Kommissionens agerande i detta läge innebar att man till en del distanserade sig från militärens agerande och anvisade en väg att via ett rättsligt förfarande ta i tu med övergreppen. Frågan är dock hur pass tillförlitlig denna väg var, tinget verkar ha varit ett svagt instrument i dessa tvister. Ett led i civilförvaltningens distansering till militären var även att man eftersträvade att upprätta en relation till allmogen, vilket jag menar framgår av kommissionens sätt att bemöta bönderna. Misstron mot militären kunde framstå som ett gemensamt problem för centralmakten och bönderna.

En rad andra avgifter och olagliga utnyttjanden av soldater behandlades av bönderna.

Skjutsningar av miltär var ett av de ämnen som återkom bland inlagorna[30]. I allmänna ordalag återger några inlagor klagomål över "durchmarscher" och skjutsningar, ofta åtföljda med beskrivningar över böndernas utsatta läge, framför allt om man bodde vid genomfartslederna. De som bodde uppe i skogen eller på öarna drabbades inte lika hårt, poängterade bönderna från Förkärla socken.[31] Bönderna protesterade i detta fall inte mot skjutsningen som sådan, däremot hade man en uppfattning om att bördorna var orättvist fördelade. Bönderna påpekade att andra socknar kunde användas vid durchtåg, "nämligen Jämshög."[32] "Aldrig draga militären här för bi" konstaterade Mörrumsbönderna, så som sker på andra ställen och ingen hjälp fick de av "naboarna."[33]

En ny skatt som ställde till vissa problem i relationen krona – bönder, var den så kallade båtsmanspenningen eller skeppshjälpen som var en skatt som togs ut till flottans proviantering under senaste "fejdetid." Bönderna hade uppenbarligen uppfattat detta som en tillfällig skatt som sedan hängt kvar. Bönderna vill nu ha återbetalning av skatten ifråga. Något tillmötesgående kunde kommissionen inte visa bönderna.[34] Bönderna fruktade

[30] Vol. EE: sid. 252, 249.
[31] Vol. EE: sid. 157.
[32] Vol. EE: sid. 298.
[33] Vol. EE: sid. 252.
[34] Vol. EE: sid. 291 punkt 2, vol. 1: sid. 391, Se även Nättraby sockenmäns inlaga vol. EE: sid. 234 punkt 2 samt vol. 1 sid. 251. Sistnämnda inlaga rörde frälsebönderna under Sölvesborgs slott som även bidrog till denna skatt.

kanske att detta skulle bli en fast skatt. Det förtjänar att påpekas att bönderna inte vände sig mot riksdagsbeslutet om skatten, men man tolkade innebörden av beslutet på ett annat sätt. Tillfälliga militära skatter kunde man inte undandra sig, men det gällde att försvara hållningen att de var tillfälliga.

Kring de olika klagomålen på felaktiga avgifter utspann sig diskussioner som visade på kronans administrativa problem, problem orsakade av den bristande regionala kontrollen och på militärens självsvåldliga agerande. Vid mötet i Kristianopel framvisade bönderna sina kvittenser, vilka visade att en del ryttare tagit ut 42 silvermynt istället för de 30 som var fastställt. Ryttmästare Krefeldt inkallades för att förklara varför han "ej sådant avskaffar." Ryttmästaren menade att han inte hade fått reda på dessa förhållanden, allmogen hade inte besvärat sig över detta. Kommissionen tillfrågade allmogen om de hade klagat för landshövdingen eller ryttmästaren. På frågan svarade allmogen nej. Resolutionen från kommissionen var kortfattad:

> Kungl. Kommissarierna funno skäligt att allmogen ej med högre skatter må graveras, än Jordeboken innehåller och förmedlar, och uti detta haver Landshövdingen allvarligt uppseende och hand över att hålla, ingalunda tillåtandes, det allmogen i någon måtto där över Präjudiceras.[35]

När kommissionen skulle utfråga ryttmästare Krefeldt kontrollerade man inte huruvida böndernas utsagor stämde med ryttmästarens. I stället valde kommissionen att direkt tillfråga ryttmästaren varför detta tilläts. Böndernas utsaga togs för att vara korrekt. Kanske kände kommissionen redan till dessa missförhållanden. Tillsynen och kontrollen måste ha framstått som bristfällig. Böndernas svar på frågan om de klagat hos landshövding och militär andades misstro och misstron återkom. De tvister som rörde klagomål på felaktiga avgifter avhandlades ganska summariskt av kommissionen och frågorna hänvisades "till lag och rätt." I några fall fick militären själv rätta till begångna fel.[36] Hade målen tidigare dragits inför tinget fanns ingen anledning för kommissionen att befatta sig med ärendet. I något fall var det Landshövdingen som skulle se till att rätt skipades.[37]

Ett tydligt inslag i böndernas argumentering var den positivrättsliga inställningen, man hänvisade till äldre bestämmelser, lagar och förordningar.[38] Det var vanligt att bönderna använde riksdagsbeslut som utgångspunkt för sin argumentering. Ibland användes dock sedvanan som argument. Bönderna kände till de beslut som var tagna, de hade sin tolkning av hur de

[35] Vol. 1: sid. 47.
[36] Vol. 1: sid. 112.
[37] Vol. EE sid 72, vol. 1 sid. 206; vol. EE: sid. 124, vol. 1 sid 93; vol. EE sid. 103, vol. 1 sid 106; vol. EE sid. 108, vol. 1: sid. 105; vol. EE sid. 124, vol. 1 sid. 93; vol. EE sid. 222, vol. 1 sid. 315.
[38] Se ex. Frohnert 1993 sid. 137.

skulle tillämpas och utifrån detta framförde de sina klagomål. Bönderna framstår som välunderrättade. Men böndernas och centralmaktens representanter hade inte alltid samma uppfattning i sakfrågorna.

I flera av de redovisade tvisterna tvingade böndernas klagomål fram undersökningar om huruvida militären agerat på ett lagstridigt sätt eller ej. Bönderna försökte lindra inkvarteringarna och fördela bördorna. I ett fall menade bönderna att inkvarteringarna borde förläggas till Skåne eller att bördorna skulle drabba även grannsocknen, bördor skulle fördelas inom det nära lokalsamhället, alla skulle bära sin del även militärer. Men det var fullt legitimt att lämpa över bördor på områden som man inte lika starkt identifierade sig med. Den militära närvaron ökade pressen på lokalsamhället. Här skulle man kunna tänka sig att "blekingarna" gemensamt hade agerat mot inkvarteringar och militära övergrepp på ett mer principiellt plan. Men av något sådant agerande finns inget spår. Istället utgick man framförallt från att den egna socknen skulle värnas. Alternativt skull bördorna fördelas bättre och för att detta skulle kunna fungera krävdes att centralmakten hade auktoritet nog att åstadkomma detta. En militär närvaro ansågs sannolikt av bönderna som något oundvikligt och nu vände man sig till den värnande överheten med krav på en rättvisare fördelning av bördorna. Man avvisade inte den nya centralmakten utan man krävde att den skulle ingripa.

Den bild som växer fram ur böndernas klagomål verifierades också av kommissionen i ett brev till Kungl. Maj:t. I brevet konstaterar kommissionen att man måste finna en väg till lantmilisens upprättande som inte var till hinder. Den nuvarande ordningen hade lett till kontinuerlig träta mellan bönderna och soldaterna. Fjärdepartsbruket var avsett att förbättra den rådande ordningen men detta hade misslyckats. Soldaterna framställdes som dåliga bönder och därmed förföll gårdarna. Att bönderna trängdes från sina hemman bekräftades. Brott drogs inte inför tinget, inte ens svåra brott som dråp ledde till åtal. Soldater som stal hästar och sålde dem i Småland framställdes som ett stort problem, nu fanns inte en duglig häst att uppbringa konstaterade kommissionen. Vidare hade man ingen kontroll över hur hemman var taxerade och man misstänkte att fusk förekom. Dessutom hade de bästa hemmanen undandragits militären genom att de överförts i adelns ägo. Kommissionens förslag var att den ordning för rustning som tillämpades i övriga Sverige skulle införas också i de erövrade provinserna och en jordrevning skulle utgöra fundamentet i den nya ordningen.[39] Landshövdingen var i sin inlaga till kommissionen mycket kritisk till militären. Han påpekar att när militären var inblandad i slagsmål och andra excesser skulle de betala sakören, vilket de aldrig gjorde. De skulle plikta på kroppen andra till varnagel, menade landshövdingen.[40] Kommissionen verkar ha

[39] Brev till Kungl. Maj:t. 29/4 1670 om lantmilisens inrättande, vol. 3.
[40] Vol. T sid. 1189 punkt 13.

bekräftat den bild av inkvarteringseländet som framfördes. Fogden Sven Svensson Frost kritiserade i sin tur bönderna i Medelstads härad för att de inte medverkade när han kallade till möte om inkvarteringen. Fogden menade att om man skulle tillämpa reglerna om 3 dalers böter för uteblivande skulle nästan hela häradet få plikta.[41]

Militären lämnade senare in en inlaga i 16 punkter till kommissionen om de militära problemen. Militären företräddes av Georg Lybecker och Göran Sperling. Huvuddelen av punkterna handlade om problem runt avgifter i olika former. Avgifter som var felaktiga enligt Lybecker eller avgifter som var innestående. Fjärdepartsbruket och dess problem var även uppe till behandling. Fogdarna utsattes för Lybeckers kritik för att de inte skötte sina skyldigheter så att militärens behov tillfredsställdes. Exempelvis menade han att fogdarna lät odugliga bönder städja gårdar. Därmed fick militären inte ut räntan. Ett problem var bristen på hemman, exempelvis menade Lybecker att hemman förts undan från militären på olika sätt. Den kritik som framfördes var i princip samma kritik som militären riktat mot den civila administrationen allt sedan generalguvernementets tillkomst. Klas Rålambs förslag var att man skulle övergå till den svenska ordningen och låta bönderna själva rusta för sina hemman. Därmed skulle man slippa de "irringar" som uppstod mellan soldater och bönder. Överste Lybecker kunde tänka sig en sådan lösning men han menade samtidigt att det fanns en fara för att bönderna lika gärna kunde ta en duglig som en oduglig ryttare. Lybecker anförde som avskräckande exempel att bönderna kunde ta sig en "Jute" på vilka "icke vore sig att förlita."[42]

Det problem som här behandlades framstår som ett generellt problem i det militära utskrivningssystem som brukar benämnas det äldre indelningsverket. Godsavsöndringar och gårdar som undandrogs från utskrivningarna gjorde att systemet blev mycket instabilt och kronan nådde aldrig kontroll över processen. Även i Finland framstod detta som et problem.[43] Snarare vittnar problematiken i frågan åter om de problem som centralmakten hade när det gällde att vinna kontroll över de resurser som fanns inom riket och där enskilda intressenter kunde motarbeta den ordning som centralmakten eftersträvade. Bönderna hade framfört förslaget att man själva skulle rusta

[41] Vol. HH sid. 1114.

[42] Vol. 1 sid. 1555–1618: Punkt 1 Ryttares städjande av gårdar, p2 angående fjärdepartsregeln samt diverse avgifter, p3 ryttares övertagande av hemman, p4 jordrevningen, p5 ersättningen till regementena, p6 angående salpeterskatten, p7 utskrivningspenningar, p8 ödehemman, p9 kosthållspenningar, p10 bondens avgifter för husgeråd, p11 kyrkan och ryttarhemmanen, p12 byggnadstimmer till militären, p13 Innestående penningar, p14 tvisten om kosthålls- och standarpenningar, p15 fogdarnas bortstädjande av militiehemman, p16 militiebok om hemmanens beskaffenhet.

[43] Forskningsöversikt över det äldre indelningsverket se Peter Danielsson 1998 sid. 15-22; S Ågren *Karl XI:s indelningsverk för Armén Bidrag till dess historia*, Uppsala 1922, sid. 9.

för sina hemman eller själva utse sventjänare som i övriga Sverige. Man hade insett att man inte kunde motarbeta utskrivningarna helt och hållet, detta var en del av de plikter som man som undersåte hade att ta på sig. Däremot kunde man agera för att förändra villkoren till sin egen fördel. Genom att anta den svenska ordningen skulle kontrollen och ansvaret över utskrivningarna och dess konsekvenser i högre grad förläggas till bönderna själva. Lokalsamhället skulle självt få lösa problemet och militären hållas på avstånd. Detta förfaringssätt överensstämde också mer med den ordning som tillämpats i Danmark där gårdarna lades i så kallade lægder vilka sedan ansvarade för utskrivningen av soldater och även ryttare. Även om länsinnehavaren formellt ansvarade för denna ordning låg besluten närmare lokalsamhället.[44]

Kraven på förmedling av "små och magra hemman"

Klagomålen kring beskattningen var ett återkommande inslag i allmogens suppliker och det ärende som ledde till flest suppliker inom kategorin var kravet på så kallad förmedling. Inlagorna återfanns över hela Blekinge, ofta med likartat innehåll och med likartade motiveringar. Det innebar att man ville ha sina gårdar nedtaxerade, oftast från hel till halv skatt. Utgångspunkten var att Blekinge skulle skatta hälften mot vad man betalade i Skåne. Böndernas argumentation utgick vanligtvis från hur dåliga och eländiga deras hemman var, ofta kombinerat med de många inkvarteringarna eller andra problem orsakade av den militära närvaron.

Från Torhamns socken inkom en skrivelse med begäran om nedsättning av skatten:

> Vår aller nådigaste Herres och Konungs underdånigaste bönder uti Torhamns socken begärer, att eftersom det är känt för en var, att Torhamns socken är den ringaste socknen här uti Östra härad eftersom: är det någon blåst eller storm, så är de ringa Åkrar och Ängar fördrivna af sand, som en var man här på orten känner till. Och när det är högt vatten, går det upp på våra ängar och fördärvar dem ganska mycket. Item är det 3 dagar regn, så är säden fördärvad på grund av jordens surhet, är det 3 dagars solsken bränds den bort av hetta.[45]

Framställan ovan rörde förmedling till hälften. Liknande inlagor kom från

[44] Ang det äldre svensk indelningsverkets organisation se Danielsson 1998 sid.4-8; Ang. det danska systemet med lægder se Appel 1999 sid. 376-379

[45] Vol. EE sid. 28, Se även Listers härad vol. EE sid. 259.

de andra häraderna. Ett alternativ att beskriva sina gårdars dåliga standard var att omtala hur lite utsäde man använde eller hur lite säd eller hö som gårdarna gav.[46] Bönderna från Nättraby omtalar att gårdarna i området var små, 5 eller 6 tunnland, jorden var inte fruktbar som på andra ställen och dessutom låg byn vid landsvägen "tätt och ofta sker det att, grödan på åkrar och ängar blir uppäten i stora drag genom marscher." Bönderna fortsatte med att konstatera att det blev för mycket att uppräkna den press som de hade fått utstå. Många gårdar hade även legat öde på grund av missväxt.[47]

Vice generalguvernören över skånska generalguvernementet Claes Danckwart-Lilliestrom hade gårdar på avräkning i Blekinge. Bland annat hade han Lyckå som avräkning på sin lön. Bönderna ville bli befriade från en extra kontribution. Byn låg vid landsvägen och hade drabbats extra hårt under krigstiden. Som belägg för sitt dåliga tillstånd anförde bönderna ett brev från generalguvernören där han hade svarat på en tidigare supplik. Dessutom lade man fram ett "protects breff" där Claes Danckwart-Lillienström klargjorde att inga extra pålagor fick tas ut från bönderna "så länge jag dem uti possession innehar." Bönderna i byn befriades också från de extra 30 dalerna.[48]

Bönderna i Blekinge fortsatte att argumentera som man gjort på den danska tiden, halvskatteprincipen skulle gälla. Den halvskatteprincip som bönderna försvarade var dock ifrågasatt. Det framgår av landshövding Skyttes inlämnade skrivelse till mötet i Malmö att man diskuterade huruvida Blekinge skulle kunna beskattas som Småland.[49] Kommissionen verkar också överväga mer allmänt hur man skall värdera Blekinge. Kommissionen frågade landshövdingen hur Blekinges tillstånd var jämfört med Skåne. Landshövdingen konstaterade att man i Blekinge hade det sämre ställt, man kan inte leva av sin gröda. Kommission begärde då en jämförelse med Småland och man undrade om inte områdena var likvärdiga. Landshövdingen kunde inte svara på detta men han tvingades medge att en jämförelse mellan de gods han hade i Småland och Blekinge utföll till Blekinges fördel. Inkomsten från Blekinge var "fylligare" än den rättighet han kunde ta ut i Småland.[50]

Den reducerade terminsskatten

Under den danska tiden hade man betalat en lång rad så kallade plockskatter. Skatterna hade av svenskarna sammanförts till en gemensam skatt som skulle betalas vid tre terminer, allmänt omnämnd som terminskatten. Skat-

[46] Vol EE sid. 3 punkt 5, 23, 42, 60, 167,
[47] Vol. EE sid. 234.
[48] Böndernas vol. EE sid. 144, Banér sid. 146, Lillienström sid. 147.
[49] Vol. T sid. 1181, punkt 2.
[50] Vol. I sid. 1999.

ten hade varit uppe till behandling vid riksdagen 1668 och fastställts till 10 daler 7 öre för varje hel gård. Tidigare hade man betalt 12 daler och 15 öre. De mindre gårdarna skulle betala i proportion till sin storlek.[51] Ett problem som genast uppmärksammades av bönderna i Östra härad och Medelstad var att riksdagsbeslutet inte hade tillämpats av fogdarna vid skatteinbetalningen hösten 1668. Bönderna ville nu att man vid nästa terminsinbetalning skulle få tillgodoräkna sig den överskottsinbetalning man gjort.[52]

Kommissionen var uppenbarligen osäker över hur frågan skulle hanteras. Landshövdingen tillfrågades inledningsvis "vad fog och skäl Landshövdingen haver att Kongl. Mayttz Resolution icke är allmogen till godo kommen." Landshövdingen svarade inte på detta utan lät landsbokhållare Billing förklara. Denne menade att man inte i efterhand kunde gottgöra bönderna. De skatter som inbetalats hade till största delen redan betalats ut efter "Assignater och order."[53] Till slut segrade Billings praktiska förklaring, någon återbetalning kunde det inte bli tal om.[54]

Detta ärende kom åter upp till behandling vid kommissionens möte i Malmö. Fogden på Sölvesborgs slott föredrog då ett memorial från 1669 där det gjordes klart att förmedlingarna i grevskapet skulle börja med året 1668. Det gjordes också klart att det som var för mycket uttaget i skatt skulle ersättas under nästa år. Kommissionen begärde generalguvernörens förklaring i frågan och denne klargjorde att resolutionen verkligen omfattade Blekinge fast detta inte sagts klart ut, endast Skåne var omnämnt. Kommissionen konstaterade: "Kunde icke finna tydliga skäl nog, att allmogen sådant pretenderade... men eftersom hr. Generalguvernören sin speciella resolution för grevskapet utgivit, må därvid bero, till dess hans k. Maj:t sig själv däröver i nåder förklarades varder"[55]

Kommissionen verkade först motvilligt ha konstaterat att man av praktiska skäl inte kunde tillgodose böndernas rättmätiga krav. Men bönderna drev frågan vidare och det visade sig att bönderna fick stöd från en resolution av Generalguvernören. Här fanns uppenbarligen också ett samspel mellan fogden och bönderna. Därmed tvingades kommissionen att ge bönderna rätt och istället blev frågan till en indirekt kritik av Generalguvernörens tjänsteutövning. Problemet var att beslutet kunde ändras endast om Kungl Maj:t fattade ett nytt beslut. Hanteringen av denna fråga blev också

[51] EPI sid. 53.
[52] Vol. EE, sid. 1 Östra härad, Nättraby sockenmän (MH), vol. 1, sid. 252 Medelstads härad. Ang. sammanslagningen av plockskatterna till terminskatt se vol. F sid. 15-17 samt Wägner 1886 sid. 22-26.
[53] Vol. 1. sid. 177. Liknande svar får övriga se sid. 252.
[54] Vol. 1. sid. 244. I inlaga från landshövding Skytte påvisas de oklara förhållandena i denna fråga och vads om gällde erläggande av salpeterskatt,.
[55] Vol. 1 sid. 1927-30.

ett illustrativt exempel på hur den här typen av ärenden skulle handläggas och hur den svenska administrationen fungerade. Det var svårt att få rätt och ändra ett beslut men det var inte helt utsiktslöst. Det krävde kunskap, engagemang och uthållighet från böndernas sida.

Även när det gällde den så kallade salpeterskatten rådde delade meningar. Frågan var om bönderna hade rätt när de hävdade att denna skatt var inräknad i terminsskatten.

Bönderna argumenterade här utifrån sin tolkning av ett riksdagsbeslut i frågan och man menade att detta var i överensstämmelse med ett plakat från Generalguvernören. Landshövdingen var uppenbarligen av en annan mening och han hade sannolikt inte helt fel i sin tolkning som utgick från att denna skatt var en särskild kunglig skatt. Bönderna fick till slut sin tolkning godkänd. Salpeterskatten var redan en del av terminskatten och den fick inte tas upp separat. Kungl. Maj:t hade varit felunderrättad, konstaterade Klas Rålamb. Om en ändring skulle komma till stånd skulle en ny resolution utfärdas. En politisk praxis visades i detta fall upp för undersåtarna. De höga herrarna kunde ha fel eller missförstå resolutioner och beslut. Men beslut fattade på riksdagen kunde inte ändras hur som helst. Frågorna diskuterades, olika synpunkter framfördes, böndernas argument beaktades och man visade en viss skepsis mot landshövdingen. Den kritiska hållningen till landshövdingen bör ha haft stor betydelse för att inbjuda allmogen till kritik av lokalförvaltningen.[56]

Frälseböndernas klagomål

Från Medelstads härad kom en utförlig inlaga som refererades i protokollet. Klagomålen var indelade i 20 punkter. Flertalet av punkterna rörde Sölvesborgs grevskaps fogde, klagomål som behandlas på annan plats. I skrivelsen fanns klagomål från både skattebönder och frälsebönder blandade. I skrivelsen återkom samma typ av frågor oberoende av bondekategori: när skulle terminsskatten betalas, betalning i natura eller i pengar, skjutsningar och inkvarteringar. Frågorna från grevens bönder hänfördes till grevskapets rättskipning. Men kommissionen diskuterade och utfrågade bönder och tjänstemän, ofta ganska utförligt, innan frågorna remitterades vidare.[57]

Veckodagsbönderna under Sölvesborgs grevskap och Elleholms gård hade några specifika klagomål. Bönderna i Mjällby argumenterade för att man skulle ha samma lindring på kungliga skatter och avgifter som under den danska tiden med hänvisning till att de var veckodagsbönder. Bönderna i Gammalstorp klagade över alla ovissa skatter de tvingades betala. De bön-

[56] Vol. 1. sid. 46, 171-175.
[57] Vol. 1 sid. 513-517.

der som bodde i Mörrum socken och var underställda Elleholm klagade över att de inte njutit veckodagsfriheten trots att Generalguvernören garanterat dem denna rätt, vilket framgick av en bifogad resolution. Bönderna hade förutom arbete på slottet också betalat halv terminsskatt.[58]

Böndernas inlagor trampade rakt in i en av de mest problematiska frågeställningar som den svenska centralmakten hade att lösa. De danska adelsprivilegierna när det gällde de så kallade veckodagshemmanen var betydligt fördelaktigare för adeln än den svenska motsvarigheten, de så kallade rå- och rörshemman. Den danska adeln hade dessutom lyckats expandera privilegierna och allt fler bönder inbegreps i dagsverksskyldigheten. De danska privilegierna var inte klart definierade i lag.[59] Hur olikheterna skulle hanteras var ett dilemma. Tillämpningen av privilegierna kom att variera från 1658 fram till enväldets införande i Sverige 1680, beroende på vilket inflytande adeln hade. I och med att allt fler svenska adelsmän och naturaliserade utländska adelsmän fick tillgång till gods i Skåne ökade försvaret för de utvidgade danska privilegierna. Detta kom till klart uttryck på 1668 års riksdag.[60]

För att reda ut vad som gällde gick kommissionen igenom äldre beslut och resolutioner i ärendet, akterna bifogades inlagan. Bönderna hade utgått från resolutioner och akter från Generalguvernören från år 1662 och 1667. Det framgår att bönderna besvärat sig till riksdagarna både år 1664 och 1668 i samma fråga. Kommissionen gick igenom resolutionerna och man tolkade även innebörden av riksdagsbeslutet 1664 och 1668, till detta kom en attest från Generalguvernören från 1663.[61] I resolutionen konstaterade kommissionen att Kungl. Maj:t hade förklarat vad som gällde vid riksdagen och detta hade bönderna att rätta sig efter.[62] Inget av de redovisade dokumenten gav stöd för uppfattningen att bönderna skulle slippa sin terminsskatt eller kungsskatt som de kallade den, svensk ordning skulle gälla

Kronotiondet

Hur socknarna hanterade sitt ålagda kronotionde framstod som ett bekymmer för kommissionen. Bönderna arrenderade ibland bort sitt tionde och villkoren fastställdes i ett kontrakt. Mörrumsbönderna lämnade in en skrivelse som belyste detta problem. Enligt bönderna hade den förre befall-

[58] Bönderna i Mjällby socken vol. EE sid. 259-261, vol. 1 sid. 491-495; bönderna i Gammalstorps socken sid. vol EE sid. 246; bönderna under Elleholm vol. EE sid. 246 (punkt 2); resolutionen 1667 vol. EE sid. 256

[59] Rosén 1944 sid. 22-27.

[60] Rosen 1944 sid. 82-86, 89-93, 96-99, 100-108.

[61] Resolutionen 1662 vol. EE sid. 254, attest år 1663 sid. 254, resolutionen 1667 sid. 256, förklaring över riksdagsbeslutet 1664 sid. 255, riksdagsbeslut 1668 sid. 257; Dessa resolutioner återges även i Petterson 1934 del IV sid. 104-107.

[62] Vol. 1 sid. 518, se även vol. EE sid. 257.

ningsmannen i häradet Jonas Håkansson ingått ett muntligt kontrakt med bönderna om tiondet. Detta muntliga kontrakt hölls inte, enligt bönderna. De bönder som sökte Landshövdingen i ärendet hade hänvisats till Generalguvernören och denne svarade att kontraktet skulle hållas. Därefter hade landshövdingen fordrat ett skriftligt kontrakt. Eftersom något sådant inte fanns hade bönderna hänvisat till det muntliga avtalet som tillkommit i närvaro av socknens präst Casper Andersson. Skriftligen hade prästen sedan intygat att detta avtal stämde. Därtill förklarade bönderna att det fanns:

> många trofaste Dannemän i socknen som uti samma Löfte och muntlig kontrakt var närvarande. Beder därför underdånigast att samma kontrakt och löfte måtte hållas.

Skrivelsen var undertecknad "aff Mörrums Sognesteffne den 15 Octob. A:o 1669.[63] Bönderna hade även inlämnat en supplik i ärendet till Generalguvernör Banér, där man noggrant gick igenom hur det muntliga kontraktet såg ut. Man diskuterade även hur tiondet tidigare hade betalats. Bönderna vände sig i sin supplik mot att Befallningsmannen inte hade hållit fast vid avtalet och förutom kyrkotiondet även pålagt dem kronans tionde, vilket de menade att de aldrig tidigare betalt i Blekinge. Skrivelsen hade undertecknats av två bönder och kyrkoherden.[64]

Gustav Baner hade accepterat böndernas framställning och menat att tiondet skulle betalas så som det var beskrivet i det "upprättade kontraktet"[65] Kommissionen tog upp frågan till behandling vid sitt möte i Sölvesborg. Kommissionen fann det "eftertänkligt" att Generalguvernören godkänt detta förfarande. Av denna anledning fann kommissionen det "nödigt fram fodra" både böndernas supplik och generalguvernörens resolution i frågan. Därefter konstaterade man att kontraktet varken var skriftligt eller muntligt utan att det endast var sal. Befallningsmannen som "lovade dem så betala tiondet" Bönderna hade då framlagt en attest som stödde deras uppfattning om att ett muntligt kontrakt var uppgjort. Därefter fattade kommissionen sitt beslut, resolutionen kom att gå mot bönderna:

> Så alldenstund Sockenmännen inte kunde framvisa nämnda kontrakt om tionde betalningen skriftligen; Ty kan Kungl. Kommissarierna för tiden inte vidare där till svara, utan tog det ad notam till framledes någon general förordning låter göra med tiondet.[66]

[63] Vol. EE sid. 239; Liknande problematik med terminskatt för utsocknes bönder vol. EE:234, punkt 2, vol. 1 sid. 238
[64] Vol. EE sid. 239-240; Det framgår av redovisningen av tionde i Blekinge att endast Jämshög betalt kronotionde under den danska tiden, vol. F sid. 202
[65] Vol. EE sid. 244.
[66] Vol. 1 sid. 523.

Detta beslut tog kommissionen i oktober 1669. Den 22 november samma år inlämnade Mörumsbönderna ytterligare in en skrivelse i ärendet. Bönderna poängterade att mötet dem emellan hade föregått i prästgården. Om det krävdes skulle hela Socknen "vid själs ed" vittna och bevisa hur det hela gått till. För att ytterligare understryka allvaret klargjordes att "Gud skall vara vårt vittne" Skrivelsen var undertecknad av fyra bönder, dessutom hade kyrkoherden skriftligen underskrivit och konfirmerat inlagan.[67]

Mörrumsböndernas klagomål kom att handla om socknens trovärdighet och bönderna fann det så viktigt att man återkom till ärendet en andra gång. Beslut hade tagits på sockenstämma. I denna tvist kom därmed den lokala arenan, sockenstämman och dess trovärdighet att ställas mot centralmakten och dess intentioner. Därtill kom att prästen hade intygat och understött böndernas framställning. Mörrumsbönderna synes ha mobiliserat allt vad som fanns för att ge tyngd åt sin framställning. Muntlighet hade ställts mot skriftlighet och den nya centralmakten hade förordat en norm som innebar att skriftliga dokument var vad som krävdes.

Även bönderna i Gammalstorp klagade över kronotiondet som de ansåg var för högt. Det stora problemet var det sätt som tiondet bortarrenderats på. Borgmästaren i Kristianstad hr Johan Nilsson och hans hustru hade arrenderat socknens tionde och höjt detta till 26 tunnor. Skälet till detta var att säden skulle räknas på åkern innan den inhöstades, vilket framställdes som en fördel för bonden. Den som förklarat detta arrangemang var bokhållaren i generalguvernementet Billing som framträdde som fullmäktig på Johan Nilssons änkas vägnar.[68]

Kommissionären Rålamb tog till orda i frågan och menade att "sällsamt att en dristar sig till med kronans enskilda rättighet söka sådan prångling och vinst" Rålamb kritiserade även Cronans "betjänter" för att de inte reagerat och att kronans vinst gick någon annanstans. I protokollet konstateras "är sådan prångling allmogen till största ruin som allestädes inte utan under klagas att kronans rättigheter stegras, och merendels fördubblas."

Bokhållare Billing "som tillstädes var excuserade sig där med" och förklarade att han inte hade med tiondet att göra och att det fanns en inspektor som borde kontrollera kronans intresse. Därefter fick bokhållaren order om att lämna in en lista på de personer som arrenderade kronotionde "noga upptagande" vad bonden skulle betala. Han skulle även redovisa arrendatorernas avgifter. Landshövdingen fick därefter order om att skriftligen tillskriva alla arrendatorer att inkomma med samma uppgifter. Vidimerade kopior på arrendekontrakten skulle bifogas.

---

[67] Vol. EE sid. 241.

[68] Böndernas inlaga vol. F sid. 212, kommenteras i protokollet vol. 1 sid. 485; Banérs bekräftelse på änkans rätt att inneha tiondet på livstid vol. F sid. 219. Böndernas kontrakt med Johan Nilsson, från 1665, vilket fixerar tiondet i pengar, vol. F sid. 223.

Kommissionen ville dock ha mer uppgifter i frågan och kommissionen "funno nödigt att höra böndernas muntliga berättelse." Man ville veta hur det kom sig att Sal borgmästare Johan Nilsson kom att fordra 26 tunnor istället för 13? Bönderna förklarade att de blivit tillsagda att de inte fick ta in säden innan den var räknad. Bröt de mot detta skulle de straffas. Ibland blev säden stående och illa skadad av regnet. Detta arrangemang hade medfört stor fattigdom i socknen. Bönderna ville därför ta in säden oräknad när det passade bäst. För att de skulle få ta in säden oräknad hade borgmästaren krävt en ersättning på 26 tunnor. Kontraktet hade gjort dem utfattiga och en del skulle få gå från sina hemman om de inte blev förmedlade.

Bönderna tillfrågades därefter om de inte hade sökt landshövdingen för att få lindring i sina villkor. Bönderna svarade: "nej, att hava intet sökt honom, ej heller kunnat söka honom, ty de tänkte sig inte få någon hjälp av honom, utan hellre lidit och utstått vad de kunnat." Landshövding Skytte svarade på kritiken och frågade bönderna när de sökt honom och inte fått besked? "och skulle klaga så måste i bevisa den klagan var skälig." Bönderna bemötte Skytte och sade att "Ja vi tala intet stort där om, men huru det går sitter bonden emellan lika väl."[69]

I sin resolution konstaterade kommissionen att man denna gång inte kunde göra något utan man tog detta ad notam för att framföra detta till hans Kungl. Maj:t. Kommissionen gav dock bönderna förhoppningen att en förordning om tiondet skulle komma. Kontraktet var man emellertid tvungen att följa. Landshövdingen fick sedan order att se till att bönderna inte betungades utan skäl.[70]

Detta klagomål om tiondet i Gammalstorp hade börjat som en förhoppningsfull inlaga där bönderna hoppats på att överheten skulle ingripa och ställa allt till rätta. Bönderna fick inte omedelbart rätt men vissa förhoppningar om förändringar ställdes i utsikt. För kommissionen blev klagomålen om tiondet ett sätt att rulla upp missförhållanden som rörde den regionala och lokala förvaltningen och där även landshövdingen och indirekt Generalguvernören träffades av kritiken. En form av samspel eller relation mellan centralmaktens representanter och företrädarna för bönderna hade upprättats. En relation som skickligt användes av kommissionen för att komma åt missförhållanden men det var också en relation som kunde vara användbar för bönderna. Det kunde finnas vinster att hämta ur ett samarbete med centralmakten. En noggrann redogörelse för kronotiondet socken för socken, dess storlek och eventuella bortarrenderingar, gjordes också och inlämnades till kommissionen.[71]

[69] Vol. I sid. 484-489.
[70] Vol. I sid. 489.
[71] Vol. F sid. 202.

Bönderna och skattefrågorna

De inlämnade klagomålen var inte uttryck för en häftig skatterevolt. Bönderna var på plats dels för att de måste men sannolikt även för att de ansåg att de skulle försöka påverka sin situation. På samma sätt hade man agerat i skattefrågor under den danska tiden. En ny pålaga var alltid inledningen till en ny förhandling. Möjligen hade man också satt en viss tilltro till den nya överheten. Kommissionen hade visat att kritik mot den lokala förvaltningen var möjlig att framföra. Frågan är om allmogen hade någon uppfattning om vad som var en rättmätig beskattning? En föreställning om att de oundvikliga bördorna skulle fördelas rättvist? EP Thompson har i "the moral economy of the poor" argumenterat för att bönderna under 1700-talet inte bara drevs av ekonomiska motiv i sin kamp utan att man även hade moraliska motiv för sitt agerande.[72] Hans perspektiv aktualiserar frågan om det bara var snäva ekonomiska hänsyn som drev bonden eller om det fanns en föreställning om en rättvis ordning och om något gemensamt, ett samhälle?

Bönderna anförde i sina suppliker en rad skäl man borde ta hänsyn till vid beskattningen. Jordens beskaffenhet var ett återkommande tema. Svaga jordar, sandiga jordar, för blött, grus eller elakartade jordar. Men även andra skäl återkom. Om en by låg vid landsvägen anfördes ofta detta som ett argument för nedsättning av skatten, byarna fick enligt bönderna ta större delen av skjutsningar och körslor till militären. Militären förbrukade även böndernas säd. Allmogen jämförde ofta den egna byns möjligheter till extra inkomster med vad andra byar kunde tänkas ha. Ramdala by skriver att de inte hade skog och mark till ved, man hade heller inget fiske. Nättraby sockenmän påpekar att man hade ingen skog för pottaskebränning. Bönderna i Mjällby menade att man var särskilt illa utsatta, man saknade skog och mark till timmer eller pottaskebränning, sådant som "alla bönder häröver i Blekinge haver."[73] En bonde klagade över hur skatteförmågan minskade till följd av en skövlad fruktträdgård.[74]

De bönder som ville ha sina hemman förmedlade anför att deras hemman hade ett utsäde till allt mellan 2 och 6 tunnor. Anförde man den lägre siffran handlade det om förmedling från halv till fjärdedels hemman. De som anförde att utsädet var 4 – 6 tunnor vill ha förmedling från helt till halvt hemman. Flera supplikanter vill ha kommissionens erkännande av redan

[72] Thompson sid. 78f.
[73] Ramdala, Vol. EE sid. 36; Nättraby sid. 235 (punkt 3); Mjällby sid. 260.
[74] Vol EE sid 319.

gjorda förmedlingar.[75] Uppenbarligen kände man sig osäker på huruvida gamla taxeringsprinciper skulle gälla. Böndernas argumentering utgick från hur det varit tidigare och man hade en klar uppfattning om vilka omständigheter som överheten skulle överväga vid en taxering. Bönderna blev snabbt på det klara med att en jordrevning skulle komma och nu gällde det kanske att förbereda förhandlingsläget. Jordrannsakningen var något som man kunde få ett visst inflytande över.[76] I några fall var det bönderna själva som ville ha en jordrevning.[77]

Alla klagomål behandlades på samma sätt. Kommissionen lyssnade. Undantagsvis ställdes någon fråga och sedan konstaterade kommissionen att frågorna skulle få sin lösning genom en jordrevning kommande vår. Ofta konstaterades bara kort "Differtur" det vill säga "får vänta" och sedan hänvisning till jordrevningen. Man hänvisade även till det riksdagsbeslut från 1668 som redan fanns.[78]

Någon omedelbar framgång fick inte bönderna i dessa ärenden. Men istället ville kommissionen veta hur jordrevningarna gick till. Man ville veta om det var lantmätaren som besiktigade hemmanen. Allmogen svarade att lantmätaren besiktigat en del och tingsmännen en del.[79] Kommissionens sätt att precisera frågan om vem som besiktigade vid förmedling kan tolkas som en försiktig kritik mot den lokala ordningen med egna tingsmän. Lantmätaren var trots allt tjänsteman under centralmakten. Den instruktion för jordrevningen som gjordes vittnar även om att centralmakten verkligen ville få kontroll över denna.[80] I flera inlagor framgår det att bönderna vill ha förmedlingar godkända vilka bekräftats av tingsvittnen.

De bönder som representerade Bräkne härad anförde att förmedlingarna på de små och magra hemmanen borde "vid makt stå" och att hemmanen redan var förmedlade och att de "efter 4 eller 8 mäns granskning på Bräkne häradsting är konfirmerade och stadfästa." Ovan redovisades en in-

[75] Östra härad, vol. EE sid. 3 (punkt 5); Bonde i Rödeby sid. 43; Bönder i Attanäs sid. 27; Bönder i Torhamns socken sid. 28; Kristianopel och Torhamns socknar sid. 39; Ramdala byamän sid. 36; Bonde i Femmeryd sid. 61; Bönder från Torstäva sid. 66; Bonde och ryttare i Helgerum sid. 42; Bönder i Rödeby sid. 23; Bonde på Sturkö sid. 201; Bönderna i Lyckå sid. 144; Nättraby sockenmän, sid. 234 (punkt 1, 7); Bönder på Aspö sid. 167; Ysane sockenmän sid. 248; Mjällby socken sid. 227.

[76] Björnsson 1946 sid. 26,30

[77] Vol. EE sid. 14, 49, 274, vol. 1 sid. 256.

[78] Vol. 1 sid.50,71, 77, 86, 88, 103, 105, 112, 208, 232, 238, 315, 390, 490. Beslut angivet på inlagan: vol. EE, sid. 26, 28, 36, 42, 66,

[79] Vol. 1. sid. 50.

[80] En inspektör skulle leda denna vilken i Blekinge blev häradsfogden, sedan tillkom ytterligare en tjänsteman, mantalskommissarien eller bokhållaren i guvernementet samt någon person med kännedom om den danska tiden. I ett fall var detta fogden under den danska tiden. Till detta kom personer med ytterligare lokal kännedom: Tings- eller birkefogde, häradsskrivare för protokollföringen, prästen i var socken, degnen, två nämd- eller sockenmän, två kyrkovärdar, sexmännen, latmätaren, skogvaktaren samt utridare. Vol. 6.

laga från Medelstads härad, i denna konstaterade allmogen att "der på vi tingsvittnen mottagit, att de till hälften är förmedlade." Kommissionen tog dock ingen notis om detta utan frågan fick anstå till dess jordrevningen hållits.[81] I några fall hade landshövdingen godkänt förmedlingar och även tillkallat lantmätare. Men bönderna var uppenbarligen misstänksamma eller oklara över landshövdingens maktställning, eftersom man ville få dennes beslut konfirmerade av kommissionen. I ett fall hade man hört rykten om att beslutet om förmedling inte skulle gälla och därmed vill man ha kommissionens försäkran att förmedlingarna fortfarande gällde.[82] Från Bräkne härad hade man påtalat att tingsvittnen hade godkänt förmedlingarna och att man nu förväntade sig att de skulle gälla. Sekreteraren i kommissionen kommenterar detta med att begäran togs "ad notam till referat hans Kungl. Maytt."[83]

Den uppfattning som förmedlades till kommissionen var att den legitima arenan för förmedlingar var häradstinget. Besluten på tinget skulle bekräftas, inte omprövas. Detta avvisades av kommissionen, kronans egen jordrevning ställdes över tinget. Den lokala maktordningen fick vika för central kontroll.

Vid några tillfällen försöker bönder använda argumentet att förhållandena varit på ett visst sätt under den danska tiden. Man menade att nyordningar hade införts som stred mot sedvanan. Ett exempel var det sätt på vilket man nu tvingades betala "skavelfläsk." Bönderna framhöll att deras krav var i enlighet med "Kongl Maytt:s resolution av den 8:e punkten, att få bliva vid gammal sedvana." Eftersom kommissionen inte kunde klargöra vad som skulle gälla fick man invänta en förklaring som sedan Landsbokhållare Billing kom med.[84] Billings detaljerade redovisning slutade med att kommissonen i sin resolution inte medgav någon befrielse från "skavelfläsk."[85] Men bönderna gav sig inte, frågan togs åter upp vid mötet i Malmö och de menade att Billings redogörelse var "oriktig." Åter påpekade man att man skulle betala och "njuta, som av ålder varit haver."[86]

Bönderna från Östra härad hade även påtalat att man ville betala in sin skatt i persedlar istället för pengar, efter "gamle jordebokens sed och skick." Landshövdingen menade att det bästa var att "allmogen bliver vid det bruk som i de danskas tid var brukligt, såsom och vid Kungl. Maj:t sedermera där över gjorda förordningar" och man konstaterade att Kommissarierna biföll

[81] Användandet av tingsvittnen:Vol. EE inlagan sid. 61, 154, 178, 187, 215, 234 (punkt 5), 297 (punkt 5); Skriftliga Tingsvittnen vol. EE. sid. 215 resp. 217.
[82] Vol. EE sid. 1, 26, 39, 110
[83] Vol. 1. sid. 390.
[84] Vol.. EE sid. 5 (punkt 12), protokollet vol. 1. sid. 59.
[85] Vol. 1 sid. 192.
[86] Vol. EE sid. 15 (punkt 6).

landshövdingens mening. I resolutionen hänvisades till den resolution som gavs vid mötet i Kristianopel:

> Allmogen har sig till rätta efter den sedvana som i den danska regeringens tid har varit, och de sedan över sedvanorna på Riksdagen, utgiven Kungl. Resolution jämväl de förordningar som han Kungl. Maj:t ännu vidare framdeles de uti föranlåtes att göra.[87]

Ytterligare några argumenteringar för den danska sedvanan som rörde skattenedsättning återfinns i materialet. Kommissionen tog dock inte hänsyn till detta argument.[88] Ibland fick man stöd för argumentet, ibland inte. Sedvaneargumentet var trots detta något som inte kunde helt förbigås av den nya centralmakten. Det fanns en konsensus kring begreppets juridiska status. Bönderna hade använt detta argument även mot den danska kronans anspråk. Bönderna var väl medvetna om sedvaneargumentets status.

Var argumenteringen från böndernas sida också ett uttryck för en moralisk uppfattning om vad som var rätt och rimligt? Det är knappast alltför djärvt att påstå att bönderna under 1600-talet hade sådana föreställningar. Bönderna hade en klar uppfattning om att man måste acceptera vissa bördor. Men de hade synpunkter på bördornas storlek och på hur bördorna fördelades. Inte ens militären hade rätt att undandra sig samhällets bördor. Enskilda socknar fick inte belastas för hårt av extra bördor, alla borde bära sin del. Det fanns även klara uppfattningar om att överheten skulle ta hänsyn till olyckor som drabbade bönderna. Skördebortfall på grund av skadedjur, torka eller regn skulle utmynna i skattenedsättning. Bördorna fanns där, men det behövdes en rättvist fördelande hand som styrde allt till rätta. I detta böndernas synsätt finns också en vag föreställning om ett samhälle, ett större sammanhang där ett visst samspel mellan menigheterna måste förekomma.

När bönderna använde sedvaneresonemanget skall detta inte ses som ett exempel på böndernas traditionella eller konservativa syn. Det var ett offensivt vapen mot nya bördor. När centralmakten argumenterade mot sedvanan innebar detta att nya bördor var på väg. Det gällde alltså för bönderna att upprätthålla en stark legitimitet kring sedvanan, att något varit på ett visst sätt sedan ålders tid eller ända sedan Arilds tid.[89] Bönderna var också vana vid att centralmakten, dansk såväl som svensk, kom med nya skatter och avgifter. Det var en strid ström av bördor och krav som riktades mot lokalsamhället, men detta innebar inte att bönderna passivt tog mot kraven från överheten. Varje framstöt från centralmakten i en skattefråga möttes på

[87] Inlaga vol. EE sid. 20 (punkt 13), protokollet vol. 1 sid. 60, 194.
[88] Vol. EE sid. 154, 179, 230, vol. 1 sid. 216.
[89] Två skrivelser från bönder använder detta begrepp, se vol. EE sid. 72, 240.

traditionellt sätt av en förhandlingsframställning från bönderna. Argumenten om fattigdom och temporära problem användes och återanvändes i en ständig förhandlingsprocess.

I diskussionerna blandades begrepp som gammal sedvana, av ålders tid med beskrivningar om hur det var på den *danska* tiden. Det som tidigare hade betecknats som en gammal sedvana hade därmed även försetts med det som en senare tids forskare skulle kalla en etnisk markör. Susan Reynolds har påpekat de problem som är förknippade med att använda begrepp som folk och nation i samband med medeltiden. Lika lite som vi i vår tid, kan utgå från att begrepp som folk och nation används på ett konsekvent och likartat sätt kan vi förutsätta detta för tidigmodern tid. Begreppen kunde ha skiftande innebörd i olika sammanhang.[90] Frågan är vilken betydelse dansk respektive svensk hade för de bönder som använde beteckningarna? Ett första konstaterande är att termerna dyker upp i diskussioner som hör samman med den fiskala gräns som upprättas. Det handlar om skatter, tullar och avgifter. Frågorna relaterades sedan till det egna ståndets situation, det handlade om böndernas relation till centralmakten och de privilegier man ansåg sig ha rätt till. Det är uppenbart att det bland bönderna fanns klara föreställningar om sedvanor som gällde i ett geografiskt avgränsat område som bar beteckningen Blekinge. Omväxlande kom dessa sedvanor att nu betecknas som blekingska eller danska. De nationella beteckningarna hade börjat användas och ersätta andra formuleringar. I denna mening medförde de nya ekonomiska gränserna förutsättningar för en möjlig framtida problematisering av nationstillhörigheten. Det finns anledning att längre fram återkomma till hur diskussionen gestaltade sig när frågorna dök upp i mötet mellan centralmakten och borgarna. Böndernas användning av begrepp som dansk och svensk fick med andra ord en praktisk inriktning. Det går inte att finna belägg för att bönderna lade in något annat, kulturellt eller symboliskt, i begreppen och det var inte rätten att vara dansk i någon allmän mening man försvarade.

Som John Armstrong påpekat krävs det en lokal elit som har förmågan att formulera och sammanställa en regional motidentitet, samt förse denna identitet med fungerande symboler.[91] Någon sådan elit fanns inte i Blekinge. Kanske hade den skånska adeln kunnat utgöra en sådan kraft,

[90] Susan Reynolds "Old and New Nations" i *Nationalism* ed. John Hutchinson & Anthony D. Smith, New York 1994, sid. 137–140; Se även Susan Reynolds diskussion om det anakronistiska användandet av begreppet "folk" och dess ursprung i föreställningar om fria germanska Föreställningar som sedan kom till användning under bl. a. 1800-talet. Susan Reynolds *Kingdom and Communities in Western Europa 900–1300*, Oxford 1997, sid.xviii, xx, xxv-xxvii.

[91] John Armstrong "Nations before Nationalism" i *Nationalism* ed. John Hutchinson & Anthony D. Smith, New York 1994, sid 140–147.

något som den svenska centralmakten sannolikt var klar över, vilket framgår av den energi som man lade ned på att vinna över adeln. Utvecklingen av en sådan lokal elit hämmades sannolikt av den väg som svenskarna valde, nämligen att integrera ståndena i de erövrade provinserna i de svenska ståndena.

När det gäller de former för identitet som blekingarna gav uttryck för i mötet med kommissionen var det tydligt att man inte föll tillbaka på en sammanhållande dansk identitet, istället var det främst socknen och häradet som var de enheter med vilka man i första hand visade samhörighet. Det var denna överblickbara värld, tillsammans med ståndstillhörigheten, som utgjorde grunden för den egna identiteten och det var dessa enheters rättigheter och överlevnadsmöjligheter som bönderna ville att den nya överheten skulle bekräfta.

Klagomål mot fogdar, civilbetjänter och andra överhetspersoner

I sexton skrivelser riktas direkt kritik mot fogdarnas och länsmännens framfart i Blekinge.[92] Samtliga fogdar drog på sig kritik. Den skarpaste kritiken riktades mot Sven Svensson Frost, kungens befallningsman över Östra och Medelstads härad och Per Persson Holst Sölvesborgs grevskaps fogde. Men kritik riktades även mot fogden över Bräkne och Listers härader Daniel Ekman samt hans företrädare Johan Håkansson. Klagomålen handlade om fogdarnas tjänsteutövning. Men inom samma kategori rymdes många olika anledningar till klagomål, allt från att skatter inte kvitteras till anklagelser om att fogdarna drev bönderna från gårdarna.

- Ett klagomål var att fogdarna *pantade* bönderna. Kunde inte bonden betala sina avgifter eller om han inte betalade i tid tog fogden en pant för förseelsen. Panten kunde vara en ko eller andra persedlar. Bonden hade sedan rätt att återlösa panten. Panterna beskrevs av bönderna som orättmätigt uttagna. Det hände också att de förvägrades återlösa panterna.[93]
- Tillämpningen av *skjutsningarna* ledde till kritik från bönderna. Bräkne härad hade inlämnat en längre skrivelse från häradet, punkt sju rörde skjutsningarna. Bönderna framhöll att de vid sista riksdagen hade blivit befriade från skjutsning utom vid "durchtåg." De ansåg att de trots detta blev tyngda av skjutsningar. Mörrums socken inkom med en omfattande skrivelse i frågan och bönderna under grevskapet framförde kritik i detta ärende[94] Detta var en kritik som

[92] Vol. 1 sid. 228, 213, 238, 251, 323, 390, 1798, 1827, vol. EE sid. 51, 127, 99, 207, 234, 248, 284, 290, 298, 323, 333.
[93] Vol. 1 sid. 214.
[94] Vol. EE:290, 237, vol. 1 sid. 255 punkt 3.

riktade sig mot militären i första hand men fogdarna var de som skulle hålla sin hand över skjutsningen och se till att detta system inte missbrukades.

- Till detta kom en rad olika förseelser som rörde fogdarnas *tjänsteutövning*. Diverse avgifter passerade inför kommissionen: Skulle "skrivarskeppa" betalas, skulle fogden ha pengar för att han red sin egen häst, kunde länsmannen ta ut mönstringspengar eller jordransakningspengar, skulle allmogen betala milstenarnas uppsättande. Ingick inte matlagsskatten i terminsskatten?[95]

En del av frågorna ledde till att kommissionen utfrågade fogden eller landsbokhållaren om vilka förhållanden som gällde under den danska tiden. Bönderna från Bräkne härad framhöll att de blivit befriade från skrivarskeppan. Fogden däremot menade att denna avgift hade hans företrädare haft under den danska tiden och tidigare hade bönderna aldrig klagat över den. Alla adelns fogdar hade upptagit avgiften, framhöll fogden. Eftersom frågorna rörde herrskapet remitterades frågan vidare, men kommissionen konstaterade att:

> så vida som det haver varit ett gammalt bruk, uti den danska regeringens tid, så kan för tiden där uti, icke någon ändring ske, utan haver framledes där över vidare Resolution att vänta, I mellertid tages ad notam och skall refereras hans Kungl. Maytt.[96]

Åt fogdens krav på tillämpning av vad som gällde under danska tiden var inget att göra. Fogdarna fick därmed stöd för sitt sedvaneargument. Detta trots att skrivarskeppan var något som uttryckligen förbjöds i kommissionens instruktion punkt sex. Vid andra tillfällen påpekades också att skrivarpenningen var något som var förbjudet.[97] Bönderna hade tidigare försökt argumentera för ett erkännande av gamla sedvanor, men de hade inte alltid haft samma framgång. Men allmogen ingavs trots detta ett visst hopp. Man kunde invänta en framtida resolution i frågan. Att ta ställning till alla olika frågor var arbetskrävande och tidsödande för kommissionen. Själva hade de inte kunskap om alla de sedvanor som diskuterades. Oftast var det bokhållaren, fogden eller landshövdingen som fick redogöra för sakförhållandena. Personer skulle kallas in och utfrågas och ibland var de inte närvarande. Möjligen kan man också ibland märka en viss otålighet eller trötthet hos

[95] Jordrannsaknings och mönstringspengar samt milstenarna, vol. EE sid. 290, vol. 1:390 punkt 8; Fogdens hästpengar, vol. EE sid. 290 (punkt 10), vol. 1 sid. 402 samt vol. EE sid. 248; Matlagsskatt plus terminskatt vol. EE sid. 333. Skrivarskeppa vol. 1 sid. 257 (punkt 5).
[96] Vol. EE sid. 290 (punkt 10), vol. 1 sid. 403.
[97] Vol. 1 sid. 191, 257.

kommissionärerna: Två bönder i Östra härad tvistade med en länsman om en överenskommelse mellan parterna, ärendet fick inget större utrymme, i protokollet omnämns det inte, på skrivelsen finns endast antecknat "sök rätten som de bäst gitta."[98]

Böndernas kritik medförde att fogdarna tillrättavisades i relativt skarpa ordalag: Befallningsmannen skulle "utan längre uppehåll" gottgöra bonden, befallningsmannen blev "allvarsamt tillhållen", panterna skulle vidare "ovägreligen" återlösas till detta var fogden "förpliktigad." Fogden Sven Svensson försvarade sig och framhöll istället böndernas motstånd och trilskande. I en inlaga från samtliga befallningsmän i Malmöhus, Landskrona och Helsingborgs län framskymtar vad som skulle kunna var böndernas taktik. Fogdarna klagade över att bönderna inte presterade sina skatter i tid, istället drogs allt inför tinget och fogdarna fick löpa från ting till ting. Sedan kom lama beskyllningar eller också var parterna inte närvarande på tinget, när frågan väl var löst hade omkostnaderna överstigit skatteskulden ibland fyra gånger om. Fogdarna ville ha en snabbare ordning, det man uppfattade som "klar sak" skulle avgörass av landshövdingen, svårare fall skulle dras inför tinget.[99]

Kritiken som framfördes i inlagorna var omfattande och man använde målande beskrivningar av sitt elände. Ett genomgående drag var att bönderna var mycket tveksamma när det gäller att utpeka vilka som missbrukade sin maktställnig vid till exempel skjutsningar. Bönderna från Bräkne härad talade om "både en och annan" men, konstateras det i protokollet, de visste inte att namnge någon. Men man kunde även anklaga grannsocken för att den inte tog sin beskärda del av ansvaret för skjutsningarna.[100]

Bönderna i Medelstads härad riktade skarp kritik mot grevskapets fogde och kommissionen frågade ut bönderna bland annat varför de inte klagat tidigare. På detta svarade bönderna:

> Gud give man visste hur man skulle klaga, och för vem, ej heller törs vi, förty vi frukta för befallningsmannens hat och vrede.

Därefter konstateras kort i protokollet att: "Befallningsmannen åtvarnades att han inte vidare gör, än som han vill svara."[101] Bönderna hade svårt att hävda sig mot militären eller fogdarna och det var svårt att komma överens lokalt om hur bördorna skulle fördelas. I dessa frågor fick bönderna söka

[98] Vol. EE sid. 99

[99] Vol. I sid. 215, 238, 244; Böndernas anklagelse att riksdagsbeslut "violerades" vol. EE sid. 235 (punkt 7); Medelstads bönders inlaga mot fogden, volI. sid. 251 – 295; diskussionen om böndernas ovilja sid. 260-263; Fogdarnas förslag och anklagelserna mot böndernas processande på tinget, vol. HH sid. 1170.

[100] Vol. I sid. 395, 491, 513, 251 punkt 20, 255 punkt 3, vol. EE sid. 298.

[101] Vol. I sid. 272.

centralmaktens hjälp. Det var den värnande överheten som skulle gripa in, frågorna kunde inte lösas i lokalsamhället.

Fogden trängdes från ena hållet av böndernas klagomål, men å andra sidan fanns ett hot som var minst lika besvärligt: de krav militären ställde på fogden. Ett problem för bönderna var att fogden krävde skatten långt före den utsatta terminstiden. Bönderna underströk att fogden "fullföljer med pantning och militärisk execution." Fogdens försvar för sitt agerande var att militären ställde krav på honom: "uti assignationernas utdelning aktas ej någon termin, och när garnisonen bliver assignerade kommer hela korpralskapet och lägger sig in på honom och fodrar penningar" Militären hade ingen "patiance", de stå i dörren och "lamentera." Kommissionen tog detta "ad notam" och Kungl. Maj:t skulle underrättas. I resolutionen fastslogs: " Men likväl funno skäligt att bönderna på görligaste sätt handhavas vid Kungl. Maj:ts allmogen på sista riksdag givna resolution att få göra Skatten på vissa terminer."[102]

Det var en omfattande kritik som riktades mot fogdarna men bönderna var knappast helt oskyldiga. Bonden var i underläge men helt utan vapen var han inte. Att försöka driva konflikter till tinget kunde kanske ibland fungera som en taktik att förhala ärenden och förhindra att småärenden drevs mot bönderna. När det gällde upptagande av mantalsskatt framskymtar också en bondetaktik. Bönderna menade att när mantalsskrivaren gjorde sin lista över vilka som skulle betala denna "koppskatt" blir både krymplingar och "bedagade män" uppsatta. En "korrektion" var nödvändig enligt bönderna. Fogden menade att han endast fordrade skatten av den som stod uppsatta på listan, men han menade också att mantalsskrivningen gick "oskickligt till." Samtidigt kritiserade landshövdingen bönderna som han menade hade en "intention" att om någon bonde var vanför, men likväl brukade sin gård, försökte man få prästen att befria denne från skatten. Ingen som kunde bruka sin gård skulle vara fri från skatten. Kommissionen kom sedan att koncentrera sig på frågan om hur mantalsskrivningen gick till och vem som fick betalt för detta arbete. Här fann kommissionen vissa felaktigheter. Slutligen beslöt kommissionen att göra klart för landshövdingen att denne skulle hålla noga uppsikt över vilka som skulle upptas i längden.[103] En sådan uppsikt hade knappast behövts om bönderna godvilligt funnit sig i mantalsskrivningen.

En annan typ av kritik riktades mot Daniel Ekman. Tingsskrivaren Hindrik Johansson beskriver i sin inlaga hur Ekman för det mesta vistats på sina anslagna gårdar i Skåne och att allmogen klagar över hans frånvaro. Han skulle enligt tingsskrivaren endast ha varit i Blekinge fyra fem gånger

[102] Vol. sid. 276.
[103] Vol. 1. sid. 287.

sedan han tillträtt tjänsten " istället har han haft en "dansk man" som ersättare. På ett annat ställe påpekar tingsskrivaren att böndernas klagomål även var ett resultat av att "okunnige danske personer" skötte förrättningarna. Av inlagan förstår man att tingsskrivare Johansson som vikarierat på posten som befallningsman gärna kunde tänka sig att på ett bättre sätt sköta uppdraget som kungens fogde.[104] Kritiken mot Ekmans frånvaro understryks av landshövdingen som påpekar att garnisonsfolket fick fara 50 till 60 mil när de behövde fogden.[105] Det finns anledning att längre fram återkomma till vilka personer det är som på detta sätt försöker införa ett etniskt moment i konflikterna.

Några av punkterna ovan behandlades ganska summariskt och andra frågor ledde till längre diskussioner och utfrågningar. Böndernas klagomål riktade kommissionens intresse mot olika missförhållanden i lokalsamhället. Klagomålen kring mantalsskrivningen visade på brister i landshövdingens kontroll. Kritik riktades mot fogdar och även mot landshövdingen. Den största kritiken riktades mot grevskapets fogde Per Persson Holst vilken inte var närvarande när frågorna diskuterades. Samtliga frågor som rörde förhållanden under grevskapet remitterades till grevskapets rättskipning. Men detta medförde inte att kommissionen helt ignorerade frågorna. Långa utfrågningar genomfördes även om man visste att frågan skulle remitteras vidare. Kommissionen lyssnade och visade intresse och ställde någon gång i utsikt framtida förändringar. Frälsebönderna sökte uppenbarligen kontakt med den makt som möjligen skulle kunna förändra deras villkor.

Konflikter med andra överhetspersoner

Några konflikter rörde förhållandet mellan bönder och personer med någon form av befattning i lokalsamhället. Gemensamt för konflikterna var att bönderna sökte centralmaktens stöd mot lokala makthavare. Landsdomaren fick kritik, denne kritiserades av Asarumsbönderna för att ta ut två daler per gård till "landsdomarens penge." Detta hade inte varit någon sedvana, konstaterade bönderna.[106] I Östra härad finns några skrivelser inlämnade som vänder sig mot häradsskrivaren och gästgivaren Waste Bengtsson. Bönderna klagade på felaktiga eller för höga avgifter. Bonden Anders Person räknade upp alla avgifter som pålagts honom och ställde frågan till kommissionen om detta "skett med den lagliga, Nådiga överhetens Consens och vilja" Waste Bengtsson hade svarat med en inlaga där han framhävt bondens höga ålder och hans oförmåga att betala skatt, saken hade också förts vidare till tinget men "gubben" ville inte vänta på utslaget. En annan bonde

[104] Vol. A sid. 435.
[105] Vol. S. sid. 1474.
[106] Vol. EE sid. 298.

hävdade att häradsskrivaren försökt driva honom från gården som han bott på i 60 år. Kommissionen slog fast att den ene bonden skulle få tillbaka en felaktigt uttagen avgift i övrigt fördes frågorna över till tinget.[107]

När Östra härad, vid mötet i Malmö, framförde en skrivelse i nitton punkter till kommissionen återkom konflikten mellan bonden Åke Bertilsson och häradsskrivare Waste Bengtsson. Häradet hade funnit att man måste försvara denne "gamle man över 78 år."[108] Waste Bengtsson återkom sedan som delaktig i ytterligare två tvister som rörde timmer som levererats till gästgivargården. Några bönder menade att häradsskrivarens affärer vid byggandet av gästgivargården borde granskas. Landshövdingen fick order om att granska tvisten, allmogen skulle inte ha skäl att klaga över detta. I ett annat fall anklagades häradsskrivaren för att ha spritt rykten om att en förmedling av skatten upphört. Sistnämnda inlaga var underskriven av samtliga bönder i två socknar.[109] I ytterligare några fall söker invånarna i lokalsamhället stöd i tvister som rör personer med någon form av position i lokalsamhället: kontrollören i Ronneby, förre ridefogden i Medelstads härad och tidigare borgmästaren i Ronneby, en av kommissionens sekreterare som ägde gårdar i Blekinge och prästen i Hoby.[110]

Det inkom några inlagor som fick en större principiell betydelse och där lokala makthavare var inblandade. Några bönder klagade över att de anmodades att betala hel skatt när deras gårdar aldrig tidigare hade taxerats till annat än halv skatt. En häradsskrivare hade fått räntan från en hel gård anslagen till sin lön, bonden menade dock att han bara skulle betala för halv gård. I den sistnämnda tvisten drogs varvsinspektören Ebbe Simonsson in eftersom han hävdade att gården i fråga var anslagen till varvet i Karlshamn och att gårdsinnehavaren skulle göra dagsverken. Orsaken till detta var att Ove Tott bytt hemman med kronan och därvid bytt sina halva hemman mot hela hemman på annan ort, Landsbokhållare Billing klargjorde, att tingets dom måste inväntas. Landshövding Skytte understödde sedan anklagelserna mot Tott, denne sades ha bytt fjärdedels- och åttondelshemman till hela hemman.[111]

Därmed hade det uppdagats att kronans hemman var på drift. I Sölvesborg återkom Simonsson med ett memorial i frågan om dagsverken till var-

[107] Anders Perssons inlaga vol. EE sid. 125, Åke Bertilssons klagomål vol. 1 sid. 82, vol. EE sid. 47 samt vol. 1 sid. 1802, vol. 1 sid. 72, 82.
[108] Vol. EE sid. 16 (punkt 17), vol. 1 sid. 1802.
[109] Angående betalning för timmer se vol. EE sid. 131. Hur detta avlöpte framgår inte av protokollet; Bönder som hävdar att de betalt för mycket, vol. EE 273; Angående förmedlingen se vol. EE sid. 39 samt vol. 1 sid. 70 där ryktet vederläggs.
[110] Vol. EE sid. 70, vol. 1 sid. 209; vol. EE sid. 163;vol EE sid. 306, 308;vol. EE sid. 316.
[111] Vol. EE sid. 321, 323, Billings förklaring vol. 1 sid. 403, 406-407, Ebbe Simonssons inlägg sid. 407,Vol. T punkt 27 sid. 1197; Se även Abraham Cronholm *Skånes politiska historia, efter till större delen otryckta källor,* Stockholm 1851, vol. 2 sid. 227; även Åberg 1947 sid. 35-36.

vet. I memorialet påpekades den nackdel det innebar för varvet att hemman anslogs till civilbetjänter med undandragande av dagsverken som följd och en lista på de aktuella hemmanen överlämnades. Kommissionen kommenterade detta och menade att det var "oförsvarligt" av den som tillåtit detta, privatpersoner skulle inte städja och dra nytta av "regalt värk." Kommissionen frågade vem som givit tillstånd till detta. Inspektören svarade att för det mesta hade innehavarna Generalguvernörens brev på hemmanen. Kommissionen ansåg att frågan var av sådan natur att den skulle föredragas för Kungl. Maj:t.[112]

Amiralitetet hade tänkt använda hemman framförallt i Asarums socken till det skeppsbyggeri som anlagts på Boön vid Karlshamn. Hemmanen skulle fullgöra en arbetsplikt på varvet, 104 dagar per gård. En stor del av dessa dagsverken var "ökedagsverken" vilket innebar transporter till varvet. Detta undandrogs varvet i och med att en del av dess hemman hade anslagits till civilbetjänter. Civilbetjänterna fick dessutom räntan från gårdar i socknar eller härader där de inte själva var verksamma. Den som var ansvarig för detta var Generalguvernören, enligt Simonsson. Även Sölvesborgs grevskaps fogde hade anslagits hemman i Asarums socken som inte ens låg under grevskapet. Kommissionen vände sig mot hanteringen och vad det gällde fogdarna förklarade kommissionen att de hade en lön som de fick nöja sig med.[113] Inspektör Simonsson blev något av centralmaktens förlängda arm i lokalsamhället. Han kritiserade missbruket med hemman bland civilbetjänterna men han kom även i konflikt med adelsmän som Ebbe Ullfeldt om skogsavverkningen i Sölvesborgs grevskap. Han kom också i konflikt med bönder om dagsverken och om räntor som han menade borde tillfalla varvet.[114]

Från flera ställen i protokollen framgår det att kommissionen fann anledning att kritisera landshövding Skytte för olika brister. Exempel på att bönder framförde kritik direkt mot landshövding Skytte var däremot få. Bönderna hade som framgår ovan förklarat att man inte funnit det meningsfullt att lämna klagomål till landshövdingen, något som landshövdingen reagerar mot. En bonde framträdde dock och menade att landshövdingen beviljat honom förmedling år 1667, men att han inte fått del av detta. Bonden hade inte någon direkt framgång i detta ärende, frågan hän-

[112] Vol. 1: sid. 523; Simonssons inlagor om hemman anslagna häradsbetjänterna, vol. HH sid. 1020, 1024.

[113] Ebbe Simonssons memorial vol. 1 sid. 523-525, Ebbe Simonsson supplik vol. 1 sid. 1413-1417, Kommissionens utfrågning av landshövdingen memorial vol. 1 sid. 1993-1995.

[114] Konflikten med Ullfeldt vol. 1 sid. 1416, Tott vol. 1 sid. 407-408. Bönderna se Asarumsböndernas inlaga vol. EE sid. 298, tre bönder vol. EE sid. 319, Änkan vol. EE sid. 339. Två bönder klagar, vol. EE: 298, vol. 1 sid. 1414-15. Bönderna hade att göra 2 dagsverken med 2 karlar och två ök i veckan; vol. EE: sid. 339, vol. EE: sid. 319.

visades till generaljordrevningen.[115] I Östra härads skrivelse framskymtade möjligen en dold och försiktig kritik mot landshövdingen, eller också riktade sig kritiken mot fogden, men landshövdingen fick ta kritiken för sin bristfälliga kontroll. Bönderna menade att när de betalade skatt skulle man rätta sig efter vad som stod i jordeboken och inte efter vad som stod i varje bondes "papirbok." Jordeboken borde också finnas hos häradsskrivaren. Detta problem föranledde kommissionen att fråga landshövdingen om "hans Maj:ts intention i så måtto är efterföljd." Landshövdingen svarade att "till en del" är den förordningen efterföljd och vad som ännu saknades – det skulle landshövdingen fullfölja. "Landshövdingen tillsades att laga så det allmogen icke över detta sig vidare måtte besvära" och någon skrivarpenning fick inte utgå, avgiften hade helt förbjudits i en kunglig resolution.[116] Här finns en försiktig kritik riktad mot landshövdingen. Men det finns även exempel på att kommissionen kunde höja tonläget mot landshövdingen, ett sådant tillfälle gavs när man diskuterade ryttarnas framfart med bönderna och hur ryttarna tog ut salpeterskatten.

Landshövdingen visade i sitt svar att han inte förmått försvara bönderna mot militären, ryttarna var inte "goda att nappas med", konstaterade landshövdingen. Kommissionen omtalade landshövdingens "flathet" i frågan. Utredningen av denna fråga blev utförlig med en rad följdfrågor från kommissionen och landshövdingen varnades av Johan Gyllenstierna. Landshövdingens försvar gick ut på att han behövde ett starkare stöd från Generalguvernören."[117]

Utgångspunkten hade varit klagomål beträffande salpeterskatten. Men frågor hade ställts av kommissionen och tyngdpunkten hade förflyttats till landshövdingens ämbetsutövning. Allmogen hade därmed fått en vink om vad som var möjligt, landshövdingen kunde kritiseras.

Kritiken mot landshövdingen var anmärkningsvärd. I och med att kommissionen valde att kritisera landshövdingen så undergrävde kommissionen landshövdingens auktoritet. Detta var ett dilemma som uppmärksammats vid andra kommissioner senare under 1600-talet. Av Marie Lennersands avhandling om kommissionerna under enväldet framgår det att Landshövdingen ofta var den som var utsatt för granskning. Men även om exempelvis Karl XI gick hårt åt en del landshövdingar fanns det gränser och landshövdingarna dömdes ytterst sällan. Karl XI:s räfster med landshövdingarna syftade inte, enligt Lennersand, till att statuera exempel genom avsättning. Kritiken framfördes inte offentligt, landshövdingarnas anseende skulle inte skadas. Däremot höll kungen sitt vakande öga över deras ämbete.[118] I ljuset

[115] Vol. EE sid. 110, vol. 1 sid. 85.
[116] Vol. 1 sid. 191.
[117] Vol. 1. sid. 173-182.
[118] Lennersand 1999 sid. 98, 186.

av enväldets kommissioner framstår därmed kritiken mot Skytte som hård och den framfördes offentligt. Den stora vinsten för kommissionen med denna kritik var naturligtvis att den öppnade vägen för undersåtarnas kritik mot lokalförvaltningen. Den kritik kommissionen framförde var inte en kritik från en enväldig kungamakt. Istället fick kommissionen sin auktoritet från en förmyndarregering och där Klas Rålamb åtminstone delvis uppträtt tillsammans med oppositionen mot regeringen. I detta sammanhang framstår den hårda kritiken mot Skytte som logisk. Sparsamhet och kritik mot donationspolitiken stod på oppositionens program.[119] Kanske hyste oppositionen också förhoppningen att vinna bondeståndet för denna politik. Kritiken mot Generalguvernören fick dock en mer undanskymd plats. Kritiken mot honom skymtar fram när olika beslut diskuterades och där generalguvernör Banér utfärdat resolutioner. Behandlingen av kronotiondet var en sådan fråga. Brister i förvaltningen och restantier hade påvisats i Generalguvernementet redan för åren 1665 och 1666. Banér tvingades förklara saken men detta var inte något som framvisades för lokalbefolkningen.[120]

Den kritik som riktades mot fogdar, häradshövdingar, landshövdingen och andra personer med makt i lokalsamhället möjliggjordes av centralmaktens aktiva närvaro. Kritiken fick ibland lirkas fram via ett taktiskt agerande från kommissionens sida, men någon tillit måste kritikerna ha satt till den nya överheten. Det upprättades en relation mellan bönderna och den nya överheten. Bönderna förutsatte att överheten hade auktoritet nog att värna dem mot övergrepp från lokalsamhällets olika makthavare. Man kan med andra ord säga att centralmaktens aktiva närvaro gjorde det möjligt att kritisera den lokala maktordningen. Detta behöver inte ses som en reservationslös tillit till överheten. I vissa fall innebar en aktiv och närvarande centralmakt en möjlighet för bönderna. I andra frågor som när det gällde synen på jord och besittningsrätt innebar detta både en möjlighet och ett hot. Överheten kunde utgöra ett värn mot intrång i det man betraktade som sitt privilegium eller en godkänd sedvana. Men överheten kunde även vända sig mot böndernas bruk och tillämpning av sedvanan.

Besittningsrätten, kampen om jorden

Militärer hade anklagats för att försöka driva bönderna från sina hemman, men även andra överhetspersoner i lokalsamhället kritiserades för detta. Konflikterna handlade om makt och maktutövning i lokalsamhället men det handlade även om de föreställningar om jorden och besittningsrätten

[119] Se Wittrock sid. 19, 106f, 339. I Andersson sid. XXVII, Rystad 30, 36f. Rosén 43 sid 29. 34, 43, 63f.
[120] Vol. F sid.85, 561-577.

som bönderna gav uttryck för. Änkorna verkar ha varit hårt ansatta i dessa frågor.

I en inlaga från Östra härad formuleras frågan om besittningsrätt:

> Underdånigast begärer oss fattiga bönder, vor hustrur och barn inte skulle fraa trengis våra Hemman, som vi mycket haver bekostat på, Enten av Militie eller Civil betjänter, låt det vara befaln:man, Tingsfogde, Tingskrivare eller Häradsskrivare vem det vara kan. Och var sligt befunnits vara skett och mot gått, att oss underdånigaste efter Kungl. Resolutioner måtte igen givas.[121]

I protokollet framgår det att bönderna menade att hustru och barn inte skulle tvingas från hemman "som de njutit bekostat haver" vare sig av civilbetjänter eller av militiebetjänter.[122] Ytterligare ett antal inlagor inkommer till kommissionen i detta ärende.[123]

Befallningsman Sven Svensson Frost fick förklara för kommissionen vad det var bönderna menade och hur hanteringen gick till. Bönderna betalade mellan 100 och 300 daler för hemmanet, trots att detta var kronans hemman, " och alena för det, den ena flyttar undan den andra, som hos dem kallas rymning." Av fogdens redogörelse framgick det att bönderna med detta förfarande undandrog kronan städsmålspengarna. Bönderna ansåg att när de betalat de 100 eller 300 dalerna till den som flyttat så hade man övertagit städsmålet för gården. Fogden påpekade dock att detta var ett privat kontrakt som undandrog intäkter från kronan. Bönderna kommenterar inte detta. Istället återkom de med nya anklagelser om att militären drev bort änkorna när bonden dog. Kommissionen frågade om man klagat hos landshövdingen över detta, till vilket bönderna svarade "Nej." Resolutionen i frågan var kort och klargjorde att man skulle begära landshövdingens förklaring i frågan.[124] Landshövdingen medgav att dessa "processer" var vanliga. Därefter tillfrågades landshövdingen om recessen tillät sådan "mångling", vilket han medgav att den inte tillät. Landshövdingen menade att om man fråntog och förbjöd allmogen denna vana skulle många tvister försvinna, vilka nu "dagligen mera tilltaga."[125]

En änka, Kristina Boessdatter i Järnavik, klagar över att förre befallningsmannen Jonas Håkansson hade tagit från henne den halva gård som hon hade skattat för i "krigstid" och för vilken hon alltid ville skatta. Gården hade tagits ifrån henne när hennes man dog. Änkan framhöll att:

---

[121] Vol. EE: sid. 4 (punkt 8).
[122] Vol. 1: sid. 53.
[123] Vol. EE sid. 51, 127, 175, 207, 223, 284,
[124] Vol. 1: sid. 53–54.
[125] Vol. 1: sid. 187–188.

> jag motte efter Blekinges vis och vana behålla min gård såväl som andra änkor, efterdi man tillforn icke haver hört att vara skett, varken i den danska eller den svenska regeringen, någon änka sin gård att vare fratagit, så länge hon till övrigheten kunde skatta.[126]

På liknade sätt återkommer argumenten att den som betalar sina utskylder och sköter sin gård skall också få sitta kvar på gården.[127] Bönderna kunde även hävda att det fanns ett riksdagsbeslut från 1668 som gav dem stöd i detta.[128] Till detta argument fördes sedan det som bönderna menade var en rätt till arvsfäste. Allmogen hävdade en arvsrätt som av hävd tillämpats. En bonde från Östra härad framförde sin ståndpunkt:

> och jag som en Rätt och Nästa arving att städja samma gårdepart efter Landsens vis och sedvana så och brukat förbättrat den mycket.[129]

Det finns flera exempel på hur arvsrätten användes i argumentationen, exempelvis skulle en änka få sitta kvar på sin gård efter den döde maken.[130] Omyndiga barn skulle vid myndig ålder få överta föräldrarnas gård, dessförinnan skall förmyndare stå för gården.[131] Hade man därtill lagt ned arbete och pengar i gården var detta ytterligare något som ansågs stärka besittningsrätten.[132]

Att frågan om arvsrätt var en viktig fråga understryks av att när Östra härad i Malmö återkommer med en skrivelse till kommissionen, var en av punkterna denna rätt att sitta kvar på sina gårdar:

> Är vi samtliga inbyggare i Östra härad på det allra underdånigaste bönfallande, att vi fattiga män och hustrur, söner och döttrar måtte njuta städja och fästa och bliva med våra hemman arving efter arving, all den stund de giva Kronan sin rättighet, som av arilds tid nyt haver, och vi själva Landskattar därför och göra ytte utlagor efter Kongl. Plakat och General Guvernörens Order.[133]

Även döttrarnas arvsrätt poängterades alltså. Dessutom verkar det som om bönderna tog det för självklart att kronogårdarna även kunde säljas eller

[126] Vol. EE:51.
[127] Vol. EE sid. 127, liknande: 51, 70, 82, 83, 165, 223, 276.
[128] Vol. EE sid. 114, 165, 180.
[129] Vol. EE sid. 74.
[130] Vol. EE: sid. 70, 223, 267.
[131] Vol. EE: sid. 163, 210, 267.
[132] Vol. 1 sid. 82-83, 511, vol. EE sid. 126,180, 210, 223, 308.
[133] Vol. EE sid. 19, punkt 11.

överlåtas till andra utan centralmaktens inblandning. I flera skrivelser beskrivs öppet hur försäljningen gick till och vilka priser som gällde.

Frågan är om bönderna uppfattade att man gjorde något orätt när man betalade pengar för att överta en gård? Det var inget som på något sätt doldes i inlagorna. En av de klagande änkorna framför att hon dels hade gjort rätt och reda för sin gård men också att gården kostat henne 160 daler, städjan förutan, vilken uppgick till 20 daler.[134] I ett fall var en regementskvartermästare invecklad i försäljning av ett rustningshemman där städjan var 100 daler och försäljningssumman var 214 daler.[135] En bonde framhöll att han "köpt en halv gård Städsell gods" tillhörande Ryttmästare Krefeldts gods.[136] Transaktionerna framstår som offentliga, köpekontrakt upprättas och överheten i lokalsamhället var inblandad. Om någon drivits från en gård framhöll bönderna, som ytterligare försvårande omständighet, att den fördrivna förutom städja även köpt gården. Det finns anledning att fråga sig om inte de inblandade överhetspersonerna visste att detta var en förbjuden handel? Kanske inbjöd kronans bristande kontroll i området till att handeln med kronojord blev möjlig och Blekinge var trots allt ett område som fråntagits fienden Danmark. Det verkar dock som om bönderna uppfattade handeln som laglig. Bönderna argumenterade som om handeln med gårdarna var självklar och laglig. Att betala städsmålspengar betraktades av bönderna som en sedvana. Liknande städselpenningar eller "tagor" är också kända från Västsverige, något som centralmakten uppfattade som ett stort problem på 1700-talet.[137] Men inte heller i det danska riket hade denna ordning varit accepterad. Den danska kungamakten tillbakavisade de blekingska böndernas krav på att mot betalning överlåta kronohemman till andra brukare, bönderna hade hävdat att detta var ett privilegium. De skrivelser som tog upp problemet med försäljning av kronogårdar var från åren 1574 och 1585.[138] Den danska kungen uppmanade år 1574 invånarna i Östra härad "strängeligen" att när ett hemman blev ledigt skulle ny städja hanteras av länsinnehavaren som på andra ställen i riket.[139] Bönderna i Blekinge hade i åtminstone cirka 100 år slagits för denna sedvana i konflikt med både svensk och dansk centralmakt.

Kommissionens svar på inlagorna var vanligen att saken hörde hemma under tinget, någon gång fick landshövdingen eller befallningsmannen order om att se till att rätt skipades.[140] För centralmakten verkar detta ha

[134] Vol. EE: sid. 82.
[135] Vol. EE. sid. 203
[136] Vol. EE: sid. 175.
[137] Lennersand 1999 sid. 196.
[138] Sk. reg.. 1/6 1585, 28/8 1585, 10/10 1585, 10/7 1585, 12/6 1574, 5/6 1574.
[139] Sk. Tegn. 12/6 1574.
[140] Vol. 1 sid. 187, punkt 8. Andra exempel:: sid. 80, 105; Alt. "Diff" eller "Diffsom andra av samma natur" Vol. EE 111, 117, 130, vol. 1 sid. 69; Till landshövdingen vol. 1 sid. 83.320, 494; Till befallningsmannen vol. EE sid.89.

varit den rationella vägen att hantera den här typen av konflikter, det var egentligen inget som kommissionen skulle behöva befatta sig med. Men inlagor kom från bönderna trots att målen redan förelagts tinget eller skulle komma upp senare. Uppenbarligen upplevde bönderna som klagade att de inte hade blivit korrekt behandlade på tinget. Eller också hade dessa spörsmål även börjat ifrågasättas på tinget vilket bönderna reagerade mot. I och med att det inför kommissionen påpekades att saken dragits inför tinget avfördes frågan oftast från dagordningen:

> Sådom befinnes att saken reda är uti sitt foro avdömt, och klaganden icke sökt att vädja emot domen, alltså kan däruti icke någon ändring ske, Utan finner han sig vara obilligen dömd, så haver det hos Landsdomaren eller hos Rätten, såframt han vet sig med skäl något hava att prätendera till angiva. Klaganden fick muntligen Resolution.[141]

I ett fall var det en soldat som påpekade att saken redan var framlagd till tinget och därmed valde kommissionen att inte ta upp frågan.[142] Frågan är om detta var ett medvetet sätt för soldaten att slippa kommissionens inblandning. Var det möjligen så att soldaten litade mer till tingsbehandlingen än bonden? Vems arena var tinget? I nordisk forskning har tinget lyfts fram som en arena för konfliktlösning och rättskipning där lokalsamhället långt fram under tidigmoderna tid haft kontrollen. Tinget framstår i hög grad som böndernas arena.[143] Detta förhållande utesluter dock inte att tinget inte kunde vara ifrågasatt. Det kunde råda kamp om makten på tinget och vissa konflikter kunde vara svårare än andra att hantera på tinget. Lokalsamhällets traditionella frågor var en sak, att ta konflikter med inkvarterade soldater var något helt annat. En process mellan ryttmästare Krefeldt och bonden Olof Smed visade hur det kunde gå till på tinget.

En tvist om bondens rätt att sitta kvar på gården hade dragits inför tinget. Bonden hävdade bestämt att han gjort rätt för sig, till och med i överkant. Trots detta blev det "en vidlyftig process" och domen gick till förmån för ryttmästaren, bonden dömdes från gården. Därefter hade tingsfogden med värderingsmän pantat bonden, en ko och en koppargryta. Allt undervärderat enligt bonden. Saken fördes dock vidare till Blekinge landsting. Men bonden som inte förstått landstingsdomen hade tagit kontakt med landsdomaren för att få domen förklarad. Detta möte hade resulterat i att landstingsdomaren hade ridit med bonden till tingsfogden och denne hade beordrats att återlämna både ko och gryta. När inlagan till kommissionen skrevs hade tingsfogden ännu inte följt landsdomarens order utan gården

[141] Vol. 1: 207.
[142] Vol. 1 sid. 105. Inlagan vol. EE sid. 108.
[143] Se Sogner och Österberg 2000, sid. 237-277.

hade lämnats över till en annan person utan någon ersättning till bonden.[144] Efter att anklagelsen åter framförts, framträdde ryttmästare Krefeldt och klargjorde att saken var "anhängig gjord" vid hovrätten i Jönköping och att han inväntade en resolution i frågan. Bonden förklarade därefter att han ville att kommissionen skulle rannsaka i ärendet på det att "han kunde med mindre bekostning undslippa, än elliest han skulle resa den långa vägen till Jönköping" I resolutionen klargörs att man hade att invänta hovrättens dom.[145] Det var samma bonde som i ett annat fall, som redovisats ovan, klagade över att han tilldelats 16 soldater att föda under tre dagar, något han menade var gjort med illvilja.

De två fall som redovisats ovan skulle kunna indikera att det inte alltid var bönderna som tjänade på tingshandläggning av dessa ärenden utan att det var andra personer som ville använda tinget som ett sätt att dra sig undan kommissionens granskning. Möjligen hade krigen och det militära inflytandet i Blekinge medfört att böndernas inflytande över tinget hade minskat. De tre änkor som skickat in inlagor om hur deras hemman hotades vittnar ytterligare om en rättsosäkerhet. I samtliga fall var det fogdar som anklagades för att driva dem från hemmanen. Kristina Boesdotter anklagade förra befallningsmannen Jonas Håkansson, Anna "salig Amons" anklagade Sten Bielkes fogde och Bengta "Carl Vreds änka" anklagade fogden i Ronneby. Sistnämnda änka hävdade att grevskapets fogde även hade sänt profossen efter henne. Samtliga frågor remitterades till tinget.[146] En genomgång av jordrevningsprotokollet för Bräkne härad 1671 visar att ca 5 % av gårdsbrukarna var kvinnor.[147] I inlagorna framträdde änkorna och beskrev sitt slit som bönder och familjeförsörjare, de diskuterade kontrakt, kopior och tingsprocesser som andra bönder och de krävde sin rätt "efter Blekingens gamla sätt och vis" som änkan Kristina uttryckte det.[148] Änkornas position i lokalsamhället framstår som mycket utsatt, inte minst bidrog soldathoparna till denna utsatthet, vilket Marie Lindstedt Cronberg visat.[149] Mörkertalet kan misstänkas vara stort i dessa frågor. Landshövdingen hade påtalat att många militära övergrepp inte fördes till tinget, bland icke tings-

[144] Vol. EE sid. 175.

[145] Vol. I sid. 220.

[146] Vol. EE sid. 51; vol. EE sid. 207, vol. I sid. 323; vol. EE sid. 223.

[147] Kammarkollegiet, andra provinskontoret, 1671 års jordrevningsprotokoll, vol. 624 RA. Av de 609 gårdsbrukarna var 33 kvinnor, varav 32 omnämns som änkor; Siffrorna framstår inte som speciellt höga om man jämför med det betydligt större antalet änkor som var gårdsbrukare i Sverige under stormaktstidens stora utskrivningsperioder, se Magnus Perlestam "Ogifta Kristin brukar – har intet folck sig till hielp. Änkor, hustrur och pigor som gårdförvaltare" i *Jämmerdal & fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige,* red. Eva Österberg, Lund 1997.

[148] Vol. EE sid. 285

[149] Marie Lindstedt Cronberg, Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880. Lund 1997, sid. 87–88.

förda övergrepp återfanns med stor sannolikhet våldet mot kvinnorna. Landshövdingen omtalar i ett brev till kommissionen beträffande rättsordningen att lägersmål "ofta gå i svang."[150] Via en akt i kommissionens arkiv kan vi från två skånska socknar få en viss inblick i soldaternas framfart. Någon, sannolikt en präst, hade sammanställt en lista på hur många kvinnor som hade "besovits" i socknarna och nedkommit med barn under åren 1658–1669. I olika vågor med vissa uppehåll återkommer perioder där soldater stod som barnafäder. Vid 43 tillfällen konstaterades hor. Det var dock inte omsorgen om kvinnor eller barn som orsakat skrivelsen. Brevskrivaren konstaterade att de 43 fallen av hor borde ha renderat 774 daler i böter till kronan.[151]

Den argumentering som bönderna använde sig av när det gäller besittningsrätten var av samma karaktär som bönder i det svenska riket i övrigt använde i försvaret av jorden. Urminnes hävd var ett begrepp som respekterades av den statliga rättsapparaten under 1600-talet, menar Maria Ågren i *Att hävda sin rätt*.[152] Tillämpningen av begreppet hävd kom i praktiken att bli till fördel för den som brukade gården, rätten förflyttades från "rätt ägare" till faktisk innehavare.[153] Att bevisa att man sedan "urminnes tid" brukat jorden kunde sedan bli en vansklig sak. Ytterst, menar Maria Ågren, kom hävdproblematiken att handla om hur samhället kom att avväga förhållandet mellan två olika målsättningar. Besittningsskyddet kom att ställas mot samhällets behov av att uppmuntra flit och driftighet. Ordet hävd definierades i en dissertation från 1600-talet som innehav förbundet med aktsamhet och själva ordet hävd betydde och betyder fortfarande bland annat "god omvårdnad."[154] Det krav som bönderna ställde på ersättning för det arbete de lagt ned på sina gårdar hade också täckning i ett rättsmedvetande. Det var som Per Jonsson beskrivit i *Finntorparna i Mången* svårt att avvisa en brukare utan att ersätta denne för nedlagt arbete.[155] Bönderna kunde argumentera för sin rätt med hjälp av en etablerad rättsuppfattning, Brukade man jorden väl och betalade sina skatter då gav detta även rätt till innehav. Men hävdereglerna kunde även vara ett vapen att tillskansa sig jord. Bonden kunde uppta jord där äganderätten var oklar, därefter var det upp till ägaren att aktivt hävda klander mot brukaren. Bevisbördan låg på brukarens motpart.[156] Klas Rålamb, medlem i kommissionen, gav år 1679 ut en bok,

[150] Vol. S sid. 1474
[151] Vol. F sid. 641.
[152] Ågren 1997 sid. 19ff.
[153] Ågren 1997 sid. 50.
[154] Ågren 1997 sid. 81, 100.
[155] Per Jonsson Per *Finntorparna i Mången*. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö. Landskrona 1989 sid. 59. För en forskningsöversikt över begreppet självägande se Jonsson sid 60ff.
[156] Ågren 1997 sid. 89f.

"Observationes Juris Practicæ", där han uppmärksammar jordtvisterna i allmänhet. Han påpekade att domarkåren borde vara uppmärksam på att "många" försökte att först sätta sig i besittning av det åtrådda objektet för att sedan skjuta över bevisbördan på motparten.[157] Kanske tillkom boken delvis som ett resultat av de erfarenheter Rålamb gjort som kommissarie i skånska kommissionen.

Några iakttagelser bör lyftas fram med anledning av framställningen ovan. Bönderna förde en kamp för att så långt det var möjligt kontrollera sina produktionsresurser. Möjligheten att sälja eller överlåta gårdarna till sina barn medförde att man säkrade sina investeringar och kanske vågade investera för framtiden. Hade genomgången ovan av hur den svenska centralmakten började angripa böndernas sedvana analyserats utan jämförelse med den danska tiden, då skulle detta ha kunnat tas som intäkt för den svenska centralmaktens hårda attityd i de erövrade provinserna. Istället visar en jämförelse med den danska tiden att bönderna i lokalsamhället alltid, oavsett vilken överhet som styrde, tvingades föra en kamp för att kontrollera sina livsbetingelser. I denna kamp utvecklades och formades också en sedvana eller hävdföreställning som var likartad i det danska och det svenska riket därför att rikstillhörigheten betydde ganska lite. Istället fanns det något gemensamt i att vara bonde och som formade en likartad inställning till jorden och besittningsrätten. Som framgår ovan var dock centralmaktens intresse och aktivitet i frågan något problematisk för bönderna. Å ena sidan var centralmakten ett hot och å andra sidan sökte bönderna stöd hos centralmakten mot andra krafter i lokalsamhället som försökte tillskansa sig det som de betraktade som sina gårdar. Det verkar inte som om bönderna kunde lita på att de fick gehör på tinget och man tvingades söka stöd hos centralmakten. Här framskymtar ett mönster eller en komplicerad relation mellan bönderna och centralmakten som inte låter sig förklaras i allt för dualistiska termer, det rörde sig inte alltid om bönderna mot centralmakten eller lokalsamhället mot centralmakten. Relationen var mer komplicerad än så och möjligen är den tyske historikern Jan Peters tidigare diskuterade beteckning *konflikt-sämja* en ganska träffande beteckning för denna relation. Att konstatera en mer komplicerad relation mellan befolkningen i de erövrade provinserna och den svenska centralmakten ställer även den så kallade försvenskningen av provinserna i ny dager. Till denna problematik återkommer jag i det avslutande kapitlet.

[157] Ågren 1997 sid. 93.

Häradshamnarna

Från samtliga härader i Blekinge kom klagomål som handlade om det centralmakten benämnde bondehamnar, klipphamnar eller småhamnar. Böndernas benämning var häradshamnar. Terminologin är inte oviktig i detta sammanhang, den återspeglar det värde och den position hamnarna hade i respektive parts medvetande. För bönderna fanns det häradsting och häradshamnar, för bönderna var detta inte småhamnar. Det var hamnar som var en integrerad del av gränslandets ekonomi och viktiga för bönder som inte kunde livnära sig enbart på jordbruket. Under den danska tiden hade bönderna fört en envis kamp för hamnarna och också uppnått en form av reglerad bondeseglation där husbehovshandeln var grunden men där undantag för mer utsträckt handel kunde göras under svåra tider. Under det svenska styret fortsatte böndernas kamp för sina häradshamnar. En kamp som kom att rikta sig mot den nya centralmaktens fiskala intressen och mot borgerskapet i Blekinge som eftersträvade monopol på handeln. Kontrollen i hamnarna hade under den danska tiden upprätthållits av strandfogden som också upprättade ett register över rorstullen. Vid det svenska maktövertagandet kom kontrollen att förändras. Borgerskapet i städerna skulle sköta handeln i ett antal bondehamnar. Karlshamn skulle kontrollera Pukavik och Guövik. En hamn, Järnavik, skulle kontrolleras tillsammans med Ronneby, annars fanns inga bondehamnar underställd denna stad. Kristianopel skulle ha hand om vedförsäljningen i tre hamnar i den östra delen.[158] Bondehamnarna var ifrågasatta av den svenska centralmakten men man verkar inte riktigt ha bestämt sig för hur frågan skulle hanteras, vilket framgår av den undersökning som tullinspektören Barkman inlämnade till kommissionen.[159]

Bönderna i Östra härad tog inledningsvis upp detta problem:

> Underdånigast ännu begärer att få Hamnarna häruter löss, att främmande måste avhämta vår ved efter gammal frihet, desto bättre kunde vi giva Kronan våra utlagor, eftersom ingen av borgarna har varit här uti Hammarbyviken uti 6 eller 7 års tid som dock är den förnämsta hamnen och ligger här mitt i häradet. Lite kommer de uti Klagebäck, och när de kommer, vill de intet giva mer än de själv gått synes. I det sted tilforen kunde få av främmande 3 a 3 _ mark famnen, till samme hamnen haver vi här ute 1 á 1 _ mark, och före borgarna fick den frihet, lovade de att giva oss så mycket som de främmande och alltid ta så mycket vi hade, är dock intet fraktat, men veden ligger och ruttnar här uti viken, och ingen hämtar den.[160]

[158] Vol. Z. Ronneby och Karlshamn: Förklaring över riksdagbesvär 1668; Kristianopel: förklaring över riksdagsbesvär 1664.
[159] Vol. 2 sid. 237–244.
[160] Vol. EE sid. 4 punkt 10.

Det bärande argumentet var att hamnarna behövdes för att få ut skogsvarorna även om andra varor omnämndes. Därmed skulle böndernas försörjning tryggas och skatten kunna betalas. Speciellt viktigt var detta under svåra tider, framhöll bönderna. Från Bräkne Härad framhöll man att detta hade förunnats dem "uti den danska Regeringens tid" eftersom de inte kunde föda sig på sina ringa gårdar.[161]

Bönderna hade klagat över detta tidigare, bland annat på riksdagen 1668. Centralmaktens huvudargument mot denna bondeordning var att det skulle uppstå alltför stora underskott om hamnarna var öppna. Bönderna menade att utridare eller betjänter skulle kunna anställas som skötte kontrollen och bönderna från Bräkne härad kunde även tänka sig en speciell skatt som lades på varje gård som kompensation om bara hamnarna öppnades.[162] Den höjda tulltaxa som bönderna omnämner var sannolikt orsakad av att det som förr varit inrikeshandel nu hade förvandlats till utrikeshandel med högre tulltaxa som följd. Det var helt enkelt inte lönsamt för borgarna att skeppa ut veden, de ekonomiska konsekvenserna av detta fick främst bönderna bära. Den bild som bönderna målade upp i sina inlagor fick också ett visst stöd av tullinspektör Barkman.[163]

Resolutionerna i dessa frågor var alla av samma slag. Kommissionen tog detta "ad notam", frågan skulle refereras till Kungl. Maj:t. Bönderna uppmanades att rätta sig efter det riksdagsbeslut som fanns i frågan.[164] Bönderna hade anvisat möjliga vägar för att nå fram till en lösning. Men trots olika förslag var resolutionerna nedslående för bönderna. Kommissionen gav dock bönderna en liten förhoppning om möjliga förändringar i framtiden.[165] Kommissionen visste naturligtvis att förändringar i tullförordningen var svåra att uppnå. Trots detta diskuteras detta ärende ganska ingående och bönderna fick lägga fram sina förslag. De förslag som bönderna lade fram visade att man insett att den egna fattigdomen inte räckte som argument, man måste även ta hänsyn till ett riksintresse, något som kommissionen mycket tydligt förde in i diskussionen. Det lokala intresset skulle vägas mot rikets intressen.

I diskussionen om häradshamnarna visade bönderna även fram en misstro mot borgarna. Man insåg att borgarna inte skulle tillvarata böndernas intresse, man fick sätta sin tilltro till centralmakten. Misstron kom även till uttryck på andra sätt. Borgarna kritiserades för att fuska med mått och vik-

[161] Vol. 1 sid. 287, vol. EE sid. 234, 262, se även sid. 259 Mjällby socken, Bräkne härad vol. EE sid. 290, vol. 1 sid. 392.
[162] Vol. 1 sid. 55, 240, 392.
[163] Vol. 2 sid. 237–243.
[164] Vol. 1 sid. 56, 241, 289, 394, skrivelsen från Jämshög omnämns inte i protokollet.
[165] Maria Ågren har påvisat att denna diskussion mellan "sin egendom" och föreställningen om "det allmänna bästa" var aktuell i debatten kring jordägandet åren kring enväldets införande 1680. Ågren 1997 sid. 245.

ter. Bönder menar att de inte förstod de klumpar och vikter som användes vid vågen[166]. En distanserad hållning framskymtade i böndernas förhållande till borgarna och staden och den visade sig även i andra klagomål. Det var som om staden var en främmande plats. Två bönder beskrev hur de blev inlåsta i Ronneby, de hade inte kommit iväg innan stadsporten hade låsts. När de sedan försökte ta sig ut blev de åtalade för åverkan på stadsporten.[167]

En orsak till centralmaktens misstro mot bondehamnarna var sannolikt smugglingen.

Tullinspektör Arvidsson omtalar denna verksamhet i sin inlaga till kommissionen Det fanns öppna städer som var ett problem som borde åtgärdas, här nämndes Karlshamn. Han berättade också att det fanns några byar i Skåne och Blekinge som bedrev större handel än "fläckarna" i området. Vä, Åhus, Lyckå och Trelleborg omnämndes som exempel på städer som fråntagits stadsrättigheter men där handeln fortsatte. Bustorp utanför Ronneby framhölls som en plats där diverse drycker såldes utan tillstånd. Varorna fördes om natten till de förbjudna hamnarna. Antingen skulle handeln helt förbjudas eller också skulle tull betalas.[168] Lyckå hade mist sina stadsrättigheter sjuttio år tidigare men levde fortfarande sitt eget liv. Smugglingens verkliga omfattning är svår att få grepp om, frågan är om det var en form av husbehovssmuggling som bönderna hade i tankarna när de försvarade häradshamnarna? Sannolikt var smugglingen en närmast naturlig del i gränslandets ekonomiska liv. Smuggel och olaglig handel både förutsatte gränser och överskred dem på olika sätt. Smugglaren levde av att det fanns riks- eller tullgränser samtidigt som han trotsade varje lojalitetsband som var förknippad med dessa gränser.

Böndernas synpunkter på rättskipningen

När det gällde justitiefrågorna ville kommissionen ha reda på hur det var inrättat, i "alla instanser och domstolar." Man ville även veta om häradsskrivare, tingsfogdar och tingsskrivare var dugliga och bosatta i häradet.

Tingsfogden Knut Knutsson (Rönnow) "som de nu hade", honom hade allmogen inget att klaga på, men man påpekade att tingsfogden var bosatt i Kristianopel där han var borgmästare. När det gällde hur tingsordningen var inrättad förklarade allmogen att man höll ting var fjortonde dag, under den danska tiden hade man haft ting var åttonde dag. Tingsfogden hade lön för "sitt omak." Vidare ville kommissionen veta om tingsfogden höll sig till taxan och inte tog för mycket, men bönderna hade inget att anföra. Däremot vill man gärna ha en "moderation" i taxan, det var allt för

[166] Vol. 1: sid. 27, 101-104, 294.
[167] Vol. EE: sid. 37, vol. 1: sid. 93, ang skogsskövling; bönderna i Ronneby vol. EE sid. 158.
[168] Vol. 2 sid. 314, 373-385.

dyrt "vid akters utlösande." Det framgår av böndernas svar att om man ville appellera till landsdomaren så fick man lösa ut både häradsdomen och alla akter som ingick i målet. Det hände att man inte kunde fullfölja ett mål eftersom det blev för dyrt. Uppenbarligen ställde sig kommissionen frågande till denna praxis, i följdfrågan undrade man om inte alla omständigheter skrevs in i domen. Vid två olika tillfällen återkom man till frågan. Inledningsvis konstaterade bönderna att man inte ville frångå "den gamla ordningen" men man ville ha taxan nedsatt eller helt avskaffad. Längre fram kompletterades bilden. Bönderna klagade över att alla dokument inte inneslöts i domen utan man fick lösa ut flera dokument. Var det en arvsfråga med flera "kreditorer" inblandade fick var och en lösa ut dokumenten. Bönderna menade att detta stred mot "4 Recessen" som också lästes upp (Christian IV:s recess egen anm.) Tingskrivaren ställde sig på böndernas sida och menade att Tingsdomarens agerande var "otillbörligt" och att det borde avskaffas.[169]

Vid tinget hade tingsfogdarna vid sin sida en tingsskrivare och åtta "stockemän." Stockemännen var inte edsvurna, förklarade allmogen. Den redovisade ordningen var tydligen något som kommissionen var ovan vid, allmogen tillfrågades:

> efter Stockemännen inte är Edsvurna, huru kan klaganden och svaranden vara säker upp på, att få rättsinniga domare? Svarades Tingskrivaren stå för allt.[170]

Detta svar medförde att kommissionen gick vidare med sina frågor om justitien. Man ville veta om stockemänen var "stadiga uti domarämbetet år ifrån år." Bönderna förklarade att stockemännen utbyttes vid vart ting och att tingsfogden utnämnde dem som skulle sitta som stockemän vid nästkommande ting, "och så går det per ordinem över hela häradet." Vid kriminalsaker, klargjorde bönderna, utsågs 15 stockemän som uppkallades och skulle "sitt utslag förkunna."[171]

Därefter övergick kommissionen till att undersöka vad allmogen ansåg om de olika tjänstemännen. Om Landsdomaren hade bönderna inget negativt att säga, han var "en guds man" som sökte allmogens bästa. Från en annan utfrågning framgår det att landsting hölls var fjärde eller ibland var sjätte vecka. När det gällde befallningsmän, häradsskrivare och fjärdingsmän däremot, skulle allmogen "det skriftligen jämte de andra häradsbesvären införa." I protokollet framhölls sedan att kommissionen "frågade särdeles", om befallningsman Sven Svensson skötte sin tjänst som han

[169] Vol. 1: sid. 35-43, 41; liknande kritik vol. EE sid. 214.
[170] Vol. 1 sid. 38.
[171] Vol. 1: sid. 34 – 39.

borde. Kommissionen fick endast ett vagt svar på denna fråga: "Allmogen svarade alt väl, som vi ej annat vänta av att säga." Till detta framförde sedan allmogen att exekutioner av domar gick "mycket lamt." I resolutionen lade kommissionen stor vikt vid hur exekutioner hanterades, man skulle "allvarligen" rätta sig efter utgivet exekutionsplakat, "vetandes det straff som där på följer."[172]

Kommissionen ville även veta hur tingsfogdar och skrivare tillsattes. Borgmästare Rönnow svarade att som det nu var utsågs de av Generalguvernören, under den danska tiden hade det stått "häradet och allmogen" fritt att ordna detta. Denna rätt var dem nu "betagen." Borgmästare Rönnow menade att allmogen tidigare hade kunnat välja en oduglig såväl som en duglig tingsfogde "och intet annat än bönder", detta hade gått ut över hur justitien administrerades. Kyrkoherden underströk sedan vad borgmästaren framfört.[173] I protokollet återfinns ingen kommentar till detta från allmogens sida.

Den misstro som framskymtade mot hur tingsfogden Rönnow skötte sitt ämbete visade sig åter när allmogen presenterade sina allmänna besvär. Allmogen framförde att om man var invecklad i en tvist med en borgare i Kristianopel och man inte ansåg sig korrekt behandlad av magistraten, ville man kunna överklaga detta till landsdomare och inte som det nu blivit att man tvingas vända sig till hovrätten i Jönköping. Tidigare hade man haft den ordningen att man överklagade till landsdomaren "efter vår gamla sed och skick", som bönderna uttryckte det. Det blev alldeles för dyrt att vända sig till hovrätten i Jönköping och man hade en "Högt upplyst man till Landsdomare, som gör den fattige såväl som den rike rätt."[174] Kommissionen gjorde klart för allmogen att man fick invänta en resolution och nådig förordning i frågan.[175] Frågan återkom sedan när kommissionen diskuterade justitiefrågorna med borgerskapet. En enskild bonde som klagade bekräftade bilden, han ville att kommissionen skulle rannsaka i hans fall så att han slapp resa till Jönköping, detta av kostnadsskäl[176]

När Medelstads härads bönder inkom med sina klagomål i tjugo punkter, kom justitiefrågorna åter upp till behandling. Kritiken kom denna gång att framförallt riktas mot Sölvesborgs grevskap eftersom det var "grevens bönder" som framförde klagomålen. Grevskapet hade hals- och handrätt, konstaterade kommissionen. Men kommissionen lyssnade trots detta på böndernas klagomål. Bönderna beklagade sig framförallt över den långa handläggningstiden.

---

[172] Vol. I: sid. 40.
[173] Vol. I: sid. 43, landstingsmöten hölls en gång i månaden eller var sjätte vecka, se vol. I sid. 164.
[174] Vol. EE: sid. 6, punkt 15.
[175] Vol. I: sid. 62.
[176] Vol. I sid. 222.

Verkställigheten av domar gick alltför långsamt vilket innebar att bönderna fick hålla fångarna med mat under en längre tid. Det hände att kostnaderna för mathållningen för fången, vilket bonden stod för, blev dubbelt så dyr som värdet av det stulna godset. Det var bättre om man ertappade en tjuv, att ta tjuvgodset från honom och sedan släppa honom. Under den danska tiden, framhöll bönderna, fördes den fångade tjuven strax till tinget och dömdes och sedan fördes fången till galgen. Hela processen tog åtta dagar. Numera kunde det ta ett halvt år och under tiden skulle bonden föda tjuven. Detta bekräftades av landshövdingen. När domen sedan fallit, framhöll bönderna, kunde det sedan ta två eller tre år innan domen verkställdes och då kunde missdådaren redan ha flytt.

Inlagan föranledde kommissionen till en mindre utfrågning om de långa handläggningstiderna och de kostnader detta medförde för kronan. Kommissionen tog detta "ad notam." Vidare beslöt kommissionen att fånghus skulle uppföras i städerna så att allmogens problem med fångarna minskades. Generalguvernören och Landshövdingen skulle vidta nödvändiga anstalter.[177]

De frågor kommissionen inledningsvis ställde om rättsliga förhållanden indikerade att man hade förhandsinformation. Man visste vad man skulle fråga om. Landsdomare Skunck hade också skickat in en skrivelse där han i fyra punkter framför kritik mot rättsordningen. Det har varit brukligt, menade Skunck, att till de "nedre" instanserna tillsätta personer som inte kunnat läsa i bok, varken domare eller häradsskrivare. Det borde tillsättas dugliga personer som kunde sin fundamenta inom juris. När det gällde landsdomarområdena menade han att Skåne var för stort och Blekinge för trångt. Till appellationsordningen ställde sig landsdomaren kritisk. Han menade att appellationen till Göta hovrätt medförde att de fattiga gjordes stor orätt. De förmådde inte söka sin rätt när byfogde eller magistrat gjort dem orätt.[178] De långa handläggningstiderna och de dyra omkostnaderna var något som även bekräftades av befallningsmännen i Skåne.[179]

Den utfrågning som kommissionen genomförde kan sägas röra en bristande professionalitet av samma slag som den danska centralmakten tidigare framfört mot tingsordningen i Blekinge. Samtidigt har denna kritiska granskning udden riktad mot en lokal ordning som man inte riktigt kunde kontrollera och överblicka. Borgmästaren och tingsfogden Knut Knutsson Rönnow anslöt sig till kritiken när han påpekar att man ofta utsett bönder till ämbetet som tingsfogdar. En annan viktig kritik som bönderna framförde var kritiken mot den långsamma handläggningen och de dyra kostnader-

[177] Vol. I: sid. 276-283.
[178] Vol. HH sid. 23.
[179] Vol. HH sid. 1170.

na som hängde samman med processerna. Båda dessa fenomen, frågan om professionalisering och processkostnaderna, verkar att ha varit parallell med en generell utveckling i Danmark. Hans Henrik Appel lyfter i sin undersökning från Skats härad på Jylland fram samma tendenser. Förklaringen till att en äldre bondeinfluerad ordning alltmer trängdes undan under 1660-talet ser Appel som en effekt av krigen 1658 och 1660 ("Karl Gustav krigene" i dansk terminologi). Utvecklingen accelererar sedan alltmer på 1680-talet. En effekt av krigen kan ha varit att det öppnade nya möjligheter för en maktförskjutning i namn av professionalisering. Detta medförde att bondens möjligheter att hävda sig på tinget trängdes tillbaka. När det gäller kostnaderna för olika tingssaker visar Appel på en lång rad avgifter som försvårade för bönderna att bedriva processer, ett förhållande som också i Skats härad ledde till klagomål. Tendensen med stigande kostnader verkar ha varit på väg uppåt under 1660-talet.[180]

Den svenska centralmakten var sannolikt inte någon vän av en lokal juridisk ordning. Man ville inte ha tillbaka en bondeordning i Blekinge men som läget nu såg ut var man beredd att till en del bejaka böndernas kritik därför att man här hade en gemensam fiende. Det fanns andra krafter i lokalsamhället som sannolikt skaffat sig ett grepp över häradstinget, vilket framgår av de tidigare redovisade konflikterna där militärer, fogdar och häradsskrivare förmådde utnyttja tinget till sin fördel. När bönderna försvarade den gamla ordningen var det inte den gamla danska ordningen i någon abstrakt mening. Ordningen var hotad och bönderna utsatta för press. Kanske kunde den nya överheten vara en allianspartner i de lokala konflikterna. Samtidigt fick överheten chansen att visa fram sin ideologiskt så viktiga värnande sida.

Borgarnas klagomål

Från borgerskapet inkom några gemensamma skrivelser motsvarande böndernas häradsskrivelser, skrivelser som uttryckte borgarnas specifika ståndsbesvär. Men samtidigt begränsades ståndsfrågorna till en del av ett geografiskt rum som var den egna staden. Inför kommissionen var det borgarens frågor i en specifik stad som fick företräde före generella ståndsfrågor. Men det fanns naturligtvis gemensamma ämnen trots detta: Borgarnas kamp för sitt handelsmonopol mot böndernas intrång och i viss mån också i motsättning till centralmakten var ett gemensamt tema. Inför kommissionen växer det även fram en kritik från borgerskapet mot magistraten och främst borgmästarnas position i städerna. Den juridiska ordningen med

[180] Appel 1999, sid. 576-577, 603, 609, 623.

brytningen mellan svensk och dansk ordning var också ett gemensamt tema som diskuterades med kommissionen.

Borgarens kamp för handelsmonopol

I Kristianopel klagade borgmästare och råd på att bönderna reser staden förbi "såväl till lands som till sjöss med deras varor." Detta drabbade såväl kronan som staden. En del bönder köpte själva upp oxar av "främmande borgare" och stallade sedan upp dem över vintern, något som stred mot Christian IV:s recess enligt borgarna. Problemet var lilla tullen, man ville bli befriade från den precis som "uti Landskrona eftergiven är." Man klagade även över tullbetjänterna.[181] Vidare klagar man bl. a. över att borgerskap från andra städer handlar med bönder inom deras område.[182] Borgerskapet menar i sin inlaga att "skogens folk" måste köpa sina varor och nyttigheter av borgerskapet och inte handla av främmande eller göra landsköp. Dessutom vill man ha en förordning så att näraliggande socknar tvingades handla i Karlshamn[183] Man vände sig även mot den landshandel som uppstod i olika centra utanför städernas kontroll.

I en inlaga undertecknad av "samtliga borgerskapet uti Carlshamn" protesterar de mot det monopol på pottaska som Johan Clausen hade i Jämshögs och Holje socknar i Sölvesborgs grevskap. Detta drabbar Sölvesborg, Kristianstad och Karlshamn. En skadlig landshandel uppstod.[184] Borgerskapet menade att en omfattande handel förekom där bönderna bytte lössaska, fallaska och pottaska mot salt och kläde.[185] Kommissionens svar på anklagelserna mot Clausen var att om det skedde något missbruk var det landshövdingen som skulle se till att detta korrigerades och att städerna inte "präjudicerades."[186] Således en ganska måttfull reaktion mot Johan Clausen. Kommissionen varnade visserligen Johan Clausen vid mötet i Karlshamn men sedan var man tämligen återhållsam mot den lokala entreprenören.[187]

Invånarna i Kristianopel framförde klagomål mot såpsjuderiet i Värnanäs på gränsen mellan Småland och Kristianopel. Vid riksdagen 1668 förbjöds befolkningen att där handla med "salt järn eller annat slikt."[188] I

[181] Vol. X sid. 1-2 (punkt 1, 2, 4, 5).
[182] Vol. X sid. 112 (punkt 10, 14).
[183] Vol. X sid. 116, 118 (punkt 9, 13).
[184] Vol. X sid. 145.
[185] Vol. X sid. 145, vol. 1 sid 1874 punkt 2.
[186] Vol. 1874. Resolutionen.
[187] I Kristianstad omtalades under den danska tiden en Johan Clausen som utskeppade pottaska denna Clausen återfinns sedan som borgare i Sölvesborg på 1650-talet, då i samband med export av oxar och även andra varor. Med största sannolikt var det fråga om samma man som sedan blev borgare i Karlshamn. Se Åhman 1983 sid. 64; Milton 1994 sid. 331, 334.
[188] Hallenberg 1927 sid. 24.

Sölvesborg var problemet fiskarna i Hällevik, fisket skulle ligga under Sölvesborg. Dessutom bedrevs landsköp i de kringliggande socknarna. I Hällevik handlades med kläde, lärft och humle. Städerna förbigicks och kronans porttull förminskades. Borgerskapet ville att någon skulle hålla "skarpt inseende" över verksamheten. Eller också menade man att borgerskapet skulle tillåtas att hålla egna utridare som förhindrade landsköpen.[189] Den kritik borgerskapet framför om pottaskeverket och dess konsekvenser för handeln sammanfaller med den kritik som i andra delar av riket riktades mot bergsbruk och manufakturer och där borgarna såg dessa som potentiella medtävlare och konkurrenter till städerna.[190]

I en inlaga från det samlade borgerskapet i generalguvernementet till lantdagen i Malmö berördes också lanthandeln. Borgarna menade att "lantmannen hindrar och förtrycker städerna" med sin lanthandel. De handlar med utskeppande och inskeppande av bräder och tullen försnillas. Städernas privilegier borde skyddas och man borde inte få handla "var man lyster." Man påpekade att strandridarna som visiterade lantmannens farkoster mötte personer som hävdade att de var på inrikes resa när de egentligen var på utrikes resa. Helsingör och Köpenhamn anfördes som exempel där detta problem uppstod. När kommissionen vill ha ytterligare klargörande påpekade borgerskapet att åtskilliga gjorde på detta sätt, både adel, präster, fogdar och bönder "som den praxis föröva."[191]

I Ronneby klagade borgerskapet över att tiggare tog sig in i staden och blev kvar där längre än vad som var tillåtet. Tiggarna handlade i hemlighet och enligt borgerskapet hjälpte det inte att klaga hos magistraten över detta. Men framförallt klagade man över att olika grupper i staden konkurrerade med köpmännen. Både hantverkare och civilbetjänter anklagas för att syssla med köpenskap. Magistraten tog dock hantverkarna i försvar och menade att borgerskapet själva inte mäktade med att främja handeln i staden. Den handel som hantverkarna sysslade med var enligt magistraten slakt och försäljning av kött. När det gällde civilbetjänter som bedrev handel efterfrågade kommissionen vilka peroner det rörde sig om. Men borgerskapet svarade bara "åtskilliga", man nämnde ingen vid namn. Istället menade de att tullbetjänten kunde berätta detta. När de två tullbetjänterna tillfrågades hävdade de att något sådant inte förekom. I sin resolution konstaterade kommissionen att hantverkarna skulle hålla sig till sin näring och några civilbetjänter skulle inte tillåtas handla.[192]

Den bild som förmedlades av borgerskapet fick dock inte stå oemotsagd. Den främste kritikern av borgerskapets framställning av problemen

[189] Vol. X sid. 169 punkt 7, vol. I sid. 474.
[190] Sandberg 1996 sid. 148.
[191] Vol. I sid. 2096
[192] Vol. I sid. 363–366.

med handeln var borgmästaren i Karlshamn, den av svenska centralmakten tillsatta Johan Mickelsson. När det gällde borgerskapets försök att styra över handeln från näraliggande socknar till Karlshamn menade han:

> deras oskäliga begäran att söka hos höga Överheten det några Socknar, Jämshög, Örken, Hoby och Näsum påläggas skulle med deras varor hit föra och sin handelsplats här hava. Tjänte inte att fördraga ty då vore det en Servitus. Utan mitt råd och betänkande är det, att borgerskapet Comporterar sig så emot allmogen, och så med de varor förser för billigt köp, på det lantmannen behöver, skall det förnämsta grepp bliva att hindra bonden att resa oss förbi och 5 mil längre till Ronneby.[193]

Borgmästaren vände udden mot borgerskapets sätt att bedriva handel med bönderna. Borgerskapet däremot sökte stöd för ett regionalt handelsmonopol. Borgmästaren preciserade sin kritik mot borgerskapets handelsmetoder:

> Eljest kallas det och för en obetänkt handel (den de dock för en synnerligen välbeställd klok köpenskap hålla) bestå där uti, att där emot alla andra Nationers bruk och ordning beflita sig allenast om, utan någon undersked och åtskillnad, att ihopsamla uti sitt hus alla de varor de överkomma kunna, så att han bliver Bastant att fornera köparen, allt det han behöver. Och således uppehåller den handeln allena. Var med en stor del av de fattiga borgerskapets krets sig redeligen och väl nära kunna.[194]

Kritiken var riktad mot den metod som brukar omnämnas som "majmiseri" och där säljaren såg till att köparen fick husrum och mat och i gengäld gjorde alla inköp hos honom.[195] Därmed åsidosattes konkurrensen och bonden betalade sannolikt ett högre pris för sina varor. Vilka som sysslade med olaglig handel ansåg borgmästare Mickelsson att borgarna mycket väl visste, men att de brottsliga aldrig omtalades. Att personerna inte straffades berodde på borgerskapets tigande. Till dem som beklagade sig över sina svårigheter påpekade borgmästaren att den "rätta sanningen är det den med flit och försiktighet sig nära vill kommer väl härtill rättas" och han omtalar en del som "lägger penning på penning och icke blygas vid sådant skinneri."[196]

Kommissionens återkommande svar var att kontrollen skulle skärpas genom att strandridare eller utridare anställdes. Vid flera tillfällen frågade kommissionen i ganska skarpa ordalag varför utridare inte anställdes. Svaren andades osäkerhet över utridarnas befogenheter och om hur detta skulle

[193] Vol. X sid. 138.
[194] Vol. X sid. 134.
[195] Åström 1977; Sandström 1990, sid. 155.
[196] Vol. X sid. 133–144, citat sid. 143.

finansieras. Även Landshövdingen fick kritik för att han inte skötte detta ärende, han menade dock att städerna inte framfört klagomålen till honom. Ansvaret för att åtgärda problemet med utridare lades på städerna med förtäckta hot om indragna privilegier. Svaren på frågorna fanns i Malmö recess från 1662 och i resolutionerna över borgarnas besvär till riksdagen 1664, framhöll kommissionen.[197] Men landsköp var något som borgare även medverkade till och en orsak till detta var effekterna av tulltaxorna och den av svenskarna inrättade lilla tullen.

Missbruket kunde ske på olika sätt. Tullnären påpekade att Karlshamns borgare missbrukade sina privilegier som tillät införsel av varor till stadens uppbyggnad utan tullavgift. Stora kvantiteter varor utfördes till främmande land. Borgarna hade framhärdat i att detta var förenligt med stadens privilegier så som de fått dem uttolkade av Generalguvernören. Den som drivit frågan för borgerskapet var borgaren i staden och pottasketillverkaren Johan Clausen. Denne hade tolkat privilegiet så att alla varor som fördes in i staden till borgaren skulle vara tullfria. För att få klarhet i detta hade han vänt sig till Generalguvernören med en begäran. Begäran var undertecknad av Clausen och ytterligare en borgare, men på borgerskapets vägnar. Resolutionen från Banér gjorde klart att den tolkning Clausen gjort skulle gälla. Alla varor som lantmannen förde till staden och bevisligen sålde till borgaren var tullfria. Det som såldes till främmande däremot var tullbelagt. Det som Clausen inte nämnde var att resolutionen från Banér gjorde klart att hans tolkning skulle gälla tills dess att Kungl Maj: ts resolution och upplysning i frågan hade inhämtats. Resolutionen var daterad 5 feb. 1669.[198]

Kommissionen kom fram till att detta var ett "tilltag" som Johan Clausen tagit initiativet till och man tilltalade honom "hårt" och "allvarsamt" för hans "egenvillighet" när han utverkat resolutionen. Diskussionerna blev utförlig, flera sidor i protokollet upptas av dessa frågor. Egentligen var frågan ganska enkel. Stadens privilegium var mycket tydliga och några missförstånd borde inte ha varit möjliga. Det verkar som om borgerskapet försökt tillskansa sig fördelar genom att ta in varor tullfritt i staden för att sedan exportera dem vidare. Johan Clausen fick skulden för denna incident och han fick en varning av kommissionen. Protokollet styrker bilden av Clausen som den drivande kraften i projektet att utverka tullfrihet. Frågan var enligt min mening så uppenbar att kommissionen kunde valt att agera hårt mot borgerskapet för att de lurade kronan på tullintäkter. Men man valde att argumentera och logiskt försöka förklara det rimliga i den tolkning av privilegierna som kommissionen gjorde. Utförligt förklarades innebörden i privilegiet, som om borgerskapet inte hade förstått innehållet. Man utgick från att borgerskapet inte avsiktligt misstolkat privilegierna. Därefter diskutera-

[197] Vol. 1 sid. 126-130, 166, 476, 449,

[198] Resolution från Baner 5 feb. 1669. Karlshamns Stads Privilegiebok, EI vol. 1, LA Lund, sid. 41.

de man hur borgerskapet skall växa till och varför landshandeln därmed måste upphöra.[199] I december 1672 fick sedan borgerskapet trots allt den efterfrågade lindringen i lilla tullen, efter att borgmästare Mickelsson framfört sina besvär i Stockholm.[200]

Borgarna kunde även av lilla tullen stimuleras att uppsöka bönderna utanför stadsgränsen för att göra affärer.[201] En handel som Klas Rålamb bekräftade. Han menade att i denna handel var borgare, bönder och adelsmän inblandade, bland annat rörde detta oxhandeln.[202] Ett skäl till att lanthandeln kunde florera och tullgränserna inte upprätthållas var att bevakningen inte fungerade. Å ena sidan ville borgerskapet ha en bevakning som hindrade andra gruppers intrång i deras verksamhet men å andra sidan verkade intresset att upprätthålla de tullgränser som centralmakten pålade dem vara mycket svalt. Till mötet i Ronneby inkom skrivelser som på olika sätt berörde olaga handel och stadens ringa intäkter.[203] Kommissionen inkallade tullnären som fick redogöra för situationen i Ronneby. Tullnären hävdade att magistraten låtit riva ned den gamla tullstugan som stod innanför stadsporten och flyttat den utanför porten. Flytten hade medfört stor olägenhet och tullens avtagande. Tullstugan låg så avsides att det var farligt att bo i den enligt tullnären. Om natten hände det att fönster och dörrar slogs ut, bland annat anklagades en ryttare för detta. Tullnären hade försökt få "assistance" så att ryttaren kunde dras inför tinget. Men detta hade inte haft någon effekt. Allt som drabbade tullen var justitien "tröga att villfara åklagaren ut i" enligt tullnären Borgh. Diskussionen mellan parterna visade att frågan kastats fram och åter mellan olika instanser: magistraten, tullnären, generalguvernören, landshövdingen och privatpersoner. Landshövdingen var noga med att lägga ansvaret på magistrat och byfogde. Något beslut i frågan fattades inte, men kommissionen ville ha en noggrann undersökning om hur situationen uppstått. Framförallt skulle man "med allvar och flit" eftersöka de personer som överfallit tulltjänstemännen. Men ansvaret för tullhusen var dock klar:

> Kungl. Commisarierna vid sig själva" fann det skäligt att magistraten skulle stå för omkostnaderna. Två skäl angavs 1. Kronan hade bekostat uppsättningen. 2. Magistraten hade utan order och laglig rätt flyttat stugan och därmed skadat kronan. [204]

[199] Vol. 1 sid. 435-450.
[200] Karlshamns Stads Privilegiebok, EI vol. 1, LA Lund, Resolution 13/12 1672, num. 33 sid. 69 punkt 2.
[201] Vol. 1 sid. 439.
[202] Rålambs uttalande var ett generellt uttalande, brev till Kungl. Maj:t 30/10 1669, vol. 3.
[203] Vol. X sid. 48 punkt 2, 50 punkt 2,3,4, sid. 56, 65, 108.
[204] Vol. 1 sid. 331, 331–345.

Även i Karlshamn visade det sig svårt att få tullhusen på plats. Tullhuset vid Norreport låg fel och behövde flyttas närmare staden. Den fråga som upptog störst plats var dock det tullhus som skulle stå i hamnen. Beslut hade fattats om att uppsätta ett tullhus, men problem uppstod med äganderätten till tomten. Virke hade transporterats fram, men detta virke hade dels "bortkommet" och dels ruttnat bort i väntan på att tomtfrågan skulle lösas. Verket hade hindrats och "studsat" som det sägs i protokollet.[205] Det framgår av ett brev som redovisas av tullnären att beslut om att upprätta tullhuset i hamnen togs år 1663.[206] Vid ett möte i Malmö i februari 1670 fick kommissionen åter ta beslut om att ett tullhus skulle uppföras i Karlshamns hamn.[207] Tullhusfrågorna i Karlshamn och Ronneby undersöktes noggrant, skrivelser hade inkommit från berörda tjänstemän som stärkte bilden av ett borgerskap med svagt intresse för att ordna tullfrågan. Ägohandlingar, resolutioner och andra dokument tillbaka till år 1662 redovisades för kommissionen.[208] Kommissionen kunde ha valt maktspråk men istället valde man dialog, borgerskapet skulle vinnas över med rationella argument.

Tullarna motarbetades även på andra sätt. I en inlaga till lantdagen i Malmö förklarade tullnären att när han var i Karlshamn gav borgarna honom inte husrum i staden utan han fick "taga kvarter i Asarum" en halv mil från staden för att sedan gå till hamnen 3–4 gånger eller ibland 6 gånger om dagen.[209]

Tullnären över lilla tullen, Peder Matsson Borgh, hade inkallats och kommissionen förhörde sig om det blev något "underslev" i tullen. Tullnären räknade då upp ett antal problem som bidrog till att underskott uppstod. Bland annat hade "Besökarna", tullnärens underlydande personal, blivit "illa hanterade" både med hugg, slag och skällsord. För en tid hade "ett parti karlar" passat på tullbetjänten och överfallit denne när han förrättade sitt ämbete. Tullbetjänten hade blivit så illa slagen att han ännu låg till sängs. De män som överfallit honom hade eftersökts men var ännu på fri fot. Landshövdingen befalldes att eftersöka männen och utmäta ett "exemplart straff." Det visade sig att ett problem var att "slika oförnuftiga bestar" förklädde sig och tillfogade tullbetjänterna "övervåld." Kommissionen ville sedan veta om inte magistraten behandlade dessa frågor. Tullnären menade att "Magistraten gör sig intet bekymmer där om." Tullnären hade även sökt överinspektören i frågan och denne hade i sin tur vänt sig till magistraten

[205] Vol. 1 sid. 430-434.
[206] Vol. 2 sid. 45.
[207] Vol. 2 sid. 132.
[208] Vol. HH sid. 596 – 696
[209] Vol. 2 sid. 45, 50.

och uppmanat dem att ta tag i saken.[210] Kommissionens svar på det våld som utövades mot tulltjänstemännen var att de skulle beväpnas.[211]

Tullgränsen skulle upprätthållas av fiskala skäl, kronan ville ha in kontanta medel. Men det handlade även om en gräns som klargjorde vilka som omfattades av ett privilegium och vilka som stod utanför. I denna mening var det också en social gräns där borgerskapet eftersträvade en exklusiv rätt att bedriva handel. Men samtidigt var man inte starka nog att själv upprätthålla den efterträvade ordningen. Man behövde centralmaktens auktoritet och hjälp, men som tullhusfrågorna visade fick centralmakten samtidigt inte bli alltför närgången i sin kontroll. Borgerskapet agerade i förhållande till kommissionen på ett sätt som ger intryck av självmedvetenhet men samtidigt framtonar en ambivalens i det att man inte hade kraft nog att upprätthålla de egna privilegierna mot andra gruppers intrång.

Borgerskapet och de andra, den sociala gränsen

Det var som om fiskare, bönder, bönhasare och tyska krämare ständigt hotade att överta delar av handelsverksamheten och därmed tränga tillbaka borgerskapet. Men även inom städerna fanns konflikter, konflikter som främst rörde gränserna mellan borgarna och andra grupper.

Magistraterna i städerna framstår som tämligen slutna korporationer. Att bli medlem i en magistrat innebar att man införlivades i en korporation som formellt hade klara gränser mot det vanliga borgerskapet, tydligast var detta i Ronneby. Det "gemena borgerskapet", som det ibland omtalas, fick i sin tur arbeta hårt för att dra upp gränserna mot andra grupper. I kampen mot bondehamnarna drogs gränsen upp mot den handlande och månglande bonden. Samtidigt stod ännu borgaren med ena benet i en bondeekonomi. Konflikterna mellan Johan Clausen och magistraten i Karlshamn belyser den sociala gräns som fanns mellan en magistrat med exklusiva drag och det handlande borgerskapet.

Johan Clausen agerade som borgare i Karlshamn när han blandade sig i tvisterna kring lilla tullen och han fanns med som borgerskapets deputerade inför kommissionen. Samtidigt kritiserade magistraten honom för att han inte var en riktig borgare, han tillhörde de borgare som inte ville flytta in i staden, han bodde "utom avstyckningen."[212] Clausen verkar röra sig i ett gränsland mellan stad och land, hans identitet var oklar. I samband med att en strid om handel med pottaska klagade borgmästaren i Karlshamn över Clausen, det framgick att staden tagit de vikter som Clausen använt i beslag. Man menar att Clausen inte fick väga pottaskan hemma, vikterna var inte

[210] Vol. 1 sid. 331–334.
[211] Tullnären Per Mattsons memorial vol. 2 sid. 134 punkt 11.
[212] Vol.1 sid. 415–416.

justerade. Efter den inledande fraserna med "Hr Johan Clausen gode vän" påpekade borgmästaren att Clausen fått:

> leva uti ett och annat efter edert eget sinne, och kan man icke veta, antingen man eder för Borgare eller ej hålla skall." Emedan i sky att komma till rådstugan när den hålles, Församlingens gemenskap här vid kyrkan är eder och Misshagelig, och obenägnare eder betett emot det värket än en främling utan Borgerskapet....Utan när bästa marknaden för dörren är, Vela i vara borgare"

Varefter man framhåller att Johan Clausen måste säga om han vill vara borgare och "här på orten bygga och bo eller ej, Och tomt taga.[213] I en annan inlaga var Johan Mickelsson betydligt hårdare i sitt omdöme om Clausen, han menade att denne har hållit "kollegium" som utvecklats till något som liknade "myteri" mot magistraten.[214] När magistraten argumenterade mot Clausen inför kommissionen kritiserade man honom för "hans motvilligheths skull." Kommissionen svarade på denna begäran och "upptogo hans motvillighet och den despect han visar emot sin magistrat vara för honom oförsvarlig" och man varnade Johan Clausen att han kunde falla i onåd hos Kungl. Maj:t.[215]

Deltagandet i kyrkan hade här sin speciella betydelse. Knud JV Jespersen har beskrivit hur svårt magistraten i Odense hade att styra sina starkaste borgare under 1500-talet. Bland annat fick en rådsmedlem kritik för att han inte uppträdde tillsammans med de andra i kyrkan. Med detta uppträdande ställde sig den omtalade rådsmedlemen utanför korporationen.[216] På samma sätt uppträdde Clausen i Karlshamn, han visade inte enighet och han deklarerade inte klart sin tillhörighet. Johan Clausens anslutning till borgerskapet var en olöst fråga ännu i september 1671 då den nya landshövdingen Magnus Durell skärpte tonen mot Clausen. Han skulle flytta in i staden eller också skulle han förbjudas bedriva handel och annan borgerlig näring.[217]

I Karlshamn omtalades andra grupper med obestämd grupptillhörighet, "de som bo på andra sidan ån och utom avstyckningen." Detta var en grupp som måste in i staden. När kommissionen ville ha en precision på vilka personer det handlade om klargjorde man att det gällde "allehanda, dock föga av något värde, utan mestadels fiskare." Men de skadade dock staden enligt magistraten. "Det andra borgerskapet" höll även med om detta och talade om "stort förtret." En annan fråga som kommissionen ställde var vilka de omtalade personer "tillhörde", svaret gjorde klart att de tillhörde

[213] Vol X sid. 131.
[214] Vol X sid. 127.
[215] Vol. I sid. 546, 550.
[216] Jespersen KJV 1984, sid. 152.
[217] Karlshamns Stads Privilegiebok, EI vol. I, LA Lund, Durells resolution 16/9 1671, sid. 63.

kronan.[218] Även borgerskapet i Ronneby klagar över "fiskare och andra." De som handlar utanför staden omtalas annars mest som "lantmannen" man talar även om "skogens folk" och den "rika allmogen."[219] Johan Mickelsson beteckning på denna verksamhet var "kladd uti en och annans näring."[220]

Genomgående var definierandet av borgaren ett problem för de olika magistraterna. I Kristianopel klagar magistraten över hantverkarna. Magistraten menade:

> Att hantverksfolket som kring om staden och i Lyckeby sig förhålla, måtte tillhållas flytta in uti Staden, eller kontribuera till staden sina utskylder, på det hantverkarna uti staden icke må lida någon skada.[221]

Kommissionen höll med om att detta var skäligt, men samtidigt måste socknarna "njuta sina nödiga socknars hantverksmän..." Det framgick av kommissionens svar att staden fått besked i detta ärende på 1664 års riksdag. Behövde man hjälp med kontrollen av reglerna fick man vända sig till generalguvernören och landshövdingen.[222] Å ena sidan ville centralmakten gynna städernas tillväxt och få bort mindre lokala konkurrenter, men å andra sidan fanns det åtråvärda varor som också skulle fram i så stor mängd som möjligt. Lyckå hade mist sina handelsrättigheter men där pågick fortfarande handel som konkurrerade med Kristianopel. Ännu år 1675 klagade borgarna i Kristianopel över handeln i Lyckå.[223]

Magistraten hade även problem med att borgerskapet gjorde intrång i magistratens handel med vin och andra drycker på stadskällaren. Detta hade pågått i "några års tid" och det rörde sig om "åtskilligt vin" som borgerskapet sålt. Något som magistraten betraktade som ett "stort intrång."[224] Inte ens inom staden kunde magistraten upprätthålla den föreskrivna ordningen utan man fick söka kommissionens hjälp med att upprätthålla sitt monopol. Även militären gjorde intrång i näringarna, garnisonens folk anklagades för att sälja tobak, trots förbud mot sådan handel.[225]

I Ronneby klagar borgerskapet, som tidigare visats, över handlande tiggare och andra grupper som konkurrerade med borgaren.[226] Det som framförallt framkallade en reaktion hos kommissionen var när kritiken riktades mot civilbetjänter och magistraten:

---

[218] Vol. X sid. 112 (punkt 10, 14), Vol. 1 sid. 415, 419.
[219] Vol. 1 sid. 128 (punkt 11, 13).
[220] Vol. X sid. 133.
[221] Vol 1 sid. 128 (punkt 2).
[222] Vol. 1 sid. 128.
[223] Hallenberg 1927 sid. 26.
[224] Vol. X sid. 4.
[225] Vol. X sid. 44.
[226] Vol. 1 sid. 363-367.

> Kungl Kommissarierna tilltalade Magistraten skarpt förhållandes dem vad Ämbetet är, och vid förlust av deras tjänster och Kungl. Maj: ts onåd att undervisa, skulle de veta vad dem bör göra icke låtandes Kungl. Maj: ts hälsosamma intentioner, så bliva föraktade, försäkrandes sig att när hans Kungl. Maj:t bliver om sådant remonstrerat, lärer fuller straffet icke bliva dem ute.[227]

Även i Sölvesborg återkom liknande frågeställningar. Här omtalades "kungliga betjänter" som sysslade med borgerlig näring utan att de betalade sina borgerliga avgifter. Borgerskapet betonade hur viktigt detta var eftersom man hade många fattiga änkor i staden. Annars var det de förut omnämnda fiskarna i Hällevik som utgjorde ett stort problem för stadens borgare.[228]

Endast en skrivelse från Blekinge hade ett skrå som avsändare, inlagan kom från skomakarskrået i Ronneby. Tvisten rörde en skomakargesäll som skrået menade att landshövdingen "påträngt" dem. Skrået ställde sig negativt till hans rätt att verka som skomakare, bland annat hade han dragit till Köpenhamn "som en annan köpehandlare" och därefter kommit åter.[229] Den anklagade menade att skrået begärde en "odräglig" summa pengar av honom och att man vill hindra honom att komma in i skrået. Skrået omnämnde gesällen som inget annat än en "bönhase" och aldrig utlärd. Frågan överfördes till landshövdingen och magistraten.[230] Bland borgerskapet var handel en aktad verksamhet och det var ett privilegium. De som kladdade i andras näringar fick nedsättande omdömen av den priviligierade gruppen, "bönhase" var en sådan beteckning. Hantverkarna omtalade en person som inget annat än en "köpehandlare." Lantmannen som handlade "kladdade" i näringarna och var en "månglare."

Gränsdragningarna mellan olika grupper tog sig även ett mer synligt och praktiskt uttryck. Runt Kristianopel som var en garnisonsstad fanns en mur och det var i stadsporten som den första konfrontationen uppstod mellan handlande bönder, tobaksförsäljande soldater och borgare. För städer som Ronneby och Karlshamn var gränsen mot den omgivande landsbygden mer oklar. Tullhusen fungerade dåligt som markörer för var stad och land möttes. I båda städerna uppstod diskussioner om de staket som skulle finnas runt städerna. Frågan är om staket utgjorde någon praktiskt hjälp för att hindra olaga handel? Kanske var staketen mer av en markering och en påminnelse om att här låg en stad, detta var inte landsbygd. Anledningen till att staketen kom upp till behandling var att man var oense om vem som skulle svara för byggnation och underhåll. Ingen ville egentligen betala för

[227] Vol. I sid. 367-368.
[228] Vol. X sid. 162, 164 (punkt 3, 7), vol. I sid. 462.
[229] Vol. X sid. 65.
[230] Vol. I sid. 312.

detta. Ronnebys borgare ville att bönderna skulle stå för detta. Kommissionen klargjorde att det gällde samma som för städerna i det övriga riket att bönderna svarade för att sätt upp staketet och borgarna skulle sedan underhålla detta. Kommissionen menade att det var viktigt att få staketen för att slippa underskott i tullen. Landshövdingen skulle "oförgripligen" se till att detta blev gjort, på liknande sätt behandlades staketfrågan i Karlshamn.[231]

Från varje stad i Blekinge kom på detta sätt en vädjan till kommissionen att den skulle se till att gränserna mellan olika grupper upprätthölls. Själva verkade borgerskapet eller magistraterna inte starka nog att klara uppgiften utan statsmaktens hjälp. Landshövding och Generalguvernör verkade inte heller agera särdeles kraftfullt i frågan. Samtidigt framstod borgerskapet som en viktig grupp för centralmakten, borgarnas handel skulle stimuleras. Städerna var inga homogena entiteter bestående av borgare med gemensamma mål och normer. Framförallt framskymtar motsättningen mellan magistrat – borgerskap eller kanske ännu tydligare borgmästare – borgerskap. En situation som sannolikt komplicerades av att centralmakten tillsatt nya borgmästare.

Borgmästarna i Blekinge

Efter den svenska erövringen av de danska provinserna började centralmakten försöka påverka och kontrollera städerna genom borgmästartillsättningen. Fanns det två borgmästare i en stad nytillsattes den ena av centralmakten. Efter freden i Brömsebro tillsatte den svenska regeringen en kunglig borgmästare i Halmstad vid sidan av den danska borgmästaren. Ambitionerna var tydliga. Det handlade om kontroll men även om att tillsätta en ekonomiskt driftig person, entreprenörer som skulle utveckla handeln. Som Anders Olsson visat var detta en svår politik att genomföra. Borgmästaren sågs av borgerskapet som centralmaktens förlängda arm och kanske framförallt som skatteindrivaren. Samtidigt utvecklades konflikter kring handel och näringsfrågor med det lokala borgerskapet. Centralmakten tvingades ibland till kompromisser, man tvingades göra avsteg från sina långtgående ambitioner för att försöka överbrygga motsättningarna mellan borgmästare och det övriga borgerskapet. Ett liknande konfliktmönster kan skönjas i Göteborg och Kalmar där centralmakten försökte omorganisera stadsförvaltningarna.[232]

Karl X Gustav meddelar 1658 års skånska kommission att han "för åtskilliga orsakers skull, som vid så fatta tider förefalla" beslutat förordna "svenska män" till kungliga borgmästare i städerna. I en skrivelse till generalguvernör Stenbock beklagar sig landshövding Skytte år 1660 över oordningen i Kris-

[231] Vol. X sid. 1, punkt 2, vol. 1 sid. 129; vol. X sid. 48 punkt 2, vol. 1, sid. 349; vol. 1 sid. 435.
[232] Olsson 1995: Halmstad sid. 108-112, Göteborg sid. 92-99, Kalmar sid. 99.

tianstad och menar att de bästa vore att tillsätta "en tjänlig svensk man till samma borgmästarämbete." När sedan landshövding Skytte förordnar Johan Nilsson till borgmästare i Kristianstad framhåller han att han "bevisat goda prov på tro- och försiktighet" vid sin tjänst vid landsstaten.[233] I och med att Sölvesborg kom att inordnas under Kristianstad, en ordning som varade fram till 1680, kom man därmed att få en svensk borgmästare. Samtidigt satt den "danska" borgmästaren Anders Olofsson kvar på den andra borgmästartjänsten. Därefter följde ytterligare två svenska borgmästare i Kristianstad.[234]

Beteckningarna svensk återkom som ovan ofta i blandning med uttryck för lojalitet och professionalitet. Frågan är var tonvikten lades, vid försvenskningen av magistraterna eller vid professionaliseringen av magistraterna? Var det försvenskning med begreppets anknytning till etnicitet eller var det kunniga och lojala tjänstemän med erfarenhet från förvaltning och juridik som var det viktiga?

Arnold de Rees blev Karlshamns första borgmästare samtidigt som han hade samma tjänst i Ronneby. Arnold de Rees var holländare och kom till Sverige när Karl IX inleder en politik där han försöker få "nederländare" till de svenska städerna.[235] Därefter tillträder Johan Mickelsson som borgmästare i Karlshamn först tillsammans med de Rees och sedan som ensam borgmästare. Båda hade som tidigare påpekats ett förflutet på Bergkvara järnbruk i Småland. I Ronneby kommer tre så kallat svenska borgmästare att sitta på den ena av de två borgmästarposterna, befallningsmannen Jonas Håkansson år 1663, sedan Johan Shvenning samt på 1670-talet kronofogden Blasius König.[236] Tillsammans med Shvenning satt borgmästare Herman Schlyter som var borgmästare även under den danska tiden.

I Kristianopel satt Sören Pålsson kvar som borgmästare från den danska tiden. Bredvid honom insattes 1661 Anders Christophersen, eftersom man från kronans sida menade att man behövde "skickliga och kapabla förmän och borgmästare." Vid mitten av 1660-talet ersätts sedan denne Christophersen av Knut Knutsson Rönnow eller Canutus Rönnow som han ibland skrev sitt namn. Det är inte helt lätt att spåra denne Rönnows ursprung. Den enda Rönnow, förutom en dansk adlig släkt, som finns återgiven i biografiska verk är en skotsk släkt Dublar som kommit till Ronneby en generation tidigare och därefter tagit sig namnet Rönnow efter staden. En son till den invandrade Dublar var prästen Kasten Rönnow i Åhus som

[233] Karl Enghoff *Kristianstads historia 1614–1948*, Kristianstad 1949, sid. 86-87, 94-95.
[234] Enghoff 1949 sid. 87–88. Fabricius del II sid. 171. Lars Svahn, häradsskrivaren och landsekreteraren var dessutom son till borgmästare Michelsen i Karlshamn och broder till sekreteraren i skånska kommissionen 1669–70 Johan Svahn.
[235] Sandström 1996 sid. 166, 183.
[236] Fabricius del II sid. 170, Ericson 84 sid 48.

framställs som en av de "danska" präster som aktivt stödde den svenske kungen Karl XI och som tack för sina insatser blev adlad.[237] Sören Pålsson, den "danska" borgmästaren i Kristianopel, gör en karriär som är värd att beakta. Han blev borgmästare på 1640-talet, han var samtidigt fogde och tullnär. Under den danska tiden skall han ha haft över 60 gårdar i pant för sin hjälp till danska kronan. Under den svenska tiden hade han sedan hjälpt den svenska kronan med pengar och fått flera gårdar i angränsande socknar i pant. Hans fartyg rekvirerades vid något tillfälle av den svenska kronan för trupptransporter.[238]

Från Ystad kan vi hämta ett exempel som problematiserar betydelsen av att insätta svenska borgmästare ytterligare. I Ystad hamnar man i den situationen när man skall besätta de två borgmästarposterna att magistraten föreslår två så kallat svenska borgmästare och centralmakten föreslår två borgare från den danska tiden.[239] Det mönster som avtecknar sig visar inte entydigt på att svenska borgmästare insattes. Skälen till detta kan ha varit flera. Det kan ha varit svårt att finna kompetenta borgmästare. Ett annat skäl kan vara att i konkurrens med professionalitet och framförallt lojalitet fick det nationella eller etniska kriteriet vika. Lojala män gick att finna utanför de svenska leden vilket inte minst Arnold de Rees var ett uttryck för. Men i lokalsamhället kom de borgmästare som tillsattes från ovan sannolikt att betraktas som främlingar. De var personer som kom utifrån och vars lojalitet inte riktade sig mot borgerskapet i städerna. Eller mer preciserat: lojalitet kunde inte kontrolleras av städernas oligarkier. Att begreppet svensk så flitigt kom till användning skulle även kunna vara ett uttryck för att vissa grupper på ett framgångsrikt sätt försökt begränsa konkurrensen om borgmästarposterna.

När fogden i Ronneby ville bli borgmästare lyfte han fram de egenskaper han trodde att centralmakten sökte. Brede Knutsson var byfogde i Ronneby och hade ambitionen att bli borgmästare när någon av de andra dog. De argument som han lyfter fram var att hans far under 31 års tid varit både borgmästare och tullnär i staden och dessutom "förvaltat Medelstads och Bräkne härads befallning." Han påpekade i sitt brev att han trodde att överheten skulle ha ett "gott nöje" av honom och att borgerskapet skulle bli tillfreds. Fogden Brede Knutsson framhöll en meritlista där fadern framstod som lojal ämbetsmän till den danska kungen. Nu blev han inte borgmästare. Istället föll valet på ännu en holländare och släkting till den förre borgmästaren de Ress, Jan von Schoting.[240] Hade Brede Knutsson uppfattat det

[237] *Nordisk familjebok,* Malmö 1951–1954, band 24, sid. 164; Fabricius II s143, IV s45
[238] Hallenberg 1927 sid. 42, 47f; Ang. borgmästarens utskeppning av svenska soldater se vol. 1 sid. 1975 punkt 25.
[239] Fabricius del II sid. 172.
[240] Vol. X sid. 107, vol. 1 sid. 107. O Ingstad *Bidrag till Ronneby stads historia.* Karlskrona 1915, sid. 81.

som ett problem att hans far varit lojal mot danska kungen då hade han inte lyft fram detta i sin inlaga. Istället lyfter han fram det han betraktar som centralt nämligen långvarigt bevisad trohet och lojalitet.

Borgmästare och borgare, en konfliktfylld relation

Kristianopel. I denna stad riktades kritiken mot Knut Knutsson Rönnow. Denne Rönnows karriärväg kan ha betydelse för hur han kom att bemötas i Kristianopel. Förutom att Rönnow var borgmästare var han även häradsdomare och i denna egenskap fick han kritik av bönderna. Knut Knutsson Rönnow blev sedermera avsatt. Rönnow hade kanske tänkt sig en annan karriär än den som borgmästare i Kristianopel. Han hade varit lärare åt biskop Winstrups barn och skolmästare i Kristianstad. Han sökte också flera tjänster som skolmästare och som präst. Det verkar som om Rönnow värderade dessa tjänster högre än tjänsten som borgmästare i Kristianopel. Rönnow verkade dock ofta komma i konflikt med sin omgivning. Han fick sluta som lärare hos Winstrup och han tvingades avgå från sin tjänst i Kristianstad. Ett "kall" han sökt hade han inte fått eftersom han var gift. Detta medförde att Rönnow i en inlaga gjorde en utläggning om äktenskapets roll vid tjänstetillsättningar. En kritik som kan ses som ett försvar för en borgerlig karriärväg. Vid någon av de tjänster han sökt hade man uppenbarligen ställt krav på att en änka skulle konserveras. Om detta uttalade sig Rönnow och menade att konservera en änka eller en dotter innebar att förgripa sig:

> emot ordinansen pag 42 et 74 om huruledes man skall samla folk uti egteskab nemligen: med egtepersoner paa egteskapets vegnar hava Guds ords tienere intet att skaffa utan att giva och Wiie dem tillsammans etc. 2. Emot vår Kristeliga tros artikel om egteskapet som er ett fritt stånd.[241]

Något längre fram fortsatte Rönnow att undervisa biskopen och menar att när det gällde det äkta ståndet "gott folk bör snarare hjälpas till än från." Han menade att biskopen snarast fick äktenskapet att framstå som "förargelse": "lika som det var en osumelig ting där dock ingen annan det jag har hört uti Europa förbjuder klerikatet äktenskap utan den romerska påven och hans adherenter."

Sistnämnda anklagelse måste ha uppfattats som ganska grov och Rönnow förtydligade att han inte skulle döma i detta utan han överlät till andra "som förstå det bättre än jag." Kommissionen tog inte upp skrivelserna till behandling. Alla Rönnows skrivelser i dessa frågor försågs med texten: "Sökes uti vederbörligt foro."[242]

[241] Vol. X sid. 24.

[242] Rönnovs angrepp på biskopen Äk 629 vol. X sid. 14–23, 23–34.

Från den avlägsna garnisonsstaden Kristianopel kom en vältaliga utläggning med hänvisningar till förhållandena i Europa. Knut Rönnow bör för den närmaste omgivningen ha framstått som en främmande fågel i detta hörn av riket. Han verkar också ha uppfattat posten som borgmästare i Kristianopel som en förvisning. Det framgår att generalguvernören Banér hade hjälpt Rönnow till tjänsten i Kristianopel. Rönnow menade att när han mist sin tjänst i Kristianstad hade biskopen sökt att honom ruinera och "in exilium att förjaga."[243] I en försvarsskrift från Rönnow framgår det att borgerskapet kritiserat honom för skolans skötsel och att han velat ta sina barn ur skolan. Rönnow talade om avundsmän, förföljare och hatfulla anklagare. Borgerskapets kritik var mer indirekt. Man menade att staden inte kunde bära två borgmästare och att det räckte med två rådmän istället för fyra.[244] Den verkliga kritiken lyfts sedan fram när kommissionen ställde frågor kring hur Rönnow hade tillsatts och där en rådman trädde fram:

> Rådman Daniell Lepin svarade, att intet haver staden begärt varken honom eller någon annan, uti Anders Christophersens ställe till borgmästare.

Anledningen till att borgerskapet inte tidigare opponerat sig var att man "torde ej giva sig upp mot generalguvernörens skrivelse."[245]

Nu vågade man tydligen uttala kritiken, detta efter en dags samtalande med kommissionen. Kommissionen kände säkert till borgmästare Rönnow. Resultatet av undersökningen i Kristianopel kom inte direkt. Men 1672 kom det till förändringar i Kristianopel. Borgmästare Rönnow som dessutom var häradshövding avsattes, samma öde drabbade byfogden i staden Thor Christofersen. De var enligt dåvarande landshövdingen Durell i "ett och samma band" med prästen i Ronneby och hade korresponderat i allt ont, begrepp som "tumult" och "disordre" hade använts för att beskriva tillståndet i staden. Istället valdes rådman Daniel Leppin till ensam borgmästare.[246] Knut Rönnow dyker sedan upp i den danska staden Kerteminde där han väljs till borgmästare 1679. Han omtalades i Kerteminde som en "fattig man som fick bo til leje", han dog sedan i Kerteminde 1684.[247]

Kanske var bara Rönnow ovanligt grälsjuk och egensinnig. Men här finns även intressanta uttalanden som belyser en del av de problem som den svenska centralmakten mötte när man skulle tillsätta borgmästare. Knut Knutsson Rönnow var en utbildad man och generalguvernören kan med

---

[243] Vol. X sid. 12.
[244] Rönnows försvarsskrivelse vol. X sid. 14-31. Borgerskapets inlaga sid. 6.
[245] Hela utfrågningen, vol. 1 sid. 6–28
[246] Otto Bengtsson *Kristianopel en vandring genom seklerna.* Karlskrona 1953 s 85, Hallenberg1927 s. 54, 56f.
[247] Birgit Bjerre *Kerteminde Bys Historie* del 2 1660-1858, Odense 2000, sid. 74–75.

tillsättningen ha tänkt sig att professionalisera magistraten i Kristianopel. Men det innebar även att man tillsatte en främling i en liten garnisonsstad. Rönnow hade troligen andra krav på ekonomisk ersättning och inflytande än sin omgivning. Samtidigt hade man med Rönnow fått en person som kunde argumentera för sin sak, frågan är hur denna formuleringskonst uppfattades bland köpmän och hantverkare i Kristianopel.

Sölvesborg hade drabbats av Kristianstads framväxt redan under den danska tiden och aktiviteten inom borgerskapet verkar inte ha varit särskilt hög när kommissonen anlände 1669. Två inlagor inkom från borgerskapet, visserligen samlade inlagor uppdelade på tio respektive fyra punkter. Men detta återspeglade Sölvesborgs situation. Klämd mellan två starkare städer och som det framgår av inlagorna fortfarande kämpande för att på ena sidan om staden få kontroll över bondehamnen Pukavik och på den andra sidan fiskeläget Hällevik. Men även här återfanns en försiktig kritik mot hur magistraten redovisade sina intäkter och borgerskapet ville få insyn i hur medlen användes. Därtill menade man att magistraten kunde nöja sig med hälften mot vad de nu upptog, resten borde gå till staden.[248]

Ronneby var den viktigaste handelsstaden i Blekinge här var sjöfart och handel av en annan dignitet än i de andra städerna. Stadens räkningar var av större intresse i denna stad och stadens bristande ekonomiska redovisning blev en långdragen historia och även en inkörsport för kommissionen att ta upp kritik mot magistraten. Här hade den svenska centralmakten också tillsatt en borgmästare Johan Shvenning som omnämns i inlagorna som "den svenske borgmästaren", vilken kom att spela en viktig roll i kritiken mot den rådande ordningen i staden. Diskussionen om stadens intäkter och hur de användes togs dock först upp av en borgare, men kritiken rymde även frågan om borgerskapets inflytande:

> En borgare Ambrosius Pedersen, protesterade emot Magistraten, att ehuruväl som Staden haver vackra intrader, och borgerskapet tidigt påminnes att utgöra skatter, så får likväl Borgerskapet aldrig veta, eller se någon räkning var till medlen emplojeras, begärandes att Magistraten må påläggas till göra Räkning för stadens medel och intrader.[249]

Ambrosius passade även på att kritisera borgmästaren för att han förföljde honom. Magistraten svarade att det framgick av stadens räkningar hur stora intäkterna var och att medlen främst gick till publika hus. Kommissionen klargjorde att magistraten skulle färdigställa räkningarna och lägga fram dem för kommissionen.[250] Kamrer Wibbling hade fått in en redogörelse

[248] Vol. 1 sid.161-168.
[249] Vol. 1 sid. 161.
[250] Vol. 1 sid. 159-170.

men den var inte specificerad utan tog upp en klumpsumma, verifikationer saknades. När kommissionen anlänt till Karlshamn och åter behandlat frågan om Ronnebys räkenskaper konstaterade kommissionen att man "icke därav var fullkomligt nöjda." En skrivare sändes åter till Ronneby för att få fram mer precisa uppgifter. Kunde magistraten inte prestera redovisningen skulle de få svar på "det tilltal som på slikt följa plägar." Uppdraget att kontrollera siffrorna lade kommissionen på "de 16 män", vilket innebar att man vände sig till en vidare krets av borgare som skulle kontrollera magistraten.[251]

Det finns flera exempel på att kommissionen riktade kritik mot den ekonomiska redovisningen. Det kunde gälla tullräkenskaperna eller städernas redovisningar.[252] Samtidigt kan man konstatera att varken kommissionen eller centralmakten var speciellt snabba med att handlägga frågorna. Anders Olsson har i sin undersökning av Halmstad efter maktövertagandet 1645 reagerat på samma fenomen. Skarp kritik men långsam och mer mild handläggning.[253] Problemet med den långsamma handläggningen och rannsakningen i samband med kommissionsarbetet är ett återkommande tema även i Marie Lennersands undersökning av kommissionsväsendet. Ett skäl till de långa handläggningstiderna och den svaga uppföljningen var sannolikt, som Lennersand påpekar, att kommissionernas ideologiska sida var väl så viktig som att snabbt åstadkomma en förbättrad uppbörd och administration.[254] Borgerskapet skulle helst vinnas för den nya ordningen och man sökte största möjliga legitimitet i besluten.

Den svenska centralmakten hade i Halland fått klart för sig vad som kunde hända om nya, icke förankrade, förordningar infördes. Den så kallade västsvenska tulloron 1638–1639 förorsakades av nya tullförordningar där bland annat stadsgrundningar och stadsflyttningar skulle förhindra gränshandel. En politik som ledde till stora oroligheter i flera landskap.[255] När tulloron utreddes av Drotsen konstaterade man att de nya tullreglerna inte hade kungjorts för allmogen och borgarna. Kronan hade blivit uppmärksammad på betydelsen av kommunikation och öppenhet för att undvika konflikter, konstaterar Anders Olsson.[256] År 1645 konstaterade också Axel Oxenstierna att hallänningarna skulle fås att frivilligt anhålla om uniformitet. En kommission till Halland fickr direktiv i denna riktning.[257] Det som vid första åsyn kan betraktas som en pragmatiskt lite undfallande politik med kortsiktiga intressen för ögonen kunde mycket väl ha varit en långsiktig politik grundad på erfarenhet.

[251] Vol. I sid. 425-426.
[252] Vol. I sid. 428; vol. X sid. 113, punkt 3,7, sid. 120 punkt 3,7, vol. I sid. 536f.
[253] Olsson 1995 sid. 120.
[254] Lennersand 1999 sid. 98-99, 172-173, 240-241, 273-274, 284-285.
[255] Olsson 1995 sid. 128-133.
[256] Olsson 1995 sid. 164.
[257] Linge 1972 sid. 59.

Kritiken i Ronneby späddes på av olika borgare. Efter att kommissionen visat att magistraten kunde kritiseras framträdde Ambrosius Pedersen och kompletterade bilden. Kanske var det kommissionens kraftfulla språk som fick honom att framträda på det sätt han gjorde. Ambrosius Pedersen riktade en rad anklagelser mot magistraten och framförallt borgmästare Herman Schlyter. När det gällde vilka som sysslade med handel konstaterade Pedersen att magistraten mer än någon annan brukade borgerlig näring och sysslade med "handel och vandel." Till detta kom anklagelser om svågerskap. I protokollet omtalas att "Magistraten kunde inte neka här till" men de sade sig alltid ha varit fria från "borgerlig tunga." Och kommissionen fick klargöra att denna frihet hade man om man inte drev någon borgerlig näring och att man blev vid sina ämbeten och "dess revenuer hava sitt subsistance." Kommissionen omtalade detta som stor "försummelse" och kommissionen "åtvarnade dem att taga sig till vara, det sådant icke emot dem bliva ivrat."[258]

Ytterligare tyngd fick kritiken av att den andra borgmästaren, omnämnd som den svenska, instämde i kritiken. Borgmästaren Shvenning anklagar den övriga magistraten "som av släkt och svågerskap är" för oegentligheter i rätten och han framhåller att om han skall kunna fungera så måste rätten reformeras. En lönestat måste upprättas, själv hade han inga egna näringar vid sidan om ämbetet. Underförstått att de övriga försörjde sig på andra verksamheter. När det gällde reformeringen av rätten talar Shvenning om "duktiga mäns insättande" och "Hade jag men fyra förståndiga, opartiska och ärevördiga rådmän uti Rätten (som av ålder icke heller flera varit) så kunde de bliva bättre belönade och fast rättare tillgå" Shvennings omnämner magistraten som hans "hatare och förföljare."[259]

Frågan om den besvågrade magistraten återkom sedan i flera omgångar. En detaljerad redogörelse för hur detta släktskap såg ut inkom även till kommissionen. Inlagan var inte undertecknad men den hade samma handstil som borgmästare Shvennings skrivelse.[260] En borgare som tog upp svågerskapet talade om att magistraten"förknippar sig emellan både med Råd och svågerskap och ingen talar den andre emot."[261] Grunden i kritiken var att rättsordningen i staden påverkades negativt. I Resolutionen från kommissionen konstaterades att eftersom borgerskapet inte hade tillkännagivit eller bevisat att något otillbörligt skett skulle de personer som satt i magistraten vara kvar, bara de "sig redeligen och väl förhålla." När sedan vakanser uppstod skulle magistrat och landshövding överlägga om en "väl kvalificerad person utan skyld och svågerskap" till den vakanta platsen.[262]

[258] Vol. 1 sid. 368-374, ytterligare kritik från borgerskapet riktad mot magistraten vol. X sid. 50, 60.
[259] Vol. 4 sid. 38v, vol. X sid. 91-92.
[260] Vol. X sid. 96 jmf sid. 91
[261] Vol. 1 sid. 371.
[262] Vol. 1 sid. 1835.

Oligarkibildning var en vanlig företeelse i tidens städer.[263] Men som exemplet Ronneby visar utmanades den lokala maktkonstellationen av de nytillsatta borgmästarna. Den invanda och överblickbara värld som utgjordes av de sammangifta magistraterna utmanades av en annan konstellation. Den nya maktkonstellationen med professionella borgmästare lierade med eller beroende av centralmakten utgjorde ett hot mot den lokala ordningen. Nya nät av maktrelationer utvecklades. De nya borgmästarna bör ha framstått som främlingar i lokalsamhället, de som kom utifrån med nya idéer. Men motståndet var inte kompakt, allianspartners fanns bland dem som utsatts för den gamla lokala maktordningen. Den kritik som riktades mot Ronnebys stads magistrat var tydlig och tämligen skarp. Trots detta uteblir de direkta åtgärderna. Problemet fick växa bort efter hand. När de gamla makthavarna föll för åldersstrecket eller snarare dog undan skulle den nya ordningen successivt införas.

Borgmästare Shvenning hade gjorde sig till tolk för en professionalisering av rättstillämpningen, något som sannolikt låg helt i linje med centralmaktens intentioner. Kanske fanns det ett program för städernas professionalisering bakom kritiken. Den strävan till professionalisering och kontroll som Shvenning gjorde sig till tolk för i Ronneby blev ännu tydligare i Karlshamn. I denna stad var förutsättningarna också bättre. Staden tillkom som en svensk stad med svensk lagstiftning redan från början och inga hänsyn behövdes tas till gamla ingrodda oligarkier.

Karlshamn fick sina privilegier 1668 men stadsbygget hade inletts redan tio år tidigare. Efter en relativt trög start fick staden sedan en ganska snabb expansion:

Tabell 12 Invånarantal i Blekinges städer

Stad	Invånarantal 1610	Invånarantal 1690	Invånarantal 1770	Tillväxt i % 1690–1770
Karlshamn	—	1100	2600	136
Karlskrona	—	4000	10200	155
Kristianopel	500	—	—	—
Ronneby	900	—	—	—
Sölvesborg	400	—	—	—

Källa: Sven Lilja, "The Geography of Urbanization – Sweden and Finland, c. 1570-1770."
Scandinavian Economic History Rewiew 1994, Appendix.

[263] Oligarkikritiken i Ronneby se vol. X sid. 60 punkt 5, sid. 91, 96, 97.

När det gällde centralmaktens kontroll över borgmästar- och rådstillsättningen var privilegierna mycket klara. "Svenska infödda män" skulle utses, man talade i privilegiebrevet om "av ärlig börd och härkomst" ned till tredje led. Men eftersom centralmakten insåg att det kunde bli svårt att få fram personer med de rätta kvalitéerna höll man dörren öppen för andra personer som var "fredsälskande, välförmögne och i synnerhet därtill kvalificerade personer." Valet av borgmästare skulle gå till så att två lämpliga personer utsågs av Magistraten varefter Kungl. Maj:t utvalde en person. Rådet däremot utsågs inom borgerskapet.

Svensk lag skulle tillämpas i den nya staden och appellation skulle ske till Göta hovrätt i Jönköping. Centralmakten ställde även krav på professionalitet i stadens tjänsteutövning. Protokoll och brev med mera skulle föras på "svenska språket" av dugliga sekreterare tillsammans med notarier med flera betjänter. Men här insåg centralmakten att detta inte kunde uppnås direkt, därför infördes en passus om att man måste invänta stadens tillväxt. Även i andra paragrafer återkom försöken att klart reglera och professionalisera förvaltningen. Den problematiska lanthandeln och de "olagliga hamnarna" behandlades även. Privilegiebrevets inledande paragraf klargjorde att staden hade stapelrättighet och i den andra paragrafen fastläggs staden Karlshamns rangordning genom att staden tilldelas platsen efter Helsingborg. Vilket innebar att Karlshamn ersatte Ronneby på plats arton.[264]

Etablerandet av staden Karlshamn och senare Karlskrona kan, som Birgitta Ericsson tolkat det, ses som gränskonsolideringar.[265] Med anläggandet av först Karlshamn och sedan Karlskrona fortsätter den svenska centralmakten den politik med befästa gränsstäder som Danmark hade inlett med grundandet av Kristianopel och Kristianstad. Sven Lilja lyfter i en analys av urbaniseringen i Sverige och Finland in stadsgrundningarna i ett större europeiskt perspektiv. Där svaga urbana nätverk successivt under tidigmodern tid utvecklas till integrerade stadssystem med en huvudstad i centrum. En utveckling som i Sverige tar sin början kring 1610 och där en mer integrerad struktur har etablerats omkring 1710. I denna nationella hierarki utvecklades sedan regionala hierarkier där orienteringen mot havet spelade en stor roll. Oavsett var vi lägger tyngdpunkten i tolkningen av stadsgrundningspolitiken i Sverige är det viktigt att lyfta in denna i ett större och framförallt längre perspektiv. Stadsgrundningarna i de erövrade provinserna var inte enbart ett ut-

[264] Borgmästarens kvalifikationer, val av magistrat § X, svensk lagstiftning § XI, XII, svensk administration, språk § XIV, arv XVIII, XIX, räkenskaper XXI, landsköp, handel och vikter § XXIV – XXVII, olagliga hamnar XXVIII, se Rosengren sid. 192. En kopia av privilegiebrevet återfinns i Sk. komm. arkiv vol. Z sid. 75. Rangordningen av städerna infördes 1647. Sandberg 96 sid. 154. Rangordningen vid riksdagen 1664 var Ronneby på plats 18 och Bodekull plats 84, se Borgarståndets riksdagsprotokoll före frihetstiden, utg. av stadshistorisk inst. Uppsala 1933.

[265] B Ericsson 1977 sid. 105.

slag av förtryck eller dunkelt hämndbegär. Men stadsgrundningarna får naturligtvis långtgående konsekvenser för invånarna i provinserna.

Trots att förutsättningarna för staden Karlshamn var annorlunda än för de gamla danska städerna uppstod komplicerade konflikter av liknande karaktär som i de äldre städerna. Konflikten mellan borgaren Johan Clausen och borgmästare Mickelsson har redan berörts något i samband med tullstriderna. Även delar av borgerskapet i Karlshamn kom på kant med borgmästaren och konflikterna utvecklades till ansenliga dimensioner.[266] Konflikten mellan Johan Clausen och borgmästaren Mickelsson rörde på ytan tullfrågan men egentligen, erkände Clausen, hade konflikten sin upprinnelse i rådmansvalen där han menade att magistraten utsåg "inkapabla" och "odugliga" rådmän, dessutom menade han att landshövdingen inte tillfrågades. Flera skrivelser vittnade om konflikten mellan borgmästaren och denna man.[267]

Borgmästare Mickelsson i Karlshamn verkar, precis som den svenska borgmästaren i Ronneby, ha haft en klar målsättning med sitt arbete. I en inlaga utvecklade Mickelsson något som kan betraktas som ett politiskt program för handelns och stadens utveckling. Detta program var knappast något som Johan Mickelsson själv hittat på. Programmet hade starka civilisatoriska drag och bär spår av tidens starka intresse för en politilagstiftning med förordningar på en mängd områden. Allt från renhållning till sjukvård och städernas inre ordning omfattades av dessa ambitioner. [268]

Av skrivelsen framgår det att borgmästaren diskuterat stadens utveckling med Kommerskollegium. Stadens egendomar och dess användning, ordningen i rådstugan, bryggeriöl och bakning om allt hade borgmästaren åsikter. Det vill säga allt det som innefattades i begreppet god politie. När det gällde handeln hade borgmästaren mycket kritik att framföra mot hur borgerskapet skötte detta. Det framgår av brevet att borgerskapet misstrodde borgmästaren och hans politik. Mickelsson talade om den "suspicion som borgerskapet till mig drager." [269] Borgmästare Mickelsson hade fått sitt uppdrag av den svenska kronan och han hade erfarenhet av borgmästarämbetet sedan tidigare. Arbetet som förvaltare på Huseby var säkerligen också en värdefull administrativ erfarenhet. Han tog sitt arbete på allvar. Brevet till borgerskapet börjar med en vänlig hälsningsfras, därefter omtalar han alla missförhållanden han upptäckt, nästa steg var förmaningar och hot om lagligt efterspel. Det var en mästrande och disciplinerande ton i skrivelsen

[266] Vol. X sid. 113, 124, 131, 133.
[267] Vol. X sid. 124, 131, vol. 1 sid. 445f;Banérs resolution 5 feb. 1669 punkt 1, se Karlshamns Stads Privilegiebok, EI vol. 1, LA Lund.
[268] Pär Frohnert " Polyceygesetzgebung im Frümodernen Schweden " *i Policey im Europa der frühen Neuzeit*/herausgegen von Michael Stolleis. Frankfurt am Main 1996 (Sonderhefte 83)
[269] Vol. X sid. 133-138.

som om överheten skrev till undersåten. En typ av brev som det är svårt att tänka sig att en borgmästare vald ur borgerskapet på platsen skulle skriva.

En konflikt i Karlshamn är värd att lyftas fram därför att den belyser den problematiska frågan om tillsättning av svenska borgmästare och rådmän. Tvisten rörde en tillsättning av rådman. Rådman var Simon Arendt von Diurs vilken omtalas som en holländare som bott i staden för tre år sedan. Han hade sedan flyttat till Helsingborg men återvänt och genast blivit insatt som äldste rådman. Två rådmän Hans Brandt och Christoffer Schröder beklagade sig över tillsättningen. Brant hävdade att han under stort omak beklätt posten som äldste rådman i tre års tid. Rådman Schröder hävdade att han varit äldste rådman i fyra år. Det framkom att van Diurs fått en fullmakt från Generalguvernören, fullmakten skulle även innebära rätten till posten som äldste rådman. Sistnämnda förhållande tyckte dock kommissionen var "obilligt." Kommissionen skulle konferera med generalguvernören om detta.[270]

När de två borgarna kritiserade valet av van Diurs till rådman var det inte det faktum att han var holländare som var ett problem utan att han vid detta tillfälle inte bott i staden på länge. Generalguvernören valde vid detta tillfälle en man av holländsk börd som rådman. Frågan är alltså vilken betydelse nationsbeteckningarna hade i förhållande till andra kriterier? En av de protesterande var borgaren Schröder, han var född i Lübeck 1628 men hade tidigt trätt i svensk tjänst. År 1678 blev Schröder borgmästare i Karlshamn[271] Detta trots de tydliga anvisningarna i stadens privilegier.

Lars Ericson har lyft fram den stadga som år 1471 förbjöd utlänningar, i praktiken tyskar, att inneha vissa ämbeten i städerna. Stadgan avsåg sannolikt Stockholm. Paragrafen skulle upphäva en tidigare bestämmelse i Magnus Erikssons stadslag. Orsaken till att stadgan kom till ser Ericson i slaget vid Brunkeberg och de tyska städernas inblandning.[272] Den egenskap man knöt till nationsbegreppet och som medförde att man inte kunde delta i stadens styre fullt ut var att man betraktades som aktuell fiende. I Karlshamn var det *en* nationalitet man hade problem med och det var dansk, inte främmande nationaliteter i allmänhet. Dansk kunde även anföras som synonymt med den aktuella fienden. Däremot fanns det ett problem med de som betraktades som främmande i allmänhet, de som inte var bofasta och inte betalade borgerliga avgifter. De tyskar som bedrev lanthandel eller var så kallade liggare i städerna var också främlingar i denna bemärkelse och de bekämpades av borgerskapet eftersom de inte bidrog till det gemensamma. Men samtidigt stimulerade centralmakten tidvis utländska handlare att slå

[270] Vol. 1 sid. 422-423.
[271] Vol. X sid. 149, 151. Schröders personuppgift se Emil Petersson 1942, del III sid. 68; samt Rosengren 1918 sid. 33.
[272] Ericson L 1988 sid. 86.

sig ned som borgare i städerna.[273] Jon Clausen som verkade röra sig i ett gränsland mellan stad och land var på samma sätt som tyska liggare och handlande bönder ett problem för borgerskapet. Det handlade om personer vars lojalitet var oklar.Vidare handlade det om personer som utnyttjade stadens rättigheter men inte var lika intresserade av de skyldigheter som åtföljde ett borgerskap.

Lars Ericson menar att det finns ett mönster i centralmaktens agerande i de erövrade provinserna, man sätter in svenska borgmästare i städerna i Halland, Bohuslän, Skåne och Blekinge. Inledningsvis beskriver Ericson den svenska politiken som en försvenskningspolitik som framförallt efter 1679 blir allt aktivare då biskop Winstrup ersattes av den nye biskopen Canutus Hahn. Men Ericson visar också att centralmakten tillsätter borgmästare som inte var av svensk börd. Däremot stod borgmästarna centralmakten nära. I sin slutsummering om tillsättningspolitiken i städerna börjar sedan Ericson tvivla på om detta var ett uttryck för försvenskning. Han anför två möjliga tolkningar. Å ena sidan kan politiken ses som en försvenskningspolitik och å andra sidan kan man se denna politik som ett sätt att stärka centralmakten på bekostnad av städernas lokala frihet. En analys av den närmast parallella utvecklingen i Danmark samt den långvariga kampen i Sverige för att minska städernas självständighet tyder enligt Ericson på att det handlar om en centraliseringsprocess. Skulle städerna i de erövrade provinserna ha varit kvar under danskt styre skulle samma process ha drabbat dessa städer menar Ericson.[274]

Anders Olsson har undersökt tillsättningen av borgmästare i Halmstad och Göteborg efter det svenska maktövertagandet i Halland år 1645. Hans slutsatser är att centralmakten eftersträvade att tillsätta professionella och effektiva borgmästare men att politiken ofta misslyckades. Han talar om en byråkratisering med förhinder. Borgmästarna levde inte upp till varken centralmaktens eller borgerskapets förväntningar och därmed skapades en rad motsättningar och konflikter. Det som blev styrande i tillsättningsärendena var enligt Anders Olsson ett pragmatiskt nyttotänkande. Olsson framhåller att centralmakten agerade mycket försiktigt. Man kunde ta hänsyn till att befolkningen inte ville ha en kungligt utnämnd borgmästare. Borgmästare som avskedades fick sluta med hedern i behåll. Men borgmästare tillsätts även på det gamla sättet med borgerskapets medverkan. Ibland tillsattes kungliga rådmän eller tjänstemän och ibland minskade detta tryck från centralmaktens sida.[275] Det pragmatiska skulle därmed bestå i att centralmakten först och främst ville få fram en fungerande administration för Halmstad.

[273] Tommer, Ersgård, Helander, 1977, del 2 sid. 129.
[274] Ericson L 1984 sid. 58, 60, 62.
[275] Olsson 1995 sid. 108-112, 208-210.

Dessutom ville man inte driva fram konflikter i onödan. Alltså fick man ibland falla undan för borgerskapets krav.

Kommissionen använde sig mycket medvetet av borgerskapet i städerna för att få fram kritik eller verifiera en redan existerande kritik mot administration. Först fick borgmästare eller hela magistraten beskriva ett förhållande och sedan uppmanades borgerskapet att framföra kritik. Borgerskapet i städerna klagade på bristande insyn i räkenskaper och över som de menade felaktiga utnämningar. Kommissionen understödde till en del kritiken. När Ronneby skulle redovisa sina intäkter och utgifter omtalades "de 16 män" som skulle redovisa räkningarna, vilket var en betydligt större grupp än magistraten. Borgerskapet fick därmed spela rollen som kontrollant. Borgerskapet angav i sin skrivelse att man ville se en förteckning över stadens alla kontributioner allt sedan staden kom under "Sveriges högberömmeliga krona" och några "förståndiga borgare" skulle vara med vid granskningen. I Karlshamn skulle enligt borgerskapet "riktiga" räkningar göras i "borgerskapets närvaro."[276] För att få kunskap och information måste kommissionen vända sig till borgerskapet och vinna deras förtroende. Utan detta förtroende skulle borgerskapet inte ha vågat framföra sin kritik. Men samtidigt var problemet att kommissionen inte kunde desavouera borgmästare och magistrat helt och hållet.

Två tendenser är tydliga när det gäller kommissionens agerande och ambitioner i städerna. Man använde borgerskapet för att komma åt maktfullkomliga grupperingar som styrde i städerna. Ett vapen i kampen mot de lokala oligarkierna var en professionalisering av borgmästarämbetet. Centralmakten var ute efter att via tillsättningarna nå kontroll över städerna. Men som också Lars Ericson och Anders Olsson kommer fram till så slutade försöken i en mer pragmatisk hållning. Omständigheterna gjorde att man tvingades till olika kompromisser. Städernas invånare skulle hållas vid gott humör. Det avgörande vid tillsättningarna var huruvida borgmästarna var lojala och kunniga eller ej. Det finns i det undersökta materialet exempel som visar att det fanns en föreställning om en svenskhet som stod för något speciellt, åtminstone i förhållande till det danska som representerade fienden, de opålitliga. Tankar i denna riktning lanserades från ovan, som när det gällde borgmästare Michelsens försök att misskreditera en dansksinnad inställning. Men det var som om etnifieringsförsöken inte fick något gensvar, det gav ingen återklang. Skälet till detta var, enligt min mening, att det handlade om föreställningar som fanns representerade hos en begränsad krets i riket. I de bredare folklagren fungerade inte denna retorik. Utifrån en senare tids uppfattning om nationalism framstår denna 1600-tals nationalism, eller etnifiering, som inkonsekvent eftersom man avvisade danskar

[276] Vol. X sid. 60, vol. I sid. 1841 (punkt 4).

men ihärdigt tillsatte tyskar eller holländare, samt även en och annan dansk. Detta visar hur problematiskt begreppet försvenskning blir som förklarande begrepp, det blir svårt att använda begreppet utan att man blir anakronistisk. Däremot eftersträvade de svenska tjänstemännen uniformitet och det är sannolikt detta som ibland uppfattas som försvenskning. Det är möjligt att en form av nationalism börjat växa till, vilket flera forskare antyder. Men denna nationalism var av en annan karaktär och hade en annan inriktning, vilket jag menar att forskare som Stina Hansson och Patrick Hall visat (se teoriavsnittet). Detta är också, enligt min mening, en viktig förklaring till att den retorik som används i städerna inte vinner gehör. Den svenska nationalism eller etnifiering som förs fram vid denna tid var inte riktad till befolkningen i allmänhet, den hade andra mottagare. Det enda tillfälle då det bör ha varit möjligt att använda denna retorik och få ett gensvar, var när man lyckades förbinda egenskapen att vara dansk med begreppet illojal därför att man därmed också var den aktuella fienden. I så fall bör sammanhangen ha blivit tydliga och begripliga för en bredare del av befolkningen. Det är klart att man inte kunde ha borgmästare i städerna som samarbetade med fienden. Snarare handlade den aktiva tillsättningspolitiken om att nå kontroll, att tränga tillbaka lokala eliter med maktanspråk och att homogenisera riket. Anthony D. Smith använder begreppet "bureucratic incorporation" för en process där en aristokratisk ethnier tillskansat sig makten i rikets centrum och sedan genom en stabil administration och med användande av fiskala och administrativa medel inkorporerar perifera områden.[277] Om man bortser från det problematiska i Smiths ethnierbegrepp så täcker begreppet byråkratisk eller administrativ inkorporering bättre en viktig del i den process som invånarna i Blekinge utsattes för efter det svenska maktövertagandet. Den byråkratiska inkorporeringen framhäver också den grupp som var aktiv och drivande i processen. Den grupp som också medverkar i formulerandet av en svensk nationalism.

Städerna, den juridiska ordningen.

Den juridiska ordningen i de blekingska städerna skiftade något från stad till stad.

Den danska lagen användes i Kristianopel, Ronneby och Sölvesborg. Eller som man preciserade det i Kristianopel. Man använde sig av Fredrik III:s stadsrätt, Christian IV:s recesser, Kung Hans lag och birkerätten. Den enda svenska lag man sade sig använda var den svenska sjörätten. Karlshamn var en stad grundlagd av svenskarna och där gällde den svenska lagen

[277] Anthony D. Smith "The rise of Nation" i *Nationalism* ed. John Hutchinson & Athony D. Smith, New York 1994 sid. 148.

vilket fastlagts i privilegiebrevet. Sölvesborg var juridiskt underordnad Kristianstad sedan dansk tid. I staden fanns något man omnämner som "stadsrätten" i vilken fyra personer satt, vilket var en kämnärsrätt underordnad rådstugan i Kristianstad. I Ronneby och Kristianopel fanns en byfogde som första instans och över den en rådstuga.[278] En nyordning som tillkommit efter riksdagen 1668 var att Kristianopel och Ronneby hade fått en ny appellationsordning som innebar att man från rådstugan inte som under den danska tiden appellerade till landsdomaren utan direkt till Göta hovrätt i Jönköping. Begäran om en sådan nyordning hade framställts i Kristianopels besvär inför riksdagen 1668. En gräns hade satts som innebar att endast tvister som skattades till ett värde av minst 50 daler skulle gå vidare till Hovrätten. Dessutom anhöll, "meniga borgerskapet" som det uttrycks i Kungl. Majt:s förklaring, om att man vid appellationen juridiskt skulle behandlas på samma sätt som andra svenska städer.[279]

Ändringen av appellationsordningen hade utverkats av stadens ombud borgmästare Rönnow.[280] Magistraten tillfrågades med en ledande fråga, hur man såg på nyordningen och om den:

> till äventyrs allena styrker Borgmästare och Råds dominat i sådana saker till de fattigas förtryck, som sin rätt icke vidare söka kunde, eller om de äro nöjda med den processen.[281]

Borgerskapet menade att det fanns delade meningar om detta men att man sökt att åter få appellera till Landstinget men begäran hade avslagits. Borgerskapet menade att detta "beneficio" var mer till nytta för Magistraten än för borgerskapet. Även Borgerskapet anförde de höga kostnaderna som ett problem när man överklagande till Hovrätten och samma kritik kom från Karlshamn och Ronneby.[282] Landsdomare Skunck hade, som visats i avsnittet om bönderna, kommenterat appellationsordningen och bekräftat att borgmästarna var de som drivit frågan till förfång för de fattiga.[283]

Frågan om svensk eller dansk lag blev föremål för diskussion i Kristianopel och Karlshamn. När magistraten i Kristianopel klargjort vilka lagar som tillämpades framförde man sina synpunkter på vilken lag som skulle tillämpas: " Åstundade och begärde att dem en lag antingen dansk eller

[278] Kristianopel vol. 1 sid. 6-9, 12-14; Ronneby vol. 1 sid. 159-160; Sölvesborg Vol. X sid. 165 punkt 10, vol. 1 sid. 459, 479, Denna ordning med en lokal kämnärsrätt beskrivs i vol. 1 sid. 1911 punkt 3; Karlshamns se stadens privilegier. Rosengren 1918 del 1 sid. 192.
[279] Kungl. Maj:ts förklaring över Kristianopels besvär vid 1668 års riksdag, kopia vol. Z sid. 19 punkt 12.
[280] Vol. 1 sid. 7, vol. HH sid. 23 (punkt 3)
[281] Vol. 1 sid. 7-8.
[282] Kristianopel Vol. 1: sid. 7-9; Karlshamn vol.1 sid. 526; Ronneby vol. 1 sid. 164
[283] Vol. HH sid. 23 punkt 3.

svensk måtte tilldelas att efterföljas" i annat fall menade de att det skulle bli alltför besvärligt för domarna.[284] Det var en ganska pragmatisk syn på vilken lag som skulle tillämpas. I Karlshamn framkom synpunkter på nyordningen, men från ett annat perspektiv. I en skrivelse konstaterade borgerskapet att Karlshamn var den enda staden i hela generalguvernementet som hade svensk lag. Borgerskapet anklagade borgmästare Johan Mickelsson och Johan Schröder för att mot borgerskapets vilja ha gått med på den nya appelationsordning på riksdagen 1668. Detta var inte brukligt i generalguvernementet, konstaterade borgarna. De ville ha samma landstingsrätt som övriga städer, de skulle lyda under Blekinges landsting och ha en stadsfogde. Att appellera till hovrätten skulle bli alltför besvärligt.[285] Vad borgerskapet eftersträvade var uniformitet men inte i den riktning som centralmakten tänkt sig. När frågan togs upp av kommissionen gick magistraten i svaromål:

> Härtill svarade Magistraten och med förundran sågo Johan Clausen och hans adherenters misshag till hans Kungl. Maj: ts nådiga intention och gjorda förordning för Karlshamns stad och invånare, uti justitie väsendet." Magistraten fortsatte: "icke konsiderande Kungl. Maj: ts intention, att så mycket som sig göra låta är att komma desse provinser under den svenska lagens styrelse. Sedan bliver Karlshamn mera populerat av svensk och andra nationer än dansk, de där icke undandraga sig Sveriges rikes stadslag att efterleva.

I Resolutionen konstaterade kommissionen att frågan om svensk lag fanns i stadens privilegier och staden hade att finna sig i hans Kungl. Maj: ts nådiga disposition.[286] Ingenstans i materialet återfinns ett så tydligt försök att problematisera nationalitetsfrågan och misstänkliggöra en grupps trohet mot svenska kronan. Men uppenbarligen var inte alla nationer ett problem, man ville ha folk av andra nationer till Karlshamn. Man talade i texten ovan om "andra nationer än dansk." Underförstått var det de forna danska undersåtarna som undandrog sig svensk rättsordning. När magistraten hänvisar till den svenska stadslagen bör detta ha varit 1619 års förordning som centralmakten med klent resultat försökt få de svenska städerna att anta på frivillig väg.

Kritiken i Sölvesborg gick ut på att man åter ville bli stad och därmed få en egen byfogde.[287] I Ronneby fick diskussionen om den rättsliga ordningen en annan karaktär. Här var det borgerskapets missnöje med den lokala rättskipningen som ställdes i centrum. Borgerskapet menade att processen ibland gick allt för långsamt och många frågor som borgerskapet drev visade

[284] Vol. I sid. 12-15.
[285] Vol. X sid. 113, punkt 1.
[286] Vol. I sid. 527-529.
[287] Vol. X sid. 165 punkt 10, vol. I sid. 479.

Magistraten inget intresse för, man fick inga utslag i rätten. Kritiken kopplades sedan samman med det svågerskapsvälde som tidigare har redogjorts för. Borgmästare Shvenning föreslog också en reformering av rätten.[288]

De två borgmästarna i Ronneby och Karlshamn verkar ha haft en klar målsättning med sitt arbete i städerna. Här fanns föreställningar om staden och riket och handelns utveckling som inte enbart dikterades av det lokala eller egna intresset. Borgmästarna var också tillsatta av den svenska centralmakten. Den anda av professionalisering och kontroll som de gav uttryck för stämmde väl överens med den anda som genomsyrade 1619 års stadga för köpstäderna. Borgmästare tillsattes av centralmakten och en form av maktdelning där borgerskapet hade kontrollerande funktioner förespråkades. I 1619 års förordning var tanken att uppbörd och taxering skulle läggas på borgerskapet. Vid Karlshamns tillkomst fick centralmakten tillfälle att utan större motstånd genomföra sina idéer. Exempelvis övergavs här den så kallade kooptionen där magistraten förnyade sig själv och istället gavs menigheten ett inflytande, ett förfarande som var ett viktig inslag i 1619 års svenska köpstadsstadga. Hur detta sedan utföll i praktiken är en annan fråga men intentionen fanns där vilket privilegiebrevet visar. Köpstadsstadgan hade den svenska kronan förgäves försökt få representanter för de svenska städerna att anta och stadgan skulle bli en rikslagstiftning. Men kronans försök att kontrollera städerna mötte motstånd och endast ett fåtal städer antog förordningen, någon rikslagstiftning blev inte köpstadsstadgan. Den taktik som sedan tillgreps verkar ha gått ut på att försöka införa en nyordning allt eftersom städernas privilegier skulle förnyas, eller införa dem vid nya stadsgrundningar.[289]

Vissa frågor fick stort utrymme i diskussionerna med kommissionen medan andra frågor snabbt avfärdades eller överfördes till andra instanser. De frågor som avfärdades av kommissionen förtjänar en viss uppmärksamhet. Att hänvisa en sak till "vederbörligt foro" kunde ha en pedagogisk effekt. Det blev till ett sätt att introducera en ordning som till stora delar var ny. Många av böndernas inlagor till kommissionen avfärdades med orden "sök lag och rätt" eller "sök lag och rätt i vederbörlig ordning." Ofta meddelades detta muntligt men ibland fanns det bara antecknat på inlagan. Även inlagor från enskilda borgare överfördes till tinget. Andra inlagor överfördes till Kungl. Maj:t eller till landshövdingen.[290] När Johan Mickelsson formulerar sitt brev till borgerskapet framgår det att han konsulterat Kommerskollegiet. En viktig hänvisning till ett annat forum var när kommissionen klargjorde att frågan hörde hemma under riksdagen. I Ronneby diskuterade kommissionen med borgerskapet om huruvida kvitton fanns registrerade

[288] Vol. I sid. 159-60, vol. X sid. 91.
[289] Se diskussionen om 1619 års stadga i Lindberg 1937; Humle 1968; Ericsson 1988 sid. 95-97.
[290] Vol. X sid. 34, 36,42, 44, 100, 102 vol. I sid. 385, 425, 501

hos Kammarkollegiet och vid något tillfälle omtalades att det behövdes specialtillstånd av Kungl. Maj:t.[291] Borgerskapet hänvisade till beslut som tagits på riksdagen och som skulle fullföljas.[292]

Samtalen mellan kommission och befolkning i Blekinge blev på detta sätt till en undervisning i den nya ordningen. Ämbetsverk och beslutsordningar förklarades. Det fanns med andra ord en ordning och den var inte godtycklig. När en fråga fördes från kommissionen till tinget var det en hänvisning till den ordning som man ansåg skulle råda. I likhet med vad som var fallet när det gällde böndernas diskussion om den juridiska ordningen kom diskussionen även här att handla om praktiska frågor och konsekvenserna av tillämpningen av dansk eller svensk lag. Frågor om kostnader och processordningar handlade om vilka som vann inflytande och vilka som förlorade, beroende på vilken ordning som skulle gälla. Udden från dem som klagade riktades inte i första hand mot centralmakten. Det handlade om vilka grupper i lokalsamhället som kunde tänkas vinna på en nyordning eller på ett bevarande av den gamla ordningen. Motsättningarna mellan olika grupper kunde sedan centralmakten utnyttja. Tidvis dyker beteckningarna dansk och svensk upp som beteckningar på de olika juridiska ordningarna. Men här gäller det att se upp med vad nationella beteckningar betydde för tidens människor. Här glider lätt konotationerna över i en senare tids användning av beteckningarna dansk och svensk. För framtiden och för hur nationella gränsdragningar senare kom att tillämpas var det dock av betydelse att frågorna började formuleras och uttryckas i nationella termer.

Städerna och de militära frågorna

De militära frågorna upptog inte samma plats bland inlagorna som de gjort bland böndernas klagomål. Borgarna hade fått bidra med kontributioner till militären, oftast pengar, och kring kontributionerna uppstod en del konflikter rörande betalning och redovisning av kvitton. Ronneby betalade till Malmö och Sölvesborg till Kristianstads garnison. Men även tvister mellan städer om vilka som skulle vara med och bära bördorna fördes fram, framförallt av Ronnebys borgare. Protester mot militära inkvarteringar och pålagor kom endast från Sölvesborg och Kristianopel, men frågorna upptog inget större utrymme. Kristianopel var garnisonsstad och där klagade borgarna över soldater som gjorde intrång i näringen. Stölder förekom ock-

[291] Vol. 1 sid. 345, 352.
[292] Vol. 1 sid. 410.

så för vilket soldaterna hade straffats med gatlopp och annat "slikt."[293] I Kristianopel ägnas däremot stor uppmärksamhet åt garnisonens olika problem och kommendanten Granatenlod utfrågades utförligt. Men här handlade det framförallt om garnisonens försörjning.[294] De få protesterna hade antagligen att göra med att inkvarteringarna i blekingska städer i stort sett hade avlösts med penningavgifter, den så kallade servicen. Det ringa antalet blekingska protester kontrasterar starkt mot de beskrivningar som lämnades från skånska garnisonsstäder som Landskrona och Malmö där militären också medgav att den var den största orsaken till borgerskapets fattigdom.[295]

Prästernas klagomål, de kyrkliga frågorna

Ett viktigt inslag i prästernas inlagor var klagomål över svåra *ekonomiska villkor.* Man klagade över prästhemmanens dåliga bärkraft och det som ofta beskrevs i allmänna ordalag som "kallets ringhet."[296] Fattigdomen var inte enbart ett resultat av de senaste krigsåren. En fattigdom som bland annat visade sig i betalningssvårigheter när det gällde kyrkliga skatter och avgifter var omvittnad även under den danska tiden. Prästerna fick vid upprepade tillfällen åren 1611–1636 skatten efterskänkt. Från bönderna hade prästerna svårt att få in olika avgifter.[297] Prästerna hade under den danska tiden som övriga invånare betalat halv skatt något som svenskarna ändrat på. Nu återkom detta krav på halv skatt i några inlagor.[298] Det tionde och landegille som betalades till kyrkorna i Blekinge vare lågt i förhållande till andra områden, vilket också vittnar om att kyrkorna var fattigare än i andra landskap.[299] Totalt utfattiga var inte alla kyrkor, en inventarieförteckning från 1636 visar att tillgångar fanns men de var små.[300]

Krigen hade försämrat villkoren för kyrkor och församlingar. De beskrivningar av kyrkornas tillstånd som prästerna redovisar inför kommis-

[293] Klagomål ang. kontributioner, Vol. X sid. 1 punkt 6, sid. 50 punkt 1, sid. 60 punkt 1, sid. 63, 74, 91, vol. 1. sid. 481, 1829 punkt 1-3, Inkvarteringarna i Sölvesborg, vol. X sid. 161 punkt 1, Kristianopel vol. 1 sid. 200, intrång i näringarna Vol. X sid. 44, soldater som stjäl vol. 1 sid. 26.

[294] Vol. 1 sid. 116-126.

[295] Vol. 4 sid. 32h.

[296] Vol. R sid. 85, 87, 90, 100, 102, 107, 108 (punkt 2), 112, 115, 116, 118, 124, 126, 149, 153, vol. 1 sid. 498, 545, vol. EE sid. 138, Vol. X sid. 113 punkt 12 samt

[297] Margareta Swensson "Blekingekyrkornas fattigdom" ALE 1968:2, sid. 43, 48.

[298] Vol. R sid. 90, 100, 108 punkt 2.

[299] Beräknad inkomst av tertialtionde till kyrkorna: Skåne 13630 dlr, Halland 3702 dlr, Blekinge 733 dlr. Landegille: Skåne 2057 dlr, Halland 961, Blekinge 23 dlr. Hallenberg 1907 sid. 71.

[300] Swensson 1968 sid. 45.

sionen vittnar om kyrkor som är nästan helt raserade. Krigen mellan Danmark och Sverige medförde att den svenska kronan i sin jakt på kontanta medel även hade lånat medel från kyrkorna. Till detta kom sedan gamla fordringar på den danska kronan[301] Generalguvernör Banér hade bara från kyrkorna i Blekinge lånat upp 2005 daler silvermynt, en skuld som ännu 1683 var oreglerad.[302] Men fattigdomen hade möjligen drabbat kyrkorna olika hårt, åtminstone fanns det en föreställning om kyrkor som hade en starkare ekonomisk ställning. När föreståndaren för Lyckå kyrka ansökte om ekonomisk hjälp talar denne om "andra förmögna kyrkor" som borde kunna bistå.[303] I den redovisning över de medel som kronan lånat från kyrkorna, skiftade också kronans uttag från olika kyrkor.[304] Kyrkornas svåra ekonomiska läge bekräftades också av kyrkvärdarna i Medelstads härad. I sju punkter redovisades kyrkornas dåliga standard och sviktande ekonomi.[305]

Kaplanen i Jämshög beskrev sina ringa villkor. Han hade varit verksam i Jämshög i 23 år och han sökte överheten för att få hjälp. Som ett skäl till att han skulle få hjälp anförde kaplanen sitt agerande under den föregående krigsperioden. Kaplanen Johan Andersson framhöll att han fått utstå förföljelse och fara "strax efter att detta landet var kommen under svenska kronan." Upproriska och rebeller hade uppehållit sig i "denna Menigheten" i större omfång än någon annanstans i landet. Han hade hotats med mord och brand av dessa "skälmar."[306] Kaplanen anförde sin trohet mot den svenska kronan som ett skäl till att han skulle få bättre ekonomiska villkor.

Begäran om att den svenska centralmakten skulle bistå prästerna var ett dominerande drag i prästernas inlagor. Några direkta åtgärder vidtog dock inte kommissionen. Prästerna uppmanades i välvilliga ordalag att skriva till Kungl. Maj:t, i en del fall hänvisades de till jordrevningen. Frågan om prästerna och deras rätt att betala halv skatt hade behandlats i Malmö recess 1662, av detta skäl avfördes frågorna från dagordningen. Förmedling kom istället att prövas i varje enskilt fall.[307] Prästernas inlagor om olika ekonomiska spörsmål satte fingret på prästens position i lokalsamhället. De var bero-

[301] Se Lösen och Augerums socknar vol. R sid. 100, samt en utförlig besiktning av socknarnas kyrkor sid. 102-105. Kyrkoinspektör Neumans redogörelse vol. F sid. 171. Till svenska kronan gjorda förstärkningar: Skåne 26796 dlr, Halland 4614, Blekinge 1483 dlr. Hallenberg 1907 sid. 74.

[302] Emil Petersson vol. II sid. 19-20; Hallenberg 1907 sid. 75 Banér skuld står upptagen som "Fodran av enskilda personer."

[303] Vol. I sid. 318.

[304] Emil Petersson vol. II sid. 22. Nättraby 200 dlr, Mjällby 1000 dlr, Mörrum 350 dlr, Elleholm, 220 dlr, Ysane 100 dlr, Gammalstorp 60 dlr, Hällaryd 40 dlr, Hoby 35 dlr.

[305] Vol. I sid. 245.

[306] Vol. EE sid. 310.

[307] Vol. I sid. 75, 83, 149, 232, 302, 1811, 1812.

ende av både bönderna och centralmakten för sin försörjning, men det var till centralmakten man fick sätta sin tillit när det gällde att få till stånd varaktiga förändringar. Skolmästaren i Kristianopel sökte ett prästkall någonstans i Blekinge, han betonade att han tjänat i Kristianopel i 14 år och att han var "uti Landet Infödd och icke av främmande Nation." Skolmästaren sökte med andra ord beveka överheten genom att framhålla sin lojalitet. Att han dessutom var infödd från Blekinge framhöll han som en merit och inte som ett hinder.[308] Prästens sätt att ställa begreppet främmande Nation mot begreppet Land, som bör stå för det medeltida uttrycket land i betydelsen landskap, är illustrativt för hur man såg på begreppet nation. Prästen var född i det danska Blekinge och verksam som präst i det svenska Blekinge, vilket inte var något problem för prästen. Lojaliteten ställdes i förgrunden och den gamla rikstillhörigheten var av underordnad betydelse. Utifrån en senare tids användning av nationalism skulle prästen istället ha kunnat misstänkas att vara dansksinnad, detta utifrån hans födelseort. Om man istället utgår från att prästen tolkade tidens händelser och krig i utifrån en religiös världsbild förefaller prästernas agerande helt logiskt. Kriget hade förlorats av danskarna och Gud hade sitt finger med i detta spel, straff och umbärande drabbade inte ett folk utan anledning. Gud hade insatt en ny furste att styra över hans folk och nu hade man att upprätta den nya ordningen.[309]

Ett återkommande tema i inlagorna var *kyrkodisciplinen*, "den rätta läran" och församlingsmedlemmarnas förhållande till kyrkan. Kommissionen inledde sina möten med frågor om detta. Men här skilde sig prästernas redovisning åt inbördes, det framskymtade också konflikter mellan församlingar och präst vid flera tillfällen. Behandlingen av dessa frågor visade hur kommissionen måste arbeta med att få fram motbilder till de bilder som levererades av de ledande personerna. Vid mötet i Kristianopel ställdes frågan:

> Att all den stund Religionen och gudstjänsten, och vad där vid dependerar, för allting kommer hos hans Kungl. Maj:t uti en trogen nitälskande kristelig konsederation; alltså vill hans Kungl. Maj:t gärna vara informerat, huru där med förhålles, och blev fördenskull prästerskapet tillfrågat, om den rena och rätta Evangeliska läran, till följe av den oförandrede Augustinske konfessionen med samt kyrkoväsendet och des tillbehör i det rätta övning underhållen bliver.[310]

[308] Vol. R sid. 88.
[309] Se Hanne Sanders tolkning av övergången till Sverige utifrån ett religiöst perspektiv, Sanders 2002, sid. 238-240.
[310] Vol. I sid. 30-31, se även Medelstads härad sid. 151, 154.

Prästen i Kristianopel hade inget att påtala i frågan och han lyfte fram biskopen som höll ett vakande öga över detta, biskopen framhölls som "vigilant".[311] Det var knappast heller att vänta att prästen skulle kritisera sin egen tjänsteutövning. En hustru i församlingen gav däremot en annan bild av prästens sätt att sköta sitt ämbete. Det gällde "Hustru Gertrud Ellers" som klagade över sin man. Hon tvingades hålla sig borta från hemmet i mellan 6 och 10 veckor på grund av att mannen slog henne. Saken var känd för prästen men inget hade uppenbarligen gjorts åt saken. Kommissionen förklarade vilken väg ett sådant ärende skulle gå och fogden skulle sedan "med flit" se till att änkan hanterades på ett korrekt sätt.[312]

I Ronneby svarade Prästen hr. Erik i Ljungby på samma frågor som de som ställdes i Kristianopel. Hr. Erik verkade snarast förnärmad över att prästernas förmåga ifrågasattes:

> skulle det spörjas dem icke bättre taga vara på sina Embeter, och lända sådana förargelser så begärde de intet räknas för Gud och Kristi tjänare, dock föres:/ Gud i lov:/ intet av sådana falska kätterska lärdomar och skulle:/ det Gud förbjude:/ slika uppkomma och vilja sig insnärja, underlåta de intet efter som deras plikt det fodrar, på Ämbetets vägnar den med alvarsamhet förjaga och utrota.[313]

I Östra härad framkom endast vag kritik mot den bild som prästen levererade och "ständerna" bekräftade och de inget hade att besvära sig över.[314] I Ronneby ledde utfrågningen till slut till att vissa problem trots allt framskymtade. Det framgick att kyrkodisciplinen "ringaktades" på vissa platser och med kyrkotiondet gick det på vissa platser "sällsamt till." Men framförallt framhöll en präst att man inte visste vart man skulle vända sig när problem med kyrkodisciplinen uppstod. Prästen visste till exempel inte hur han skulle hantera olika äktenskapliga tvister. Diskussionen medförda att "Hans Excell. Rålamb då förhöllt Prästerna sin mening", detta var frågor för konsistoriet och kapitlet. I slutskedet av diskussionen påpekade de närvarande prästerna att de skulle återkomma med en skriftlig inlaga om både kyrkornas inkomster och "vad mera som där till finnes."[315] Sannolikt var detta problem inte fullt så enkelt som kommissionen ville göra gällande. Den danska kyrkolagen från 1629 kan anses vara oklar i skilsmässoärenden och detta omdöme kan även gälla för den svenska från 1571. Framförallt

[311] Vol. 1 sid. 31.
[312] Vol. 1 sid. 96-98.
[313] Vol. 1 sid. 153-154.
[314] Östra härad: Vol. 1 sid. 30-35.
[315] Ronneby: Vol. 1 sid. 151-158.

rörde oklarheterna det som betraktades som oenighet i äktenskapet.[316] Landshövding Skytte påpekar också i ett brev att den danska lagen varit bra men i fråga om lägersmål och hor har man på "vissa orter" övergivit den danska lagen.[317] Åter visar sig en ganska pragmatisk syn på lagen. Fungerade inte den danska lagen som konfliktlösande eller maktupprätthållande medel, då fick man väl ta till den svenska lagen.

Dagen efter att prästen hr Erik i Ljungby presenterat sin bild eller snarare försvar, behandlades prästerskapets inlaga. I inlagan framkom en betydligt skarpare kritik av kyrkodisciplinen. Skrivelsen omtalade osämja i äktenskapen, rusdryckers uttappande under predikan, åhörarnas ovilja att ta sakramentet, svordomar och bannor. Församlingsborna var "genssträviga" att undergå kyrkodisciplinen. Åter framkommer det att prästerna inte vet vilket forum som detta skall behandlas i. Missbruket kunde inte hejdas utan att man tog till bannlysning, menade prästerna. Men till detta krävdes den världsliga maktens assistans. Recessen gav "överflödiga underrättelser" om hur detta skulle hanteras, framhöll kommissionen.[318] De frågor prästerna tog upp i sin inlaga och där man krävde världslig assistans var alla sådana frågor som efter 1686 års kyrkolag kom att i huvudsak hanteras av den världsliga rätten.[319]

Kommissionens omdöme om den rådande ordningen var klar och entydig:

> Kungl. Kommissarierna tyckte mycket illa vara att slika grova exorbitantier och laster gå i svang, havandes icke annars förmodat än att de ordningar och resolutioner som här över av Kungl. Maj:t i trycket utgivna äro, skola vederbörligen så av det andeliga som världsliga ståndet efterlevas och exequerade varda. Och tillfrågades prästerskapet om slika ordningar icke äro dem kommunicerade.[320]

Prästerskapet förklarade att detta var förkunnat, men prästerskapet ville fortfarande veta i vilket forum sådant missbruk skulle behandlas. På detta sätt fortsatte diskussionen och kommissionen fick närmast undervisa präs-

[316] Hallenberg 1907 sid. 25–26;. H Rørdam, Historiske samlinger og studier vedrørende danske forhold og personligheder isaer i det 17. Aarhundrede, København 1898, del III sid. 140–143, del II sid. 339; Malin Lennartsson, *I säng och säte, Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, Lund 1999 sid. 86, 215–218.

[317] Vol. S sid. 1474.

[318] Medelstads härads prästers inlaga vol. R sid. 108. Diskussionen i vol. I sid. 297–307.

[319] Björn Furuhagen *Berusade bönder och bråkiga båtsmän,* social kontroll vid sockenstämmor och ting
under 1700-talet. Stockholm 1996, sid. 103; Lindstedt Cronberg sid. 80–81.

[320] Vol. I sid. 298.

terna om resolutioner och recesser samt vilken roll konsistoriet i Lund skulle spela. Kommissionen avslutade punkten med en uppmaning till prästerna:

> Kungl. Kommissarierna deliberade den saken noga, Kunnandes icke vidare något däruti statuera, än hans Kungl Maj:t reda där uti Statuerat haver, dock funno de nödigt att efter såsom sådana Kungl. förordningar äro försummade och tillbakasatta, på hans Kungl. Maj:ts vegnar, allvarligen tillhålla och befalla, att vederbörande så av det andeliga som världsliga ståndet det de sina ombetrodda ämbeten och tjänster här med i tillbörlig akt taga, brukandes de medel och böcker till sådana förargerliga missbruks hämmande och avskaffande, i församlingarna som lagen taga stadgar recesser förordningar och Kungl. Resolutioner den nogsamt överflödigt vid handen giva.[321]

Ytterligare en inlaga framvisar kritik över bristande kyrkodisciplin. Det var prästen i Hoby, Bertil Aquilonius som framförde kritiken. Han menade att några sockenmän hade falskt och osannfärdigt angivit honom för Generalguvernören. Kritiken som sockenmännen riktat mot prästen handlade om att han tagit ut oskäliga avgifter. Själv menade han att han hade rättigheter innestående sedan tre år tillbaka. Skälet till detta var enligt prästen "deras egen medfödda stora styvhet och trotsighet", Församlingsborna menade, enligt prästen, att de själva ville avgöra vad de var skyldiga honom. En orsak till detta var, enligt Bertil Aquilonius, att företrädaren hade nöjt sig med denna behandling, han hade tackat "antingen han fick lite eller inget." Det fanns personer som inte givit sina prästrättigheter på "10, 12, ja hela 18 samfällda år", framhöll prästen. I slutet av mäster Bertils inlaga framskymtar det som kanske var en av de viktigaste orsakerna till det dåliga förhållandet mellan präst och församlingsbor. Det visar sig att församlingsborna ansåg att de fråntagits sin rätt att själv kalla sig en sockenpräst. Bertil Aquilonius framhöll att kallet var regalt och att han fått detta av hans Kungl. Maj:t och "därtill nådigast vocerat."[322] Kritiken mot kyrkodisciplin och oordning kring gudstjänstfirandet kan inte ha varit något som kommissionen var obekant med. Liknande kritik framfördes åtskilliga gånger på riksdagen och kritiken fortsatte under hela frihetstiden.[323] Den bild av kyrkodisciplinen som kommissionen fick var färgad av den präst som framträdde. Visserligen hade, som Björn Furuhagen visat, den enskilde prästens förhållningssätt en avgörande betydelse för hur kyrkodisciplinen följdes.[324] Men det handlade

[321] Vol. 1 sid. 300-301.
[322] Vol. R sid. 142. Jag har inte kunnat finna några spår av denna diskussion i kommissionens protokoll.
[323] Malmstedt sid. 106-107.
[324] Björn Furuhagen har tydligt visat på den roll prästen hade för hur kyrkodisciplinen tillämpades i olika socknar under 1700-talet. Se Furuhagen sid. 122-124.

även om prästens legitimitet och maktställning samt vilket stöd prästen hade från centralmakten och dess regionala representanter.

I inlagorna från Medelstads härad och mäster Bertil framskymtar *att relationen mellan präst och allmoge* inte var konfliktfri. I mäster Bertils fall visade det sig sedan att relationen mellan parterna var på konfrontationsnivå. Det finns inga inlagor från bönderna som direkt pekade ut någon präst, däremot framskymtade en misstro i några inlagor. Kritik mot att allmogens inflytande över prästtillsättningen i den egna socknen överträtts, eller misstanken om att så skulle komma att ske, detta tema återfinns i några skrivelser.[325] När Bräkne härads inlaga diskuterades frågade kommissionen om allmogen hade fråntagits denna rätt. Bönderna svarade att detta ännu inte skett men att man fruktade att det skulle ske. De menade att det fanns exempel från annat håll.[326] I Kristianopel hade dock ständerna klargjort att när det gällde de regala kallen hade man sina val och det fanns inget att klaga på.[327] En annan indikering på ett visst misstroende mellan bönder och präster visade sig i prästernas klagomål på uteblivna avgifter eller felaktiga betalningssätt.

Betalningen av tionde med säd kunde ske på två sätt, "i skäppan" eller direkt på åkern. Prästerna i Medelstads härad motsatte sig betalning i skäppan. De menade att detta kunde innebära att de fick säd från förra årets skörd eller att de fick för lite säd. Togs säden direkt på åkern vid skörd kunde de kontrollera att de fick sin beskärda del.[328] Även prästen i Mjällby framställde detta som ett problem och han framhöll att bönderna själva bestämde hur mycket de skulle ge till prästen. Var det dåliga år sjönk dessutom tiondet och trots detta skulle bönderna efter gammal sedvana ha en halv "sjättetunna" öl när tiondet redovisades.[329]

Det kunde även råda oenighet mellan präster och bönder om huruvida en avgift skulle betalas eller ej. Vid utfrågningen av Medelstads präster framgick det att en del av prästerna fick så kallad helgonskyld, vilken skulle vara en skeppa korn från var hel gård. Kyrkovärden i Frillestad klagade över att han inte fick några avgifter från bönderna och därmed ingen helgonskyld heller. I en skrivelse undertecknad av generalguvernör Banér och Gilius Cronberg från kansliet utreddes frågan. Det fanns olika meningar om denna avgift och man skulle "skilja parterna från varandra" och helgonskyldens beskaffenhet skulle undersökas. Utredningen är daterad 11 april 1668, konflikten hade pågått en tid utan att kyrkan lyckats driva in avgiften. Utredningen är uppdelad i nio punkter där varje punkt omtalar brev eller doku-

[325] Vol. EE sid. 262 punkt 3, 290.
[326] Vol. I sid. 392.
[327] Vol. I sid. 32.
[328] Vol. R sid. 109 (punkt 3) vol. I sid. 302; Liknande vol. I sid. 484-486.
[329] Vol. R sid. 150.

ment som omnämner helgonskyld. Genomgången började med biskop "Börgiss" brev från år 1500 och slutade med fredsfördragets punkt som gav prästerna stöd för att bli vid sina gamla rättigheter. Därefter klargjordes att denna skyldighet skulle fullföljas tillsammans med tionde och andra specificerade offer.[330] Det legitima i att betala helgonskyld låg därmed i att det var en avgift som betalats ända sedan 1500-talet. Beslutet hade sedan förankrats i fredsavtalet. Kommissionen visade i detta fall att de beslut som togs inte var godtyckliga. En ordentlig utredning och sedan beslut. Det var en gammal pålaga och därmed appellerade kommissionen till böndernas rättsmedvetande där gammal hävd och sedvana var ett bärande element.

Att prästerna inte fick in sina avgifter kunde bero på motsättningar mellan bönder och präster och där kyrkan inte förmådde sätta kraft bakom orden. För att uppnå denna kraft behövdes uppbackning av det världsliga svärdet. Bönderna verkar inte ha betalat automatiskt. Men att prästerna inte fick in sina avgifter kunde även bero på böndernas bristande betalningsförmåga. Den ekonomiska tillbakagången kunde hänföras till olika orsaker. Prästen i Sölvesborg klagade över handelns tillbakagång i staden, avbräck i seglationen medförde minskade intäkter för honom. Prästen omtalade detta som "mina tillhörandes endaste och bästa näringsmedel."[331] Det prästen syftar på var sannolikt att Sölvesborg hade mist sina rättigheter att bedriva utrikeshandel. Samma präst klagade även på att man på sista riksdagen hade beslutat att förbjuda allt för stora följen vid brudvigning, barndop och kyrkogång, vilket även medförde minskade intäkter.[332] Prästen i Gammalstorp var invecklad i ekonomiska transaktioner inom salpeterproduktionen och den långa väntan på betalningen förvärrade hans situation.[333] Prästen var förankrad i lokalsamhället och beroende av församlingsbornas ekonomi. Böndernas betalningsförmåga var viktig för prästen. Men prästerna var även beroende av den världsliga makten för att driva in avgifter om bönderna trilskades.

Inom flera områden efterfrågade prästerna hjälp från kronan. Det kunde vara ungdomen som inte kom till kyrkan eller kronotionden som inte betalades korrekt. Militären undandrog sig vissa avgifter. Den tidigare omtalade kyrkovärden i Frillestad verkade ha stora problem med att få in några avgifter överhuvudtaget.[334] Prästerna fick nu vända sig till den svenska överheten. Prästen i Kristianopel uttryckte den nya relationen: "sedan vi blivit

[330] Helgonskyld i inlagorna: Vol. R sid. 112, samt vol. 1 sid. 233 (punkt 2), sid. 306; Utredningen om helgonskyld se vol. R sid. 144-147; En utförlig redogörelse för olika offer till prästen finns i inlaga vol. R sid. 149.
[331] Vol. R sid. 126 punkt 6
[332] Vol. R sid. 126 punkt 7. Även inlaga sid. 85.
[333] Vol. 1 sid. 499.
[334] Vol. R sid. sid. 112., se även sid. 108 punkt 1 och 2,

Sveriges Kronas subjekt."[335] Prästen i Mjällby, Jonas Bleking, klargjorde att det inte räckte med endast Guds hjälp: "i Sorg och Betryck därav jag sent eller aldrig kan upphjälpas med mindre Gud och Den Rådiga Överhet mig med faderlig hjälp och någon understöd. Till eders höge Excell."[336] Det är samma präst som understryker sin relation till överheten med "underdånigaste Klient."

En fråga som berördes i konflikterna tidigare var *prästillsättningen*, ett ämne som återkom i andra inlagor. Bönderna i Bräkne Härad, där Aquilonius var verksam, tog upp detta ämne i sin gemensamma skrivelse där man i allmänna ordalag argumenterade för rätten att kalla en egen präst.[337] Från Jämshög kom en skrivelse från bönderna där de framhöll att de ville "njuta den Nåd som, som uti Ordinansen och Recessen oss tillhålles, och det kyrkoskick som i många år här brukligt varit." Tidigare hade en församling på sju män kallat präst till församlingen. Nu, framhöll bönderna, "kommer en annan med kunglig rekommendation att understödja med predikande."[338]

Prästen var en viktig person i lokalsamhället, kanske hade prästerna under den danska tiden ett större inflytande. Vid kommissionens första möte i Kristianopel inledde kommissionen med att ställa några allmänna frågor kring hur möten mellan undersåtarna och överheten organiserades i landskapet. Det framgick att man årligen höll "landemöten" vid midsommartid och att generalguvernören presiderade vid detta möte. Extra möten hölls ibland för att avhandla speciella ämnen, mötena kallades "prästmöte" och till mötena kallades "allenast en präst av vart härad."[339] Yngve Bogren omnämner dessa "landemoden" som möten av stiftskaraktär med rötter i medeltiden.[340] Prästen hade därmed en roll i lokalsamhället där gränsen mellan politik och religion var obefintlig. Att få inflytande över prästtillsättningen var därmed av stor betydelse.

Den svenska centralmakten eftersträvade kontroll över prästtillsättningen. Speciellt viktigt var det att komma åt adelns patronatsrätter som innebar att inkomster undandrogs kronan. Direkt kontroll hade man bara över de regala kallen. I regala kall skulle socknarna ha ett visst inflytande över tillsättningen av präst, frågan var bara hur detta fungerade i praktiken. Kommissionen förhörde sig vid några tillfällen om vilka prästkall som var regala.

[335] Vol. R sid. 85.
[336] Vol. R sid. 154.
[337] Vol. EE sid. 290 punkt 3.
[338] Vol. EE sid. 263 punkt 3. Denna sjumannanämnd med de äldsta och mesta aktade männen i socknen reglerades i Ribeartiklarna år 1542, se Rørdam I sid 196.
[339] Vol. I sid. 33.
[340] Bogren 1937 sid. 6. Under dansk tid hade länsinnehavaren presiderat på dessa landemöten och därmed haft stort inflytande på den kyrkliga rättskipningen. Ett av skälen till länsinnehavarens plats på landemötena var sannolikt att biskoparnas inflytande skulle hämmas. Hallenberg 1907 sid. 35.

Slottsfogden i Sölvesborg menade att det fanns flera kall som på oriktiga grunder hade blivit regala.[341] Kommissionen konstaterade att detta inte var något som kommissionen kunde göra något åt, det var en fråga för Kungl. Maj:t.[342] I Blekinge kom samtliga prästkall att bli regala under åren 1678 – 1700.[343] Ett sätt att styra tillsättningarna var att utfärda så kallade exspektansbrev på tjänsterna, en politik användes både i Sverige och Danmark. Problemet med denna politik var att den skapade konflikter både med biskoparna och allmogen. Båda parter kunde uppleva att deras rättigheter förbigicks.[344]

För prästerna innebar detta att det var till den svenska centralmakten man i första hand fick vända sig för att få tjänst. *Relationen präst – centralmakt* framstår som betydelsefull. Det inkom till kommissionen några inlagor som belyser denna relation. I Mjällby hade en ny präst installerats år 1661. Prästen skrev och beklagade sig över sina ringa villkor. Prästen klargjorde i sin skrivelse i vilken relation han stod till den svenska kronan. Han hade tjänat som fältpräst i den livländska armén fram till freden med Polen. Från kriget hade han inte fått med sig några ekonomiska vinster, allt hade fråntagits honom av polackerna i Kurland. Vid återkomsten till Sverige hade han belönats med ett prästämbete i en socken med många ödegårdar och hans gård var "helt slett." Det är uppenbart att prästen menar att hans trogna tjänst borde rendera honom ett bättre öde än att bli präst i Mjällby socken. Eller också var det så att prästkallet i Mjällby en gång varit betydligt rikare och prästen kanske förespeglats ett bättre liv. Prästen skriver under sin inlaga med: "Jonas Blegind Pedersen Eghd", "Klient" och hos Gud "troflitige förbedjare."[345]

Precis som fallet var med tillsättningen av borgmästare kan vi förmoda att det var viktigt att tillsätta dugliga präster som dessutom visade trohet mot kronan. Det finns bevarat i kommissionens arkiv för Blekinge några skivelser kring prästsläkten Aquilonius som ytterligare belyser hur den svenska centralmakten såg på dessa frågor.

En skrivelse kommer från Lars Bertilsson Aquilonius som vill ha ett

[341] Medelstads härad, vol. 1 sid. 158, vol. 1 sid. 1906, 1909; Hoptmannen på Sölvesborg slott ang. patronatsrätt och oklara regala kyrkor, vol. 1 sid. 2002; oklara regala kyrkor, vol. 1 sid. 2115; borgerskapet vill ha regala kyrkor i städerna för att undvika problem och kunna vända sig till Kungl. Maj:t. vol. 1 sid. 2115 punkt 11.

[342] Vol. 1 sid. 2002 punkt 5. En undersökning om regala kall från år 1663 redovisades för kommissionen, se vol. S sid. 319.

[343] Vol. 1 sid. 1906 punkt 2. Bogren sid. 265. Frågan om vilka kall som var regala verkar att ha varit oklar. En lista inlämnades av Winstrup i vilken kommissionen sedan gjorde ändringar. Tio blekingska kall uppräknades som regala i denna första lista som ursprungligen var från 1663: Jämshög, Mjällby, Asarum, Hoby, Hjortsberga, Edestad, Fridlevstad, Rödeby, Ramdala och Jämjö. Hallenberg 1907 sid. 21; Vol. S sid. 319.

[344] Se Hallenberg 1907 sid. 37.

[345] Vol. R sid. 153. Att döma den kyrkliga Jordeboken var Mjällby ursprungligen ett av de bästa kallen i Blekinge. Se Jordeboken vol. P sid. 177.

regalt kall i generalguvernementet. Han omtalar sig som en av de äldsta studenterna "här i landet" och det framgår att han studerat vid akademin i 16 år. Vilket innebar att det inte kan ha varit i Lund utan troligen i Köpenhamn. Han framhåller som argument för att han skall få ett regalt kall att hans fader var den kände Bertil Aquilonius till vars meriter hörde att han gjort tjänster vid skolor och kyrkor och dessutom givit ut åtskilliga böcker till Guds församlings uppbyggelse.[346]

Fadern i släkten Aquilonius som sonen här omnämner var en kulturpersonlighet i det danska riket under första delen av 1600-talet, han hade haft litterära ambitioner och givit ut verk på latin. Den andra sonen som tidigare omtalats var mäster Bertil Bertilsson Aquilonius i Hoby. Även han omtalas som en lärd man som rest mycket och som även varit påtänkt som professor i Lund.[347] Knud Fabricius omnämner ytterligare två präster ur samma släkt. Fabricius omnämner dessutom dem som "svensksinnade." De omtalade prästerna var brodern Olov Bertilsson Aquilonius i Löderup och hans son Lars Olovsson Aquilonius i Vemmerslöv.[348]

Lars Bertilsson Aquilonius som nu sökte tjänst i generalguvernementet kom från en väletablerad prästsläkt med rötter i det danska riket och verksamma i Skåne. Lars uppfattade faderns verksamhet i Danmark som en merit och inget hinder för hans egen karriär. Hur kommissionen beslöt i just den här frågan vet vi inte, protokollet röjer inget om detta, men Lars fick senare en tjänst i Skåne. Däremot har kommissionen samlat på sig olika skrivelser som underlag för ett beslut.

I ett brev, daterat 1664, från rådet till biskop Winstrup i Lund rekommenderade man bröderna Magnus, Lars och mäster Bertil till framtida lediga tjänster för deras "kapacitet och skicklighet."[349] I ett annat brev från samma år från rådet till generalguvernören Banér framhålls åter brödernas kapacitet och skicklighet samt deras goda "testamonia" och det framhålls att de bör få "anständiga lägenheter."[350] Slutligen finns ett brev från generalguvernör Banér till general Ebbe Ulfeld från år 1668. I Brevet framställdes en önskan om att Lars Bertilson skulle bli "promoverad." Banér framhåller flera gånger i skrivelsen denne Lars Bertilssons förtjänster. Ett stadigt stöd från rådet till en dansk eller skånsk prästsläkt. Ett brev med samma innehåll

[346] Vol. R sid. 131.

[347] Andersson 1949, Gustav Banérs ämbetsberättelse, sid. 52 samt lit D sid. 101.; ang. professorsstolen se Erencrona-Müller, *Historiske samlinger og studier vedrørende danske forhold og personligheder især i det 17. Aarhundrede,* København 1898, Band I sid. 101; angående fadern a.a. sid. 133

[348] Fabricius vol. III sid. 149, 191, IV sid. 45, 47–48, 53, 79, 91–92, 131.

[349] Vol. R sid. 133.

[350] Vol. R sid. 139.

hade generalguvernör Banér som avsändare och den forne danska adelsmannen och numera svenska generalen Ulfeld som mottagare.[351]

Skicklighet och duglighet återkommer som omdömen när man skulle tillsätta präster. Yngve Bogren har i sin avhandling om den kyrkliga försvenskningen också konstaterat att den försvenskning som han undersöker är svår att finna.[352] I sin biografiska studie över Canutus Hahn konstaterar Georg Göranssons att trots att det fanns en klausul om svenska prästers insättande i instruktionen till skånska kommissionen, var resultatet före 1689 klent. Däremot installerades skånska och danska präster i de erövrade landskapen.[353] Det intryck man får av Bogrens framställning är att det han benämner försvenskningen var ett medvetet projekt från första början. Det stöter dock på hinder och resultatet blir klent. Vändningen kommer när Knut Hahn blir biskop. Vid Knut Hahns död är enligt Bogren försvenskningen genomförd.[354] Något tillspetsat kan man säga att Bogren skildrar hur den kraftfulle Knut Hahn och en stark kyrka bidrar till enandet av Sverige. Kyrkan har därmed bevisat sin betydelse för den svenska nationalstaten. Framförallt framhåller Bogren de insatser som Hahn gör för läs- och skrivkunnigheten samt införandet av svenska språket.[355] Men även detta ageranде skulle kunna analyseras i termer av professionalisering där en allt starkare accentuering av skriftlighet på bekostnad av muntlighet blir av största betydelse. Som Bogren också framhåller fanns i hela det svenska riket en "stiftspartikularism" som Karl XI ville bryta.[356] När Knud Fabricius tolkar övergångstidens kyrkliga frågor och biskop Winstrups ställningstaganden menar jag att Fabricius nedvärderar betydelsen av stiftspartikularismen. Istället rör sig Fabricius i en värld av dansksinnade och svensksinnade där Winstrup förutsätts tänka i nationalistiska banor. När Winstrups gör motstånd mot att centralmakten tillsätter svenska fältpräster i provinsen fokuserar Fabricius i första hand på att prästerna var svenskar och inte på det faktum att centralmakten inkräktade i biskopens tjänsteutövning. [357]

[351] Ebbe Ulfelt, länsman över Kristianstads län under den danska tiden. Under Horns krig hade han slagits mot den svenska armén. Han gick sedan i svensk tjänst och blev ansvarig för den svenska jakten på snapphanar i gränsbygderna. Se Johannesson 1981, sid. 211; samt Fabricius 1906, del II sid. 138.

[352] Bogren 1937 sid. 101, 118–119, 184.

[353] Göransson 1950 sid. 181–182.

[354] Bogren sid. 1937 sid. 280.

[355] Bogren 1937 sid. 271-274.

[356] Bogren 1937 sid. 321.

[357] Fabricius del I sid. 40, 79, 52, 89, 152. Del II sid. 122, 123, 125, 153. Del III sid. 47, 78, 182. Fabricius verkar ha något svårt att acceptera att Winstrup höll sin ed till svenska kungen. En ofta återkommande förklaring till Winstrups övergivande av det danska är egoism. Se även Hallenberg 1907 sid. 19. Motståndet från Winstrup förklaras med att han var "dansk till språk och börd och uppfostrad i danska kyrkoskickets anda." När Generalguvernören Banér ingriper i kyrkoärenden anser Hallenberg att biskopen är ömtålig. Hallenberg 1907 sid. 54. Se även sid. 57-59 om konflikten med den världsliga makten.

Winstrups efterträdare biskop Knuth Hahn gick sedan i spetsen mot en stiftspartikularism. Lösningen år 1669 låg inte i att föra över de danska provinserna till en svensk kyrkoordning där denna partikularism florerade. I stället såg centralmakten lösningen i en ny kyrkoordning för hela riket. En ny kyrkoordning kom också till stånd år 1686, efter det att enväldet införts i Sverige. Den normala ordningen vid prästtillsättningar i Sverige var att prästen hämtades från landskapet, tillsättningen av präster i de erövrade landskapen kan därmed sägas följa den svenska ordningen.[358] Stödet för exempelvis bröderna Aquilonius var i detta perspektiv fullt normalt. Men detta var en problematisk ordning för centralmakten, både i de gamla svenska landskapen och i de erövrade provinserna, lokalsamhället utmanades.

Många av de motsättningar som framskymtar i prästers och bönders inlagor kring de kyrkliga frågorna handlade om motsättningar som på olika sätt rörde lokalsamhällets ordning där centralmakten kom att intervenera med krav på sin ordning och disciplin. Detta mönster framträder i den konflikt som ytligt antytts ovan mellan prästen mäster Bertil i Hoby och hans församling. Detta var en långvarig konflikt som kom att beröras även av kommissionen, men huvudsakligen kom den att behandlas på Bräkne häradsting.[359]

Mäster Bertils konflikt med församlingen i Hoby

År 1667 anlände mäster Bertil Aquilonius till Hoby för att bli präst i församlingen. I och med utnämning av mäster Bertil startade en lång rad konflikter mellan den nytillsatta prästen och traktens allmoge. Mäster Bertil skickade en skrivelse till Kommissionen, där han antydde de problem som han hade med sin församling. År 1670 skrev mäster Bertil ytterligare en inlaga till "höga överheten" där han klagade över bönderna i Hoby. Bertil menade att bönderna var upproriska. Enligt ett vittne på tinget skulle mäster Bertil ha sagt att det inte fanns mer "uppstudsigt folk i Skåne eller Halland eller Blekinge än de i Hoby och Asarum."[360] Flera anklagelser kastades fram och åter mellan parterna på tinget och när de första gången lästes upp på tinget valde bönderna att samfällt lämna tingsplatsen.[361] Konflikten blev långvarig, flera nya konflikter vävdes samman och slutligen gav sig mäster Bertil av till Danmark år 1676. Vad handlade konflikterna om? Knud Fabricius har kortfattat nämnt denne präst och hans konflikt med bönderna. Fabricius framhåller att denne präst fanns med på en lista över personer som gått danskarnas

[358] Sanders 2002 sid. 241-244.
[359] För en mer utförlig utredning om denna konflikt se Karl Bergman " Ett svårskött pastorat" i *Hobyboken 1995*, Karlshamn 1995.
[360] Bräkne härads tingsprot. 5 okt. 1670, sid. 72.
[361] Bräkne härads tingsprot. 27 april 1670, sid. 23-24.

ärenden och i Cavallins herdaminnen framhålls att mäster Bertil sannolikt stått i kontakt med snapphanar.[362] Tvisterna på häradstinget i Bräkne härad börjar i april 1670 och pågår till november samma år. Befallningsmannens anklagelse mot bönderna i Hoby löd inledningsvis: "för motvillighet och understräbighet" Befallningsmannen hade fått order av landshövdingen att ta upp tvisten mellan bönderna och prästen.[363] Bönderna svarade med att framföra sina klagomål mot prästen: Mäster Bertil hade inte skött sin tjänsteutövning. Män och kvinnor hade avvisats från Guds bord. När Bertil kallats till en kvinnas dödsbädd hade han inte kommit. Han hade tagit oskäligt betalt vid giftermål. Vidare skulle han ha tagit för mycket i tionde. Ett återkommande vittnesmål var att han avvisade människor från nattvarden. Återkommande var också vittnesmål om att mäster Bertil skällt på menigheten från predikstolen, förbannat menigheten, framhåller en del vittnen. De flesta vittnena menade att prästen hade angivit dem för upproriskhet. Bara på tinget den 20 juli framträdde femtio vittnen med anklagelser riktade mot prästen, femton vittnen hade inget att anföra mot prästen.

På tinget den 5 november frikändes mäster Bertil från beskyllningarna. Att folk avvisats från Guds bord berodde på att de inte kunnat "läsa." Anklagelsen för upproriskhet var endast ett missförstånd, upprinnelsen hade varit det som i protokollen omnämndes som "tumultet i Hoby kyrka." Själv hade Bertil vid denna tidpunkt varit bortrest och Mats från Hällaryd hade fått ta hand om en begravning. Till begravningen hade 300 berusade begravningsgäster anlänt. Prästen hade fått avbryta begravningen för att gå ned i kyrkan och få tyst på församlingen, en kvinna hade stått på knä i kyrkan och spytt. Mäster Bertil menade att han inte haft klart för sig hur frågan skulle handläggas. Därför hade han konsulterat höga vederbörande, med andra ord biskopen. Detta hade bönderna sedan missuppfattat som att han framfört en anklagelse för upproriskhet. På punkt efter punkt lyckas mäster Bertil på detta sätt undvika böndernas anklagelser.

Prästen hade till sin hjälp haft en procurator vid namn Wolf Hieronimus. Denne hade försökt spränga böndernas kollektiva uppträdande. I anklagelserna mot prästen förekom en "oppskreft" som skrivits under kollektivt av bönderna i Hoby. Procuratorn försökte finna en anstiftare till skriften och han menade att bönderna:

> en var derför namnligen måste för rätten framkomma" så att den "oskyldiga kan separeras från den skyldige" och så att ingen oreda skall råda eller att "hemliga karremärkens underskrivelse förmörkar rätten.[364]

[362] Fabricius 1952, del III sid. 40, Cavallin del 15 sid. 292.
[363] Bräkne härad tingsprot. 27 april 1670, sid. 24.
[364] Bräkne härad tingsprot 6 juli 20 juli 1670, sid. 39.

Det lyckades också att få fram en anstiftare till brevet. Bent Jörgensen hade skrivit brevet därför att "deynen" inte vågat, själv var han inte "skugge rädd." En annan taktik var att försöka misstänkliggöra några av personerna genom andra anklagelser, bland annat om lättfärdighet och lägersmål. Ett av dessa försök misslyckades därför att ingen av de tjugo vittnen som kallats för att vittna kom till tinget, senare lyckades procuratorn finna några vittnen som stödde honom. Fyra namngivna bönder figurerade i sammanhanget. De namngivna bönderna framträdde också och agerade på tinget. De anklagelser som haglade på tinget var rubricerades som att frågan angick "äran", andra omnämnande var "vanvördiga ord", "upprorsmän", "skälm" och "lögnare". Bönderna anklagade prästen för att ha lyst menigheten i bann.[365]

Men konflikten mellan prästen och ett antal bönder i bygden var allvarlig vilket framgår av domarna i hovrätten:

Bent Jörgensen fick hudstrykning vid kåken samt landsförvisning på livstid. Vidare skulle denne betala rättegångskostnader på 300 daler samt böta 3 mark och ytterligare 50 daler för rättegångsmissbruk. Bent skulle vidare heta "lögnare." Hans Mikelsen dömdes till tidsbegränsad landsförvisning. Dessutom skulle han betala rättegångskostnader på 100 daler. Vidare dömdes prästens änka, för delaktighet i intrigerna mot mäster Bertil, till att mista sin pension som hon fått genom mäster Bertil. [366]

Konflikterna fortsatte uppenbarligen också efter drabbningarna på tinget år 1670. År 1675 nämner landshövdingen Jacob Flemming i ett brev till Magnus Gabriel de la Gardie att någon biskopsvisitation inte hållits i Blekinge på tjugo år. I Hoby fanns en präst vid namn mäster Bertil som dessutom var prost. Denne man hade utövat ett så "förargerligt beteende" med åhörarna att han måste sätta några män att förlika parterna. Det är enligt Flemming sådan oreda i församlingen att en stor del är skilda från Herrens nattvard och har levt så i många år.[367] Någon förlikning kom sannolikt inte till stånd, mäster Bertil gav sig år 1676 av till Danmark, varefter han blev lyst fågelfri från häradets predikstolar.[368] Före den hastiga avresan omtalas att en av mäster Bertils bröder mördat en församlingsbo under den tid som han vikarierat för mäster Bertil. Dessutom hade mäster Bertils procurator, även han, anklagats för mord år 1671.[369]

Vad var det egentligen som hände på tinget i Bräkne härad år 1670?

---

[365] Bräkne härad tingsprot 1670: 27 april, 6 juli, 3 augusti.

[366] Hallenberg 1929 sid. 221-223.

[367] Weibull 1877 sid. 71.

[368] Weibull, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening utgivna samlingar. Prästerskapet i Skåneland under åren 1676-79, sid. 90-95

[369] B Gynnerstedt, "Ett bidrag till Hoby församlings kyrkliga historia". Karlskrona 1936, Särtryck *Blekingeboken 1936*. sid. 81; procuratorn se Bräkne härads dombok 13 dec. 1671.

Bönderna uppträdde kollektivt, utsåg talesman, man skrev kollektivt på skrivelser som framfördes på tinget. Det fanns ett påtagligt offentligt drag i böndernas agerande. De verkade framträda tillsammans, de lämnade tinget i grupp. Allt fanns till tingsförsamlingens offentliga beskådande. Den lärde prästen, mäster Bertil utsåg en prokurator som förde hans talan. Denne lyckas spräcka böndernas kollektiva uppträdande och varje vittne fick uppträda på tinget och framföra sin anklagelse personligen. På landshövdingens order gjordes det klart att sockenborna inte fick vittna "som et korpuss", alla sockenmän hade inte framfört klagomål.[370] I en del fall betydde detta att bönder tog tillbaka, eller uttalade sig mindre entydigt. Någon visste inte riktigt vad man skrivit under. Men det finns även bönder som bestämt hävdar att man "står vid" vad som skrivits under. Mäster Bertil använde sig av en så kallad procurator vid namn Volf Hieronimus. Latiniserat namn och en titel som antydde professionalitet, hur uppfattades detta av tingsmenigheten i Bräkne härad? Det var för övrigt första gången som en procurator dök upp i tingsprotokollen från Bräkne härad. Procuratorernas uppdykande på tingen hade även uppmärksammats av den danska centralmakten som ett problem vid mitten av 1600-talet. Processerna förlängdes och blev mer komplicerade än tidigare. Regler infördes också som skulle begränsa användandet av procuratorer först år 1638 och sedan 1654.[371] Det hot som prokuratorer utgjorde och som visade sig i fallet mäster Bertil var att detta åstadkom en maktförskjutning på tinget. Förekomsten av procuratorer antyder att tingets roll som lokal konfliktlösningsarena började förändras.

Vilka var bönderna som anklagades av mäster Bertil? De framträdde med öppna anklagelser mot prästen, de gav sig in i ordväxlingar med både procurator och präst. Var de möjligen lokalsamhällets lokala makthavare eller auktoriteter, eller åtminstone delar av den lokala maktstrukturen? Sannolikt inga hjältar, kanske var de bara uttryck för en annan ordning, en ordning som nu hotades. Lokalsamhällets framträdande personer var också beroende av de offentliga framträdanden som tingsförhandlingarna utgjorde. Det var de personer som vågade offentligt utmana andra auktoriteter, det var de som inte var "skugge rädd." Makt behövde i lokalsamhället bekräftas genom offentliga handlingar. Det är i efterhand svårt att ta ställning till rätt eller rimlighet i konflikten, eller till om domarna var sakligt grundade eller ej. Många dokument saknas. Straffen blev hårda, ytterligare en person straffas, nämligen änkan som överhuvudtaget inte figurerat i häradsrättens protokoll. Uppenbarligen gick landsdomaren på mäster Bertils linje. Det världsliga svärdet kom att understödja det andliga svärdet.

När det gällde synen på kyrka och religion framskymtade olika uppfatt-

[370] Bräkne häradsrätt 6 juli 1670.
[371] Appel 1999, sid. 610.

ningar mellan menighet och präst. Allmogen ville ha sin nattvard men de nekas den med hänvisning till att de inte kunde läsa. Prästen ställde krav på "skriftning", vilket innebar kontroll av kristendomskunskaperna. Tumultet i Hoby kyrka handlade om en storbonde vid namn Bore Rasmusson som skulle begravas. En storbondes begravning måste markeras, stort kalas med öl och brännvin var sannolikt självklarheter. Mot detta ställdes mäster Bertil, sannolikt uppfylld av tidens stränga och disciplinerande ortodoxi.

Från andra delar av Blekinge finns exempel på hur gamla religiösa sedvänjor användes under 1600-talet, sedvänjor som även bar spår av katolskt inflytande. Fogden i Asarum åtalade fjärdingsmannen när dennes dotter skulle vigas i Asarums kyrka. Åtalspunkten rörde kyrkobuller. Bullret bestod i att brudföljet dansande till pinglande klockor hade svept runt kyrkan. Prästen hade inte reagerat, denne menade att detta var gammal sed.[372] Att folk inte helgade vilodagen var ett återkommande klagomål från de blekingska prästerna. Krogar fanns ofta nära kyrkan, vid Augerums kyrka i Östra härad fanns 1696 tre krogar. Klockaren i Hoby drev själv på 1690-talet krogrörelse. Ställd inför stiftssynodens krav på att välja klockarämbetet eller krogrörelsen valde han krogrörelsen. Detta var av naturliga skäl inget som prästerskapet i längden kunde acceptera. Men var det uttryck för allmogens gudlöshet eller var det uttryck för en annan syn på religionen? Inte så att fylleriet hade religiösa förtecken, men det kunde vara uttryck för en syn där kyrkorummet, kyrkbacken och vilodagen förutom det religiösa även hade andra socialt viktiga funktioner.

Mäster Bertil var en lärd person, han hade varit påtänkt som professor i Lund, men detta hade av någon anledning gått om intet. Hur uppfattade allmogen den lärda präst ankomst till Hoby och när han dessutom krävde dem på svar i kristendomsundervisningen? Dög deras språk och kunde de läsa tillräckligt bra? Från svenskundervisningens mer aktiva period efter 1678 finns flera exempel på motsättningar. En svensk präst i Svalöv konstaterade om sin församling att "man kunna ej förstå dem." Vid prästmötet 1698 uppmanade stiftsstyrelserna församlingarna att sjunga på svenska. Män och kvinnor skulle sjunga varannan vers så att klockarna kunde kontrollera deras språkkunskaper.[373] Signalen till allmogen var givetvis att deras språk inte dög. Vem frågade om allmogen förstod prästen? År 1670 ställdes allmogen i Hoby kanske inte inför exakt detta problem, men mäster Bertil representerade sannolikt ändå den lärda världen, en främling i lokalsamhället.[374] Den språkliga försvenskningen hade vid denna tid inte nått speciellt

[372]Hallenberg 1934 sid. 260, 273f–275.
[373]Bogren 1937 sid. 257, 285.
[374]I avhandlingen *Lantprästen*, Stockholm 1991, har Carin Bergström framhållit hur i hela Europa prästen distanseras från allmogen och hur denne alltmer blir till kungens förlängda arm. Bergström förlägger dock denna förändring till 1740-talet. Bergström sid. 123–124, 149-150.

långt. En inventarieförteckning visar att några svenska biblar inte förekom i Blekinges kyrkor. Psalmböcker och Luthers katekes var sällsynta även på danska. Men något projekt hade tydligen dragits igång för det fanns en bok som återkom i förteckningarna i alla kyrkor med något enstaka undantag, boken var Augustinus bekännelser på svenska.[375] Det faktum att man i inventarieförteckningen betecknar varje bok med dansk eller svensk innebär för övrigt att man uppmärksammat språkets betydelse. Därmed problematiseras även språket i människors medvetande och de mentala bilderna av svenskt respektive danskt förstärktes eller konstruerades.

Konflikten mellan mäster Bertil och bönderna i Hoby kom även att bli ett tvisteämne mellan kyrkan och den världsliga överheten. En rad brev i kommissionens arkiv vittnar om detta. Kommissionen fick härvid en rad problem illustrerade. Det gällde förhållanden inom stiftet och biskop Winstrups sätt och förmåga att sköta stiftet. Konflikten kom även att illustrera den komplicerade gränsen mellan kyrklig och världslig domsrätt. Var gick gränsen och vem hade ansvaret? Åter kom frågor upp som centralmakten senare försökte lösa i och med 1686 års kyrkoordning. Det framgick att ett initiativ till förlikning hade tagits men att detta misslyckats, sockenmännen hade dragit sig undan. I ett annat brev konstaterades att sockenmännen läst upp sina anklagelser och tågat därifrån. Landsdomare, landstingsskrivare och befallningsman hade varit inkopplade i förlikningen. Vidare framgår det att de som skrev breven, prosten, biskopen och landshövdingen hade svårt att få grepp om orsakerna till konflikten. Prosten hade trott att konflikten skulle falla av sig själv. Men det finns en mer principiell sida av konflikten som framförallt landshövdingen och biskopen tvistade om. Detta rörde frågan om huruvida tvisten hörde hemma under världlig eller kyrklig domsrätt. Landshövdingen hävdade bestämt att detta var en fråga för kyrkan. Biskop Winstrup försvarade sig och kände sig tydligen hotad, han menar att ingen skulle säga att han inte hade korresponderat i saken.[376]

Den oklara rättsliga ordningen lyfts även fram i landsdomare Skuncks inlaga till kommissionen. Han menade att prästerna påtog sig grova kriminalsaker, de missbrukade kyrkoordinanser och att de med sina "enfaldiga bisittare" "hemligen examinerade" i sakristian. Brottslingarna kunde sedan få absolution utan att den världsliga rätten blev inblandad. Sakerna gavs inte ens till känna för justitien. Skunk menade att sådant borde "dem förbjudas."[377] Någon precisering var detta skedde gjorde inte Skunck, kritiken var allmänt formulerad. Det kunde således handla om lokala ordningar där

[375] Vol. Q.
[376] Vol. S Winstrup sid. 795, 966, Landsshövdingen sid. 893, Prosten sid. 901, 905, Landshövdingen sid. 903,
[377] Vol. HH sid. 23 punkt 4.

prästen var den drivande eller andra starka personer som bönder eller adelsmän med patronatsrätt. Det centrala var trots allt att centralmakten inte hade någon kontroll över rättsordningen.

Mellan allmoge och överhet.

Vilken roll spelade prästen i lokalsamhället under 1600-talet? Var konflikten mellan mäster Bertil något typiskt för denna tid eller var konflikten en unik lokal händelse? Mycket lite har skrivits om prästerna i lokalsamhället under 1600-talet. För 1700-talets förhållanden finns Carin Bergströms avhandling om *Lantprästen* och dennes funktion i det agrara samhället 1720–1800. Prästen skymtar fram i andra avhandlingar men någon större studie i ämnet finns inte.[378] Den framställning som gått djupast ned i relationen präst – menighet är Hans Henrik Appels som i sin mikrohistoriska studie över Skast härad på Jylland ägnat relationen ett kapitel.[379] Appel har i sin undersökning försökt täcka in prästens funktion i lokalsamhället ur flera olika aspekter: Medlaren, statsmaktens ämbetsman, den disciplinerande och den straffande prästen. Ofta antyds annars bara prästens svåra mellanställning mellan olika parter. Ibland framhävs prästens roll som överhetens förlängda arm i något starkare termer.[380] Utifrån forskare som Norbert Elias och Robert Muchembled kan skeendet tolkas i termer av civilisering, ackultaration och/eller disciplinering.[381] Ett delvis annat angreppssätt är att tolka detta skeende i termer av distansering och ett åtskiljande av folklig respektive elitkultur, ett angreppssätt som ofta har haft Peter Burke som inspirationskälla.[382]

En av prästens roller i lokalsamhället, medlarens, är svår att få grepp om, detta eftersom verksamheten inte satt så många spår i källmaterialet. Först när medlingen misslyckats, konflikten stegrats och saken förts vidare till något annat forum får vi reda på saken. Närmast prästens vardagliga medlarfunktion kommer vi i Malin Lennartssons avhandling *I säng och säte*.[383] Medlarrollen var viktig och den kunde inte fortgå utan ett visst mått av förtroende mellan menighet och präst. Om den förtroendefulla relationen mellan präst och bonde får vi inte veta så mycket genom inlagorna till skånska kommissionen, kanske är tystnaden talande nog. Det var konflikterna och det bristande förtroendet som måste artikuleras. Prästen i Hoby, mäster

[378] Lennartsson 1999; Olle Larsson *Biskopen visiterar* Lund 1999; Furuhagen 1996; Göran Malmstedt Helgdagsreduktionen Göteborg 1994.
[379] Appel 1999 ang. prästerna i lokalsamhället se kapitel 10.
[380] Bengt Sandin *Hemmet gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850,* Lund 1986; Ödman 1987.
[381] Elias 1989, *Civilisationsteori del II;* Muchembled 1978..
[382] Burke, *Folklig kultur i Europa 1500-1800*, Malmö 1993.
[383] Lennartsson 1999.

Bertil, hade tillsatts med överhetens goda minne och bönderna var missnöjda med att deras rätt att välja präst inte fullt ut tillgodosetts. Kanske var det så att detta inflytande över prästtillsättningen under den danska tiden varit något starkare. Åtminstone om de regler som kom tillstånd 1606 och 1629 verkligen tillämpades. I praktiken kan mycket väl biskopen eller en lokal adelsman ha haft ett avgörande inflytande.[384] Men även om prästen i Hoby på detta sätt blev något av centralmaktens man behöver detta faktum inte innebära att detta var avgörande för konflikten med allmogen. Ett annat sätt att analysera denna konflikt är att diskutera konflikten i termer av kulturkonflikt, distansering och disciplinering.

Prästen i Mjällby hade omtalat sig som "klient" och han hade tjänat den svenska armén på andra sidan Östersjön. Ersättningen bestod i ett prästkall i Blekinge. Relationen till centralmakten var tydlig och klar. Prästerna inordnas också i ett system där de hade betydelse för mantalsskrivning och därmed utskrivningen av soldater. Men framförallt var det skrivelserna om bröderna Aquilonius som visar på kopplingen mellan centralmakt och präster. Frågan är hur präster som tillsattes på grund av flit och skicklighet uppfattades av bönderna i Hoby? Bönderna framtonar i prästens formuleringar och i domboken som en vild och rå massa. Det är bilden av "den andra", de som inte var som vi, de bildade. Bilden av bönderna blev motbilden till det man ville framhäva, nämligen betydelsen av det utbildade ortodoxa prästerskapet. Detta sätt att framhäva det ortodoxa protestantiska genom att beskriva motbilder med råa och obildade bönder kunde även med fördel kombineras med beskrivningar av förlegade katolska seder. Linda Oja har i avhandling *Varken Gud eller Natur* visat hur kritiken mot vidskepelse under 1700-talet tjänat syftet att beskriva "den andre" och framhäva ett bildat ideal med upplysningens ideal av Gud och naturen som något som företräddes av bildade män.[385] Mäster Bertil intog sannolikt samma position i Hoby 1669, men då utgjorde ortodoxins ideal det nav kring vilket normer och ideal cirkulerade. Biskop och prost visade i sina brev att de hade svårt att förstå den komplicerade tvisten, antagligen var det överhetens och kanske kommissionens granskning som ledde till att konflikten fick ett rättsligt efterspel på häradstinget. Målet togs upp av befallningsmannens företrädare på order av Landshövdingen och rubriceringen var "för motvillig och understräbighet" mot kronans fullmakt.[386] Kanske var det som Linda Oja framhäver för

[384] Appel 1999 sid. 440.
[385] Linda Oja *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige,* Uppsala 1999, sid. 292–294.
[386] Bräkne härads tingsprotokoll 27 april 1670. Det brev från landshövdingen som anförs som orsak till åtalet är daterat den 25 feb. 1670.

1700-talet att religionen och samhällsfriden var det som man försvarade.[387] Under 1700-talet var vidskepelsen utmanande och hotande och under 1600-talet utgjordes detta hot av en mer allmän och lokal ohörsamhet mot överheten och religionens företrädare. I tingsprotokoll och i ett av de tidigare använda breven om konflikten, framhävdes att bönderna agerade kollektivt. Det var detta beteende som procuratorn försökte spräcka. Det är intressant att detta beteende poängterades av överheten, som om det var detta kollektiva ansiktslösa framträdande som kändes hotfullt för överheten. På riksdagen fanns trots allt bönder som kunde omnämnas som bondeledare och därmed var de individer som kunde ställas till svars.

Men man kan även tala om en distansering i Peter Burkes mening där överheten drog sig undan från det som uppfattas som folkligt.[388] Mäster Bertil markerade sitt avståndstagande från allmogen och framhävde en elitkultur som betonade inte bara att man läste utan att man även läste sin religiösa text på rätt sätt. Detta kan karakteriseras som en distansering och ett resultat av den professionalisering som prästämbetet genomgår under 1600-talet. Den kommer till uttryck i skånska kommissionens arbete. Jag menar att det är detta som döljer sig bakom uttryck som "duglighet och skicklighet." Professionaliseringen får i detta fall en extra tydlighet i det att det även kommer till uttryck i tingsförhandlingarna. Procuratorn som tvingar bönderna att vittna en och en är ett illustrativt exempel. Allmogen kollektiva politiska agerande erkändes inte i den nya ordningen. Åtminstone måste denna ordning föras in i reglerade och överblickbara banor. En politisk kultur möter en annan, eller en maktordning möter en annan.

Strävan till professionalisering och disciplinering mötte motstånd i Hoby. Kanske för att prästen i detta fall var ovanligt osmidig och processlysten. Det går säkert att finna socknar där utvecklingen löpte i betydligt lugnare banor. Detta var en svår balansgång för centralmakten. Å ena sidan skulle prästerna i möjligaste mån knytas närmare centralmakten och gärna bli statstjänstemän, men å andra sidan måste prästens förtroende i lokalsamhället helst vara intakt. Prästens roll som centralmaktens informationsbärare uttrycktes klart i den danska förordningen 1629. Prästerna skulle vinnlägga sig om att lära känna och skaffa kunskap om de själar som de sedan skulle gör räkenskap för.[389] Samtidigt skulle prästen styra församlingen i rätt riktning, något som sannolikt mäster Bertil ansåg att han gjorde. Till detta krävdes auktoritet, men att alltför starkt framhäva sin auktoritet kunde i sin tur skapa motsättningar. Detta dilemma var något som diskuterades vid de danska landemötena. Prästen fick inte bli för nära lierad med bönderna, att dricka och skåla med bönerna ansågs vara förkastligt. Ett allt

[387] Oja sid. 292.
[388] Burke 1983 sid. 302-313.
[389] Appel 1999 sid. 445.

för närgånget umgänge kunde leda till förakt för prästen. Vidare var det viktigt att prästen inte distanserade sig för mycket. Prästen skulle mer koncentrera sig på att visa menigheten på begreppet kärlek och tona ned betydelsen av lärdom och vältalighet.[390] Någonstans i denna delikata balansgång trampade den lärde mäster Bertil fel. Han distanserade sig till den grad att en stor del av menigheten vände sig mot honom.

Men det fanns flera orsaker till att konflikten eskalerade. Orsaker som säkerligen hade att göra med det vi kan kalla kulturkonflikter. Frågan är om den lärde mäster Bertil förstod innebörden av böndernas agerande. Begravningen av bonden Bore Rasmussen belyser detta dilemma. Hans Henrik Appel har för Skast härad visat hur bönderna med olika ritualer eller symbolhandlingar markerade den sociala rangordningen i socknen. Detta kunde komma till uttryck i kyrkorummet; var man satt och hur man utsmyckade kyrkorummet var av betydelse. Ett annat sätt var att markera vilka som var faddrar vid barndop. Ytterligare en markering var att man hade stora följen vid kyrkogång och likpredikningar. Detta var även till fördel för prästen som fick in större avgifter av större följen.[391] Denna ordning förbjöds i Sverige, något som prästerna protesterade mot i inlagor till kommissionen. Begravningen av bonden Bore Rasmusson kunde tolkas som en sådan social markering av en storbondesläkt. Stort följe med storslaget bjudande och mycket brännvin. Men i mäster Bertils ortodoxa föreställningsvärld blev detta reducerat till enbart ett skändande av guds hus.

Det instrument som mäster Bertil hade till sitt förfogande för att disciplinera menigheten var att utesluta dem från nattvarden, något som han uppenbarligen tillgripit i relativt stor omfattning enligt bönderna. Detta var ett verksamt medel, att uteslutas ur gemenskapen kunde få ödesdigra konsekvenser. Det kunde påverka den enskildes möjlighet att få fästa en gård eller att gifta sig. Men även om vi kan tala om en allomfattande religiös kultur innebar inte detta att präst och allmoge alltid hade samma uppfattning i religiösa frågor. Det fanns plats för motsättningar inom systemet, vilket David Warren Sabean visat. Sabean lyfter bland annat fram de olika tolkningarna av hur och när den enskilde kunde inta nattvarden och nattvarden var viktig inte minst som ett hävdande av gemenskap och försoning. Prästen kunde utesluta någon ur församlingen men han kunde även via nattvard återuppta och återsocialisera människor in i gemenskapen. Att upptas i församlingen via nattvarden kunde även, som Sabean visar, vara sammankopplat med tinget som konfliktlösande arena. Först konfliktlösning på tinget så att man med ro i hjärtat kunde ta nattvarden.[392] Tinget och tingsförhand-

[390] Appel 1999 sid. 483.
[391] Appel 1999 sid. 481; Ang. prästernas krav på överflödsförordningar under stormaktstiden se Malmstedt sid. 200-201.
[392] Sabean sid. 37-39; 48; Se även Lindstedt Cronberg sid. 89-90.

lingarna och den kyrkliga förlåtelsen eller rättskipningen utgjorde en helhet.

Under 1600- och 1700-talen ägnade kyrkan mycken möda åt att bekämpa osedlighet, oenighet mellan makar, tvister mellan grannar, bristande närvaro vid kyrkliga förrättningar. Men kanske framförallt skulle den utomäktenskapliga sexualiteten bekämpas. Brott av den här typen skulle behandlas av både världslig och kyrklig rätt.[393] Det var i dessa frågor som prästerna i Blekinge uttryckte sin osäkerhet, man visste inte riktigt hur frågorna skulle skötas. Vilket forum skulle användas? Även Landshövding Skytte menade att det fanns oklarheter. Han visste inte riktigt hur han skulle hantera straffrätten. Skulle han beordra underrätterna att använda skånska lagen, ibland talade han dessutom om den danska lagen. Problemet var att på vissa orter hade man, som tidigare påtalats, börjat övergå till den svenska lagen.[394] För landshövdingen verkade frågan om dansk eller svensk lag att ha varit dels en praktisk fråga och dels en fråga om centralmaktens kontroll.

Att de äktenskapliga frågorna skulle behandlas både av världslig och kyrklig rätt innebar ett problem. Vem hade egentligen auktoritet i frågan? Hans Henrik Appel tycker sig se en utveckling under senare delen av 1600-talet där den kyrkliga disciplineringen undergrävdes av den framväxande juridiska diskursen.[395] Professionalisering av ett område kom att konkurrera med professionalisering och auktoritet inom ett annat område.

En annan aspekt på det komplicerade mötet mellan bönder och präst i Hoby år 1669 gällde trosfrågorna. Bönderna hade sin syn på vad som var tillåtet inom den religiösa sfären och man hade sin, kanske outtalade uppfattning, om vad som gick an när det gällde uppförande både i kyrkan och på kyrkbacken. Religion, politik och socialt liv smälter samman till en helhet. Det dagliga livet var religion. Här rymdes människors förklaringar av de stora frågorna om universum, men också det lilla livets förklaringar av missväxt och osämja. Några skarpa gränser fanns inte. Begravningen av en storbonde kunde gå över styr, men betydde detta att bönderna inte var religiösa? Nej knappast, men det var en annan syn på religion än den som uttrycktes av mäster Bertil. Kanske var det så att böndernas religiösa föreställning aldrig tidigare så tydligt problematiserats av någon präst i församlingen. Flera forskare har beskrivit religionens starka ställning genom att tala om religionen som samhällets kultur.[396] Hilding Pleijel har beskrivit hur

[393] Larsson 1999 sid. 57; Lindstedt Cronberg 1997, sid. 89-92.
[394] Vol. S sid. 1474.
[395] Appel 1999 sid. 472.
[396] John C Sommerville *The destruction of religious culture in pre-industrial England*; New York 1992; Hanne. Sanders *Bondevækkelse og sekularisering.* En protestantisk folkuppfostran i svenska städer 1820-1850, Stockholm 1985; Alex Wittendorf *Rejsen mod virkeligheden.* Den europeiske forestillningsverden fra reformationen til nutiden, København uå.

detta synsätt utformades i Sverige i sitt inflytelserika och omdebatterade arbete "Hustavlans värld."[397] Om religionen intog en så viktig plats i människors liv, då var det naturligtvis allvarligt om den ifrågasattes av en präst.

Olle Larsson har i avhandlingen *Biskopen visiterar* tyckt sig se en utveckling under perioden 1650 – 1760 där den religiösa kulturen alltmer går mot en individualiserad tro. En process som Larsson beskriver som en "samhällelig förändringsprocess." Ett exempel på denna utveckling var att biskopsvisitationerna alltmer kom att handla om religion. Utvecklingen gick från moral och ordning till religion och fattigvård.[398] Utveckling kan beskrivas som en utveckling som initierades och styrdes av överheten med termer som professionalisering och social disciplinering. Men det var också en process där olika uppfattningar bröts mot varandra och frågan är om det inte var i dessa ibland konfliktfyllda möten som individualiseringen eller sekulariseringen utvecklades. Det var vid de tillfällen då mäster Bertil utmanade böndernas religiösa uppfattningar med sitt mer teoretiska och intellektuella förhållningssätt, som invånarna i Hoby på allvar drogs in i den process där religiösa föreställningar och begrepp diskuterades, problematiserades och omdefinierades. Mötet mellan ortodoxa präster och menighet blev därmed en del i den process vi omnämner som sekulariseringen av samhället.[399]

Adeln inför kommissionen

De tillfällen då adelns frågor lades fram för kommissionen var få av förklarliga skäl, Blekinge var inget adelsfäste. Ingen adelsman framförde själv klagomål eller synpunkter på de möten som hölls i Blekinge. Däremot företräddes Sölvesborgs grevskap av sin fogde Holst. Adelsmän hade även strögods i området, till exempel Sten Bielke vars fogde fick försvara sin herres rättigheter. Ove Tott omnämndes i samband med hans lukrativa hemmansbyten med kronan. Skeppsinspektören Simonsson som försvarade kronans eller mer preciserat amiralitetets intressen kom i konflikt med greve Ulfeldt angående skogsavverkning på Sölvesborgs grevskaps ägor. Frälsebönderna under Sölvesborgs slott framförde klagomål som handlade om böndernas förhållanden men frågorna handlade också om adelns privilegier. En del av frågorna diskuterade kommissionen med bönderna och andra frågor överfördes till grevskapets jurisdiktion. Frågor som främst rörde avgifter och skatter har behandlats på annan plats i avhandlingen. Men slottets fogde lämnade även in en inlaga som tog upp slottsinnehavarens synpunkter.

---

[397] Pleijel 1951, 1987.

[398] Larsson 1999 sid. 277, 292–293.

[399] Detta sätt att använda begreppet sekularisering i ett vidare sammanhang och utanför 1800-talet ansluter till Hanne Sanders definition av begreppet i *Bondevækkelse og sekularisering, En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820–1850*. Stockholm 1995, sid. 15–18, 254–259.

Via framförallt fogdarna och veckodagsbönderna kom adelns frågor upp till behandling. Genom frälseböndernas klagomål fick kommissionen anledning att förtydliga att adeln hade att rätta sig efter de svenska rå- och rörsprivilegierna och inte den danska veckodagsfriheten. Hals- och handsrätten bekräftades och den adliga jurisdiktionen i allmänhet diskuterades. Frågor av samma art kom upp till behandling vid några olika tillfällen men framförallt när Medelstads bönder framförde sin kritik mot grevskapets fogde. Kommissionen lyssnade och ställde frågor och man kritiserade någon gång de regler som tillämpades men frågorna överfördes sedan till herrskapet.[400] När de utsockne veckodagsbönderna under grevskapet, som tidigare visats, vill ha nedsättning i terminsskatten, vänder kommissionen detta till att det var grevinnan som inte givit någon förmedling medan kronan halverat sin del.[401] Det var som om kommissionen med sitt agerande visade bönderna att adelsprivilegierna inte var något man var nöjd med. Det fanns även tillfällen då kommissionen lyssnade på klagomålen, ställde kompletterande frågor, gav bönderna ett deltagande svar varefter man konstaterade att frågorna hörde hemma under herrskapet. På detta sätt skaffade sig kommissionen goda kunskaper om hur adelsprivilegierna i praktiken tillämpades i området. Men man upprättade även en relation till frälsebönderna. Något mer preciserat kom adelns frågor fram när Sölvesborgs slottsfogde Daniel Holmer lämnade in en inlaga till kommissionen med ett antal punkter som i olika grad berörde adelsprivilegierna.

Den första punkten handlade om bondehamnarna där fogden menade att de borde hållas öppna om bönderna skulle kunna klara sig. Nästa punkt handlade om patronatsrätten där Holmer tyckte att det fanns oklarheter. Flera regala kall fanns i socknar som var utsockne veckodagsgods under grevskapet, vilket framstod som en motsägelse. En motsägelse som kommissionen också tvingades erkänna men så hade det varit sedan lång tid tillbaka och ändringar kunde endast Kungl. Maj:t besluta om. Holmer påpekar även att slottet haft fri disposition över både kyrkans inkomster och prästtillsättningen. Fogden ville även göra gällande att Sölvesborgs stad skulle lyda under Grevskapet, något som kommissionen tillbakavisade och man påpekade att ingen av de två senaste grevarna haft staden i sin ägo. Holmer fick även försöka försvara slottets privilegier vad gäller skogen mot varvsinspektörens krav på avverkning. Till detta kom en rad frågor som rörde hur skatteuttaget skulle se ut för grevskapets bönder. Detta gällde tolkning om nedsättningar och det handlade om hur gårdarna taxerats. I sistnämnda fråga ville Holmer ha en upptaxering av gårdarna, något som kommissionen

[400] Vol. 1 sid. 251–295,
[401] Bönderna i Mjällby socken vol. EE sid. 249, Bönderna i Gammalstorps socken sid. 246, bönderna under Elleholm punkt 2 sid. 246, resolutionen 1667 sid. 256.

överlämnade till jordrevningen. Den sista punkt som togs upp var det intrång som fogden menade att kronan gjort i veckodagsfriheten och där bönderna hade pålagts avgifter och skatter till kronan. Kommissonen hänvisade till det riksdagsbeslut som fattats med anledning av att bönderna klagomål, kronan hade rätt till avgifterna.[402]

De frågor som Holmer framförde hade alla det gemensamt att de på något sätt hängde samman med adelns privilegier. Det gällde adelns dispositionsrätt över utsockne vecksodagsbönder och det gällde rätten att förfoga över kyrkornas tillgångar. Detta var frågor där adelns privilegier hotades av den svenska ordningen. Fogden hade även försvarat ett krav som framförts av bönderna, hamnarna skulle hållas öppna. Frälsebönderna ansåg att den nya ordningen där utsockne frälsebönder tvingades betala avgifter till kronan var orättvis. Här fanns gemensamma beröringspunkter mellan adeln och dess bönder, beröringspunkter som kunde ha utgjort grunden för en allians mot kronan.

Den juridiska ordningen hade behandlats relativt utförligt av andra stånd. Adeln hade inte mycket att säga i detta fall, hand- och halsrätten var erkänd. Däremot hade adeln vid mötet i Malmö synpunkter på häradsdomarnas bristande professionalitet. Som exempel anfördes Bräkne härad, där en "grytstöpare" som varken kunde läsa eller skriva satt som domare. Ett problem var enligt adeln att dessa domare hänvisade till den långa tid de innehaft tjänsterna.[403] Kritiken liknade den som även framförts av landsdomare Skunck. Läskunnighet och skriftlighet förbands med professionalism och blev till ett angrepp på lokalsamhällets ordning eller möjligen en bondeordning. Kritiken mot denna ordning var inget nytt, den danska centralmakten hade lyft fram liknade kritik mot tingsordningen. Centralmakterna var av förklarliga skäl motståndare till lokalt dominerade häradsting. Av samma skäl hade adeln skäl att vända sig mot hur häradstingen fungerade.

Sammanfattning

De olika klagomål som framfördes från blekingarna till kommissionen fördelade sig något olika beroende på från vilket stånd de kom. Det återfinns några ståndsspecifika drag i inlagorna.

Ett väsentligt inslag i *böndernas* inlagor och i diskussionerna med kommissionen var böndernas möjlighet att försörja sig. Det handlade om överlevnad och kontroll över produktionsresurserna. Hotet kom inte bara från centralmakten utan även från krafter inom lokalsamhället, där till exempel

[402] Vol. 1 sid. 1904-1947.
[403] Vol. 2 sid. 106 (punkt 15).

striden mellan borgare och bönder var tydlig. Kampen för att få ärva kronogårdar och kampen om bondehamnarna var utslag av böndernas kamp för kontroll över produktionsresurserna i lokalsamhället. Det halvskatteprivilegium som Blekinges bönder upprätthållit under den danska tiden fick sin fortsättning även under den svenska tiden, även om detta privilegium hela tiden var ifrågasatt av centralmakterna. Striden rörde frågan om hur hemmanen i Blekinge kunde disponeras och om vilken nytta centralmakten kunde ha av dem. Den viktigaste och mest akuta frågan för bönderna var dock den militära närvaron i landskapet som drabbade bönderna hårt. Inkvarteringarna medförde våld och övergrepp mot bönderna. I dessa konflikter tvingades bönderna söka centralmaktens stöd och hjälp, det lokala tinget verkade inte ha fungerat som arena för att lösa tvisterna med militären. I konflikterna mellan bonde och militär aktualiserades också problematiken kring vilka som skulle kontrollera hemmanen som produktionsresurs.

Borgarnas inlagor och de konflikter som redovisades var av en något annorlunda karaktär även om det också fanns drag som var gemensamma med andra stånd. Kampen kring tullar, avgifter och handel handlade om borgarnas kamp för att kontrollera sina livsbetingelser och värna dem mot andra gruppers intrång. Borgarna kom också i konflikt med centralmakten i liknande frågor. Bland bönderna kom tidvis tvister inom ståndet och mellan socknar till uttryck. Men denna inre oenighet fick ett starkare uttryck bland borgarna och i konflikten mellan landskapets olika städer. Spänningarna mellan borgerskap och magistraterna var påfallande starka. Till en del kan detta förklaras av att svenskarna varit aktiva och tillsatt borgmästare. Därmed hade man påverkat den lokala ordningen eller oordningen. Städernas position i landskapet påverkades också genom tillkomsten av en ny stad. Detta var ingen ny politik som infördes av svenskarna, ett likartat förhållningssätt hade danskarna haft till städerna. Eventuella skillnader i politiken mellan de båda rikena skall enligt min mening främst förklaras längs tidsaxeln. De berodde på det ökade tempot i statsbildningsprocessen och kan inte främst ses som ett utslag av olika nationell politik. Städerna fick tämligen skarp kritik men kritiken verkade inte avsätta så stora praktiska avtryck, sannolikt därför att det ideologiska målet för centralmakten var att vinna städernas invånare och undvika konflikter.

Inlagorna visar hur *prästerna* agerade utifrån sitt stånds position. Prästerna var trängda mellan allmoge och centralmakt och deras inkomster hade sannolikt varit sjunkande på grund av krigsperioden. För att förändra sitt svåra ekonomiska läge var man tvungen att mycket starkare förlita sig på stöd från centralmakten, vilket kunde inverka menligt på förhållandet till allmogen. Det är tydligt att det var prästernas ekonomiska förhållanden som man sökte en lösning på genom att vända sig till kommissionen. Men att det var dessa frågor som främst lyftes fram kan även vara ett utslag av att frågorna

om den rätta läran och kyrkodisciplinen sågs som en angelägenhet för stiftet. Det visade sig dock att man hade behov av det världsliga svärdets stöd.

Adelns frågor fick inget större utrymme inför kommissionen, de skymtar snarast fram på ett indirekt sätt genom fogdens agerande. Skälet till detta var nog att den lokala politiska arenan inte var adelns. Den hade andra kanaler och förhandlingsvägar att ta till i sitt umgänge med centralmakten.

Lokalsamhället och centralmakten

Flera av de konflikter som lyfts upp till ytan i och med kommissionens ankomst till Blekinge ger intryck av att kunna beskrivas i termer av lokalsamhällets möte med centralmakten. På olika sätt hotades en lokal ordning. Det kunde gälla ett regionalt handelsmönster eller den juridiska ordningen med häradsting och landsting i centrum. Motsättningarna mellan bönderna och centralmakten om prästtillsättningarna hade också en likartad karaktär. Kampen för att kontrollera kronogårdar eller kampen för regionala privilegier som halvskatteprivielegiet skulle kunna tolkas i samma termer. Men vid en närmare analys framträder även ett annat mönster som till en del problematiserar en alltför accentuerad dikotomi. Skånska kommissionens resa genom landskapet innebar att centralmakten blev närvarande på ett högst påtagligt sätt. Denna långa resa med alla dess möten innebar att kommissionen fick tillfälle att bygga upp relationer till invånarna i Blekinge. Det blev möjligt för invånarna att pröva och förhålla sig till den svenska centralmakten. Detta var något mer än att möta centralmaktens representanter i form av landshövding, fogdar och generalguvernör. Därmed fanns det ytterligare en kraft att förhålla sig till utöver andra grupper eller personer som hade makt i lokalsamhället. Uppenbarligen satte ett antal människor en viss tilltro till centralmaktens ambitioner och dess auktoritet eftersom man inför kommissionen började kritisera andra gruppers agerande i lokalsamhället. Häradsskrivare, fogdar, militärer, präster och borgmästare rönte kritik som tydliggjorde konturerna av en lokal eller regional maktelit. Att maktordningen inte hade framträtt lika tydligt tidigare kan bero på att den svenska centralmakten var aktivare och mer närvarande i lokalsamhället, det fanns ytterligare en maktfaktor som man måste förhålla sig till. Det visade sig att det fanns individer eller grupper i lokalsamhället som kunde ha något att vinna på att bryta med de lokala makthavarna och istället upprätta en relation till den svenska överheten. Ett viktigt inslag i den ideologiska offensiv som centralmakten drog i gång genom kommissionsarbetet var att bygga på föreställningarna om den värnande kungliga överheten. Inte minst verkar värnandet av änkorna vara ett verksamt medel när bilden av den värnande överheten skulle förmedlas till befolkningen. Lokalsamhället visade sig vara en inte helt homogen entitet. Detsamma kan sägas om staten. De militära konflikterna kom att visa fram en militärmakt som inte fullt ut kontrol-

lerades av den civila förvaltningen. I denna fråga visade sig centralmaktens bristande auktoritet på ett sätt som sannolikt kom att få avgörande betydelse för integrationsprocessen under de följande åren.

Interaktion och politisk kultur

Frågan om interaktion, politisk kultur, identitet och integration kommer att behandlas även i nästa kapitel. Men något kan sägas om detta redan utifrån vad som framkommit i föreliggande kapitel. Bönder, borgare och präster ger sig in i diskussioner med den svenska överheten på ett sätt som antyder att man inte på något sätt var ovana att agera på detta sätt. Som tidigare visats i kapitel tre om Blekinge i det danska riket fanns det också ett mönster av interaktion att falla tillbaka på. Även bönder var vana att möta sin överhet i diskussioner och konflikter under den danska tiden. Suppliker som riktades till kungen hade skrivits förr, nu kom detta till användning i ett nytt sammanhang. Man hade tidigare argumenterat för och använt sig av sedvaneargumentet som ett offensivt vapen mot nya pålagor. När man argumenterade för att ingångna avtal, kontrakt eller riksdagsbeslut skulle hållas var argumentationen inget nytt. Nya institutioner och nya politiska arenor som riksdagen hade dock förts in i diskussionen. Sättet att möta och argumentera med överheten visar att befolkningen rörde sig inom en likartad politisk kultur, övergången var i detta fall inget stort steg. Förhandlingar var en viktig del i en politisk kultur såväl i Sverige som i Danmark. Det är tydligt att invånarna är aktiva i denna process, man försökte på samma sätt som centralmakten upprätta en relation. Bönderna kunde som alternativ valt att förhålla sig passiva om nu aktivt motstånd var uteslutet, men man gjorde inte detta. Snarare sökte man centralmaktens stöd gentemot andra stånd. Överheten skulle garantera det egna ståndets position. Det aktiva agerandet visar sig också när man ibland föreslog lösningar på ett problem. Bönderna diskuterade och gav förslag på lösningar när det gällde bondehamnarna, att ersätta lilla tullen, att hålla båtsmän var bättre än inkvarteringar och den svenska utskrivningsordningen borde ersätta inkvarteringarna. Även böndernas argumentering värderades och prövades av överheten, de tillmättes därmed en politisk kompetens. Den politiska vanan och kompetensen framträder också genom böndernas eget sätt att argumentera och ge förslag på olika lösningar. Bönderna tog plats och erkändes av centralmakten som en politisk kraft Bönderna var därmed också en kraft som var möjlig att använda i ett politiskt spel med flera deltagare.

Identitet

Hur uttryckte sig blekingarna när det gällde identitet, med vilka visade man lojalitet och samhörighet och mot vilka markerade man avstånd? Vid flera tillfällen diskuterades olika ordningar eller förslag i termer av dansk eller

svensk ordning. Dansk rättsordning jämfördes med svensk rättsordning, danska sedvänjor var något annat än svenska sedvänjor. En borgmästare kunde vara en svensk borgmästare vilket tydligen var något annat än en dansk borgmästare. Man talade i termer av den danska eller den svenska regeringstiden. Man kan säga att vi bevittnar en nationalisering i den meningen att nationella beteckningar aktualiserades och gränserna problematiseras på det lokala planet. Det är dock tydligt att i de få fall där det hettar till i frågan, som när borgmästaren i Karlshamn för upp diskussionen om lojalitet och danskhet, då kom försöken från ovan. En fogde hade uppenbarligen insett att man kunde misstänkliggöra en konkurrent genom att misstänkliggöra hans sätt att använda danska underordnade. Den breda befolkningen använde dock beteckningarna dansk och svensk på ett mer praktiskt och ganska oproblematiskt sätt. Begreppen beskrev gamla välkända företeelser med nya termer, det föranledde knappast några känslomässiga utbrott till förmån för den ena eller den andra nationaliteten. Det återfinns i materialet inslag som kan betraktas som en form av nationell retorik. Men i de fall retoriken ställdes mot andra målsättningar, då föll de nationella ambitionerna. Lojalitet var inte något som enbart kunde knytas till nationalitet. Lojalitet, kunnighet och professionalitet var en starkare kombination. I de fall konflikter utvecklades och människors samhörighet prövades var det snarare så att man föll tillbaka på en identitet baserad på socken, härad eller stad. I vissa sammanhang var det ståndet som var det viktiga. Borgaren kunde markera mot bönderna och vice versa.

Integration

Ett inslag i kommissionens möte med invånarna i Blekinge var av närmast undervisande karaktär. Envist förklarade kommissionärerna på vilket forum en viss fråga skulle hanteras. Vissa saker hänvisades till tingsförhandlingar, andra frågor skulle behandlas av kammarkollegium eller beslutas av Kungl Maj:t. Riksdagsbeslutens status klargjordes vid flera tillfällen. Detta var en undervisning i hur den svenska politiska ordningen fungerade och den hade en integrativ karaktär. En del i undervisningen var att man indirekt visade på den centrala beslutsnivåns betydelse i form av Kungl. Maj:t och riksdagen. Vägen till inflytande måste ha stått klar för invånarna, det var riksdagen som gällde. För att nå detta inflytande krävdes att borgare, präster och bönder integrerades i respektive svenska stånd. Det var en väg som den svenska centralmakten anvisat för den skånsk-danska adeln. Nu var turen kommen till de andra stånden. Framförallt verkar det som det nu gällde att vinna över bönderna. Böndernas sätt att förhålla sig till den nya ordningen kommer att tydligare utredas i nästa kapitel.

Försvenskning?

De konflikter som har redovisats i detta kapitel, var de utslag av befolkningens motstånd mot en försvenskningspolitik? Det finns flera exempel där man i konflikterna använder sig av nationella beteckningar. Frågan är dock om vi inte alltför lätt läser in en senare tids föreställningar i dessa beteckningar. De frågor som oftast diskuteras i termer av försvenskning är frågan om införande av svensk lag, övergången till svensk kyrkoordning samt tillsättandet av svenska borgmästare i städerna. Visst verkar det som om man gärna ville ha svenska borgmästare. Men om nu detta inte gick fick man välja andra. Svensk lagstiftning förordades men om den svenska appelationsordningen medförde att lokala intressen stärktes på bekostnad av den centrala kontrollen, ja då kunde kommissionen vända sig mot den svenska ordningen. När centralmakten tidigt efter det svenska maktövertagandet börjar lansera tankar på en svensk kyrkoordning, fanns det då en svensk enhetlig kyrkoordning som hade centralmaktens gillande och till vilken de nya provinserna skulle anpassas? Detta var knappast fallet. Man ville skapa något nytt på detta område där de lokala intressena och ståndsintressena skulle få vika till förmån för centralmaktens kontroll och inflytande. Detta drag var också det gemensamma i kommissionens agerande i samtliga frågor. Den centraliserade kontrollen skulle skärpas och lokala intressen skulle få vika. Oligarker i städerna skulle inte tillsätta borgmästare som agerade mot centralmakten, borgerliga häradsdomare skulle inte få en maktställning i lokalsamhället, bönder skulle inte få dominera andra häradsting, präster eller biskopar skulle inte kunna agera självständigt inom en religiös enklav, adeln skulle inte tillsätta egna präster eller tillskansa sig inkomster från kyrkan vilka borde tillfalla centralmakten. Den förda politiken kan sammanfattas som en homogenisering och en centralisering, verktyget hette ofta professionalisering. Byråkratisk inkorporering är ett annat användbart uttryck för att beskriva processen. Det var en process som svepte fram över flera områden i Europa. Detta var ett drag i den pågående statsbildningprocessen. Det var tendenser i en process där ett allt homogenare svenskt rike höll på att formas och där personer i rikets centrum var i färd med att formulera vad som var det svenska. Detta samtidigt som lokalbefolkningen i rikets periferi började vänja sig vid nationella beteckningar. Gränser börjar både problematiseras och tydliggöras, gränsdragningar som sedan kom att förses med nationella förtecken. Att i detta sammanhang och vid denna tid tala om en försvenskning leder tanken fel och är att gå händelserna i förväg. I det svenska rikets centrum eller kärnområde formulerades administrativa rutiner som skulle hålla samman riket och möjliggöra kontroll och utnyttjande av olika områdens resurser. En ny ordning fördes ut i riket och mötte i olika grad lokalt eller ståndsbaserat motstånd. Hur det var möjligt att inkorporera delar som erövrats från ett angränsande rike i denna process är ett viktigt inslag i nästa kapitel.

6 Mötet med överheten

Kommissionens möte med lokalbefolkningen handlade om en rad olika konflikter, men själva mötet var inte speciellt konfliktfyllt. Det var till stor del ett samtal mellan undersåte och överhet där normer och värderingar som rörde den nya ordningen diskuterades. Bönderna fann en ordning orättmätig och de förklarade varför, överheten bemötte argumenten och förklarade sin ståndpunkt. Dessa ständiga möten utvecklades i en integrativ riktning. En förutsättning för att ett meningsfullt samtal skulle kunna uppstå var att det fanns någon form av värdegrund som var gemensam och kring vilken den nya ordningen kunde värderas och prövas. För att komma åt denna typ av frågor kommer mötet mellan överhet och undersåte att analyseras utifrån hur man skrev, samtalade och hur man bemötte varandra. Det handlar om bönders, prästers och borgares förmåga och förutsättningar att nå överheten i politiskt meningsfulla samtal. Först måste dock frågan om vilka som skrev inlagorna redas ut. Uttryckte inlagorna avsändarens eller skrivarens värderingar och föreställningar?

Vem skrev inlagorna?

De olika skrivstilar som återfinns i inlagorna till kommissionen visar att det var många olika avsändare bakom inlagorna. Störst variation finns i prästernas och borgarnas inlagor, endast några inlagor uppvisa stora likheter. Det bestående intrycket är att det antingen fanns många olika förmedlare eller att var och en i de båda grupperna hade skrivit sina inlagor själva. Om man jämför prästernas skrivstil med böndernas inlagor, finns det inga tydliga exempel på samma avsändare. Det är med andra ort inte självklart att prästerna förmedlat böndernas inlagor. Men det fanns naturligtvis åtskilligt fler präster än de som skrev inlagor.

Om man försöker jämföra de skrivstilar som återfinns i böndernas skrivelser, slås man av några texter med starka likheter. En rad inlagor, nio stycken, verkar vara skrivna av samma person. Skrivaren har en markerad piktur och skriver vissa bokstäver på ett närmast säreget sätt.[1] Ett av dokumenten är dessutom ett så kallat tingsvittne. Detta kan ge en indikation om vem som skrivit detsamma, troligen tingsskrivaren eller möjligen tingsdomaren. Här finns även likheter när det gäller de inledande hälsningsfraserna. I Norge var supplikskrivandet en reglerad plikt. Ett mycket ut-

[1] Vol. EE sid. 74, 114, 158, 175, 207, 210, 212, 215, 216 (tingsvittne).

vecklat regelsystem fanns för hur skrivare skulle hantera böndernas inlagor. Hur långt ned i bondesamhället eller ut i det yttersta lokalsamhället detta trängt vet vi dock inte. I varje socken eller tinglag skulle en svuren skrivare (sorenskrivare) finnas tillhands bland annat för att skriva suppliker. Det kom dock kritik mot att detta inte alltid fungerade, så kallade vinkelskrivare omtalas vilka utformade skrivelser åt bönderna.[2] Riktigt lika reglerat var inte supplikskrivandet i hela det danska riket. I Recessen 1636 slås det fast att skrivelser från undersåtarna till kungen skulle godkännas av kungen, regeln fördes sedan vidare i en recess 1643. År 1666 vidgas amtmannens uppgift till att även göra en första kontroll om det som står i skrivelserna går att verifiera, slutligen förs reglerna in i Danske Lov 1683.[3]

Det finns en lång rad skrivelser, tjugo stycken, från Östra härad som troligen har samma upphovsman.[4] Skrivelserna återfinns även geografiskt inom ett begränsat område av häradet. Dessutom formuleras de inledande hälsningsfraserna på ett likartat sätt. Detta skulle innebära att tjugo av Östra härads femtiotre inlagor skrevs av en och samma person. Vem det var vet vi inte. En förmedlare får vi dock räkna med att bönderna hade.

När det gäller bönderna kan frågan om vem som skrev preciseras ytterligare. Var det en elit bland bönderna som formulerade sig och skrev till kungen? Böndernas inlagor skrevs oftast under av flera bönder, sannolikt de bönder som brukade ett hemman eller en del av ett hemman. Socken- och häradsinlagor förekom. Av skrivelserna framgår det att bönder som skattade för halva, åttondels- och fjärdedelshemman hade skrivit till kommissionen, det rörde sig inte om en bondeelit. Möjligen visar de många inlagorna från bönder som skattade för halva hemman att det inte heller var de allra fattigaste som dominerade i inlagorna. [5] Det är dock svårt att entydigt dra några slutsatser utifrån böndernas egna formuleringar huruvida det var krono-, skattebönder som stod bakom inlagorna. Slutsatser kan ibland dras utifrån innehållet i inlagorna, eller utifrån hur kommissionen behandlade ärendet.

Begreppet "tjänare" var en vanlig beteckning i böndernas inlagor kombinerat med "underdåniga bönder" En annan vanlig beteckning var "skattedragare."[6] Skattedragare skulle kunna vara den beteckning som användes av självägande bönder. Men beteckningen användes även i till exempel Östra härads allmänna besvär, en inlaga som tog upp frågor som rörde olika kategorier av bönder. "Kronans" fattiga bönder och undersåtar var även vanligt

[2] Supphellen 1978, sid. 153-155.
[3] Munck 1978 sid. 34, 60-61.
[4] Vol. EE sid. 1, 25, 28, 37, 41, 42, 43, 60, 66, 69, 82, 83, 93, 95, 101, 103, 117, 124, 126, 130.
[5] Exempel där det tydligt framgår hur mycket man skattade för: Skattar för fjärdedelshemman: Vol. EE sid. 26, skattar för halvt hemman: Vol. EE sid. 27, 53, 51, 61, 68, 83, 89, 93, 95, 114, 130, 165, 175, 321 Vol. 1 228, 234, skattar för en sjundedel, 69, skattar för en åttondel Vol. EE sid. 210.
[6] Vol. EE sid. 11, 14, 27,87, 91, 95, 100, 127, 269, 297, 301,

förekommande och får förutsättas beteckna kronobönder. Även "Cronans fattiga skattedragare" förekommer.[7] Sistnämnda beteckning slår fast att det var kronans bönder det handlar om. Beteckningen skattedragare verkar ha haft en vidare betydelse och kunde användas av både kronobönder och självägande bönder. Det går inte att dra slutsatsen att skattedragare var liktydigt med skattebonde i den mening vi vanligtvis använder beteckningen. Att vara "skattedragare" eller skattebonde, eller möjligen kronobonde, behövde inte heller ha upplevts som en fördel eller att man tillhörde en elit. Bönderna i Östra härad avslutade en argumentering om varför en viss fördel skulle ges till dem med: (vi) "som är skattedragare och icke andra som sitter för ingen tyngsel och utlagor."[8] Det vill säga: man ansåg sig sannolikt bära tyngre bördor än frälsebönderna.

Frälsebönderna använde oftast beteckningen "bönder under grevskapet", eller omtalades som grevens bönder.[9] Änkorna som förekommer i materialet satt på gårdar av olika jordnatur. Oavsett detta använde de beteckningen änka som identitet.[10] Det var alltså en brokig skara bönder bestående av skatte- krono- och frälsebönder som skrev till kommissionen och det var definitivt inte något skikt av besuttna bönder som dominerade detta skrivande till överheten.

Till det yttre uppvisade inlagorna från bönder, borgare och präster likheter som tyder på att det fanns en mall för hur man skulle skriva till överheten. En mall som varit känd och spridits mellan personer som sysslade med denna skrivkonst. Det fanns med andra ord en förmedlande hand mellan bonden och mottagaren av inlagan.

Den yttre formen

Inlagorna var uppställda med en avskild hälsningsfras där det framgick vem som var adressaten. Framförallt klargjordes relationen mellan undersåte och överhet. Därefter kom själva brevet med en inledande fras där man åter betygade överheten sin vördnad, följt av argumenteringen i sakfrågan. Inlagorna avslutades med formuleringar som underströk undersåtens ställning i förhållande till sin överhet och slutligen en underskrift, eventuellt med ett åtföljande bomärke. En vanlig inledning var:

---

[7] Vol. EE sid. 82.
[8] Vol. EE sid. 8.
[9] Vol. EE sid. 246.
[10] Vol. EE sid. 51 krono, 70 Skatte, 82 krono, 111 skatte alt. krono, 182 gästgivare, 207 frälse, 223 krono, 285 skatte, 339 krono. Endast en änka, en gästgivare använder beteckningen "allerödmjukaste tjänarinna."

> Högvälborne Herrar Riksråd och kungl. Kommissarier, Nådiga Herrar och Högmäktiga Befordrare.
>
> Eders Högvälborne Excellentier.[11]

Detta tema kunde sedan varieras genom att skrivaren lade till beteckningar som: "Högstförordnade kungliga Kommissarier", "Mäktiga befordrare." Andra beteckningar var "Högtbetrodde" eller "Nådgunstige" Detta var ett gemensamt drag i skrivelserna från alla de tre ståndena.

Men trots formbundenheten kunde budskapet varieras eller broderas ut. Ett mer extremt exempel är hämtat från prästerskapet i Medelstads härad.

> Av Konungarnas Kunge den Herre Jesu önskes Guds Höge Nåd Fred över Hans Kungl. Maj:ts våres Allernådigaste Herrar och Konge till saligt Regemente och önskelig Välstånd, samt över den höglovlige Kungliga Regering, och de högvälborne Herrar, Kungl Kommissarier.
>
> Högvälborne Herrar, Riks Högvise Råd, och för närvarande tid, Högförordnade Kongl. Kommissarier,
>
> Nådiga Herrar. All den stund hans Kungl. Maj:t vår allernådigaste Herre och Konung Hög- Nåder- kungliga mildhet och nåde haver behagat.[12]

Det vanliga var trots allt inledningar i stil med det första exemplet på två eller tre rader. I avslutningarna återkom de mångordiga och snirkliga formuleringarna som åter klargjorde relationen mellan undersåte och överhet:

> Sådan Nådigaste välgärning Gud rikeligen belönandes varder, och jag intill döden finnes Eders Högvälborne Excellens Aller underdånigaste och ödmjukaste tjänare och Kronans lydigaste skattedragare.[13]

Borgarnas och prästernas avslutningar var oftast kortare och av en lite annorlunda karaktär. Trots den yttre likheten fanns det även olikheter som kan knytas till respektive stånd och dess relation till överheten.

[11] Vol. X sid. 36.
[12] Vol. R sid. 108.
[13] Vol. EE sid. 91.

Undersåten i inlagorna

Skattedragare, undersåte, tjänare eller fattig bonde. De begrepp som *bönderna* använde i sin kontakt med överheten markerade en plats i samhällshierarkin. Samtidigt använde bönderna beteckningar som "skattedragare" och "undersåte" för att beteckna den egna positionen. Några inlagor visar dock på en mer pragmatisk inställning där man formellt och kortfattat konstaterar sin relation till överheten.[14] En del avslutningar som använder bilden av "tjänaren intill döden" ger intryck av en relation där förpliktelserna helt låg på tjänarens sida, en form av närmast total underkastelse: "tjänare med Liv, Blod och Gods."[15] Kanske uttryckte formuleringarna böndernas upplevelse av relationen till överheten, man kunde inte förvänta sig något. Men formuleringarna kan även tolkas som taktik, ett överdrivet understrykande av att relationen inte skulle rubbas. Troheten kunde även uttryckas på ett mer resonerande och praktiskt sätt:

> Vi ville med all flit i Kronans tjänst efter vår pliktskyldighet nu som till fören med all Trohet av vår yttersta förmåga Kronan tjäna, här upp på förväntar vi av de höga välborna Herrar, ett nådigt och gunstigt svar och önskar härmed Eders Excellentier med deras ganske Familia, lycka och välsignelse uppå eders Resa. Vi förbliva eders Excellentiers:
>
> Underdånigaste tjänare.[16]

Kort uttryckt: vi gör så gott vi kan och vi hoppas att överheten därför uppfyller sina åtaganden och prövar vår skrivelse på ett korrekt sätt. Korta formuleringar om trohet och underdåniga tjänare, men inget överdrivet krypande för överheten.

Eva Österberg har diskuterat böndernas beskrivning av sin undersåtlighet och konstaterat att detta var ett uttryck med flera bottnar. Att beteckna sig som skattebetalare innebar att man verkade i ett samhälle med återkommande pålagor, en skattestat. Bönderna erkände sin överhet och dess rätt att ta ut skatt. Samtidigt uttrycker begreppet skattebetalare en viss ambivalens, samhället kunde inte fungera utan folkets ekonomiska stöd.[17] Eva Österberg konstaterar att det tidigmoderna Sverige måste förstås i ljuset av en spänning mellan "hierarkins princip" sådan den upprätthölls av statsmakten och å den andra sidan "principen om förhandling, ömsesidighet, legalism och

[14] Vol. EE sid.131.
[15] Vol. EE sid. 294.
[16] Vol. EE sid. 102.
[17] Österberg 1993 sid. 136; Österberg 1996 sid. 94-95.

dialog." Mellan dessa poler fördes en dialog på olika arenor. Böndernas agerande styrdes knappast av någon abstrakt bild av vad rättvisa var, snarare handlade det om en föreställning om vad som var rätt och "billigt"[18] Detta behöver inte förstås som att den svenska överheten eller bönderna var mildare till sin läggning eller mer uppfyllda av kristna ideal än andra. Det var snarast fråga om maktpolitiska realiteter, bönderna var att räkna med som politisk kraft och vissa hänsyn var centralmakten tvungen att ta. En stor del av den maktpolitiska diskussionen i Sverige under 1600-talet kan sägas handla om detta problem: hur skall man betrakta bönderna och deras plats i samhällskroppen. Diskussioner om hur en maktdelning kunde se ut utan att majestätsrättigheterna förbigicks var återkommande inslag i diskussionerna.[19]

I lokalsamhället rörde frågarna inte maktdelningsproblem och fundamentallagar. Inlagorna visar bönder som accepterar eller böjer sig för en hierarkisk ordning. Rådande maktförhållanden var inte det man kunde diskutera med kommissionen. Flera forskare har även betonat hur böndernas värld präglades av att det lilla livets villkor.[20] Att överleva handlade om att bemästra både ekologiska och politiska problem. Tolkade som uttryck för en pragmatisk hållning kan man säga att böndernas formella skrivelser egentligen säger: Vi ifrågasätter inte samhällsordningen, men låt oss diskutera det väsentliga som skatter, avgifter och militära övergrepp. För att nå framgång i sina diskussioner måste bönderna ansluta sig till ett sätt att skriva som entydigt godkände de rådande maktförhållandena. Det fick inte finnas minsta tvivel om att det var lojala och trogna bönder som skrev till överheten. Detta förhållande till överheten kunde uttryckas och förtydligas på olika sätt.

En änka som anklagade fogden för att ha drivit henne från hemmanet beskrev i målande ordalag sin situation:

> med stor ogudelighet, mig fattiga bedrövade änka med mina fattiga faderlösa barn, oss vår fattiga näring och bröd haver fränträngt, så att sådan ogudelighet går långt över, den orättfärdiga domare, som omformeldes, och likväl, han icke fruktar, för Gud, eller skötte om någon människa, dock ud likeväl, kunde en fattig änkas tårar beveka hans hjärta, att han dock ville rädda henne med Retten, mens mot mig fattiga bedrövade och sorgfulla änka och mina små faderlösa barn är ingen barmhärtighet vederfaren, mera falskhet och orätt i allenast vilket, den högsta Gud, i sin tid rettferdeligen vill centere och

[18] Österberg 1992 sid. 89, 98.
[19] Runeby 1962, sid. 79-110, 310, 513-514.
[20] Se Wolf 1971; Burke 1993; Österberg 1995; Aronsson 1992.

döma, efter hans egna ord der siger, att änkors tårar tränger sig igenom skyarna och lader icke avta, förrän den aller högste Gud hörer hennes suck och ser därpå.[21]

Detta citat var omgärdat av samma formella inledning och avslutning som övriga inlagor. Till sin uppbyggnad liknar detta citat de skrivelser som andra bönder skrev även om inlagan ger uttryck för en mer artikulerad vältalighet än vad som var vanligt. *Borgarna* skrev på ett något annorlunda sätt. Skrivelserna inleddes och avslutades lika formellt och stereotypt som böndernas. Den klagande väntade "uti djupaste ödmjukhet" och man förväntade sig "mildhet" och "nåd" från överhetens sida. Avslutningsvis beskrev man sig själva genomgående som "tjänare", ödmjuka tjänare eller underdåniga tjänare. Som när en borgmästare i Ronneby avslutade med "Eders Excellencer, Underdån- och ödmjukaste tjänare alltid"[22] Men undantag finns som visade en distinkt skillnad från hur bönderna skrev. Två rådsmedlemmar i Karlshamn, Schröder och Brandt, avslutade sin 15 punkter långa skrivelse endast genom att skriva ort datum och sina namn.[23] Detta sätt att avsluta en skrivelse skulle vara otänkbart i en skrivelse från en bonde. Borgarna Schröder och Brandt framträdde med betydligt större självsäkerhet än bönderna. Borgarna behövde inte för säkerhets skull lägga till den sista formuleringen som ytterligare en gång och lite oroligt fastslog undersåtligheten. Även innehållet kunde framvisa ett annat förhållningsätt:

Höhvälborne Hr: Riksråd, samt Kungl. Commissarier
Nådiga Herrar och gunstiga Patroner

Eders Excell: tr är jag i största underdånighet bönfallandes; Eftersom jag nu uti fyra och tjugo års tid är bleven brukad uti Cronans tjänst för Regementsbarberare, Så ut- som inom Rikz, Och nu sedermera blev antagen vid Amiralitet Skeppbyggeri, här vid Carlshamn för Amiralitetets Barberare, Vilken tjänst jag och sedan 1661 förestått, och Borgerskapet där hos betjänt och uppvakta haver. Men såsom jag förnummit, att någon annan agtar att vilja hit flytta och sig husligen nedsätta, kan jag intet annat därav fatta, än/: eftersom orten är ännu av ringa kvantitet av Borgerskapet:/att dem ena den andra förtager sin näring och fördärva varannan. Eders Excell: tr Arectes fördenskull Nådigast förunna mig den friheten, att jag Stadens Borgerskap, så länge /: Till det orten mer populerad bliver, och sig flera Barberare av dem kunna här föda och eröra kunna:/med mina Gesäller allena betjäna och uppvakta. Och ingen

[21] Vol. EE 223.
[22] Vol. X sid. 93, Tjänare används vid 27 tillfällen se vol. X sid. 3, 6, 38, 43, 44, 52, 58, 61, 64, 77, 83, 93, 104, 1105, 107, 110, 119, 123, 128, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 155, 157.
[23] Vol. X sid. 112.

annan, mig präjudicerlig må antagen bliva. Varpå Ed: Excell: trs gunstiga Resolution jag uti underdånighet avvaktar. Förbliver
Eders Excell: tiers Underdånige och Tjänstödmjuke Tjänare

Schröder.[24]

Att avsluta med enbart efternamnet ger ett informellt intryck, ungefär som när man skriver till någon men redan känner. Visserligen markerade Schröder sin undersåtlighet innan han tillfogade sitt namn. Men detta konstateransde var kort och mer formellt än böndernas formuleringar och framförallt upprepade han inte de underdåniga fraserna. Schröder skrev på saklig prosa möjligen med additativa inslag men utan de målande bilder som återkom i böndernas inlagor. Att formulera sig kort och sakligt var även ett sätt att ge de rationella argumenten företräde före de känslomässiga. Den som skrev inlagan var antagligen van vid att hans argument blev beaktade. Avsändaren uppfattade att han självklart befann sig på en nivå som gjorde att överheten lyssnade.

Prästerna uttryckte sin relation till överheten på ytterligare ett annat sätt.

Prästen i Ramdala och Jämjö valde att underteckna sin inlaga med

de högvälborna Herrars ödmjukaste och Underdånigaste tjänare alltid
Jacob Hansen Dronninggær
Kunglig tjänare till Ramdala och Jämjö.[25]

Alternativet var att skriva under med "Guds ords tjänare"[26] eller också kunde detta kombineras med att prästen även förtydligade att han inte enbart var Guds tjänare utan även den världsliga överhetens underdåniga tjänare.[27] Prästen kunde även för att framhäva sin trohet klargöra att han aktivt arbetade för sin överhet i sin profession i och med att han var en "förbedjare" för sin överhet.[28] När prästen i Mjällby beskrev sina dåliga ekonomiska villkor och ansökte hos kommissionen om förbättringar, rådde inget tvivel om den tydliga relation som rådde mellan undersåte och överhet:

[24] Vol. X sid. 147f.
[25] Vol. R sid. 91.
[26] Vol. R sid. 101, 107,
[27] Vol. R sid. 114
[28] Vol. R sid. 108, 132.

> Eders Höge Excellz Excellz Excellenziers Mina Nådgunstiga herrars Stormäktige Patroner Underdånigaste Klient och hos Gud troflitige förbedjare.[29]

När prästerna sedan i sina inlagor argumenterade för sina olika klagomål, visar det sig att deras inlagor hade likheter både med böndernas och borgarnas skrivelser. Likheten med borgarnas skrivelser bestod i en viss saklighet. Man gick utan omsvep in på sakfrågan, något som var ännu tydligare i borgarnas skrivelser. I böndernas skrivelser återfanns vardagsnära och målande beskrivningar som inte återfanns, med något undantag, i de andra ståndens inlagor. Ett gemensamt drag i inlagorna var något som kan beskrivas som en underdånighetsretorik men den återkom med en viss variation.

> Bönfaller för den skull till de höga Välborna Herrarna, och deputerade Kungl Kommissarierna de ville vara mig fattig man med någon refusion behjälplig.[30]

Retoriken återfanns i början och i slutet av inlagorna. Möjligen kan man se att formuleringarna återkom något oftare inne i texten hos bönderna och prästerna. Detta förstärker intrycket av att det fanns markörer som antydde ett sätt att skriva som var ståndsbundet. Borgerskapets skrivelser, med sina inslag av saklighet, gav intryck av ett starkare självmedvetande. I prästernas inlagor förekom även latinska ord och begrepp och hänvisningar till olika specificerade lagrum, något som inte återfinns i böndernas skrivelser.[31] Användningen av latinska begrepp och uppvisningen i lagkunnighet var ett sätt att antyda lärdom och kanske även närhet till överheten, de två pratade samma lärda språk. Knud Fabricius menar att samtliga prästers inlagor utom en var skrivna på danska.[32] Detta konstaterande finns det ingen anledning att bestrida. Frågan är dock vilken betydelse detta hade för den aktuella läsaren. Inte i något fall i materialet kommenteras hur man skrev och några diskussioner föranledda av språkförbistring finns inte. Däremot tvingas sekreterarna i kommissionen ibland förklara enskilda begrepp eller lokala sedvänjor.

Beskrivningar och formuleringar som klargjorde skriftställarens undersåtlighet och fattiga tillstånd var återkommande inslag i inlagorna. "Jag fattig man" var en kliché som återkom nästan genomgående i inlagorna.

---

[29] Vol. R sid. 153.
[30] Vol. R sid. 85, Varianter på detta tema sid. 87, 89, 90,100,107, 109 (punkt 3), 113, 114, 115, 118, 124, 126, 143.
[31] Vol. R sid. 88, 107, 108, 131, 149, 153.
[32] Fabricius del II sid. 138.

Beskrivningarna var inte något specifikt nordiskt. Fattigdomsretoriken förekom även i tyska suppliker.[33] Några bönder i Blekinge uttryckte fattigdomsretoriken på följande sätt:

> Men gud Nåde oss fattiga bönder, oss är ingen rett vederfaren där för nödgas vi att söka de högt välborna Herrar, att vi fattiga bönder kunde åtnjuta och bekomma något för vårt stora besvär, Ett nådigt och gunstigt Svar vi förmodar av de Nådiga Herrar.[34]

Peter Blickle har uppmärksammat hur beteckningen "Armer Mann" användes av bönder och hur detta uttryck sedan utvecklades till "Arme Untertanen." Därmed förändrades betydelsen från att ha varit en ekonomisk definition till ett uttryck för politisk maktlöshet.[35] I Sverige har Eva Österberg poängterat hur undersåtligheten smyger sig in i språkbruket. Den familjära ton som ibland kunde märkas i breven under Gustav Vasas tid hade under 1600-talet försvunnit och ersattes av mer rituella former. I detta sammanhang dök också begreppet "undersåte" upp i det svenska språket.[36] Relationen mellan undersåte och överhet framstod som viktig i inlagorna. Det var en relation som inte ifrågasattes eller kunde ifrågasättas om man ville ha framgång med sin framställan. Ett begrepp som var relativt vanligt och som beskriver en likartad relation var begreppet "patron." Ungefär en tredjedel av prästernas respektive borgarnas skrivelser använde detta begrepp. I böndernas skrivelser finns en viss regional skillnad. Från Östra härad där hälften av de femtiotre skrivelserna använder ordet patron ned till Bräkne Härad där ingen av de femton skrivelserna använde detta begrepp i sin hälsningsfras.[37] Patronatsförhållandet var något som alla i lokalsamhället förstod innebörden av. Patron var någon som bestämde, men som patron var man även beskyddare och man hade skyldigheter mot dem som man utövade patronatsrätten över. I en skrivelse framställdes riksråden som alla faderlösas "rätta patroner och försvarare."[38] Ett annat sätt att beskriva överhetens vikt för den enskildes liv och den beroendeställning som undersåten befann sig i var att använda beteckningen "befordrare" eller "mäktiga befor-

[33] Ulbricht 1996 sid. 165, 166, 172; ang. fattigdomsretoriken se även Otto Ulbricht "Angemasste Leibeigenschaft, Supplikationen von Schleswigschen Untertanen gegen ihre Gutsherren zu Beginn des 17. Jahrhunderts", in: *Demokratische Geschichte* 6, 1991 sid. 20, 24, 25.
[34] Vol. EE sid. 131.
[35] Peter Blickle, *Kommunalismus,* Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform, Band 1: Oberdeutchland sid. 72.
[36] Österberg 1993 sid. 136; Österberg 1987 sid. 321.
[37] ÖH 53 skrivelser / 24 patron, MH 24/4, BH 15/0, LH 16/2. Prästerna 20/6, Borgerskapet 36/10.
[38] Vol. EE sid. 163.

drare." Den som hade makt att befordra, förändra eller påverka den enskildes liv.[39] Ville man sedan efter hälsningsfraserna ytterligare understryka sitt goda uppsåt i umgänget med överheten kunde man infoga olika lyckönskningar: som "Hög Ädle och välborne herrar, önskandes all lycksalig prosperitet till Själ och Liv"[40] eller lyckönskningar om överhetens "sundhet" eller "starkhet."[41] Ordet "fred" återkom i några inledningar.[42] Att använda ordet fred kan tolkas som ett sätt att understryka sitt goda uppsåt i en region som under lång tid präglats av krig. Men begreppet fred hade också en vidare betydelse som Eberhard Isenmann framhållit. I andra sammanhang lyftes under tidigmodern tid ofta begreppet fred fram tillsammans med begreppet rättvisa (peace and justice, pax et iustitia). Fred innebar frånvaron av våld men också en gemensam förpliktelse att lösa gemensamma konflikter på den rättsliga arenan. Den kristna sammankopplingen fred och kärlek visar ytterligare i riktning mot normer som avvisar de våldsamma lösningarna. Fred var ett sätt att understryka och garantera enhet, konstaterar Isenman[43]

Även om det går att tala om en ståndsbunden variation var inlagorna formade efter en mall, vilket indikerar skrivaren – mellanhandens viktiga position. Detta reser naturligtvis en källkritisk fråga. Kan man utgå från att skrivelserna uttrycker tankar, föreställningar eller idéer som var den enskilde borgarens eller bondens? Kan man använda denna källa för att utforska ett stånds föreställningar om sig själva och relationen till överheten?

Form och innehåll

Nils Erik Villstrand har undersökt en kommission som verkade i Finland på 1700-talet. Resultatet av undersökningen redovisar han i "Bokstäver, bönder och politik. Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur." Villstrand framhåller att skriftligheten inte var den enda kompetens som efterfrågades när en inlaga skulle skrivas. Det handlade om att ha tillgång till "retorisk specialkompetens,"[44] något som även skrivkunniga kunde efterfråga. Det var heller inte självklart att borgaren, även om han bedrev utrikeshandel, var skrivkunnig. Att kunna skriva kunde innebära skrivning på olika nivåer. Att någon kunde skriva sitt namn och tillfoga "med egen hand"

[39] Befodrare återfinns i ÖH i 8 av 56 inlagor, MH 5/24, BH 4/15, LH 1/16.
[40] Vol. EE: sid. 36, liknande sid. 108, 193,
[41] Vol. EE sid. 223.
[42] Fred i böndernas inlagor se Vol. EE sid.: 189, 234. Prästerna Vol. R sid. 108.
[43] Eberhard Isenman "Norms and Values in the European City 1300-1800" i *Resistence Representation and Community*, ed. Peter Blickle, New York 1997, sid. 189-190.
[44] Nils Erik Villstrand "Bokstäver, bönder och politik, Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur" i *Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens varsdagslunk och konflikter,* red. Peter Danielssson, Håkan Nordmark, Jan Samuelsson, Växjö 1999 sid. 141

kunde innebära att denne kunde skriva sitt namn men det innebar inte automatiskt att skrivelsen formulerats av denna person. Bönder och borgare kunde ha en religiös läskunnighet eller besitta kunskapen att sköta bokföring. Men därifrån kunde steget vara långt till att formulera en skrivelse till en kunglig kommission. Villstrand menar att man kan tala om två olika sätt att se på läs- och skrivprocessen.

Det vanliga har varit att man betraktat skrivkunnigheten ur ett individcentrerat *possessivt* perspektiv. Personen i fråga var i besittning av en färdighet som kunde brukas. Alternativet är att tala om ett *accessivt* perspektiv, vilket innebar att när behovet var påkallat hade man tillgång till de efterfrågade färdigheterna inom gruppen. En viktig position intog förmedlaren eller omvandlaren som Villstrand benämner denna person. Med det accessiva perspektivet kom bönderna trots en allt starkare övergång till skriftlighet att kunna behålla sin politiska kultur. Den skriftliga formen måste därmed skiljas från själva innehållet som mycket väl kunde vara formulerat av bönderna.[45]

Otto Ulbricht har analyserat bönders suppliker från norra Tyskland under 1600-talet, med avsikten att undersöka om det var bönderna som formulerade dem och vilken betydelse skrivaren hade. En analyskategori har då varit att söka efter muntliga eller talspråkliga element som skulle kunna visa att innehållet verkligen formulerades av bönderna själva. Den formbundenhet som uppmärksammats ovan har även lyfts fram av Ulbricht. Otto Ulbricht menar att det är formen som har påverkats av skrivaren. Skrivarens uppgift var att se till att man titulerade överheten på ett riktigt sätt och att suppliken inte utformades som personliga anklagelser. När bönderna skrev var det själva skildringen av det inträffade som blev till en anklagelse.[46] Ulbricht lyfter fram fyra kriterier som visar att de tyska böndernas suppliker verkligen var individuellt utformade. Vissa inslag i supplikerna kan karakteriseras som att de bär spår av *talspråklighet.* Det finns en *additativ struktur* som är muntlig till sitt ursprung. Nära dessa kriterier ligger den *narrativa kompetens* som hör hemma i en icke-alfabetisk kontext. Det fjärde kriteriet eller kännetecknet är den *omständliga eller ofullständiga strukturen.*[47]

Walter J Ong anför flera olika kännetecken på vad som är talspråkliga tanke- och uttrycksformer: En *additativ stil* där till exempel upprepningar med satser som börjar med "och" följer på varandra. Stilen var mer *sammanställande* än analytisk och textens närhet till det muntliga framgår av den "last av epitet" som förekommer i texten, en ek kunde exempelvis vara "stolt" eller en soldat "tapper". Förekomsten av *redundanter* eller ordrike-

[45] Villstrand 1999 sid. 96-97.
[46] Otto Ulbricht, "Supplikationen als Ego-Dokumente. Bittschriften von Leibeigenen aus der Erste Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel", Winfried Schulze (hsrg) *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menchen in der Geschichte*, Berlin 1996, sid. 167.
[47] Ulbricht 1996, sid. 158-160.

dom och framförallt omtagningar av det som redan sagts var vanliga. Ett *traditionellt* eller konservativt tänkesätt där man sökte en överensstämmelse med äldre släktleds traditioner återkommer i denna typ av texter. Vidare menar Ong att det i texterna fanns en mer eller mindre nära referens till *den mänskliga tillvaron*, man använde sig inte av neutrala uttrycksmedel, och främmande händelser infogades i det direkta vardagliga livet. Det fanns ett element av kamp i texterna eller ett *agonisitiskt* uttryck där det handlade om att engagera andra i en verbal strid. Texterna utformades inte objektivt eller distanserat. Snarare handlade det om ett *empatiskt* förhållningssätt där åhöraren eller mottagaren skulle vinnas genom inlevelse. Talspråkliga kulturer kan även karakteriseras som *homeostatiska*, de är orienterade mot nuet och endast de minnen som är relevanta i förhållande till nuet bevaras. Det faktiska sammanhanget är det som ger orden betydelse, inte abstrakta definitioner. Slutligen påpekar Ong det minimala bruket av abstrakta begrepp. De begrepp som användes var *situationsbundna*, minimalt abstrakta och nära det levande. Flera av dessa element omvandlades eller försvann sedan helt i och med teknologiseringen av ordet. Ordrikedomen, redundanterna, den omständliga strukturen och de många epiteten blev till onödiga belastningar i texten.[48]

De kriterier som Ulbrichts formulerat kan ses som en tillämpning av Ongs kriterier anpassat till ett supplikmaterial. Även om en förmedlare skrivit bondens inlaga kan vi med största sannolikhet förvänta oss att innehållet var bondens. Att förvanska innehållet hade med största sannolikt lett till anklagelser om förfalskning. De notarier som skulle skriva protokoll inför biskopsvisitationer hade till exempel instruktioner som klargjorde att inget fick förvrängas eller omformuleras.[49] Överheten hade behov av att veta om innehållet var autentiskt.

Ett genomgående drag i böndernas inlagor till kommissionen var den additativa struktur som Ong lyfter fram. Nära förbundet med detta skrivsätt var upprepningar och en ofullständig eller omständlig struktur. Den omständiga strukturen återkom i skrivelser från samtliga härader och det är egentligen bara i några av de riktigt korta skrivelserna som dessa drag inte var så tydliga.[50] Andra tecken på muntlighet var anknytningen till vardagslivet där bönderna istället för att använda abstrakta förklaringar hänvisade till verkliga händelser. De bönder som tvistade med en ryttare om utfodring av en häst ville ha ersättning "för det vi fodrade hästen, och när vi hade fodrat hästen fram till valborgsmässoafton", i en annan inlaga förklarade en bonde

[48] Walter J Ong, *Muntlig och skriftlig kultur, Teknologiseringen av ordet*, Göteborg 1996, sid. 49–72.
[49] Lennartsson, 1999, sid. 48.
[50] Exempel vol. EE: ÖH sid. 26, 80 MH sid. 154, 161, BH sid. 306, 321-322 forts. sid. 329, LH sid. 246, 248.

att "Nu blev samma Engehage varken köpt eller pantatt"[51] Långa beskrivande och detaljrika skildringar där anklagelsen låg i själva den vardagliga skildringen av det inträffade var också vanliga i böndernas inlagor.[52] Det finns också empatiska drag i inlagorna. Begreppet jag fattig man eller jag fattig änka kom ständigt till användning. Men man kunde även brodera ut fattigdomen och tydliggöra för att försöka nå överhetens känslor. Att omtala fattiga barn, omyndiga barn och många barn kunde var ett sätt att försöka nå kommissionen.[53] När Bente, Carl Vreds änka, skrev till kommissionen använde hon beteckningarna fattig änka, fattig bedrövad änka eller fattig sorgfull bedrövad änka sammanlagt tolv gånger i samma inlaga och dessutom omtalade hon sina faderlösa barn. Allt för att beveka kommissionen.[54]

Kommissionerna kunde även bevekas på andra sätt: en moder med omyndiga barn "gick på två kryckor,". man kunde omtala "överflöd" av "fattiga änkor", "lama och krymplingar" som fanns i socknen, beskrivningar som "fattig gammal man" som var "över 78 år" kunde användas för att beveka kommissionen. [55] I texten ovan har två längre citat använts som är hämtade från änkor som skrev till kommissionen. De två citaten uttryckte en ovanligt artikulerad vältalighet som inte var lika tydlig i andra skrivelser från bönder. Materialet är inte tillräckligt omfångsrikt för att göra en jämförelse mellan manligt och kvinnligt skrivande, eller snarare formulerande, men de två citaten reser naturligtvis intressanta frågor om ett könsbundet uttryckssätt under 1600-talet.

Bönderna använde många beskrivningar som var ämnade att understryka fattigdomen något som också var ämnat att beveka kommissionen och nå dem via deras känslor. Ägorna hemsöktes av maskar, ormar, torka och regn i olika blandningar. En bonde som försöker nå fram till kommissionärerna förklarade att av hans beskrivning kan de höga herrarna "forneme" alltså förnimma, känna och förstå hans fattigdom.[56] Walter Ong omtalar epitet som ett muntligt inslag i de skrivna inlagorna. Epitet av exakt denna typ var inte vanliga såvida man inte skall beteckna jag "fattig" man som ett sådant epitet. Däremot förekom andra talspråkligheter. När några bönder skall beskriva sin konflikt med borgarna i Ronneby omtalar de att de inte bara kom till Ronneby utan att de "Medans som vi alla kom emot aftonen i regnväder mörk och moln" till Ronneby. Några bönder var inte bara pressade av militären utan så pressade att det skulle sluta med att de fick gå med "tiggarstaven." När några bönder skulle beskriva problemen med soldater

[51] Vol EE sid. 169, 99,
[52] Exempel vol. EE sid. 70, 89, 252.
[53] Vol. EE sid. 114, 163, 165, 194 (en tingskrivare), 223, 317, 308.
[54] Vol. EE sid. 223, se sid 197.
[55] Vol EE sid. 21 punkt 17.
[56] Vol. EE sid. 94.

på genommarsch omtalade de att när sådan genommarsch och "flygande fana går"[57]

Tydligast återfanns muntliga drag i inlagor formulerade av enskilda bönder eller grupper av bönder. I någon omfattning förekom dessa även i de numrerade häradsinlagorna men detta drag var inte lika framträdande. Istället har man anpassat sig till en form av administrativ praxis. Språket var mer inriktat på att kortfattat föra fram sakfrågan, inlagorna delades upp och systematiserades i punkter vilket underlättade kommissionens hantering. De vardagliga beskrivningarna användes knappast alls i dessa inlagor. Prästernas inlagor var betydligt färre till antalet men några iakttagelser kan lyftas fram. Det additativa inslaget var inte något framträdande drag, i några få inlagor kan man tala om ett additativt sätt att skriva.[58] I två skrivelser återfanns ett mer talspråkligt beskrivande av prästkallets tillstånd. En präst beskriver det "Bettlerske armod" han skulle kunna hamna i och en annan präst beskrev ingående jordens beskaffenhet för att understryka hur illa ställt det var med hans prästhemman.[59] I övriga inlagor som behandlar prästens fattiga tillstånd var beskrivningarna sakligare och de ger ett mer kyligt, argumenterande intryck. Den beskrivna fattigdomen beskrevs inte men den kunde bekräftas genom en granskning. Eller också hänvisade man till att nedsättning av skatten var en gammal rättighet utan hänvisning till målande talspråkliga beskrivningar över sitt ringa tillstånd.[60] Prästen i Sölvesborg lämnade in flera inlagor, dels två kortfattade och sakligt argumenterande inlagor om sitt ringa tillstånd, dels tre olika inlagor som i detalj beskrev hans inkomster eller besvär med att få in inkomster. Men även de mer detaljrika redogörelserna gav uttryck för en annan saklighet än vad som förekom i böndernas inlagor. Prästerna verkade förlita sig mer på förnuftsargumentet och hållfastheten i sin relation till överheten. Som kontrast till de mer sakliga beskrivningarna framstår Medelstads härads kyrkovärdars muntliga beskrivning av kyrkornas tillstånd:

> Berättades att många Kyrkor äro så bristfälliga och plankorna kring Kyrkor och Kyrkogårdar äro alldeles förfallne så att Kyrkorna föga annat ligger än för fäfot och svinen gå och draga och rota upp de dödas ben som är ynka att se uppå och man kan inte göra något där vid.[61]

[57] Vol. EE sid. 158, 245, 300 (punkt 7).
[58] Exempelvis Vol. EE sid. 85, 112.
[59] Vol. EE sid. 107, 112.
[60] Vol EE sid. 85, 87, 90, 100, 114, 115, 131
[61] Vol. I sid. 247.

Borgarnas inlagor var även polemiska på ett sätt som prästernas och böndernas inlagor inte var. De numrerade och därmed mer systematiska inlagorna var vanligare. Men det fanns också flera inlagor från enskilda borgare där den addittativa och ofullständiga strukturen framträdde.[62] Någon motsvarighet till den argumenterande framställningskonst som borgarna använde i sina inlagor förekom inte i böndernas inlagor. En slående skillnad mellan böndernas och borgarenas skrivelser var att de talspråkligt beskrivande avsnitten saknades, med något undantag, i borgarnas inlagor. Det vill säga: det muntliga uttrycket fick sitt starkaste uttryck i böndernas inlagor och det fanns därmed ett ståndsbundet förhållningssätt till det skrivna ordet.

Den religiösa tematiken i inlagorna.

Hänvisningar till familjen, försörjningen och barnen var återkommande inslag i böndernas inlagor. Detta har även Ulbricht uppmärksammat i tyska suppliker. Familjen och barnen användes som en sorts betydelsebärande metafor.[63] Det var ett dygdeideal som lyftes fram där familjen och försörjningsplikten var viktiga bärande element. Familjen fick under den svenska stormaktstidens oroliga och tidvis kaotiska förhållanden en starkt laddad betydelse. Barbro Bergner talar om familjens sakralisering, något som återspeglades i stormaktstidens likpredikningar. Det var hemmet och familjen som stod i centrum för livshistorien. Ett kristet dygdeideal som gällde alla i samhället oavsett stånd, detta trots det skiktade ståndsamhället.[64] Det kristna dygdeidealet blev i detta sammanhang betydelsebärande och sammanhållande. Det var en norm som inte kunde tillbakavisas. Bönderna uttryckte en önskan om att överheten skulle se till att bönderna fick praktisk möjlighet att uppfylla dessa dygder.

En änka som lyfte fram gråten i sin inlaga har redovisats ovan. En annan bonde förklarade den orättvisa han utsatts för "med gråtande tårar."[65] Detta sätt att understryka sin klagan med bilden av gråt var en schablon som på ett tidtypiskt sätt ofta återkom i olika framställningar. Nils Erik Villstrand omnämner tårarna som ett "betydelsebärande element i tidens politiska kultur" samt hävdar att detta var inslag som påminner om den åtida politikens "nonverbala former".[66] För Peter Englund handlar gråtandet mer om att människor var mindre känslomässigt behärskade och att gränsen mellan

[62] Vol. X sid. 42, 56, 63, 65, 81, 100, 102, 44, 153.
[63] Ulbricht 1996, sid. 166.
[64] Barbro Bergner, "Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden.", i *Jämmerdal & fröjdesal* red E Österberg, sid. 82-84.
[65] Vol. I sid. 510.
[66] Villstrand sid. 137; Englund 1991 "Om gråtens historia." Se även Fredrik Nilsson *I rörelse* Politisk handling under 1800-talets första hälft, Lund 2000, sid.123.

privat och offentligt såg annorlunda ut under 1600-talet. Otto Ulbricht vill förankra detta intresse för sinnesrörelse i en protestantiskt kristen kontext.[67] Kurt Johannesson som visar hur tårar har haft en plats i en retorik med rötter i antiken talar om tårarnas *misericordia*. För Erasmus av Rotterdam var misericordia den affekt som en predikant skulle uppväcka, man skulle röras till medlidande och därmed förmås att hjälpa sin nästa.[68] Även när det gäller mer konkreta kristna uttryck och formuleringar i inlagorna till kommissionen går det att spåra ståndspecifika skillnader.

Nils Ekedhahl har i *Det svenska Israel* visat hur affekten och det känslomässiga var en del av den luthersk-ortodoxa homiletiken. De som lyssnade till en predikan skulle inte bara övertygas av förnuftsmässiga argument, de skulle göras emotionellt delaktiga och åhörarens affekter skulle engageras. Predikan skulle vara dels *movere* (emotionell påverkan), dels *docere* (undervisning). I tidens retoriska handböcker talade man om starka känslor, *pathos*, vilket kunde inbegripa glädje, sorg och fruktan. Tanken att det förnuftsmässiga måste kompletteras med att affekterna också engagerades var en bärande tanke i Luthers uppgörelse med skolastiken och blev ett viktigt inslag i 1600-talets lutherska förkunnelse.[69] Den sinnesrörelse som på olika sätt framträder i böndernas inlagor var sannolikt hämtad från predikotexternas värld. Inte minst var lidandet ett viktigt och återkommande inslag i predikningarna vid påsktid. I den nya kyrkolagen 1686 fick "Christi pinos Historia" till och med en egen paragraf. Detta "andaktprogram" eller passionsandakter med sin betoning på Kristi lidande vann snabbt terräng i det protestantiska Tyskland och Skandinavien, påpekar Nils Ekedahl.[70] Den relation undersåte – överhet som har undersökts ovan hade även sin motsvarighet, eller sin förankring, i en protestantisk teologisk litteratur och i predikotexter vilket Carl E Normann visat i *Prästerskapet och det karolinska enväldet* även om denna undersökning främst rör prästerna under enväldets tid.[71] Sambandet mellan överheten, religionen och undersåtarna var också en viktig del i den konfessionalistiska tankevärld där religionen var samhällets sammanhållande länk.[72] Men den metod som prästerna använde var också en del i en större retorisk tradition med rötter i antiken, vilket Kurt

[67] Ulbricht 1996 sid. 165.
[68] Kurt Johannesson *Gotiks renässans Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*, Uppsala 1982 sid. 64-66, 83.
[69] Ekedahl Nils, *Det svenska Israel, Myt och retorik i Haquin Spegels predikokonst*, Södertälje 1999, sid. 118-122; Homiletk = läran om predikokonsten.
[70] Ekedahl 1999, sid. 124-126, 130.
[71] Carl-E Normann, *Prästerskapet och det karolinska enväldet, Studier över det svenska prästerskapets statsuppfattning under stormaktstidens slutskede*, Stockholm 1948.
[72] Ekedahl 1999 sid. 17, 48.

Johannesson visat.[73] Detta var en tradition som vuxit fram ur domstolarnas praxis och där inte minst medlidandet var en viktig del av argumentationen. Domstolens medlidande, dess *miseratio* skulle förbindas med *indignatio*, moralisk harm och vrede.[74] Bönderna erövrade en retorisk kunskap som användes av prästerna och man anslöt till en större tradition där retoriken hade en given plats. Den arena där kunskapen hade inhämtats på var kyrkan, vilket understryker religionens plats och funktion i 1600-talets samhälle. Predikstolen hade som Elisabeth Reuterswärd visat för 1700-talet stora likheter med ett massmedium.[75]

De öppet religiösa uttrycken där Gud eller Jesus användes i inledningarna var få, men dessa inlagor bildar ett något speciellt mönster. Bland borgarnas inledningsfraser finns de överhuvudtaget inte med. Prästerna använder Gud eller Jesus i sammanlagt fem av de tjugo skrivelserna. Ett exempel på sådana skrivningar är: "Höga Welborne Herrar av Gud, och hans Kongl. Maytts Welförordnade Commissarier"[76] I böndernas skrivelser återfinns öppet religiösa anspelningar i sex skrivelser av de etthundratio inlämnade inlagorna. Men de är ojämnt fördelade. Från Östra och Bräkne härader kom inga sådana skrivelser. Listers härad hade en skrivelse. De resterande fem skrivelserna kom från Medelstads härad. För övrigt det enda härad från vilket det inkom en skrivelse där kyrkoordningen och kyrkodisciplinen kritiserades.[77] Men det religiösa kunde även komma till uttryck på andra sätt i den löpande texten och i avslutningarna.

Formuleringar med formler som visade på den orubbliga relationen mellan överhet och undersåte liksom lyckönskningar och hänvisningar till Guds ordning förekommer. Oftast uttryckt som "tjänare intill döden." Beteckningen "tjänare"[78] kunde varieras på olika sätt, "tropliktige tjänare", eller "tropliktskyldige tjänare." Förhållandet mellan Gud och överhet,[79] så som de uttrycks i dessa skrivelser, återfinns med några nyansskillnader. Trots att skrivelserna är tämligen likartade finns det en spännvidd mellan mycket korta kärnfulla avslutningar som:

---

[73] Kurt Johannesson *Svensk retorik från Stockholms blodbad till Almedalen*, Malmö 1993 sid. 26-27, 40-41; 50-51, 81, 84: *Gotisk renässans* Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker, Uppsala 1982, sid. 78.

[74] Johannesson 1982 sid. 64.

[75] Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket, Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, Lund 2001, se kap 4.

[76] Vol. R sid. 107.

[77] MH inlagor Vol. EE sid. 161, 187, 195, 221, 234. LH sid. 262. Kyrkodisciplinen se Vol. R, prästerna i Medelstad sid. 108 punkt 1.

[78] Exempel med hänvisning till "tjänare" vol. EE sid. 24, 26, 40, 50, 68, 74, 73, 125, 139, 153, 174,181, 194, 203, 209, 210, 222, 236, 239, 261, 266, 268, 288, 307, 309 316, 318, 320, 329,339.

[79] Exempel på Gud och överheten vol. EE sid. 51, 52, 75, 94, 108, 109, 110, 126, 161, 175, 189, 215, 221, 223, 247, vol. 1 sid. 295.

> Med förblivande De Höga wälborna Herrars underdånigaste bönner.[80]

till avslutningar där allt fanns med, döden, lyckönskningarna och Gud:

> Sådan barmhärtighets välgärning Gud allsmäktige rikeligen vill belöna, och vi fattiga män oss därpå ville beflita att söka och anmoda honom, att han som en nådig Gud och fader vill spara och bevara vår kära överhet och dessa goda och välborna herrar med god hälsa, sundhet och långvarigt liv begåvar och under sin nådiga beskärmelse förvara och beskärma. Förbliver uti vår död De Välborne Herrars underdånigaste Tro tjänare alltid.[81]

De beskrivningar som bönderna gav av förhållandet mellan Gud och överhet pekar i riktning mot något som vi kan kalla en världsbild, även om den var kortfattad och bara delvis uttalad:

> Vi näst vår store dristighets ödmjuka deprecerande förmodar de goda Herrars nådiga resolution och gunstiga bifallande och uti det övriga beslutande de höga Herrar under den Högstas protection.[82]

Bönderna vände sig till sin världsliga överhet. Samtidigt påpekade man att det fanns en makt som stod över den världsliga makten. Att överheten stod under den högstes beskydd innebar att den överhet som inte uppfyller sina förpliktelser även kunde dra på sig den högstes straff. Undersåtarna kunde dock bidra så gott de kunde till att överheten inte straffades:

> För sådan hög nåde varder Gud, den allrahögsta Eders Excellentier och Nåder visserligen belönandes, det vi innerligen i våra böner till Gud skola avbedja. Och förbliver Eders Excellentiers och Nåders underdåniga och ödmjuka tjänare.[83]

Det budskap som förmedlades var att även bönders böner till Gud var av betydelse för överhetens välgång. Böndernas böner kunde bli överhetens belöning. Uppträdde bönderna på ett godtagbart sätt kunde de även nå ära, vilket i inlagorna kunden uttrycktes som: ”vilket vår Herre vill igen belöna.”[84] Men Gud hade även en annan roll att spela, som tröstare åt fattiga undersåtar:

---

[80] Vol. EE sid. 167.
[81] Vol. EE sid. 163. Se även sid. 239.
[82] Vol. EE sid. 275.
[83] Vol. EE sid. 179.
[84] Vol. EE sid. 194.

> vilket jag också dagligen i mina böner skall bedja Gud om, och att han eder I eders Höga kall och beställningar nådeligen vill bevara sitt heliga Namn och ära, eder och eders till glädje och eder fattiga undersåtar till hjälp och tröst.[85]

Den religiösa tematiken var ett påtagligt drag i böndernas inlagor men inte i de andra ständernas inlagor. Inlagorna uttryckte viktiga element i en kristen världsbild så som den uppfattades av bönderna. Detta var sannolikt den kristna världsbild som diskuterades bland bönderna och den världsbild man lärde sig i sockenkyrkorna. Böndernas världsbild behöver inte ha varit enhetlig mer än i ett avseende, samhällets kultur var religiös. De tolkningsramar man använde och knappast kunde ifrågasätta var religiösa. Det gick inte att tänka sig en värld utan Gud.[86] Inom en religiös ram var dock tolkningsramarna vida. Katolska seder, mystik och gamla riter kunde rymmas inom denna ordning. Blandning av gammalt och nytt var något som 1600-talets ortodoxa förespråkare försökte komma till rätta med. Den ståndslära som användes var också som Kekke Stadin visat en genuskonstruktion som band samman mannens – husbondens makt med kungen och Gud.[87] Oavsett hur den religiösa ordningen värderades, innebar den att hög och låg, överhet och undersåte relaterades till något gemensamt.

Hade man en hård och okänslig överhet fanns det tröst att få, den orättfärdiga överheten skulle få sitt straff. Orättvisor behövde inte bestå i evigheter. Det nödvändiga hoppet fanns med i denna världsbild. Det fanns även en ordning där överhet och undersåte hade sin plats och även en bön från bonden hade betydelse. Att använda sig av och hänvisa till de religiösa världsbilden i inlagorna var ett sätt att hänvisa till den meningsfulla helhet som utgjordes av en värld där bönder och herrar fanns och där de olika aktörerna borde tänka på vilka följder deras agerande hade. Göran Malmstedt har i avhandlingen *Helgdagsreduktionen* påvisat hur viktig vedergällningstanken var framförallt under stormaktstidens ortodoxa tidevarv. Det är den gammaltestamentliga guden som kunde bestraffa ett helt folk som lyfts fram. Framförallt var det folkets synder som kunde orsaka straff. Men straffen drabbade riken kollektivt.[88] Trots att det var folket som framförallt skulle beakta detta straff ligger tanken nära till hands att även överheten

[85] Vol. EE sid. 188.

[86] Diskussionen om religion som kultur: se John C Sommerville, *The secularisation of early modern England. From religious culture to faith*, New York 1992; Kortfattade forskningsöversikt se Larsson 1999 sid. 21. Se även Leon Jespersen 2000 sid. 63.

[87] Kenneth Johansson "Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting." I *Jämmerdal & fröjdesal*, Lund 1997, sid. 48-49; Kekke Stadin"Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid? Stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus" Scandia 1997, sid.193–217

[88] Malmstedt 1985, sid. 193-194. Stormaktstiden sid. 199.

kunde dra på sig Guds ogillande och orsaka straff i form av olika landsplågor.[89]

Allt och alla ingick i en helhet skapad av Gud. Bönderna hade sannolikt lyssnat till predikningar där både *movere* och *docere* ingick. Att mottagarens affekter skulle väckas var inte något slutmål, som Ekedahl påpekat. Målet var att driva predikoåhörarna till omvändelse och bot.[90] I projektet Luthersk predikan i nordisk evangelisk kristenhet har nordiska forskare visat på att predikanter kunde ha en viss predikotradition men att man samtidigt var starkt influerade av en luthersk predikostil. Ibland omnämnd som en"luthersk ortodox"stil. Ett inslag i denna tradition var intentionen att väcka samvetet.[91] På samma sätt, och med predikningarnas logik, skulle bönderna slutgiltigt övertyga överheten om sin svåra situation, vägen gick över känslorna. Sedan kan man alltid diskutera om detta var en medveten och övertänkt strategi från böndernas sida eller om de bara kopierade ett etablerat sätt att argumentera. Bönderna hade fått detta språkbruk via prästens predikningar men samtidigt är det intressant att se att prästerna själva inte använde samma argumentationsteknik när de skrev till överheten.

Var det möjligen denna uppsättning föreställningar, kanske vaga och på intet sätt enhetliga, som utgjorde den grund kring vilken man kunde samtala om bland annat rättvisa? Att hänvisa till den ordning Gud inrättat, var ett försök att inrikta samtalet kring något man hade gemensamt. Både bönder och herrar förutsattes tro på den rättskipande guden under vilken överheten hade att styra. Kanske var det bara ett taktiskt eller retoriskt grepp från böndernas sida och överheten behövde inte ta hänsyn till böndernas hänsyftningar till den gudomliga ordningen. Men det viktiga i argumenteringen var trots allt att bönderna visade mot en gemensam punkt kring vilket ett meningsfullt samtal kunde uppstå. Det hade ställt sig svårt för överheten att argumentera för något som stred mot Guds ordning. Att inför undersåtarna framvisa en överhet som eftersträvade endräkt och samarbete var också viktigt i de erövrade provinserna på samma sätt som Gustav II Adolf tidigare framhävt begreppet "concordia", endräkt som ett mål i det splittrade svenska riket.[92]

Att i 1600-talsmaterialet finna spåren av en världsbild som omfattades av större delen av samhället eller av endast bönderna är en svår uppgift. Men vissa slutsatser kan man möjligen dra. Eva Österberg har lyft fram några slutsatser om vilka värden som kan ha delats av större delen av den svenska be-

[89] Under frihetstiden använder Gustav III en sådan retorik där olyckor var resultatet av de styrandes ogärningar. Malmstedt 1985 sid 206.
[90] Ekedahl 1999 sid. 121.
[91] *Luthersk påskpredikan i Norden* del I, II, red. Sven Åke Selander, Århus 2001, del I sid. 534, del II sid.3-9.
[92] Johannesson 1997 sid. 18.

folkningen under 1600-talet: a) patriarkalismen b) en traditionalistisk syn på samhället där det som var gammalt och vant gärna hade företräde, samt c) den religiöst baserade treståndsläran.[93] Många reservationer kan naturligtvis göras i förhållande till de tre kategorierna. Var detta mentaliteter eller delar av tidens politiska kultur, eller något man hänvisade till av taktiska själ? Peter Aronsson menar att hustavlans patriarkala värld var ifrågasatt av bönderna. Den värld som presenterades i hustavlan måste förstås som "ambivalent, utmanad och sammansatt – inte som en till homogen mentalitet förvandlad prästerlig eller adlig utopi." Men Aronsson pekar också på att bönder och överhet även delade många enskilda symbolelement i kyrkorum och ritual.[94] En viktig aspekt av läran om hustavlan är att den gav inflytande för andra personer än överheten. Husbonden tillmättes betydelse och det fanns ett litet och reglerat inflytande som kunde användas. Denna distribuerade makt hade husbonden så länge kungamakten och kyrkan garanterade honom den, husbonden knöts samman med överheten i en relation som legitimerades av religionen. Detta var en patriarkal ordning och ett symbiotiskt förhållande, men den gav en liten öppning där den lilla människan, i form av husbonden, hade en plats i samhällsordningen. Denna ordning innebar att makten var reglerad, den var inte okontrollerad och oöverblickbar.

Kanske behövde inte böndernas föreställning om samhället och ståndsläran överensstämma helt med överhetens bild? Det räckte möjligen med att man delade vissa symbolvärden för att skapa ett slags spelregler för hur samtal och möten kunde gå till. Det gemensamma elementet skulle därmed vara att man ville finna former för hur meningsmotsättningar hanterades utan att det ledde till öppen konflikt. Därmed ställs inte frågan om huruvida bönderna trodde på den bild som prästerna predikades i centrum. Huruvida treståndsläran var ett lyckat disciplineringsprojekt skjuts därmed också i bakgrunden. De gemensamma symbolerna fungerade ändå som meningsskapande grund för samtalet.

Det fanns i inlagorna inslag som bar spår av en muntlig kultur. Ett förhållande som skall uppmärksammas ytterligare. Skånska kommissionens resa i Blekinge kan beskrivas som ett möte mellan lokalsamhället och centralmakten, men detta möte innebar möten på flera olika plan. En aspekt var mötet mellan en centralmakt med stark tilltro till det skrivna ordet och ett lokalsamhälle där det muntliga ordet hade en väl så stark ställning. Man skulle lite tillspetsat kunna tala om en kulturkonflikt där muntlighet ställdes mot skriftlighet. Ordning var för centralmakten till stora delar liktydigt med skrivna sockenstämmoprotokoll, dokument och attester. Skriv- och läskunniga domare skulle tillsättas på tinget. I lokalsamhället intog ännu

[93] Österberg 1995 sid. 190.

[94] Aronsson 1993 sid. 24, 36. Angående diskussionen om hustavlan se även Lennartsson sid. 21-22 och Larsson sid. 21-22.

inte skriftligheten samma position. Integreringen i det svenska riket kom bland annat att innebära att man tvingades acceptera dessa normer för umgänget med rikets centrum.

Mellan muntlighet och skriftlighet om lokalsamhällets politiska kultur

De blekingska bönderna levde i en politisk kultur där rättigheten att skriva till kungen var en etablerad politisk påverkanskanal. I denna mening levde man i en skriftlig kultur. Men övergången till en dominerande skriftlig kultur var en långsam process. Bönderna var under 1600-talet fortfarande i färd med att erövra en politisk färdighet och ännu under 1600-talet kan vi tala om starka kvardröjande inslag av en talspråklig kultur.[95] Med talspråklig kultur följer en närhet till handling och offentligt agerande. Walter Ong talar om intelligens i en muntlig kultur som något som fanns i ett "operationellt sammanhang."[96] Bönderna lämnade in skrivna inlagor men de framträdde även muntligt. Frågan är hur förhållandet mellan det muntliga och skriftliga gestaltade sig? Kommissionens arbete byggde på att den skriftliga inlagan inkom samt att den klagande var närvarande för att kunna förtydliga eller svara på kommissionens frågor. Det skriftliga ordet skulle bekräftas muntligen. I förekommande fall skulle den som klagomålet gällde, fogden eller landshövdingen, synligen konfronteras med den klagande. Närvaron bekräftades i protokollet genom skrivningar som: bonden "framkom." Var någon frånvarande markerades detta med "ingen av parterna var tillstäde." Kommissionen visade även att man skilde på muntliga och skriftliga framföranden, detta med skrivningar som gjorde klart att någon "gav skriftligen" tillkänna eller "klagade muntligen."[97] MT Clanchy har i *From Memory to Written Record* visat med vilken misstro de skrivna dokumenten bemöttes under medeltiden. Det talade vittnesmålet var ett starkare bevis än det skrivna ordet.[98] Till stor del fanns en tveksamhet till det skrivna ordet kvar hos 1600-talets blekingska bönder. Visserligen krävde centralmakten kvitton och skrivna attester men skrivna inlagor skulle helst bekräftas muntligt inför kommissionen.

Tilltron till det muntliga innebar också att man satte sin tilltro till det

[95] Walter Ong beskriver en långsam övergång ända in på 1800-talet. Ong 1996 sid. 133; Se även Ågren 1997 sid. 186.
[96] Ong 1996 sid. 70.
[97] "Framkom" ex. vol. 1 sid. 65; "ingen av parterna var tillstäde" vol. 1 sid. 144, 212, 320; "gav skriftligen" tillkänna, vol. 1 sid. 72; "klagade muntligen" vol. 1 sid. 278; Något fall finns då frågan behandlades trots att den klagande inte var närvarande, en änka under Sten Bielkes gods, vol. 1 sid. 323, frågan överfördes till tinget.
[98] M T Clanchy, *From Memory to Written Record, England 1066.1307*, Oxford 1997 sid. 262.

synliga och offentliga, något som ibland framskymtar i böndernas inlagor, som när en bonde påpekade att det han vittnade om: " med levande Röst kan bevisas inden tinget, om for nöden göres."[99] I en konflikt mellan en bonde och en häradsskrivare, konstaterade häradsskrivaren att bonden inte nöjt sig med ett utslag: "utan ljudligen på tinget utropat, det han icke skall skatta för helt"[100] Uttalandet kan tolkas som att häradsskrivaren menade att bonden var oförskämd. Men bondens agerande kan även ses som ett naturligt sätt att hävda sin rätt, nämligen att just "ljudligen" hävda sin rätt. Fullt hörbart, synligt och i denna mening offentligt. De exempel som anförts ovan där bönderna framträdde med gråtande tårar var också nedskrivna bilder av det synliga. Förutsättningen för att tårarna skulle fungera och bli betydelsebärande elementet var att bilden direkt kunde kännas igen och accepteras. Bilden av rinnande tårar var något som kunde framkallas på var man och kvinnas näthinna, det var mer än abstrakta ord. Det var en bild som var konkret och låg nära den vardagliga verkligheten, det man kunde se.

Det finns med andra ord en synlig och i denna mening offentlig kultur som hängde samman med den muntliga kulturen vilket också visade sig i andra sammanhang. Den som inför andra druckit sitt "videöl" kunde inte i efterhand hävda att han inte accepterat en uppgörelse, alla hade *sett* handlingen.[101] En bonde måste aktivt, närmast fysiskt agera för att försvara sina rättigheter, samtidigt som de skrivna inlagorna allt mer blev en del av det politiska livet även för bönderna. Maria Ågren har lyft fram en kultur där detta aktiva agerande och försvaret av rättigheter var något livsnödvändigt. "Att hävda sin rätt" innebar när det gällde jordägande ett aktivt hävdande. Att inte klandra någons anspråk på en jordbit, var det samma som att godkänna den andres anspråk. [102] Kanske är det i ljuset från en senare tids skriftspråkliga kultur som böndernas agerande upplevs som uppkäftigt, sturskt och envist. I själva verket var detta beteende en del i en av alla parter erkänd politisk kultur. Kanske kan man till och med tala om en mentalitet som kom till uttryck i ett aktivt hävdande av egna rättigheter.[103] Peter Reinholdsson har för senmedeltiden påvisat hur förhandlingar, framförallt i rättssituationer, följde ritualer och mönster.[104] Det var handlingar som parterna kunde se och reagera på. Man *satt* till tings, att resa sig betydde till exempel att man motsatte sig något. Det var fullt synligt för de närvarande när man

[99] Vol. EE: sid. 237.
[100] Vol. EE: sid. 324.
[101] Ang. seden med "videöl" se sid.46.
[102] Ågren menar att jordabalkens bestämmelse om "laga hävd" betonar att det åligger omgivningen att inskrida om den finner ett jordinnehav oberättigat. Se Ågren 1997 sid. 85, 191-201.
[103] Ågren 1997, sid. 199-200.
[104] Peter Reinholdsson *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens* Sverige, Uppsala 1998, sid. 118.

satt och när man reste sig och därmed markerade osämja. Beteendet hade ett regelverk därför att det var viktigt. När bönderna lämnat Bräkne häradsting inför prästen mäster Bertil och tingsdomaren var detta en tydlig signal. I den muntliga kulturen kompletterades talet av kroppsspråket, vilket innebar att man skrev sina inlagor men sedan även försvarade dessa på plats, i annat fall avvisade kommissionen ärendet. Centralmakten erkände därmed normer hämtade från en muntlig kultur. Men även när det gällde det muntliga agerandet inför kommissonen går det att finna variationer. Bönder, präster och borgare samtalade inte på samma sätt, eller bemöttes på samma sätt, i mötet med kommissionen.

Att samtala med överheten

Mötet mellan blekingarna och kommissionen fick en trevande inledning, vilket kom att påverka mötets och samtalets förlopp. Den 25 september anlände kommissionen till Kristianopel "förnimmandes att varken landshövdingen Håkan Nilsson Skytte, ej heller någon av hans hövdingedömmes betjänter var efter föregångne order, deras Excell:z Excell:zers till möte ankomne." På plats fanns endast fogden över "Kristianopels län" Sven Svensson Frost. Kommissionen konstaterade att landets inbyggare inte hade fått information om kommissionens ankomst och därför var de inte heller närvarande. Kommissionen fick av denna anledning börja med att sända ut "sedlar" till varje kyrka i häradet för att från predikstolen "beordra inbyggarna sig till den 1 oktober." infinna sig till möte med kommissionen. Under tiden beslöt kommissionen att sammanträda med borgmästare, råd och borgerskap i Kristianopel. Av protokollet framgår det att Kungl. Maj:ts instruktion lästes upp för borgmästare, råd och borgerskap. Mötet skulle hållas i borgmästare Sören Påhlssons hus, där kommissionen bodde.

Detta första möte inleddes torsdagen den 30:e september. Protokollet berättar att de två borgmästarna, fyra rådmän samt "några av Borgerskapet som särdeles av staden voro deputerade" var närvarande. Därefter förklarade Hans excellens Gyllenstierna Kungl. Maj:ts intentioner med kommissionen. Gyllenstierna underströk den omsorg om provinserna som Kungl. Maj:t visade och han framhöll vikten av att undersåtarna framförde det som tyngde dem.

Klas Rålamb fortsätter sedan med att "efter instruktionens innehåll föreställa Magistraten och borgerskapet efterföljande frågor."[105]

När sedan bönderna hade samlats för att framföra sina klagomål, framgår det att även bönderna kallades till kommissionens logement. Först att

[105] Vol. 1 sid. 1-5.

träda fram var Östra härads fullmäktige, fyra personer nämns, vilka framträdde på "samtlige allmogens vägnar."[106] När sedan enskilda bönder skulle klaga, nämner protokollen inte närmare hur detta gick till mer än exempelvis: "Anders Gissesson i Biörstorp framkom klageligen tillkänna gav."[107] Ibland framkom dock samtliga gårdsbrukare, eller ett antal representanter från en socken. Att flera bönder ibland var närvarande samtidigt framgår av kommissionens sätt att fråga. I protokollet finner man formuleringar som exempelvis "sedan blev allmogen tillfrågad."[108] Enskilda bönder omnämns som "bonden" eller vid namns nämnande. Däremot vet vi inte med säkerhet om fler bönder än den klagande var inne i kommissionens logement vid utfrågningarna. De replikskiften som ibland redovisades i protokollet antyder dock att flera bönder fanns med som åhörare.

Vid några tillfällen inbjöd kommissionen till bredare sammankomster. Vid mötet i Kristianopel beskrivs ett sådant möte:

> voro samtliga ständerna, prästerskapet en del militie betjänter, Magistraten och borgerskapet i Cristianopel med gemene allmogen av östra härad i Blekinge tillhopa kallade uti Commendantens hus[109]

Åter framgår det ur protokollet att man förklarade Kungl. Maj:ts intention med kommissionen. Kommissionen förklarade även att om man inte kunde fatta nödvändiga beslut på plats, skulle frågorna redovisas för Kungl. Maj:t eller som det står i protokollet: "trooligen berättas: och till det bästa bliva recommenderat."[110] Därefter upptogs prästerskapets inlagor till behandling. Även i Ronneby sammankallades samtliga ständer till ett möte i kommissionens logement. Mötena liknade de lantdagar som överheten ibland kallade till och som Wägner omtalar som "lantdagar i smått."[111] Innan menigheten fick tillfälle att framföra sina klagomål, konstaterades i protokollet att:

> Prästen Hr Erik i Ljungby å prästerskapets vägnar erkände med underdånig vördnad hans Kungl. Maj:ts dragne försorg om sina undersåtars vällevnad, deducerandes det med ett vackert tal.[112]

Några liknande sammankomster med samtliga ständer hölls inte vid mötena i Karlshamn och Sölvesborg. Vid mötet i Sölvesborg framgår det att mötet hölls på Sölvesborgs slott, dit de fick vända sig som hade något att

[106] Vol. 1 sid. 44.
[107] Vol. 1 sid. 65.
[108] Vol. 1 sid. 167.
[109] Vol. 1 sid. 29.
[110] Vol. 1 sid. 29.
[111] Wägner 1886 sid. 34.
[112] Vol. 1 sid. 151.

framföra. Genom kommissariernas "befallning och påbud uppkommo Borgmästaren, och råd samt några borgare av borgerskapets deputerade fullmäktige."[113]

Landshövdingens bristande förberedelser var ett problem och ett irritationsmoment för kommissionen. Landshövdingens frånvaro i Kristianopel ledde till att frågor fick uppskjutas till ett senare tillfälle då landshövdingen var närvarande. När mötet i Ronneby öppnades konstaterades i protokollet att: "Emedan såsom Ständerna, efter Kungl. Commissariernas, till landshövdingen långt förutgångne order, ej än voro sammankommne..." Av detta skäl fick kommissionen åter redogöra för intentionerna med kommissionen och i väntan på att allmogen samlades tog man upp en del enskilda suppliker.[114] Men landshövdingen anlände till slut till Ronneby. I protokollet konstateras att "efter middagen om aftonen" fann kommissarierna det nödvändigt att kalla landshövdingen och bokhållare Billing för en förklaring på de punkter som man inte kunnat reda ut i Kristianopel. Nu fick man först redogöra för kommissionens intentioner för landshövdingen, Klas Rålamb klargjorde att man gärna hade sett landshövdingens närvaro vid mötet i Kristianopel. Landshövdingen hoppades att detta inte skulle upptas i onåd, han hade vid den tiden varit upptagen med sin broders arv. Det dröjde tydligen innan samtliga bönder anlände till Ronneby och kommissionen fick åter anledning att kritisera landshövding Skytte. Kommissionen förklarade för Skytte att ständerna inte kunde dra från den ena orten till den andra. Landshövdingen ville dock inte kännas vid kritiken utan beklagade sig istället över böndernas uppträdande.[115]

De bristande förberedelserna visade sig också i att kommissionen fick uppmana allmogen att skriva sig samman. Så sent som vid mötet i Karlshamn omtalade kommissionen den oordning som rått under resan. Kommissionen påpekade att allmogen kom sent till de möten som ordnades. De klagade i frågor där man istället kunde ha skickat en supplik till Landshövdingen. Vissa frågor hörde under häradsrätt, landsting eller rådstuga. Kommissionen påpekade att skrivelser som rörde en stad, ett härad eller ett mindre distrikt skulle avfattas tillsammans.[116]

Tanken var att invånarna i Blekinge i förväg skulle ha fått reda på vilken uppgift kommissionen hade och att de därefter skulle ha sammanställt sina skrivelser. Nu fick kommissionen istället gång på gång redogöra för sitt uppdrag. På så sätt styrde naturligtvis kommissionen vilka frågor som skulle upptas till behandling. Det står vidare klart att olika grupper direkt kommenderades fram för att redogöra för olika saker. Även om kommissionen

[113] Vol. 1 sid. 459.
[114] Vol. 1 sid. 145.
[115] Vol. 1 sid. 170.
[116] Vol. 1 sid. 428.

till en del kunde styra förloppet så upptog instruktionen så många olika uppgifter som skulle prövas att knappast något kunde anses falla utanför kommissionens uppgifter. Ytterst få frågor avvisades också direkt av kommissionen. Om detta skedde var det oftast för att frågan hörde hemma under tinget.

Kommissionen hade gjort sig en föreställning om hur mötena skulle formas till effektiva sammankomster och man hade gjort upp en plan. Men som så ofta var verkligheten motspänstig och okänslig för planer upprättade i något administrativt centrum. Inledningen blev trevande och det första mötet med ständerna blev inte lika pampigt som man kanske tänkt sig. Landshövdingen hade säkert sin del i detta, men det antyds också att det fanns motsträviga bönder. Den trevande inledningen kan ses som en lite försiktig och vaksam hållning från invånarnas sida. I det förflutna hade kommissioner som anlände från rikets centrum ofta haft till uppgift att påtala någon obstruktion som lokalsamhällets invånare gjort sig skyldig till. Den trevande inledningen kan därvid också ses som ett uttryck för att bönderna visade att de kom till möte när det passade dem själva. Det kan ha varit ett sätt att försiktigt hävda sin självständighet. Den trevande inledningen kan även ha varit ett uttryck för en förtroendeklyfta mellan parterna. En klyfta som måste överbryggas för att ett meningsfullt samtal skulle kunna uppstå. Men det kan inte heller uteslutas att den trevande inledningen enbart var ett reultat av bristande förberedelser från guvernementeledningens eller landshövdingens sida.

Inledningsvis visade det sig även att det var svårt att få borgerskap eller prästerskap att framföra något annat än tämligen harmlös kritik. Kommissionens taktik var densamma vid alla möten, med ledande frågor försökte man få ständerna att agera. Frågorna kunde ofta ha en tendens som visade att man redan ställt sig på kritikernas sida mot den lokala maktordningen. Tydlig kom taktiken till uttryck när man till slut lyckades få till stånd en diskussion om den nya appellationsordning som införts i Kristianopel. Borgmästare och råd menade att det inte fanns något att kritisera och borgerskapet bekräftade att recesser och förordningar följdes.[117] Här hade diskussionen kunnat upphöra, men kommissionen hade ytterligare information om situationen som kunde användas för att få igång diskussionen. Angående appellationen till hovrätten i Jönköping frågade man om den:

> länder Justitien till befordran eller till äventyrs allena styrker Borgmästare och råds dominat i sådana saker till de fattigas förtryck.[118]

[117] Vol. 1 sid. 6.
[118] Vol. 1 sid. 7-8.

En retorisk fråga öppnade för kritik från borgerskapet och kommissionen visade att den nya överheten värnade om de fattiga. Man skulle inte ensidigt ställa sig på den lokala maktens sida mot invånarna. Denna typ av retoriska frågor var mycket vanlig när en diskussion inleddes. Man skulle med en modern term kunna tala om förtroendeskapande åtgärder som iscensattes för att få igång samtalet. Ytterligare en sådan förtroendeskapande åtgärd var att visa att det var tillåtet att kritisera den regionala förvaltningen, framförallt var det Landshövdingen som fick framstå som det illustrativa exemplet.

I flera fall framstår Landshövdingen som försumlig, han hade inte fullföljt resolutioner och order, någon gång omtalades att han inte utfört sitt ämbetes plikt. Kommissionen gav "order" om förändringar.[119] Landshövdingen fick öppet redovisa sina tillkortakommanden mot befallningsmän, magistrater och framförallt militären.[120] Landshövdingen tilltalades i ordalag som "vilket fog och skäl" han hade till sitt handlande, han skulle ha "allvarligt uppseende" i protokollet klargjordes att landshövdingen "teg här till stilla" eller han var "inte tillstäde."[121] Bönderna lockades till försiktig kritik av landshövdingen genom frågor som "ingriper inte landshövdingen?" eller förfrågningar varför man inte sökt landshövdingen.[122] I något fall ledde frågorna till att bönder och landshövding inför kommissionen konfronterades med varandra.[123]

Signalen var tydlig, kommissionen tänkte inte försvara missförhållanden orsakade av landshövdingen. Samma taktik användes för att locka borgarna till kritik mot den egna magistraten men här hade man i både Karlshamn och Ronneby god hjälp av de borgmästare som tillsatts av centralmakten. Även om det var ganska många personer som framträdde och gav sig in i diskussion med överheten fanns det också enskilda personer som intog någon form av ledarposition och kring dessa personer utvecklades längre dialoger eller ordväxlingar. I Ronneby och Karlshamn var det Ambrosius Pedersen och Johan Clausen som gav sig in i de mer heta diskussionerna. I Östra härad hade bönderna en person som ofta förde deras talan, det var Augustinus Pedersen som argumenterade för häradets skrivelser både i Ronneby och i Malmö. Det var också samme Pedersen som blivit bondetåndets talesman vid lantdagen i Malmö. Augustinus Pedersen hade på häradstinget i mars månad 1668 blivit vald till böndernas riksdagsman, trots fogden Sven Svensson Frosts invändningar. Fogden hade påpekat att Pedersen inte blivit vald på ett riktigt sätt, bönderna skulle ha valt två kandidater och därefter skulle överheten utsett en av dem. Dessutom hade besvärspunkterna inte

[119] Vol. 1. sid. 30, 94, 126-127, 139, 199, 378-379, 384, 427.
[120] Vol. 1 sid. 181-183, 448, 1797.
[121] Vol. 1 sid. 46, 171, 498.
[122] Vol. 1 sid. 489, 78.
[123] Vol. 1 sid. 484-489.

presenterats för landshövdingen på ett korrekt sätt. En annan anklagelse var att bönderna skulle ha haft ett "lönsmöte" förutom det öppna möte där besvären till riksdagen diskuterades.[124]

Den taktik som redovisats ovan öppnade för en kritik som verifierade misstänkta försummelser eller förde upp nya problem till ytan. Men även i fråga om mindre omfattande frågor försökte kommissionen visa sig lyssnande och förstående. Framförallt i de anklagelser som bönderna framförde mot länsmän eller fogdar visade kommissionen att man tog böndernas klagomål på allvar. Klagomålen ifrågasattes inte av kommissionen, istället konfronterades fogden med de klagomål som bönderna framställde. Mötet blev till ett möte mellan tre parter där även bönder hade en röst. Fogden fick ibland "tillstå" att en bonde hade rätt i sin kritik och kritiken kunde leda till att fogden "åtvarnades" och att länsmannen skulle "svara därför."[125] När en bonde anklagade en fogde för att denne slagit honom ledde detta till en mindre utfrågning där bonden "replikerade" på fogdens framställning.[126] Befallningsmannen kunde med anledning av ett klagomål "framkallas och frågas" om anklagelsen stämde.[127]

Bönderna tillmättes en position som samtalspartners, de framförde argument som var värda att beakta och deras kritik kunde leda till rannsakning och möjligen till framtida förändring. Men framförallt var bemötandet viktigt, bönderna bjöds in till ett samtal om ordningen i riket. Samtidigt som bönderna fick detta bemötande var det många klagomål som avfärdades trots en inkännande retorik. Formulering "funno det skäligt" i betydelsen att kommissionen visade sig positiv till de framförda önskningarna återfanns i tolv av de över tvåhundra resolutioner som utfärdades med anledning av böndernas inlagor.[128] Det vanliga bemötandet i resolutionerna var en kortfattad formulering där frågan överfördes till ett annat forum, eller en passus om att man fick hålla sig till gällande plakat eller beslut. Detta bemötande fick både borgare och bönder, prästerna bemöttes något annorlunda.

Även om kommissionen fann att prästernas agerande var svagt eller till och med felaktigt, tillrättavisades inte prästerna med några hårda ord. De fick en föreläsning om hur sakerna borde hanteras och därmed var sakerna avgjorda. När kommissionen mötte bönderna avfärdades inlagorna ofta mycket kort med "sökes uti vederbörligt foro" eller också avfärdades vederbörande mycket korthugget. Det finns mycket få exempel på att präster

[124] Östra härads ting 9/3, 18/3, 30/3 1668, LA Lund.
[125] Vol. 1 sid. 214-215.
[126] Vol. 1 sid. 216-218.
[127] Vol. 1 sid. 223; Liknande sid. 230.
[128] Vol. 1 sid. 47, 51, 58, 93, 243, 245, 248, 272, 392, 512, 518, 519.

avfärdades på liknande sätt. Mörrumsprästen fick beskedet att "kan inte ske" när han försökte få ett ödehemman lagt till prästhemmanet, men detta får betraktas som ett undantag.[129] Visst avfärdades prästers klagomål. Men avfärdandet hade sin speciella retorik. En formulering var att kommissionen konstaterade att de "voro intet obenägna att villfara" men sedan kunde det komma en formulering som förklarade att beslutet var beroende av Kungl. Maj:ts beslut.[130] Den tillmötesgående attityden kunde sedan varieras. Man kunde lova prästen att honom "så vida görligt är rekommendera" eller "Kungl. Kommissarierna giva suplicanten den "förtröstan", man skulle "på bästa sätt" framföra till Kungl. Maj:t. [131] Även om kommissionen inte kunde fatta ett beslut i en fråga avfärdade man inte frågan genom att upplysa supplikanten att de valt fel forum för sin framställan, vilket annars var det enklaste sättet om man ville undvika diskussion. För att ytterligare förtydliga överhetens förhållande till prästerskapet kunde kommissionen förklara att man "drogo fuller medömkan över benämnde prästman" men man kunde inte bevilja honom någon lindring i skatten utan frågan remitterades till Jordrevningen.[132]

Det fanns skillnader i hur de olika ståndena bemöttes. Det var mer av "kunna icke villfaras", "måste låta sig nöja" och "hålla sig till ordningen" i bemötandet av bönderna även om de trots allt bjöds in i samtalet. Bemötandet av prästerna antyder en relation där överhet och präster befann sig på ett annat plan än vad som gällde för relationen bonde – överhet. Kommissionens bemötande av prästerna kan också handla om att man ville markera att man värnade om dem även om man riktade kritik mot stiftets inflytande och biskopens position.

Borgerskapets samtal och diskussioner skiljer sig något åt från både prästernas och böndernas. När magistraten i Ronneby redogjorde för hur staden sköttes "protesterade" borgaren Ambrosius Pedersen och han klagade över att borgmästaren "förföljer" honom och han behandlas som "fiende." När tvisten mellan borgmästare och borgerskap i Ronneby hade uppmärksammats av kommissionen kallades borgerskapets deputerade upp och de fick redogöra för sin syn på konfliktens orsaker. Protokollet omnämner att "Berättade borgerskapet att borgmästare och råd hava uppburit utav staden en post penningar bestigande sig till 50 dlr silvermynt, som var borgerskapets intresse" och borgerskapet påpekar att borgmästare och råd måste vara "obligerade" att lämna räkningar. När någon beskrivning inte stämde med borgerskapets uppfattning "protesterade" man åter och lämnar sin egen beskrivning. Ambrosius Pedersen som var en av borgerskapets deputerade

[129] Vol. 1 sid. 499.
[130] Vol. 1 sid. 74, liknande: 85.
[131] Vol. 1 sid. 147, 246, 247.
[132] Vol. 1 sid. 499.

återkom och fyllde i sina anklagelser mot borgmästare Schlyter och magistraten. Borgmästaren lade sig sedan i diskussionen och krävde exempel på de anklagelser som Pedersen lade fram.[133] Den dynamik som uppstod i denna diskussion hade ingen motsvarighet när bönderna och prästerna mötte kommissionen. Det finns en tydlighet i anklagelser och en oräddhet som gav samtalet dynamik. Borgarna visade upp en självmedvetenhet eller självtillit som andra stånd inte nådde upp till. I Karlshamn skapades liknande dynamiska effekter av magistratens främste kritiker Johan Clausen om vilken det sägs i protokollet:

> Kungl. Kommissarierna låto strax uppkalla förbenämnde Johan Clausen, i mellertid berättade en och annan så väl av magistratspersoner som borgerskap att denne Johan Clausen kommer på banen åtskilliga oroligheter, och honom haver de till tacka för detta samt andra besvär.[134]

När utfrågningen kom igång ledde detta till ordväxling där Johan Clausen och borgmästaren omväxlande fyllde i diskussionen. Den ena frågan ledde över i nästa där borgmästaren och Clausen inför kommissionen framkastade sin kritik mot varandra. I dessa tvister omtalade protokollet att Klas Rålamb "tog detta hårt an" och han tilltalade Clausen för hans "egenvilliget." Men detta föranledde inte Clausen att hålla tillbaka sin kritik.[135] Denna typ av ordväxlingar där personer inför kommissionen vidhöll sina ståndpunkter, argumenterade och anklagade var något som förekom endast då borgerskapet ställdes inför kommissionen. Samtidigt som borgare kunde framvisa detta självförtroende var man ibland snabb med att anklaga andra grupper eller anklaga varandra. När bönderna framförde anklagelser var det som Otto Ulbricht påpekat själva beskrivningen som var anklagelsen. Åtminstone var detta ett tydligt drag när det gällde frågor som tillställdes centralmakten. Skatter kritiserades genom att böndernas eländiga tillstånd beskrevs och man framförde att det hade varit på ett annat sätt tidigare. Däremot är inlagorna fulla av öppna anklagelser mot namngivna militärer eller lokala makthavare. När det vid några tillfällen var svårt att förmå bönderna att konkretisera kritiken eller omnämna personer fick kommissionen arbeta hårdare för att förmå bönderna att precisera kritiken. Ibland medförde böndernas försiktigare agerande att överheten fick formulera anklagelserna utifrån böndernas beskrivning. Det som beskrivits ovan visar på ett ståndsbundet mönster i hur man samtalade och agerade inför överheten. Till en del återspeglade detta agerande även hur man uppfattade sitt ståndsbundet

[133] Vol. 1 sid. 161-162, 358, 360, 365, 368, 370.
[134] Vol. 1 sid. 443.
[135] Vol. 1 sid. 445.

position och inflytande. Den egna ståndsidentiteten fick betydelse för hur man förhöll sig till överheten.

Sammanfattning

Många av inlagorna till kommissionen hade sannolikt skrivits av någon förmedlare. Tydligast framgår detta i böndernas inlagor. Det finns dock goda skäl att anta att innehållet var individuellt utformat och att det speglade individernas och de olika ståndens värderingar och föreställningar. Det fanns i inlagorna tydliga tecken på att präster, borgare och bönder uttryckte sig på ett ståndsspecifikt sätt. Borgarna gav sig in i en mer saklig diskussion med överheten och man framförde sin kritik på ett öppnare sätt än de övriga ståndena. Formellt anslöt man sig till den mall som gällde för hur man bemötte sin överhet men utöver detta lade man inte till något för att förtydliga och understryka sin underdånighet. Prästerna betonade sin ställning som överhetens tjänare på ett likartat sätt som bönderna gjorde men innehållet var mer formellt och de hade likartade drag med borgarnas sätt att uttrycka sig. Latinska ord och begrepp kunde förekomma som markerade att man liksom överheten var lärd. Prästerna markerade därvid distans nedåt och en samhörighet uppåt. I böndernas skrivelser fanns ett mer överdrivet och omständligt hänvisande till deras svaga position i samhället, man var undersåtar och man betonade att man inte ifrågasatte detta förhållande.

Den religiösa tematiken kom framförallt till uttryck i böndernas inlagor. I borgarnas inlagor förekom det nästan inte alls och bland prästernas inlagor fanns en del religiösa uttryck framförallt i inledningar och avslutningar. Bönderna hade tagit till sig det språkbruk som användes av tidens ortodoxa präster, de kom sedan att använda detta språkbruk och detta sätt att argumentera i sina inlagor. Detta kom till uttryck genom ett användande av olika beskrivningar av lidande och sinnesstämningar. Mottagaren skulle inte bara övertygas av sakskälen, de skulle även beröras känslomässigt. På samma sätt som predikningarna skulle röra åhörarna till fördjupad förståelse och omvändelse. Bönderna kan å ena sidan sägas ha kopierat ett vedertaget sätt att argumentera, å andra sidan var det också ett erövrande av en retorisk kunskap. Den relation undersåte – överhet som uttrycktes i inlagorna hade även den en religiös förankring. Mycket talar för att framförallt bönderna i sitt möte med den nya överheten använde sig av normer och värderingar som hängde samman med en luthersk-ortodox världsbild. Överhet och undersåte förutsattes därmed ha en grundläggande värdegemenskap som gjorde samtal mellan parterna möjligt. En god kristen ordning under Guds inseende skulle upprättas och vidmakthållas, undersåten kunde inte behandlas hur som helst, i en kristen värld fanns regler. Huruvida bönderna verkligen trod-

de på den kristna världsbild skulle kunna diskuteras, det viktiga i detta sammanhang är att konstatera att det var en världsbild som var väl känd, använd och därmed funktionell. Överheten kunde inte hur som helst avvisa en argumentation som byggde på kristna värderingar. Dessutom visade överheten vid denna tid ett stort intresse för den så kallade konfessionalismen där religionen var det sammanhängande kittet i riket.

Även när det gällde hur präster, borgare och bönder samtalade med överheten fanns ståndsspecifika beteenden. Borgarna uppträdde självmedvetet och man gav sig in i ordväxlingar på ett sätt som andra stånd inte gjorde. Prästerna verkar inte speciellt benägna att diskutera de ståndsspecifika frågorna med kommissonen, man hade sitt stift där frågorna skulle behandlas. Båda dessa stånd bemöttes på ett sätt som visade att överheten tog hänsyn till och räknade med dessa stånd. Bönderna bjöds visserligen in till en diskussion men de bemöttes mer avvisande och kommissionens svar blev mer korthuggna. Men det finns trots allt exempel på att böndernas argumentation togs på allvar och att deras argument användes mot exempelvis tjänstemän. Bönderna var en samtalspartner men på en annan nivå än präster och borgare. Trots att bönderna bemöttes mer avmätt än andra måste man understryka en relation upprättades mellan överhet och bönder. Böndernas agerande visade att de i de lokala mötena väl kunde hävda sig och att detta var en bekant form för interaktion med överheten.

Möten, samtal och skrivna inlagor visade att det fanns betydande inslag av muntlig kultur samtidigt som det skrivna ordet på olika sätt vann terräng. Till en del var det två kulturer med olika betoning på muntlighet och skriftlighet som möttes. I böndernas tal och skrift fanns flera exempel på ett kvardröjande drag av muntlighet som var förbundet med en form av offentlig förhandlingskultur. En form av lokal ordning. Inom lokalsamhället kunde denna politiska kultur fortleva och det skriftliga protokollet eller skrivna tingsinlagorna hade inte samma framskjutna position. Överheten däremot lade större vikt vid skrivna dokument och kvitton framvisades. Med krav på centralisering, kontroll och homogenisering följde kraven på skriftliga dokument som kunde vidarebefordras. Den nya juridiska appellationsordningen visar på denna motsättning. Man skulle kunna tala om en lokal ordning som kom i motsatsställning till en centraliserad ordning. I kölvattnet på de motsättningar som uppstod följde misstroende. Böndernas tingsvittnen var inte nog för den nya överheten och tingsdomarna var inte professionella nog. Det misstroende som ibland visade sig i mötet mellan parterna var något som kommissionen oftast övervann genom att med ledande frågor och egna ställningstaganden öppna för en kritik som annars inte hade kommit fram. Kommissionen lyckades etablera så mycket förtroende att invånarna vågade öppna sig.

En viktig aspekt av skånska kommissionens arbete var den integrativa

process som man satte igång, likheter och olikheter diskuterades och lokalsamhällets ordning fick successivt vika. Samtidigt aktualiserade de motsättningar som kom upp till ytan en diskussion om vad som skilde Blekinge från Småland eller Skåne och vilka rättigheter som borgare, präster och bönder hade. Vid olika tillfällen aktualiserades olika konflikter som medförde att olika identiteter aktiverades. Ibland tvingades en bonde försvara sin position som bonde mot borgaren och ibland fick han försvara sin identitet som bleking i en jämförelse med smålänningen eller skåningen. Vilka identiteter som aktiverades vid olika tidpunkter var beroende av hur aktiv och närvarande centralmakten var i konflikterna. Med andra ord fanns det ett klart samband mellan den aktiva närvarande staten och de uttryck som identiteten tog sig. Ett annat samband som hade betydelse för hur man själv såg på sin identitet var sannolikt graden av rörlighet och därmed graden av beroende av överheten. Den något rörligare borgaren uppträdde mer ståndsmedvetet eftersom han var medveten om att det fanns andra städer där han kunde verka. Bonden hade inte samma möjlighet att röra sig och knyta kontakter, språkbruket gentemot överheten fick anpassas därefter.

7 Ett annat möte

Så länge kommissionen arbetade ute i provinsen Blekinge befann sig de lokala aktörerna på sin hemmaplan. Den enskilde bonden eller köpmannen steg fram med sitt budskap så som man gjort tidigare. Omgivningen var bekant, den politiska arenan känd och brukad tidigare och man var omgiven av bekanta ansikten. Som tidigare kapitel visat kom också verkliga möten till stånd mellan parterna. Dels som en konsekvens av en skicklig taktik från kommissionens sida och dels orsakat av invånarnas tillmötesgående och behov att söka denna kommunikation. De invånare i Blekinge som framträdde visade även prov på vana och politisk förmåga i detta umgänge med överheten. En viktig anledning till att invånarna agerade på det sätt de gjorde var att de rörde sig på en bekant politisk arena. Efter att kommissionen avslutat sin rundresa, avslutades kommissionsarbetet med en lantdag i Malmö. De olika stånden i Skåne, Halland och Blekinge fick skicka sina representanter till lantdagen. Detta var ett annat möte än de lokala möten eller små "landemöten" som hållits ute i provinserna.[1] Adel, präster och borgare hade under den danska tiden kallats till ständermöten, för dessa blev lantdagen en bekant politisk arena. Troligtvis hade ingen av de närvarande bönderna någon erfarenhet av liknande möten. Bönder och kungamakt hade talats vid på hemmaplan eller i annat fall hade några bönder fått resa till Köpenhamn för att nå kungen. Själva det förspel och den planering av lantdagen som gjordes av Rålamb och Banér visar att detta var ett annat möte. Frågan är vilken betydelse de olika erfarenheterna av politiska möten hade för hur lantdagen utvecklades?

Lantdagen 1669 har inte behandlats speciellt utförligt i svensk forskning. I Wägners avhandling om skånska kommissionen från 1886, omtalas lantdagen ytterst sporadiskt. Det är som om lantdagen inte hörde samman med kommissionens arbete. Däremot framskymtar en annan uppfattning i August Hallenbergs avhandling från 1907, *Skånska kommissionen af år 1669–1670 och skånelands kyrkliga förhållanden.* Hallenberg lyfter fram den förhandlingspolitiska processen och betonar det värde som låg i att ständerna i provinserna anvisade en väg för hur frågan om kyrkoordningen skulle lösas. CG Styffe har behandlat lantdagen i en avhandling från 1843. Avhandlingen är dock deskriptiv, de olika dokumenten från lantdagen lyfts fram utan närmare analys. Även hos Tham finns en redogörelse där lantdagen kommenteras. Tham gör en värdering av lantdagen och dess resultat: "Den enda frukt af någon betydenhet, som häraf blev, var att adeln åtog sig för sina

[1] Ang. landsmöten se sid. 43; Vol. 1 sid. 33-34.

utsocknes bönder samma villkor, som den svenska adeln åtog sig för sina utom rå och rör", detta mot att veckodagsgodsen skulle betraktas som likvärdiga med de svenska rå och rörsgodsen.[2] Kanske är det Thams värdering av lantdagen som gjort att forskningen inte intresserat sig mer för kommissionen och lantdagen. Liknande omdömen har för övrigt fällts om själva kommissionsarbetet. Skälet till dessa omdömen är enligt min uppfattning att den äldre forskningen förgäves sökt efter det diffusa försvenskningsarbetet. Lantdagen gav inget konkret om en försvenskning och därmed var den tämligen misslyckad.

I Gösta Johannessons "Skåne Halland och Blekinge" som varit något av ett standardverk om övergångstiden, både i Danmark och Sverige, omnämns inte kommissionen eller lantdagen överhuvudtaget. I ett senare arbete som Sten Skansjös *Skånes historia*, från 1997, omtalas försvenskningsprocessen via några distinkta åtgärder. Malmö recess 1662, Lunds universitet 1668, sedan behandlar Skansjö skånska kriget 1676–79. Den mer fredliga perioden då de öppna konflikterna inte var lika påtagliga har inte tilldragit sig samma intresse. En anledning till dessa slutsatser eller luckor är att det saknats forskning som lyft fram 1669 års skånska kommission och satt in den i en vidare historisk kontext. Det finns därför anledning att titta lite närmare på lantdagen 1669.

Förberedelserna för lantdagen

Den 27 november "om aftonen" träffades riksrådet Gustav Posse och kommissionens ledare Klas Rålamb i Generalguvernörens "logement" i Malmö för att förbereda lantdagen. Detta möte dokumenterades i protokollet och det ger oss en god inblick i hur kommissionsledamöterna såg på lantdagen och hur den skulle genomföras. Frågorna lästes upp och Generalguvernör Banér gavs tillfälle att ge sina synpunkter. Denna del av protokollet upptar 24 punkter.

I fjorton frågor var Generalguvernören och Klas Rålamb överens, frågorna borde föreläggas lantdagen. Man uttryckte det som att man fann frågan "nödig", "helt nödigt" eller man fann det "mycket nödigt."[3] De frågor man var ense om var av varierande karaktär: Militära frågor som utskrivningar, båtsmanshåll, problemet med bönder som flydde in på frälsegodsen för att undgå utskrivningar, skattefrågor som rörde bönderna, jordrevningen, tullfrågan, kyrkornas ekonomiska frågor, samt en del näringsfrågor. I dessa frågar rådde det enighet, frågorna skulle föreläggas ständerna.

[2] Tham vol. II sid. 81.

[3] Vol. I sid. 1377-1397, punkt 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 19, 21.

Även om man var överens om att förelägga ständerna frågorna kunde motiven till detta variera. Banér och Rålamb diskuterade även *hur* en fråga skulle läggas fram. Skulle frågans alla sidor belysas och skulle man överlåta till ständerna att komma med förslagen? De militära frågorna var problematiska. Skulle man behålla det rådande systemet eller skulle man föreslå förändringar och lindringar? De olika lösningar som tidigare diskuterats i komissionen dryftades. Banér påpekade att det var nödvändigt att lägga fram frågan för ständerna. Men man skulle "lämna ständerna den friheten att själva prestera sina meningar därom." Det skulle då "så mycket bättre vara" och man skulle efter "noga övervägande" kunna komma fram till ett bra förslag.[4] Även lilla tullen diskuterades i liknande taktisk termer. Man skulle själv inte komma med förslag, Banér ville först "förnimma" vilken nivå ständerna tänkte föreslå om man skulle avlösa tullen med en avgift.[5] Frågan om ödehemman fann man också vara en lämplig fråga att låta ständerna uttala sig om.[6]

I vissa frågor anförde Baner skäl för att de inte skulle tas upp på lantdagen. Ett skäl var att frågan ansågs röra enbart ett stånd, i första hand prästerna eller adeln. Flera adelsfrågor ansågs olämpliga att behandla på lantdagen och Banér menade att de borde föreläggas adeln ensamt.[7] Det fick inte framstå som att Kronan misstrodde adeln eller att man inte var säker på deras trohet. Men Banér menade att vissa frågor trots allt måste komma till en lösning exempelvis frågor om jordägande. "Medlen" transporterades över till andra sidan och man "hämtade arvingar till sig", framhöll Banér. Dessutom påpekade han att man förmodligen kunde vänta sig "föga trohet" av dessa arvingar.[8] Vissa frågor skulle inte preciseras, som skyldigheten att betala salpeterskatt, men man borde påminna adeln om att de skulle betänka att de borde stödja kronan med de skyldigheter som man varit van att erlägga och att man därmed skulle visa "vart åt man ville."[9] Liknande hänsyn visade Banér när det gällde prästerna och borgarna.[10]

En fråga som hade en mer övergripande eller principiell karaktär var uniformitet i kyrkoordningen. "Denna punkt höll Generalguvernören mycket nödigt ständerna att förhållas, allenast den främste uti själva instrumentet av propositionen nämnes."[11] Frågan orsakade inte någon vidare dis-

[4] Vol. 1 sid. 1376, punkt 1.
[5] Vol. 1 sid. 1374, punkt 4.
[6] Vol. 1 sid. 1384, punkt 10.
[7] Vol. 1 punkt 12, sid. 1385, punkt 23 sid. 1394.
[8] Vol. 1 punkt 24 sid. 1395.
[9] Vol. 1 punkt 11 sid. 1385.
[10] Prästernas upptagande av"påviska avgifter" till domkyrkan i Lund, vol. 1 punkt 17 sid. 1389; prästernas roll och hjälp vid utskrivningar vol. 1 punkt 22 sid. 1394; båtsmanshållet punkt 3 sid. 1378.
[11] Vol. 1, punkt 8 sid. 1382.

kussion, den intog en självklar plats. Frågan är varför frågan var så viktig? Till en del rörde detta ekonomiska rättigheter som undandrogs kronan, och adeln kunde genom sin patronatsrätt få en viss kontroll över församlingarna. Centralmaktens auktoritet fick på detta sätt konkurrens. En annan förklaring kan vara de konfessionalistiska idéer som var så framträdande under 1600-talet. Konfessionalistiska idéer var möjligen som starkast vid tiden för enväldets införande, men konfessionaliseringen av samhället har diskuterats för hela perioden 1550–1750. Begreppet har använts för att beskriva de religiösa, sociala och politiska omvandlingsprocesser genom vilka 1600-talets maktstater formerades. Religionen var *vinculum societatis,* samhällets sammanhållande länk.[12] Skulle religionen fungera som sammanhållande länk kunde den inte tillåtas bli en sak för präster tillsatta av adeln eller vara något som styrdes från stiften av självsvåldiga biskopar.

Frågorna föreläggs ständerna.

Den 2 december 1669 kallades ständernas deputerade till Klas Rålamb då denne klargjorde att de nästa dag skulle infinna sig på Malmö rådstuga för att ta del av propositionen till lantdagen. Lantdagen den 3 december inleddes sedan med ett tal av Klas Rålamb där han inledningsvis lyfte fram Kungl. Maj:ts intentioner i provinserna där begrepp som tillväxt och välstånd användes. Därefter tog Rålamb upp de gångna årens ofredstider och han poängterade att omsorgen om provinserna även gällde ofredstider. Därför måste provinserna förberedas även för detta. Det gällde att upptäcka "medel" som kunde hjälpa provinserna "vid varjehanda onåder och virrighet" och skapa godtagbar trygghet och säkerhet. Klas Rålamb förklarade att lantdagen tillkommit eftersom de frågor som skulle behandlas inte hade något gemensamt med rikets övriga ärenden och det blev mer praktiskt att diskutera detta i Malmö. Slutligen uppläste sekreterare Svan propositionen.[13] Det som förmodligen var mest utmanande för befolkningen, inkvarteringar och framtida utskrivningar, lindades på detta sätt in och lyftes till den mer övergripande frågan om fred och säkerhet. Därmed var också förhandlingsläget klargjort. Det traditionella utspelet från centralmakten var att välstånd och fred kunde garanteras, men det krävde motprestationer.

Protokollet återger sedan ett långt tal där överste Göran Sperling framträdde som adelns representant. Detta tal artade sig till ett propagandatal för den svenska regimen. Sperling talade om den förtroliga kärlek som skulle

[12] Ekedahl, 1999, sid. 16, 48.
[13] Vol. 1 sid. 1401-1407.

råda "såsom lemmen uti en kropp." Han framhöll de stora likheterna och grunden för en möjlig enhet: religionen och "så uti själva tungemålet, lag och seder." [14] Göran Sperlings tal upptog över sex handskrivna sidor. Efter detta tal konstateras att på prästernas vägnar svarade biskop Winstrup och på borgerskapets vägnar svarade borgmästaren i Malmö. När det gäller böndernas representant konstateras att den svarande var en bonde "som förnams sedan icke vara fullmäktig att svara för bönderna utan kom apropå därtill framskjuten." Efter detta inledande möte drog sig parterna tillbaka. De närmaste dagarna föredrogs sedan en rad allmänna frågor från enskilda. Lantdagen återupptog sedan förhandlingarna den 14 december då adeln svarade på den framlagda propositionen. Inledningsvis hade Rålamb och Banér diskuterat tjugofyra frågor, frågorna visade sig nu ha reducerats till tolv, några frågor hade förts samman under gemensamma rubriker:

1. Kyrkoordningen.
2. Justitieväsendet.
3. Militärens förstärkning.
4. Strandvaktens underhåll.
5. Statens subsistence (ekonomiska frågor)
6. Upptagande av ödehemman.
7. Jordrevningen.
8. Kommersens upphjälpande.
9. Ekvivalent för att avlösa lilla tullen och accisen.
10. Mynten som försvinner ur landet.
11. Överflödigt manskap på adelns gårdar.
12. Tiggeriet som missbrukades.

Av de kvarvarande tolv frågorna valde stånden att svara på ett antal frågor som man ansåg berörde just dem. I något fall undvek man kanske att svara på en besvärlig fråga, till exempel svarade adeln inte på frågan om överflödigt manskap på adelns gårdar.

Adelns svar på propositionen

Beträffande kyrkoordningen föreslog adeln en "kombination" av den danska och av den svenska ordningen och man menade att en revision skulle göras, man skulle diskutera frågan med ständerna, därefter skulle förslaget presenteras på riksdagen. Man framhöll att det var viktigt att folk från provinserna fanns med vid revisionen. Adeln uttryckte sedan vissa farhågor.

[14] Vol. 1 sid. 1407.

Man menade att man inte förstod Kungl. Maj:ts intention, skulle det vara "likhet" eller en ny ordning där den gamla "kasserades"? En nyordning, menade adeln, skulle kunna innebära att gamla rättigheter förbigicks. När det gällde punkt tre om justitien var man mycket kortfattad. Adeln menade att man ville medverka till en uniformitet så vida den inte stred mot "landsens natur." Kommissionen kände sig därmed föranledd att förtydliga vad det var man eftersträvade:

> Berättandes dem att hans Kungl Maj:ts intention var att åstadkomma en likhet mellan den danska och den svenska lagen, förhållandes likväl vars och ens rätt

Man skulle även inhämta ridderskapets betänkande och förslag, "vad metod och sätt man därtill kan finna." Men protokollen uttrycker sannolikt inte allt, det fanns motsättningar och misstänksamhet. Detta uppfattade sannolikt överste Sperling eftersom han förtydligade frågan ytterligare:

> HE Sperling sade det skulle synas vara anstötligt att svenska undersåtar skulle betjäna sig av dansk lag, varföre skulle oförgripligen den danska lagen efter förelupen revision redigeras till ett corpus och sedan fogligt intituleras Kung Karls Skånska lag.[15]

Kommissonen efterfrågade i samband med detta en metod för genomförandet av en lagrevision. Kommissionärerna var tydliga när man förklarade intentionerna med de olika förslagen. Men man förevisade även en förhandlingslösning, adeln skulle ges inflytande över beslutet. Ridderskapet uppmanades också att tänka efter. Sistnämnda uppmaning kan uppfattas som ett förtäckt hot. Förhasta er inte, var inte känslomässiga, konsekvenserna kan vara allvarliga. Göran Sperling kan sedan sägas trappa upp hoten något genom att påvisa frågans principiella aspekt. Det fanns ingen skånsk särlösning, valet var att medverka och få inflytande via den väg centralmakten anvisade.

När det gällde inrättandet av militären i provinserna förklarade kommissionen att man ville ha samma ordning som i övriga riket. Men man ville veta hur man skulle göra detta efter landets villkor och därför kom man nu till adeln. Allt skulle ske "uti ett gott esse." Adeln presenterade ingen lösning men det förslag som framförallt diskuterades av överstarna Sperling och Lybecker var om inte det bästa vore att ryttare som kunde bruka ett hemman också fick ett eget hemman. Problemet var de främmande ryttarna som inte var uppfödda med åkerbruk. Slutligen tog adeln upp punkten om lilla tullen

[15] Vol. 1 punkt 1–2 sid. 1472-1478.

och dess byte mot en ekvivalent (lilla tullens ersättande med en skatt). Någon klar uppfattning hade inte adeln i frågan men man diskuterade hemmanstalet som grund för en ekvivalent. Kommissionen fick påpeka att ständerna anhållit om ekvivalenten och nu måste man även presentera ett förslag.[16]

Jerker Rosén menar att det adeln gick med på egentligen bara var ett stadfästande av ett beslut fattat 1668 som innebar uniformitet i adelsprivilegierna och förberedande åtgärder för uniformitet i andlig och världslig lag. Antagande av den svenska rusttjänsten var också till fördel för adeln jämfört med den danska ordningen. Den stora skillnaden 1669 mot tidigare förhandlingar med den svenska regeringen var att nu förhandlade regeringen med "skånska godsbesittare" och inte danska adelsmän.[17]

Prästerskapets svar på propositionen

För prästerskapet var kyrkoordningen en viktig fråga, man menade att man vill ha "den gamla här i Skåne." Vidare framhöll man att det redan fanns en revision gjord från 1662, vilken skulle ha konfirmerats på riksdagen 1664. Det prästerskapet syftade på var beslutet från 1662 års lantdag, den så kallade Malmö recess. Samtidigt framhöll man dock att det inte fanns någon "real varitet emellan den svenska och den skånska kyrkoordinantien." Skulle man göra en revision skulle man dock göra en "union" mellan de båda "som bäst och nyttigast kan prövas." Prästerskapet uttryckte en viss ambivalens i frågan, men det återkommande temat var att man ville bli vid det gamla. Det är uppenbart att Klas Rålamb vill försöka lugna prästerskapet och framförallt rycka undan grunden för deras oro som rörde ståndets privilegier.

Rålamb förklarade att prästerskapets svar var nästan lika med Kungl. Maj:ts intentioner där en kombination av kyrkoordningar skulle göras. Vidare betonade Rålamb att det inte var Kungl. Maj:ts intention att frånta prästerna några rättigheter. I övrigt uttalade sig prästerskapet om samtliga punkter, även om vissa frågor kort avfärdades därför att de inte angick dem, en sådan fråga var båtsmanshållet som ansågs vara en fråga för städerna. Det var utifrån ståndets intressen man agerade, på samma sätt som adeln uttrycker detta ståndsintresse. Endast undantagsvis framskymtade argument där man omtalade rikets intresse. Prästerskapet ansåg till exempel att organiserandet av strandvakten var en fråga för hela riket och därför borde andra delar bidra till kontrollen av kusterna. När det gällde frågan om hur man skulle ordna inkomsterna i provinserna så att kronan inte drabbades av underskott, kunde man avfärda frågan med att prästerna inte hade bidragit

[16] Vol. 1 sid. 1478-1487.
[17] Rosén 1944 sid. 104-106.

till detta underslev och frågan angick därmed inte dem. I andra frågor kunde sedan prästerna åter visa sin beredvillighet att tillmötesgå centralmakten. När det gällde jordrevningen skulle man "contribuera" och "assistera." Vad det gällde "överflödigt manskap" på adelns gårdar skulle man "påminna" och "tillkännage" samt försöka "förhindra" detta.

En fråga som hade stor betydelse för handlande bönder var att försöka byta ut lilla tullen mot en ekvivalent. Adeln hade inte kommit med något förslag i frågan. Prästernas inställning och svar blev här desamma som adelns. Åter får Rålamb påpeka att det var ständerna själva som begärt denna ekvivalent och då fick man även komma med ett förslag. Prästerskapet tog även upp tiggeriet som ett problem som hängde samman med militärens närvaro. Prästerna konstaterade att det fanns plakat och förordningar i frågan och man hänvisade till Christian den IV:s recess. Problemet som prästerna såg det var de soldater som drog omkring i bygderna, vilka följdes av tiggare 2, 3 eller fyra stycken tillsammans, samt zigenare i följen om "12 eller 16 ihop." Prästerna klagade över tiggeri, tjuveri och spådomar.[18]

Borgerskapets svar på propositionen

Borgerskapet uttalade sig kortfattat om de flesta punkterna. På flera punkter svarade man att man var överens med adeln.[19] I andra frågor hänvisade man till att det fanns bestämmelser och plakat eller att det var upp till befallningsmannen att lösa problemet.[20] Vid några tillfällen kompletterade man med egna förslag eller påpekanden. När det gällde kyrkoordningen var den tydligen inte så viktig för borgerskapet och även när det gällde uniformitet i justitien var detta tydligen en fråga av mindre vikt. Borgerskapet menade att man var tillfreds med den ordning som fanns men att man även kunde medverka till en uniformitet men att executionen skulle vänta till kungens myndiga år. Ett uttalande som sannolikt dikterades av rädsla för att adelns privilegier i annat fall skulle expandera på borgerskapets bekostnad. Utskrivningen menade man kunde ske på samma sätt som i Sverige med att soldaterna försågs med hemman. Om båtsmanshållet uttalade man sig svävande men inte avvisande. Men man påpekade även att utskrivningar skulle ske efter riksdagsbeslut.[21] Borgarnas speciella fråga var tullfrågorna. Tullarna var alltför höga och man påpekade speciellt att tullarna på returer till provinsen var för höga. Kommersen hindrades. Därtill tyckte man att stapelstäderna låg alltför tätt. När det gällde att ersätta lilla tullen med en ekviva-

[18] Prästernas svar, vol. 1 sid. 1505-1518.
[19] Kyrkoordningen, strandvaktens inrättande, upptagande av ödehemman, vol. 1 sid. 1518-1519.
[20] Frågan om överflödigt manskap på adelsgodsen, tiggeriförordningen, vol. 1 sid. 1528.
[21] Vol. 1 justitien, vol. 1 punkt 2, militären punkt 3 sid. 1519.

lent hade inte heller borgerskapet något färdigt förslag. Först ville de ha reda på hur stora inkomsterna var och hur mycket som avgick i löner innan man kunde komma med ett förslag. Kommissionen framförde förslaget att städerna skulle betala hälften mot landet, något som borgerskapet tyckte var alltför mycket.[22] När det gällde frågan om hur medel till kronans stat i provinserna skulle kunna skötas på ett bättre sätt valde borgerskapet att kritisera adeln. De menade att adeln drog undan hemman från kronan och därmed minskade de ekonomiska möjligheterna att underhålla tjänstemännen.[23]

Böndernas svar på propositionen

Böndernas svar på den första punkten om kyrkoordningen var formulerad på ett sätt som omedelbart ledde till en verbal konfrontation. Bönderna ville förbli vid kung Christians IV:s recess och kyrkoordning. Skälet till detta var knappast religiöst, man påpekade att "de gjestliga" måste nöja sig med de inkomster som recessen gav, andra avgifter skulle avskaffas. Dessutom skulle alla kontrakt som uppgjorts mellan bönder och "dem" upphävas. Bönderna tog chansen och förde fram sin kritik när överheten fanns på plats men det var inte detta Rålamb och Banér ville diskutera. "Det blev bönderna förhållet" att de inte höll sig till saken. De hade inte heller förstått Kung. Majt:s intention som var att endast göra en "union" mellan den svenska och den danska kyrkoordningen. Man ville inte ta ifrån dem den brukliga ordningen. Bönderna hade i denna fråga stört kommissionens väl uppgjorda taktik för att vinna präster och adel för en ny kyrkoordning. En nyordning innebar för bönderna att nya pålagor skulle påläggas dem till förmån för prästerna, alltså försvarade man det gamla. När det gällde justitiefrågorna påpekades för bönderna att samma förhållande gällde och att inte heller här hade bönderna förstått det hela rätt, menade Rålamb.[24]

Böndernas svar visade att de ensidigt inriktade sig på att försvara sig mot nya pålagor och eventuellt försökte bli kvitt gamla. Kommissionens intention var att bjuda in till en diskussion där ständerna skulle komma med olika förslag, men dessa intentioner hade inte anammats av bönderna. Det var tydligt att bönderna uppfattade det som att centralmakten ville påbörda dem nya bördor och därmed gick man i försvarsställning. Tydligt framträder detta drag när man diskuterar hur "staten" skulle förbättras så att underskott inte uppstod. Bönderna förklarade att man ville förskonas från ytterligare "gravationer" om landet inte skulle bli helt öde. Bönderna från Halland ville förbli vid det kontrakt som drottning Kristina upprättat. Led-

[22] Vol. 1 punkt 8 sid. 1525-1526.
[23] Vol. 1 punkt 5 sid. 1523.
[24] Vol. 1 punkt 1 och 2 sid. 1530.

ningen för lantdagen förklarade för bönderna att det inte var så punkten skulle förstås. Man ville se till att medlen till staten inte förminskades och kommissionens företrädare ville att bönderna skulle ge förslag på hur detta skulle gå till.[25] Kommissionens taktik var att försöka bryta böndernas argumentation genom att göra dem delaktiga.

I övrigt fortsatte bönderna sin försvarslinje. När det gällde de militära frågorna villa man ha ett "rättvist förslag" och man poängterade att man skulle "ärligt prestera" det som riksdagen beslutade om. Men man ville gärna själv kunna välja om man skulle hålla sventjänare eller rida själv. Vad det gällde strandvakten förklarade man att man tidigare själv fått sköta detta och att man nu skulle bidra med det som riksdagen beslutade om. Bönderna ställde sig även positiva till att soldater kunde få uppta ödehemman.[26]

Frågan om lilla tullen hade följt kommissionen genom dess resa i provinserna. Bönderna och borgarna i Blekinge hade klagat över denna ordning. Nu kom den åter upp till behandling. Men inte heller bönderna hade något förslag till ekvivalent som kunde avlösa tullen. Det framgår att bönderna inte var eniga i frågan. En del var "tillfreds" och en del "vilja icke." Här fanns säkerligen en stor skillnad mellan bönder nära städerna som bedrev handel via städerna och bönder i skogsbygden. Kommissionen redogjorde sedan för den diskussion man haft med adeln. Varefter bönderna klargjorde att man "snarare" ville behålla tullen men att den borde modereras.[27] Några ytterligare frågor hade bönderna inte att framföra varefter deras deputerade från Halland begärde att få resa hem, vilket de också beviljades efter det att de lämnat sina häradssigill så att de slutliga besluten kunde konfirmeras på deras vägnar.[28]

Ständernas möte med centralmakten

Som det framgår av redovisningen ovan var detta ständernas möte med överheten, inte blekingarnas eller skåningarnas möte med överheten. I ett utsatt läge och i situationer då centralmakten framträdde med kraft och myndighet var det denna kraft man både tog spjärn mot och förlitade sig till. Allianser mellan stånden mot centralmakten verkar inte att ha varit något alternativ. Beslutet från lantdagen inleddes med orden "Vi efterskrevne ständer av Ridderskap och adel, Biskopar, Prästerskap, Borgerskap och menige Allmoge." Sedan omtalas att detta var de underdåniga undersåtarnas tankar om de framlagda punkterna. När det gällde den förestående revisio-

[25] Vol. 1 punkt 5 sid. 1533.
[26] Vol. 1 punkt 3, 4, 6 sid. 1531-1534.
[27] Vol. 1 punkt 8 sid. 1534.
[28] Vol. 1 sid. 1534.

nen av kyrkoordningen och den "åsyftade unionen", föreslog ständerna en ordning för hur detta skall genomföras. Infödda män, andliga och världsliga av adel skulle medverka och de egna provinsernas förhållanden iakttas. Arbetet skulle sedan underkastas samtliga ständers prövning och godkännande vid allmän riksdag. Under tiden skulle ingen ändring av kyrkoväsendet ske. På samma sätt skulle sedan lagrevisionen behandlas. Det framhölls i detta sammanhang som viktigt att man skulle påminna om varje stånds synpunkter. Borgerskapet hade dessutom i sitt svar betonat att beslut om lagens införande skulle tas under myndig konung. Ståndena vaktade över sina privilegier och krävde garantier av den nya överheten. Det framstår klart att försvaret av dansk kyrkoordning eller dansk lag framförallt handlade om praktiska och ekonomiska frågor med anknytning till ståndena och deras privilegier. De som kunde expandera sina privilegier på andras bekostnad var inte någon avlägsen svensk centralmakt utan provinsernas egna ständer och de olika kombattanterna sökte den svenska centralmaktens stöd. Visst fanns det motstånd mot en del nya reformer. Men motståndet på lantdagen 1669 var, som Jerker Rosén även poängterat, ståndsbaserat.[29]

En fråga som förblev olöst var frågan om att avlösa lilla tullen mot en ekvivalent. Här konstaterades att ständerna inte kunnat finna en passande ersättning och frågan måste uppskjutas till en kommande riksdag[30]. Frågan blev ett illustrativt exempel på vad som hände när man inte var överens inom ståndet eller inte lyckades vinna stöd hos de andra ständerna. Frågan hade tagits upp av bönder och borgare i Blekinge och tullen uppfattades som ett problem. Adeln hade också egna intressen i frågan. Inom bondeståndet framgick det att man inte var överens om hur detta skulle lösas. Uppenbarligen var inte alla trakterade av tanken på en skatt baserad på hemmanstalet. Lilla tullen hade knappast samma betydelse i skogsbygden som vid sjökanten. Jag uppfattar det som om kommissionen verkligen diskuterade frågan med avsikt att försöka hitta en lösning som kunde presenteras för Kungl. Maj:t. Men frågan föll, kommissionen drev inte en fråga vidare, det fanns inte någon gemensam uppfattning. Den lärdom som kunde dras av kommissionens hantering av tullfrågan borde ha varit tydlig. Indirekt visade kommissionen på hur ett framgångsrikt politiskt handlingsmönster måste se ut. Det som krävdes för att förslag skulle gå igenom var ett enigt stånd och eventuellt en allians med något annat stånd, dessutom anvisades riskdagen som den arena där besluten skulle fattas. Det politiska handlingsmönster som påvisades handlade om integration i det svenska politiska systemet. Riksdagen lyftes fram. Den integrativa tendensen återkom i andra sammanhang där de nya ämbetsverken och statstjänstemännens roll förklarades. Betydelsen av skriftliga verifikationer i olika former hade också

[29] Rosén 1944 sid. 112.
[30] Se Tham vol. II sid. 80; Styffe sid. 35.

poängterats som något viktigt i umgänget med den nya överheten och dess administration.

Jordrevningen hade varit ett återkommande diskussionsämne under kommissionens arbete. Frågan hade dock väckts långt innan det att skånska kommissionen tillsatts. Överste Lybecker hade 1664 vid riksdagen kritiserat den senaste jordrevningen i Blekinge. Han menade att den varit värdelös och att bönderna svurit falskt om deras gårdars bärkraft. Man beslutade då om årliga jordrannsakningar i Generalguvernementet. Men förmedlingarna på böndernas hemman blev ett återkommande problem. År 1668 beslutades om en allmän sänkning av terminskatten för att komma till rätta med böndernas problem men detta innebar att överste Lybeckers regemente drabbades negativt i och med att de anslagna räntorna minskade. Frågan om jordrevning kom sedan åter upp till behandling i och med skånska kommissionen 1669–70.[31] Det fanns starka militära incitament till att jordrevningsfrågan drevs vilket också kommissionens arkivmaterial ger uttryck för. Däremot var böndernas bevekelsegrunder för att vilja ha en jordrevning av annat slag, de eftersträvade en rättvis beskattning, eller kanske framförallt en nedsättning av skatten. En jordrevning kom också tillstånd.[32] Jordrevningen skulle enligt Klas Rålamb utgöra själva "fundamentet" för att komma till rätta med de förmedlingar och bortbytta hemman som drabbat militären.[33] Frågan är vilken effekt detta fick? Det framgick att böndernas uppskattningar av gårdarnas bärkraft skilde sig avsevärt från de uppgifter lantmätaren fick fram.[34] Jan Erik Almqvist menar att jordrevningen blev ett hastverk som ledde till nya krav från bönderna på jordrevningar under 1680-talet. Jordrevningen 1671 utgjorde även en dålig grund för det indelningsverk som skulle införas, räntorna stod inte i rimlig proportion till hemmanstalet, menar Almquist.[35] Skånska kommissionen tänkte sig att lösa de besvärliga problemen kring inkvarteringarna genom ett gediget administrativt arbete i form av en jordrevning. Militärens behov skulle tillgodoses och böndernas situation förbättras. Men det är tveksamt om den civila administrationen var stark nog att kontrollera militären och det är likaledes tveksamt om administrationen klarade av att kontrollera böndernas agerande vid jordrevningen. Problemen var definitivt inte lösta före utbrottet av skånska kriget 1675.

Det är intressant att notera den tillit militärer som överste Lybecker satte

[31] Åberg 1947, sid. 30-34.

[32] Jordrevningsprotokollen finns samlade under Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret. RA, Listers härad saknas. Detta material har delvis använts och kommenterats av Björnson 1946 sid.26-30.

[33] Brev kommissionen till Kungl. Maj:t 29/4 1670, vol. 3.

[34] Björnsson 1946 sid. 26.

[35] Jan Erik Almquist "Skatteväsendet i Skåne, Blekinge o. Bohuslän under karolinsk tid, Historisk Tidskrifrt för Skåneland 1917-21 sid. 252-255.

till en administrativ insats som jordrevningen. Med en förnuftig och rationell lösning skulle ett nytt fundament byggas och ur detta skulle en armé stiga fram. Verkligheten var dock bångstyrigare än vad översten räknat med. De forskare som värderat jordrevningen antyder att den nog var ett misslyckande. Men var den det ur böndernas synvinkel? En jordrevning som legat fast och accepterats av centralmakten hade nog betraktats som ett misslyckande för bönderna. Nu blev resultatet tveksamt delvis därför att lokalsamhället hade bevarat ett visst inflytande över processen. Hade militären fått igenom sin ordning hade utfallet av jordrevningen varit ett annat. I andra sammanhang har en bondetaktik framskymtat som innebar att man i det längsta försökte driva processer på tinget och på andra arenor. Målen fördröjdes och kom aldrig ett slut, själva processordningen blev ett vapen. Kommissionen hade också påpekat olägenheterna med de långa processerna. Jordrevningarna blev på samma sätt en aldrig oavslutad process med ständiga förhandlingar. För bönderna var en slutgiltig jordrevning ett hot, processen måste hållas igång och besluten ständigt omförhandlas och skjutas på framtiden. Det var de ständiga förhandlingarnas taktik.

Lantdagen avslutas.

Från kommissionen var Klas Rålamb och Johan Gyllenstierna närvarande vid avslutningen medan Gustav Banér var frånvarande. Avslutningen inleddes med att Göran Sperling höll ett tal på adelns vägnar. Talet hade samma ideologiska tonläge som hans inledande tal. Adeln skulle "framför alla andra nationer skatta sig lyckliga" och tacka "guds gudomliga godhet" för att de välsignats med en så nådig konung. Sedan följde en uppmaning om "något eftertänkande" och adeln skyldigheter för att provinserna skulle förkovras och växa till. För att sedan avslutas med en uppmaning till Kungl. Maj:t om att i välvilja ta emot adelns olika förslag och klagomål. Talet sträckte sig i protokollet över sju handskrivna sidor. Efter detta tal konstaterades i protokollet att Biskopen i Lund, doktor Peder Winstrup, talade på prästerskapets vägnar. Presidenten i Landskrona, Bartolomeus Mente, talade på borgerskapets vägnar och en bonde ifrån Östra härad "benämnd" Augustin Pedersen talade på böndernas vägnar. Dessa tal återgavs dock inte i protokollet.[36]

Slutligen kom sedan Klas Rålambs avslutningstal. Talet inleddes med:

[36] Vol. 1 sid. 1538-1540; Augustinus Pedersen, Östra härad i Blekinge, AP framstår som den drivande när det gällde att framföra klagomål till kommissionen från detta härad, se avsnittet om böndernas klagomål

> Ibland de nödvändigheter som ett regementes lycksalighet och oföränderliga välstånd sig upp på grönskar, är den sammanstammad och varannan svarande överhets och undersåtarnas nådiga oförtrutna forsorg.

Sedan kom en förklaring över vad som krävdes för att regementet skulle grönska. Överhetens och undersåtarnas omsorg, ständernas goda förstånd och enighet. För att understryka de "rekvisita" som var nödvändiga talade Rålamb om "Regementens föränderlighet eller fasthets ursprung." Han konstaterade att "förfarenheten av alla tider" och gav "otaliga exempel" som visade vad som hände av ett "ringa herrskaps tillväxt." Rålambs budskap var att det krävdes ett gott förhållande mellan undersåte och överhet och mellan ståndеn. Dessutom måste "herrskapet" få förutsättningar som medförde att de kunde växa till. Erfarenheten hade enligt Rålamb visat att det var av detta som ett "regementes uppstigande eller förnedring" var beroende. Det bildspråk som Rålamb använde var hämtat från naturen, ord om grönska och sammanstammad var bilder som kunde förstås även av illitterata bönder. Men här fanns även bilden av samhällskroppen med uttryck som "lemmar av en kropp." Att acceptera sin plats i samhällskroppen innebar att man skulle upptagas och behandlas som en "rättsinnig patriot."[37]

Talet var kryddat med hänvisningar till Gud och guds ordning och kopplingar till kungamakten. Men det förtjänar att framhållas att talet även vädjade till det som skulle kunna uppfattas som en förnuftig ordning. Rålamb vädjade till individens förnuft, individen var mottaglig för samtal och det som uppfattades som rationell argumentering. Man skulle betänka de historiska erfarenheter som fanns, detta talade enligt Rålamb för den beskrivna ordningen. Annorlunda uttryckt kan man säga att Rålamb hänvisade till en gudomlig ordning, en ordning som var historiskt bekräftad.

Lantdagen utmynnade sedan i ett lantdagsbeslut i tolv punkter där synpunkterna från lantdagen infogats. Dokumentet omtalade i något enstaka fall ett ståndѕ plikter eller synpunkter. Men framförallt omtalades "vi" som beteckning på dem som stod bakom dokumentet. Alla ståndеn hade alltså enats bakom dokumentet.[38]

[37] Vol. 1 sid. 1544-1551.
[38] Dokumentet återges i Carl Gustaf Styffe *Lantdagen i Malmö år 1669*, Stockholm 1885

Bönderna och den nya politiska arenan

Det är uppenbart att Banér och Rålamb var försiktiga med frågor som ansågs tillhöra adeln eller på något sätt berörde adelns privilegier. Adeln skulle behandlas så att de drogs till Sverige och inte till Danmark. Även gentemot prästerna valde man att visa hänsyn, det fanns frågor som kunde diskuteras med prästeståndet enbart. Borgarnas frågor fick inget större utrymme, endast någon fråga diskuterades som en fråga speciellt för städerna. Inte vid något tillfälle framfördes det att det fanns specifika bondefrågor. Bönderna behandlades som om de inte var ett eget stånd. Bönderna betraktades inte som en politisk kraft av den digniteten att speciella hänsyn måste tas. Bönderna omtalades aldrig som "bondeståndet" utan de förekom närmast som en dold kategori under beteckningen "ständerna." Men bönderna hade uppenbarligen en roll att spela när kommissionen lade fram sina frågor. Det fanns ett antal frågor som skulle komma att påverka bönderna direkt, exempelvis utskrivningar och jordrevning – skattefrågor. Det var frågor som bonden inte kunde fly undan, i bästa fall kunde han påverka. Hur utskrivningen skulle göras fann man helt nödvändigt att förelägga ständerna, man skulle "lämna ständerna den friheten" att själva komma med förslag. Skatteläggning av hemmanen tillhörde också denna nödvändiga kategori. Hur strandvaken skulle fördelas så att inte enbart de vid stranden drabbades var något som alla ständer självklart skulle diskutera.[39] På liknande sätt fann man att fördelningen av bördor och avgifter var något som även bönderna skulle vara med och diskutera. Även de mer övergripande frågorna som "landets kultur"[40] (näringarnas utveckling), och uniformitetsfrågan vara frågor där bönderna ansågs kunna uttala sig.

En fråga som bönderna i Mörrum och Gammalstorp tagit upp till behandling var problemen runt det utarrenderade tiondet. Kommissionen hade uttalat sig i hårda ordalag om denna "mångling." Frågan måste ha varit viktig för bönderna med tanke på den kraft som mörrumsbönderna lade ned i denna fråga. Det var även en fråga där man kunde tänka sig att den svenska centralmakten kunde ha uppfyllt rollen som den värnande överheten. När frågan kom upp i detta förberedande möte konstaterade Banér att frågan "icke med lämpa skulle kunna ständerna proponeras, eftersom det angår kanikerna" och riksmarsken samt riksamiralen.[41]

Klas Rålamb uttryckte att han var av samma mening men han fann det "nödigt vara" att förevisa att varken adel eller oadel hade friheten att "transportera tiondet till en annan" utan Kungl. Majt:ts samtycke. Banér menade

[39] Vol. 1, punkt 7 sid. 1381.
[40] Vol. 1 punkt 9 sid. 1382.
[41] Vol. 1, punkt 18 sid. 1389.

att han väl kände "proceduren" men ingen hade klagat hos honom så han hade inte kunnat göra något åt saken. Generalguvernören avslutade med att hävda att detta skulle han själv kunna korrigera. Banér hade gått i försvar och tydligen ville han inte förevisa transaktionerna bland högre ståndspersoner och där han själv hade spelat med. Det Rålamb naturligtvis hade åstadkommit var att han lagt tryck på Generalguvernören och hävdat Kungl. Maj:ts auktoritet över den regionala förvaltningen. I detta fall drogs bönderna in i ett taktiskt spel och de blev använda för att hävda centralmaktens auktoritet mot generalguvernören. Detta sätt att taktiskt använda och liera sig med bönderna var inget nytt för den svenska centralmakten, riksdagen var en utmärkt arena för dylika övningar. Men det skall inte bara ses som att bönderna blev utnyttjade. I detta taktiska spel låg också en möjlighet till inflytande för bönderna. Det gällde bara för de nya undersåtarna att lära sig detta spel. Lantdagen blev ett av de första tillfällena att lära sig något om de förutsättningar som gällde i det svenska riket.

En fråga som fördes bort från dagordningen var den tidigare redovisade frågan om prästernas roll vid utskrivning och rotering. Argumentet för att lyfta ut frågan redovisades endast kortfattat och någon diskussion uppstod inte mellan Rålamb och Banér. Ett tänkbart skäl till att frågan avfördes bör ha varit att detta rörde en ytterst känslig fråga. Utskrivningarna skulle inte diskuteras och uppröra allmogen förrän det verkligen var aktuellt. Dessutom måste det ha varit känsligt att öppet diskutera prästernas förhållande till centralmakten på detta sätt.

Bönderna bjöds in att diskutera ett antal övergripande frågor samtidigt som de indirekt kom att användas i spelet mellan Rålamb och Banér. Ett öppet ständermöte kunde användas av centralmakten i det politiska spelet. Men det var för den skull inte endast ett spel där bönderna kunde användas. De frågor där man inbjöds till diskussion innebar att bönderna trots allt hade möjlighet att påverka fördelningarna av de oundvikliga bördorna, något som var av vital vikt för böndernas överlevnadsmöjligheter. Centralmakten eftersträvade även största möjliga legitimitet i frågorna. Kunde man få med sig bönderna i skattefrågorna skulle utfallet bli bättre för centralmakten. Det handlade om ett verkligt inflytande som hade betydelse för båda parter. Samtidigt verkar centralmakten helt kunna gå förbi bönderna i vissa frågor.

Sammanfattning

I ett avseende var 1669 års lantdag nydanande. På lantdagen 1662 hade bönderna inte varit närvarande, de hade möjligen på något sätt ändå gjort sin röst hörd. På lantdagen 1669 tvingades samtliga ständer föra förhandlingar

med den nya centralmakten om förhållandena i provinsen och om ordningen i riket. Man enades också i ett viktigt avseende. Man enades om hur en legitim beslutsordning skulle se ut. En beslutsordning som dessutom garanterade framförallt adeln och prästerna ett direkt inflytande över hur deras privilegier hanterades. Böndernas och borgarnas vinst och inflytande låg i att frågorna skulle beslutas på riksdagen. Riksdagen blev till en garant mot att självsvåldiga beslut fattades av andra grupper. Nu gällde inte blekingska bönder mot adel eller centralmakt, man måste acceptera att man var en del av det svenska bondeståndet och att det var detta gemensamma stånd som skulle kunna utgöra ett försvar mot övergrepp och intrång från andra grupper. I denna integrationsprocess hade riksbegreppet alltmer kommit att ställas mot lokalsamhällets behov och krav. Blekinge hade sina problem men de fick vägas mot det svenska rikets behov. Ständigt tvingades invånarna genom kommissionen att överväga detta nya riksbegrepp. Den andra sidan av detta var att man även tvingades formulera sig kring vad som var det danska eller den danska sedvanan. Gränsdragningen aktualiserar en diskussion om olikhet och likhet. Lokalsamhällets problem fick ständigt relateras till ett nytt svenskt rikssammanhang, de normer och värderingar som skulle ligga till grund för tillhörigheten i gemenskapen diskuterades på ett indirekt sätt på alla de möten som uppstod. I denna mening handlade kommissionens arbete om att integrera Blekinge i det svenska riket.

Det gällde att värna det egna ståndets intressen inför det nya. Samtidigt hade centralmakten eftersträvat största möjliga legitimitet och största möjliga stöd i frågor där man ville nå en förändring. På lantdagen agerade ständerna framförallt utifrån sin position som stånd., det var de egna privilegierna som skulle säkras. Förutsättningarna för att agera politiskt var dock olika, framförallt framstår böndernas agerande som oklart och lite osäkert. Kommissionens agerande visade att inflytandet kunde graderas och de olika stånden bemöttes olika. Tydligast markerades detta gentemot bönderna. Bönder kunde läxas upp med tilltal om att de inte förstått frågorna. Ett bondestånd som utgjort en stark sammanhållen politisk kraft hade varit en förhandlingspartner som hade behandlats på ett annat sätt. Böndernas politiska erfarenhet och bristande ståndsmedvetenhet var i detta skede ett hinder. Vid lantdagens inledning hade en bonde tydligen motvilligt fått påta sig rollen som talesman. Man var inte förberedd för detta möte. Senare omnämns Augustin Pedersen från Östra härad i Blekinge som talesman för bönderna. Vilken kontakt hade bonden från den sydöstra spetsen av riket, med Hallands och Skånes självägande- och kronobönder? Avståndet till Skånes veckodagsbönder var av naturliga skäl ännu större. Bönderna hade haft representanter på riksdagarna 1664 och 1668, nu deltog man i förhandlingarna på lantdagen 1669. Det är sannolikt i dessa möten med centralmakten och den roll bönderna trots allt tillmättes som ståndsmedvetenheten

efter krigen åter började utvecklas. En ny politisk situation var gynnsam för en sådan utveckling. För Blekinges bönder handlade integrationen i främsta rummet om att man integrerades i ett svenskt bondestånd och därmed gavs en fungerande identitet i det nya riket.

Det inledande mötet mellan Klas Rålamb och Gustaf Banér visade hur centralmaktens företrädare agerade och tänkte inför lantdagen. Vissa frågor var alltför känsliga för att behandlas. Andra frågor överfördes till överläggningar med de enskilda stånden, framförallt var detta tydligt när det gällde prästerna och adeln. När det gäller de resultat som kommissionen kom fram till har man i äldre forskning framförallt påpekat att de svenska rå- och rörsprinciperna antogs av adeln och att en handlingsväg lades fast för hur uniformitet i kyrkofrågorna skulle åstadkommas. Man har även påpekat att här lades grunden till införandet av svensk lagstiftning i provinserna. Kommissionen fick framförallt vinnlägga sig om att övertyga ständerna om att deras privilegier inte skulle försämras i samband med att uniformitet infördes eftersom det var kring detta som motståndet koncentrerades. Ett viktigt mål för kommissionen var att vinna största möjliga legitimitet, så långt det var möjligt eftersträvade man att ständerna gjordes delaktiga i besluten. Ständernas agerande präglades av att man först och främst sökte värna det egna ståndets intresse. Något spår av ett "skånskt" eller "blekingskt" gemensamt uppträdande går inte att finna. När man agerade för att den gamla ordningen skulle bevaras hade detta olika innebörd beroende på vilket stånd som agerade. Ständerna hade även väldigt olika förutsättningar för att agera och vinna inflytande på lantdagen. Det är uppenbart att präster, borgare och adel var mer vana att agera i liknande politiska sammanhang. Rörligheten var större och kontaktnäten bredare. Bönderna var mer stationära och bundna till sina socknar och härader. De var inte förberedda på att agera på en arena som förutsatte en annan organisering. Bönderna framstod inför centralmakten som tveksamma och något vilsna och de bemöttes därmed på ett annat sätt än de andra stånden.

En fråga som inte har diskuterats i forskningen är de integrativa effekter som kommissionsarbetet kan ha haft. Ständigt återkom i mötet mellan lokalbefolkning och kommission diskussioner om vilka arenor som skulle användas och vart man skulle vända sig i olika frågor. Riksdagens position och Kungl. Maj:ts befogenheter påtalades ständigt. Det är uppenbart att borgare och bönder snabbt har insett vilken roll riksdagen kunde spela när det gällde att värna sina intressen mot andra grupper. Borgarna var noga med att påpeka att beslut skulle tas på riksdagen under myndig kung. Lokalt verkade bönderna i Blekinge mycket väl kunna hantera den situationen som innebar att man ställdes inför en kommission. Men när detta läge uppstår vid lantdagen i Malmö förändrades spelreglerna och bönderna framstod som vilsna. Bönderna hade slagits tillbaka under krigen och av de ständiga

inkvarteringarna. De agerade lokalt och när deras direkta livsbetingelser hotades. Borgarnas agerande verkar vara något mer avmätt. Det var som om frågorna aldrig var tillräckligt viktiga för dem och att de var medvetna om sin betydelse. De skulle säkert klara sig i umgänget med den nya överheten och vägen in i det svenska borgerskapet var sannolikt ingen stor fråga. Prästerna hade valt väg, de problem som de anförde kring kyrkoordning och annat var av samma karaktär som för prästerna i det övriga svenska riket. Adelns väg in i det svenska adelsståndet var däremot en mer svårlöst och långdragen historia. Frågan var ännu inte löst. Bönderna hade deltagit på två riksdagar och nu hade man deltagit i det politiska spelet på lantdagen. Erfarenheter hade vunnits och möjligen hade nya perspektiv öppnats. Bönderna hade anträtt den väg som ledde in i det svenska bondeståndet.

8 Integration och särskiljande om identitetsprocessen i Blekinge

Den diskussion som förts ovan har bland annat berört ståndsidentiteten och de uttryck den tog sig i samtalen med överheten. Det mönster som avtecknar sig sammanfaller med den etablerade uppfattningen så som den tog sig uttryck i treståndsläran. Bönderna befann sig nederst i hierarkin och de framträdde också på ett sätt som motsvarade deras position. Borgarna mötte överheten på andra villkor, de kunde diskutera och protestera på ett annat sätt än bönderna. Prästerna försvarade sitt stånd genom att försöka undvika att kritisera förhållanden som man ville sköta inom det egna ståndet och inom stiftet. Samtidigt verkade man ha erkänt sin position som centralmaktens tjänstemän, det var centralmakten som fick garantera deras utkomst och auktoritet. Detta mönster och de inbördes relationerna var inte statiska. Som framgår av hur interaktionsmönstret såg ut under den danska tiden framträdde bönderna med stor självmedvetenhet under slutet av 1500- och början av 1600-talet där man företrädde blekingarna mot kronan. Sedan kom krigen allt tätare och efter den svenska erövringen kom inkvarteringseländet där bönderna var de hårdast drabbade, vilket kan ha påverkat böndernas politiska förmåga och ståndsmedvetenhet på ett negativt sätt. Krigen tryckte tillbaka de bönder som tidvis hävdat sin position ganska bra mot exempelvis borgarnas framstötar.

Böndernas relativt svaga position och bristande ståndsmedvetenhet var slående vid lantdagen i Malmö 1669. Bönderna svarade endast på ett fåtal av de frågor som förelades dem, bönderna verkar inte ha förberett sig och pratat sig samman. Någon talesman fanns inte utsedd: "På böndernas vägnar svarade en bonde" som "förnams sedan icke vara fullmäktig att svara för bönderna utan kom apropå därtill framskjuten." Sannolikt var detta böndernas riksdagsman från Östra härad i Blekinge eftersom han senare företrädde bönderna vid lantdagens avslutning.[1]

Adel, borgare och präster hade förberett sina framträdanden på ett helt annat sätt och de hade ett kontaktnät som överskred de egna landskapen, de talade inte som representanter för en geografiskt avgränsad del. Böndernas tveksamma hållning illustrerades av hur bönderna från Halland agerade. När de ansåg att lantdagen led mot sitt slut bad de att få åka hem, vilket

[1] Vol. 1 sid. sid. 1412, 1544.

beviljades dem bara de lämnade kvar sina sigill så att slutdokumentet kunde undertecknas. Viktigare än så var inte detta möte för de halländska bönderna. Bönderna hade deltagit på två riksdagar men gav inte uttryck för ett ståndsmedvetande som var frikopplat från den regionala identiteten. Bönderna hade sannolikt inte som andra stånd något utvecklat nätverk för denna typ av kontakter. Uppfattningen om en regional identitet och förankring tog sig också olika uttryck i respektive stånd och hade betydelse för hur man agerade inför överheten. Människor rör sig dock bland flera identiteter samtidigt. Frågan är om även invånarna i Blekinge använde sig av en utvecklad regional identitet?

Bönderna

I böndernas skrivelser återkom inte beskrivningen Blekinge särskilt ofta. Beteckningen återkom i sex underskrifter där man skrev sitt namn och preciserade med "uti Blekinge." Två av skrivelserna var Bräkne härads kollektiva inlagor till kommissionen. Fyra skrivelser kom från socknar i Medelstads härad. Tre av skrivelserna hade en mycket tydlig och pregnant piktur, de var skrivna av samma person.[2] En jämförelse mellan olika skrivelser visar att de troligen var formulerade av tingskrivaren. Om man utgår från att inlagornas form var det som skrivaren påverkade är det inte säkert att någon bonde lagt till beteckningen Blekinge. Skrivaren kan ha funnit det nödvändigt att påtala den geografiska preciseringen. Detta var skrivet av en person med förankring i lokalsamhället men som även hade kontakter med överheten. Skrivaren hade en annan administrativ utblick än den vanliga bonden, en utblick som sträckte sig utöver byn, socknen och häradet. Att använda beteckningen Blekinge i förhållande till någon annan landsdel förutsätter en högre grad av rörlighet där denna beteckning blev funktionell. Så länge bönderna i huvudsak rörde sig bland andra bönder i närliggande härader hade beteckningen Blekinge ingen större praktisk funktion. När bonden från Östra härad i Blekinge däremot mötte bonden från Östra härad i Småland uppstod ett problem som krävde en geografisk precisering. Riksdagsarbetet kom med största säkerhet att betyda att landskapsbeteckningarna blev viktiga begrepp för att precisera var ett problem var förlagt eller för att tydliggöra varifrån man kom. Det vanliga var annars att bönder som skrev till kommissionen använde sitt namn och eller bomärke samt namnet på byn, socknen eller möjligen häradet för att geografiskt placera skrivelsen. Det var detta som var bondens horisont. Problemen som beskrevs för kommissio-

[2] Bräkne härad vol. EE sid. 290, 296. Övrig vol. EE 158, 175, 212, tingsvittnet vol. EE sid. 216. Dessutom Förkärla sockens skrivelse vol. EE sid. 154.

nen handlade om dessa begränsade geografiska områden och det var också till denna som identiteten främst var knuten. I samband med att Blekinge blev svenskt förändrades de geografiska begreppen och samverkan med andra bönder fick större betydelse. Böndernas tveksamma agerande på lantdagen visade att man var ovan vid den nya situationen. Böndernas relativa orörlighet har för Ernest Gellners varit ett argument för att tillbakavisa föreställningen om en tidig nationalism. Nationalismen krävde en större rörlighet än vad som återfinns i ett äldre mer orörligt agrart samhälle, menar Gellner.[3]

Även om bönderna i sina skrivelser inte använde beteckningen Blekinge fanns det föreställningar om ett Blekinge som på olika sätt skilde sig från andra områden. Föreställningar som hade mycket gemensamt med föreställningar om regional identitet sådan den kom till uttryck under den danska tiden. Två bönder på gränsen mellan Blekinge och Skåne illustrerar denna föreställning. Bönderna beskrev hur de måste betala sina skatter till "Skåne och Kristianstads län" trots att de menade att gårdarna var belägna i Blekinge och Sölvesborgs socken. De hade "av ålders tid" haft både präst och ting i Blekinge. Problemet var nu att man tvingades betala extraordinära räntor som "andra skånska bönder" istället ville man betala som "andra Blekingska bönder."[4] Bönderna eftersträvade de gynnsammare skattevillkoren i Blekinge. Skillnaderna aktualiserades av gränsen mellan Skåne och Blekinge. I detta område var det naturligt att tala om blekingska och skånska bönder. Vid några tillfällen återkom beteckningen Blekinge inne i inlagorna. Bönder kunde jämföra sig med andra socknar och påpeka att man var "den ringaste i Blekinge." I några kollektiva skrivelser använde man också beteckningen Blekinge för att precisera socknens eller häradets läge.[5] Förutom den rent geografiska beteckningen var det, som under den danska tiden, det fattiga Blekinge som tonade fram som en användbar identitetsbeteckning. Detta argument återkom när man ansökte om skattelindring och det hade onekligen en lång tradition. Bönderna ansökte om halvskatt och man avvisade tiondet " som aldrig tillförne i Blekinge" hade betalats[6] Det fanns en medvetenhet om att Blekinge i något avseende skilde sig från andra områden, det fanns någon form av regional identitet. I och med att Blekinge blev en del i det svenska riket kom även andra jämförelser till stånd där likheter med och skillnader från andra delar diskuterades. Exempelvis diskuterade man om Blekinge skulle jämföras med Småland i skattehänseende.[7] I och med riksdagsarbetet kom bönderna i kontakt med andra områden i riket. Integreringen och homo-

[3] Se Gellner 1999.
[4] Vol. EE sid. 269, vol. I sid. 509.
[5] Vol. EE sid. 11, 14, 158, 252, 290, 306.
[6] Vol. EE sid. 7 punkt 17; vol. EE sid. Bräkne härad EE 292 (punkt 5). Mörrum EE 239.
[7] Vol. I sid. 172.

geniseringen av riket ledde till en medvetenhet om det särskiljande samtidigt som vissa olikheter skulle utplånas.

Borgerskapet

Om det bland bönderna var ovanligt att använda sig av kategorin Blekinge, var det näst intill en obefintlig kategori hos borgarna. Borgarnas värld var den egna staden och dess problem och det är kring dessa frågor inlagorna kretsade. Ingen borgare undertecknar med eller omtalar sig som borgare i en stad i Blekinge. Det var namnet tillsammans med möjligen stadens namn och datum som avslutade inlagorna. Däremot måste Amiralitetskollegiet när man skrev om staden Ronneby tillfoga "i Blekinge" för att förklara vilken stad man talar om[8]. Städerna var också konkurrenter inbördes. Kristianopel klagade på att bönder for staden förbi till Ronneby och borgarna i Sölvesborg ondgjorde sig över Karlshamn. Att framträda inför kommissionen under beteckningen samtliga borgerskapet i Blekinge hade ställt sig svårt. När de egna problemen någon gång relaterades till en värld större än den egna staden var det i jämförelse med andra städer i Blekinge eller i övriga Sverige. Kristianopel ville ha samma rätt att sälja oxar som "de Kalmariske", man ville ha hjälp av Ronneby för stadens militära utgifter och man vill slippa tullen som i Landskrona.[9] Borgarna var förankrade i sin stad och var staden sedan var belägen var av mindre betydelse. Någon identitet med geografisk hemvist utanför den egna staden gav inte borgare uttryck för.

Prästerna

Prästernas inlagor skilde sig på ett markant sätt från både bönders och borgares. I prästernas skrivelser var beteckningen Blekinge mycket mer frekvent. Man talade om "prästerna i Blekinge" eller "här i Blekinge" eller i "denna provinsen Blekinge." Prästen i Sölvesborg skrev under med "Jag fattig man av Sölvesborg i Blekinge." Kategoriseringen Blekinge återkom på flera sätt och det stod klart att detta var en geografisk bestämning som hade relevans i prästens värld.[10] Man var också medveten om att man som präst i Blekinge hade andra betingelser än exempelvis prästerna i Skåne. Frågan är varför prästerna i högre grad använde beteckningen Blekinge i sina inlagor? Prästerna var tillsatta av överheten eller med överhetens goda minne, men

[8] Vol. X sid. 74.
[9] Vol. X sid. 2 punkt 5, 6, 7.
[10] Blekinge återfinns med likartade användning i inlagor vol. R sid. 85, 88, 108, 110, 115, 124, 105, 124, 149, 153, 154.

man var också beroende av lokalsamhället och man levde nära dessa människor. Möjligen uttryckte prästerna i sina inlagor sin förankring i lokalsamhället. I tre skrivelser klagade prästerna över att man inte fick njuta halv skatt mot vad som gällde för Skåne. Prästerna hävdade att detta alltid hade varit praxis. Kommissionen bemötte detta med att prästerna vid Malmö recess år 1662 accepterat denna ordning.[11] Men det behövde inte bara uppfattas som att skillnaderna bestod i att de blekingska prästerna var fattigare än sina grannar. Det kunde även vara en upplevelse av att man som präst i Blekinge hade andra problem än prästerna i Skåne. Prästerna i Medelstads härad framförde till kommissionen att de fullmäktige som skulle resa till riksdagen "måste tillika av Blekinge Provins bliva deputerad" motiveringen till detta var att man menade att de skånska prästerna inte kunde känna till förhållandena "på denna orten" så väl som hos dem själva. När prästerna diskuterade punkterna med kommissionen förklarade man att dessa skånska präster "inte så noga veta beskaffenheten av Blekingska väsendet" och många ärenden försummades.[12] För prästerna fanns en föreställning om ett blekingskt väsen, något åtskiljande. Kanske var detta särskiljande bara upplevelsen av att man hade sämre materilla villkor. Men det är också möjligt att beteckningen det blekingska väsendet också döljer en föreställning om en blekingsk karaktär?

Bönderna var sammanfattningsvis inte rörliga över stora geografiska avstånd med några få bondeseglare som undantag. Borgarna däremot rörde sig i annan värld där fler av dem reste och man mötte handlande borgare från andra städer. Även om inte varje borgare i praktiken kunde flytta till en annan stad fanns detta sannolikt med som en del av borgarens föreställningsvärld. Den geografiska rörligheten bör ha varit viktig för borgarens identitet. Blotta känslan av att tillhöra ett stånd där man hade gemensamma intressen oavsett i vilken stad vid Östersjön man bodde i, medförde en mindre geografisk bundenhet. Beroendet av en specifik överhet kunde upplevas som villkorlig. Den skomakargesäll som inte antogs i skomakarskrået i Ronneby och som var ett tvisteämne inför kommissionen hade trots allt arbetat en tid i Köpenhamn och sedan återvänt. Borgaren Simon Arendt von Diurs hade lämnat Karlshamn och verkat i Helsingborg under tre år för att sedan återvända.[13] Föreställningen om den rörliga borgaren kan vara förklaringen till att borgare som Augustinus Pedersen och Johan Clausen upp-

[11] Vol. R sid. 90, 100, 108 punkt 2, vol. I sid. 75,149, 301-302. I Malmö recess fastlades en taxa för kyrkornas kontributioner till statsfinansernas upphjälpande, även denna är differentierad och Halland och Blekinge betalar mindre än Skåne, se Hallenberg 1907 sid. 89.

[12] Vol. R sid. 110, vol. I sid. 305-396. Vid 1672 års riksdag finns ingen präst från Blekinge närvarande, stiftets representanter hämtades från Landskrona och Dalby/Hällestad. Hallenberg 1907 sid. 92.

[13] Vol. X sid. 66, vol. X sid. 149, 151.

trädde som de gjorde. Det var lättare att hävda sina egna intressen och ta konflikter med överheten, möjligheten fanns trots allt att bege sig till Stralsund, Danzig eller Köge. Det var därmed lättare för borgaren att använda sig av eller aktivera en ståndsidentitet som var stark och funktionell. Det var också detta som hände på lantdagen i Malmö. När det väl gällde viktiga ting kunde borgarna samla sig, bortse från konkurrensen mellan städerna och agera som ett samlat stånd. Prästerna rörde sig i en geografisk värld som bestämdes av stiftets utsträckning och som innebar att man förflyttade sig över landskapsgränserna. Deras ståndsmedvetenhet kommer till uttryck i deras agerande inför kommissionen. Det var svårt att få prästerna att öppet kritisera förhållandena som rörde stiftet och det egna ståndet. Prästerna hade en klar uppfattning om hur sakerna skulle handläggas, nämligen inom det egna ståndet och i stiftet. Bönderna var i långt större utsträckning än de andra stånden hänvisade till socknen, häradet och möjligen landskapet. Det möjliga alternativet till rörlighet för bönderna var att ansluta sig till gränslandets lösgångare, vilket för de flesta bör ha varit föga attraktivt. Alternativen var inte så många för bönderna och man fick anpassa de politiska uttrycken därefter.

Centralmaktens närvaro i lokalsamhället kom att påverka människors förhållande till sin identitet. Borgarnas möte med kommissionen innebar att man tydligare definierade sig som tillhörig en stad i konkurrens med andra städer. Konflikten mellan Sölvesborg och Karlshamn var tydlig i detta fall. I detta fall blev ståndsidentiteten underordnad den geografiska identiteten. Flera exempel visar att kommissionen kom att fungera som katalysator för konflikter mellan socknarna vilket gjorde att även bönderna markerade sin tillhörighet till en socken i konflikt med andra socknar. Bönderna i Mörrum och Asarum klagade till exempel över grannsocknarna som drog sig undan eller slapp undan vid militärens genommarscher. Bönderna från Förkärla socken markerade mot dem som bodde uppe i skogen och på öarna.[14]

Det var en aktiv och närvarande statsmakt som fick bönderna att i konflikterna om hur bördorna skulle fördelas markera sin sockenidentitet tydligare. Motidentiteter aktualiserades på en mycket låg nivå genom de motsättningar som kom upp till ytan. Den aktiva centralmakten skapade motsättningar mellan lokalsamhället och centralmakten, men man möjliggjorde även för aktörer i lokalsamhället att aktualisera motsättningar på ett lägre plan. Ett skäl till detta var att centralmakten även i kraft av sin maktposition kunde fylla en funktion som medlare i lokalsamhällets konflikter. Bönderna i Mörrum och Gammalstorp som stred mot orättfärdiga tiondekontrakt sökte aktivt centralmaktens assistans. Till och med en grannträta om svin som kommit in och förstört hos grannen kunde föranleda bonden

[14] Vol. EE: sid. 298, 252

att söka centralmaktens stöd och medling.[15] En kyrkovärd sökte centralmaktens stöd för att förmå bönderna att betala sina avgifter.[16] Ibland markerade man mot centralmakten och ibland sökte man centralmaktens stöd i lokala konflikter. Alla i lokalsamhället var inte tillfreds med den rådande ordningen, något som kunde artikuleras i och med centralmaktens aktivitet i lokalsamhället.

Nationaliseringen av den vardagliga konflikten

Peter Sahlins har i sin studie över Cerdanya åren 1659–1868 studerat ett område som delades mellan två stater, Spanien och Frankrike. Ett viktigt inslag i denna studie är identitetsproblematiken och här finns intressanta iakttagelser som kan tjäna som jämförelsepunkter med situationen i Blekinge.[17] Det långa tidsspann som Sahlins använder sig av är naturligtvis bättre anpassat för att undersöka en förändringsprocess än vad fallet är med min undersökning, men några jämförelser kan dock lyftas fram. Till att börja med är det tydligt att den särskiljande process där nationella beteckningar kommer till användning hänger nära samman med de ekonomiska gränser som dras upp. Den ekonomiska aktiviteten i Cerdanya var avgörande och ekonomiskt aktiva grupper började använda ett nationellt särskiljande språk för att beskriva de skattefördelar eller de handelsfördelar man vill uppnå. Sahlins omnämner detta som "the nationalization of interest." På ett liknande sätt har jag kunnat påvisa hur den ekonomiska gränsdragningen betytt att beteckningarna danskt och svenskt ständigt kommit till användning i Blekinge. Allmogen i Östra härad menade att de appellerat till landsdomaren "efter vår gamla sed och skick" och samtidigt fick borgmästare Rönnow, som även var häradsdomare,förklara hur rättsordningen fungerade under "den danska tiden."[18] Bönderna berättade även hur man behandlat fångar "under den danska tiden."[19] En änka tvingades precisera att det hon blivit utsatt för var något som hon inte hört talas om vare sig under "den danska eller den svenska" regeringens tid.[20] I städerna diskuterade kommissionen borgmästarna i termer av den "svenska" eller den "danska" borgmästaren.[21] I Karlshamn ledde frågan om införandet av svensk lag till en tillspet-

[15] Vol. EE sid. 221.
[16] Vol. I sid. 232-233
[17] Följande avsnitt bygger på en jämförelse med Sahlins 1989, kap 4 Community, Class and Nation in the Eighteen-Century Borderland, sid. 133-167.
[18] Vol. I sid. 34-35
[19] Vol. I sid. 276-283
[20] Vol. EE sid. 51.
[21] Vol 4 sid. 38v, 38h,

sad diskussion där lojalitet kom att förbindas med dansk nationstillhörighet.[22] Böndernas klagomål som ofta framfördes i termer av sedvana blev i kommissionens vokabulär till dansk sedvana eller dansk ordning.[23]

Lika lite i fallet Cerdanya som i fråga om Blekinge innebar dock detta att gränserna var accepterade, de var samtidigt ifrågasatta. En viktig poäng som Sahlins också lyfter fram är att denna nationalisering kommer långt före diskussionerna om nationella språk eller frågan om en nationell kultur. Språket som identitetsmarkör, var enligt Sahlins, något som sysselsatte en elit. "There was no necessary relation between language and identity", konstaterar Sahlins.[24] Detta förklarar också enligt min mening varför språkbruket inte kommenteras eller framstår som något problem i kommissionens möte med allmogen i Blekinge 1669–70. Frågan hade ingen större relevans i umgänget mellan folk och överhet vid denna tid. Däremot hade den betydelse i den administrativa processen där protokoll och attester skulle skickas vidare. Precis som Stina Hansson visat i sin avhandling om språket under 1600-talet var detta en fråga som precis börjat intressera en elit i det svenska riket. När språkfrågan för en gångs skull kommer till ett något starkare uttryck i Blekinge, var det när staden Karlshamn skulle grundläggas. I stadens privilegiebrev, utformat i en kanslimiljö i rikets centrum, konstaterades att man skulle ha svenska borgmästare och att protokoll och dokument skulle utfärdas på svenska språket. Klara administrativa förenklingar, mer än så behövde inte språkfrågan i detta sammanhang betyda. Däremot öppnar naturligtvis dessa skrivningar för framtida konflikter där språket skulle kunna användas i kampen om tjänster. Detta ansluter till det konfliktmönster som Sahlins kallar nationaliseringen av vardagskonflikter.[25] Spår av ett sådant beteende kan vi också finna i Blekinge.

Tydligast är det fall då tingsskrivaren Hindrik Johansson anklagade den förre fogden Daniel Ekman för att anställa okunniga danska personer att sköta sitt arbete. Motivet var uppenbart, tingskrivaren ville efterträda fogden och i sin iver valde han att försöka nationalisera en konflikt. Det innebar också att tingsskrivaren hade någon form av föreställning där den nationella identiteten var problematisk. På ett liknande sätt agerade borgmästare Michelsen i Karlshamn när han uttryckte sitt "misshag" över Johan Clausen och hans adharenter" för att de motsatte sig att staden skulle lyda under svensk lag. Konflikten handlade om en lokal entreprenör med stort svängrum i lokalsamhället, denna persons agerande ifrågasattes av borgmästaren som på centralmaktens uppdrog skulle disciplinera borgarna och effektivisera förvaltningen för att även få grepp om resursutnyttjandet i om-

[22] Vol. I sid. 527-530
[23] Vol. EE sid. 15 (punkt 6), vol.I sid. 59-60, 194, 257, 290, 402.
[24] Sahlins 1989, sid. 166.
[25] Sahlins 1989 sid. 155-156.

rådet. Konflikten ikläddes nu nationella termer. Peter Sahlins talar i liknande fall från Cerdanya om att fienden nationaliserades.[26] Att det var fråga om att i vissa lägen utnyttja det nationella på detta sätt understryks av att det finns flera konflikter eller möjliga konflikter i de blekingska städerna som inte nationaliserades. Borgarna Johan Schröder och van Diurs i Karlshamn eller borgarna med tysk bakgrund i Ronneby och Kristianopel anklagas trots sin bakgrund inte för att vara illojala. Skälet till detta var att deras tyska eller holländska bakgrund inte kunde förknippas med den *aktuella* fienden. Det gick inte att aktivera samma misstänksamhet eller aggression mot dessa personer. Vid denna tid fanns helt enkelt inte nationalismen som en generell abstrakt kategori i människors föreställningsvärld, den kunde endast förankras i konkreta förhållanden. Ett viktigt konstaterande måste dock göras: en form av nationalistisk aktivitet förekommer hos riket elit och en annan typ av nationalisering eller aktivering av nationella komponenter sker hos personer i lokalsamhället. Men kan vi finna en nationell aktivering bland de bredare folklagren, bland bönderna?

Sahlins beskriver i sin undersökning hur böndernas konflikter i Cerdanya nationaliserades, men framförallt under 1700- och 1800-talen. Det var de egna tvisterna kring bland annat landområden som ikläddes nationalistiska termer.[27] Som framgår av tidigare kapitel i denna avhandling började bönderna i Blekinge tala om skatter och avgifter i nationella termer, man beskrev hur det varit under den svenska eller danska tiden. Detta var frågor som bönderna i lokalsamhället tidigare drivit mot den danska centralmakten och nu fick samma kamp föras mot den svenska centralmakten. Det handlade om en ordning eller en sedvana som man tillkämpat sig eller använt sedan lång tid tillbaka. Framförallt handlade dessa tvister om sedvanerätten och om lokalsamhällets kamp för överlevnad mot en centralmakt med allt större anspråk på invånarna. I denna mening var detta en vardaglig kamp och den kom nu att iklädas en nationell språkdräkt.

Böndernas sätt att beskriva sina förhållanden i termer av hur det var på den danska tiden eller under den danska regeringstiden skulle kunna uppfattas som hotfullt i den meningen att förhållandena var bättre under den danska tiden och att man eftersträvade en återgång. Samtidigt kan det uppfattas som en sedvanlig förhandlingsframställan från böndernas sida. Jag menar att bönderna i de redovisade fallen agerade tämligen omedvetet om innebörden av denna nationalisering av vardagskonflikterna. För att en av dessa vardagliga konflikter skulle ha kunnat trappas upp genom en nationalisering, måste motparten också reagera utifrån en föreställning där nationella karakteristika var meningsfulla. En sådan genomarbetad och väl

[26] Sahlins 1989 sid. 163.
[27] Sahlins 1989 sid. 144-155.

förankrad nationell föreställningsvärld fanns inte ens hos den svenska centralmakten vid denna tid. Visserligen började göticismen sprida sig i dessa grupper, men detta skedde först något senare under 1600-talet. Det finns flera exempel som visar att nationell tillhörighet betydde något men att det inte tillmättes den avgörande betydelsen. Andra egenskaper var avgörande. Ett exempel var det sätt på vilket bröderna Aquilonius lyftes fram och förordades för prästtjänster i provinserna. Lojalitet och skicklighet var det avgörande kriteriet. Den svenska centralmaktens långvariga arbete med att inkorporera den forna danska adeln i det svenska adelsståndet tyder på samma sak. En adel som kan betecknas som dansk eller skånsk erbjöds plats i rikets centrum bara lojalitetsfrågan var löst. Insättandet av holländska och danska borgmästare i städerna var ett annat exempel. Det var också detta förhållande mellan lojalitet och bevisad trohet, eller bevisad ordhållighet, som den forne danska fogden Brede Knutsson på ett så tydligt sätt använde sig av när han vill bli svensk borgmästare.

Men beteckningarna dansk och svensk användes lokalt, vilket är ett viktigt faktum, även om betydelsen av detta kom att visa sig längre fram. I fallet Cerdanya visar Sahlins att bönderna drogs in i olika typer av ägotvister längs gränsen och att tvisterna nationaliserades. Adeln i Skåne dras på motsvarande sätt in i konflikter med egendom på båda sidor om gränsen. Denna typ av konflikter drabbade däremot inte bönderna i Blekinge på samma sätt, här var vattnet gräns och konflikterna blev annorlunda. Borgarna kände av de nya tullgränserna men frågan är hur de tacklade detta? Anpassade man sig till de nya handelsförutsättningarna eller tog man strid för den gamla ordningen? Ett förhållande som talar för att man anpassade sig är städerna Karlshamns och Karlskronas snabba tillväxt under slutet av 1600-talet. Sven Lilja har i sin forskning visat hur urbaniseringsprocessen i Norden går in i ett expansivt skede under andra halvan av 1600-talet. Det var staten som drev på utveckling.[28] Detta innebar att gamla invanda handelsmönster och lokala maktoligarkier ifrågasattes, utvecklingen blev ett hot mot vissa borgare och handelsmän. Men man kan inte utesluta att staten framstod som en dynamisk kraft som gynnade handeln och därmed också attraherade en del borgare. Stockholms expansion sammanfaller här med uppgången i befolkningstillväxt för Karlshamn och Karlskrona. Även om varuströmmarna vände norrut mot Stockholm innebar detta inte automatiskt något negativt för alla borgare. Sambanden skulle dock behöva undersökas ytterligare för att man säkert skulle kunna uttala sig om hur de ser ut.

Möjligen skulle man kunna säga att kampen om bondehamnarna var en konflikt som nationaliserades och där bönderna drogs in. Böndernas handel hade inte gillats av den danska centralmakten men man hade lyckats upp-

[28] Lilja 2000 sid. 116; Lilja 1994

rätthålla en form av reglerad bondehandel. Ordningen ifrågasattes åter av den svenska centralmakten och handeln reglerades. De nya regleringarna var möjliga att diskutera i termer av svenskarnas åtgärder mot de blekingska böndernas urgamla rätt att bedriva handel. Om tvisterna sedan användes på detta sätt ligger utanför avhandlingens område. Min tidsavgränsning lägger här hinder i vägen. Men frågorna kan ställas. Hur såg detta konfliktmönster ut längre fram under 1600- och 1700-talen, vilka grupper agerade och vilka blev eftersatta? Hur utvecklades den svenska nationalismen? En kärnfråga är här hur det breda befolkningslagret bönderna agerade och vilken relation de byggde upp till den nya centralmakten. En del av svaret på hur den svenska nationalismen kom att utformas ligger kanske dold i den utveckling som Christer Winberg formulerat som "The advancement of the Swedish peasentry"?[29] För bönderna i de erövrade provinserna handlade det om en integration i det svenska bondeståndet och den förändrade politiska position detta medförde. Men det handlar också om mötet mellan den elitkultur i vilken en svenska nationalism börjar formas och den problematisering av nationstillhörighet som börjar utvecklas i gränslandet under den undersökta perioden. Nära förbunden med denna fråga är hur förutsättningarna för att utveckla alternativa identiteter såg ut i de erövrade provinserna? Fanns det en lokal elit som ville och kunde ta på sig uppgiften att forma en motidentitet mot en svensk nationalism?

Nationaliseringen av vardagliga konflikter förekom på ett lokalt plan. Däremot verkar det inte som att nationaliseringen av konflikter var något som kommissionen eller centralmakten använde sig av, åtminstone inte i Blekinge. Det fanns annars två exempel som skulle ha lämpat sig för en sådan retorik. Det ena fallet var den konflikt som bönderna i Bräkne Hoby hade med sin präst mäster Bertil. Kommissionen kunde i detta fall ha valt att framträda som den värnande *svenska* överheten mot den *danska* prästen, men man gjorde inte detta. Knud Fabricuis har kortfattat nämnt denne präst och hans konflikt med bönderna. Fabricius framhåller prästen fanns med på en lista över personer som gått danskarnas ärenden och i Cavallins herdaminnen framhålls att mäster Bertil sannolikt stått i kontakt med snapphanar. Som källa anger Fabricius brev från åren 1676 och 1678 som omnämner "menedere", "forræddere" och "fugelfri" och han beskriver detta i ett sammanhang där han diskuterar befolkningens inställning till den danska respektive svenska regimen.[30]

Ett annat tillfälle att nationalisera en konflikt hade varit att använda storbonden Olof Persson i Holje. Efter det svenska maktövertagandet kom Olof i klammeri med svenskarna. Han hade varit inblandad i en tvist med en ryttmästare Windrufa och sedan anklagad för snapphaneri, fängslad i

[29] Winberg 1990.
[30] Fabricius del III s40, Cavallin del 15 s292.

Kristianstad men sedan frikänd vid två tillfällen av rätten. Olofs rikedom var väl inte utan betydelse för frikännandet, antyder Fabricius, men denna rikedom hade även varit ett välkommet byte för en svensk ämbetsman konstaterar han.[31] Den bild Fabricius ger är att Olof Persson anklagats för snapphaneri av personer som ville åt hans rikedom. Det vill säga dessa personer hade nationaliserat konflikten men den svenska kronan hade två gånger frikänt Olof, man hade med andra ord inte svarat på den nationalisering som Olof Persson utsattes för. Fallet Olof Persson utgör ett intressant exempel på hur vanskligt det kan vara att använda nationella beteckningar och nationella motsättningar som förklaringsgrund för 1600-talet. Olof dyker upp i det danska källmaterialet mellan åren 1636–1647. Han omnämns som en bonde som ursprungligen bott i Holje men som även blivit köpman i Sölvesborg. Hans skogsaffärer hade kommit på kollisionskurs med danska kronan. En anklagelse som danska kronan riktade mot Olof var att han handlat med trävaror med en svensk köpman. Men han var även invecklad i en annan konflikt där en fånge hade släppts fri och där Olof var en av de inblandade. Det konstaterades att han egentligen skulle ha lidit "på sin hals" för detta, men det talades sedan om att "execution" skulle ske efter förlikning.[32] Olof Persson kom alltså i konflikt med både den danska och den svenska kronan och skälet var egentligen i båda fallen hans självständiga affärskoncept. Han fortsatte med sina affärer även under den svenska tiden. Konflikterna kring Olof Persson nationaliserades inte vid denna tid, men senare kom hans verksamhet att omtalas i nationella termer.

Knud Fabricius omtalar Olof Persson som "selve Sognemændenes naturlige Fører, den gamle og rige Oluv Perssøn i Holje."[33] Han antyder att det var rikedomen som klarat Olof ur knipan med snapphanarna. Men han klargör också att Perssons rikedom nog var ett åtråvärt byte för en del officerare. Underförstått ligger det nära till hands att utifrån Fabricius beskrivning uppfatta anklagelserna för snapphaneri som skäliga, Olof Persson var nog egentligen dansk till sinnet. Hos August Hallenberg blir denne Olof i Holje till en man som länge och troget höll fast vid sitt fäderneland och där det fanns goda skäl att anta att han hade kontakter med snapphanarna. När det gäller hans rikedom påpekar Hallenberg att Oluf sålde panträtter för över 11.000 dlr till landshövding Skyttes bror, något som det sedan blev process om.[34] Men denne storbonde sysslade inte bara med trävaruaffärer han framträder även som exportör av oxar från Sölvesborg.[35] När de båda konflikterna dyker upp i litteraturen vid början av 1900-talet, vidtar med

[31] Fabricius 1908, del I sid. 144, del II 213, 217-219.
[32] Sk. Tegn. 28/6 1636, 18/10 1636, 24/5 1637, 2/6 1640, 21/2 1647.
[33] Fabricius 1908, del I sid. 138.
[34] Hallenberg 1934, sid. 13.
[35] Hallenberg 1940 sid. 183f.

andra ord en glidning i språkbruket och tolkningarna och konflikterna nationaliserades. Jag har inte undersökt huruvida de omtalade personerna hade kontakter med snapphanarna eller ej. Kanske hade de kontakter med alla personer som på något sätt var nyttiga för deras verksamhet. När det gäller mäster Bertil har jag anvisat ett annat sätt att förklara konflikten. Olof Persson var en lokal makthavare som nog höll alla dörrar öppna för att på detta sätt inte äventyra sina tillgångar, detta får åtminstone tills vidare bli min hypotes.

Gränsbygdsidentitet

I kapitel tre som handlar om Blekinges position och integration i det danska riket använde jag begreppet gränsbygdsidentitet för att karakterisera den identitet som jag menar var typiskt för detta gränsområde. Det handlar om den ekonomiska struktur i vilken Blekinge var en del, samverkan mellan människor av olika nationalitet. Svenskar, tyskar, holländare och danskar ingick i ett handelsmönster med Östersjön som gemensam nämnare. För att denna handel skulle fungera kunde man inte alltför starkt accentuera olika regionala eller nationella identiteter. Små konflikter framskymtar i en stad som Ronneby där en handelskontakt i en konfliktsituation kunde benämnas som svensk eller tysk. Samtidigt är det bestående intrycket det nära samarbete som fanns mellan borgarna i flera städer runt Östersjön. Bönderna hade egna kontakter i tyska städer eller mötte tyska och holländska handlare i bondehamnarna, samtidigt som svenska bönder från Småland genomkorsade landskapet på sin färd ned mot kuststäder och bondehamnar. Blekinge hade också först under 1600-talet drabbats av en starkare dansk integrationsprocess. Det var inte ett danskt ekonomiskt kärnområde som slets loss från det danska riket. Den svagt utvecklade regionala identiteten hänger samman med Blekinges karaktär av gränsbygd, detta utgjorde grunden för en gränsbygdsidentitet. Befolkningen mötte handlande människor från olika delar av Östersjön, vilket innebar att begreppet främling måste ha haft en innebörd som inte enkelt gick att förena med något hotfullt. Främlingen var närmast en förutsättning för överlevnad i detta gränsområde. Förutsättningarna för att stereotypisera och använda främlingen som hot i en process där något inkluderande och sammanhållande skulle framhävas blev därmed annorlunda.

Sammanfattning

Detta kapitel har handlat om olika identiteter. Såväl ståndsidentitet som identitet baserad på geografisk tillhörighet har diskuterats. Borgerskapet gav trots sina inre motsättningar uttryck för en ståndsidentiet som var funktionell och stark nog att användas i mötet med den svenska överheten. Prästerna agerade först och främst som ett stånd i förhållande till överheten samtidigt var det prästerna som oftast använde den regionala beteckningen Blekinge. Även om detta var ett uttryck för en regional identitet var det ståndet som sattes främst i detta sammanhang. Bönderna hade under slutet av 1500- och början av 1600-talet gjort sig till talesmän för något blekingskt. Blekinge var dominerat av bönder samtidigt som ett annat karakteristiskt drag var de många städerna inom ett begränsat område. Städernas borgare agerade för sig och bönderna agerade för sig i de flesta fall, men bönderna lyckades trots detta tidvis framstå som bärare av något gemensamt blekingskt i sina möten med den danska kungamakten. Krigen hade sannolikt förändrat förutsättningarna för ett regionalt självhävdande. Bönderna föll tillbaka på en lokal identitet med socknen och häradet i centrum, detta blir tydligt i och med den starka svenska centralmaktens närvaro i lokalsamhället. Som stånd hade bönderna under den svenska tiden svårt att hävda sig och agera utanför Blekinge. I detta läge innebar skånska kommissionens arbete i Blekinge att bönderna erbjöds en position i det svenska riket, de tillmättes en politisk kraft och ett utrymme. Därmed bör förutsättningarna för bönderna att agera som stånd ha förändrats till det bättre.

Hur människor rörde sig med olika identiteter och hur dessa uttrycktes vid olika tider, visar också på hur föränderligt identitetsmönstret är. Identiteter uttrycks i relationer till andra, som motidentiteter. Relationerna förändras och påverkas av olika krafter. I min undersökning har statsmaktens frånvaro eller aktiva närvaro visat sig ha stor betydelse för hur olika identiteter kom till uttryck.

När det gäller frågan om en nationell identitet står det klart att det fanns enskilda eller grupper av människor som hade insett att det fanns någon form av sprängkraft i frågan. Det gjordes försök att nationalisera eller etnifiera vissa konflikter. Men resultaten verkar att utebli, varken centralmakten eller gemene man dras in i konflikterna i någon högre grad. Det är som om det inte fanns någon bredare föreställning att relatera den nationella retoriken till. Samtidigt händer det något betydelsefullt i det att vardagskonflikterna började omnämnas i nationella termer. Sedvanor och historiska händelser började relateras till en uppdelning i "danska" respektive "svenska" tiden.

9 Makt, möten, gränser

Den uppgift jag förelade mig med denna avhandling var att studera Blekinges integration i det svenska riket under slutet av 1600-talet utifrån det arkiv som skånska kommissionen 1669–70 efterlämnade. Redan första meningen innebär att metodiska invändningar kan resas. Går det att undersöka en integrationsprocess genom en djupdykning under ett enda år? I detta fall är det året 1669 som i huvudsak undersökts. Metoden har haft sina förtjänster och sina brister. Jag kan via min studie peka på hur bönder, präster och borgare år 1669–70 förhöll sig till den nya överheten, på vilket sätt deras identitet kom till uttryck och hur man i en given situation agerade inför sin nya överhet. I själva verket har undersökningen emellertid inte inskränkts till ett enda år. Jag har varit tvungen att skaffa mig en referenspunkt under Blekinges danska tid. Genom att undersöka Blekinge och områdets förhållande till den danska centralmakten, utifrån en annan typ av källmaterial, har det varit möjligt att diskutera förändring och oföränderlighet i ett längre perspektiv. Genom Peter Sahlins arbete om "The making of Spain and France in the Pyrenees" har det också varit möjligt att relatera en del resultat till utvecklingen i ett annat europeiskt område.

Användningen av kommissioner har studerats och kommenterats av andra forskare. De svenska kommissionerna 1680–1730 har undersökts av Marie Lennersand. Som Lennersands undertitel, "Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen", understryker är relationen mellan staten och dess tjänstemän av vital betydelse i hennes undersökning. Det handlar om behovet av kontroll över tjänstemän, dömande och rannsakande funktioner, regimens legitimerande behov och om ideologiska behov i förhållande till undersåtarna. Flera av dessa begrepp har även diskuterats i avhandlingen. Lennersand visar på kommissionernas stora användbarhet och hur dess funktioner kunde förändras över tid. Marie Lennersand lyfter även fram kommissionerna som en kommunikationskanal mellan överhet och undersåte. Intresset är dock främst riktat mot hur staten kunde använda folkets kritik, rikta detta mot tjänstemän och därmed undvika kritik mot staten. Detta har jag också påvisat när det gäller 1669–70 års skånska kommission. Kommissionen hade en mycket slipad taktik för att få fram kritik mot missförhållanden inom administrationen. Men när det gäller frågan om hur kommunikationskanalen användes så skiljer sig min undersökning och mitt fokus.

I förlängningen av Lennersands undersökning lurar frågan om befolkningen framförallt manipulerades. Staten fick den information den ville ha, staten kunde stärkas och resursuttaget ökas. Fokus hamnar på den absoluta statens maktutövning och kontroll. På denna punkt menar jag att min egen

undersökning och mitt val av metod att studera en kommission på djupet kan bidra med kunskap som förtydligar hur kommissionernas kommunikation mellan undersåte och överhet kunde se ut. Den komplexa relationen mellan det tidigmoderna samhällets undersåtar och dess överhet blir tydligare. Därmed bidrar min undersökning även till en fördjupad förståelse av kommissionsväsendets breda användningsområde. Det finns situationer i min undersökning som kan uppfattas som manipulativa men jag har även påvisat att befolkningen och tydligast bönderna var aktiva i denna process och att de hade egna bevekelsegrunder för att framträda inför kommissionen. Det var en form av möte som inte helt kunde styras av överheten och båda parter försökte upprätta en relation till varandra. En viktig del av min undersökning har också varit att undersöka grunden för detta möte och hur relationer kunde utvecklas. Även om vi kan tala om 1600-talets maktstater eller absoluta stater så fanns det rum för möten, diskussioner och förhandlingar mellan överhet och undersåte. Mötena hade sina klara gränser när det gällde vad som kunde diskuteras och vad som kunde ifrågasättas. Men de möten som kom till stånd är viktiga för att förstå hur relationen mellan undersåte och överhet såg ut under tidigmodern tid. Relationerna kan inte förenklas till renodlade och polariserade positioner där parterna förutsätts agera för lokalsamhället eller för centralmakten, relationerna rymmer något mer. Mitt intresse rör mer dessa "glipor" i makten, det utrymme som trots allt fanns och hur detta utnyttjades av människorna på gräsrotsnivå. Ytterst handlar detta om vilket utrymme vi tillmäter den lilla människan i de stora samhällsprocesserna, i detta fall det vi benämner som övergången till Sverige, försvenskningen av de erövrade provinserna eller integreringen i Sverige. Min avsikt har varit att belysa dessa processer, vilket också möjliggjorts genom min metod, en "titthålsmetod" ned i det tidigmoderna Blekinge. Koncentrationen har legat på en djupläsning av de inlagor som inkommit till kommissionen.

Mitt teoriavsnitt har jag benämnt "Tolkningsramar och perspektiv." Benämningarna är inte godtyckligt valda, de anger ett förhållningsätt till teori. Det har inte varit min avsikt att använda teorier för att finna heltäckande förklaringar. Istället menar jag att goda teorier får oss att ändra fokus och se det vi inte såg tidigare, de skärper blicken. En stor del av teoriavsnittet handlar om synen på nationalismen och nationalismens uppkomst. Nära förbunden med denna diskussion har varit frågan om man kan beteckna de erövrade provinsernas övergång till Sverige som en försvenskningsprocess. Men diskussionen har även betydelse för analysen av de konfliktytor som blev synliga i mötet mellan kommission och invånare i Blekinge. En annan stor del av detta avsnitt har rört begrepp som integration, interaktion och politisk kultur. Med dessa begrepp har jag försökt flytta intresset nedåt i samhället, de teoretiska diskussionerna har handlat om människorna i lo-

kalsamhället och deras förmåga och vilja att agera. Böndernas politiska kultur har lyfts fram och betydelsen av en nationellt betingad olikhet har diskuterats.

Konfliktytorna

Skånska kommissionen 1669–70 kan inte betraktas som en isolerad kommission. Två kommissioner hade tidigare på olika sätt sysselsatt sig med de erövrade landskapen. Den första kommissionen 1658 hade endast begränsad kontakt med befolkningen i provinserna. Den andra kommissionen hade en tydligare profil, den skulle undersöka och diskutera det vid denna tid viktigaste problemet, adelns privilegier och dess införlivande i den svenska adeln. Frågorna kom även upp till behandling vid kommissionen 1669–70 men här fick även de andra ståndens ett större utrymme. Framförallt fick bönderna ett annat utrymme än tidigare. Den svenska centralmakten syftade inte till att integrera "befolkningen" i de erövrade provinserna i riket. Det var stånden i de erövrade provinserna som skulle integreras i de svenska stånden. Detta förhållande kan förefalla självklart, men det förtjänar att understrykas. Faran är att man använder en senare tids uppfattning eller beskrivning av "befolkningen", där ståndsindelningen inte längre var aktuell och där nationalismen färgat beteckningen folk. För den svenska centralmakten fanns inte en obestämd befolkning att förhålla sig till, istället gällde det att förhålla sig till varje stånd för sig. Utifrån en senare tids uppfattning om "folket" skulle kommissionens agerande kunna uppfattas som manipulativt. Befolkningens tänkta samhörighet sprängdes genom kommissionens taktik när man istället agerade på det sätt som tidens aktörer förväntade sig. En ny överhet hade tagit makten i området och varje stånd fick agera för att uppnå bästa möjliga villkor. Adeln arbetade för en ny handfästning. Bönderna fick möta överheten på det sätt som de tidigare mött danska herrar, direkt via förhandlingar i lokalsamhället. Samtidigt öppnades nya politiska mötesplatser, inte minst riksdagen.

Kommissionens möte med befolkningen i Blekinge följde detta mönster, de olika stånden bemöttes var för sig och ett konfliktmönster framträdde som var ståndsrelaterat. Man diskuterade inte Blekinges problem utan det egna ståndets problem. Prästerna var framförallt sysselsatta med att försöka förbättra de egna ekonomiska villkoren och för att uppnå detta fick man på ett tydligt sätt markera sin lojalitet till den nya överheten. Städerna fungerade inte på det sätt som centralmakten tänkte sig, de levde ett självständigt liv utanför centralmaktens kontroll under ledning av lokala oligarkier. Gränserna mellan lokala entreprenörer, som rörde sig okontrollerat mellan stad och land, och borgarna i städerna var oklara. Det var denna typ

av gräsdragningskonflikter som kom att dominera i mötet med borgarna. Det är tydligt att kommissionen i detta fall kom att sätta agendan och därmed ge mötena den inriktning man ville. Allianser skapades med lokala borgare mot borgmästare och magistrater, här spelade de borgmästare som tillsatts av den svenska centralmakten en avgörande roll. Borgarna hade drabbats av krigen på olika sätt, trots detta kan man inte säga att detta ledde till avgörande konflikter mellan borgarna och centralmakten. En förklaring till detta var centralmaktens förhållningsätt till borgerskapet. Borgarna skulle hållas vid gott humör, städerna växa till och inkomsterna öka. Städer och borgare kunde kritiseras i hårda ordalag men de konkreta åtgärderna uteblev ofta. Bönderna var det stånd som drabbades hårdast av den nya ordningen. Ett påtagligt bevis på detta var konflikterna kring inkvarteringarna.

Konflikterna kring militära frågor kom att belysa en lång rad av de problem centralmakten stod inför. Ett system skulle skapas som tillät utskrivning av soldater och där skatterna flöt in till förmån för en militär expansion. Samtidigt hotades detta system om konflikterna i lokalsamhället blev alltför stora. Invånarna i provinserna måste fås att acceptera och sätta en viss tilltro till centralmakten för att den nya ordningen skulle fungera. Frågan är vilka slutsatser allmogen drog? Ett resultat av konflikterna mellan militär och bönder var snarast att den civila förvaltningens oförmåga visades fram och dess legitimitet undergrävdes. Kommissionen och ledande militärer såg jordrevningen som det universalinstrument som skulle lösa tvisterna mellan bönder och militär. Men även bönderna satte sin tillit till en jordrevning som skulle förbättra deras villkor. Kommissionen redovisade inte sina ambitioner med jordrevningen för bönderna, men frågan är om bönderna för den skull var ovetande om hur den kunde användas? Böndernas tillit till jordrevningen kan förklaras som böndernas försök att förflytta besluten närmare lokalsamhället, lokalt kunde processen påverkas. Alternativet hade varit att överlämna hela beslutsprocessen till centralmakten. De problem kring militärens närvaro som diskuterades mellan bönderna och kommissionen kom också att bekräftas av olika tjänstemän. Administrationen var klar över att frågan måste lösas och man föreslog även åtgärder. Förslagen genomfördes dock inte förrän långt senare, efter skånska kriget eller efter enväldets införande. Det verkar som om bönder och kommission egentligen var överens om hur en lösning skulle se ut, men de politiska förutsättningarna för dess genomförande fanns inte.

Två frågor som kommissionen återkom till var justitiefrågorna och de kyrkliga frågorna. Detta är också två frågor som återkommande dyker upp i diskussionen om provinsernas eventuella försvenskning i form av en diskussion om rättslig försvenskning och kyrklig försvenskning. Enligt kommissionens instruktion skulle man ägna uppmärksamhet åt den juridiska processordningen. Man misstänkte att appellationsordningen gynnade

vissa starka grupper. Åtminstone i retoriken menade man att detta skedde på de svagares bekostnad. Centralmakten hade själv förordat denna juridiska ordning, men vad man uppenbarligen kom till insikt om var att detta hade gynnat de lokala eliterna på centralmaktens bekostnad. För att komma åt detta förmådde kommissionärerna olika individer i lokalsamhället att träda fram och bekräfta bilden. Detta var taktik från kommissionens sida men den var möjlig därför att det fanns allianspartners i lokalsamhället. Men motsättningarna i de juridiska frågorna var komplexa. Även en bondeordning och häradstingets användning utsattes för kritik, en kritik som enade andra grupper med centralmakten. Adeln kunde på samma sätt som företrädare för kommissionen kritisera böndernas inflytande över häradstinget. Bristen på professionalitet med icke läskunniga domare var ett led i kritiken mot en lokal ordning. Böndernas försvar av en lokal ordning kom även till uttryck i deras sätt att försvara användandet av tingsvittnen för att bekräfta olika taxeringar eller missförhållanden. Den lokala ordningen förlade kontrollen närmare dem själva och centralmaktens inflytande hölls på avstånd. Grunden till böndernas kritik av den svenska processordningen var annars av praktisk art där kostnader var en viktig del av problemet. Även en genomgång av städerna och hur de juridiska frågorna diskuterades där visar att konflikterna var komplexa och olika motsättningar kom till uttryck. Ofta framvisades praktiska problem eller problem som kunde relateras till maktkampen inom städerna. Att beskriva detta som en kamp mellan svensk och dansk ordning vore att förenkla problematiken. Ett viktigt inslag i dessa konflikter handlade om vilka grupper som hade inflytande över rättsprocessen, konflikterna var ett utslag av motstånd mot centraliseringen. Men som också påvisats fanns det individer i lokalsamhället som skulle kunna vinna på en centralisering. Änkan som utsatts för rättsövergrepp fick en kraft utanför den lokala eliten att relatera till. Ett annat inslag i konflikterna handlade även om den tidigmoderna statens disciplinering av befolkningen.

Inte heller när det gäller kyrkofrågorna kan man tala om försvar av en dansk ordning mot en svensk ordning. Även detta blir till förenklingar. Det visade sig inte helt lätt att få prästerna att ta upp den mer principiella sidan av dessa frågor. Skälet till detta var sannolikt att detta var frågor som rörde prästeståndet, och stiftet var den rätta arenan för diskussioner av detta slag. Det kan även ses som ett uttryck för prästernas starka ståndsmedvetenhet, man höll ihop och ville inte tala om frågan utan biskopens medverkan. Däremot var prästerna beroende av centralmakten för sin utkomst vilket visade sig i prästernas inlagor. Kommissionens sätt att diskutera kyrkofrågorna visade vad som var viktigt för centralmakten och vilka konfliktytorna var. Enträget får kommissonen förklara att det var en union mellan de två kyrkoordningarna man var ute efter och att inget ståndsprivilegium skulle förbigås. Befolkningen skulle ges inflytande i förändringsarbetet. Det var

också ståndens verkliga eller upplevda privilegier som utgjorde grunden för motståndet. Bönderna försvarade sin rätt att påverka eller rent av själva välja präst. Adeln kände patronatsrätten hotad. Prästerna och kanske framförallt biskopen kände att stiftets maktställning var hotad. Förändringar i kyrkoordningen kunde innebära att ett visst stånd fick utökade privilegier på någon annans bekostnad och mot detta reagerade man. Diskussion om kyrkoordningen var något som inte bara handlade om de erövrade provinserna. Det handlade även om stiftspartikularismen som var ett problem för centralmakten inom hela riket. I de diskussioner som kom till stånd i dessa frågor visade det sig att befolkningen hade en pragmatisk syn på lagen och processordningen. Det är belysande att landshövdingen påpekade att man på vissa ställen övergått till den svenska kyrkoordningen därför att den var klarare i fråga om äktenskapstvister. Behandlingen av kyrkofrågan i de erövrade provinserna visar även hur centralmakten kunde agera när känsliga frågor skulle diskuteras och hur man förberedde förändringar. Kyrkofrågan hade varit uppe till behandling på allvar åtminstone sedan 1662, i och med kommissionen 1669–70 fördes frågan ut i lokalsamhället och en ny kyrkoordning kom sedan 1686. Frågan var med andra ord väl förberedd. Det var fullt synligt var konfliktlinjerna gick och viktiga förberedelser hade vidtagits för att utveckla de framtida allianser som behövdes för att möjliggöra den nya kyrkoordningen.

De frågor som diskuterats ovan skulle kunna understödja en tolkning som innebär att lokalsamhället ställdes mot centralmakten. Men centralmaktens närvaro fick även betydelse för hur konflikterna inom lokalsamhället utvecklades. Centralmakten blev en kraft att förhålla sig till i de konflikter som fanns under ytan i lokalsamhället. Bönderna kunde kritisera borgarna och söka stöd hos centralmakten. På samma sätt agerade borgarna. Lokala makthavare som fogdar, häradsskrivare och borgmästare kunde kritiseras och stöd sökas hos centralmakten. Samtidigt har jag i avhandlingen lyft fram ett antal konflikter som visar hur konflikter mellan lokalsamhället och centralmakterna utvecklades oavsett om den svenska eller danska centralmakten styrde området. Kronobönderna fick föra en kamp för att få rätten att ärva gårdarna mot både svensk och dansk överhet. Bondehamnarnas vara eller inte vara mötte motstånd oavsett regim. Både den danska och den svenska överheten visade sitt missnöje med hur de lokala tingen sköttes och en form av lokal bondeordning mötte motstånd. Kampen för halv skatt fördes mot svensk såväl som dansk överhet. Konflikterna mellan militär och lokalbefolkning ökade och de påverkade bönderna på ett direkt sätt efter den svenska erövringen, men militära överväganden och militära hänsyn hade i högsta grad påverkat Blekinge och drabbat invånarna även under den danska tiden.

Kommissionens instruktion innehöll även frågeställningar med *ideologiska inslag*. Den svenska centralmakten skulle framvisa sitt goda uppsåt, invånarna skulle få "tjänliga impressioner" som det hette. Den historiska legitimitet som den svenska kronan ansåg sig ha till området lyftes fram. Det var den värnande och rättskipande överheten som skulle framträda i de erövrade provinserna. Speciellt framhävdes att bönderna måste värnas mot militära övergrepp. Tydlig blev den värnande kungamakten också inför änkorna och deras utsatthet. Det är som om änkorna speciellt lyftes fram och överhetens omsorg framställdes som extra viktig. Värnandet om änkorna fick en stark symbolisk betydelse och blev en värdemätare på överhetens omsorg. Här fanns kristna föreställningar och mentala bilder hos befolkningen som överheten kunde använda sig av. Några av böndernas inlagor gav också intryck av att använda sig av bilden av de utsatta och svaga som ett medel att beveka överheten och få den att ingripa. Även undersåten kunde alltså spela på väl kända stereotyper eller schabloner. En tydlig ståndpunkt som kommissionen synliggjorde var att man inte entydigt ställde sig på samma sida som fogdar eller andra tjänstemän mot undersåtarna. Även om inga konkreta åtgärder vidtogs mot de kritiserade tjänstemännen försökte överheten trots allt visa att man kunde ta ställning för de små mot de stora. Vid några tillfällen redovisades i protokollen samtal som gav intryck av förtrolighet, som när kommissionen diskuterade bondehamnar med bönderna från Bräkne härad och olika förslag vägdes mot varandra. Budskapet var att böndernas förslag var värda att beakta. För att denna typ av ideologiskt gods skulle kunna presenteras för invånarna krävdes ständiga möten och framförallt direkta samtal mellan överhet och undersåte. I samtalen framskymtar en annan näraliggande aspekt som rör samtalets roll i en integrativ process.

Möten, aktörer och relationer

Min genomgång av hur konflikterna behandlades och hur de olika aktörerna bemöttes visar ett mönster där några viktiga drag måste lyftas fram. De olika stånden fick olika bemötanden. Välviljan mot borgarna har redan tidigare påvisats och på samma sätt bemöttes prästerna med vederbörligt tillmötesgående. Mot bönderna kunde man använda ett annat tonläge. Men detta skall inte förleda oss till förhastade slutsatser om att bönderna helt avvisades eller negligerades. Som min undersökning visar var den svenska överheten ute efter att utveckla och bygga upp en relation till bönderna. Ett viktigt inslag i denna process var de ständiga samtalen och mötena där böndernas åsikter diskuterades. Bönderna tillmättes en position som politiskt självständiga subjekt, detta oavsett om deras förslag avvisades. Undersökningen visar också att bönderna aktivt sökte en interaktion med överheten.

Så länge bönderna rörde sig inom Blekinge och mötte överheten på lokala arenor befann man sig också på känd mark. Detta var en form av interaktion med överheten som hade rötter i den danska tiden. Bönderna rörde sig inom en känd politisk kultur där deras erfarenheter och kunskaper kunde användas. När de däremot skulle agera på lantdagen i Malmö förändrades böndernas möjligheter att agera och nå framgång. Här gällde andra politiska spelregler. Hur detta möte kom till stånd och varför samtal och möten kunde uppstå kring vitala frågor har varit en viktig del av min undersökning. Den politiska praxis som de blekingska invånarna bar med sig från den danska tiden lade inga större hinder i vägen för interaktionen med den nya överheten.

Dessa ständiga möten och samtal hade också en integrativ karaktär, själva samtalet var viktigt. I flera av samtalen intog kommissionen en närmast undervisande attityd. Även om frälseböndernas klagomål hörde hemma under herrskapet kunde kommissionen ta sig tid att förklara hur en beslutsordning såg ut. Ofta var det riksdagens ställning i det politiska systemet som lyftes fram. Men det kunde även handla om att klargöra att en viss fråga hörde hemma under Kungl. Maj:t eller på häradstinget. Detta var en undervisning i det svenska politiska systemet och en poängtering av vissa skillnader gentemot den danska ordningen, även om detta inte alltid sades rent ut. I denna mening var samtalen *integrerande* till sin karaktär. Blekinges invånare skulle bibringas den kunskap som krävdes för att kunna verka och leva i det svenska riket. Samtidigt blev denna verksamhet även åtskiljande, det danska systemet var något annat. Vägen till en integration i det svenska riket gick över en integrering i de svenska ständerna. Bönder, präster, borgare och adel skulle bli en del av de svenska stånden. Centralmakten hade sedan flera år tillbaka gjort klart för adeln att deras väg till erkännande och inflytande gick via en integration i den svenska adeln. Nu var tiden mogen att inpränta samma budskap hos bönderna. Bönder, präster och borgare verkar dock inte ha gjort samma motstånd som adeln. För kronobönderna och de självägande bönderna innebar riksdagsrepresentationen en viktig förändring. Men en effekt av detta var också att den lokala sammanhållningen, de "blekingska bönderna", splittrades i och med att frälsebönderna uteslöts ur bondegemenskapen. En förändring som även tydligt markerar hur inflytandet och påverkansmöjligheterna nu förändrades, den lokala nivån fick träda tillbaka till förmån för den centrala nivån och samarbetet med bönderna i riket. Det politiska landskapet så som bönderna såg det bör ha förändrats högst avsevärt. Nya mönster för hur man sökte allianser och förhandlade måste ha öppnat sig och även för en tid lett till anpassningsvårigheter.

I svensk historia har ofta relationen bönder – den starka kungamakten diskuterats. På riksdagen kunde bönderna spela en viktig roll och de kunde vara en allianspartner för kungamakten mot adeln. Men även bönderna

hade något att vinna på en utvecklad relation till kungamakten. Relationen bönder – kungamakt var komplex och innehöll drag av ömsesidighet som gör att man enligt min mening inte alltför generellt kan tala om en manipulerad bondemenighet. Avhandlingens kapitel om invånarnas sätt att skriva till överheten och hur parterna mötte varandra understryker detta. Bönderna sökte aktivt upprätta en relation till den nya överheten och man var väl medveten om hur denna maktrelation såg ut. Präster och borgare uppträder med en viss självtillit inför kommissionen, inte alltför mycket bugande och bockande, mer rakt på sak. Det finns en relation till överheten där man var någon att räkna med. Man var van vid att framföra sina åsikter och att bli bemött med en viss respekt. Böndernas inlagor präglades mer av ett oroligt sökande efter en relation och en sådan relation behövde bekräftas. Böndernas position som undersåtar underströks, den hierarkiska ordningen ifrågasattes inte. Den framkomliga vägen gick via ett sökande efter de normer och värden som kunde erkännas av parterna och där det fanns en ordning som även erkände bönderna, längst ned i ståndshierarkin.

De samtal och möten som kom till stånd mellan bönderna och överheten var inget främmande sätt att mötas på, detta mönster för interaktion återfanns även under den danska tiden. Vanan att förhandla och hävda sin rätt var en del av en politisk kultur som formats i en bondevärld som till viktiga delar var gemensam för bönder i Norden och vissa delar av Europa. Det landskap av normer och värderingar i vilket man umgicks och kring vilket parternas ståndpunkter värderades var också kända. När överhetens roll och undersåtens förpliktelser diskuterades var detta i väl kända termer hämtade från en protestantisk-luthersk värld. Genom en närläsning av inlagorna till kommissionen har det varit möjligt att visa hur den religiösa världsbilden spelat en viktig roll när nya relationer skulle upprättas mellan undersåte och överhet. Böndernas sätt att direkt eller indirekt hänvisa till en kristen eller luthersk världsbild var ett sätt att hänvisa till det gemensamma. Det var ett sätt att bygga upp en relation till överheten genom att visa på de värden som skulle ligga till grund för det man betraktade som en fungerande relation i samhället. Bönderna visste sin plats i samhällsordningen, relationen till överheten var inte jämlik, men den var inte heller oreglerad eller oöverblickbar.

Försvenskning?

Finns det fog för att tala om en försvenskning av Blekinge 1669? Var det en försvenskning som svenskarna eftersträvade? Att den svenska centralmakten helst av allt såg att provinserna helt inkorporerades i det svenska riket står klart även om den så kallade katalanska lösningen med en separat riksdel

hade diskuterats. Det fanns också starka krafter som verkade för att detta rike skulle vara ett uniformt rike med enhetlig lagstiftning, gemensam kyrkoordning, enhetliga förvaltningslinjer och ett gemensamt förvaltningsspråk. Men denna strävan var också en förhoppning och en vision som krävde åtgärder i hela riket, inte specifikt i provinserna. Olika lokala, regionala och ståndsbaserade maktcentra var ett hinder i den strävan till centralisering som återfanns hos grupper i rikets centrum. Förhoppningarna och visionerna om en svensk riksbildning fanns fortfarande framförallt inom en begränsad krets i riket, det var inte etablerade föreställningar hos bredare folklager. Jag kan inte se att någon forskning har visat att det fanns en bredare nationell uppslutning kring något svenskt vid denna tid. Tvärtom menar jag att flera av de forskare jag lyft fram i teoriavsnittet ger fog för ett antagande att det pågår något inom administrationen och i kanslierna men att detta nationella projekt inte var riktat till folket. Framförallt måste det betonas att det inte fanns en föreställning som kunde verka sammanhållande inåt och exkluderande utåt. Med andra ord finns det knappast någon etablerad och spridd föreställning om något svenskt till vilket de erövrade provinserna skulle anpassas. Fanns en sådan föreställning var det sannolikt inom en snävare krets i rikets centrum. Detta hindrar inte att vi i samband med kommissionens arbete i Blekinge finner spridda och löst formulerade tankar som uttrycker en typ av föreställning om det svenska.

Möjligen finns i kommissionens sekreta bimemorial en vag indikering på en föreställning om ett Sverige som i något avseende består av något enhetligt. I detta memorial tar man upp frågor om lojalitet och man frågade sig om det fanns personer som på olika sätt var bundna till Danmark. Huvudsakligen riktas misstankarna mot högreståndspersoner, men även "oadel" omnämndes. I instruktionen diskuterades också i inledningspunkten personers eventuelle "hiertelagh" och man omtalade personer som kunde ha sina ögon vända mot Danmark. Det var skrivningar som möjligen skulle kunna tolkas som att människor kunde ha en känslomässig bindning till det gamla riket.

Vid flera tillfällen har jag i avhandlingen lyft fram de diskussioner där tvister och klagomål föranleder befolkningen att tala om den danska respektive svenska tiden eller andra liknande formuleringar där nationella eller etniska markörer kom till användning. Vid en närmare granskning visar sig dessa markörer emellertid inte betyda mycket mer än en praktisk hänvisning. De konkreta konflikterna bakom markeringarna var konflikter som inte var specifika för situationen efter det svenska maktövertagandet. Det handlade om att lokalsamhällets sedvana eller ordning konfronterades med centralmaktens ökade ambitioner vad det gällde invånarna. Detta gällde den svenska såväl som den danska centralmaktens anspråk. Konflikterna kunde även handla om ett värnande av det egna ståndets privilegier gente-

mot ett annat stånd. Det var konflikter som var resultatet av den effektivisering, professionalisering och homogenisering som den svenska centralmakten eftersträvade. Att tolka detta som konflikter som härrörde ur en nationaliseringsproblematik skulle dölja de underliggande strukturella processer som var verksamma vid denna tid.

I avhandlingen har jag icke desto mindre lyft fram några personer som faktiskt försöker nationalisera vardagskonflikterna. Häradsskrivaren som ville ha fogdens tjänst och borgmästaren i Karlshamn som ville trycka tillbaka sina kritiker kan tjäna som exempel både på hur fienden och intressekonflikter nationaliserades. Men detta var enskilda händelser och framförallt fick dessa försök inte något gensvar hos kommissionen. Tvärtom visar kommissionens agerande att lojalitet och skicklighet var avgörande och helt överordnat den nationella hemvisten. De brev som behandlade bröderna Aquilonius ansökningar om prästkall visar på detta förhållande. Fogden Brede Knutsson i Ronneby som ville bli borgmästare visade att han förstått att det var lojalitet och långvarig bevisad trohet mot överheten som den svenska centralmakten satte värde på.

Ett sätt att delvis undvika problematiken med begreppet försvenskning och dess nära anknytning till en senare tids nationalism kan vara att tala om försvenskning i en mer preciserad eller inskränkt bemärkelse. Exempelvis kan man tala om en administrativ, en politisk, kulturell eller språklig försvenskning. Men problemet kvarstår. Begreppet försvenskning döljer mer än det förklarar. Maktstatens agerande från ovan mot en moträvig befolkning framhävs och befolkningen tenderar att bli offer. Men som min avhandling visat agerade även befolkningen som politiskt självständiga aktörer. De var en del i integrationsprocessen. Man skulle kunna tala om en kreativ anpassning till den maktordning som etablerades. Det är också svårt att tänka sig begreppet försvenskning utan dess konnotationer till en föreställning om något homogent och kanske kulturellt sammanhållet svenskt. Flera av de konflikter som har redovisats i avhandlingen kan betraktas som resultatet av centralmaktens disciplinerande inställning. Rättsordningen skulle följas och prästerna tillsättas av centralmakten.

Jag har i avhandlingen utgått från ett perspektiv där tidens stater var konglomeratstater och att dessa stater var inne i en statsbildningsprocess. Detta betraktelsesätt betonar dynamik, rörelse och processer istället för statiska förhållanden. Konglomeratstatstanken framhäver också det oregelbundna och icke homogena i de tidigmoderna staternas uppbyggnad. Dessutom framhävs det gemensamma och generella i den rörelse som drar fram i Europa där olika eliter eller allianser eftersträvar alltmer enhetliga och homogena riksbildningar. Ett sätt att uttrycka denna icke homogena och komplexa struktur som var den tidigmoderna staten är Michel Manns modell (IEMP-modell). Mann visar hur det vi uppfattar och beskriver som

staten egentligen bestod av olika nätverk: Ideologiska, Ekonomiska, Militära och Politiska nätverk. Nätverken eller fälten överensstämde inte alltid med varandra och de lät sig endast till en del fångas av rikenas territoriella gränser. Modellen kan också tjäna som analysinstrument för att analysera Blekinges integration i det svenska riket.

Ekonomiskt innebar införlivandet av Blekinge i det svenska riket att tullgränserna flyttades. Detta hade betydelse för vissa grupper. Bonden som skulle sälja sin ved fick problem, men för andra grupper som sysslade med handel behöver det inte ha inneburit att den ekonomiska strukturen förändrades på något drastiskt sätt. Gränslandet Småland-Blekinge fortsatte att leva i symbios med östersjöhandeln. Centralmaktens ambition var att vända varuströmmarna norrut mot Stockholm. I den mån detta lyckades innebar det förändrade förutsättningar och möjligen fanns det nya vinnare och nya förlorare i denna handel. Samtidigt var detta något som tillhörde köpmännens vardag. Handeln i Östersjön påverkades alltid av krig och förändrade maktförhållanden, något som köpmännen alltid tvingades kalkylera med. Huruvida kontakterna med Danmark verkligen blev avskurna är det utifrån nuvarande forskningsläge svårt att uttala sig entydigt om. Min hypotes är dock att en närmare studie av kontakterna mellan invånarna på båda sidor sundet skulle visa att kontakterna inte avbröts abrupt vid det svenska maktövertagandet. Diskussionerna om olagliga handelsplatser och smuggel fortsatte efter kommissionens avresa från Blekinge. Inrotade kontaktmönster återupptogs sannolikt ganska snabbt. Ingen regim hade tidigare lyckats styra gränshandeln eller avbryta handelskontakterna mellan Småland och Blekinge. Det svenska maktövertagandet innebar förändrade förutsättningar och anpassningsproblem men det bör inte ses som en avgörande och drastisk förändring för alla delar av befolkningen. De bönder som hade vedförsäljning som binäring drabbades vilket inlagorna till kommissionen klargör, men här fanns även bönder med andra binäringar som oxar, pottaska, tjära. Detta gör det svårt att entydigt bedöma huruvida "bönderna" som grupp drabbades av de förändrade villkoren.

Politiskt innebar övergången till Sverige förändringar och en anpassning till nya förhållanden, det var delvis en övergång till en annan politisk ordning. De gamla slottslänen som varit centrum i administrationen ersattes av Generalguvernementet med dess tjänstemän. Kanslier och kollegier fungerade annorlunda. Riksdagen var något nytt, framförallt innebar detta en förändring för bönderna. Hur beslutsordningen såg ut mellan Kungl. Maj:t och riksdagen var något nytt. Det var en ordning som de nya undersåtarna måste acceptera. Möjligen fanns det under en kort tid efter övergången en period där någon form av särlösning var möjlig, den så kallade katalanska lösningen som adeln i Skåne förordade. När det gäller den politiska förändringen skulle man möjligen kunna tala om en politisk och administrativ

försvenskning. Men det var ingen övergång till ett färdigt system. Den politiska ordningen hade sina kritiker inom landet och förhållandet mellan militär och civil förvaltning var utsatt för spänningar. Det kan ha funnits både motståndare och tillskyndare av förändringarna. Det fanns visserligen ett svensk politiskt system med sina speciella institutioner. Men det var ifrågasatt och det var knappast ett nationellt förankrat system. Nya politiska påverkansmöjligheter öppnade sig samtidigt som den gamla mer lokalt inriktade vägen trängdes tillbaka. Det var också inom detta område som kommissionen satsade störst kraft när det gällde att förklara, informera och undervisa befolkningen. Förhållandet mellan olika politiska arenor försköts men samtidigt kunde bönderna utnyttja sin förmåga och vana att möta överheten i förhandlingar fast nu under nya förhållanden. Böndernas politiska kultur var ett stöd vid övergången till Sverige inte ett hinder. Borgare och präster hade knappast samma anpassningsproblem till den nya ordningen. Deras situation i förhållande till överheten var inte alltför olik den som tillämpades under den danska tiden.

När det gäller den *militära* maktsfären och den förändring som kom till stånd efter övergången var förändringarna drastiska för stora folkgrupper. Det inkvarteringssystem som tillämpades innebar att militären fanns närvarande i lokalsamhället, de flesta gårdar togs i anspråk. Det var de besvär och klagomål som går att relatera till den militära närvaron som dominerade i böndernas inlagor till kommissionen. Framförallt är det våldet på olika plan i relationen bonde – militär som framstår som så markant. Klagomålen hade lett till kontakter med generalguvernören eller landshövdingen, besvär till riksdagen, instämningar till tinget. Detta innebar en interaktion som medförde att centralmakten/staten blev mer påtagligt närvarande i lokalsamhället. Samtidigt innebar det att centralmaktens tillkortakommande när det gällde att värna invånarna blev uppenbart. Kommissionen bekräftade böndernas bild av militärens framfart och på flera sätt visade det sig att varken landshövding eller generalguvernör kunde tygla militären. Tinget verkade vara närmast obrukbart i dessa konflikter. Den ordning som kommissionen ville införa kan beskrivas som en svensk ordning som påtvingades bönderna, men samtidigt var bönderna klara över att det fanns en annan svensk tillämpning i övriga riket och det var denna ordning man själva förordade. Konflikterna hade pågått alltsedan 1658 och här framstod med största sannolikhet den civila förvaltningen som svag och militären som den dominerande maktfaktorn. För att använda Michel Manns terminologi sammanföll inte det militära nätverket med det politiska. Delvis levde nätverken sitt eget liv och det bör ha framstått på detta vis för invånarna i Blekinge. Detta förhållande bör också starkt ha påverkat invånarnas tillit till den svenska överheten. Kunde den svenska överheten fylla sin plikt som värnande överhet?

Den *ideologiska* maktsfär som Michel Mann omnämner såg ut på ett annat sätt. Jag har i avhandlingens kapitel om mötet visat att böndernas skrivelser till kommissionen utgick från en religiöst färgad världsbild. Relationen undersåte – överhet var den relation som hade gällt i det danska riket och den gällde även i det svenska. Det fanns en av Gud inrättad ordning och den var bekant för alla. Överheten kom och gick, eder och lojalitetsförklaringar hörde till det normala inom de tidigmoderna staterna. Inför Gud prövades om detta var en rättmätig ordning. Det var en ordning som var reglerad, normer och värderingar var kända och likartade, därför kunde även bönder ha synpunkter på ordningen i riket. Det fanns en norm för hur överheten skulle uppträda mot sina undersåtar för att uppfylla kravet på att vara en kristen överhet. Här fanns tydliga markörer som lyfte fram den värnande överheten och där överhetens intentioner tydliggjordes för lokalsamhället. Kanske var värnandet om änkorna en av de tydligaste markörerna i detta avseende. Överhet och bönder rörde sig i en bekant värld av normer och värderingar som kan kallas för en kristen eller mer preciserat en lutheransk världsbild. Denna protestantiska värld var betydligt större än de danska och svenska rikena, här hade man mycket gemensamt med stora delar av norra Tyskland. Det innebar att invånarna i Blekinge inte stod inför någon oöverstiglig kulturkonflikt när man skulle möta den nya svenska överheten. De religiösa symbolerna och det religiösa språket var användbart. Vad bönderna gjorde när man mötte sin nya överhet var att man i sina inlagor sökte en bekräftelse på att det var denna värld av normer och värderingar som fortsättningsvis skulle gälla. Ny överhet behövde inte betyda kaos och att något oöverblickbart skulle inträffa. Den gamla välkända ståndsordningen med reglerade förhållanden skulle gälla.

Ytterligare forskning skulle krävas på en rad områden för att fullt ut bekräfta den bild jag givit. Trots dessa brister innebär mina utgångspunkter att komplexiteten i integrationsprocessens kan lyftas fram på ett helt annat sätt än om jag valt att arbeta med begreppet försvenskning. I integrationsprocessen verkade krafter eller strukturer som försvårade en integration men det fanns också strukturer som underlättade en integration i det svenska riket. Begreppet försvenskning blir oanvändbart i detta sammanhang, det saknar precision och blir obrukbart för en analys utanför 1800- och 1900-talens nationalistiska kontext.

Den process som oftast omnämns som försvenskningen av de erövrade provinserna innebar däremot en *homogeniseringsprocess* och en centralisering som syftade till ett enhetligt och i politisk administrativ bemärkelse homogent rike. Det var en homogeniseringsprocess som var en förutsättning för en senare tids nationella föreställningar och konstruktioner. Många av de motsättningar och konflikter som tolkats som effekter av försvenskningen har diskuterats i avhandlingens huvudkapitel men då som effekter av cen-

tralmaktens strävan att homogenisera och inkorporera Blekinge, såväl som andra områden, i riket. För lokalbefolkningen yttrade sig detta i en rad ytterst påtagliga och besvärliga konflikter. Fick man inte välja sin egen präst längre? Måste man lösa ut dyra kopior från häradsskrivaren och sedan resa till Jönköping för att överklaga? Fick inte barnen sitta kvar på kronogårdarna då fadern dött? Varför fick man inte resa till Tyskland och sälja sin ved? En integrationsprocess kan dock inte betraktas som en rätlinjig process med en början och ett slut, den är i någon mening alltid öppen och oavslutad.

Identiteter. Under Blekinges danska tid framgår det att det existerade ett "land", Blekinge, till vilket den danska centralmakten på Själland vände sig. På häradstingen och på landstinget sammanställde invånarna skrivelser i Blekinges namn. Det förefaller dock som om det var bönderna som företrädde blekingarna i dessa fall. Borgarna skymtar fram vid något enskilt tillfälle. Relationen mellan bönder och borgare var också konfliktfylld under slutet av 1500-talet och under första delaen av1600-talet, men bönderna verkar ha haft framgång i sina ansträngningar att hävda sig mot borgarna. Den danska centralmaktens auktoritet hade varit relativt svag i området, vilket framgår av länsinnehavarnas konflikter med bönderna i främst Östra härad. Det bör betonas att skillnaderna främst bör förklaras längs tidsaxeln, som förändringar som har att göra med den tidigmoderna statens utveckling mot allt starkare centralisation. Efter statsomvälvningen i Danmark 1660 accelererade samma process i Danmark men då var invånarna i Blekinge involverade i en annan statsbildningsprocess. Det handlar i mindre grad om olikheter mellan någon obestämd dansk eller svensk mentalitet. Till stor del framstår detta bondedominerade Blekinge som en produkt av centralmaktens svaghet i området eller dess relativa frånvaro. Detta förhållande var strukturellt betingat. Så länge insatsvarorna till den godsdominerade ekonomin på Själland och Fyn nådde fram, fanns det ingen anledning att knyta Blekinge närmare rikets centrum. Militärt var Blekinge också utsatt, det var ett gränsland som kunde utsättas för fiendens härjningar, investeringar i denna landsdel var osäkra.

Blekinges karaktär av gränsland var sannolikt av stor betydelse för hur människor uppfattade sin identitet. Å ena sidan den ovan beskrivna, svaga, anknytningen till rikets centrum. Det militära inslaget som ständigt påminde invånarna om att det fanns en utsatt gräns och en fiende. Därtill kom den genomströmning av människor från andra sidan gränsen, där smålänningar, blekingar, tyska, själländska handelsnät knöts samman via städer och bondehamnar. Var smålänningarna främlingar för blekingar? Eller kom beteckningen att gälla andra människor längre norrut? Det fanns i detta gränsområde en rörlighet som bör ha relativiserat begreppet främling. Ett vardagligt möte mellan människor med olika bakgrund och nationell hemvist var en förutsättning för invånarnas överlevnad. Bönderna var ytterst

medvetna om vad handelskontakterna med holländska eller tyska köpmän betydde för deras egen existens. Jag har valt att formulera detta som en *gränsbygdsidentiet*. Bönderna i denna bygd arbetade för att upprätthålla kontakterna över gränserna, det gällde handeln med tyska städer och gränshandeln norrut. Den nationella gränsen var ett hinder som man motarbetade, smuggling och olaglig handel var exempel på detta. Den identitet som utvecklas i ett gränsområde med mycket handel bör se annorlunda ut än den som utvecklas i områden med mindre rörlighet. Gränsbygdsidentiteten kan därmed ses som en motidentitet till en identitet där de fasta mer överblickbara relationerna utgjorde grunden. Bondesamhället på de stora slättbygderna på Fyn, Själland eller delar av Skåne bör ha sett annorlunda ut. Gränsbygdsidentiteten hängde intimt samman med den ekonomiska struktur i vilken man verkade, ett förhållande som understryker identiteternas föränderlighet.

Under 1600-talet utsattes gränslandets ekonomiska struktur för ökande påfrestningar. Den danska kronan visar ett allt intensivare intresse för området. Konkurrensen militärt och ekonomiskt i Östersjöområdet resulterar i en ökad kamp om lokalsamhällets resurser. Den danska centralmakten visade starkare ambition att integrera Blekinge i riket. Detta innebar även att centralmakten blev mer närvarande i lokalsamhället. Inte minst var de två fästningsbyggena Kristianopel i Blekinge och Kristianstad i det skånska närområdet ett belägg för denna närvaro. Centralmaktens närvaro och kampen om resurserna verkar även ha påverkat gamla lojalitetsmönster i lokalsamhället. Vissa grupper eller viktiga personer, som "pottaskeparticipanterna", skilde ut sig och vann fördelar genom sina kontakter med centralmakten. Därmed ökade också motsättningarna till andra grupper i lokalsamhället. Det till synes homogena lokalsamhället Blekinge krackelerade inför centralmaktens ökade aktivitet i området. Det var inte längre lika lätt att ta till den övergripande identiteten Blekinge. Samtidigt finner man trots allt under perioden uttryck för att detta Blekinge hade någon form av relevans. I sin kamp för en halvskattepraxis lyckades bönderna under hela perioden upprätthålla en bild av ett annorlunda, fattigare, Blekinge. Man var något annat än skåningar till exempel. Flera identiteter kunde uttryckas samtidigt, ibland på ett konfliktlöst sätt medan andra omständigheter kunde medföra att en viss identitet under en tid blev mer problematisk.

De nationella beteckningarna "svenskar" eller "danskar" kommer inte till uttryck i någon större omfattning i de källor som använts för att undersöka detta vid mitten av 1600-talet. Men det finns några få exempel där en form av etnifiering förekommer. I utsatta konkurrenssituationer visade det sig att borgare kunde ta till beteckningen svenskar när man beskrev personer som på något sätt ansågs göra intrång i deras privilegier. Det handlade om personer som måste ha haft en föreställning om att det fanns ett samband

mellan lojalitet, rättigheter och invånarnas rikstillhörighet. Sprängkraften i dessa tidiga etniska markörer låg i det att en person kunde sammanlänkas med den aktuella fienden, det var inte folk av andra nationer i allmänhet som angreps. Som också Peter Sahlins påvisat nationaliserades fienden. Den danska centralmakten svarade dock inte på etnifieringsförsöken, snarare visade agerandet på en mycket återhållsam attityd. Återhållsamheten skulle kunna tolkas som att man insåg faran med en etnifiering. En sådan var farlig och kunde drabba olika handelspartners till exempel. Men det kan även tolkas som att försöken att markera nationalitet inte hade någon utvecklad föreställning att relatera till, frågan var helt enkelt inte viktig eller användbar.

Svenska köpmän kunde i och för sig tvingas flytta, men man fick flytta inom det danska riket. Trots de många krigen mellan Danmark och Sverige var alltså inte den etniska tillhörigheten någon speciellt het fråga i Blekinge under 1600-talets första del. Här vore det intressant att studera krigspropagandan och hur "den andra" målades upp och vilka bilder människor hade av kriget. Vilka startade krig, mellan vilka fördes kriget och hur involverad och delaktig var den lilla människan i kriget? En del iakttagelser tyder på att det var när kriget drabbade lokalsamhället och de egna livsbetingelserna som aktiviteten också steg i lokalsamhället, framförallt hos de grupper som inte var så lättrörliga och kunde fly. Utskrivningar till ett krig i en armé som stred på främmande mark i rikets namn var däremot av mindre intresse för lokalbefolkningen.

När svenskarna erövrade Blekinge var blekingarna redan inne i en mer aktiv period av integration där man hade börjat knytas allt närmare Själland. Det kan diskuteras hur långt processen hade gått? Men femtio till sextio år under första delen av 1600-talet, är i detta sammanhang en kort tid. Nu vidtog en ny integrationsprocess. I motsats till adeln skrev bönderna tidigt under sina trohetseder till den nya kungamakten. Därefter inföll en period där svenskarna framförallt var upptagna av adelsproblemet. Men i och med skånska kommissionen 1669–70 hade turen kommit till bönderna. På flera sätt kan man vid denna tid tala om en mer närvarande och aktiv centralmakt i lokalsamhället. Generalguvernementet och dess tjänstemän var en mer utvecklad administrativ apparat än den gamla danska administrationen baserad på slottslänen. Militären var dessutom genom inkvarteringarna närvarande ända in på varje enskild gård. Detta medförde ständigt ökande kontakter mellan bonde, fogde, lanshövding, ting och andra tjänstemän. Rikstillhörigheten blev mycket påtaglig.

Jag har i avhandlingens teoriavsnitt anknutit till Peter Sahlins modell för hur motidentiteter utvecklas. Motidentiteter kan utvecklas på olika nivåer. Det verkar som om motidentiteter även på en låg nivå, i detta fall socknennivå, accentuerades i och med att det fanns en stark yttre kraft i form av staten närvarande i lokalsamhället. Staten, centralmakten blev en katalysa-

tor i utvecklingen. Detta förhållande har ovan antytts när det gällde den danska centralmaktens närvaro och detta blev tydligare i och med den svenska centralmaktens närvaro i Blekinge. Inför pressen att verkställa militärens krav på stöd vid genommarscher och andra transporter skärptes motsättningarna mellan de socknar som belastades hårt och de som klarade sig lindrigare. Jämshögs socken ställdes mot Mörrums socken eller Nättraby socken. Men Blekinge ställdes även mot Skåne där blekingarna ansåg att betingelserna för inkvarteringar var bättre. I detta sammanhang accentuerades människornas sockenidentitet, ibland häradsidentitet och någon gång en blekingsk identitet. Liknande påverkan eller inflytande från en yttre makt och dess betydelse för sammanhållningen i lokalsamhället har också diskuterats av andra forskare som antropologen Eric Wolf.

Efter det svenska maktövertagandet är det svårare att finna starka utryck för en tydlig blekingsk identitet. Den blekingska identiteten hade utsatts och prövats först av den danska centralmakten och sedan av den svenska. Krigen hade drabbat Blekinge hårt. Inte minst hade bönderna drabbats av detta och böndernas position som stånd var sannolikt försvagad. Man kan även se bönderna som de främsta bärarna av en regional blekingsk identitet. Borgarna agerade för staden och ståndet i första hand. Med böndernas försvagade ställning trycks den blekingska identiteten tillbaka. Böndernas agerande på lantdagen visar på denna utveckling. Den politiska arenan var av en annan karaktär och böndernas lokalt förankrade handlingsmönster fick inte samma betydelse. Det var stånd med gränsöverskridande kontakter som kunde agera starkt i detta nya politiska sammanhang. Så länge bönderna rörde sig inom det geografiskt avgränsade Blekinge framträdde de med en självklarhet som kontrasterar mot uppträdandet på lantdagen i Malmö. Men de lokala mötena med kommissionen innebar att man var i färd med att bygga upp sin relation till den nya centralmakten.

Hur påverkades identitetsmönstret på en högre nivå där frågan om svensk eller dansk identitet blir aktuell? I de diskussioner som fördes mellan invånarna i Blekinge och kommissionen aktualiserades de nationella beteckningarna regelbundet. Begrepp som "dansk sedvana" kontrasterades mot "svensk sedvana", den "danska regeringstiden" ställdes mot förhållanden under "den svenska regeringstiden." Detta var begrepp som i andra sammanhang hade diskuterats i termer av "av ålders tid", eller att ett förhållande hade varit på ett visst sätt sedan "Arilds tid." Ett annat sätt var att hänvisa till att en sedvana var på "blekingskt vis." Hänvisningarna hade nu försetts med nationella beteckningar. Det nationella hade börjat problematiserats, man skulle kunna se detta som att det i processen sker ett definierande och skapande av något danskt och något svenskt. En parallell process till den som Peter Sahlins beskrivit för gränsen mellan Frankrike och Spanien där han menar att vardagslivets konflikter nationaliserades. Det som

aktualiserade dessa diskussioner var inte att en abstrakt geografisk gräns hade flyttats, istället var det den fiskala gränsen som var bestämmande för hur diskussionerna utvecklades. Den fiskala gränsen var den som blev påtaglig och åtskiljande. Det handlade om direkta ekonomiska konsekvenser som omedelbart kunde drabba människors överlevnadsbetingelser. Diskussionerna berörde alla kategorier av befolkningen. Bönder, borgare och präster diskuterade i allmänna termer av svensk och dansk ordning. Diskussionerna bör ha medverkat till att föreställningar och mentala bilder av något svenskt eller danskt började få fotfäste. Samtidigt finns några exempel som visar att beteckningar som svensk eller dansk fick ett utökat användningsområde för vissa personer. Att etnifiera eller nationalisera fienden kunde bli till ett användbart vapen. Därmed hade dessa personer upptäckt en potential i användningen av nationella beteckningar. En häradsskrivare använde detta vapen i jakten på en tjänst och borgmästaren i Karlshamn använde detta vapen. Men centralmakten svarade inte på denna nationalisering av fienden. Det argument som till sist fällde avgörandet var inte härkomst och nationell tillhörighet utan bevisad lojalitet och skicklighet.

Det var ingen tillfällighet att fogden Brede Knutsson i Ronneby framhävde just detta argument, bevisad trohet och skicklighet under den danska tiden, när han sökte tjänsten som borgmästare i den svenska staden. För Brede Knutsson existerade inte en nationell dansk bestämning som kunde diskvalificera honom som kandidat för borgmästartjänsten i Sverige. Han framhävde det som han såg som viktigast för att få tjänsten, ordhållighet och lojalitet.

Ytterligare en serie skrivelser visar på lojalitetens primat. Detta framgår av de brev som inkom till kommissionen och som förordade bröderna Aquilonius till tjänster som präster. Breven framhävde mycket tydligt lojlitet och skicklighet som de egenskaper som kvalificerade dem för tjänsterna. Breven var underskrivna av drottning Hedvig Eleonora och av generalguvernören Gustav Banér. Det var också med ett visst eftertryck som man i breven framhöll företrädarna för den själländska-skånska prästsläkten och deras kvalifikationer. Man ville verkligen ha dessa personer som präster. För den ena brodern Bertil, visade sig sedan hans härkomst inte betyda så mycket i konfrontationerna med bönderna.

Å ena sidan finner vi alltså tankar och föreställningar om svenskar och svenskars betydelse på vissa poster, å andra sidan en pragmatiska hållning där lojaliteten sattes i första rummet oberoende av härkomst eller nationstillhörighet. Des vagt uttalade föreställningarna om det svenska ansluter väl till det sätt att betrakta en eventuell nationalistisk föreställning i Sverige under 1600-talet som presenterats i teoriavsnittet av forskare som Patrick Hall och Stina Hansson. Det överensstämmer även med min tolkning av vad Jonas Nordin egentligen kommit fram till i sin avhandling *Ett fattigt*

men fritt folk. Det började under slutet av 1600-talet och framförallt under 1700-talet växa fram tankar kring en svensk nationalism, men detta var ännu ett projekt som börjat växa fram i en trängre krets i rikets centrum. Däremot finner jag inte i mitt material några genomgripande försök att sprida sådana föreställningar ned i folkdjupet. Exemplet Karlshamns stads privilegier förstärker närmast intrycket att detta var ett elitprojekt med förankring i rikets kanslier.

Epilog

Den här avhandlingen har haft som mål att undersöka skånska kommissionen ur ett integrativt perspektiv. Det är möten, samtal och argumentation som tilldragit sig mitt intresse. Men kommissionen ledde även till mer praktiska och påtagliga resultat. Skånska kommissionen 1669–70 avslutades med en lantdag i Malmö år 1669. Kommissionen lämnade sedan en berättelse till Kungl. Maj:t, men den sammanställdes sannolikt inte förrän till riksdagen 1672, eller möjligen så sent som år 1673.[1] Arbetet drog ut på tiden och skånska kriget kom emellan och därefter tog det karolinska enväldet över. Det politiska läget hade drastiskt förändrats och till vissa delar var kommissionen överspelad. De riktlinjer som dragits upp för att lösa adelns privilegiefrågor och dess uniformitet med de svenska övergavs vid riksdagen 1672, konstaterar Jerker Rosén.[2] Enväldet löste sedan införlivandet och uniformitetsproblemet utifrån nya förutsättningar. Berättelsen till Kungl. Maj:t är främst ett dokument som visar hur man några år senare såg på vissa av de frågor kommissionen behandlat. Det ger en inblick i hur de som sammanställde berättelsen ville lösa problemen. Detta dokument visar också att de klagomål och erfarenheter som gjordes under arbetets gång användes.

Kommissionens berättelse till Kungl. Maj:t

Berättelsen är ofullständig, utan början och utan underskrifter. Den var sannolikt avsedd att sammanfatta kommissionens förslag till Kungl. Maj:t. Som tidigare påpekats sammanställdes berättelsen två eller tre år efter det att kommissionen slutfört sitt arbete. Eftersom inga kyrkliga frågor behandlades i berättelsen är det uppenbarligen detta parti som i första hand saknas. Förstasidan i berättelsen börjar abrupt mitt i en utläggning om juridiska frågor och sannolikt saknas även ett parti som berörde de juridiska frågorna. Stort och smått blandas i berättelsen. Administrativa oklarheter diskuterades liksom oklara tolkningar om hur diverse avgifter skulle tas ut. Den största delen av den ca 100 sidor långa berättelsen handlade om frågor som var relaterade till städerna. Nästan varje stad i provinserna omnämndes med några rader. Men även andra frågor som invånarna lyft fram togs upp till behandling Till en del verifierades invånarnas frågor men man kan inte utesluta att man även valde att verifiera de frågor som man på förhand ville komma åt. Många frågor i berättelsen rörde ökad kontroll och centralise-

[1] Hallenberg 1907 sid. 67; Rosén 1944 sid. 107. Ingvar Andersson menar att berättelsen sammanställdes först 1673, Anderssson 1940 sid. LIX.
[2] Rosén 1944 sid. 107.

ring. Berättelsen riktar sig mot lokalsamhällets eller olika gruppers försök att bevara ett inflytande och förlägga detta utanför centralmaktens sfär:

Justitiefrågorna. De långsamma processerna och den oprofessionella hanteringen var ett problem. Den väg som föreslogs gick via uniformitet och man menade att den danska recessen lade hinder i vägen. Blekingarnas sedvana att handla eller överlåta kronogods var ett exempel på hur kronan riskerade att mista kontrollen över sina egna tillgångar.[3]

Utskrivningarna. När det gällde denna fråga var man mycket självkritisk. De utskrivningar som tidigare gjorts i provinserna hade inte utfallit väl. Här förordade man en ny ordning som innefattade aktivt deltagande från präster och fogdar. Gjorde man detta på rätt sätt skulle detta fotfolk bli lika säkert som det övriga svenska fotfolket, konstaterade man. Men man påpekade även att inställningen till invånarna måste förändras: Framförallt framhöll man det misstroende man "till den nationens folkslag haver måst bära" och att invånarna inte var "goda svenskar." Allmogen måste "animeras till bättre opinion" konstaterades det i berättelsen. Provinsen måste behandlas med mildhet och rättvisa var en slutsats man drog. Kommissionens förslag var att de utskrivna skulle få samma villkor som sina "medbröder" i Småland. Därmed skulle affektionen och troheten öka. Ytterligare ett problem som omnämndes i detta sammanhang var det "hopetals" med redbart manskap som återfanns på kyrkans och adelns gods där de undkom utskrivningar. Detta borde adeln åter få påtalat, framhöll man.[4]

Handeln. Den oreglerade handeln lyftes fram som ett stort problem. Bönder visade sitt motstånd genom att förfölja strandridarna, magistrater medverkade inte i de åtgärder som föreslagits. Tulltaxorna var hindrande och bristen på fungerande tullstugor verkar ha varit ett generellt problem.[5] Här fanns också en brist på varor som måste åtgärdas, "erforo icke en Sockertopp eller glas vara därför penningar till fång utan med största besvär måste låta det komma från Köpenhamn"[6] Landskrona fick ett stort utrymme i berättelsen som ett exempel på de problem som uppstod när en stad fick en gynnad position och där det kom att drabba de kringliggande städerna negativt.[7] Berättelsen pekade på hur svårt det hade varit att nå kontroll över städernas styre. Städerna uppträdde självsvåldigt och det satt många "slätta

[3] Vol. 4 sid. 5, 19-20.
[4] Vol. 4 sid. 5-9.
[5] Vol. 4 sid. 23v.
[6] Vol. 4 sid. 22h.
[7] Vol. 4 sid. 29h.

och obekväma personer" som borgmästare.[8] Kombinationen handel och militärer visade sig vara ett svårbemästrat problem. Garnisonsstäderna Malmö och Landskrona anfördes som exempel. Militärens inkvartering var den största orsaken till att städerna gick tillbaka och att borgarna flydde.[9]

De blekingska städerna behandlades kortfattat. Det handlade om Kristianopels dåliga intäkter och svaga tillväxt, om praktiska förbättringar i Karlshamn. Sölvesborg omnämndes inte. Däremot fick Ronneby framstå som ett exempel på en stad där man tillsatte magistrat och betjänter utan att koppla in landshövdingen, staden sköttes dåligt och det var stor oenighet. Den bild som framkommit via klagomålen till kommissionen vid dess resa i Blekinge bekräftades och återgavs utförligt, skälet till det dåliga tillståndet angavs med det "svågerskap" som rådde i staden och den okontrollerade handel som förekom.[10]

Resultat och effekter av kommissionens arbete

Skånska kommissionen hade tillsatts vid en tidpunkt då det fanns mycket klart uttalade motsättningar i riksrådet kring rikets finanser. Partifraktioner framträdde ofta, omnämnda som sparsamhetsivrarna och dess motståndare rikskanslerns parti. Förslag till hur rikets finanser skulle ordnas framfördes vid flera tillfällen under andra halvan av 1600-talet. Men kritiken handlade även om rikets administrativa ledning och förvaltningens oförmåga, en kritik som framfördes i ekonomiska termer. År 1668 hade förslag lagts fram som innebar att det skånska generalguvernementet skulle dras in. Bakgrunden till detta förslag var inte bara ekonomiska problem. Enligt företrädare för oppositionen stred generalguvernementets idé om en gemensam ledning över militär och civil förvaltning mot 1634 års RF där det förordades att dessa områden skulle ha skilda förvaltningar. Under hela skånska generalguvernementets tid förekom tvister och oenighet mellan militären och den civila förvaltningen. Den 4 december 1669, efter att skånska kommissionen i stort sett slutfört sitt arbete, togs beslut om att dra in guvernementet, detta gällde även andra guvernement. Generalguvernör Banér miste sin post men kom sedan att föra en envis kamp för att återfå sin tjänst eller åtminstone få någon form av upprättelse.

En rad missförhållanden hade framkommit som rörde skötseln av skån-

[8] Vol. 4 sid. 35v, 35h, sid. 54v.
[9] Vol. 4 sid. 32h, 35h., 46v, 48v.
[10] Kristianopel Vol. 4 sid. 37h, Karlshamn vol. 4 sid. 38v, Ronneby Vol. 4 sid. 38h.

ska generalguvernementet. Men detta var knappast något ovanligt och det är tveksamt om det var detta som fick Banér på fall. Men, som Alf Erlandsson påpekat, försvårade de rapporter som inkom från skånska kommissionen möjligen Banérs möjligheter att få upprättelse. Kommissionen bidrog därmed till att en redan föreslagen nyordning kom till stånd. Efter att Generalguvernementet upplösts togs de militära befogenheterna över av en överkommendant baserad i Malmö. Den första överkommendanten blev Claes Dankwardt-Lillienström som tidigare varit vice generalguvernör i guvernementet. De civila plikterna övertogs av landshövdingarna. I Kristianstads län, dit Blekinge hörde, blev Magnus Durell landshövding.[11] Den kritik som riktats mot förre landshövdingen Skytte av kommissionen och invånarna hade varit tydlig och relativt skarp. I ett brev till Kungl Maj:t klargjorde kommissionen att man inte funnit någon uppsåtlig försummelse från landshövdingens sida, men en förändring krävdes "oundvikligen" och detta verk skulle kräva att "en man av goda krafter aktivitet och vigör." tog vid. Man hänvisade även till landshövdingens höga ålder. Den 20/4 1670 ansökte Magnus Durell om tjänsten som landshövding om en vakans skulle uppstå.[12] Magnus Durell tillträdde också tjänsten och han lyckades sprida en bild av sig själv som den skickliga administratören, den som genomförde en administrativ uppryckning i sitt landshövdingedöme. Större delen av landshövdingens arkiv för den aktuella perioden förstördes under skånska kriget, men det material som finns kvar ger enligt Alf Erlandsson trots allt ett vist fog för att en administrativ uppryckning skedde under Durell.

Bland annat skickade Durell brev till befallningsmännen med krav på att beslut skulle verkställas. Memorial som utgick till befallningsmännen inpräntande att de noga skulle övervaka att soldaterna inte avpressade bönderna mer än vad de var berättigade till.[13] Utifrån detta material ser det ut som om Magnus Durell var en landshövding och administratör av en helt annan dignitet än Skytte och helt opåverkad av skånska kommissionens arbete var knappast Kungl Maj:t när man valde Durell till denna tjänst. Däremot skulle man kunna ifrågasätta vad Durell egentligen uppnådde med tanke på de fortsatta klagomål som inkom om militära övergrepp och tvister mellan soldater och bönder.[14] Men centralmaktens ambition vid utnämningen av Durell synes vara klar. Böndernas kritik av de rådande förhål-

[11] Rådsdiskussionerna och partistriderna har utförligt behandlats av Georg Wittrock *Karl XI:s Förmyndares Finanspolitik Från Blå boken till Franska förbundet 1668-1672*, Uppsala 1917, ang den skånska frågan se sid. 204-296, 249-251, 310, 389, 399; Samma fråga har kommenterats i Andersson 1940 sid. LII-LX; Ang. åtskillnaden mellan militär och civil förvaltning se Wittrock a.a. sid. 195.196; Alf Åberg har utförligt redogjort för spänningarna mellan den civila förvaltningen och den militära ledningen, Åberg 1947 sid. 25-29, 48-65: Guvernementets omorganisering se Erlandsson sid. 76, 79, 85.

[12] Brev kommissionen till Kungl Maj:t 15/3 1670 vol. 3; Durells ansökan sid. 579 vol. S.

[13] Erlandsson 1967 sid. 85-87; Åberg 1947 sid. 53.

[14] Åberg 1947 sid. 67.

landena under landshövding Skytte kan även tolkas som att man verkligen ville ha en bättre förvaltning. Landshövding Skytte hade inte lyckats försvara bönderna mot övergrepp.

Lunds domkapitel hade vid universitetets stiftande mist sin egendom men man förvaltade visst kyrko- och hospitalsgods. Räkenskaperna blev en följetong under kommissionens arbete och någon ordentlig redovisning lyckades domkapitlet aldrig prestera. År 1671 upphävdes domkapitlet av regeringen. Dessutom hade man domsrätt i äktenskapsmål Prästerna i Blekinge hade visat sig vara oklara över hur äktenskapsbrott skulle hanteras detta ledde till en undersökning hur domsrätten hanterades.[15] Om åtgärderna vidtogs som en direkt följd av kommissionens arbete är oklart, men kommissionens undersökning hade knappast gett några argument för att behålla domkapitlet.

Frågeställningen ovan reser nya frågor. Vilken betydelse hade skånska kommissionens arbete och erfarenheterna från den för tillkomsten av de reformer som kom senare? Vilken roll hade dessa erfarenheter från provinserna för Karl XI:s indelningsverk på 1680-talet? Problemen med inkvarteringarna kunde inte undgå kommissionen, den rustning för ränta som dittills varit det vanliga utdömdes av både militären och kommissionen. Istället förordades en övergång till de svenska rustningsbestämmelserna.[16] Bönderna hade framfört kritik mot den militära ordningen på riksdagen 1668, bilden hade bekräftats av kommissionen och på 1680-talet kom en ändring till stånd. Frågan ovan skulle kunna vidgas till att gälla vilken betydelse erfarenheterna från skånska kommissionen hade för införandet av det karolinska enväldet över huvud taget.

Sedan 1658 hade man förhandlat och tagit hänsyn till vad vi med en modern term skulle kalla särintressen. Landshövding Skytte sände in en inlaga till kommissionen som omfattade 44 punkter. Inlagan var en provkarta på alla administrativa problem som uppstod med tolkningar och hänsyn till olika personer och grupper.[17] Ständigt fanns tvetydigheter i resolutioner och beslut, förordningar och beslut kunde bestridas med hjälp av andra dokument. Hur frestande borde det inta ha varit för kungamakten att lösa den gordiska knuten med ett välriktat svärdshugg? Ingvar Andersson framhåller hur skånska kommissionen 1669–70 föregriper den kommande karolinska räfstepolitiken med återkommande lokala räfster men även centrala granskningar av statsverken.[18] De erfarenheter som kommissionen gjorde när det gällde administration och förvaltning var inte heller på något sätt unika. Liknade erfarenheter kunde lyftas fram från en rad kommissioner från andra delar av riket, vilket Marie Lennersand visat.[19]

[15] Hallenberg 1907 sid. 94-96.
[16] Åberg 1947 sid. 37, 64.
[17] Vol. 1 sid. 1947-1995.
[18] Andersson 1940 Inledningen sid. LVIII, Kompletteringar till inledningen i del I sid. XIV.
[19] Se Lennersand 1999 samt även Frohnert 1993.

De ärenden där kommissionen gick in och agerade till förmån för enskilda skall inte underskattas som resultat. De kan ha blivit till verkningsfulla åskådningsexempel på att den nya centralmakten verkligen ville komma till rätta med missförhållanden i lokalsamhället och en bekräftelse på att en ny relation upprättats. För prästänkan Else var kommissionen ett tillfälle då hon kunde ge uttryck för den oförätt som hon utsatts för av lokala makthavare.

Prästänkan hade efter sin mans död kommit överens med efterträdaren, prästen Börje Söfrensen, om att han skulle lösa änkan för nådeåret. Tvisten kom sedan att handla om det kontrakt som de två upprättat. Överenskommelsen hade skett med vittne. Det framgår att Börje Söfrensen inför kommissionen gått med på villkoren i överenskommelsen med "hand och mun." Tvisten åtföljdes av kopior på överenskommelsen och utdrag ur rådstugeprotokoll.[20] Men uppenbarligen ville inte Börje Söfrensen stå fast vid överenskommelsen, han reste till Malmö där han åter uppsökte kommissionen för att beklaga sig. Han ansåg att änkan "vrångeligen" angivit honom för kommissionen. Han framförde att han fullgjort sina plikter enligt överenskommelsen. Problemet var enligt prästen det hat som uppstått hos änkan då han inte ville "bo i hus och gård tillbords med henne." Söfrensen hävdade att änkans salig man dött av "morbo neapoltano" (syfilis), vilket var skälet till att han inte konserverade änkan. Han begärde frihet från änkans tilltal. Men saken gick inte prästens väg, i protokollet konstaterades:

> Kungl Komm uptogo denna supplikatantens supplik och anhållande helt misshageligen med förundran över hans otidighet och orätt, Kunnandes detta väl vara vänt emot honom vederbörligen resetera, all den stund det synes lika som ville med denna skamliga begäran göra sig oskyldig. Såsom deras Excell. sågo hans orätt här ut innan, fick Utterclou befallning att förhålla honom på Kungl. Kom:s. vägnar hans orätt som man icke haver tänkt så stort vara ut i honom som en prästman äro

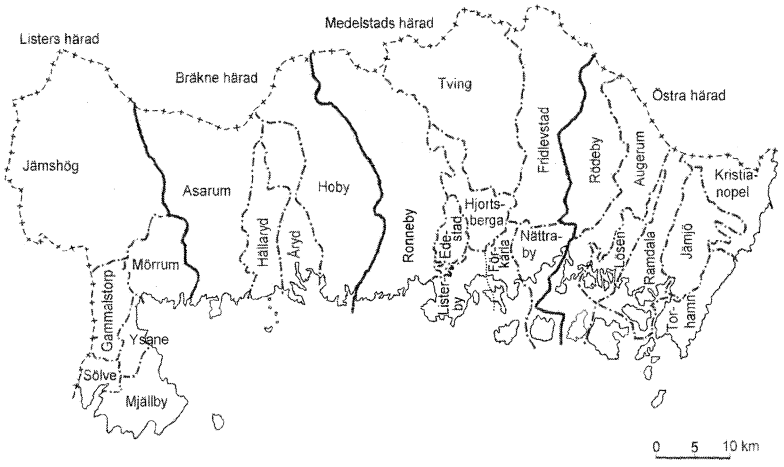
Om han inte ställde allt till rätta skulle det komma att handla om ett större straff.[21] Änkan fick åter sin tolkning av saken godkänd och detta med eftertryck. Ännu sex månader efter att kommissionen förelagt Börje Söfrensen att fullfölja avtalet hade han obstruerat och i stället valt att försöka ändra beslutet. Även om centralmaktens förmåga att verkställa detta beslut kan ifrågasättas skall man inte underskatta värdet av att änkans rätt erkändes.

Det är utifrån min undersökning svårt att ange hur mycket av klagomålen som verkligen ledde till förändringar. Men det verkar dock inte som om snabba och direkta åtgärder var kommissionens syfte eller dess styrka. Men kan man av därav dra slutsatsen att kommissionen var ett misslyckan-

[20] Vol. X sid. 81, 84, 85, 87.
[21] Vol. sid. 772f.

de? Snapphanerörelsen under skånska kriget skulle kunna tyda på detta, befolkningens trohet hade inte vunnits. Men man kan även vända på frågan och ställa frågan vad som hänt om *inte* skånska kommissionen genomfört sina resor och fört dessa samtal med befolkningen. Hur hade konflikterna då gestaltat sig?

Bilaga 2
Socknar, härader, häradshamnar

Häradshamnar och utskeppningsplatser.

Karta: K Bergman (förlaga Stenholm 1986 sid. 107). Anm. Silletorp omnämns även som Rosenholm och Hammarby omnämns även som Hallarum.

Summary

The purpose of this thesis is to study the incorporation of Blekinge into the Kingdom of Sweden in the late seventeenth century. Before 1658 Blekinge was part of the Kingdom of Denmark. The provinces to the east of Öresund are often referred to collectively as the East Danish provinces or, somewhat carelessly, the Scanian provinces. These provinces were Skåne, Halland, Blekinge and Bohuslän. Wars in 1658 and 1660 led to them being ceded to Sweden. Integration with Sweden was relatively quick compared with other, similar frontier areas in Europe. The process of integration was put to a severe test during the Scanian War, 1675–79, when Denmark attempted to re-conquer the lost provinces. A similarly unsuccessful attempt was made in 1709. With the introduction of absolute monarchy in Sweden in 1680, the process of integration of the conquered provinces with Sweden entered a new phase.

The incorporation of the new provinces into the Swedish realm has been the subject of earlier Swedish research. This research has above all studied periods which were dominated by conflict and war and focused particularly on the province of Skåne and its powerful aristocracy. The attitude of the populace to the guerrilla warfare of the Scanian War, 1675–79, has often been used as a starting point for a discussion of where the inhabitants had their loyalties. Earlier research has analysed the period using theories and concepts which originated during the period of classic nationalism at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth century. Even if this approach was largely abandoned towards the end of the twentieth century, some studies still continued to use concepts that reflect the national approach to the question taken by earlier researchers. One important concept which has borrowed much of its content from these views is that of Swedification. A concept, which from my way of looking at the problem, conceals rather than reveals the processes going on at the time. My theoretical models are drawn from the discussion of state formation and conglomerate states as formulated by Charles Tilly, Michel Mann and others. Harald Gustafsson has written several essays in which he discusses how these theories and ideas can be applied to Scandinavian conditions.

For my thesis I have chosen to study a more peaceful period which has not been of great interest to Swedish researchers. The focus of this dissertation is on the period of one year, 1669–70, when a Royal Commission, the Skånska Kommissionen, journeyed through the conquered provinces, holding many meetings with the inhabitants of Blekinge, Skåne and Halland. This took more than a year and resulted in around 150 meetings. Royal

commissions had for many years shown themselves to be useful instruments for dealing with different problems in the realm. One of the main tasks of the commissions was to follow up complaints made against local administration. Commissions had also been sent to the conquered Scanian provinces in 1658 and 1662 with the primary purpose of winning over the Danish nobility resident there and facilitating their assimilation into the Swedish nobility. But the Skånska Kommissionen had a broader scope and involved other social groups in its discussions. Peasants, the clergy and burghers submitted individual or collective petitions to the commission. These petitions were discussed with the representatives of the commission at meetings in the different towns and written records were made describing the participants' points of view.

Processes of assimilation are usually studied over a lengthy period of time. In this thesis it is a single year which is in focus even if excursions into the past are made, such as a study of Blekinge's role in the Danish kingdom. Comparisons have also been made with what can almost be described as a parallel situation, the partition of Cerdagne between France and Spain in 1659, which has been described by Peter Sahlin in his book, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees.* The choice of source materials and method has made it possible to examine how peasants, clerics and burghers responded to the new authorities. The thesis is primarily an in-depth study with the emphasis placed on a qualitative reading of the sources.

The area I have chosen to look at was a frontier area dominated by peasants, above all peasants farming Crown land but the area also contained several small towns which participated in the Baltic sea trade. The archives of the Skånska Kommissionen make it possible to discuss what role the commissions played in facilitating interaction between subject and ruler. How this instrument was used by the central powers has already been the subject of several Swedish studies but no attempt has been made to investigate whether, or how, the general populace could use this same instrument in its contacts with the authorities.

The concept of interaction which is central to the thesis has, above all, been discussed and used by Eva Österberg in several pieces of work. The concept has shown itself to be of great use in studies of communication and conflict between ruler and subject in the Early Modern period. What principally distinguishes it from other models is its way of looking at things from below. In this context the term Konfliktgemeinschaft (conflict harmony), coined by the German historian, Jan Peters, must be mentioned. This notion is close to the concept of interaction but makes possible a greater interest for and analysis of more openly violent conflicts.

Blekinge under Danish rule

Chapter 3 looks at Blekinge's relation to the centre of the Danish realm before 1658. As was usual in the early modern conglomerate states, different parts of the realm could have different relations with the centre. In this respect Blekinge's position in the Kingdom of Denmark was no exception. Relations with the central power were based on an agreement with mutual obligations. The inhabitants of Blekinge met in their hundred courts and county assemblies to write petitions to the King in Copenhagen. Disputes between Blekinge and the authorities in Copenhagen could assume quite serious proportions, bailiffs being killed and the authority of the provincial governor challenged. Commissions were sent to Blekinge to put things right. Despite these conflicts the process of interaction between the two sides continued uninterrupted. There are even instances of peasants sending their own representatives to Copenhagen to negotiate directly with the central authorities. This relationship can be characterised as Konfliktgemeinschaft. The peasants seem to have been the dominating political force in Blekinge during the sixteenth century. In their negotiations and dealings with the authorities, the peasants showed themselves to be active and competent political opponents. They were bearers of a political culture which taught them how to assert their rights, a culture that they shared with peasants in many other parts of Europe.

Relations between peasants and burghers were often characterised by dispute, especially when the burghers attempted to gain control over the Baltic sea trade. The peasants used their own local ports for trade but this right was questioned by the burghers. In this dispute the peasants successfully defended their right to trade directly with the outside world. Blekinge had been hit hard by the wars and was considered poor. This argument was used frequently by the peasants to oppose the claims of the Crown and the burghers.

Blekinge was a typical frontier area which had suffered much in the wars between Sweden and Denmark but the border between the two kingdoms was never closed. Both countries tried to control the cross-border trade in a way which would most benefit their own realm. Peasants from the Swedish side of the border journeyed individually or in groups down to the towns and peasant-controlled ports on the coast. Ronneby was an economic centre in this trade with a network of contacts embracing Lübeck, Stralsund, Wismar, Rostock, Neustadt, Greifswald and Flensburg. Smuggling and illegal trade was common and those harbours run by peasants were a constant provocation to the citizens of the towns. Forest produce from Blekinge was of great importance for the economy of many Danish estates especially on Fyn and Själland. As long as these products continued to be imported to the Danish islands and taxes flowed into the Royal exchequer, the Crown

seems to have been content to allow the inhabitants of Blekinge a certain degree of freedom.

With the advent of the seventeenth century conditions began to change and the inhabitants of Blekinge were drawn into an accelerating process of integration. Copenhagen sought to gain firmer control over those areas on the periphery of the realm. Rivalry between Sweden and Denmark increased and both countries gave high priority to the construction of their fleets. This directly affected local communities and demands for forest produce from Blekinge increased. The seventeenth century saw a militarisation of Blekinge's borders with Sweden and the military used peasant labour to build fortifications. The interests of the inhabitants were made subordinate to the military objectives of strengthening the border and protecting the Danish heartland. In pursuit of this strategy some existing towns were abandoned and new ones founded. Blekinge becomes more and more integrated into the Danish realm and the central authority strengthens its presence in the local community. This, in its turn, led not only to a greater number of disputes between the central authorities and local communities but also to increased competition and a greater number of conflicts within the local community. After the Treaty of Roskilde, Blekinge was subjected to a new intensified process of integration, this time with the Kingdom of Sweden.

Dealings with the Swedish authorities

The work of the Skånska Kommissionen of 1669–70 meant that the Swedish central authority began communicating in earnest with the masses in the conquered province. As Danish subjects, the peasants had not had any organised representation at the Courts of Lords where affairs of state were discussed. But town citizens, the clergy and the nobility had been able to exert influence. The dealings of the peasants with their rulers had been of a more informal nature, usually through contacts with the commissions which were sent out. After incorporation into Sweden the peasants swore their oath of allegiance directly to the King of Sweden and thereby were entitled to send representatives to the Swedish Riksdag (parliament), which they did both in 1664 and 1668. The oaths of allegiance of the nobility were more problematical and a question for negotiation between the nobility of Skåne and the central powers. The latter had a clear strategy; each of the estates was to be integrated into its Swedish counterpart and thus gain the same rights as its counterpart. What privileges the nobility in the new provinces were to have was one of the Swedish authorities more serious problems. When the Skånska Kommissionen began its work in 1669 this problem had still not been resolved but a new factor now appeared when the peasants were brought into the negotiations.

Areas of contention

Most questions brought forward to the Commission by the different estates were clearly to do with the interests of the estate involved. Noblemen in Blekinge were few and did not take part in these meetings, preferring to present their suits at the provincial assembly (lantdag) which wound up the work of the Commission. The petitions of the clergy were mostly concerned with improving their own economic situation. Other church issues and questions of church discipline came lower down on the agenda. The Commission treated the clergy with respect and was quite accommodating in its dealings with them, clear proof of the importance it attached to them and their collaboration. But there were conflicts, one of which arose from the ambition of the Crown to influence the appointment of parish priests, thereby increasing control of the local community.

Complaints put forward by the citizens of the towns usually concerned custom and excise duties and tariffs, all of which were of the utmost importance for the conditions of trade under the new regime. Another group involved in these conflicts were the peasants who also engaged in trade. The records of those meetings the Commission held with burghers of the province reveal the presence of local oligarchies in the towns. The Crown sought to dismantle these centres of local power and replace them with a greater degree of centralisation. By exerting influence in the election of Mayors, the Crown hoped to break the power of the local oligarchies. But even if the central authorities strove to reduce the power of the local towns, these same authorities were, in reality, moderate in their treatment of the burghers whose collaboration they sought. The citizens of the towns were also important for the new rulers.

Among the complaints of the peasants, tax issues and problems arising from the military presence dominated. Another important question was the right of peasants to trade with foreign traders in the local ports. As we have seen, these problems existed already under Danish rule. However, problems connected with the presence of the army were of a more serious character than under Danish rule. Billeting of soldiers in the homes of peasants gave rise to many disputes which were sometimes taken to the District Courts. The Commission also saw the courts as the natural arbiter for such cases but it became clear that this local arena for the management of conflicts did not work satisfactorily. The civil authorities had very little control over the doings of the army. The peasants put forward various constructive ideas on how to solve the problems and discussed these with the Commission. Commission and peasants shared a similar interpretation of the problems, and solutions suggested by the peasants were often supported by the members of the Commission and other officials. But a satisfactory solution to the problem was not achieved until

after the Scanian War, 1675–79 and the establishment of absolute monarchy in 1680.

Many of the conflicts arose out of the striving of local communities to control the conditions governing their own lives. The central authorities strove to establish professional management of the realm which inevitably led to less power for the local community. The arguments put forward by the peasants were firmly based in positive law. Their view was that the law and traditional practice must be used and disputes were to be heard in the courts. In the peace treaty between Sweden and Denmark there was a clause which especially stipulated that the inhabitants were to keep the old laws and the old ways. This clause was probably added to protect the privileges of the nobles but its stipulations were also invoked by the peasants when they argued their cases.

Meetings, participants and relations

This thesis shows that part of the work of the Commission was to solve conflicts in the provinces but this was not its only objective. The many meetings and discussions with the subjects of the province were intended to establish a relationship with the populace and thus the commission's work must be seen as part of the process of integration. This is clearly demonstrated by the way the Commission takes upon itself the task of educating the inhabitants in the workings of the new order. When dealing with disputes and complaints the Commission sought to explain the different spheres of responsibility attached to the different instances such as the courts, the County Governor and other officials. Special emphasis was placed on explaining the decision-making powers of the Crown and, above all, the prerogatives of the parliament (Riksdag).

These meetings were important but the different groups involved did not participate in them on equal terms. The authorities treated each estate differently and peasants, town citizens and clergy used different tactics in their dealings with the new rulers. The peasants, especially, used religious rhetoric when putting forward their arguments. Behind the formal language of the clerk it is possible to hear the petitioner's own voice, sometimes as an individual, sometimes as a representative of his class. Repetitions typical of an oral tradition, clumsy formulations, characteristic words and clichés are distinctive traits of the peasants' petitions. There are clear similarities to the way German peasants expressed themselves in their petitions to the authorities, as the studies of Otto Ulbricht and, to a certain degree, also those of Peter Blickle, show. This way of expressing oneself can be seen as part of a Lutheran tradition which the peasants would have learned through listening to sermons. Above all, the peasants' strategy for establishing a relationship with the new rulers sought to find a common ground, where

shared norms and values would make it possible to discuss common interests. Ruler and peasant shared a religion and a common picture of the world. This image of the world contained an order of things which both sides could refer to in matters of law and justice. In this order of things there was a place for the peasants, even if they were on the lowest level of the social hierarchy. The dealings of the peasants with the authorities, both verbal and written show that they took an active part in the process of integration. This process was not something that was forced on them from above. The peasants had their own strategies in dealings with the authorities.

Identities

Under Danish rule the peasants often took upon themselves the role of spokesmen for the province of Blekinge. At the provincial and county courts the peasants claimed to speak for Blekinge. There was a sense of regional identity which differed from that of neighbouring Skåne. This sense of identity was the result of the strong position the peasants had gained for themselves. As Blekinge was increasingly drawn into an accelerating process of integration with Denmark during the first half of the seventeenth century, patterns of identity began to change. Competition for the forest resources of Blekinge and a growing interest in the province on the part of the Danish crown subjected the unifying regional identity to strains. It was at a more local level, parish and district, that people felt loyalty and could identify with the community. The increased economic activity in the area meant that certain groups in the local populace could gain advantages by allying themselves with the central powers. What had outwardly seemed to be an homogenous local populace began to exhibit divisions in the face of an active Danish central authority.

The petitions of the inhabitants of Blekinge to the Skånska Kommissionen reveal different kinds of identity that were dependent on the social status of the petitioners. At meetings held in the towns in Blekinge, the burghers defended the interests of their own towns above all else, even if this was to the detriment of neighbouring towns. This loyalty to one's own town moulded the identity of the burghers. The clergy was the group which most frequently used the term Blekinge, maintaining that the situation of priests in Blekinge was different to that of the clergy in Skåne. Identity with one's own social group was also important for the clergy who stoutly defended their rights to precedence in religious matters. That the nobles had a strong sense of identity as an estate is well-known and can be seen in all the dealings of the nobility with the Swedish authorities. But even a sense of geographical identity began to grow stronger. Swedish and Danish noblemen began to transform into a Scanian nobility which partly disassociated itself from the Danish nobility in Denmark whose position was seriously weake-

ned after 1660 with the advent of absolutism. Tendencies towards a more regional identity in the nobility are already noticeable during Danish rule. The peasants were able to act as a strong estate as long as they were on their own ground, Blekinge, but it is first and foremost as representatives of their own parish and district we must see them. When the central power increases its presence and puts more pressure on the province disputes between different parishes and districts are accentuated. This weakened the peasants' identity with their own social group as a whole in favour of loyalty to one's parish or district. Outside of Blekinge, the peasants found it difficult to assert themselves. They had no organisations that made it possible to work over large geographical areas and in this respect group consciousness was weak. It was one's own province and above all one's own parish or district which constituted the known world for the peasants and was something they could identify with. It was to these geographical areas that loyalties and identity were tied.

Is there any trace in the population of an identity tied to the realm – nation, did people see themselves as Danish or Swedish? There is no evidence in the source materials that the inhabitants voluntarily thought in terms of a national identity. But life was beginning to take on certain national aspects; in their meetings with the Commission the inhabitants began to talk in terms of the "Danish era" or "Swedish rule" when describing and discussing different practices. Old practices were no longer something which had been used since time immemorial but were described now as "Danish" which made it possible to compare them to "Swedish" customs. But even personal enemies were now described in ethnic terms and given a national identity. A clear example of this can be seen when the town of Karlshamn was founded and the town's charter stipulated that the Mayor must be of Swedish birth and official records must be written in Swedish. In reality, however, people were appointed to official positions more on a basis of loyalty and ability than nationality. Attempts to use ethnic criteria are more prevalent in certain groups than others. The records show that such rhetoric was used by very few, for example, several burghers, a Mayor and a local inspector of taxes. But attempts to give conflicts a national or ethnic dimension met with no success either with the Commission or the central authorities. There were, quite simply, no generally accepted notions of nation or ethnicity. However, other research has shown that ideas of their being something specifically Swedish were beginning to be discussed in the innermost councils of the realm.

In discussing Blekinge I have chosen to describe a borderland identity which was formed in an area where the inhabitants did have contacts with the "outside". Swedish peasants from the other side of the border had travelled down through Blekinge to the coast for many years and social contacts

across the border are well documented. In the local ports peasants from Blekinge and from the Swedish county of Halland had dealings with traders from Holland and Germany. The towns in Blekinge had a well-established network of contacts with other Baltic towns. Ronneby is a prime example. Questions of identity must have been different in this environment compared to areas where mobility was not so common and where strangers were rare. In Blekinge, foreigners, whether Swedish, Danish, German or Dutch, were part of the economic system which provided a living for the peasants. In such a situation it must have been more difficult to think in terms of stereotypes and see foreigners as different and threatening. For this to have been the case, it would have required borders that kept people apart. The Swedish assumption of power brought with it new fiscal borders and it was in connection with these borders that the concepts Swedish and Danish began to be used.

Swedification?

Is it possible to see the processes which I have examined as part of a deliberate policy of Swedification? I have chosen, rather, to see a process which strove towards greater homogeneity and the establishment of a professional bureaucracy. But there are also disciplinary features in the interaction of central authorities and of local community. These tendencies and developments, common to large areas of early modern Europe have been described by other scholars and seen as typical of the process of state formation.

In this thesis I have shown that there were forces working for a greater degree of homogeneity in the realm, something which would make administration and control easier. Any real striving to impose Swedish norms on Blekinge in a cultural or linguistic sense cannot be found in my sources. The concept of Swedification has too many connotations arising from the nationalistic rhetoric of a later period to be useful in this context.

Swedish and Danish research has often spoken of Swedification in relation to the church and the legal system. As early as 1658 the Swedish authorities sought to persuade the new provinces to accept a new set of statutes for the Church. These statutes were new and not the same as those governing the Swedish Church. Seen through the eyes of the Swedish authorities both the Danish and Swedish statutes had serious faults in as much as they allowed different local and regional interests too much influence. Local opposition to the new statutes, particularly such as favoured the own diocese, was to be broken in favour of central control. When the different estates opposed the new statutes they did it in the hope of being able to protect their own privileges. As to Swedish law, this question can be analysed and explained in similar fashion.

Many of the conflicts named in this thesis can be interpreted in terms of

local against central but such an interpretation must be clarified and defined more exactly. That the presence of the Swedish central authority in the local community was an active one, also gave rise to new possibilities. People who had been the victims of the abuse of power by local rulers could now turn to new power centres. In this way the structures of local power in the community were laid bare and it even became possible to change them to a certain degree.

If the historical course of events depicted in this dissertation cannot be interpreted in terms of Swedification, how should these processes be understood? This thesis is a study of the interaction of subject and ruler during a period when the formation of states in Scandinavia had entered a particularly active phase. And with this perspective in mind I have used Michel Mann's theoretical model which describes the early modern states as composed of ideological, economic, military and political networks (IEMP model). These networks were seldom confined to the geographical boundaries of the realms in question.

Economically, Blekinge was part of a network which connected parts of southern Sweden (Småland) with towns and ports in Blekinge which, in their turn were connected to the commercial towns around the Baltic Sea. Sweden did not seek to disrupt this pattern of trade but conditions changed. That the terms of trade could change was hardly something that was new for the burghers of the coastal towns of the Baltic who lived in an area prone to conflicts and were used to change. Some found it difficult to adapt to the new conditions but as these were not a complete break with earlier ones, different parts of the population were affected to a greater or a lesser degree.

Politically, assimilation into Sweden meant both continuity and change. The interaction described in this thesis shows that there was a common understanding of the political ideas and concepts used to define the relationship between ruler and subject. Dealing with new kings, swearing allegiance to them and negotiating privileges was nothing new for the peasants. They had done so under Danish rule. Incorporation into Sweden did not entail change in this respect. What was different was the appearance of new administrative structures with a larger bureaucracy and, above all, new levels for decision-making with parliament (Riksdag) playing a central role. Adjustment to the new order, where local authority was weakened in favour of central, opened up new possibilities for the peasants to exert influence. And there are many signs of a speedy adaptation to the new order. The burghers must very quickly have become aware of the interest of the new regime for trade and commerce and adjustment to the new political order does not seem to have been much of a problem. The group most likely to have felt themselves threatened was the nobility who lost some of their exclusive powers.

Problems caused by the strong position of the military were a definite obstacle to the process of developing a relationship with the new central authorities. The civil authorities were unable to control the military. The political and military spheres did not overlap. This lack of control over the military led to a loss of legitimacy and authority for the political order. The central power was unable to fulfil the obligations it took upon itself in the role of protecting ruler. This fact was probably of great significance for the way conflicts developed during the Scanian War, 1675–79. Decisive changes in the sphere of the military were only pushed through after the introduction of an absolute monarchy in 1680.

Ideologically, the inhabitants of Sweden and Denmark shared a common background, the most important features of which were well-known to them. They belonged to a Lutheran Christian part of Europe which gave important impulses to the way they pictured their world. This picture of the world they shared with their rulers. Thus there existed shared values and norms which could be used to discuss the political order. The idea of a protecting, Christian ruler existed side by side with ideas on the rights and duties of subjects. Both the unjust ruler and the insubordinate subject could be punished. It is not important to be able to establish just how much these ideas were part of every man's consciousness. What *is* important is the fact that there existed a functioning system of norms and values around which a relationship could be built. A prominent feature in the petitions of the peasants was a tendency to refer, implicitly or explicitly, to this shared set of Lutheran ideas. Neither the burghers nor the clergy used this Christian rhetoric in their petitions, their relation to the new rulers did not seem to need the same confirmation. In this respect the new regime did not stand for something new and threatening.

What can be concluded is that there were factors that impeded integration, such as the lack of agreement between the military and the political spheres of power. At the same time, there existed areas where a common way of looking at things made integration easier. In the economic sphere, adjustments were necessary which affected different groups in different ways. But there were powerful incentives to continued trade contacts within a common economic sphere. The new economic order did not meet any organised or massive resistance. Above all it was the existence of a set of norms and values that were well-known and could be used in the new situation which facilitated the process of integration into the new realm.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt källmaterial

Riksarkivet i Stockholm (RA)

Jordrevningsprotokoll Bräkne härad, Kammarkollegiet 2:a provinskontoret, vol. 624.

Äldre kommittéarkiv (ÄK)
Nr 90. Kommissionen i Kristianstads län ang. Chr Clambecks beskyllningar mot landshävding Håkan Nilsson Skytte 1662.

Nr 625. Kommission ang. "statens inrättande i Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm 1658.

Nr. 629. Kommissionen i Skåne, Halland och Blekinge (Skånska kommissionen) 1669.
Vol. 1 Protokoll 30/9 1669 – 30/1 1670.
Vol. 2 Protokoll 1/2 1670 – 8/8 1670.
Vol. 3 Memorialprotokoll 1669–70, koncept till resolutioner, koncept 1669–1671.
Vol. 4 Kommissionens berättelse till Kungl. Maj:t, koncept, renskrift.
Vol. 5 Instruktioner, promemorier, div. avskrifter m.m.
Vol. 6 Inkomna skrivelser 1670–71.
Vol. A Åtskilliga suppliker, Skåne, Halland och Blekinge 1669–1670.
Vol. D Åtskilliga inlevererade akter angående militien, Skåne Hallands och Blekinge 1669–1670.
Vol. E.E. Allmogens av Blekinge såsom Östra, Medelstad, Lister och Bräkne härader Christianstads län såsom Öster och Wäster Göinge samt Albo, Willands och Gärds härader 1669.
Vol. F Acter angående åtskillige personer och ärender som registret innehåller insinurat vid commissionen uti Skåne, Halland och Blekinge 1669 och 1670.
Vol. H.H. Civilbetjänternas så i gemen som vars och ens i synnerhet af Skåne, Halland och Blekinge insinuerade memorialer, påminnelser som suppliker vid den K:gen Skånske Comiss: 1670.
Vol. P Jordebok över kyrkornas å landet uti Skåne, Halland och Blekinge Intrader Pro Anno 1667. nr 27.

Vol. Q Inventarium på kyrkornas ornamenter och mobilier å landet uti Skåne, Halland och Blekinge pro Anno 1667 inlevererade vid den K: comiss: pro Anno 1669 och 1670.
Vol. R Prästerskapets så i gemen som vars och ens i synnerhet af Skåne, Halland och Blekinge insinuerade suppliker vid den K. commissionen 1669 och 1670.
Vol. S Inkomna missiver 1669–70.
Vol. T Landshövdingens såsom H Augustin Leyonschiölds och H. Håkan Nillson Skyttes svar på dered Excell: och K. commissarierned afgångne memorialer, item H. Håkan Nillson Skyttes och H. Johan Hårds åtskillige påminnelser, insinuerade vid den K. commissionen 1670.
Vol. X Efterföljande städers och dess borgerskaps så i gemen som vars och ens i synnerhet angelägenheter och suppliker nembl. aff provincien Bleking, såsom Christianopel, Ronneby, Carlshamn och Sölvesborg, Christianstads län såsom Christianstad, Simbrishabn. Malmöhus län såsom Ystad, Malmö, Skanör, Trelleborg etc. Item ifrån Kiöbenhabn insinuerade vid den K. skånska commissionen 1669 el 1670.
Vol. Z Samtliga städernas af Skåne, Halland och Blekinge hvar för sig så K. Maj:ters, ad Sverige som Danmark samt gen. gouverneurers Privilegier, resolutioner och förordningar insinuerade vid den K. och gen. skånska commissionen 1670.

Danska riksarkivet, København (DRA)

Skånske Registre 1577–1588. Microfilm S 13.450–51.
Skånske Tegnelser 1572–1660. Microfilm M 45.156–161.
Danske kansli B124A, Sognepresternes Designationer 1657.

Landsarkivet i Lund

Bräkne härads dombok 1670–76. vol. AIa.
Medelstads härads dombok 1679 vol. AIa.
Östra härads dombok 1671. vol. AIa
Karlshamns stadsarkiv, Privilegieboken. EI vol. 1

Tryckta källor och litteratur

Alexandersson, Erland, *Bondeståndet i riksdagen 1760–1772*. Lund 1975.
Almqvist, Jan Erik, "Till belysning av skatteväsendet i Skåne Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden." Historisk tidskrift för Skåneland 1917–21. "Skogskommissionerna under det karolinska

enväldet och det stora nordiska krigets skede (1680–1718)" i Studier i svensk jordrätt, Göteborg 1928

Andersen, Benedict, Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning. Göteborg 1992.

Anderson, Perry, *Den absoluta statens utveckling.* Malmö 1978.

Andersson, Ingvar, *Gustav Banérs generalguvernörsberättelse 1664–1668,* med inledning och kommentar. Lund 1940.

Andrén, Anders, *Den urbana scenen.* Städer och samhälle i det medeltida Danmark. Malmö 1995.

Andresen, Espen, *Landsakp og Maktstat,* Jemtland 1613–1645, Forskningsrapport nr 4, Landsarkivet i Östersund, Östersund 2000. (urspr. "hovedfagsopgave" Historisk Inst. Trondheim)

Ankarloo, Bengt, *Ronneby stadsbok 1634–1640* Lund 1996.

Appel, Hans Henrik, *At være almuen mægtig – de jyske bønder og øvrigheden på reformationstiden.* Odense 1991.

Tinget magten og æren Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet. Odense 1999.

Armstrong, John, "Nations before Nationalism" i *Nationalism* ed. John Hutchinson & Anthony D. Smith, New York 1994.

Aronsson, Peter, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680–1850.* Lund 1992.

"Hustavlans värld – Folklig mentalitet eller överhetens utopi?" I *Västsvensk fromhet, jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler.* Göteborg 1993.

"Sammanhang och sanning. Berättelser om det lokala självstyret och Sveriges Historia," i. *Och fram träder landsbygdens människor...Studier i nordisk och småländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen.* Växjö 1994.

Arteus, Gunnar, *Till militärstatens förhistoria. Krig, professionalisering och social förändring under Vasasönernas regering* Stockholm 1986.

Awebro, Kenneth, *Gustaf III:s räfst med ämbetsmännen 1772–1779 – aktionerna mot landshövdingarna och Göta hovrätt,* Uppsala 1977.

Barrington-Moore Jr, *Injustice: The social bases of obediance and revolt.* London 1978.

Becher-Christensen, Henrik, *Protektionisme og reformer 1660–1814.* Dansk Toldhistorie II. København 1988.

Behre, Göran, Larsson, Lars-Olov, Österberg, Eva, *Sveriges historia 1521–1809. Stormaktsdröm och småstatsrealitet.* Stockholm 1985.

Bengtsson, Otto, *Kristianopel en vandring genom seklerna.* Karlskrona 1953.

Bennike Madsen, Haakon, *Det Danske Skattevæsen, Kategorier og klasser, Skatter på landbobefolkningen 1530–1660.* Odense 1978.

Berg, Harald, Svalenius, Ivan, *Växjö stads historia.* Växjö 1956.

Berg, Per Olof, Anders, Linde-Laursen, Löfgren, Orvar, *Invoking a transnational metropolis: the making of the Øresund Region* eds:, Lund 2000.
Bergman, Karl, "Ett svårskött pastorat" i *Hobyboken 1995*. Karlshamn 1995.
Bergman, Ulf, *Från bondelots till yrkesman.* Lund 1995.
Bergner, Barbro, "Kung och landskap, Några grunddrag i den lokala politiska kulturen i Jämtland fram till 1600-talets mitt." Heimen 88:3.
"Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden" i *Jämmerdal & fröjdesal*, red. E Österberg, Lund 1997.
Bergström, Carin, *Lantprästen.* Stockholm 1991.
Berntsen, Arent, *Danmarkis oc Norgis Fructbar Herlighed.* Bok II Reprografisk utgåva København 1971. (urspr. tryckt 1656.)
Bjerre, Birgit, *Kerteminde Bys Historie* del 2 1660–1858, Odense 2000.
Bjurling, Oscar, "Specialtulltaxan för Skåne av år 1669" Scandia 1940.
Skånes Utrikessjöfart 1660 – 1720 En studie i Skånes handelssjöfart, Lund 1945
Bjørn, Claus, *Bonde Herremand Konge Bonden i 1700-talets Danmark* København 1981.
Björnsson, Sven, *Blekinge en studie av det blekingska kulturlandsakpet.* Lund 1946.
Blickle, Peter, *Deutsche Untertanen.* München 1981.
"Kommunalismus, Parlamentarismus, Republikanismus." Historische Zeitsschrift 1986. *Kommunalismus: Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform,* Bd 2 Europa, München 2000.
Blomberg, B, Lindqvist, SO, red. *Den regionala särarten.* Lund 1994
Bogren, Yngve, *Den kyrkliga försvenskningen av landskapen och Bohuslän, studier till den s.k. uniformitetens genomförande 1645 -omkring 1750.* Stockholm 1937.
Boisen, Schmidt, J, "Kommissionerne i rådstuen for slottet 1690–1705" i Dansk Historisk Tidskrift, räcke II, vol. VI, 1960–62.
Borgarståndets riksdagsprotokoll före frihetstiden utg. Stadshistoriska institutet, Uppsala 1933
Borgreen, Øjvind, "Den danske krones træforsyning og skovpolitik 1550–1650", Bol og by 1994:1.
Braudel, Fernand, *Kapitalismens dynamik.* Värnamo 1988.
Vardagslivets strukturer, Det möjligas gränser, Civilisationer och kapitalism 1400–1800, Band I Södertälje 1989
Bregnsbo, Michael, *Folk skrivwer till kongen, Supplikerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet.* En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller, København 1997
Burke, Peter, *Folklig kultur i Europa 1500–1800.* Malmö 1993.
Bøgh, Anders, "Feudalisering og bondekommunalisme, Noget om

samfundet i senmiddelalder i Danmark" i *Senmiddelalderen*, red Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, Aarhus 1994.
Cavallin, Sven, *Lunds stifts herdaminne* del V Lund 1858.
Clanchy, M T, *From Memory to Written Record*, England 1066–1307. Oxford 1997
Clemensson, Gustaf, *Flottans Förläggning till Karlskrona, en studie i Flottstationsfrågan före år 1683*, Uppsala 1938
Christensen, W, *Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans Tid*, København 1912–14.
Cronholm, Abraham, *Skånes politiska historia,* efter till större delen otryckta källor. Vol. 2, Stockholm 1851.
Danielsson, Peter, *Från gård till slagfält. Det militära indelningsverket ett krigsfinansiellt experiment under svensk stormaktstid.* Lic.avh. Hist. inst. Lund 1998.
Degn, Ole, "De nyanlagte byer og byudviklingen i Danmark 1600–1800," i *Urbaniseringsprocessen i Norden* 2. Red. G. Auten Blom. Trondheim 1977.
Dübeck, Inger, *Fra gammel dansk til ny svensk ret. Den retlige forsvenskning i de tabte territorier 1645–1683*. København 1987
Ehn, Wolter, *Mötet mellan centralt och lokalt, studier i uppländska byordningar.* Uppsala 1991 Ekdahl N J *Chrisitian IIs arkiv. Handlingar rörande Severin Norrby och de under hans ledning stående krigsföretagen mot Sverige.* Stockholm 1836
Ekedahl, Nils, *Det svenska Israel, Myt och retorik i Haquin Spegels predikokonst*, Södertälje 1999.
Elias, Norbert, *Civilisationsteori del I. Sedernas historia* Stockholm 1989, *Civilisationsteori del II, Svärdet och plikten, samhällets förvandlingar.* Stockholm 1991.
Eliasson, Per, "Den skogbärande utmarken som naturresurs, ett miljöhistoriskt perspektiv." Opublicerat avhandlings – pm. Hist.inst. Lund 1996.
Elgenstierna, Gustaf, *Svenska adelns ättartavlor*, Facsimilutgåva Stockholm 1998
Elliot, J H, "A Europe of Composite Monarchies." Past and Present vol. 137. 1992.
Ellis, S, *Tudor Frontier and Noble Power.* Oxford 1995
Elmroth, Ingvar, *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900.* Klippan 1981.
Från överklass till medelklass: studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900. Lund 2001
Engberg, Jens, *Dansk Finanshistorie i 1640'erne*, Århus 1972.
Enghoff, Karl, *Kristianstads historia 1614–1948*, Kristianstad 1949.

Englund, Peter, *Det hotade huset.* Stockholm 1994.
"Om gråtens historia." I *Förflutenhetens landskap: historiska essäer*, Stockholm 1991.
Erencrona-Müller, *Författarlexikon för Dan. Nor. Isl.* Band 1. København 1898.
Ericson, Lars, "Absolutism eller nationalism? Till frågan om försvenskningen av magistraterna i de erövrade danska städerna under 1600-talet." Karolinska förbundets årsbok 1984.
"Från köpmannaoligarki till ämbetsmannastyre. Nyare forskning kring de europeiska städernas magistrater under 1500- och 1600-talen." HT 1987.
Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637.Borås 1988
Ericsson, Birgitta, "De anlagda städerna i Sverige (ca. 1580–1800)", i *Urbaniseringsprocessen i Norden* Del 2. Red. G. Auten Blom. Trondheim 1977.
Erixon, Sigurd, *Byalag och byaliv.* Kristianstad 1978.
Erlandsson, Alf, *Skånska Generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv.* Lund 1967.
Erslev, Kristian, *Len og Lensmænd* Del I Danmarkis len og lensmænd i det sextende aarhundede København 1879 Del II Danmark-Norges Len och Lensmænd 1596–1660, København 1885.
Fabricius, Knut, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige.* Del I–IV. Köpehamn 1906–1958.
"Skånsk Indvanring til Sjælland i Slutningen af 1600-tallet". Dansk Historisk Tidskrift II:3 1950.
Feldbæk, Ole, *Fædreland og Indfødsret, 1700-talets danske identitet*, København 1991. red. Ole Feldbæk..
Danmarks økonomiske historie 1500–1840 Viborg 1993.
"Danmarks frugtbare Herlighed. Et dateringsproblem", i *Struktur og Funktion festskrift till Erling Ladewig Petersen.* Odense 1994.
Florén, Anders, *Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av arbetet, Jäders bruk 1640–1750.* Uppsala 1987 (1987a).
"Nya roller, nya krav. Några drag i den svenska nationalstatens formering". Historisk Tidskrift nr 4 1987b.
Foucault, Michel, *Viljan att veta. Sexualitetens historia I.* Stockholm 1980
Övervakning och straff. Lund 1987.
Frandsen, Karl-Erik, *Okser på vandring, Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet*, Herning 1994
"Bønderne og Hæren i Danmark 1614–2662". Dansk Historisk Tidskrift 1995 bd. 95.
Fredericia, JA, *Adelsvældets sidste dage, Danmarks Historie fra Christian IV:s*

Død til Enevældets Indførelse (1648–1660) København 1894
"Historisk-statistiske Undersögelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede." Dansk Historisk Tidskrift 6 Række Band 2. København 1889–90.

Fritzbøger, Bo, *Danske skove 1500–1800, En landskapshistorisk undersøgelse*, Odense 1992

Frohnert, Pär, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*. Lund 1993.
"Polyceygesetzgebung im Frümodernen Schweden. *Policey im Europa der frühen Neuzeit" herausgegen von Michael Stolleis*. Frankfurt am Main 1996 (Sonderhefte 83).

Furuhagen, Björn, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän, social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*. Stockholm 1996.

Fussing,Hans H, *Herremand og Fæstebonde*. Viborg 1973 (urspr. tryckt 1943.)

Gardell, Karl Johan, *Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620*. Uppsala 1986.

Gaunt, David, *Utbildning till statens tjänst, En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsaskultanter*. Uppsala 1975.

Gellner, Ernest, *Stat Nation Nationalism*, Falun 1997
Nationalism. Landskrona 1999.

Glete, Jan, *Navies and Nations, Warships, Navies and state Building in Europe and America 1500–1860*, Vol I, Stockholm 1993.

Greengrass, M, *Conquest and Coalescence, in Conquest and Coalescence*, ed M Greengrass. London 1995.

Gullstrand, Robin, "Lokalt självstyre i Blekinge. Participation och representation i Mörrum och Backaryd ca 1770–1800." En undersökning av den politiska kulturen i två Blekingesocknar. Scandia 1994:2.

Gustafsson, Harald, *Mellan kung och allmoge –ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island*. Stockholm 1985.
"The Conglomerate State", Scandinavian Journal of History 1988:3–4.
"Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats, samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi." Scandia 1991:2.
"Vad var staten? Den tidigmoderna svenska staten: sex synpunkter och en modell" HT 1994:2 (1994a)
"Conglumerates or Unitary states? Integration Processes in early Modern Denmark- Norway," i *Wiener Beiträge zur Geschicte der neuzeit*. Band 21. München 1994 (1994b)
Gamla riken, nya stater. Stockholm 2000.

Gynnestredt, B, "Ett bidrag till Hoby församlings kyrkliga historia". Karlskrona 1936 (Särtryck Blekingeboken 1936).

Göransson, Georg, *Canutus Hahn. En biografisk studie.* Stockholm 1950.
Hall, Patrick, *The social construction of nationalism. Sweden as an exampel.* Lund 1998.
Hallenberg, August, *Skånska kommissionen af år 1669–1670 och skånelands kyrkliga förhållanden.* Uppsala 1907.
"Kristianopel såsom stad under svenskt välde." *Blekingeboken 1927. Blekinge allmoge efter Roskilde fred.* Karlskrona 1934
"Från 1600-talets Blekinge under danskt välde." Blekingeboken 1938, -40, -43, -45. Karlskrona.
Handlingar rörande Skandinaviens historia del XXXI. Stockholm 1849
Hansson, Stina, *Svenskans nytta Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet.* Göteborg 1984.
Harnesk, Börje, "Något om den lokala självstyrelsens problematik under 1500- och 1600-talen" i *Individ och struktur i historisk belysning*, red. Tom Ericsson/Agneta Guillemot Umeå 1997.
"Kommunalism, makt och motmakt i det tidigmoderna Europa", recension i Historisk Tidskrift 1998:4
Herlitz, Lars, "Svenskt självstyrelse förr och nu" i *Självstyrelsen i svenskt samhällsliv*, Stockholm 1934
Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden. Lund 1974.
Hillbom, Rune, *Karlskrona 300 år.* Karlskrona 1979.
Hjärne, Erik, *Från vasatid till frihetstiden. Några drag ur den svenska konstitutionalismens historia.* Stockholm 1929.
Holmbäck & Wessén, *Magnus Erikssons landslag.* Stockholm 1962
Svenska Landskapslagar. Stockholm 1979.
Holmbäck, Åke, *Kvarnkommissionernna enlligt Kungl. breven den 13 april 1697. En studie i svensk kvarnrätt*, Stockholm 1914.
Humle, Sixten, "Stadgan om städernas administration. En undersökning på 1600talet i promulgationsfrågan." Historisk Tidskrift 1968.
Häggström, Anders, *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet,* Umeå 2000.
Imsen, Steinar, *Norsk bondekommunalisme, fra Magnus Lagabøte till Kristian Kvart.* Del 1 Tapir Forlag 1990. Del 2 *Lyderiketiden.* Trondheim 1994.
"Norske ad hoc-kommisjoner i förvaltning og politikk under Christian IV" i *Hamerspur, Festskrift til Lars Hamre,* red. G Sandvik & S Imsen, Oslo 1982.
Ingstad, O, *Bidrag till Ronneby stads historia.* Karlskrona 1915.
Isenmann, Eberhard, "Norms and Values in the European City 1300–1800" i *Resistence Representation and Community*, ed. Peter Blickle, New York 1997

Jansson, Per, *Kalmar under 1600-talet. Omland, handel och krediter.* Uppsala 1982.

Jespersen, Knud JV, *De fede år, Odense 1559 – 1660*, Odense 1984

Danmarks historie Bind 3, Tiden 1648–1730. København 1989.

Jespersen, Leon, "The Constitutional and Administrative Situation" i *A revolution from Above. The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia.* Odense 2000. Ed Leon Jespersen.

Johannesson, Gösta, *Helsingborgs historia* del 3:1. Helsingborg 1969

Danmarks historie Skåne, Halland og Blekinge. København 1981.

Johannesson, Kurt, *Gotisk renässans Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker.* Uppsala 1982.

Svensk retorik från Stockholms blodbad till Almedalen. Malmö 1993.

Johansen, Jens, Christian, V, "Retsamfundet, retsstaten i Norden" i *Normer og social kontroll i Norden ca. 1550–1850,* Oslo 1994, red Kåre Tønnesson.

"Det nære ting. Om kriminalitet og bøndernes retsbevidsthed på Sjælland i det 17. århundredes første halvdel." Bol og By 1995:1.

"Retssamfundet, retstaten og retssikkerheden i 16.–18. århundrede." I Fortid & Nutid 1995

"Den danske adel og retsvæsendet 1537–1660" i *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350–1660,* Aarhus 2001.

Johansson, K-H, *Svensk sockensjälvstyrelse 1686–1862*, Lund 1937

Johansson, Kenneth, "Herrar och bönder. Om jurisdiktionen i några småländska friherrskap på 1600-talet." Scandia 1990:2.

"Herrar och bönder. Judiciell praxis på borgrätter och häradsrätter." Norsk Historisk Tidskrift 1991:2.

"Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting." I *Jämmerdal & fröjdesal.* Lund 1997.

"Rättens ansikte, ett svenskt härad under stormaktstiden" i *1600-talets ansikte* red. Sten Åke Nilsson, Margareta Ramsay, Nyhamnsläge 1997.

Johansson, Rune, "Nationer och Nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter". I *Den problematiska etniciteten.* Nationalism, migration och samhällsomvandling. Red. Sven Tägil. Malmö 1993.

Johnsen, Oscar, Albert, "Generalkommissariatet", "Stændermødernes karakter, myndighed og betydning" i *Studier i Norsk Historie Lyderiket 1537–1660*. Norske Historkere i udvalg VII. red Stienar Imsen og Steinar Supphellen, Oslo 1981.

Jonsson, Per, *Finntorparna i Mången. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö*. Landskrona 1989.

Jørgensen, Johnsen, Paul, *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheeimearchiv,* band II utg. Av C F Wegener, København 1856–1860.

Kerkkonen, Gunvor, *Borgare och bondeseglare, Handelssjöfart på Reval genom och i SV-Finland under tidigt 1500-tal.* Helsingfors 1977
Kanceliets Brevbøger vedrørende Danmarks inre forhold, København 1885-, Riksarkivet København.
Kidd, Colin, *British Identities Before Nationalism, Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World 1600–1800*, Cambridge UK 1999.
Kekke, Stadin, "Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid? Stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus" Scandia 1997, häfte 2 1997.
Kjergaard, Torkild, *Den danske revolution 1500–1800 En økohistorisk tolkning.* Aalborg 1991.
Koenigsberger, H G, "Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale, in Politicians and Virtuos" i: *Essays in Early Modern History.* London 1986.
Krüger, Kersten, "Die Landschaftliche Verfassung Nordelbiens in der Frühen Neuzeit: Ein Besonderer Typ Politischer Partizipation." i *Civitum Communitas. Studien zum Europäischen Städtewesen. Festschrift Heinz Stoob.* Köln 1984.
Kvist, Arnold, "Ronneby från freden i Roskilde 1658 till branden 1741" i *Kring en åkrök, Ronneby stad och land,* Ronneby 1987.
Ladevig Pedersen, Erling, Knud, JV Jespersen, Jespersen, Leon, *De fede år Odense 1559 – 1660.* Odense 1984.
Ladevig Pedersen, Erling, *Fra standsamfund til rangsamfund 1500–1700* Dansk socialhistorie del 3. Gyldendal. 1980.
"Godsdrift och maktstat", i *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser.* Rapport til den XIX nordiske historikerkongres. Odense 1984.
Larsson, Lars J, *Sören Norrby och Östersjöpolitiken 1523–1525*, Lund 1986.
Larsson, Lars-Olof, *Det medeltida Värend.* Växjö 1975.
"Historia kring Huseby." Särtryck ur Skatelövs Hembygdsförenings årsskrift 1978. Växjö 1978
Småländsk historia Stockholm 1986
Larsson, Olle, *Biskopen visiterar.* Växjö 1999.
Lennartsson, Malin, *I säng och säte, Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland.* Lund 1999.
Lennersand, Marie, "Höga herrar på visit. Kommissionen till Västernorrlands lagsaga 1670", i *Sprickor i Muren.* Opuscula Historica Upsaliensia 14. Uppsala 1994.
Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730. Uppsala 1999.
Lilja, Sven, "The Geography of Urbanization – Sweden and Finland, c. 1570–1770." Scandinavian Economic History Rewiew 1994.
Tjuvehål och stolta städer. Urbaniseringens kronologi och geografi i

Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal. Stockholm 2000.
Lind, Gunner, *Hæren og magten i Danmark 1614–1662.* Odense 1994.
Lindberg, Folke, "1619 års stadga om städernas administration." Svenska stadsförbundets tidskrift 1937.
Linde Laursen, Anders, *Det nationales natur. Studier i dansk-svenske relationer.* Lund 1995.
Lindegren, Jan, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640.* Uppsala 1980.
"Den svenska militärstaten 1560–1720", i Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser. Rapport til den XIX nordiske historikerkongres, Odense 1984
Lindmark, Daniel, "Hustavlan i folkundervisningen, Västsvensk fromhet, jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler" i *Västsvensk kultur och samhällsutveckling*, Rapport nr 2 Göteborg 1993.
Lindstedt-Cronberg, Marie, *Synd och skam Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880.* Lund 1997
Lindström, Dag, *Skrå, stad och stat.* Stockholm, Malmö och Bergen. Uppsala 1991.
Linge, Gösta, *Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid.* Lund 1969.
"Dansk eller svenskt system? Hallands tullsituation efter Brömsebrofreden." Scandia 1972.
"Försvenskning och gränsbygdsproblem", i *Varberg en kommuns historia.* Varberg 1993
Mackeprang, M, *Dansk Köpstadsstyrelse fr Valdemar til Krisstian IV.* København 1900.
Malmstedt, Göran, *Helgdagsreduktionen. Övergången från medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800.* Göteborg 1985.
Mann, Michael, *The sources of social power vol 1 a history of power from the beginning to A.D. 1760.* Cambridge University Press 1986.
Melkersson, Martin, *Staten, ordningen och friheten. En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet.* Uppsala 1997.
Meyer, Paul, *Danske Bylag.* København 1949.
Milton, Hans, *Listers och Sölvesborgs historia.* Trelleborg 1994.
Modéer, KÅ, *Från procurator till samfundsadvokat* Lund 1991
Mucehembled, Robert, *Popular Culture and Elite Culture in France 1400–1750.* London 1978.
Munch, P, *Køpstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV:s tid til det 18. Aarhundrades midte (1619–1745).* København 1900.
Munck, Thomas, *The peasantry and the early absolute monarchy in Denmark 1660–1708,* København 1979.

Myrdal, Janken, *Jordbruket under Feodalismen 1000–1700*, Borås 1999
Neveux, Hughues, Österberg, Eva, "Norms and Values of the Peasantry in the Preriod of State Formation: A Comparative Interpretation" i *Resistance, Representation and Community* ed. Peter Blickle, New York 1997.
Niléhn, L, *Peregrinatio Academia. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet*. Lund 1983.
Nilsson, Fredrik, *I Rörelse, Politisk handling under 1800-talets första hälft.* Lund 2000.
Nilsson, Sven, A, *Halmstads historia.* Del 1. Halmstad 1968
De stora krigens tid. Uppsala 1990.
Nissen, Harald, A, *Bondemodstand og statsmordernisring. Bjelkekommissionen i Trondheim len 1632*. Trondheim 1996 (speciale)
Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden.* Stockholm 2000.
Nordisk familjebok, band 24, Malmö 1951–54.
Normann, Carl-E, *Prästerskapet och det karolinska enväldet, studier över det svenska prästerskapets statsuppfattning under stormaktstidens slutskede,* Lund 1948.
Nováky, György, "Den ansvarfulle handelsmannen" i *Makt & Vardag.* Stockholm 1993.
"Handeln, produktionen och staten i Östersjö-området 1500–1700." i Rapport I Norden och Baltikum. Det nordiske historikermøte Oslo 13–18 aug. 1994.
Nybom, Thorsten, Torstendal, Rolf, red. *Byråkratisering och maktfördelning*, red. Thorsten Nybom och Rolf Thorstendahl, Lund 1989.
Oja, Linda, *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Uppsala 1999.
Olsen, Gunnar, *Hovedgård og bondegård, Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525–1774*, Roskilde 1957.
Olsson, Anders, *Borgmästare, bastioner och tullbommar. Göteborg och Halmstad under statligt inflytande 1630 – 1660.* Lund 1995
Olsson, Mats, "Att icke understå sig att lämna sina hemman…Om bondeklassens frihet och adelns dominans i Skåne", Historisk Tidskrift 2001:1
Ong, Walter, J, *Muntlig och skriftlig kultur, Teknologiseringen av ordet*, Göteborg 1996
Oestreich, Gerhard, *Geist und Gestalt des frümodernem Staates.* Berlin 1969.
Perlestam, Magnus, "Ogifta Kristin brukar – har intet folck sig till hielp. Änkor, hustrur och pigor som gårdförvaltare" i *Jämmerdal & fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, red. Eva Österberg, Lund 1997.

Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620–1820, Lund 1998

Persson, Fabian, *Servants of fortune: the Swedish court between 1598 and 1721*, Lund 1999.

Peters, Jan, "Gutsherrscahft als soziales Modell" Historische Zeitschrift, Beheft 18, 1995, München 1995.

"Storgodssamhällen i östra Tyskland – presentation av ett tyskt forskningsprojekt", HT 1997:1

Petersson, Emil, *Allmogens i Blekinge besvär inför Skånska kommissionen 1669–1670*. Del I–IV. Karlskrona 1942.

Pleijel, Hilding, "Patriarkalismens samhällsideologi." Historisk Tidskrift 1987.

Hustavlans värld. Stockholm 1970

Poulsen, Bjørn, "The Necessity of State in Early Modern Peasant Society." Scandinavian Journal of History 22 1997.

Reinholdsson, Peter, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Uppsala 1998

Reuterswärd, Elisabeth, *Ett massmedium för folket, Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, Lund 2001

Rian, Øystein, "Den stolte norske bonden. Myter og realiteter i *Lokalsamfunn og Øvrighet i Norden ca. 1550–1750,* red Harald Winge Oslo 1992

Riksarkivets beståndsöversikt Del 3 Kommittéarkiv, Stockholm 1993, Riksarkivet Sverige

Reynolds, Susan, "Old and New Nations" i *Nationalism* ed. John Hutchinson & Anthony D. Smith, New York 1994.

Kingdom and Communities in Western Europa 900–1300, Oxford 1997

Roberts, Michael, *Sverige under frihetstiden, 1719–1772*. Falun 1995.

Rokkan, Stein, "Dimension of state formation and Nation-Building: A Possible Paradigm For Resarch on Variations Within Europé, i *The formation of National States in Western Europe*, Princetown 1997 red. C Tilly.

Rosén, Jerker, "Sjättepenningen och den svenska godpolitiken i Skåne på 1600-talet" Scandia 1943.

Hur Skåne blev svenskt. Det levande förflutna 3 1946, (1946a).

"Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författninghistorisk skiss." Scandia 1946, (1946b).

Hallands historia del 2. Halmstad 1959.

Sveriges historia del 1. Stockholm 1969.

Skånska reduktions- och privilegiefrågor 1658–1686, Lund 1944.

Rosenberg, Hilding, *Karlshamns historia 1664 – 1914*, Del 1.Karlshamn 1918.

Runeby, Nil, *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden*. Uppsala 1962.

"Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling", i *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. red M Revera och R Torstendahl. Motala 1979.

Rystad, Göran, *Johan Gyllenstierna*. Stockholm 1957.
"Med råds råde eller efter konungens godtycke? Makten över ämbetstillsättningarna som politisk stridsfråga," Scandia 29:2. 1963.
Rørdam, H, *Historiske samlinger og studier vedrørende danske forhold og personligheder isaer i det 17. Aarhundrede,* København 1898.
Sabean, David, *Power in the Blood, popular culture and village discourse in early modern Germany.* Cambridge University.
Sahlins, Peter, *The making of France and Spain in the Pyrenees.* Berkeley 1991
Sandberg, Robert, *I slottets skugga Stockholm och kronan 1599 – 1620.* Stockholm 1991.
Sanders, Hanne, *Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk folkuppfostran i svenska städer 1820–1850*, Stockholm 1985.
"Religiøst eller nationalt verdensbillede? Skåne efter overgangen til Sverige 1658" i *Mellom Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800*, Køpenhavn 2002.
Sandin, Bengt, *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan: folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850*, Lund 1986.
Sandström, Åke, *Mellan Torneå och Amsterdam En undersökning av Stockholms roll som förmedlare av varor i regional- och utrikeshandel 1600 – 1650.* Stockholm 1990.
Plöjande borgare och handlande bönder. Mötet mellan den europeiska urbana ekonomin och vasatidens Sverige. Stockholm 1996
Sandvik, Gudmund, *Dømande komisjonar i Norge. ein retthistorisk studie*, Oslo 1974:
"Kvifor oppsto kommisjonane under Kristian Kvart," i Norske historiker i udvalg VII, *Studier i norsk historie 1537– ca 1800 Lyderiket 1537–1660*, red S Imsen & S Supphellen, Oslo Bergen Tromsö 1981.
Schmedeman *Kongl. Stadgar, förordningar bref och resolutioner ifrån år 1528 intill 1701.* Uppsala 1706.
Secher, V A,*Förordningar och recesser og andre kongelige breve.*
Selander, Sven Åke, red. *Luthersk påskpredikan i Norden* del I, del II. Århus 2001
Sjöborg, N H, *Samlingar Till Skånes Historia och Beskrifning,* Band 1. Lund 1801–1802
Skansjö, Sten, *Skånes historia*, Lund 1997.
Skocpol, Theda, *Bringing the state Back in: Strategies of Analysis in Current Resarch*, red Evans, Ruschmeyer & Skocpol. Cambridge 1985.
Skrubbeltrang, Fridlev, *Det danske Lanbosamfund 1500–1800.* Odense 1978.
Smith, Anthony D, *The Ethnic Origins of Nations* London 1986.
National Identity. London 1991.

"The rise of Nation" i *Nationalism* ed. John Hutchinson & Athony D. Smith, New York 1994
Myths and memories of the Nation London 1999
Smith, William, *Äldre svenskt tullväsende.* Lund 1934.
Sombart, Werner *Krieg und Kapitalismus* I–II München 1913.
Sommervill,e John C, *The destruction of religious culture in pre-industrial England*; New York 1992
Spruyt, Hendrik, *The Sovereign State and Its Competitors* Princeton US 1996.
Stenholm, Leif, *Ränderna går aldrig ur – en bebyggelsehistorisk studie av Blekinges dansktid*, Lund 1986.
Styffe, A, *Lantdagen i Malmö 1669.* Lund 1845.
Sundberg, Kerstin,"Bönder och herrar i europeiska storgodsmiljöer: några historisk-antropologiska perspektiv" HT 2000:1.
Stat Stormakt och Säterier, agrarekonomisk utveckling och social integration i östersjöområdet 1500–1800, Lund 2000
Sundin, Jan, *För Gud staten och folket.* Lund 1992.
Supphellen, Steinar, "Suppliken som instutisjon i norsk historie" Norsk Historisk Tidskrift 57, Oslo 1978.
Svensk biografiskt lexikon, Band XI, Stockholm 1986.
Swenson, Margareta, "Blekingekyrkornas fattigdom" ALE 1968:2
"Bondehamnar i nordvästra Skåne och Blekinge under 1600-talet." Dansk Historisk Tidskrift 12 Række, Bind IV Hæfte 1–2 København 1969.
"Ättika, kläde, salt och öl, ved och enestakar. Om Ronneby såsom handelshamn under 1600-talets förra hälft." Blekingeboken 1971. Karlskrona 1971.
Söderberg, Johan, "En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660." Historisk Tidskrift 90:2.
Taussi-Sjöberg, Marja, "Staten och tinget under 1600-talet." Historisk Tidskrift 90:2.
Te Brake, Wayne, *Shaping History. Ordinary people in European Politics 1500–1700.* Berkely 1998.
Tham, W, *Bidrag till svenska riksdagarnas och regeringsformernas historia från midten af sjuttonde århundradet.* Del I, II. Stockholm 1847.
Tilly, Charles, "Reflections on the History of European State-making", i *The formation of National states in Western Europa.* Princeton 1975. red C Tilly.
Coersion, Capital and European States. ad 990–1992 Cambridge US 1992.y press. US 1984.
Tommer, Lennart, Ersgård, Hans, Helander, Olle, *Malmö stads historia del 2.* Malmö 1977.

Torbrand, Dagny, *Johannishus Fiedeikomiss intill 1735*, Meddelanden från Geografiska institutionen vid Stockholms universitet nr. 147, Uppsala 1963
"The pottash companies in the province of Blekinge at the close of the Danish era (1649–1656)." Geogradiska Annaler 47B. 1965.
Torstendahl, R, "Essential properties, strategic aims and historical development: three approaches to theories of professionalism", *i Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions.* red. M Burrage och R Torstendahl.
Tuneld, John, *Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624*, Lund 1934
Tägil, Sven, *Etnicity and Nation Building in the Nordic World, London* 1995.
Tägil, Sven, Fredrik Lindström, Solveig Ståhl. *Öresunds regionen – vision och verklighet*, Lund 1997
Ulbricht, Otto, "Angemasste Leibeigenschaft Supplikationen schleswigschen Untertanen gegen ihre Gutsherren zu Beginn des 17. Jahrhunderts", in: *Demokratische Geschichte 6*, 1991.
"Supplikationen als Ego-Dokumente. Bittschriften von Leibeigenen aus der Erste Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel", Winfried Schulze (hsrg) *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menchen in der Geschichte*, Berlin 1996.
Waaben, Ebba, *Christian 4.s Salpeterværker,* København 1995
Wallerstein, Immanuel, *The modern world-system.* Capitalist Agriculture and the Origin of the European World-Economy in the Sixteenth Century. Del I – II. New York 1974.
Weber, Max, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*, del III. Politisk sociologi, Lund 1987
Wegener, C F, *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheeimearchiv,* band II, København 1856–1860.
Weibull Carl Gustaf, *Sölvesborg stadens historia genom femhundra år.* Sölvesborg 1945
Weibull, Martin, *Samlingar utgivna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening,* Del I, Lund 1874.
Venge, Mikael, *Fra åretold til toldetat, Middelalderen indtil 1660. Dansk Toldhistorie I.* København 1987.
"Bondefred og Grænsefred", Dansk Historisk Tidskrift. København 1980
Vesttergaard, Orla, "Förkøb, landkøb og forprang i middelalderlig dansk handelslovgivning" i *Middelalderstudier tilegned Aksel E. Christensen.* København 1966.
Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskriv-*

ningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679. Ekenäs, Finland 1992.
"Bokstäver, bönder och politik, Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur" i *Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens varsdagslunk och konflikter,* red. Peter Danielsson, Håkan Nordmark, Jan Samuelsson, Växjö 1999.
Winberg, Christer, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*. Lund 1985.
"The advancement of the Swedish peasentry" i *Agrarian society in History*, ed. Fundahl/Svensson. Essays in Honour of Magnus Mörner. London 1990.
Wittendorf, Alex, *Rejsen mod virkeligheden. Den europeiske forestillningsverden fra reformationen til nutiden*, København uå.
Wittrock, Georg, *Karl XI:s förmyndares finanspolitik, från blå boken till franska förbundet 1668*. Uppsala 1917.
Wolf, Eric, *Bönder. En socialantropologisk studie*. Stockholm 1971.
Wägner, S, *Skånska kommissonen af 1669–1670 Ett bidrag till de skånska landskapens inre historia*. Lund 1886.
Åberg, Alf, *Indelningen av rytteriet i Skåne åren 1658 – 1700*. Lund 1947.
Snapphanarna, Stockholm 1951
När Skåne blev svenskt. Halmstad 1965.
Ågren, Maria, *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650–1850*. Uppsala 1992.
Att hävda sin rätt, synen på jordägandet i 1600-talets Sverige speglad i institutet urminnes hävd. Angered 1997.
Ågren, S, *Karl XI:s indelningsverk för Armén* Bidrag till dess historia, Uppsala 1922.
Åhman, Stefan, *Pottaskebränning i Sverige och Danmark under 1600-talet*. Växjö 1983.
Åström, Sven-Erik, "Majmiseriet Försök till en komparativ och konceptuell analys" Historisk Tidskrift för Finland 1977.
Äldre handlingar rörande Skåne, Halland och Bohuslän, från Riksarkivet utlöste, och till trycket befordrade af Riksdagsfullmäktige för bondeståndet från samma provinser 1840, Stockholm 1871, utg. av Ledamöterna i Riksdagens båda kamrar.
Ödman, Per-Johan, *Konformismens triumf. Utvecklingslinjer i svensk 1600-talspedagogik*. Stockholm 1987.
Österberg, Eva, *Gränsbygd under krig: ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget*, Lund 1971.
"Den gamla goda tiden", Scandia 1982
"Bönder och annat folk", Historisk Tidskrift 86:3
"Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen." Historisk Tidskrift 1987:3

"Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur." Scandia 1989:1
"Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar." Scandia 1991:1 (1991a)
"Social arena or theatre of power", i *Maktpolitik och husfrid, studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad.* Lund 1991. (1991b)
"Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600 talens Sverige", Scandia 1992:1
"Vardagens sträva samförstånd" i *Tänka, tycka, tro. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid.* Stockholm 1993
"Stat, makt och bönder i modern svensk historieforskning", i *Struktur og funktion. Festskrift till Erling Ladewig Petersen.* Odense 1994.
Folk förr, Eskilstuna 1995
"Stark stat och starkt folk. En svensk modell med långa rötter", i *Insikt og utsyn festskrift till Jørn Sandnes.* Trondheim 1996
People meet the Law, Control and konflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post- Reformation and the pre-industrirel period, eds. Eva Österberg, Sölvi Sogner. Oslo 2000
"Sega gubbar?" i *Rätten en festskrift till Bengt Ankarloo*, Falun 2000.

Studia Historica Lundensia

Birgitta Odén *Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet.* 1955 (BHL 1)Diss.

Åke Ljungfors *Bidrag till svensk diplomatik före 1350.* 1955 (US) Diss.

Per Nyström *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet. Bidrag till kännedomen om den svenska manufakturindustrin och dess sociala förhållanden.* 1955 (US) Diss.

Göran Rystad *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten.* 1955 (BHL 2) Diss.

Kjell-Gunnar Lundholm *Sten Sture den äldre och stormännen.* 1956 (BHL 3) Diss.

Ola Lindqvist *Jakob Gyllenborg och reduktionen.* 1956 (BHL 4) Diss.

Åke Sällström *Bologna och Norden intill Avignonpåvedömets tid.* 1957 (BHL 5) Diss.

Jörgen Weibull *Carl Johan och Norge 1810–1814.* 1957 (BHL 6) Diss.

Lars-Arne Norborg *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning.* 1958 (BHL 7) Diss.

Allan Mohlin *Kristoffer II av Danmark. Välmaktstiden.* 1960 (US) Diss.

Helle Stiegung *Ludvig XV:s hemliga diplomati och Sverige 1752–1774.* 1961 (BHL 8) Diss.

Sven Tägil *Valdemar atterdag och Europa.* 1962 (BHL 9) Diss.

Ingvar Elmroth *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie.* 1962 (BHL 10) Diss.

Kerstin Strömberg-Back *Lagen-Rätten-Läran. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johan III:s tid.* 1963 (BHL 11) Diss.

Lars-Olof Larsson *Det medeltida Värend, Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt.* 1964 (BHL 12) Diss.

Olafia Einarsdóttir *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning.* 1964 (BHL 13) Diss.

Sten Körner *The battle of Hastings. England and Europe 1035–1066.* 1964 (BHL 14) Diss.

Tore Nyberg *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters.* 1965 (BHL 15) Diss.

Carl-Axel Gemzell *Raeder, Hitler und Skandinavien. Der Kampf für einen maritimen Operationsplan.* 1965 (BHL 16) Diss.

Ulf Sjödell *Kungamakt och högaristokrati. En studie i Sveriges inre historia under Karl XI.* 1966 (BHL 17) Diss.

Alf Erlandsson *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar.* 1967 (BHL 18) Diss.

Anna Christina Meurling *Den svenska domstolsförvaltningen i Livland 1634–1700.* 1967 (BHL 19) Diss.

Arne Remgård *Carl Gustaf Tessin och 1746–1747 års riksdag.* 1968 (BHL 20) Diss.

Sven-Anders Söderpalm *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet. Ett perspektiv på första världskrigets svenska historia.* 1969 (BHL 21) Diss.

H. Bertil A. Petersson *Anglo-Saxo Currency. King Edgar's Reform to the Norman Conquest.* 1969 (BHL 22) Diss.

Lars Linge *Gränslandet i svensk politik under äldre Vasatid.* 1969 (BHL 23) Diss.

Sverker Oredsson *Järnvägarna och det allmänna. Svensk järnvägspolitik fram till 1890.* 1969 (BHL 24) Diss.

Sven Tägil *Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschlesvig.* 1970 (LSIH 1)

Sven Tägil *Probleme deutscher Zeitgeschichte.* 1970 (LSIH 2)

Kerstin Malcus *Maktpolitik och länsrättslig*

förvaltning. Den regalrättsliga doktrinen i Sverige under 1560-talet. 1971 (BHL 25) Diss.

Eva Österberg *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter det nordiska sjuårskriget.* 1971 (BHL 26) Diss.

Bengt Ankarloo *Trolldomsprocesserna i Sverige.* 1971 (US) Diss.

Erik Sandstedt *Studier rörande Jöran Nordbergs Konung Carl XII:s historia.* 1972 (US) Diss.

Lars-Olof Larsson *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640.* 1972 (BHL 27)

Conny Blom *Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna. Studier kring omarbetningen av Erikskrönikan och tillkomsten av Förbindelsedikten samt dessa krönikedelars plats i den medeltida rimkröniketraditionen.* 1972 (BHL 28) Diss.

Steven Koblik *Sweden: The Neutral Victor. Sweden and the Western Powers 1917–1918.* 1972 (LSIH 3)

Nordal Åkerman *On the Doctrine of Limited War.* 1973 (US) Diss.

Hans Petersson *Morgongåvoinstitutet i Sverige under tiden fram till omkring 1734 års lag.* 1973 (US) Diss.

Göran Wensheim *Studier kring freden i Nystad.* 1973 (BHL 29) Diss.

Carl-Axel Gemzell *Organization, Conflict and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning 1888–1940.* 1973 (LSIH 4)

Lars Lundgren *Vattenförorening. Debatten i Sverige 1890–1921.* 1974 (BHL 30) Diss.

Sveinbjörn Rafnsson *Studier i Landnamabok. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia.* 1974 (BHL 31) Diss.

Göte Paulsson *Annales Suecici mediiaevi. Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utgiven.* 1974 (BHL 32) Diss.

Bo Huldt *Sweden, the United Nations and Decolonization. A Study of Swedish Participation in the Fourth Commitee of the General Assembly, 1946–69.* 1974 (LSIH 5) Diss.

Lars H. Niléhn *Nyhumanism och medborgarfostran. Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880.* 1975 (BHL 33) Diss.

Agnes Wirén *Uppbrott från örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870.* 1975 (BHL 34) Diss.

Roland Persson *Rustningar i Sverige under det stora nordiska kriget. Studier rörande makten över krigsfinansieringen i det karolinska samhället 1700–1709.* 1975 (BHL 35) Diss.

Erland Alexandersson *Bondeståndet i riksdagen 1760–1772.* 1975 (BHL 36) Diss.

Leokadia Postén *De polska emigranternas agentverksamhet i Sverige 1862–1863.* 1975 (BHL 37) Diss.

Ulf Sjödell *Riksråd och kungliga råd. Rådskarriären 1602–1718.* 1975 (BHL 38)

Birgitta Odén *Lauritz Weibull och forskarsamhället.* 1975 (BHL 39)

Göran Rystad *Ambigious Imperialism. American Foreign Policy and Domestic Politics at the turn of the Century.* 1975 (LSIH 6)

Sven G. Trulsson *British and Swedish Policies and Strategies in the Baltic after the Peace of Tilsit in 1807.* 1976 (BHL 40) Diss.

Eva Block *Amerikabilden i svensk dagspress 1948–1968.* 1976 (BHL 41) Diss.

Sven Rubenson *The Survival of Ethiopian Independence.* 1976 (LSIH 7) Diss.

Rune Ivarsson *Jordförvärvslagen, socialdemokratin och bönderna. En studie över jordförvärvslagstiftningen i svensk politik 1945–1956.* 1977 (BHL 42) Diss.

Eva Österberg *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600.* 1977 (BHL 43)

Lars-Erik Nyman *Great Britain and Chinese Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918–1934.* 1977 (LSIH 8) Diss.

Sven Tägil (coordinator) *Studying Boundary*

Conflicts. A Theoretical Framework. 1977 (LSIH 9)

Anita Diehl *E. V. Ramaswami Naicker-Periyar. A Study of the Influence of a Personality in Contemporary South India.* 1977 (LSIH 10) Diss.

Gunnel Rikardsson *The Middle East Conflict in the Swedish Press. A Content Analysis of Three Daily Newspapers, 1948–1973.* 1978 (LSIH 11) Diss.

Birgitta Eimer *Cavour and Swedish Politics.* 1978 (LSIH 12) Diss.

Bo Blomkvist *International i miniatyr. Studier i skånsk arbetarrörelse före 1880 och dess internationella kontakter.* 1979 (BHL 44) Diss.

Kim Salomon *Konflikt i Grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920–33.* 1980 (US) Diss.

Lars Olsson *Då barn var lönsamma. Om arbetsdelning barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet.* 1980 (US) Diss.

Pau Puig i Scotoni *Att förstå revolutionen. En kritisk undersökning om historisk stabilitet och förändring.* 1980 (US) Diss.

Jan Brunius *Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300–1400.* 1980 (BHL 45) Diss.

Anna-Brita Lövgren *Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontrasignering under Karl XI:s envälde.* 1980 (BHL 46) Diss.

Hans-Albin Larsson *Partireformationen från bondeförbund till centerparti.* 1980 (BHL 47) Diss.

Kjell Emanuelsson *Den svensk-norska utrikesförvaltningen 1870–1905. Dess organisations- och verksamhetsförändring.* 1980 (BHL 48) Diss.

Eva Queckfeldt *Vietnam. Tre svenska tidningars syn på Vietnamfrågan 1963–1968.* 1981 (BHL 49) Diss.

Ingvar Elmroth *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900.* 1981 (BHL 50)

Göran Rystad (ed.) *Congress and American Foreign Policy.* 1981 (LSIH 13)

Reda Mowafi *Slavery, Slave Trade and Abolition Attempts in Egypt and the Sudan, 1820–1882.* 1981 (LSIH 14) Diss.

Joseph Zitomersky (ed.) *On Making Use of History.* 1982 (LSIH 15)

Christer Olsson *Congress and the Executive. The Making of United States Foreign Policy 1933–1940.* 1982 (LSIH 16) Diss.

Sten Skansjö *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid.* 1983 (US) Diss.

Käthe Bååth *Öde sedan stora döden var... Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal.* 1983 (BHL 51) Diss.

Imants Alksnis *Den marxistiska publicistiken i Lettland 1912–1914. En studie i effektiv propaganda.* 1983 (BHL 52) Diss.

Christer Strahl *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914.* 1983 (BHL 53) Diss.

Lars H. Niléhn *Peregrinatio Academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet.* 1983 (BHL 54)

Anders Lindberg *Småstat mot stormakt. Beslutssystemet vid tillkomsten av 1911 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat.* 1983 (BHL 55) Diss.

Carl Gustaf Stenkula *Gammal i Lund. Utvecklingstendenser inom kommunal, kyrklig och enskild åldringsvård i Lund 1900–1918.* 1983 (BHL 56) Diss.

Ingemar Norrlid *Demokrati, skatterättvisa och ideologisk förändring. Den kommunala självstyrelsen och demokratins genombrott i Sverige.* 1983 (BHL 57) Diss.

Bengt Nilson *Handelspolitik under skärpt konkurrens. England och Sverige 1929–1939.* 1983 (BHL 58) Diss.

Wilhelm Agrell & Bo Huldt (eds.) *Clio Goes Spying. Eight Essays on the History of Intelligence.* 1983 (LSIH 17)

Göran Rystad (ed.) *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century.* 1983 (LSIH 18)

Terence Graham *The "Interests of Civilization"? Reaction in the United States Against the "Seizure" of the Panama Canal Zone 1903–1904.* 1983 (LSIH 19) Diss.

Olof Åhlander *Staat, Wirtschaft und Handelspolitik. Schweden und Deutschland, 1918–1921.* 1983 (LSIH 20) Diss.

Hans Sundström *Bönder bryter bygd. Studier i övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria.* 1984 (US) Diss.

Kristian Gerner *The Soviet Union and Central Europe in the Post-War Era. A Study in Precarious Security.* 1984 (LSIH 21) Diss.

Sven Tägil (ed.) *Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization.* 1984 (LSIH 22)

Wilhelm Agrell *Alliansfrihet och atombomber. Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen från 1945 till 1982.* 1985 (US) Diss.

Göran V. Johansson *Kristen demokrati på svenska. Studier om KDS tillkomst och utveckling 1964–1982.* 1985 (BHL 59) Diss.

Bengt Sandin *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850.* 1986 (US) Diss.

Christina Carlsson *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910.* 1986 (US) Diss.

Lars J. Larsson *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523–1525.* 1986 (BHL 60) Diss.

Ingemar Ottosson *Krig i fredens intresse eller neutralitet till varje pris? Sverige, NF och frågan om kollektiv säkerhet 1935–1936.* 1986 (BHL 61) Diss.

Monica Braw *The Atomic Bomb Suppressed. American Censorship in Japan 1945–1949.* 1986 (LSIH 23) Diss.

Marie Nordström *Pojkskola, flickskola, samskola. Samundervisningens utveckling i svenskt skolväsen 1866–1962.* 1987 (BHL 62) Diss.

Hans-Olof Ericson *Vanmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909.* 1987 (US) Diss.

Lars Edgren *Lärling gesäll mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847.* 1987 (US) Diss.

Klas-Göran Karlsson *Historieundervisning i klassisk ram. En didaktisk studie av historieämnets målfrågor i den ryska och sovjetiska skolan 1900–1940.* 1987 (US) Diss.

Desirée Haraldsson *Skydda vår natur! Svenska Naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling.* 1987 (BHL 63) Diss.

Bernt Ralfnert *Kvinnoprästdebatten i Sverige i perspektivet kyrka-stat.* 1988 (US) Diss.

Karl Johan Krantz *Garnisonsstadens politik och ekonomi. Växjö, Jönköping och Eksjö inför bygderegementenas kasernering.* 1988 (US) Diss.

Rune Johansson *Small State in Boundary Conflict. Belgium and the Belgian-German Border 1914–1919.* 1988 (LSIH 24) Diss.

Per Jonsson *Finntorparna i Mången. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö.* 1989 (US) Diss.

Stefan Håkansson *Konsulerna och exporten 1905–1921. Ett "Government failure"?* 1989 (BHL 64) Diss.

Yvonne M. Werner *Svensk-tyska förbindelser kring sekelskiftet 1900. Politik och ekonomi vid tillkomsten av 1906 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat.* 1989 (BHL 65) Diss.

Per Bolin-Hort *Work, Family and the State. Child Labour and the Organization of Production in the British Cotton Industry, 1780–1920.* 1989 (BHL 66) Diss.

Rune Johansson & Hans-Åke Persson (red.)

Nordisk flyktingpolitik i världskrigens epok. 1989 (CESIC 1)

Björn Fryklund & Tomas Peterson *Vi mot dom. Det dubbla främlingskapet i Sjöbo.* 1989 (CESIC 2)

Thorleifur Fridriksson *Den Gyldne Flue. De skandinaviske socialdemokratiers relationer til den islandske arbejderbevægelse 1916–56. Internationalisme eller inblandning?* 1990 (US) Diss.

Ingrid Millbourn *"Rätt till maklighet". Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902.* 1990 (US) Diss.

Ralf Rönnquist *Historia och Nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv.* 1990 (BHL 67) Diss.

Göran Göransson *Virtus Militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718.* 1990 (BHL 68) Diss.

Göran Rystad (ed.) *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era.* 1990 (LSIH 25)

Gunnar Alsmark & Paula Uddman *Att möta främlingar. Vision och vardag.* 1990 (CESIC 3)

Göran Rystad (ed.) *Looking inward – Looking outward. Aspects of American Foreign Policy in an Age of Uncertainty.* 1990 (CESIC 4)

Lars Berggren *Ångvisslans och brickornas värld. Om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840–1905.* 1991 (US) Diss.

Birgitta Odén *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975.* 1991 (BHL 69)

Tommie Sjöberg *The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem and the Intergovernmental Committe on Refugees (IGCR)1938–1947.* 1991 (LSIH 26) Diss.

Kim Salomon *Refugees in the Cold War. Toward a New International Refugee Regime in the Early Modem Postwar Era.* 1991 (LSIH 27)

Eva Österberg *Mentalities and Other Realities. Essays in Medieval and Early Modern Scandinavian History.* 1991 (LSIH 28)

Kerstin Nyström (red.) *Judarna i det svenska samhället. Identitet, integration etniska relationer.* 1991 (CESIC 5)

Thomas Söderblom *Horan och batongen. Prostitution och repression i folkhemmet.* 1992 (US) Diss.

Mats Greiff *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär.* 1992 (US) Diss.

Sverker Oredsson *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult.* 1992 (BHL 70)

Göran Blomqvist *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück.* 1992 (BHL 71) Diss.

Peter Aronsson *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680–1850.* 1992 (BHL 72) Diss.

Conny Blom *Tiggare, tidstjuvar, lättingar och landstrykare. Studier av attityder och värderingar i skrån, stadgar, ordningar och lagförslag gällande den offentliga vården 1533–1664.* 1992 (BHL 73)

Lars Edgren & Eva Österberg (red.) *Ut med historien! Sju historiker om historieundervisningens uppgifter idag.* 1992 (BHL 74)

Göran Rystad (ed.) *Encounter with Strangers. Refugees and Cultural Confrontation in Sweden.* 1992 (CESIC 6)

Anders Svensson *Ungrare i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det kalla krigets skugga.* 1992 (CESIC 7) Diss.

Sven Tägil (red.) *Konflikt och samarbete vid Persiska viken.* 1992 (CESIC 8)

Karin Helmer *Arrendatorer och professorer. Lunds universitets jordegendomar under 325 år.* 1993 (BHL 75)

Kerstin Sundberg *Resurser och sociala relationer. Studier av ett lokalsamhälle i förändring 1600–1800: Österhaninge och Västerhaninge socknar.* 1993 (BHL 76) Diss.

Jan Samuelson *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och*

sociala förbindelser under tiden 1523–1611. 1993 (BHL 77) Diss.

Dick Harrison *The Early State and the Towns. Forms of Integration in Lombard Italy AD 568–774.* 1993 (LSIH 29) Diss.

Cecilia Ruthström-Ruin *Beyond Europe. The Globalization of Refugee Aid.* 1993 (LSIH 30) Diss.

Hans-Åke Persson *Retorik och realpolitik. Storbritannien och de fördrivna tyskarna efter andra världskriget.* 1993 (CESIC 9) Diss.

Sven Tägil (red.) *Den problematiska etniciteten – nationalism, migration och samhällsomvandling.* 1993 (CESIC 10)

Rudolf Thunander *Hovrätt i funktion. Göta Hovrätt och brottmålen 1635–1699.* 1994 (US) Diss.

Peter Billing (med Mikael Stigendal) *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen.* 1994 (US) Diss.

Monika Edgren *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet.* 1994 (BHL 78) Diss.

Ulla Rosén *Himlajord och handelsvara. Ägobyten av egendom i Kumla socken 1780–1880.* 1994 (BHL 79) Diss.

Mikael af Malmborg *Den ståndaktiga nationalstaten. Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945–1959.* 1994 (BHL 80) Diss.

Joseph Zitomersky *French Americans – Native Americans in Eighteenth Century French Colonial Louisiana. The Population Geography of the Illinois Indians, 1670–1760s. The Form and Function of French – Native Settlement Relations in the Eighteenth-Century Louisiana.* 1994 (LSIH 31) Diss.

Kenneth Nyström (ed.) *Encounter with Strangers – The Nordic Experience.* 1994 (CESIC 11)

David Edgerton, Björn Fryklund & Tomas Peterson *"Until the Lamb of God Appears ...". The 1991 Parliamentary Election. Sweden Chooses a New Political System.* 1994 (CESIC 12)

Bo Bjurulf & Björn Fryklund (red.) *Det politiska missnöjets Sverige. Statsvetare och sociologer ser på valet 1991.* 1994 (CESIC 13)

Göran Rystad (ed.) *Encounter with Strangers – Aspects of the American Experience.* 1995 (CESIC 14)

Hans Wallengren *Hyresvärlden. Maktrelationer på hyresmarknaden i Malmö ca 1880–1925.* 1995 (US) Diss.

Per Bauhn, Christer Lindberg & Svante Lundberg *Multiculturalism and Nationhood in Canada.* 1995 (CESIC 15)

Rune Bokholm *Städernas handlingsfrihet. En studie av expansionsskedet 1900–1930.* 1995 (BHL 81) Diss.

Lars I. Andersson *Kommunalskattefrågan under mellankrigstiden. Skatterättvisa i och mellan kommuner.* 1995 (BHL 82) Diss.

Bengt Åhsberg *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919–1931.* 1995 (BHL 83) Diss.

Anders Olsson *Borgmästare, bastioner och tullbommar. Göteborg och Halmstad under statligt inflytande 1630–1660.* 1995 (BHL 84) Diss.

Marcos Cantera Carlomagno *Ett folk av mänsklig granit. Sverige i den italienska utrikespolitiken 1932–1936.* 1995 (US) Diss.

Ulf Bergman *Från bondelots till yrkesman. Lotsning i Östergötland 1537–1914.* 1995 (BHL 85) Diss.

Lennart Johansson *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922.* 1995 (BHL 86) Diss.

Borhanedin A. Yassin *Vision or Reality? The Kurds in the Policy of the Great Powers 1941–1947.* 1995 (LSIH 32) Diss.

Göran Rystad (ed.) *Encountering Strangers.*

Responses and Consequences. 1996 (CESIC 16)

Hans Hägerdal *Väst om öst. Kinaforskning och kinasyn under 1800- och 1900-talen.* 1996 (BHL 87) Diss.

Jasmine Aimaq *For Europe or Empire? French Colonial Ambitions and the European Army Plan.* 1996 (LSIH 33) Diss.

Eva Helen Ulvros *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870.* 1996 (US) Diss.

Dick Harrison *Medieval Space. The Extent of Microspatial Knowledge in Western Europe during the Middle Ages.* 1996 (LSIH 34)

Marie Lindstedt-Cronberg *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880.* 1997 (US) Diss.

Hans-Åke Persson (ed.) *Encounter with Strangers. The European Experience.* 1997 (CESIC 17)

Åke Sundell *Patriarkalism och föreningsrätt. Om produktion och facklig kamp inom trädgårdsnäringen i Malmö med omnejd fram till 1936.* 1997 (BHL 88) Diss.

Eric Carlsson *Sverige och tysk motståndsrörelse under andra världskriget.* 1998 (BHL 89) Diss.

Yngve Tidman *Spräng Amalthea! Arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914.* 1998 (BHL 90) Diss.

Magnus Persson *Great Britain, the United States, and the Security of the Middle East. The Formation of the Baghdad Pact.* 1998 (LSIH 35) Diss.

Gunnar Dahl *Trade, Trust and Networks. Commercial Culture in Late Medieval Italy.* 1998 (US) Diss.

Thomas Sörensen *Det blänkande eländet. En bok om Kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö.* 1998 (US) Diss.

Magnus Perlestam *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620–1820.* 1998 (US) Diss.

Olle Larsson *Biskopen visiterar. Den kyrkliga överhetens möte med lokalsamhället 1650–1760.* 1999 (US) Diss.

Göran Rystad *Dream and Reality. The United States in Search of a Role in the Twentieth Century World.* 1999 (CESIC onumrerad)

Marion Leffler *Böcker, bildning, makt. Arbetare borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901.* 1999 (BHL 91) Diss.

Malin Lennartsson *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland.* 1999 (BHL 92) Diss.

Roddy Nilsson *En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet.* 1999 (BHL 93) Diss.

Fabian Persson *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721.* 1999 (US) Diss.

Mikael Ottosson *Sohlberg och surdegen. Sociala relationer på Kosta glasbruk 1820–1880.* 1999 (US) Diss.

Sanimir Resic *American Warriors in Vietnam. Warrior Values and the Myth of the War Experience during the Vietnam War 1965–1973.* 1999 (US) Diss.

Agneta Ljungh *Sedd, eller osedd? Kvinnoskildringar i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995.* 1999 (US) Diss.

Inger Hammar *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900.* 1999 (US) Diss.

Mark Davies *A Perambulating Paradox. British Travel Literature and the Image of Sweden c. 1770–1865.* 2000 (US) Diss.

Lars M Andersson *"En jude är en jude är en jude…". Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930.* 2000 (US) Diss.

Sif Bokholm *En kvinnoröst i manssamhället. Agda Montelius 1850–1920.* 2000 (US) Diss.

Mats Hellstenius *Krigen som inte blev av. Sveriges fredliga officerskår vid 1800-talets mitt.* 2000 (US) Diss.

Irene Andersson *Kvinnor mot krig. Aktioner och närverk för fred 1914–1940.* 2001 (SHL 1) Diss.

Elisabeth Reuterswärd *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle.* 2001 (SHL 2) Diss.

Anna Lindberg *Experience and Identity. A Historical Account of Cast, Class and Gender among the Cashew Workers of Kerala.* 2001 (SHL 3) Diss.

Per Göran Johansson *Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870.* 2001 (SHL 4) Diss.

Roger Johansson, *Kampen om historien. Ådalen* 1931. *Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk* 1931-2000. 2001 (US) Diss.

Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte.* 2001 (US) Diss.

Bodil E.B. Persson, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne.* 2001 (SHL 5) Diss.

Per Eliasson, *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800–1875.* 2002 (US). Diss.

Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft.* 2002 (SHL 6). Diss.

Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge* 1669–70. 2002 (SHL 7). Diss.

Blekinge tillhörde före freden i Roskilde 1658 Danmark. De östdanska provinserna erövrades av svenskarna och integrerades i det svenska riket. Övergångsproblematiken har i äldre forskning ofta diskuterats och analyserats med begrepp hämtade från en senare tids nationella föreställningar. Men var de motsättningar och konflikter som utvecklades i Blekinge efter övergången ett utslag av nationella föreställningar och känslor? Detta är frågor som står i centrum för denna avhandling. Frågeställningarna behandlas huvudsakligen utifrån det arkiv som Skånska kommissionen 1669–70 efterlämnat. Tonvikten är lagd vid en analys av befolkningens egna skrivelser och dokumenterade möten med den nya överheten. Interaktionen mellan undersåte och överhet får stort utrymme. En viktig fråga som behandlas är lokalsamhällets politiska kultur där invånarnas politiska erfarenhet och förmåga att möta den nya överheten diskuteras.

Integrationen i det svenska riket föregicks av en dansk integrationsprocess med en allt aktivare politik riktad mot Blekinge vid början av 1600-talet. Blekinges position i det danska riket analyseras i ett särskilt kapitel och utgör en jämförelsepunkt för undersökningen av integrationen i det svenska riket. I denna del undersöks även Blekinges roll som leverantör av skogsråvaror till de danska öarna samt hur landskapet militariserades under 1600-talet. Övergångs- och integrationsproblematiken analyseras med hjälp av begrepp hämtade från diskussionen kring den europeiska statsbildningsprocessen.

ISBN 91-628-5125-X
ISSN 1650-755X